

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

**MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNİ BESLEYEN TÜRKÇÜLÜĞÜN
KAYNAKLARI**

Erdal BARAN

Doktora Tezi

Ankara, 2019

MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNİ BESLEYEN TÜRKÇÜLÜĞÜN KAYNAKLARI

Erdal BARAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

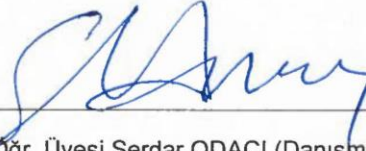
Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Erdal BARAN tarafından hazırlanan "Millî Edebiyat Dönemini Besleyen Türkçülüğün Kaynakları" başlıklı bu çalışma, 26.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından "Doktora" olarak kabul edilmiştir.

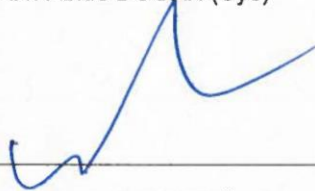
Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Serdar ODACI (Danışman)

Prof. Dr. Abide DOĞAN (Üye)

Prof. Dr. Mustafa KURT (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Koray ÜSTÜN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYINLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

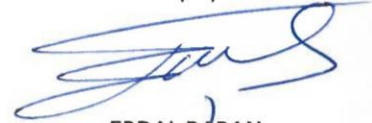
Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin / raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma ama iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricinde YÖK Ulusal Tez Merkezi / H. Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren Ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

26 /8 /2019

ERDAL BARAN

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. Şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü ve fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir*. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7. 2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Dr. Öğr. Üyesi Serdar ODACI danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

ERDAL BARAN

ETİK BEYAN

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamda Fransızca kaynakların National Biblioteque'ten temini aşamasında bana yardımcı olan Sara Yontan Musnik'e; Fransızca metinlerin çevirisinin kontrolü için yardım eden Doç Dr. Ahmet Yılmaz'a ve Dr. Öğr. Üyesi Uğur Karakaya'ya; İngilizce metinlerin çeviri ve kontrolü için yardım eden değerli arkadaşım Erdem Enyüksek'e; tezimin belirli aşamalarında zaman zaman fikrini sorduğum Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na çok teşekkür ederim.

Gerek tezimin takibi aşamasında gerekse doktora ders döneminde kendisinden aldığım derslerle şahsıma birçok bakış açısı kazandıran Prof. Dr. Abide Doğan'a; tik toplantılarında tezimle ilgili gerçekçi eleştirileriyle katkı sağlayan Prof. Dr. Bilge Ercilasun'a; tezimi her dönem ayrı bir dikkatle takip eden ve gözümünden kaçan kaynakları hatırlatmakla birlikte babacan üslubuyla Hacı Bektaşî Veli'nin yaşam biçimi doğrultusunda gelişen kültürün incelemelerine katkı sağlayan Prof. Dr. Gıyasettin Aytaş'a; ders dönemi kayıtlarıyla birlikte tezime yapıcı eleştirileriyle katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Koray Üstün ile dönem arkadaşım Şenay Türk'e ve danışmanım olarak kapısını her çaldığımda bir şekilde fırsat yaratıp bana zaman ayıran ve yanından ayrıldığımda kafamda onlarca soruyla her işaret ettiği noktadan tezime yeni bir başlık çıkardığım değerli Hocam Dr. Öğr. Üyesi Serdar Odacı'ya minnetle teşekkür ederim.

Bu dünyadaki varoluş sebebim olmalarının yanında beni bu günlere taşıyacak olan destekleriyle dualarıyla her zaman yanımda olan anneme ve babama; tezimin yazım sürecinde ve her konuda beni sabırla destekleyen eşime ayrıca teşekkür ederim.

ÖZET

BARAN, Erdal. *Millî Edebiyat Dönemini Besleyen Türkçülüğün Kaynakları*, Doktora Tezi, Ankara, 2019.

“*Millî Edebiyat Dönemini Besleyen Türkçülüğün Kaynakları*” adını taşıyan bu tezde, içerik olarak Millî Edebiyat dönemini hazırlayan sürecin bilimsel, siyasi ve sosyal yapı taşları ortaya konulmaya çalışıldı.

Osmanlı'nın son dönemlerine denk gelen süreçte, Millî Edebiyat dönemini hazırlayan birçok etken olduğunu görüldü. Toplumsal değişim/dönüşüm neticesinde başta dil olmak üzere, toplumun da geçirmiş olduğu sosyal bir buhran ve siyasi evrilmeler kaynaklar ışığında ifade edilmeye çalışıldı.

Bizi böyle bir çalışmaya götüren sebebin arkasında son dönemlerde yayımlanan bazı kaynakların iddiaları olmuştur. Kimi eserlerin iddiaları doğrultusunda Türkçülük, Yahudiler tarafından mı siyasi bir propagandaya dönüştürüldü yoksa Osmanlı'nın millet olarak son bakiyesi Türkler tarafından mı ideolojik bir düşünceye dönüştürüldü?

İşte buradan hareketle Fransız İhtilali'nden tutun da 20. yüzyılın başlarına kadar olan süreçte, Türkçülüğe tutunan bir milletin edebiyat ve yazın ürünlerini ortaya koyma aşamasında, Türk dilini de nasıl bir sadeleşme sürecine soktuğunu ve bugün Millî Edebiyat Dönemi olarak nitelenen dönemin kısmî boyutuyla nasıl hazırlandığı bu tezle ifade edilmeye çalışıldı.

Türkçülüğü, yolun başında Batılı bilim adamlarının ortaya koyduğu bilimsel kaynaklar üzerinden inceleyerek Osmanlı coğrafyasındaki Türklere millî kimliklerini hatırlatan, devletin asıl unsuru olduklarını idrak ettiren süreç, tarihî, sosyal, bilimsel ve edebî boyutuyla ortaya konulmaya çalışıldı.

Rejim konusunda rahatsızlıkları olan Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki üzerinden şekillenen Türkçülüğün edebî ayağını oluşturan unsurlar da bu tezle ortaya konulmaya çalışıldı. Söz konusu unsurları bilimsel faaliyetler, siyasi ve sosyal olaylar ışığında, bir zincir hâlinde ortaya konularak Millî Edebiyat'ın hazırlayıcısı ve besleyicisi Türkçülüğü, nüve hâlinde su yüzüne çıkma aşamasına kadar geçirdiği safhalar incelenerek Millî Edebiyat'ın kaynakları bilimsel, siyasi, toplumsal ve edebî boyutuyla gösterilmeye çalışıldı. Tabii bunları ortaya koyarken de Türkçülüğün sistem babası olarak da bilinen Ziya Gökalp'in eserleri tekrar gözden geçirildi.

Anahtar Sözcükler

Türkçülük, Millî Edebiyat, Milliyetçilik, II. Meşrutiyet Dönemi, Türkçenin Sadeleşmesi, Yabancı Basında Osmanlı Karşıtlığı.

ABSTRACT

BARAN, Erdal. *Sources of Turkism That Nourished National Literature*, doctoral thesis, Ankara, 2019.

In this thesis titled “Resources of Turkism that nourished the National Literature Period” it has tried to put forward the content of planning, scientific and social structures of the preparers of the National Literature period.

It was seen that there are many factors that prepare the period of National Literature in the period that corresponds to the last period of the Ottoman Empire. As a result of social change / transformation, the social crisis and the political developments that society has tried to express, in particular the language, were experienced in the light of the sources.

The claims of some of the resources recently published are behind the reason that led us to such a study. In the direction of the claims of some works, Turkism was transformed into a political propaganda by the Jews, or how the Ottoman Turkish language was transformed into a process of simplification in the stage of putting forth the literary and literary products of the Turkic nation that survived from the French Revolution until the beginning of the 20th century and how it was prepared with the partial dimension of the period known as the National Literature Period.

It has been attempted to express the process that reminded the Turks in the Ottoman geography about their national identities and made them realize that they were the main elements of Turkism with its historical, social, scientific and literary dimensions by examining the scientific sources revealed by Western scientists at the beginning of the road.

In this thesis, the elements that constitute the literary footstep of Turkism, which is shaped by the New Ottomans, Jeune Turcs and Union and Progress, who had problems about the regime, have been put forward.

The sources of National Literature have been presented in a scientific, political, social and literary dimension by putting the elements in question in a chain in the light of political and social events and by examining Turkism as the preparer and nurturer of National Literature, from the core to the surface of the stage. Of course, while revealing them the works of Ziya Gökalp, also known as the father of the system of Turkism were reviewed.

Key Words

Turkism, National Literature, Nationalism, II. Meşrutiyet Period, Simplification of Turkish, Anti-Ottomanism in Foreign Press.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	i
YAYINLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii
ÖN SÖZ	xiii
GİRİŞ	1
KURAMLAR IŞIĞINDA MİLLİYETÇİLİĞE BAKIŞ	31
TÜRKÇÜLÜĞÜN EPİSTEMOLOJİK ZEMİNİ	39
1. BÖLÜM	48
MİLLİYETÇİLİĞİN ŞEKİLLENMESİ, TÜRKLÜKLE İLGİLİ İLK ÇALIŞMALAR VE GAZETELER	48
1.1. 19. YÜZYILDA MİLLİYETÇİLİK ve MİLLET ALGISINI ŞEKİLLENDİREN OLAY ve OLGULAR	49
1.1.1. 19. Yüzyılın Başlarında Milliyetçiliğe Dair Siyasi Olaylar ve Sosyal Yaşantı	49
1.1.2. 19. Yüzyılda “Rasyonalizm” ve “Pozitivizm”in Aydınlar Üzerindeki Etkisi	67
1.1.3. Siyasi Olaylara Bağlı Toplumsal Değişim ve Türkçülüğe Dair Kıpırdanmalar	76
1.1.4. Türkçülük ve Jakobenik Unsurlar	82
1.1.5. 19. Yüzyılda Osmanlı Bünyesinde Yahudilerin Sosyal Siyasi Durumu	87
1.2. YABANCILARIN TÜRKOLOJİ İLE İLGİLİ YAPTIĞI ÇALIŞMALAR	90
1.2.1. Şark Sorunu Olarak İlk Sorgulamalar	92

1.2.2.	Dil Oğlanlarının Vesile Olduğu İlk Kıpırdanmalar.....	95
1.2.3.	Thomas Vaughan (1621-1666) (A Grammar of the Turkish Language, 1709).....	99
1.2.4.	Dimitri Kantemir (1673-1723) (Historia Incrementorum Atque Decrementorum Aulae Othomanicae, 1734).....	102
1.2.5.	Rahip P. Jean Baptiste Holderman (1694-1730) (Grammaire Turque ou Methode Courte & Facile Pour Apprendre La Langue Turque, 1730).....	106
1.2.6.	Joseph de Guignes (1721-1800) (Histoire Générale Des Huns, Des Turcs, Des Mogols et Des Autres Tartares Occidentaux, 1750).....	110
1.2.7.	Pierre Amédée Jaubert (1779-1847) (Elemens De La Grammaire Turke, À L'Usage Des Élèves De L'École Royale Et Spéciale Des Langues Orientales Vivantes, 1823).....	112
1.2.8.	Arthur Lumley Davids (1811-1832) (A Grammar of the Turkish Language 1832).....	116
1.2.9.	James W. Redhouse (1811-1892) (Grammaire Raisonnée de la Langue Ottomane, 1846).....	119
1.2.10.	E. De Valmy (?) (Réformes de L'Empire Ottomane, Leur Influence, 1850).....	122
1.2.11.	Luis Dubeux (1798-1863) (Éléments De La Grammaire Turque, 1856).....	125
1.2.12.	Pierre Henri Mathieu (1793-1872) (La Turquie et Ses Different Peuples, 1857).....	129
1.2.13.	F. Bianconi (La Question d'Orient Dévoilée; ou, La Vérité Sur la Turquie, 1876).....	133
1.2.14.	Eduard Philippe Engelhardt (1828-1916) (La Turquie et Le Tanzimat ou Histoire Des Réformes Dans L'Empire Ottoman, Depuis 1826 Jusqu'a Nos Jours, 1882).....	137
1.2.15.	Léon Cahun (1841-1900) (Introduction à L'Histoire de L'Asie, 1896).....	139
1.2.16.	Devid Urquhart (1805-1877) (Turkey and Its Resources, 1833; The Spirit Of The East, 1839).....	144
1.2.17.	Nassif Mallouf (1823-1865).....	149

1.2.18. James Clarence Mangan (1803-1849).....	154
1.2.19. Gustav Rasch (1825-1878).....	156
1.2.20. M. Victor Bérard (1864-1931) (La Mort De Stanboul, 1913).....	161
1.3. TÜRKÇÜLÜĞÜ BİR DÜŞÜNCE OLARAK GÜNLÜK HAYATA YANSITAN VE ETNİK GRUPLARIN KUTUPLAŞMALARINI HIZLANDIRAN GAZETELER	166
1.3.1. Le Libéral Ottoman (15 Janvier 1901...?)	169
1.3.2. Le Yıldız (Le Etoile Orientale, 10 Octobre 1892).....	175
1.3.3. L'Orient (Organ Spécial des Intérêts de l'Empire Ottoman, 1901).....	182
1.3.4. La Turquie Contemporaine (Organe De La jeune Turquie, 1891).....	188
1.3.5. The Levant Herald (1867, Türkçe-Fransızca)	191
1.3.6. Les Nouvelles d'Orient (Paris, 1895-1895).....	193
1.3.7. Correspondance d'Orient (1 October 1908).....	197
1.3.8. Revue du Monde Musulman (1906).....	199
1.3.9. La Revolution (İnkılâb) 1870	206
1.3.10. İbret (Namık Kemal, 1870)	208
1.3.11. Ulûm (1869, Paris), Ali Suavî (1839-1878).....	212
1.3.12. Basiret (Basiretçi Ali Efendi, 1870 Ocak).....	218
1.3.13. İkinci (Bakü, Zerdabi Hasan Bey, 1875).....	220
1.3.14. Tercüman (1883-1918).....	224
1.3.15. Meşveret (Fransa, Ahmet Rıza, 1895).....	227
1.3.16. Osmanlı (1897-1899, Cenevre, İsviçre)	233
1.3.17. Köylü (1324/1909, İzmir, Mehmet Refet).....	237
2. BÖLÜM.....	242
TÜRK DÜNYASINDA TÜRKÇÜLÜK	242
2.1. OSMANLI DIŞINDAKİ TÜRKLERİN MİLLİYETÇİLİĞE ve TÜRKÇÜLÜĞE KATKILARINA GENEL BİR BAKIŞ.....	244
2.2. OSMANLI DEVLET ÇATISI ALTINDAKİ AYDIN VE YÖNETİCİLERİN TÜRKÇÜLÜĞE KATKILARINA GENEL BİR BAKIŞ.....	264

3. BÖLÜM.....	304
TÜRK DİLİNİN MESELELERİ ÜZERİNDEN MİLLÎ EDEBİYATA DOĞRU.....	304
3.1. OSMANLI'DA DİL ve EDEBİYATIN YANINDA BAZI KURUMLAR ÜZERİNDEN GELİŞEN TÜRKÇÜLÜK ve DİLDE SADELEŞME.....	304
3.1.1. Halk Edebiyatı Ürünü Olan Destanlarda Türkçülüğün İzleri	305
3.1.2. Dil ve Edebiyata Bağlı Yeni Lisan Hareketinin Kriterlerini Hazırlayan Unsurlar	314
3.1.3. Dilde Sadeleştirme Çabaları ve Polemikler	324
3.1.4. Kurum Olarak Tercüme Odası'nın Türk Dilinin Sadeleşmesine Katkısı (1821)	356
3.1.5. Bir Kurum Olarak Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye ve Türk Diline Dair Dikkati (1827).....	359
3.1.6. Kurum Olarak Encümen-i Dâniş'in Dilde Sadeleşmeye Katkısı (1851).....	362
3.1.7. Bir Kurum Olarak Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1861)	366
3.1.8. Encümen-i Şuarâ'nın Çalışmaları Kapsamında Dilde Sadeleşme (1861-1862)	368
3.1.9. Millî Edebiyat'ı Hazırlayan Türkçe Merkezli Devlet Politikaları.....	370
3.2. YENİ LİSAN	377
3.2.1. Yeni Lisan Karşıtlarına Rağmen Millî Edebiyatın Varoluşu	380
3.2.2. Ömer Nâci (1878-1916)	383
3.2.3. Hüseyin Cahit Yalçın (1874-1957)	387
3.2.4. Cenap Şehabettin (1870-1934).....	391
3.2.5. Halit Ziya (1866-1945).....	395
3.2.6. Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)	397
3.2.7. Süleyman Nazif (1870-1927)	403
3.2.8. Mehmet Fuad Köprülü (1890-1966)	406
3.2.9. Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974).....	409
3.3. MİLLÎ EDEBİYAT VE YENİ LİSAN İÇİN YAZAN BAZI YAZAR VE ŞAİRLER.....	412

3.3.1. Yahya Kemal ve “ Beyaz Lisan”	413
3.3.2. Ziya Gökalp ve “Türklüğün Başına Gelenler”	418
3.3.3. Aka Gündüz (1886-1958).....	427
3.3.4. Celal Sahir Erozan (1883-1935).....	430
4. BÖLÜM.....	435
TÜRKOLOJİYE KATKILARIYLA ÖNE ÇIKAN POLONYALILAR ve	
KARAİM TÜRKLERİ	435
4.1. KARAİM TÜRKLERİ VE TÜRKOLOJİ’YE KATKILARI.....	435
4.1.1. Mustafa Celâleddin Paşa (1826-1876)	438
4.1.2. Lehistanlı Ali Ufkî (1610-?).....	445
4.1.3. Lehistanlı Hayreddin Bey (?)	448
SONUÇ.....	451
EKLER.....	459
EK-1. MÜNASEBÂT-I UMÛMİYEDE LİSAN-I RESMÎ.....	459
EK-2. ORJİNALLİK RAPORU	477
EK-3. ETİK KURUL ONAYI.....	480
KAYNAKÇA	482
ÖZGEÇMİŞ.....	518

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
Akt.	:	Aktaran
Bkz.	:	Bakınız
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Haz.	:	Hazırlayan
nu.	:	Numara
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
vb.	:	ve benzeri
Yay.	:	Yayınları /Yayınevi/Yayınlayan

ÖN SÖZ

Bu çalışma, belli bir kişi ya da belli bir eser odağında olmadığı için dil ve edebiyat odağında, Millî Edebiyat'ı hazırlayan süreç dikkate alınarak toplumun geçirmiş olduğu değişim ve siyasi olaylar, sosyolojik boyutlarıyla ele alınmış ve karma bir metod uygulanarak ortaya çıkmıştır.

Toplumları ulus ya da millet çatısı altında bir araya getiren birden çok değer vardır. Bu değerlerin başında, söz konusu kitleleri bir arada tutan ortak geçmiş olarak da ifade edebileceğimiz tarih, ortak kökene dayandırabileceğimiz soy, ortaklaşa varlığını sürdürdüğü bir yerleşke ya da kara parçası ve dinî inançları doğrultusunda veya hayatı algılayış noktasında kültür olarak ortaya çıkmış yazılı veya sözlü unsurlar gelir. Bu unsurları da nesilden nesile aktaran bir araç vardır ki bu da yukarıda dile getirdiğimiz unsurların hepsini anlamlandıran ve bir milletin farklılığını en somut veri hâlinde karşımıza çıkaran dildir.

Çalışma boyunca da kavram olarak dilin, daha doğrusu Türk dilinin izlekçisi olarak bir ulusun kendi kendini nasıl bir dönüşümle kendini gözden geçirip yenilediği, dış unsurların sosyal ve siyasi katkıları doğrultusunda nasıl bir gelişim sergilediği takip edildi. Dille birlikte toplumsal değişim ve dönüşüme sebep olan siyasi olaylar, görmezden gelinemezdi. Çünkü insan sosyal bir canlıdır ve düşünce dünyasını tek bir etkiye bağlamak mümkün değildir. Buradan hareketle birçok millette olduğu gibi Türk milletinde de insanları ulusal bilince götüren etmenler ortaya konulmaya çalışıldı.

Bununla birlikte Yüksek lisans döneminde Yeni Mecmua'nın ilk kırk beş sayısını çalışmış olmam bu çalışmanın kaynağını oluşturmaktadır. Yeni Mecmua'daki Ziya Gökalp'in fikrî yazıları, kendi dönemi için çok önemli bir yer işgal etmektedir. Gökalp'in oradaki makalelerinin temelleri ne kadar eskiye gidebilir, yüksek lisans sonrasındaki merak ettiğim bir konu olmuştur. İşte bu çalışma, hem Türkçülüğü sistemli bir hale getiren hem de Millî Edebiyat'ı fikrî yazılarıyla destekleyen ve "Lisan" gibi benzeri şiirler yazarak Türkçenin Arapça ve Farsça'dan ayrılarak sadeleşmesine katkı sağlayan Ziya Gökalp'i, kendisinden önceki süreci tarihî, siyasi, edebî ve toplumsal dönüşüm odağında merak ederek ortaya çıkmıştır.

Gökalp'in kendisi, Mustafa Kemal Atatürk'ün fikir babası, gibi bir sıfatla lanse edilmektedir. Mustafa Kemal'in dahi fikirlerinden istifade etmiş olduğu bir aydının nasıl bir araştırma ve okuma sürecinden sonra, Türkçülüğü önce bilimsel anlamda sonra millî bir duygu olarak siyasal bir sürece sevk etmiş, ayrıca sorguladığım bir soru olmuştur. İşte bu bakış açısı ile gelişen sorgulamalar, Ziya Gökalp öncesinde, Osmanlı nasıl bir toplumsal dönüşüm yaşamış, hangi evrelerden geçmiş, bunları takip ederken söz konusu dönüşüm aşamalarında, Türk dilinin geçirmiş olduğu evreleri takip ederek Millî Edebiyat'ı hazırlayan sürecin oluşum dinamiklerini takip etme gereği doğmuştur.

Millî Edebiyat döneminin estetik boyutu defaten gerek şahıslar üzerinden gerekse ortaya konan eserler üzerinden, uzun uzadıya inceleme konusu yapılarak çalışılmıştır. Ben de bu çalışma ile söz konusu dönemi, edebiyatın temelinde fikir yatar, düsturundan hareketle fikrî, bilimsel, toplumsal ve siyasal olarak besleyen, destekleyen unsurları yani Millî Edebiyat'ın arka planındaki isim, eser ve bazı kavramları belli bir kronoloji dâhilinde incelemeye çalıştım. Çalışmada ayrıca Millî Edebiyat'ın ölçüt olarak belirlenen maddelerinin duyurulmasından sonra, ortaya çıkan polemikler ve aynı konuda mutabık yazarlar, görüşleriyle birlikte konuya netlik kazandırması amacıyla bir başlık altında dile getirilmiştir.

Bununla birlikte özette de kısaca değindiğimi olduğu üzere, popülist bir bakış açısı ile yayın yapan bazı kimselerin Türkçülüğün Türklere, Yahudiler tarafından Osmanlı aydınları üzerinden bir program dâhilinde kazandırıldığına dair iddialar, benim için bu çalışmayı ayrıca gerekli kılmıştır. Ziya Gökalp öncesi gelişen ve Ziya Gökalp ile sistemli bir boyuta giren Türkçülüğün, bilimsel ve sosyal sahada olduğu gibi Türk dilinin sadeleşme için geçirmiş olduğu evrelerde, söylem ve yazılı kaynak olarak farklı kişi, zaman ve mekân üzerinden izini takip etme gereği ortaya çıkmıştır. Bu takibi yaparken Osmanlı'nın en somut haliyle II. Mahmud'la modernleşme için girmiş olduğu süreci, dış basından takip etmek amacıyla dönemin gazete ve dergilerinin yanı sıra, Türk dilini gramer yapısı itibarıyla konu edinen ve Türkleri millet odaklı inceleme konusu yapan eserleri, gözden geçirmek gerekmiştir. Ulaşılan kaynaklar hacimsel olarak ansiklopedik boyutta olduğu için söz konusu kaynak, eser ve isimler kısmi boyutta ortaya konmuştur.

GİRİŞ

İnsanoğlu, ne zaman ki insan olarak kendi kimliğini duyumsamaya başlamış ve sosyal bir canlı olduğunu hissetmiş, işte o günden beri gerek birbirinin ten rengini, gerek dinî inancını, gerek yaşadığı bølgeyi, gerekse ırk farklılığını öne sürerek daima birbiriyle çekişme, mücadele ve hatta savaş hâlinde olmuştur.

Tarihten günümüze insanları bir araya getiren ve biz duygusu yaratan iki temel unsur olmuştur. Biri “din” biri de “ırk, millet, ulus” anlayışıdır. Bununla birlikte, 1789’dan günümüze “milliyetçilik, ulusçuluk”, ülkeler üzerinde o derece parçalayıcı bir unsur olmuştur ki farklı etnik grupları kendi içinde bir araya getirirken ülkeleri kendi içinde kargaşaya sürükleyecek boyuta getirmiştir.

Burada sorgulanması gereken hususlardan biri aynı ülkenin sınırları içindeki toplumu, ülkeyi derinden etkileyen savaşlarda, insanları birbirinin kimliğine bakmaksızın aynı cepheye götüren zihniyet, neden savaş sonralarında 80-90 yıllık bir aradan sonra ülkenin belirli bir huzur ve refah seviyesine ulaşmasıyla etnik grupların işi, bağımsızlık talebinde bulunmaya götürecekt kadar ayrılıkçı olmasıdır.

Bunun en güzel örneğini Türkiye sınırları içerisinde bazı etnik grupların Cumhuriyet sonrasındaki sükûnetini korumayıp devletin çatısı altında aynı asker ocağına gitmekle birlikte, aynı kamusal haklara sahip olmakla birlikte sadece ama sadece kan bağını gözeterek bir araya gelip devletten ayrıca haklar talep etmesinde görebiliriz.

şu hâlde “Milliyetçilik” in de Fransız ihtilali sonrasında kendi içinde dönüşümlü olarak yol aldığını, yani insanların dil birlikteliği üzerinden, gelenek görenekler üzerinden, aynı toplumsal felaketslere maruz kalmışlıktan... 21. yüzyılda ise bu işin çok somut bir şekilde ileri boyuta vardığını görüyoruz, öyle ki kan bağı üzerinden bir araya gelen azınlık gruplar, ülkeler içerisinde kargaşalara sebep oluyor.

Belirli bir ülke çatısı altında, belirli etnik grupların kendi varlıklarını, kendine ait cemaat niteliğindeki toplum namına oluşturmuş olduğu kitlesel topluluğu, kültür olarak paylaştığı değerler üzerine kurar. Bu kültürel değerlerin unsur olarak en önemlisini de dil oluşturur.

Dil de bileşkesini eylemlere borçludur. Tarihin hangi döneminde olursa olsun, insanoğlu öncelikli olarak eylemler karşısında düşünmeye başlamış, düşüncelerini izah etme aşamasında da bir araç olarak dile ihtiyaç duymuş ve müracat etmiştir. Bu ihtiyacın bir uzantısı olarak da, gerek devlet gerekse toplumun önünde giden aydın sınıfı, eylemlerin arkasındaki sebepleri etraflıca gözeterek tarihin çeşitli zamanlarında kâh bilinçli bir şekilde kâh farkında olmadan toplumun bakış açısını, gelecekteki idealini, yaşam biçimini tercih etme aşamasında dili kullanmıştır.

Dil, nesiller arasında bir bağ kurarak kültür namına ne varsa, maddi manevi değer olarak ne varsa bir sonraki nesile aktarmaktadır. Aktarılanlar arasında aynı zamanda husumetler de vardır ki bu çoğu zaman ortak değerlerin kökeninden değil de farklı ve ayrılıkçı unsurların üzerine kurulu olan aktarımlardır.

İşte söz konusu aktarımların sonraki nesillerin tercihine bağlı olarak husumetler üzerine kurulu olması, gerek iki devlet arasında gerek iki farklı etnik grup arasında, yıllar yılı çatışmalara sebep olmuştur. Dil bu bakımdan etnik bir grup için milliyetçilik açısından değerleri bir arada tutan kültürün diğer unsurları arasında çok daha farklı bir konuma sahiptir.

Her devlet çatısı altında, milliyetçiliğın ortaya çıkması aşamasında ve kurumsal bir resmiyet kazanma sürecinde, dil tartışmaları ortaya çıkmış ve bu tartışmaların uzantısı olarak dil politikaları geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu sadece milliyetçilik üzerinden dile atfedilecek politik bir bakış ile izah edilemez. Dil politikaları, pozitivist anlamda gelişmiş bir yönetim biçiminin toplumsal birliktelik için kültürel alanda yapmaya çalıştığı en etkili müdahaleler arasındadır.

Ulus-devlet inşalarında, dile getirilen müdahaleler noktasında, söz konusu dilin dilbilgisinin, gramer yapısının belirlenmesi; dildeki mevcut kelimelere ulusal boyutta

bir kimlik ve içerik kazandırıldığını görüyoruz. Bununla birlikte diğer dillerden gelen kelimelerin, kavramların yasaklanması ve diğer dillere mahsus dilbilgisi kurallarının dışarda tutulması; en nihayetinde dil ile ilgili alınacak kararların yürürlüğe konulması noktasında da belirli kurumların kurulduğunu görmek mümkündür.

Dilin ulus-devlet inşasındaki rolüne kısaca değindikten sonra Türkçü söylemler üzerinden Türk dilinin dönüşüm izlerini takip etmemizi sağlayacak olan Türkçülüğü, hem bilimsel hem siyasal boyutuyla takip etmek gerekmektedir. Türkçülüğün temellerini birçok aydın ve araştırmacı David Kushner'in 1977'de yayınladığı *Türk Milliyetçiliğinin Yükselişi (The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908)* adlı eseriyle Türk milliyetçiliğinin kökenlerinin hâlâ 1912/13 Balkan savaşları dönemine dayandırılma geleneğinin sürdürülmesi konuyu 19. yüzyılın başlarından itibaren taramayı gerektirmiştir.

Söz konusu yüzyılın başlarına gitmeden önce, Millî Edebiyat olarak belirlenen dönem için bilim insanlarının bakış açısını göz önüne aldığımızda, kendimizi bir tartışmanın ortasında buluruz. Millî Edebiyat, süreç bakımından kapsadığı tarih aralığı olarak çok uzun süre, edebiyat dünyasındaki birçok araştırmacı yazarı düşündürmüş ve birçok bilim insanını, bu konuda farklı tarih aralıklarına odaklı yazılar yazmaya sevk etmiştir. Çalışma boyunca, fark edileceği üzere, tam bir tarih aralığı belirlemekten ziyade, Kâzım Yetiş'in belirli isimler üzerinden dile getirildiği tarihlere kadar olan süreci, bilimsel çalışmalar kapsamında, tarihî ve siyasi olaylar odağında, sosyolojik boyutlarıyla ve yabancıların katkıları doğrultusunda incelediğimizde görülecektir ki Millî Edebiyat, bir anda ortaya çıkmamış ve kolektif bir şekilde destek görmemiştir.

Kâzım Yetiş'in "Millî Edebiyat'ın Süreci ve Çerçevesi"¹ başlıklı bildirisinde bazı bilim insanlarının ortaya koyduğu tarih aralıkları şu şekildedir:

“Kenan Akyüz, sonradan kitaplaşan “Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri” başlıklı makalesinin v. bölümünde “Millî Edebiyat Devri” başlığının altında “(1911-1923)” ibaresini koymaktadır (Akyüz, 1965: 155). Ahmet Kabaklı, “Millî Edebiyat” genel başlığından hemen sonra “Türk ede-

¹ Bkz. Kâzım Yetiş, “Millî Edebiyat'ın Süreci ve Çerçevesi”, *100. Yılında Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 2011, s.308

biyatında Millî Edebiyat (1908-1940).” (Kabaklı, 1969: 1/3) diyerek süreyi belirler. Sadık Kemal Tural, Millî Edebiyat’ı 1908’de başlatır (Tural, 1992: 486). Hüseyin Tuncer, konusunun başlığını “Millî Edebiyat (1911-1923)” şeklinde koymak suretiyle tercihini ortaya koyar (Tuncer, 1994: 237). Bilge Ercilasun, “Millî Edebiyat hareketi 1911’de Selanik’te başladı” der. (Ercilasun, 1995: 77). Hülya Argunşah, bu konudaki görüşleri -ki bunları biz zaten kronolojik sırada tartışıyoruz-naklettikten sonra “Bu yazıda milli edebiyatın 1911-1922 tarihleri arasında devam eden...” demek suretiyle Millî Edebiyat’ın başlangıç tarihi olarak 1911’i benimsediğini gösterir (Argunşah, 2004: 175). Orhan Okay, Türkiye Diyanet Vakfı’nın çıkardığı İslâm Ansiklopedisi’ndeki “Millî Edebiyat” maddesinde konuyu, “1908-1923 II. Meşrutiyet ile Cumhuriyetin ilk yılları arasında faaliyet gösteren edebî akım” diye takdim eder. Esasen başlığın “Millî Edebiyat Akımı” olması tartışmalıdır (Okay, 2005: c. 30). Şerif Aktaş, yazısının başlığını “Millî Edebiyat (1911-1923)” başlığını koymak suretiyle tavrını ortaya koymuş olur (Aktaş, 2007: c/183). İsmail Çetişli’nin, 1910-1940 tarihleri arasında Millî Edebiyat’ın başlangıç ve bitişi tarihi olarak kabul ettiği çıkarılabilir (Çetişli, 2007: 129).” (Yetiş, 2011: 308).

Yukarıdakilerle birlikte Nâzım Hikmet Polat’ın da bu süreci, “*Yeni Lisan Anlayışında Dönüm Noktası*” adlı yazısında (Polat, 2012: 109), Namık Kemal’in 1866’da *Tasvir-i Efkâr*’da çıkan “*Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir*” başlıklı yazısı ile Türkçenin gidişine bir çekidüzen verilme fikrine istinaden çok daha geriye götürdüğü görülmektedir.

Kâzım Yetiş’in kendisi de Millî Edebiyat’ın başlangıç tarihi olarak Namık Kemal’in 1866’da yayımlanan “*Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir*” makalesini işaret etmektedir. Söz konusu makalede, gerekçe olarak da Namık Kemal’in edebiyatımızın ıslahı için öncelikle Türkçenin gramerinin ve belâgatının yazılmasını, sözlüğünün yapılmasını istemesini göstermektedir (Yetiş, 2011: 308). Yine Namık Kemal’in bununla da kalmaz bu makalesinde ve çeşitli yazılarında Türkçenin sadeleşmesi fikrini savunduğu, tıp öğreniminin Türkçe yapılması konusunu tartışmaya açtığı ve şîve-i millî gibi bir ifadeyi ilk defa dile getirmesi sebebiyle Millî Edebiyat’ın bir başlangıcı olacaksa bunu Namık Kemal’den başlatmak gerekir, der (Yetiş, 2011: 308).

Görüldüğü üzere gelecekte bazı araştırmacılar da bu tarih aralığını biraz daha genişletmek için başlangıç tarihini, elindeki bilgi ve belge doğrultusunda çok daha önceki tarihlere taşıyabilir. Çünkü sosyal bilimlerin odağında insan olduğu müddetçe

sosyal çevreye; mekâna, zamana ve sosyal ilişkilere bağlı olarak belli bir olayın/ devrin/dönemin oluşum evresi çok uzun bir süreci kapsayabilir. Bu bakımdan Millî Edebiyat'ın oluşum evresini de insanın sosyal bir canlı olduğunu göz önünde bulundurarak Osmanlı aydınlarının Avrupa'daki gelişmeler karşısındaki tavır ve tutumlarını anlayıp kendi ülkeleri ve edebiyatları için neler yaptıklarını sorgulamadan geçemeyiz. Konuyu biraz daha coğrafi olarak ve zaman boyutuyla genişleterek milliyetçiliğin Avrupa'daki şekillenmesine dair olayları dikkate alarak açabiliriz.

Bir zamanlar, dine dayandırılan devlet ve milletlerarası husumet ve çatışmalar, insanoğlunun medeniyet namına geliştirmiş olduğu yeni yaşama düzeni içerisinde, özellikle sanayi devrimi sonrasında 18-20. yüzyıllarda yerini milliyetçi ayrılıklara bağlı husumet ve çatışmalara bırakmıştır.

Millî kimlik, millet düşüncesi doğrultusunda, Avrupa'nın batısında dinî değerlerin nisbî oranda değişmesine bağlı olarak bir nüve hâlinde gelişen geniş çaplı bir aidiyet duygusundan başka bir şey değildir. Dil ve dine dayalı büyük halk topluluklarının tarihsel bir geleneğe sahip olduklarına dair oluşan bilinçlenmenin ardından, etnik farklılıklara bakarak kendilerini bir bütün şeklinde algılamaya başlamaları onları millileşme sürecine dâhil etmiştir. İşte bu süreç Fransız İhtilali'nden önceki bir süreç olarak Batı Avrupa'da etnik sarsıntılarla ihtilalin hazırlandığı dönemdir.

İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerde görülen hızlı merkezileşme ve kiliselerde önceki yüzyıllara nispeten millileşme, mutlakçı devletlerin de ortaya çıkmasını hazırlamıştır. Ortaya çıkan mutlakçı devletler, modern millet kavramının nüvesi olarak kabul edilebilir.

Bu bağlamda düşünüldüğünde modern millet algısı, İhtilal (1789) öncesinde ortaya çıkmış ve halk topluluklarının ortak paydalarını dil, din, kültür ve tarihsel geçmiş gibi kavramlara yaslaması ile de milliyetçilik her toplum için dönüşüm gerekçesi olmuştur.

Avrupa toplumlarında milliyetçilik, tarım ve ticaretin hâkim olduğu, kent yaşamından ziyade kırsal hayatın demografik açıdan daha zengin bir yapıya sahip olduğu toplumsal düzende doğmuştur. Milliyetçilik için öncü olarak toprak asilzadeleri ve tüccarlar öne

çıkmiş daha sonra milliyetçilik, hukukçular, aydınlar ve gazetecilerden oluşan geniş bir kitlenin mücadelesine dönüşmüştür.

Kitleler açısından kıyaslandığında, kırsal kesimdekiler, iletişimin nispeten daha kolay olduğu ve propaganda imkânlarının daha fazla olduğu şehir merkezlerine göre daha az tepki vererek katılma gereği duymuşlardır.

Özellikle İngiltere’de Elizabeth’in ilktidarı boyunca piskoposların oluşturduğu hiyerarşi tarafından önleri kesilen Püritenler, amaçladıkları reformun yürürlüğe konulmasının başka bir yolunu aramaya başlamışlardır. Toplum nezdinde kendilerine ait birtakım ayrıcalıkların peşinde olan Püritenler, bu konuda hayli uğraş vermişlerdir.

Buna bağlı olarak “An Admonition to Parliament” (Parlamentoya Bir İhtar, 1572) adlı bir uyarı nitelikli deklarasyonu hazırlamışlardır. Bu deklarasyon, Parlamento, kilise konusunda sorumluluk almaya zorlamıştır (Güngör, 2005: 7-26).

Söz konusu yıllardaki yönetim ile sürtüşmeye giren dinî gruptaki kimseler, farkında olmadan dinin uzağında bir yönetimin ayak seslerini hazırlamıştır da denilebilir. Yani dinin sosyal hayattaki ağırlığını artırmak için yapılan girişimler, iktidardaki kimseleri rahatsız edince buna bir set mahiyetinde birtakım önlemler, engeller de hazırlanmıştır.

Kraliçe Elizabeth’in idaresinin son yıllarında ve I. James’in (1603-1625) idaresi esnasında ortaya çıkan yeni teolojik yaklaşımlarla birlikte, İngiltere’de kilise yönetimi ile ilgili tartışmalarda daha ılımlı bir hava oluşmuştur. Piskoposlar hiyerarşisi içinde bu ılımlı tavrı temsil eden bir grup, Richard Hooker, Richard Neile ve William Laud (1573-1645) gibi din adamları tarafından yönlendirilmiştir. Anglikan düşüncesinde oldukça etkili olan bu grup, Kalvinci kaderciliğin katılığını yumuşatmaya çalışan ve bu yönüyle Katolikliğe daha yakın duran bir teoloji ortaya koyan Alman ilahiyatçı Jacobus Arminius’un (1559-1609) görüşleriyle uyum göstermiştir (Güngör, 2005: 7-26). Din için esnekliği söz konusu olan karar ve tutumlar, toplumun yaşam biçimine ve gündelik sohbetine de etki etmiş olacak ki bir araştırma konusu olarak teoloji uzmanlarının da sorgulamasına vesile olmuştur.

Püritenler, reform girişimleri esnasında Oxford ve Cambridge'deki ilahiyatçıların da dikkatini çekmişler ve bu üniversitelerden aldıkları destekle, mesajlarını bütün kraliyete yaymışlardı. Yüksek sınıfın himayesi ve bazı Parlamento üyelerinin desteği Püritenlere kürsü güvenliği de sağlamıştı. Hatta bir grup ruhban ve laik lider, kilise giderleri için yapılan bağışların bu hareket tarafından kontrol edilebileceğini dile getirmiş fakat William Laud'un girişimleri gelişmeleri tersine çevirmiştir. Kral I. Charles ve Başpiskopos William Laud, İngiltere Kilisesine uygun gördüğü ve önerdiği anlayışa dayanarak Püritenleri İngiliz Kilisesinin ana çizgisine karşı, ortodoks olmayan ve iktidardakileri devirmeyi amaçlayan kimseler olarak göstermiş ve onlar için olumsuz anlamda kullandığı "Püriten" tanımını resmileştirmiştir. İngiliz dinî hayatı ile ilgili bu gelişme siyasi olarak millete oldukça kötü yansımış ve 1640 itibarıyla I. Charles'a ve Laud'a karşı çoğunluğun destek verdiği birleşik bir cephe oluşmuştur. Toplumda yönetime karşı oluşan nefrete rağmen Kralın da desteği ile Laud'un önerileri uygulanmış ve Püriten rahiplerin bazı hakları ellerinden alınmıştır. Onlar kilise mahkemelerinde haklarını savunmaya çalışsalar da, geçimlerini sağlayan ödemelerden mahrum bırakılmışlar ve ülkeden sürülmüşlerdir (Güngör, 2005: 7-26). Hangi toplumda olursa olsun her maduriyet, toplum vicdanında er ya da geç belli bir süzgeçten geçtikten sonra mutlaka sosyal boyutta geniş kitleleri harekete geçirecek mahiyette bir tepkime vermiştir.

Söz konusu Püriten rahiplerin hükümet karşısındaki maduriyetleri, geniş kitlelerin dikkatinden kaçmamıştır. Kısmî sosyal hareketlilik olarak adlandırabileceğimiz bu olay karşısında, insanlar bir dönem çok daha kapsamlı ve derin düşünme sürecine girmişlerdir. Her tefekkür, yani düşünme edimi, belli bir süre sonra idrak süreciyle neticelenir ki bu durum karşısında da geniş kitleler sosyal değişimlere gidecek kadar derin bir düşüncenin idrakiyle uyanmış olurlar.

Ülkeden sürülen bu kimselerle ülkede aynı zamanda bir dönem kapanırken yeni bir dönem başlamış, ülke yöneticileri, eleştiri yağmuruna tutularak reform mahiyetinde yeni kararlar alınması ve yürürlüğe konulması hususunda dayatmalara maruz kalmışlardır.

Diğer taraftan İngiltere'de kalan Püritenler, mücadeleye devam etmişler ve kralın dış politikasına, dinî yeniliklerine, zoraki verdiği ödüllere ve mahkemelerdeki imtiyazlı

tutumlarına karşı muhalefete devam etmişlerdir. Patlak veren sivil savaşlar (1642-1648), Kral Charles'ın beceriksiz yönetimi, onun Fransız Katolik Henrietta Maria ile evlenmesinin toplumda uyandırdığı tepki ve İskoçlarla savaş gibi zorluklar, Parlamento'yu krala karşı kıskırtmış ve Avam Kamarası reformcuların eline geçmiştir. Bunun sonucunda Kral, yönetimi Oliver Cromwell liderliğindeki Püritenlere devretmiştir. Bu olay tarihte "Püriten Devrimi" adını almıştır (Güngör, 2005: 7-26). Püritenlerin bu devrim niteliğindeki kazanımları söz konusu dönemin insanlarını en azından ülke sınırları içindeki toplumu derinden etkilemiş ve düşündürmüştür.

Bazı araştırmacılar, Püritenlerin Batılı liberal demokrasilere ait değerler açısından merkezi bir konumda olduklarına, temsili yönetim biçimi ve dinî hoşgörünün gelişmesinde önemli bir rol oynadıklarına, dolayısıyla onların, ferdi hürriyetin baraktarları, sadeliğin temsilcileri, ölçülü orta yol tipi ve parlamenter demokrasinin tabii yandaşları olarak tanındıklarına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bazı araştırmacılar da, pek çok Püritenin, sosyal ve siyasi bakımdan muhafazakâr olduğunu belirtmektedir (Güngör, 2005: 7-26).

Her ne olursa olsun, iktidara karşı vermiş oldukları mücadele sonucunda, egemen bir gücün keyfi hareket edemeyeceğine bir başkaldırı konumunda cevap vermişlerdir. Bireyin haklarının savunusu ile birlikte, küçük de olsa azınlık konumundaki bir kitlenin kimlikleri üzerinden kendilerine ait hakkı elde etmeleri bakımından, diğer farklı etnik unsurlara bir örnek niteliği arz etmektedir.

Bu durum on altı ve on yedinci yüzyıllar İngiltere'si için ve on sekizinci yüzyıl son dönemi devrimci Fransa'sı açısından dikkat çekici bir durumdur. Yine hemen bütünüyle aynı sosyal yapı, on dokuzuncu yüzyılın ilk altmış-yetmiş yıllık bölümünde Orta ve Doğu Avrupa'da yayılan kültürel milliyetçilik ve daha sonra siyasi milliyetçiliğin mayasını oluşturmuştur.

Yüzyılın son otuz-kırk yıllık bölümünde ise Sanayi Devrimi dediğimiz teknolojik gelişme ve büyük hacimli makine sanayi, Avrupa toplumunun geleneksel yapısını, değerlerini, yıllar bazında kısa bir süre içinde değiştirerek milliyetçiliğin şaha kalkışının temelini hazırlamıştır.

Şunu belirtmekte fayda var ki, devrim daha on sekizinci yüzyılda İngiltere’de harekete geçmiş ve 1848 itibariyle de Avrupa kıtasını sarmış, ABD’yi buhar gücüyle çalışan fabrikalar ve lokomotiflerle, demiryolları ve telgraf hatlarıyla döşemeye başlamıştır.

Bununla birlikte, İngiltere dışında devrimin millî ve sosyal sonuçları 1860’lar ve 1870’lere kadar yaygın ve derin biçimde hissedilmiştir. Daha sonra nüfusun tarladan fabrikaya, taşradan kente akması ve çiftçi kimlikten işçi kimliğine dönüşmesi süratli bir olgu haline gelmiştir. Bunu aynı hızla ulaşım ve iletişim imkânlarının gelişimi ve toplumların ekonomik avantaj için rekabete girişmeleri izlemiştir. Buna bağlı olarak gelişen sosyal gelişim ve dönüşüm sahneleri ülkeleri birçok alanda rekabete götürdüğü gibi bencilliğe de sürüklemiştir.

Tüm bunlar dönemin milliyetçi mücadeleleri üzerinde çok derin etkiler yaratmıştır. İngiltere’yi devrim ve Napolyon Fransa’sına karşı galip getiren, sanayi alanında göstermiş olduğu başarıdır. Ardından bir yüzyıl sonrasında bile sahip olduğu güçlü imajındaki başlıca faktör, bu ülkenin sanayideki üstünlüğüdür.

Dahası Napolyon’dan Birinci Dünya Savaşı’na kadarki yüzyıllık devrenin en uzun süren ve en yıkıcı mücadelesi olan 1861-1865 Amerikan İç Savaşı, daha fazla sanayileşmiş ve böylelikle daha zengin olan Kuzey tarafından kazanılmıştır. Bu savaş yalnızca birlik ve bütünlüğü korumakla kalmamış aynı zamanda eyaletler üzerindeki baskıcı üstünlüğünü de perçinlemiştir. Aynı şekilde, daha fazla sanayileşmiş Almanya 1870-1871’de Fransa’yı yenilgiye uğrattı ve Alsace-Lorraine eyaletlerini ele geçirmiştir.

Öte yandan yayılarak artan sanayileşme her ülkeyi gelecek kaygısı sebebiyle kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye mecbur etti. Özellikle 1880’den sonra belli bir oranda sanayileşmiş hemen her ülke, milliyetçilik duygularını öne çıkarmış ve bünyesinde geliştirdiği millî hükümetin gücünü kullanarak gümrük ve teşviklerle kendi sanayisini yabancı ülkelere karşı koruma yoluna gitmiştir. Bununla birlikte çalışma yasalarının yanında yabancı göçüne sınırlama getirerek kendi halkının yaşam standartlarını koruma ve yükseltme yoluna gitmiştir.

Avrupa ülkelerinde ve diğer ülkelerde bu tür toplumsal dönüşümler yaşanırken Türklerin bir zamanlar işgal ettikleri ve hâlen ikâmet ettikleri coğrafyalar, Avrupalılar için sanyî odağında bir Pazar algısı oluşturduğu gibi Türklerin bu coğrafyada gereksizliği de bir kez daha açığa çıkmıştır.

Avrupa’da bunların yanı sıra çeşitli kaynaklarda, özellikle tarih odaklı çalışmalarda ifade edildiği üzere, Türkler Balkanlardan uzaklaştırılması gereken bir millet olarak lanse edilmekte ve barbar tabiatları onları geldikleri yere daha uygun göstermektedir:

“Il suffit d’une volonté ferme et de l’accord des puissances européennes pour exclure la barbarie de leur milieu et forcer les Turcs à se transporter en Asie, c’est à dire sur un sol plus conforme au niveau de leur civilisation. On peut même y parvenir sans aucune guerre ou du moins avec un tout petit contingent de forces européennes réunies.” (Kugelman, 1876: 31).

Buradaki maksat Türkleri geldikleri ana yurda yani Asya’ya geri göndermek ki 1870’li yıllarda bu gibi bir düşünce Osmanlı’yı kafasında bitirmiş bir Avrupa’nın göstergesidir. Bu durumda Osmanlı’ya azınlık grupları üzerinden yaklaşım onun parçalanmasını hızlandırmak için yapmayacağı şey kalmamıştır. Nitekim 1876’dan sonra Osmanlı devlet olarak himayesindeki azınlık unsurların talepleri ve dış unsurlara bağlı kışkırtmalara karşı mücadele etmiş ki hepsinin arkasında bu zihniyet yani Türkleri geldikleri Asya’ya geri gönderme zihniyeti olmuştur. Bu konuyu ilerleyen sayfalarda Şark Meselesi şeklinde tekrar dile getirerek biraz daha açacağız.

Tabii bu zihniyete ulaşmış olan Avrupalı devletlerden biri de Almanlar ki kendi dilleri üzerinden milliyetçiliğe bakış açılarını, Herder’in Almanlara hitaben söylediği şu birkaç şiir dizesi de ortaya koymaktadır:

Diğer milletlere bakın!/ Hiç başıboş geziyorlar mı öyle?/ Dünyada hiçbir yerde yabancı değil, /Ama kendi kendilerine yabancıdırlar!/ Yabancı memleketlere gururla yukarıdan bakıyorlar!/ Sadece siz Almanlar, dışardan gelince,/ Annenizi Fransızca selamlarsınız?/ Haydi atın onu ağzınızdan, Seine nehrinin/ Pis çamurları kapınıza dolmadan,/ Almanca konuşun, ey Almanlar! (Kedourie, 1971: 52)

Kedourie’nin tespiti üzerinden diyebiliriz ki Herder, Almanlara dilin milliyetçilik açısından önemini, bir konuşma havası içerisinde, şiirsel bir yapı formunda ifade

etmiştir. Bunu yaparken başka bir milletin dili ile konuşmanın büsbütün bir yabancılaşma olduğunu dile getirerek bir millete, yani Almanlara kendi kimliğini hatırlatmaya çalışmıştır. Bu hatırlatma da Almanların kendi dillerine göstermesi gereken özenden başka bir şey değildir. Çünkü dil, bir milleti bir milletten ayıran ve söz konusu milletlere kimlik kazandıran en somut gerçektir.

Bununla birlikte, yine Kedourie'nin bir ulusun kendini inşa etme süreç ve edimini millî kimlik bilinciyle gelişen ideolojik anlamda aidiyet duygusu ile açıkladığını görüyoruz. Kedourie bir kulübe, bir cemaate, bir kabileye ya da bir etnik guruba ait olma duygusunun gücüne çok farklı ve özel bir anlam yüklemiştir. Bu yaklaşımıyla Almanların millî kimlik duygusunu tahlil ederken toplumsal yapıların sarsıntılı olduğu bir süreçte, hep birlikte kendi içerisinde tutarlı ve istikrarlı bir topluluğa ait olma ihtiyacını, sadece kendilerini ötekilerden farklı olarak tanımlayan ideolojik mahiyette millî aidiyet duygusunun tatmin edebileceğini ortaya koyar (Kedourie, 1971: 101). İşte sadece kendilerini ötekilerden farklı gösteren en temel unsurlardan biri dildir.

Almanların dillerine olan hassasiyetini tarihsel olarak şöyle bir süzgeçten geçirecek olursak 17. yüzyılda Almancaya gerek sözlü kültür gerekse yazılı kültür üzerinden yabancı bir kelime olarak sonradan dâhil olmuş olan kelimelere karşı çok ciddi bir mücadele başlamış ve bu yönde eserler kaleme alınarak toplumsal bilinçlenme somutlaştırılmıştır.

Örneğin “*Der unartig Teutscher Sprachverderber, beschneben durch einen Liebhaber der redlichen alten teutschen Sprache*” Yaramaz Dilbozan, temiz ve eski Almancaya âşık birisi tarafından (Mosgherosgh, 1643) kaleme alınırken bir diğer manzume hiciv nitelikli ve yazıldığı dönemde çok yankı yapan “*Der teusche Michel*” (1638) adlı eserdir.

Bu eserler üzerinden Alman halkının yabancı kelimelere karşı kin ve nefretinin uyandırılmaya çalışıldığı da eserlerde, yer yer bizzat bu koynuya temas edilmesi gerekçe gösterilebilir. Edebî eserlerde ansiklopedik bilgilerin yer almasına Ahmet Mithat'ın eserlerinde de rastlamak mümkündür. Bu eserler de tıpkı Ahmet Mithat'ın yapmaya çalıştığı gibi söz konusu yüzyıl insanını, belli konulara karşı duyarlı kılma ve hatta eğiterek ideal bir toplum yaratma amacıyla ansiklopedik bilgiler yazılmıştır diyebiliriz.

Almanya’da toplumsal algı üzerinden insanların tepkisine bağılı olarak gelişen ilk dil enstitülerinin, dil esaslı cemiyetlerin de bu dönemde kurulmaya başladığı bilinmektedir. İtalyan yöneticilerin 16. yüzyılda gerçekleştirdiği hususu, Almanlar 17. yüzyılda gerçekleştirmiş ve 24 Ağustos 1617 tarihinde Weimar’da ilk olarak Alman dil cemiyetinin kurulduğu görülür. Dönemin Prens’inin de bu cemiyetin başkanı olduğu bilinir. “*Fruchtbringende Gesellschaft*” ismini kullanan bu kurum kendisine, sembol olarak *Palmenbaum* “hurma ağacı”nı tercih etmiştir. Daha sonra bu kurum *Palmenorden* şeklinde adlandırılmıştır. *Fruchtbringende Gesellschaft*’in cemiyet olarak üyeleri, asilzadelerden, prenslerden, ediplerden ve şairlerden oluşmakla birlikte dile hassasiyeti ile bilinen yöneticilerden oluşmaktaydı. Üyelik aşamasında her vatandaşın mal varlığından ziyade, dil için ne yaptığına bakılıyor, dilin millî bir şekilde özleşmesi uğruna çabası ve sosyal hayattaki ahlaki tavır ve tutumu dikkate alınıyordu. *Fruchtbringende Gesellschaft*’ı diğer kurumlar takip etmiştir. 1633’de Strassburg’da *Aufrichtige Tannengesellschaft* kuruldu. Sghneuber, Rumpfer Von Lövvenhalt gibi tanınmış üyeler bu kurumda verimli çalışmalarda bulunmuşlardır. 1642’de Philip Zesen Hamburg’da “*Deutschgesinnte Genossenschaft*”ı, 1644 de Harsdörffer “*Hirten-und Blumenorden an der Pegnitz*”i ve 1657’de RIST “*Elbschwanenorden*”i kurmuşlardır. 1675’de Leipzig’de “*Poetische Gesellschaft*” kuruldu. Gottsched sonraları bu kurumu “*Deutsche Gesellschaft*” adı altında yaşatmağa çalışmıştır (Önen, 1960: 139).

Yukarıda adı geçen dil kurumlarının kurumsal amaçları, Alman toplumunun gerek gündelik dil gerekse yazılı kaynaklara dair kelime hazinesinin hacimsel olarak boyutunu ölçmek olmuştur. Buna bağılı olarak bir yandan bölge bölge geniş çapta derlemeler yapılırken diğer taraftan Almancanın söyleyiş biçimini, ifade tarzını nispeten geliştirmek için yerel deyimlere varıncaya kadar, atasözlerini dahi bir araya getirerek sözlük niteliğinde kaynaklar ortaya çıkarmışlardır.

Atasözlerine dair yapılan çalışmaların ilk örneklerini biz Şinasi ile kültür ve medeniyetimizde rastlıyoruz ki o yılları, Türk dili için asıl ihtiyaçların yavaş yavaş belirmeye başladığı yıllar olarak kabul etmek gerekir.

Grimm Kardeşler olarak bilinen Jacob Ludwig Karl (1785-1863) ve Wilhelm Karl (1786-1859)’ın 1806 yılında almış oldukları eğitimin uzantısı olarak merakları doğrultusunda

Almanya'yı köylerine varıncaya kadar gezmişlerdir. Gezdikleri bu coğrafyada Almancanın lehçesi, şivesi ve ağzı boyutunda varlığını sürdüren dillerle söylenmiş masalları derlemeleri ve bunları daha modern olarak bir şehirlinin üslubu ile yeniden kaleme alarak yazmaları, o yıllarda Almancayı yeni bir yapılanmaya hazırlamıştır.

Bu çalışmaların ışığında, Alman dilinin imlasına dair kaynaklar hazırlanarak gramer kuralları, dili akıcı yapacak hususlar, netleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kurumların, bütün bu çabalarının yanı sıra merkeze aldıkları en temel kavram, yabancı kökenli kelimelerin tasfiyesine dair ne yapılması gerektiği ve akabinde alınan kararların uygulamadaki en somut gerçekleri olmuştur. Farazi olarak dillendirilen ve pratiğe dönüştürülmeyecek hiçbir hususa odaklanma gereği duymamışlardır.

Schottel ki kendisi yaşadığı dönemin en ünlü Alman dilcisidir, Almancayı ana dil olarak kabul etmekle birlikte, ona ayrı bir kutsiyet de yüklemiştir. Çalışmalarını bu yönde yoğunlaştırınca kendisinden önce Almaca ile ilgili hemen hiç kimsenin fark etmediği dil meselelerini, su yüzüne çıkararak bunları Alman toplumunun hayatı duyuş ve düşünüşü doğrultusunda çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Schottel, daha net bir ifadeyle ana dili, her millet için, Tanrı'nın insanoğluna bahsettiği en önemli yetilerden biri olarak görmüştür.

Dile dair nitelendirme ve betimlemelerinde, dilin özellikle ana dilin kutsiyeti hakkındaki düşüncelerini her fırsatta dile getirmiştir:

“Also hat Gott aile Matur durch die Kunst der Sprachen umgrenzet, ja die Sprachen sind durch aile Geheimnisse der Natur gezogen: also dass voer der Sprache kündig void, zugleich dadurch die Matur durchuuandern, die Künste ihm recht entdecken, die Wissenschaften offenbaren mit ailen berühmten Leuten, so vormals getvesen und annoch seyn, ja mit Gott selbst reden um sich besprechen kann.” (Önen, 1960: 139).

İfadesine şöyle açıklık getirilmiş: “*Tanrı bütün tabiatı dil sanatı ile sınırlandırmıştır. Evet, diller tabiatın bütün sınırlarından geçmişlerdir. Şu hâlde kim dile vakıfsa bu sayede tabiatı yakından tanıyacak, bütün sanatları keşfedecek, ilimler ona malûm olacak, bütün meşhur insanlarla eskiden olduğu gibi bundan böyle de temas edecek; hattâ bizzat Tanrı ile de konuşabilecektir.*” Burada da belirtildiği gibi söz konusu yüzyılda, toplum nezdinde bir şeylere değer vermenin en temel yollarında biri

kullanılarak dile, ilahi bir bakış getirilerek ana dile verilmesi gereken önemle birlikte fonksiyonu vurgulanmıştır.

Schottel'ın Almancaya karşı geliştirmiş olduğu dil hassasiyetini ve buna bağlı olarak mücadelesini, iki ana başlık altında ifade etmek gerekse birincisi, Alman dilini yabancı unsurlardan temizlemek ve özleştirmek olmuştur. İkincisi ise Almancanın dünya dilleri içerisindeki yerini tespit etmek, tarihsel gelişimine ışık tutmak ve bütün Almanya'yı kapsayacak nitelikte yazarken de okurken de herkesin birbirini anlayacağı bir yazı dili meydana getirmek olmuştur. Schottel'ın kendi dili için amaç edindiği bu kaidelerin benzerini Millî edebiyatçı olarak bilinen Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının da kendilerine ilke edindiğini görmekteyiz.

Millî Edebiyat hareketinin öncüleri olarak Ömer Seyfettin ve arkadaşları da özleşme için Türk dilini Arapça ve Farsça kalıplardan temizleme amacıyla yola çıkmışlardır. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki farkı kapatmak için; tasfiyesi söz konusu olan yabancı unsurları tespit etmek ve bu konuya dair gereğini yapmak için; Türk dilinin kökenlerini daha derinlere taşımak ve Türk dilinin dünya dilleri içerisindeki yerini netleştirmek için aynı yola çıkmışlardır.

Şu hâlde diyebiliriz ki Ömer Seyfettin ve arkadaşları Schottel'ın kendi dili için vermiş olduğu çabayı biliyorlar mıydı ki bunu kendi dilleri için bir amaca, ülkeye dönüştürdüler? Bu konu tartışmaya açık olduğu gibi geçirilen süreç ve karakterlerin yapmaya çalıştıkları ve vardıkları sonuçlar dikkat çekicidir.

Bunlara bağlı olarak diyebiliriz ki Schottel'ın çabasını okumamış olsalar bile bunu insanoğlunun bir birey olarak geçirdiği bir safha gibi, bir toplumun da geçirebileceği bir evre olarak değerlendirirsek Millî Edebiyatçıların Türk diline karşı bu duyarlılıklarını, Türk toplumunu kapsayan ve beklenen bir evre olarak kabul etmek pek doğal bir sonuç görünüyor.

Her toplum, kendi safahatı ve yaşam standartlarını iyileştirmek için mazisine yasladığı bir kültür ve medeniyet geliştiriyor. Geliştirdiği bu kültür ve medeniyete bağlı olarak ideal olanı gerçekleştirmesi doğrultusunda asırlar içerisinde refah seviyesi dönüşümlü

olarak hız kazanıyor. Aksi takdirde yani, ideal olanı gerçekleştirememesi doğrultusunda millete yavaşlıyor ve yok olmaya mahkûm oluyor.

Millî Edebiyat'ın temsilcisi ve su yüzüne çıkararak aydınları olarak bilinen Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp'in Türk dili için vermiş olduğu mücadelenin Schottel'in Almanca için vermiş olduğu mücadeleden hiçbir farkı yoktur. Sadece Schottel kendi ana diline karşı duyarlılığını 17. yüzyılda ifade ederken Millî Edebiyatçılar Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ali Canip Yöntem 20. yüzyılın başlarında ifade etmiştir.

Aradaki zaman diliminin farkı da aynı zamanda, Almanların toplum olarak hayatı algılayışı üzerinden şekillenen zihniyetinin kültür ve medeniyete dair gelişmişliğinin Türk toplumuna nazaran çok daha önce, su yüzüne çıktığının göstergesidir.

Fransa üzerinden Fransızcanın gelişim evrelerine baktığımızda da hemen hemen aynı yüzyıl aralığına denk gelecek nitelikte bir gelişim ve dönüşüme tanık oluruz. Fransızca da devlet kontrolünde bir denetlemeye tâbi tutularak kendi kriterlerini belirleyerek milletine ulusal bir duruş kazandırmıştır diyebiliriz.

Fransız milliyetçiliğinin popülerliğine ve diğer milletlere örnek teşkil edici bir özelliğe sahip olmasına katkı sağlayan “dil” ögesi, en etkili uluslaştırma araçlarından biri olarak kabul edilmiştir (Aktürk, 2006: 33). Sonrasında “ulusal yayın dili”, “ulusal eğitim dili” gibi “ulusal kültür dili” şeklinde yeni algılarla farklı sahalarda yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Çünkü projenin pratiğini toplumsal alanda görmek, girişimlerin somut sonuçlarını oluşturmuştur.

Şunu da ifade etmek gerekirse siyasal ulusçulukta “ulus”, dilden hareketle tanımlanmış bir kolektif kimlik değildir. Fransız uluslaşması, “ulus”u siyasal bağlılıkla belirlenmiş yurttaşlar topluluğuna dayandırmıştır. Bununla birlikte Fransızca konuşmayı Fransız yurttaşı olmanın dolaylı bir koşulu kabul ettiğini söyleyen (Sadoğlu, 2010: 3), dilin millet olma yolunda rolünü de ortaya koymuş oluyor.

Fransa'da ihtilalden (1789) önceki süreç incelendiğinde, Fransızcanın herkese hitabeden kapsayıcı bir dil olması için birtakım girişimler görülmektedir. Kraliyet otoritesinin

onayı doğrultusunda Fransızcanın devletlerarası iletişimde tek dil haline gelmesi, bir hedef olarak Fransızcanın Fransa’da herkese hitabeden bir dil olma amacı, eşzamanlı bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Sadoğlu’nun tespiti doğrultusunda, dildeki bütünlük arayışına sanatta ve edebiyatta millileştirilme de bir program dâhilinde eşlik etmiştir. I. François kendi üzerinde hissettiği bir görev olarak sanatın, edebiyatın ve fen ve beşerî bilimlerin merkezi misyonuyla hizmet veren College de France’yi kurmuştur.

I. François, bunun bir kurum olarak en temel hedefleri arasına, millî bir kültür oluşturmayı koymuştur. Buna bağlı olarak devletin resmi işlemlerini Latince yerine Fransızca olarak gerçekleştirmesinden sonra, onun aynı zamanda sanat ve edebiyat dili haline getirilmesi de bir amaca dönüştürülmüştür (Sadoğlu, 2010: 14). Çünkü sanat ve edebiyat dili haline gelmiş bir dil, ulusal sınırları aşacak bir dil olmaya da çalışacaktır.

Ülke sınırları içerisinde bir dil ne kadar kuvvetli ve ihtiyaçlara ne kadar cevap veriyorsa o derece sanata ve edebiyata da hâkim olacaktır ki sanat ve edebiyat insanoğlunun evrensel konularını ele alan ve sınırları aşan bir kültür aracıdır. Millîleşen bir Fransızca, sanat ve edebiyat vasıtasıyla evrenselleşme amacı da gütmüştür aynı zamanda.

Yine İhtilal öncesi yıllarda I. François’in, 1539 yılında, topluma duyurulan anayasal düzenlemelerin ve vatandaşlarla alakalı mahkeme kararlarının dil olarak Fransızca olması yönündeki kararı, Fransızca için şüphesiz çok önemli bir safha olmuştur.

Kırca’nın da belirttiği üzere Fransızcanın devlet tarafından desteklenerek ülke genelinde geçerli resmi bir dilin ortaya çıkması için diğer yerel boyuttaki dillerin marjinalleştirilerek zamanla yok olmaları amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak Fransız Devrimi esnasında “Yerel Ağızların Yok Edilmesine ve Fransız Dilinin Evrenselleştirilmesine İlişkin Kanun” çıkarılmıştır (Kırca, 2003: 156).

Devletin ve yetkililerinin dile bu yönde çeki düzen vermeye çalışması, bu kadarla da kalmamıştır. Özellikle 1634’te dilin toplumsal hayatta ve yazınsal metinler üzerindeki rolü çok daha iyi anlaşılacak bu yöndeki çalışmaları planlamak ve denetlemek üzere

Fransa'da kurulan çok önemli bir kurum olarak da bilinen Fransız Akademisi kurulmuştur. Bu yılları takiben, 1694'te sözlüklerin hazırlanması ile Fransızcanın ulusal kimliği öne çıkaran rolü devam etmiştir (Saklı, 2012: 1-19). Sözlükler bir dilin su yüzüne çıkmış somut görüntüsü olduğu için, bir dile hüviyet kazandırma işi genellikle bu tür çalışmalarla başlamıştır. Nitekim taramaya çalıştığımız özellikle 19 yüzyıl içerisinde 1850'den sonra birçok sözlük çalışması yapılmıştır. Avrupa'daki bu benzer çalışmalar bizde söz konusu yüzyıl itibarıyla herkese hitaben çıkarılacak gazete ve kaynak kitaplardaki mevcut dili nispeten sadeleştirmek için dilin mevcut durumunu görmek amacıyla ve bu mevcut durumda millî olanı teşğit etmek üzere birçok sözlük çalışması yapılmıştır. Bunlardan biri de Şinasi'nin yarım kalan sözlüğüdür.

Ülken'in tespiti de söz konusu dönemin dilinin denetlenmesi ve mevcut dil ile yayımlanan eserlerin değerlendirilmesi hususunda, sorumlu Akademiyi, daha sonra ihtilal hükümeti, bir denetim organı olarak resmi bir kurum boyutuna sokmuştur (Ülken, 2005: 53-54). Akademinin kurumsallaşması, dilin yakından denetlenmesini kolaylaştırdığı gibi Fransız halkına da bu akademi üzerinden konunun ciddiyeti gösterilmiş ve halk bu yönde dile verilmesi gereken öneme ayrıca itina göstermiştir.

Sadoğlu'nun belirttiği gibi, Fransız Akademisi amaç olarak kuruluşunda, Fransız dilini, yapısal ve semantik olarak sadece zenginleştirmeyi, sadeleştirmeyi ve nezih, kibar bir ifade dili haline getirmeyi prensip olarak edinmiştir. Akademinin kuruluşundan bir müddet sonra, Kardinal Richelieu'nun doğrudan ve resmi bir müdahalesiyle devletin dile dair politikalarının belirleneceği ve pratiğe dönüştürüleceği bir kurum boyutuna getirilmiştir. Richelieu'nun bu uygulaması devlet çapında bir denetim organı olarak akademiyi, devletin yönetim biçimi olarak da toplumsal hayata kültürel anlamda yeni bir yaşama biçimi kazandırmak üzere, önemli bir araç haline getirmiştir. Kısacası devletin merkezileşmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Sadoğlu, 2010: 15).

Türk dili için böyle bir destek yani kurumsal olarak Osmanlı çatısı altında, doğrudan amacı Türk dili olup, Türk dilini hem Osmanlı coğrafyasında hem de sınırlarının ötesinde birçok ulusun kullandığı bir dil haline getirme çabasıyla kurulmuş bir kurumdan bahsetmek doğru olmaz. Çünkü Osmanlı, gücü ne sömürü amaçlı kapitalist bir zihniyette ne de kültürel anlamda yayılımcı bir politikada görmüştür.

Bununla birlikte Osmanlı coğrafyasında Fransızların akademilerine benzer nitelikte bir kurum gösterilecekse de bunun adı Encümen-i Daniş olmuştur (1851). Encümen-i Daniş'in bu konumdaki niteliğine de ilerleyen başlıklar altında değineceğiz.

Saklı'nın da tespitleri doğrultusunda, 19. yüzyılın başlarından itibaren dünya çapında milliyetçilik için yapılan dalgalanmalara bakıldığında, hiç şüphesiz Alman millî birliği için yapılan girişimler de dikkate değer niteliktedir. Ulus-devlet oluşumunu 19. yüzyılda gerçekleştirmiş olan Almanlar, Napolyon'un Kutsal Roma İmparatorluğu'nu yıkması ile birlikte 400'den daha fazla bölgesel yönetim birimlerini bir araya getirerek süreci kısmen tamamlamışlardır. Bu yüzyılda, öncesine kıyasla kontrolü çok daha kolay ve merkeze 40 kadar yönetim birimiyle bağlı bölgesel idareler, Almanya'yı ulus-devlet biçiminde su yüzüne çıkarmıştır denilebilir (Saklı, 2012: 13).

Almanlar 19. yüzyıl ve hemen öncesinde Avrupa'nın diğer milletlerine nazaran daha küçük çaplı devletler hâlinde varlığını sürdürdüğü bir dönemde, belli bir merkezi otorite doğrultusunda yönetim esasına taabi bir şekilde yaşama bilincinden yoksunlardır. Buna bağlı olarak modern ve merkezi olarak Alman ruhunu yaşatan kültürü koruma hususunda da sıkıntı yaşamışlardır. Bu sıkıntı onları zamanla bir ihtiyacın neticesi olarak 400 den fazla ayrı yönetim birimini bir araya getirmeye götürmüştür. Bu sebeple, Alman ulus-devlet hareketi her şeyden önce birlik duygusunun oluşturduğu bir ulusçuluk olarak meydana gelmiştir (Gellner, 2008: 187).

1813'teki kurtuluş savaşları olarak bilinen savaşta, Fransızlarla uzun süre mücadele eden Alman birlikleri ve halkı, dil ve kültür için kimliğini ortaya koyarak varoluşunu gerçekleştirmiştir. Bu savaşı konu edinen birçok eserde Almanya'nın bir vatan olarak sınırları net bir şekilde belirtilmemiştir. Birçok husus şiirle, tarihle ve kurgusal fikirlerle şekillendirilerek çok daha basit bir şekilde ifade edilmiştir (Schulze, 2005: 187).

Ayrıca Gökberk'e göre, 17. yüzyıldan itibaren uluslararası kültüre hâkim olan sanatsal ve diplomatik olarak politik bir dil konumuna ulaşan Fransızcanın etkisi, Alman aydınları ve entelektüel kitleleri için gerek kendilerini ifade etmek noktasında gerekse üst bir sınıf olarak kendilerini öne çıkarmanın ihtiyacı doğrultusunda, çok fazla belirgin bir hal almıştır. Buna bağlı olarak Alman dili, Orta Çağ'ın o karanlık atmosferi boyunca

hem yerel boyuttaki farklılıklardan kaynaklanan lehçelerin ve Latincenin, hem de 16. yüzyıl itibarıyla Fransızcanın egemen ve ağır dil boyunduruğu altında kalmıştır (Gökberk, 2007: 88). Yine Gökberk'in belirttiğine göre bu tehdit 18. yüzyıla kadar sürmüştür. 18.yüzyıl itibarıyla özellikle sonlara doğru, Almanlarda ulus bilincinin uyanmasına bağlı olarak Alman dil ve edebiyatındaki gelişmelerle Fransızcanın boyunduruğundan kurtulan bir Almanca doğmuştur (Gökberk, 2007: 88).

Millî Edebiyat, sosyal, siyasi ve sürekli devinim hâlinde olan bir zemin üzerine inşa edilmiş bir yapıya sahiptir. Bu siyasi zeminin oluşmasına vesile olan sosyal olaylar göz ardı edilemez. Siyasi olaylar, rejimin değiştirilmeye çalışılmasına bağlı olarak gelişen olaylar olduğu gibi sınırların ötesindeki devletlerin söz konusu dönemdeki yönetim heyetini, iktidarı yıpratarak gerek ekonomik çıkar sağlamaya gerekse dünya kamuoyunda güçlü bir imaj kazanmaya yönelik olaylardır.

Osmanlı coğrafyasındaki sosyal ve siyasi olayların zincirini kimi zaman yapıcı kimi zaman yıkıcı olarak 18. yüzyılın sonlarından tutup yani III. Selim'den itibaren 19. yüzyılın sonlarına kadar göz önünde bulundurduğumuzda, Millî Edebiyat'ı hazırlayan süreci, çok daha iyi kavrar ve analiz etmiş oluruz.

Söz konusu yüzyıllarda Osmanlı aydını, annesinden mader (Farsça), babasından peder (Farsça), oğlundan mahdum (Arapça), kızından kerime (Arapça) gibi kelimeleri kullanarak bahsediyor, gözümün nuru, yerine nur-i aynim, diyor; gözünüz aydın, için de dideler ruşen, kalıbını kullanıyordu. Yabancı dil tutkunluğu nedeniyle kimi zaman Türkçe adlar bile yabancı bir gramer kuralı ile dile getirilmeye başlanmıştır. İstanbul'daki Küçükçekmece bir yer adı olarak Çekmece-i sagîr, Büyükçekmece ise Çekmece-i kebîr olarak ifade edilmiştir.

Osmanlı'nın 19. yüzyılın sonlarında sadece bu durumu bile dilde yeni bir yapılanmaya olan ihtiyacın en temel göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu konuda harekete geçilmesi için Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki etnik grup ve toplulukların, millî kimliklerini duyumsayarak ayrılmasıyla birlikte devletin asli unsurunu oluşturan Türklerin gelecekları için kaygılanma süreci beklenmiştir.

Dilde sadeleşme sorununun arkasındaki nedenlerden biri de milliyetçilik akımlarıdır. Milliyetçilik, imparatorlukta bugün Balkan ülkeleri olarak nitelediğimiz ulusların arasında Panslavist bir yapılanmanın amacı doğrultusunda başlayıp sonunda Türk ulusunu da kendi millî değerlerini, uzun bir süreç içerisinde, incelemek ve keşfetmek suretiyle etkilemiş bir oluşumdur.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki etnik grupların milliyetçilik için ilk girişimleri dillerini gözden geçirmek ve millet olarak ortak kültürel unsurları bir araya getirmek olmuştur. Bu açıdan bakıldığında grup ya da toplum içerisinde bir bütünlük ancak ve ancak iyi bir iletişimden geçer zihniyeti hâkimdir. Ancak sorun bu kadar basit bir biçimde halledilmemiştir, yani dili ortak, müşterek bir biçimde herkesin anlayacağı nitelikte sadeleştirerek çözümlenmek yeterli olmamıştır. Mevcut dilleri, birçok yönüyle inceleme gereği de ortaya çıkmıştır.

Devletler bünyesinde kimi milliyetçiler, Ortaylı'nın da ifade ettiği üzere, eski geleneksel ve yerleşik dillerini kullanıp, yabancı kelimeleri tasfiye etme taraftarı olmuştur. Kimileri ise ölü olarak bilinen yazı dilini egemen bir halk dili ile değiştirme amacıyla olmuştur. Birbirine karşıt olan bu iki yaklaşım, Balkanlar'da millet odaklı dil problemini bütün dünyada benzersiz bir şekilde hareketlendirmiştir (Ortaylı, 2016: 89). Şöyle ki dil, söz konusu toplum içerisinde sosyal tabaka olarak niteleyebileceğimiz insanlar arasında ciddi ayrılıklar ile kullanılıyorsa ki Balkanlar'dan bahsediyoruz, bin bir çeşit etnik grubun mevcut olduğu topraklar olarak her etnik gruba, topluma eğitim ortak ve eşit bir şekilde ulaşmadığı için ciddi ayrılıklar, farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu ayrılıkların üstesinden gelmek için de millet olarak kabul edilen unsurlar ya eski tarihî dillerini merkeze koymuşlar ya da ölü yazı dilini halk dilinin yerine geçirmeye çalışmışlardır.

Türklerin de aynı çıkmazla yüz yüze geldiklerini belirten Ortaylı, bu sebeplere dayalı olarak dilde özleşmeyi, bir milliyetçilik problemi olarak ele almıştır ve 18. ve 19. yüzyıllarda, Balkanlar'da ortaya çıkan gelişmeleri kaynak olarak göstermiştir. Yine buna bağlı olarak 18. yüzyıl sonu itibarıyla 19. yüzyılda, milliyetçilik için öne çıkan Bulgar ve Sırp aydın sınıfı, millî dil niteliğindeki dillerini yapısal olarak da zenginleştirmeye dönük girişimlerinde, tarihî ve din odaklı kilise dilinin yazılı ve söyleyiş niteliğinde, geniş halk kitlelerinin konuştuğu dilden bir hayli uzak kaldığını

görmüşürler (Ortaylı, 2016: 89). Aynı durum Servet-i Fünûncuların Türk edebiyatında eser olarak ortaya koyduğu metinler için de geçerlidir. Servet-i Fünûncular halkın anlayamayacağı nitelikte yazmış oldukları eserlerle aslında yıllardır süregelen sorunu zirve noktaya taşıyarak dönemin aydın ve Türkçülerini düşündürmüşürlerdir.

Yazar ve düşünürler sorunun çözümünü, konuşulan dilin yazıya aktarılması olarak bulmuşürlerdir. İşte bu bilinç konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumu kapatma için milliyetçilik üzerinden bir mücadele başlatmış ve Türçülüğü siyasi bir boyuta sokuncaya kadar da devam etmişür. Tabii Türçülüğün siyasi bir boyuta ulaşmasının ardından, dilde sadeleşme ve özleşme için mücadele bırakılmış mıdır, hayır, bugün dahi devam etmektedir.

Sultan Abdulhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına gerekçe olarak meşruti yönetim biçimini işaret etmiş ve bunu engellemek için de elinden geleni yapmışür. Yaptıklarının hepsinin temelinde de hedefin büyüklüğünce bir despot tavır ve tutum sergilemek zorunda kalmışür

Ortaylı'nın da belirttiği gibi, İmparatorluk bünyesinde Türk unsuru dışındaki etnik yapılara mensup ahali, özellikle Makedonyalılar Bulgarca, Rumca ve Sırçadan; Lübnanlı Maruniler, Fransızcadan dünya kamuoyunda ne gibi gelişmeler oluyor her şeyden haberdar nitelikte bir yaşam sürmüşürlerdir (Ortaylı, 2016: 28). Diğer etnik unsurların böylesine bir hürriyetine karşılık Abdülhamid'in baskıcı tavrı imparatorluk bünyesinde zaten bir avuç okuryazarı birçok gündem konusundan men etmiş, bilim için öğrenilmesi hususunda felsefeden, tarihten ve dünya kamuoyundaki gelişmelerden mahrum etmişür.

Yine Ortaylı'nın tespitleri doğrultusunda, 19. yüzyılın yaşama biçimi doğrultusunda birçok şey değişmeye başlamış, Osmanlı İmparatorluğu'na, imparatorluk niteliğini veren farklı etnik unsurlar için herkesi kapsayacak nitelikte bir dil birliği kalmamışür. Mevcut din beraberliğinin yetersizliği, Bulgar milliyetçiliğinin de uyanmasını hızlandırmışür. Bu uyanışın arkasında laik unsurlar değil, doğrudan din adamlarının olduğu görölmüşür. Aynaroz'da bulunan birçok manastırda, özellikle Bulgar keşişlerin olduğu Hilander Manastırı'nda, Paissij isimli bir keşiş, Slavyen Bulgarların köken ve

siyasi tarihini yazmıştır. Bu esere şöyle bir giriş hazırlamış: “*Ey Bulgar! Kendi dilini, tarihini bil.*” Daha sonra, Sofroniy Vračanski çıkmış ve hayata kilise odaklı bir bakış açısından ziyade, merkezinde vatan ve ulus gibi kavramlar olan bir hayat algısı dillendirmeye çalışmıştır. Bunun arkasındaki temel sebep Osmanlı’dan bağımsız bir devlet olma düşüncesinden başka bir şey olmamıştır. 19. yüzyılda almış olduğu eğitime istinaden kendisini Helen olarak niteleyen Aprilov diye bir tüccar, Odessa ve Ukrayna’daki ticari işleri vesilesiyle tanımış olduğu Benelin’in tarih bilgisi karşısında etkilenerek Slavlık düşüncesi üzerinden ulus bilincini, Bulgaristan’da müfredat olarak millî içeriğe sahip okullar açarak ortaya koymuştur (Ortaylı, 2014: 161). Bulgarlar için de millî bir uyanış, keşişlerin tarihle alakası doğrultusunda zuhur etmiş, kendi kimliklerini tarih bilinci üzerinden duyumsayarak onları milliyetçi bir sürece sokmuşlardır. Her millet, tarihin derinliklerinde ne kadar kendini bulursa geleceği için o derece inançla mücadele eder ve mevcut durumu ne olursa olsun; dünyanın neresinde ve nüfus olarak ne kadar olursa olsun, varoluşunu yeniden gerçekleştirme fırsatı bulmuştur.

Nitekim Bulgaristan’ın millî uyanışı da böylelikle daha da hız kazanmıştır. Ortaylı bu durumu, ilerleyen yıllar için Türk unsuru için İttihatçıların da dikkatini çeken ve hayranlığını kazanan bir gelişme olarak kabul eder. Tabii Bulgarların girmiş olduğu bu süreç öncelikli olarak Fransızların etkisi dâhilinde gelişmiş bir durum değildir. İmparatorluğun içindeki unsurlar, bazen aynı dinî kompartımana, ruhani liderlere sahip olsalar da etnik yapılar dolayısıyla çatışmaya girmişlerdir (Ortaylı, 2014: 161). Bu durum yani Bulgarların millî uyanışı, Osmanlı açısından toprak kaybı yönünde olumsuz bir durum teşkil etmiş olsa da Osmanlı’nın bünyesinde mevcut olan diğer etnik gruplar için öncü olmuştur. Osmanlı devletinin asli unsurunu oluşturan Türkler için de kendi kimliklerini duyumsamaları açısından ve tarihî kökenlerini sorgulamaları açısından yapıcı bir etkiye de sahip olmuştur.

Bu açıdan gelişen olumlu etkiyle birlikte, toprak kayıplarının önüne geçmek ve devletin bekası için öncelikli olarak Osmanlıcılık gibi bir fikirle meydana çıkmak etnik unsurların nezdinde bir tuzak algısı oluşturmuş ve bir noktadan sonra azınlık konumundaki insanların kendi kültürel değerlerine daha millî bir boyutta bakarak ayrılıkçı faaliyetlerini tetiklemesine sebep olmuştur.

Osmanlıcılıktan ne anlamak gerektiğini iyice ifade etmek gerekmektedir: Osmanlıcılık fikri temelde Osmanlı vatandaşlığına dayanan ve etnik unsur gözetilmeksizin devletin sınırlarının bütünlüğü gözetilerek geliştirilmeye çalışılan ve tam olarak siyasi bir söylemden ziyade, fikir hareketine dönüştürülmeye çalışılan kavramdır. Fakat Osmanlı milliyetçiliğinde Türk kültürünün ayrıcalıklı bir konumu vardır. Her şeyden önce resmi dil Türkçedir. Eğitim dili devlet okullarında Türkçedir.

Bunların da ötesinde, Osmanlıcılık düşüncesine en çok sahip çıkan grup, genelde Müslümanlar ve onlar arasında da daha ziyade Türkler olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde Türklerin rolü daha ön plana çıkmıştır. Hanioğlu'nun da belirttiği gibi Türklerin oranı söz konusu cemiyet içinde artmıştır (Hanioğlu, 2006: 3-19). Bu bakımdan Osmanlıcılığın Türk milliyetçiliğinden tamamen farklı bir kavram olduğunu söylemek zordur. Çok farklı Osmanlıcılık ve Türkçülük yorumları bulunmakla birlikte, büyük ölçüde Osmanlıcılığın Türk milliyetçiliğinin zeminini hazırlayan bir fikir hareketi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Osmanlıcılık bir fikir hareketi olarak düşünüldüğünde geliştirilmeye çalışma aşamasında, imparatorluğun çatısı altındaki diğer etnik unsurlar da kökenlerini öğrenme ve bir etnik gruba dâhil olma hissine kapılarak kendi kültürel ve dil özellikleri üzerinden milliyetçilik düşüncesine kapılmışlar, merkeze karşı bağımsızlık talebine girişmişlerdir.

Bu durumu daha geniş bir açıdan düşündüğümüzde Osmanlıcılığı, ilk etapta Türk milliyetçiliğine, Arap, Arnavut ve Bulgar milliyetçiliğine geçiş ideolojisi olarak değerlendirmek de yanlış olmaz. Devlet bütünlüğünü korumak için bir fikir arayışının sonucu olarak gelişen Osmanlıcılık, etnik unsurlar için nasıl bir fikir etrafında toplanılması hususunda öncü olmuştur. Buna bağlı olarak dilleri üzerinden kendilerine ait olan ne varsa kültürel anlamda millî boyutuyla düşünerek kimlikleri etrafında toplanmayı ülküye dönüştürmüşlerdir.

Bu özellikleri nedeniyle Osmanlıcılığı bir fikir hareketi olarak "Türkçülük"le aynı anlamda tanımlamaktaki amaç bu ideolojide Türklüğün ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu öne çıkarılmak isteniyorsa, bunu doğru kabul edebiliriz. Ancak Türkçülük tam olarak belli bir kavram niteliğinde, siyasi bir fikir mahiyetinde 1910'lardan itibaren yayılmaya başlamış ve Ziya Gökalp'in öncülüğünde sistemli bir sürece girerek gelişmiştir.

Aynı zamanda şöyle bir soru da insanları düşündürmüyor değil. Türkçülüğü dar anlamda bir siyasi akım olarak yorumlamanın mı yerinde olacağı; yoksa Abdülhamid döneminde de görülen, Türk unsuruna ayrıcalıklı ve öncelikli bir yer veren politik söylem ve uygulamaları ifade etmek için kullanmanın da uygun mu olacağı, sorusudur.

Söz konusu soruyu David Kushner, kültürel Türkçülük ve siyasal Türkçülük arasında ayırım yapmakla cevaplıyor. Ona göre Abdülhamid döneminden 1908'e kadar kültürel Türkçülük, 1908 sonrasında ise siyasal Türkçülük gelişmiştir.

1902 Paris Kongresi'nin ardından, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türkçülüğün daha da ön plana çıktığı bir örgüt haline gelmiştir. Akabinde 1906 yılından sonraki günlerde, özellikle Bahaeddin Şakir'in Paris'e gitmesinin ardından cemiyet tamamen Türkçü bir örgüt konumuna ulaşmıştır.

Cemiyet, 1908'de iktidara gelmesinden sonra her ne kadar, İslamcılık, Osmanlıcılık için de siyasi söylemlerle uygulamalar takip etmişse de temel politikası umumiyetle Türkçülük üzerine kurulu hale gelmiştir.

Türk edebiyat tarihçilerinin yaygın olan görüşünün “Türkçülük, Osmanlıcılığa karşı ve hatta Osmanlıcılıkla rekabet hâlinde gelişmiştir...” sorgulanarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlıcılık adı altında savunduğu ideolojinin aslında Türkçülük olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Türk milliyetçiliği, Anglo-sakson yazarların panamerikanizm, pancermenizm, panslavizm gibi hareketleri ifade etmek için kullandıkları “*pan-movement*” terimine de yakın kabul edilebilir. Bu sayılan hareketler “bir coğrafi bölge, bir dil grubu, bir ulus, bir ırk ya da bir din içinde birlik sağlanmasını” hedeflerler (Georgeon, 2009: 5).

Yine Georgeon, Türk milliyetçiliğinin Avrupa milliyetçilikleri arasındaki farkın kültürel mahiyette olmadığını aynı zamanda toplumsal bir boyutu olduğunu söylemektedir. Türk milliyetçiliği için Türkçülük, doğuş aşamasında ulusal değerlerin sürdürülmesi esasına odaklı bir ruhban sınıfın mücadelesi neticesinde doğmamıştır. Bunun tersine, Türk milliyetçiliği dine ve ulemaca ümmet birliğinin devamına karşı bir duruş sergilemek

zorunda kalmış ve bu yönde girişimlerde bulunulmuş. Avrupa milletlerindeki bir köylü zihniyetinde, Türk köylülüğü, “milliyet bekcılığı” için belli bir sorumluluğu aldığı söylenemez (Georgeon, 2009: 4). Şöyle ki Türk köylüsü, milliyet kavramından önce dinî değerleri üzerinden kendi kimliğini duyumsamış ve bu yönde kendini ifade etmiştir. Devletin merkezindeki yapılanmadaki değişimlerden haberdar olduğu kadar, anayasal değişimlerden haberdar olduğu kadar, insanlar hayata bakış açısını yenileme, geliştirme ve değiştirme gereği duyar ki Türk köylüsü de söz konusu yıllarda devletin merkezine çok uzaktır. Buna bağlı olarak denilebilir ki Türk köylüsü, millet algısını din algısının önüne geçireceği yıllar henüz gelmemiştir. Ümmet anlayışından sıyrılamamıştır. Millet algısı doğrultusunda bir bilinçlenme ile ümmet anlayışından sıyrıldığında ise cephelerde destanlar yazmıştır. Burada asıl öne çıkan millet duygusunu uyandıran birçok faktör olmakla birlikte, bir tehlike olarak dış unsurların tehditleri millet bilincini geliştirmiş ve toplumsal sahadaki bu atmosfer edebiyata da yeni bir yaşam biçimine de yansımıştır. Tabii iletişimin sınırlı olduğu söz konusu yıllarda bu biraz zaman almıştır.

Bununla birlikte Türk köylüsü hayata bakış açısı gereği kendisini İslam’la özdeşleştirerek millet kavramı etrafında kümelenmeyi biraz daha geç duyumsamıştır. Bu geciken süreç, düşmanın bir savaş hâlinde kapısına dayanmasına kadar sürmüştür.

Ülkenin okuryazar oranının belli olması, merkezde oluşan toplumsal algının ürünü duyarlılığa, geniş kitleler hâlinde ulaşılması biraz zaman almıştır. Ama ne zaman ki bir savaş hâsıl olmuş, düşman Osmanlı’nın karşısında galip olmuş ya da mağlup olmuş, bunlara kayıtsız kalmamış. Kimi zaman bir destan şeklinde kimi zaman bir ağıt şeklinde millî duyarlılığını dile getirmiştir.

Türk köylüsünün duyarlılığını bir kenara bırakıp Osmanlı çatısı altında millî duyarlılığa, en önemli katkıyı sağlayan bir başka etkene baktığımızda, diyebiliriz ki Osmanlı bünyesinde Türk milliyetçiliğinin bir ihtiyaç olarak açığa çıkması ve gelişmesi noktasında, diğer Türk toplulukları arasında hem kültürel hem siyasi bir bütünlük ortaya koymaya çalışan Pantürkizm’i görmezden gelemeyiz.

Şüphesiz Türk milliyetçiliğinin ilk oluşum evreleri, pantürkistlerin katkıları doğrultusunda somutlaşmıştır. Özellikle Rusya’dan göçmen olarak gelen aydın sınıfın

İstanbul'daki oluşumlara katkısı hiçbir surette yadsınamaz. Bunun destekleyicisi olarak Rusya Türklerinin maruz kaldığı ötekileştirme neticesinde açığa çıkmış olan bütün Türkleri tek bir çatı altında toplama düşüncesinin nüve halini göstermek mümkündür.

Bu aşamada çatıyı oluşturan en önemli unsur dil birliği olmuştur. Türklüğün en temel taşı Türkçe konuşmaktır ki Türk halkları için bir birliğin oluşumuna dâhil olmak da Türk diline ve kültürüne vakıf olmayı gerektirmektedir. Tabii bunun Rusya'nın asimilasyon için geliştirmiş olduğu dayatmalar neticesinde, gelişmiş bir durum olduğunu unutmamak gerekir. Pantürkizm, her şeyden önce Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya üzerine geliştirmiş olduğu emelleri doğrultusunda uygulamaya koyduğu işgalci politikalara karşı, geliştirilmiş bir düşünce hareketidir.

Söz konusu Rus politikasının özellikle Azeri ve Tatarların hem ekonomisini hem de kültürel birliklerini parçalamaya dönük bir hedef olduğu anlaşılmıştır. Tatar ve Azeri aydınların bu konudaki duyarlılıkları çok geçmeden içlerinden lider konumunda kimseler çıkarmış ve hem Türk dilinin hem de Türk kültürünün muhafazası için düşünce ve siyasal içerikli fraksiyonlar geliştirilmiştir. Bu konuda ilk öne çıkanlardan biri İsmail Gaspıralı'dır. Gaspıralı'nın Rusların Türkleri parçalamaya dönük politikaların başında dil odaklı bir uygulamaya, panzehir mahiyetinde bir çözümü Türk dili için bir birlik mücadelesi, ilerleyen başlıklar altında daha ayrıntılı incelenecektir.

Georgeon'un da belirttiği gibi Kırım Tatarlarından Gaspıralı, 1883'ten başlamak üzere Osmanlıcaya benzer nitelikli halkın anlayacağı şekilde sadeleştirilerek hazırlanan *Tercüman* gazetesini çıkarmıştır. Gaspıralı çıkarmış olduğu gazetenin amacını şu şekilde dile getiriliyordu: *Dil birliği, eylem birliği, düşünce birliği...* (Georgeon, 2009: 5). Gaspıralı'nın manifesto niteliğindeki "*dilde, eylemde, düşüncede*" propagandası, etnik bir yapıyı bir arada tutmak için en önemli formüldü. Bu formülün temel taşını da dil oluşturuyordu.

Buna bağlı olarak dilin, saray etrafında toplanmış edip ve aydınların edebiyat namına kullandıkları metinlerdeki Arapça ve Farsça terkip ve tamlama silsilelerinden arındırılması gerekiyordu ki bunun ilk adımları da Gaspıralı'nın yaratmış olduğu ideal niteliğinde hedeflerle somutlaşmaya başlamıştır.

Türkler, İslamiyet'i benimsemiş olsalar da Arap kültür ve medeniyetine doğrudan dâhil olmamışlardır. En azından kendi dillerini kırsal köy kültürü üzerinden muhafaza etmişlerdir. Yönetim ve estetik bir edebiyat için saray dili olarak kabul edilen Osmanlıcada, çok fazla Arapça ve Farsça kelimelerle birlikte terkip ve tamlamalar kullanılmıştır. Ancak Arapçayla karıştırılamayacak bir Türk dili varlığını sürdürmeyi devam ettirmiştir. Bunu da Anadolu köylüsünün Saray'a olan uzaklığı doğrultusunda doğallığını korumasına, daha duru bir dil bir biçimde kullanmasına, ağdalı bir dile ihtiyaç duymamasına bağlamak mümkündür.

Georgeon'ın tespit ettiği üzere, Türkler ve Araplar arasındaki yaşam biçimine dayalı medeniyet farkıyla birlikte, farklılığı yaratan ana unsur dildir. Dil, bu bakımdan Türk milliyetçiliğinin doğuş ve gelişim noktalarında önemli bir yer edinmiştir. Bugün (2019) dahi "dil" milliyetçiliği henüz tamamlanmamıştır: Türkiye'de Arapça sözcük avı bugün hâlâ sürmektedir (Georgeon, 2009: 4). Okur-yazar kitlenin saray etrafında ve büyük şehirlerde yoğunlaşmasına bağlı olarak Osmanlı coğrafyasındaki Türk dili, kendi içinde yazı dili ve konuşma dili olarak iki farklı koldan gelişimini sürdürmüştür. Halis Türk dili, kırsal kesimde varlığını sürdürürken Saray etrafında çok daha farklı olarak süslü bir dil gelişmiştir. Bu iki farklı boyut aydınların gözünden kaçmamış ve millî duyguları beslemek adına Türklüğün lehine kullanılan bir argüman olmuştur.

Milliyetçilik namına fikrî kıpırdanmalar başlayınca birçok aydın tarafından, insanları bir arada tutan en önemli unsurlardan biri olarak dil, üzerinde düşünülen bir konu olmuş ve Osmanlıca'yı oluşturan yapısal kavramlar daha bilimsel bir şekilde incelenerek çeşitli gramer kitapları hazırlanmıştır. Söz konusu kitaplar, hem yabancılara Türkçe öğretmek için hem Osmanlı coğrafyasındaki eğitim kurumlarında okutulmak üzere hazırlanmış ama bu aynı zamanda Osmanlıca çatısı altında, Türk dilinin Arapça ve Farsça karşısındaki hacimsel boyutunu da su yüzüne çıkarmıştır.

Ortaya çıkan bu durum üzerinden, milliyetçi duygular etrafında birleşip birçok etnik grup bağımsızlık talep edip Osmanlı'dan ayrılınca bu topraklarda kalan ve devletin asli unsurunu oluşturan Türklere ait Türk dili, ayrı bir yapılanmaya ihtiyaç duymuştur ki bunu da yıllar sonra da olsa en kapsamlı haliyle Millî Edebiyatçılar somutlaştırarak yürürlüğe koymuşlardır.

Bununla birlikte, Pantürkizm diğer “pan” hareketlerden, örneğin Panslavizm ya da Pancermenizmden bazı önemli noktalarda ayrılır. Öncelikle Pantürkizm ilerici bir içeriğin taşıyıcısı olmuştur. Rusya Müslümanları tarafından pantürkizmle beraber gelen ve Türk milliyetçiliği içine sızan burjuva, aslında liberal bir boyuttur. Pantürkistler modern bir din anlayışı geliştirmişler, kadının kurtuluşunu savunmuşlar ve Rusya’daki Tatar ve Azeri toplumlarında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da ekonomik ve toplumsal ilerlemenin gerçekleşmesini istemişlerdir (Georgeon, 2009: 7). Dönemin ekonomik kaygıları, etnik ayrımcılık ve gruplaşmalar, toplumsal hareketliliği tetikleyici birer unsur olarak etkilemiş ve buna bağlı olarak değişim için; toplumsal bütünlük için; birlik ve beraberlik için birtakım yeniliklere ihtiyaç duyulmuştur. Bunlara bağlı olarak bu ihtiyaçların giderilmesi aşamasında, öncelikli olarak fikrî yapılanmalara gidilmiştir.

Pantürkizm, Pancermenizmi destekleyen Prusya örneğindeki gibi, ekonomik ve askerî açıdan tam gelişim hâlinde bir güç tarafından değil, gücü tükenmiş bir imparatorluk tarafından desteklenmiştir. Türklerin birliği düşüncesiyle bunun gerçekleştirilme çabaları arasındaki mesafe, bu güçsüzlükten kaynaklanmış ve pek çok hayal kırıklığına yol açmıştır. Son olarak da Pantürkizm Türkiye’nin topraklarının genişlemesini sağlayacak bir yayılma ilkesi olma yerine, Türk göçmenleri ülkeye çekmeye yaramıştır. Pantürkizm için toprak ilhakları yapılmamış, ama yüzbinlerce Balkan, Rusya, göçmeni Türkiye’ye yerleştirilmiştir. Bu bağlamda, 1923’ten sonra Yunanistan Türklerini, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Balkan Türklerini ve Rusya’dan gelen küçük Türk gruplarını saymak gerekir. Bu hareket, bütün 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nda gözlenen Müslüman Türk nüfusun göç hareketini izlemiştir. Şu farkla ki, çekim gücünü artık İslam değil, Türklük oluşturmuştur (Georgeon, 2009: 9).

Millî Edebiyat’ın fikir sözcüsü olarak Ziya Gökalp ile gelişimini sürdüren ve Balkan savaşlarının ardından herkes tarafından idrak edilip öne çıkan bu fikir hareketinin, artık “Türk milliyetçiliği” şeklinde isimlendirilebileceği herkes tarafından kanıksanmış ve siyasallaşması için daha somut gerekçelerle kemikleşmiş bir şekilde su yüzüne çıkması sağlanmıştır.

Bu noktadan sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin siyasal babda düşüncesini Türkçülük olarak isimlendirirken, buradaki söz konusu Türkçülüğün birçok farklı etnik

kökene mensup insanın oluşturduğu milliyetçilik olduğunun ve Türklerin egemen konumda olduğunun unutulmaması gerekir.

Türk milliyetçiliğinin bu evresini anlamak için, Osmanlı'nın üzerindeki Avrupa egemenliğinin niteliğini ayrıca gözden geçirmekte fayda var. Bütün Osmanlı İmparatorluğu tarihinin Hristiyan Avrupa'ya karşı mücadelenin izini taşıdığı söylene de 18. Yüzyıl itibarıyla başlayan Osmanlı "gerileme"sinden sonra, bu mücadele anlam değiştirmiştir. İmparatorluk olarak en güçlü olduğu dönemlerde verilmiş olan kapitülasyonlar, Avrupa'nın Osmanlı'ya ekonomik ve ticari anlamda sızmasının gerekçesini oluşturmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı toprakları işgal edilmeye başlamıştır: 1830'da Cezayir, sonra Tunus, Mısır, Libya. Ayrıca sanayi devrimiyle birlikte ve 1838'de İngiltere'yle yapılan ticaret antlaşmasının ardından, Avrupa ürünleri, Osmanlı İmparatorluğu'na sel gibi akmaya başlamıştır (Georgeon, 2009: 8). Ticaret için verilen bu imtiyazlarla birlikte, toplumun millî bir duyarlılıkla savunmaya kalkışması noktasında, kimlik sorgulamasına ve biz duygusunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Doğrudan sömürüye maruz kalan halk, ekonomik güçlük karşısında kendi kimliğini duyumsayarak çözüm arayışı içine girmiştir.

Avrupa'ya karşı bu mücadelede, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa modeline göre modernleşmek çabası, özellikle de Rusya'ya karşı kendini korumak amacı diğer güçlere fazla imtiyazlar tanımayı gerekli kılmıştır. Tanzimat (1839) sonrasında Avrupa'dan gelen diktalar yoğunlaşarak artmıştır. Bunlara bağlı olarak 19. yüzyıl sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun "yarı-sömürgeleştirilmesi ya da hasta adam" adı verilen süreç başlamıştır (Georgeon, 2009: 8). Devletleri ayakta tutan en önemli dayanaklardan birisi millî ruh bilincine ulaşmış bireylerin çokluğu, birisi de ekonomidir. Osmanlı 1800'lü yılların başında verdiği tavizler karşılığında bozulan ekonomisine rağmen Türklük üzerinden millî bir duygu ve düşünüşün sahibi olmaya başlamıştır.

Bozulan ekonomi ile savaşlar karşısında ve bağımsızlık için girişilen ayaklanmalar karşısında ve bağımsızlık için girişilen ayaklanmalar karşısında Osmanlı savunmacı ve yenilikçi bir politika ile kendini de tanıma fırsatı bulmuştur. Kendi köklerini, Türklüğe ve Türk diline dair yapılan çalışmalarla yeniden fark etmiştir. Buna bağlı olarak Selanik ve İstanbul'da tartışmalar ile yazılı kaynaklar üzerinden gelişme fırsatı bulan Türkcülük,

Osmanlı sınırları dışındaki aydınları da önemli merkezlerde toplayacak nitelikte kendi bünyesine çekmiştir.

Bu bakımdan 1905 Devrimi sırasında, Türk milliyetçilerinin Rusya'daki eylemleri dikkat çekicidir. Rusya Müslümanları içinde Pantürkizm'le Panislamizm'in birlikte geliştiğini ve birbirlerini hiç dışlamadıklarını da belirtmek gerekir. Onlara göre mücadeleyi din, dil, kültür, ekonomik etkinlik gibi birçok alanda yürütmek daha uygundur. Bu hareket Osmanlı İmparatorluğu'nda etkisini sadece Gaspıralı'nın eserleriyle değil, esas 1908'deki Jön Türk Devrimi'nden sonra Çarlık baskısından kaçıp Türkiye'ye sığınan göçmenler aracılığıyla hissettirmiştir. Bu göçmenlerin en tanınmışları, Türklerin birliği idealini Osmanlı gençliği içinde ilk yayan Hüseyinzâde Ali, Yusuf Akçura ve Ahmed Ağaoğlu'dur (Georgeon, 2009: 6). Bunların üçü de ötekileştirmenin getirdiği bir duyarlılıkla içinde bulunduğu şartlar dâhilinde, etrafına yabancılaşmaktansa ötekileştirildikleri noktalardan mücadele etmeye karar vererek mücadelelerini İstanbul'da ortaya koymuş ve getirdikleri düşünceleri bir miras gibi etrafına yaymaya çalışmışlardır.

Georgeon'a göre "Onların kaygıları, araştırmalarında Türk halklarının birliği konusunu gündeme getiren Türkiyeli bilginlerin ve yazarların görüşleriyle buluştu. Zaten Kafkasya ve Orta Asya'daki Rus politikaları, Osmanlıların dikkatini Rusya'daki kardeşlerine çekmiştir. Demek ki Pantürkizm'in ikili bir yönü vardır: Bir yandan Türk halklarının kültürel birliği, diğer yandan hem Rusya Türklerini hem de Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eden Rus ve Panslavizm tehlikesine karşı stratejik birliktir. Pantürkizm'in hedeflerinin gerçekleşmesi için Rusya'nın bozguna uğraması ya da yıkılması gerekmiştir. Bu nedenle bu siyasetin hayata geçirilme olanakları, büyük ölçüde Rusya'nın iç ve dış konjonktürüne bağlı kalmıştır. Rusya'nın Japonya karşısında uğradığı bozgunun ve 1905 Devrimi'nin ardından pantürkist hareketin örgütlenme çalışmaları başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914'te Çarlık Rusya'sına karşı savaşa girmesiyle birlikte yeni umutlar uyanmıştır (Georgeon, 2009: 6). Tabii bu umutlar söz konusu tarih aralıklarında hazır halde bekleyen Türkçülüğü, su yüzüne çıkarmış, siyasal boyutta yol almasına kadar götürmüştür.

Toplumsal dinamiklerin sarsıntılı olduğu dönemlerde toplumu oluşturan bireylerin duyarlılığı, yeni ve bağlayıcı fikirlere karşı son derece hassastır. Georgeon'un da

belirttiği üzere, Panslavizm ya da Pancermenizm gibi, Pantürkizm de beraberinde romantik bir içerik hatta mistik boyutta bir içerik getirerek bunu Türk milliyetçiliğine katmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün farkına varan kuşaklara, yeni umutlarla birlikte ve yeni fetih ufukları açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması karşısında olası bir telafi yolu gibi gözükmiştir: Doğu Akdeniz'de bir imparatorluk sönerken, Asya'da kurulacak bir Türk İmparatorluğu onun yerini alabilirdi. Pantürkizm, Türklerin niteliklerini yücelterek, onların tarihteki büyüklüklerini anlatarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli toprak kaybetmesine karşılık yeni topraklar önererek, Osmanlı İmparatorluğu içinde Türk milliyetçiliğinin kendini ifade edebilmesine fırsat sağlamıştır (Georgeon, 2009: 6). Milliyetçilik namına Türkçülüğün fikrî boyutta su yüzüne çıkması, onu bir ihtiyaç olarak edebiyatın gerekçeli konusu yapmıştır.

Bu noktada hatırlatmak gerekirse Türkçülük, Türkleri geldikleri diyara, Asya'ya, geri göndermek için Yahudiler tarafından geliştirilmiş bir program dâhilinde siyasi bir boyuta ulaşmış değildir. Türkçülük, toplumsal bir duyarlılık üzerinden gelişmiş süreç neticesinde Millî Edebiyatı beslemiştir.

KURAMLAR IŞIĞINDA MİLLİYETÇİLİĞE BAKIŞ

Milliyetçilik, tarihî süreç içerisinde dinin birinci derecede birleştirici, bağlayıcı yönü, rasyonalizm ve gelişen fen bilimleri karşısında, önemini nispeten yitirmeye başlayınca insanları bir arada tutarak bir toplum oluşturma aşamasında, bağlayıcı kavramların değişmesi üzerine de önem kazanmış ve son yüzyıllarda devletlerin bloklaşmasında önem arz etmiştir. İnsan ki sosyal bir canlı olarak mutlaka ama mutlaka biz duygusu etrafında her zaman çoğulcu bir zihniyet oluşumuyla çevresini genişletme çabası içerisine girmiş bir canlıdır.

Çoğulcu bir zihniyet oluşumu için birtakım değerlere ama ortak değerlere ihtiyaç duyar ki biz duygusu hâsıl olsun, çoğulcu bir yaşam biçimi meydana gelsin ister insanoğlu. İşte, milliyetçiliğin tarih sahnesinde kendisinden beklenen işlev de bunun üzerine kuruludur. Yani bir bakıma milliyetçilik, insanları çoğulcu bir yaklaşımla, insanlara ait birtakım değerler doğrultusunda, onları bir arada tutma ve geleceği planlama işlevini misyon hâlinde yürütebilmesidir.

Bu konuda daha önce söylem hâlinde ifade edilenleri gözden geçirirsek meramımız daha iyi anlaşılmiş olacaktır. Bu konuya birçok farklı yaklaşım söz konusudur. Hepsini burada uzun uzadıya ifade etmekten ziyade öne çıkanlara baktığımızda teorik de olsa asıl ifade etmek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır.

Şöyle ki milliyetçilik kuramları, genel anlamda kronolojik bir bakış açısı doğrultusunda üç ana kategoride tahlil edilebilmektedir. Bunlardan birincisi milliyetçilik çalışmalarının ilk dönemlerinde sıkça kullanılan “ilkçi yaklaşım”; ikincisi ilkçi yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan ve 1960’lardan sonra konuyla ilgili çalışmalara yön veren “modernist yaklaşım”; üçüncüsü ise 1980’lerde ortaya çıkan ve modernist yaklaşıma eleştiriler getiren “etno-sembolcü” yaklaşımdır (Özkırımlı, 1999: 24).

Johann Gottfried Herder, aidiyet fikrinin neredeyse kâşifidir. Ona göre, insanlar yemeye, içmeye; güvende kalmaya ve hareket alanı için özgürlüğüne nasıl ihtiyaçları varsa, aynı duyarlılık içinde belli bir gruba ait olmaya da ihtiyaç duyuyorlardı. Bundan yoksun kalınca da insanlar, kendilerini soyutlanmış, yalnız, zayıf ve mutsuz hissediyorlardı. Herder, nostaljinin tüm duyguların en soylusu olduğunu söylüyordu. İnsan olmak, benzerlerinle birlikte belirli bir yerde bulunup, kendini evinde hissetmekti. Kişinin kendini, kendi evinde hissetmesi, sosyal bir canlı olarak kendini ifade edeceği bir gruba dâhil olmasıyla alakalıydı.

Herder’e göre her grubun bir dizi gelenek ve hayat tarzından, yalnızca ona ait bir davranış biçiminden oluşan kendi Volksgeist [halk ruhu] ya da Nationalgeist’i [millî ruh] vardı. Kültürel yaşamın bütünü yalnızca grubun üyeleri tarafından paylaşılan kolektif tarihsel deneyimden gelen belirli bir geleneğin sürdürülmesiyle biçimlendirilebilirdi. Örneğin, insan Kuzey Denizi’nde denizcilerin fırtınayla mücadelesini (kendisinin yani Herder’in İngiltere yolculuğunda yaşadığı gibi) yaşamadıkça, İskandinav destanlarını anlayamazdı.

Herder’in üzerinde durduğu nokta, yalnızlığın, sadece başkalarının yokluğu sorunu değil, ne söylediğini anlamayan insanlar arasında yaşama sorunu olduğu idi. İnsan başkalarıyla zorlanmadan, neredeyse içgüdüsel olarak iletişim kurabildiği sürece gerçek bir ait olma duygusuna sahip olabilirdi. Herder’in evreninde bir güneşe ihtiyaç yoktu.

Onun kültürleri gezegen değil, birbirleriyle çarpışmayan yıldızlardı.² İçgüdüsel olarak iletişim kurabildiği derken bireyin bir yere ait olma duygusunu er ya da geç duyumsayacağı ve netice itibarıyla bir gruba ihtiyaç duyacağı ifade ediliyor. Bununla birlikte gruba dâhil bireylerin birbiriyle çatışmamasını sağlayan kültürel kodlara ihtiyaç olduğunu ileri sürüyor.

Öncelikli olarak milliyetçilik söylemi dünyayı ikili kategorilere ayırır; “biz” ve “onlar”, “dostlar” ve “düşmanlar” gibi. Başka bir deyişle kimlikler ve karşı-kimlikler üretir. “Biz”i “ötekiler”e göre tanımlar. Kendinden bir türlü emin olamadığı için de bu ayrımı hep canlı tutar (Bauman, 1992: 678-9). Yani bir arada olmasını karşısına koyacağı bir öteki ile ifade etmeyi seçer. Biz diyebilmek için mutlaka karşısına birilerini alması gerekir.

Clifford Geertz, bireyler arasında ilksel (*primordial*) bağlar olduğunu ve bu bağların zaman ve etkileşim ile yapılandırılmış değil, o toplumun içinde doğmak itibarıyla önceden verilmiş, doğal ve kan bağı, dil, inanç, tutum, gelenekler gibi doğal uyuşma noktalarıyla varlığını sürdüren bir niteliğe sahip olduğunu savunmuştur (Çoban, 2012: 345).

Geertz’a göre, ilksel bağların niteliksel gücü ve biçimi insandan insana, toplumdaki topluma ve devirden devire değişiklikler göstermektedir. Ancak, her insanın ve topluluğun içinde doğal hissiyattan çıkarımlanmış birtakım bağlar bulunur ve bu bağlar insan karakterinin rasyonel olmayan ve duygusalıktan beslenen alt yapısını oluşturur (Çoban, 2012: 345). Bir başka deyişle Geertz; etnik, dinî ve kabilesel türden kimliklere ilksel kimlikler adını vermektedir. Ona göre ilksel kimlikler doğumla kazanılmış ve doğal, sosyal etkileşim yoluyla açıklanamayan ama içinde yaşanan grup bazında zorlayıcı ve esasen duygusal niteliklere sahiptir (Çoban, 2012: 345). İlksel bağların tarihsel bir süreklilik niteliği taşıdığını ve modern toplumlarda da varlığını devam ettirdiğini öne süren Geertz’a göre modern toplumun sunduğu maddi ilerleme, toplumsal reformlar ve yurttaşlık gibi avantajlara ulaşma çabası içinde olan gruplar arasında kan bağı, ırk, dil, din, bölge, örf ve âdetler gibi çeşitli ilksel bağlardan beslenen bir çatışma söz konusudur. Bu çatışmanın doğurduğu gerilim hafifletilebilir olsa da asla tamamen giderilemeyecek ve bireyler üzerinde olan etkisini korumaya devam edecektir

² Isaiah Berlin, Two Concepts of Nationalism, *The New York Review of Books*, 21 Kasım 1991 (Çev.: Mustafa Yılmaz).

(Jaffrelot, 1998: 59). Devam eden bu etkiler ilerleyen zamanlarda asırlar geçse de yeni oluşumların hazırlayıcısı olmuştur.

Pierre van den Berghe'e göre ise etnik ve ırksal duygular, aslında akrabalık bağlarının uzantısıdır. Bu açıdan insanların birbirleriyle kurduğu ilişkilerde hısım ve akraba seçimi ve karşılıklılık güdeleri önemli rol oynar. Berghe'e göre insanlar doğaları itibarıyla kendileriyle kan bağı olanlarla yakınlaşma ve ilişki kurma güdüsüne sahiptir. Bu güdüden hareketle kurulan ilişkiler, karşılıklı bir faydayı ve dayanışmayı da beraberinde getirir. Böylelikle Berghe'in *etni* adını verdiği sosyal gruplar oluşur.³ Söz konusu bu grupların birbirine yaklaşması aynı dil, aynı kültür, aynı yaşam biçimi doğrultusunda gerçekleşir ki bunlara ilave coğrafi şartlar da grupların hacimsel boyutunu, nüfusunu daha da genişleterek büyütür.

Karl Deutsch'a göre ki kendisi modernci yaklaşımın öncüsü olarak kabul edilir, ulus, dış gruplardaki insanlara nazaran, birbirleriyle daha yoğun bir etkileşim ve iletişim halinde olan insan topluluğudur. Ticari olarak endüstrileşme, köyden kente doğru şehirleşme, okur-yazar olarak eğitim düzeyinin artması ve kitle iletişim süreçlerinden geçilerek uluslaşma boyutuyla milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Deutsch, bu kademeli süreçler arasında, en çok iletişimin ana unsuru olarak kabul gören dil üzerinde durmuştur. Söz konusu süreçlerle güçlenen sosyal hareketlilik dili, dil, ortak kültürü, ortak kültür de milliyetçiliği güçlendirmiştir (Llobera, 1999: 8).

Paul Brass da ilkselcilerin önermelerini reddederek ulusun ve milliyetçiliğin inşasında kültürün önemine dikkat çekmekte ve birleştirici bir unsur olarak kültürün, uluslaşma sürecinde siyasi elitler tarafından kullanıldığını öne sürmektedir (Çoban, 2012: 345).

Şöyle ki Brass'a göre etnik kimlik ve modern milliyetçilik, merkezîleşen devletlerin liderleri ve bu devletlerin sınırları dâhilinde yaşayan ancak siyasi yönetimde söz sahibi olmayan etnik grupların önde gelenleri arasındaki etkileşim sonucu oluşur. Bu etkileşim etnik grupların elitlerinin merkezi elitlerin kültür dayatmasına uyması veya karşı

³ Daniele Conversi, "Mapping the Field: Theories of Nationalism and the Ethnosymbolic Approach". Athena S. Leoussi, Steven Grosby (Der.) *Nationalism and Eth-nosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations* içinde. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006, s.16

koyması gibi iki farklı şekilde sonuçlanabilir. Dolayısıyla, hem etnilerde hem de merkezi yönetimde yer alan siyasi elitlerin arasındaki ilişki ve bu ilişkinin temel unsuru olan kültür, ulusun ve milliyetçiliğin inşası süreçlerini belirleyen temel etkenlerdir (Özkırımlı, 2008: 140-143). Çünkü kültür, havza içerisindeki nüfusun hayatı anlama çabası içerisinde, gözle görülmeyen bir dil oluşturur. İşte bu farkında olunmayan dil, insanların hayatı anlama çabası içerisinde, onlara rehberlik ederek insanları da birbirine yaklaştırarak kimlik kavramını hissettirerek onları bir arada tutmaktadır.

Gellner'e göre, dil ve eğitim yoluyla bireyleri bu yüksek kültürle uyumlu hâle getirmek modern toplumun bir zorunluluğudur. Bunu da ancak eğitim ve resmî dil politikaları itibarıyla devlet gerçekleştirebilmektedir. Devletin verdiği bu eğitim aynı zamanda bireylere aşılana kültür aracılığıyla meşruiyet kazanmaktadır. Böylelikle yüksek kültüre uyumlu ve kültürlü bireylerin yetişmesi sayesinde devlet de kendi ulusunu yaratmış olmaktadır (Gellner, 1987: 24-56). Ulusun kaynağında bilinci geliştirilmiş bireylerin duyarlılığı yatmaktadır. Bu duyarlılık beslediği kaynaklar doğrultusunda bireyleri kolektif bir yaşam biçimi dâhilinde birbirine yaklaşıp onları birlikte hareket etmeye sevk etmektedir.

Gellner'in ifadesiyle *“yüksek bir kültür tüm toplumu kaplar, onu tanımlar ve devlet tarafından devamlılığının sağlanması gerekir. Milliyetçiliğin sırrı budur* (Gellner, 1983: 19). Kültürün üst düzeyde toplumun her bireyine ulaştırılması ideallerin devamını sağladığı gibi milliyetçiliği de bir davaya dönüştürüp devamını sağlamaktadır.

Ernest Gellner'in, birçok araştırmacı tarafından da kabul gören ulusçuluk tanımı, ulusçuluğun öncelikle politik ve ulusal birimin örtüşmesini öne süren politik bir ilke olduğudur. Ulusçuluk, milliyetçilik bir politik meşruiyet teorisidir (Gellner, 1987: 1). Ona göre, ister bir duygu isterse bir hareket olarak milliyetçilik, en iyi bu ilke dâhilinde ifade edilebilir. Milliyetçilik duygusu aslında bu ilkenin ihlali karşısında ortaya çıkan öfke veya bu ilkenin yerine getirilmesi karşısında duyulan tatminkârlıktır. Dolayısıyla milliyetçi bir hareket, bu türden duyguların harekete geçirilmesinin bir sonucudur (Gellner, 1987: 2).

Gellner'in tanımını kabul eden Eric John Hobsbawm da uluslar ve ulusçuluğun bir toplumsal mühendislik ürünü olduğunu ve gelenekler ve ulusların icat edildiklerini savunur (Hobsbawm, 1995: 116).

Modernci yaklaşımın temsilcisi Eric John Hobsbawm, Ernest Gellner'in tanımını kabul ederek milliyetçiliği ulusal ve siyasal birimlerin uyumluluğunu gerektiren bir ilke olarak tanımlamıştır. Ulus, sadece modern ve toprak esasına dayanan bir devletle, yani ulus-devletle ilişkilendirildiği kadarıyla toplumsal bir birimdir. Ona göre uluslar teknolojik ve ekonomik gelişme bağlamında var olurlar. Bu iddiasını ise ulusal dillerin günümüzdeki hâline ancak matbaa sayesinde yaygınlaşmış bir kitlesel okuryazarlık ve kitlesel eğitimle ulaşabilmiş olduğuna dayandırmaktadır (Hobsbawm, 1995: 23-25). Dilin gerek kültürü gerekse toplum hafızasında bilgi olarak taşıdığı her şeyi, bir sonraki nesle aktarması hasebiyle, taşıyıcı bir unsur olması sebebiyle kitlesel eğitim üzerinden devletler bünyesinde topluluklar, kendilerini ulus olarak ifade etme fırsatı bulmuşlardır.

Hobsbawm'a göre uluslar milliyetçilik odağında birer toplumsal anlamda mühendislik inşasıdır. Ona göre, hızlı bir toplumsal değişimle girilen sanayileşme süreçlerinde ya da modernizm adına geçirilen dönüşüm aşamasında, toplumun bu değişimler karşısında etkilenerek parçalanmaması amacıyla siyasal kimliği ile öne çıkan liderler birlik ve düzeni sağlamak için mücadeleye girişirler.

Bunun yanı sıra, değişen toplumda geniş kitlelerin siyasi süreçlere katılımı da bu elitler açısından kitleleri kendi yerleşik düzenlerini tehdit etmeyecek biçimde kontrol etme yolları aramaya iter. Bu yollardan biri olarak siyasi elitler, halk kitlelerinin enerjisini kanalize edecekleri ve devamlı tekrarlarla içselleştirecekleri gelenekler icat etmişlerdir. Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenekler" olarak adlandırdığı bu kavram, törensel veya sembolik bir nitelik taşıyan ve kabul edilmiş kuralları olan bir alışkanlıklar ve pratikler dizisidir. Bu açıdan Hobsbawm'a göre toplumu denetim altında tutabilmenin sadece üç yolu vardır: Spor, festivaller gibi yeni kurumlar oluşturmak, hiyerarşik eğitim sistemi ve kraliyet törenleri gibi yeni statü sistemleri ve sosyalleştirme metotları icat etmek ve grubun bütünlüğünü simgeleyen topluluklar yaratmak. Ona göre, simgesel topluluklar yaratma yolu seçkinlerce tarih boyunca daha çok tercih edilmiştir ve bu açıdan milliyetçilik de icat edilmiş bir gelenektir (Hobsbawm, 1983: 1-13). Birtakım etkinliklerin seçkin olarak nitelenebilecek üst bir akıl tarafından organize edilmesi sosyalleştirme için yapılan faaliyetler kapsamında, milliyetçiliğin de aynı şekilde şekillendirilmiş olduğunu, icat edilmiş olduğunu öne çıkarıyor.

Modernci yaklaşımın başka bir temsilcisi Benedict Anderson'a göre, ulus ve milliyetçilik inşa edilmiş olgulardır. Anderson milliyetçiliğin ilk defa Latin Amerika'daki İspanyol kolonilerinde ortaya çıktığını ve Batı Avrupa milliyetçiliklerine model olduğunu ileri sürmektedir. Anderson, ulusları hayal edilmiş topluluklar olarak adlandırmıştır. Ulusun üyeleri birbirlerini tanımayacak, birbirleriyle tanışmayacak, hatta birbirlerinden söz edildiğini bile duymayacaktır. Ancak, her birinin zihninde birbirlerinin bütünlüğü bir hayal olarak mevcuttur. Ve bu hayalin sınırları vardır, çünkü hiçbir ulus kendisini sınırlarını aşan diğer uluslar bütünüyle hayal edemez (Anderson, 1991: 6-7). Ulusların kendine özgü bir yaşam biçimi, hayatı algılayış biçimi, duyuş biçimi vardır. Bu biçimsel farklılıklar kendini kapsamlı bir şekilde dil üzerinden kültür üzerinden bir bütünlük oluşturarak ayrıcalığı niteliğe sahiptir.

Anderson, bu hayal edilmiş toplulukların ortaya çıkışını, modern ulusların çağından önce hâkim olan din ve monarşik otoriteler bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Avrupa'da 16. yüzyıla kadar hâkim olan dinî düşüncenin gücünü kaybetmesine neden olan iki gelişmeyi ortaya koymuştur. Ona göre bunlardan birincisi, insanların başka dünyaları da keşfetmek suretiyle dünyaya bakış açılarını değiştirdikleri deniz aşırı keşiflerdir. Bahsettiği ikinci gelişme ise, Latincenin aydınlanmayla birlikte önemini yitirmeye başlaması ve İncil'i kendi dillerinde okumaya başlayan kitlelerin kilisenin kendilerine sunmuş olduğu din anlayışından uzaklaşmalarıdır (Anderson, 1991:39-40). Sonradan öğrenilmiş olmakla birlikte kitabî bilginin, insanların kendi dilleri üzerinden öğrenilmesi, daha bütünlüğü daha yapıcı bir öneme sahiptir. Söz konusu gerçekleri, doğrudan kendi dillerinde okuyup öğrenen insanların başkalarının yorumu olmaksızın daha samimi bir bütünlük için ulusalcı bir yapıya dâhil olduğunu ifade ediyor.

Michael Hechter da ulusçuluğun bir toplumsal mühendislik ürünü olduğu görüşünü paylaşır, yine de bu toplumsal mühendislik ürününün ortaya çıktığı koşulların incelenerek insanları bir arada tutan dinamiklerin iyi tespit edilmesini önerir. Hechter da Gellner'in ulusçuluk tanımını benimser; ulusçuluk, ulusun sınırlarının yönetim biriminin sınırları ile örtüşmesi amacıyla tasarlanmış kolektif bir eylemdir. Yani, ulusun ve yönetim biriminin örtüşmesini amaçlayan gruplar, açık bir şekilde ulusçudurlar. Eğer, amacı ulusal self-determinasyon olan bir toplumsal hareket söz konusu değilse, bu girişim ulusçuluk olarak adlandırılmaz (Hechter, 2000: 3-8). Yani kendi kendini

kordine etmeyi göze alamayan toplumsal bir hareketin ulusçuluk için olmayacağı, kendini yaratmış olduğu hiyerarşik bir düzen içinde ifade ederek gelişimini sürdürmeyi göze alan toplumsal hareketlerin ulusçuluk olduğunu vurguluyor.

Ancak ulusçuluk sabit değil, devrim hâlinde olup coğrafyaya göre etnik unsurlara ve daha birçok sebebe bağlı olarak değişkendir. Miroslav Hroch, oluşumunu tamamlamış bir ulusun tüm belirleyici özelliklerine kavuşma amacına yönelik örgütlü mücadeleleri, ulusal hareketler olarak tanımlamaktadır. Bir ulusal hareketin programında yer alan amaçlar; bölgesel dile dayalı bir ulusal kültür oluşturulması ve bu dilin iletişim, eğitim, yönetim ve ekonomik hayatta kullanılmasıdır. Eğitimli seçkinler ve girişimci sınıflarla, köylü ve örgütlü işçi sınıflarını da içeren, eksiksiz bir toplumsal yapı yaratılmasıdır. Sivil hakların ve kendi kendini yönetme hakkının elde edilmesidir. İlk aşamada, hedeflerin belirlenmesinde özerklik yeterli görülebilir, bağımsızlık hedefi daha sonra ifade edilebilir. Bir ulusal hareketin başlangıcıyla, başarılı bir şekilde sonuca ulaşması arasında, katılımcıların niteliği, oynadıkları rol ve etnik grubun ulusal bilinçlenme düzeyine ve de sürecine göre değişmektedir (Özkırımlı, 1999: 184-185).

Ulusçuluğun bir siyaset biçimi olduğunu savunan John Breuilly ise ulusçuluğun, devlet gücünü ele geçirmeye ya da kullanmaya çalışan ve bunu ulusçu savlara dayanarak yasal gösteren siyasi hareketleri tanımlamakta kullanıldığını ifade eder. Ulusçuluk her şeyden önce siyasetle, siyaset ise iktidar mücadelesiyle alakalıdır. Ulusçuluğu bir siyaset biçimi olarak değerlendirmek, ulusçuluğun içerisinde geliştiği siyasi koşulların yakından incelenmesini gerektirir. Modern devlet, bu siyasi çerçeveyi oluşturan en önemli özelliştir. Dolayısıyla, ulusçuluğu çözümlenmeye çalışan genel bir yaklaşım ya da yöntem, öncelikle onun devlet yönetimiyle olan ilişkisini belirlemeyi zorunlu kılar (Breuilly, 1994: 2). Breuilly'nin araştırmasının yoğunlaştığı konu, devlete yönelik ulusçu muhalefettir. Breuilly, ulusçu hareket ile devlet arasındaki ilişkilerden yola çıkarak üç çeşit ulusçu muhalefetten söz eder; ayrılıkçı, reformcu ve birleşmeci (Breuilly, 1994: 9). Çeşidi ne olursa olsun, ulusçu muhalefet kendi içinde bir biz, yaratarak kendi dinamikleri üzerinde yükselme çabası içerisinde gelişimini sürdürür ve kendi kimliğini bu biz duygusu üzrinden ifade eder.

Ulusçuluğun koordinasyon, mobilizasyon ve meşrulaştırma işlevleri, ulusçuluğun politik muhalefetteki rolünün incelenmesinde önemli araçlardır. İçsel işlevlerin, yani politik toplum içerisinde koordinasyon ve genel nüfusun mobilizasyonu işlevlerinin güçlü olduğu bir ulusçu hareketin gelişmesi ise, hareketin muhalefet ettiği devletin yapısına bağlıdır (Breuilly, 1994: 143-147).

Breuilly, Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen ulusçu hareketlerin, kendiliğinden ulusçu bir ideoloji geliştirebilecek nitelikte olmadıklarını ileri sürer. Balkanlar'da gelişen ulusçu hareketlerde ulusçuluğun içsel işlevleri olan koordinasyon ve mobilizasyon işlevleri zayıf kalmış, kitlesel bir hareketin sağlanamaması, dışarıdan destek şeklinde gerçekleşen meşruiyet işlevinin bu ulusçulukların en önemli dayanağını oluşturmasına neden olmuştur (Breuilly, 1994: 123). Dışardan destek aslında kültürel anlamda insanların aydınlanmasına vesile olan bilgi kaynaklarının çeşitliliği ile alakalıdır. Söz konusu toplum bilinç düzeyini belli bir safhaya taşımış ve kırılma noktasını yaratacak desteği dışardan çağdaş düşünce sistemi üzerinden almıştır.

Breuilly'nin ulusçu muhalefet türleri sınıflandırmasında Sırp'ların, Yunanlıların, Bulgarların, Arnavutların ulusçuluk faaliyetleri, Osmanlı'nın kendi içinde muhalif mahiyette başlayıp bağımsızlık boyutunda gelişen olaylar arasında görülmektedir. Bu ayrılıkçı hareketlerin arkasında 18. yüzyılın sonlarında tüm Avrupa'yı etkileyecek olan ve zamanla dünyanın dört bir yanına yayılacak olan Fransa kökenli insan hak ve özgürlüklerini temel alan milliyetçilik hareketi olmuştur.

Bütün bu yaklaşımları göz önünde bulundurarak milliyetçiliğin beşiği olarak kabul edilen Avrupa toplumlarının kendilerini millet olarak ifade etme sürecinde birtakım dayanaklar yarattığına tanık oluyoruz.

TÜRKÇÜLÜĞÜN EPİSTEMOLOJİK ZEMİNİ

Türkçülük bir hareket olarak siyasi bir boyut kazanmadan önceki süreçte, çok sancılı bir dönem içerisinde oluşmaya başlamış ve bu oluşum bilimsel bir zeminden hareketle kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı devlet çatısı altındaki millet kavramı ile milliyetçiliğin ortaya çıkması arasında farklılıklar mevcuttur.

Türkler, millet olarak tarih sahnesinde milliyetçiliği, faşizan boyutta duyumsayarak değil de Osmanlı devlet çatısı altında öteki azınlık grupların karşısında kendi kimliğini hatırlayarak dâhil olmuştur diyebiliriz.

Avrupa'daki milletlerin oluşum kaynakları ile Türk milletinin milliyetçilik için kendini var ediş biçimi çok farklıdır. Milliyet esasına dayalı bir oluşum, Osmanlı coğrafyasında Türkçülük bir zorunluluğun neticesidir. Belli bir program dâhilinde yıllara yayılarak gerçekleştirilmiş değildir. Uzun vadede sosyal bir tepkime neticesinde ortaya çıkmış ve edebî metinlerde de kültür odağında millet ve millî olan boyutuyla kendisine yer bulmuştur.

Türk milleti, varlığını tarihin derinliklerinden sürüp gelen bir biyografiye borçludur. İşte mazideki köklerini hatırlayan ve Osmanlı devletinin asli unsurunu oluşturduğunu duyumsayan bir avuç rasyonalist, pozitivist, aydın, düşünür Türk, Osmanlı'nın son dönemlerinde Türk milliyetçiliğini, kademeli bir şekilde, bilimsel alandan siyasi boyuta taşıyarak edebî alanda da Millî Edebiyat hareketini başlatmıştır. Yani bugünkü siyasi bağlamda ifade edilen Türk milliyetçiliği, öncelikli olarak bilimsel bir süreç sonrasında edebî sahada da kendine yüzlerce yapıt ve kaynak üzerinden yer açarak bugünkü duruşuna ulaşmıştır.

Bilimsel bir süreç derken Türk milletinin tarihî ve kültürel varlığını oluşturmasına vesile olan kaynakların incelenmesi, tanıtılması ve bu kaynaklar üzerinden Osmanlı çatısı altında ümmet ve çok uluslu bir yaşam biçimi dâhilinde erimiş olan kendi kimliğini, tekrar duyumsayarak Türkçülüğü bugün siyasi bir söyleme sürüklemiştir.

Türk milliyetçiliğini benimseyen birçok insan için aynı kültürü yaşamak, aynı geçmişi paylaşmak, aynı geleceğin hayalini kurmak belli bir toplumu millet olarak nitelemeye yetmektedir. Bu ortak payda diyebileceğimiz unsurlar, Türklerde sayılamayacak kadar çoktur diyebiliriz. Çünkü çok köklü bir tarihe sahip olmak, dil, din, vatan gibi soy birliği konusunda buluşmak, ortak zaferlerin mutluluğunu yaşamak, felâketlerin acısını paylaşmak ve hayatı bunlara benzet birçok değerle beslemek, Türk milletine belli bir kimlik kazandırmıştır. Özellikle -Batılı milletlerin aksine- hayatın akışı içerisinde Türk toplumu kapsayan bu değerlerden birinin eksikliği, aidiyet duygusunu zedelemiyorsa, Türklüğe hâlel gelmez. Çünkü Türklerde ne kültürel birliktelik, ne geçmişi olduğu gibi

paylaşmak ve ne de aynı geleceğin hayalini kurmak ya da endişesini yaşamak tek bir unsura dayalı olarak inşa edilmiştir.

Örneğin Osmanlı'da Sokullu Mehmed Paşa Türk tarihinde, öne çıkmış bir şahsiyet olarak bilinmektedir. Soyağacına bakıldığında Türk olmadığı görülmektedir ama tarihi kaynaklardan öğrendiğimize kadarıyla her gece Kur'an okuyan mütedeyyin biri olduğu kadar hemen her gün birkaç sayfa da olsa Türk tarihi okumadan yatmayan bir Türktür. Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkün: Sahip olunan kana bağlı olarak Türk olmadan zihni bir olgunlukla Türk milletine ait olmak, hatta Türk milliyetçisi olmak doğal bir şeydir. Çünkü insan olarak paylaşılacak çok daha farklı ama insanları bir arada tutan değerler vardır. Ziya Gökalp, bunu hars olarak ifade etmiş ve kan bağından ziyade kişiye aidiyet duygusunu, içinde doğup büyüdüğü kültür üzerinden benimsemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bununla birlikte Türk kültüründe pek dikkat çekmeyen bu durum, gayet doğal bir gerçeklik olarak kabul edilen bu durum, milliyetçilik olarak Avrupalı milletlerin nezdinde hatta Müslüman olan Arapların nezdinde kabul edilir bir durum değildir. Toynbee'nin de işaret ettiği üzere Avrupalı kültürlerin temelinde ırkî hasletler ağır basmaktadır; dolayısıyla ırken aynı kökten gelmeyenler, Avrupalı milletler tarafından dışlanmaktadır.

Emeviler döneminde Arapların ırkçı politikaları meşhurdur. Müslüman Araplarla, Müslüman olup da Arap olmayanların ve bir de gayrimüslimlerin vatandaşlık statüleri farklıydı. Arap olmayan Müslümanların rahatça tanınabilmeleri için ellerine damga vurulmuş, Arap kadınlarla evlenmeleri yasak edilmişti... Türk kültürünün aksine soy olarak Arap olmamaları, diğer unsurları paylaşmalarını önemsiz kılmıştı. Günümüzde dahi Avrupalıların nezdinde buna benzer bakış açılarının değiştiğini söylemek mümkün değildir.

İslâm dünyasına ve özellikle Osmanlı coğrafyasına yeşermeye başlayan milliyetçilik etrafındaki fikirler, kavramsal çerçeveyi de nispeten etkilemiştir. Tartışmaların başladığı ve belli bir kamuoyunun oluştuğu XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, aynı anlam dairesi içinde yer alan üç kavramdan millet, din ekseninde, kavim, kan bağı, akrabalık-kabile ekseninde, cins, ırk ekseninde tanımlanmıştır. Avrupa'da gelişen milliyetçilik hareketleri için kavim-kavmiyet kelimelerinin kullanılması da bu çerçeve içinde doğrudur. Nitekim Mehmed Âkifin Ersoy, 1913 tarihli, "Hani millîyyetin İslâm idi..."

kavmiyyet ne!” mısrasıyla bu çerçeveye göndermede bulunmuştur. Fakat İslâm dünyasında yükseliş gösteren milliyetçilik hareketlerine hem meşruluk kazandırmak hem de onları dinî bir çerçevede yorumlayabilmek için “nation” karşılığı olarak kavim kelimesinin değil, milletin ısrarla tercih edildiği görülmüştür. Bu süreçte millet kavramı kavim kavramına doğru yaklaşmış, buna paralel olarak ümmet, din eksenli siyasî ve içtimaî bir millet fikri için kuvvet kazanmıştır. Ümmetçilik fikrinin giderek daha fazla milliyetçilik fikrinden uzaklaşması sürecinin kaynağı da bu kavramsal kaymalardır (Özcan, 2005: 85). Ümmet anlayışındaki boşluğun arka zeminini 19. yüzyılın sonlarından itibaren 20. yüzyılın başlarında, Arapların kendilerine vaad edilen özgürlükle Osmanlı’dan bağını koparması oluşturmuştur. Tabii bu Osmanlı toplumu için oluşmuş bir kanaattir.

İttihat ve Terakkî’den Cumhuriyet’e geçiş aşamasında Türkçülük, milliyetçilik, millî kimliğin oluşması ve İslâm’ın bu kimliğin aslî bağlayıcı unsuru olduğu tezi üzerine bina edilmiştir. Bu yaklaşım, Cumhuriyet’in mübadeleye esas teşkil eden Türk tanımlamasında da kendini göstermiştir. Ancak Cumhuriyet’in giderek modern, seküler ve devletçi ekseninde, Osmanlı geçmişinden soyutlanmış yeni bir devlet formu üzerinde yoğunlaşmasıyla bir İttihat ve Terakkî bakiyesi olarak değerlendirilen bu anlayış etkisini kaybetmiştir (Özcan, 2005: 85-86). Toplumsal dönüşümle birlikte fikirlerin de kendini yenilemesi gerekmektedir. Çünkü ancak toplumsal dönüşümle kendini yenileyen fikirler, toplumları bir arada tutar ve geleceğe taşır. Bunun en somut halini Tanzimat sonrası, toplumsal olarak yenileşme hareketlerinin arkasından, aydınların Batı medeniyeti ekseninde geliştirdikleri fikirlerin farklı farklı topluluklar tarafından bir bayrak yarışı gibi el değiştirmesi şeklinde ifade edebiliriz.

Millî Edebiyat olarak nitelenen dönem, köken itibarıyla Yeni Osmanlılar’a kadar giden Türk milliyetçiliğinin, dine dayalı bir ideolojinin yerini doldurduğu ve daha kapsayıcı bir kimliğin duyarlılığını ve yankılarını su yüzüne çıkardığı bir dönemdir. Tabii ki Balkan Savaşları’na kadar, II. Meşrutiyet’in yaratmış olduğu kardeşlik atmosferi içinde dahi “ittihad-ı anasır” bir anlamda Osmanlılık arayışı tamamen ortadan kalkmamıştır.

Bununla birlikte toplumun yaşadığı bu atmosfer içinde dahi İttihatçıların önde gelenleri arasında “millet-i hâkime” gibi bir ayrıcalığı sürdürme konusundaki kararlılıkları

ortadan kalkmış değildir. Bunlara bağlı olarak emperyalist ülkeler arasındaki rekabet artmış ve gizli paylaşım anlaşmalarının yapıldığı bu karmaşık süreçte, Türkçülüğün de fikrî mahiyette Osmanlıcılığın yerine geçmesi kısa süre sonra gerçekleşmiştir (Timur, 2010: 55). Buradaki dış unsurlar içeride daha derin bir kimlik sorgulaması ile Türkleri, biz duygusu etrafında toplayarak kültürel kimliklerini sorgulamaya ve hatta konuşulan dilin yapısını sorgulatmaya kadar götürmüştür.

Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin ilk adımları III. Selim dönemine (1789-1807) kadar geriye götürülse de söz konusu yenilikler millet ve millî devlet yaratma amaçlı bir girişim silsilesi değildir. Buna karşın "Osmanlıcılık" anlayışına dayalı bir milliyetçi yaklaşımın modernleşmenin son aşamasında, başarısızlığa uğrayacağı anlaşılmıştır. Kısa bir süre zarfında Balkan halklarının kimliklerini etnisite üzerinden duyumsadıktan sonra ayrılıkçı milliyetçiliklerinin kozmopolit yapının tek bir çatısı olarak Osmanlıcılıktan daha güçlü olduğu su yüzüne çıktı. Buna rağmen Türk milliyetçiliğinin, Türkçülüğün, Osmanlıcılık ve Panislamizm gibi ideolojilerin üstesinden gelerek bir ulusu kendi dili üzerinden kendine kimlik kazandırması çok zaman almadı. Türk milleti, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecine girdikten sonra ortaya çıkan diğer ayrılıkçı uluslara nazaran kendi kimliğini duyumsayarak bunun uzantısı doğrultusunda bir devlet yıkılırken diğerine kuruculuk yapma hususunda son ayrılıkçı millettir. Osmanlı devlet çatısı altında birçok millet yolunu ayırmış geriye kalan bir avuç Türk, hem kendi millî kimliğini hatırlamış hem de devletin kurtuluşuna vesile olan ideolojinin temellerini atmıştır.

Osmanlı Devleti sadece hukuki, ekonomik ve sosyal alanlardaki modernleşmenin ayrılıkçı milliyetçiliklere karşı koyamamasına önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bunda çok etkili Osmanlı Devleti'nin iç örgütlenmesi önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı toplumu millet, olarak adlandırılan, görece özerk mezhep topluluklarından oluşmaktaydı. Millet anlayışı gayrimüslimlere kendi iç meselelerinde, mezhepleri doğrultusunda, kendi çerçeveleri içerisinde belli bir ayrıcalık, özerklik sağlıyordu.

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Hristiyan Avrupa ile her geçen yıl gittikçe daha da artan ticari, kültürel ve siyasi ilişkilerin önemli bir rol oynamasıyla gayrimüslimlerin

memnuniyetsizliği daha da artmıştır. Bu memnuniyetsizlikler doğrultusunda etnik yapılar üzerindeki yakınlaşma ve ayrışmalar hızlanmıştır.

Millet kavramının sistemli bir şekilde tartışılabilir hale geldiği 19. yuzyılın sonlarında “şark meselesi” dâhilinde zirve noktasına ulaştı ve Avrupa’nın eline Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmak için bir koz verdi. Bu durumun bilincinde olan Bâb-ı Âli’deki reformcular, modernleşme adımlarıyla buna karşı durmaya çalıştılar.

Bu yuzyıdan Tanzimat dönemi (1839-1876) toplumsal aydınlanma ya da modernleşme diyebileceğimiz yapılanmalar, hem yurttaş, vatandaş toplumunun koşullarının oluşturulmasını hızlandırmış, hem de yeni elit tabakanın siyasi yabancılaşmasına karşı koymuştur. Bununla birlikte söz konusu yenileşme faaliyetleri, Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun iç işlerine karışmasının önüne geçmek için sistematik bir deneme politikası olarak düşünülebilir.

1839 ve 1856 yıllarındaki Tanzimat ve Islahat Fermanları, özellikle 1876 yılındaki Osmanlı Kanuni Esasi’si bu bakımdan gelenekçi zihniyetin sonuna işaret etmekle birlikte yeni bir yapılanmanın zihniyet ortamını da hazırlamıştır.

Yukarıdaki söz konusu fermanlar kişilerin toplumsal sınıflamada hangi dine mensup olursa olsun hukuk önünde herkesin eşit olduğunu duyuruyorlardı. Böylece gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi kaldırılıyor, mahkemeler geniş çaplı bir şekilde dinđ değerlerden arındırılarak laikleştiriliyordu. Buna karşın gayrimüslimler öteden beri var olan “imtiyazlı” durumlarından feragat etmek zorunda kalacaklardır.

Ancak gayrimüslim azınlıklar, mezheplere dayalı cemaatlerin eğitim özerkliğinden vazgeçme hususuna hiç taraftar değillerdi. Çünkü bunlar modern denilen üst tabakanın ve millđ kimliğin oluşumunda önemli rol oynuyorlardı.

Bu şartlarda Osmanlı’nın yenileşme için ortaya koyduğu modernleşme girişimleri, bir yandan Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, diğer yandan merkezi bürokrasi ile münferit milletler arasındaki ilişkilerde, yn değişimleri ile karşı karşıya kaldı. Milletleri birbirine kaynaştırma amacında başarısız olununca, Osmanlıcılık taraftarları

çift yönlü bir strateji uygulamaya başlamak zorunda kaldı ki bu da devlete yeni bir ideolojiye olan ihtiyacı iyiden iyiye somutlaştırmış oldu.

Devlet olma yolunda kendisini ifade etmeye çalışan her millet, mevcut olan şartlara ve hedef seçilen amaca göre, “milleti” tanımlamıştır. Fransızlar “istek ve iradeyi”, yani kişisel özgürlüğü, Almanlar “ırk ve dili” yani “tarihsel zorunluğu”, İtalyanlar “toprak ve dili”, yani coğrafi ve tarihsel olguyu milletin oluşum ve gelişmesinde en önemli faktör olarak görmüşlerdir.

Avrupa toplumları kendileri için böyle dayanak noktaları tespit ettikten sonra, Avrupa ile çok sıkı ilişkiler içinde olup, Avrupa uygarlığından az çok etkilenmeye başlayan Türk kavimlerinin diğer Müslüman kavimlerden önce bu düşüncelerle tanışmış olmaları da doğaldır. Bu kavimler, Osmanlı Türkleri, Kırım ve Kazan Tatarları ve Azeriler olarak önceliklidir. Bunlar, milliyet fikrine ayrıca bir ağırlık vermişlerdir. Çünkü Osmanlı çatısı altında Türklük, İslamiyet’in ümmetçi yaklaşımı karşısında erimeye yüz tutmuşken Rusya’nın boyunduruğu altındaki Türkler milliyet fikrine öteki psikolojisi dâhilinde sarılmışlar.

Türkçülüğün Osmanlı İmparatorluğu’nda ortaya çıkışından önce, Avrupa’da XIX. yüzyılda Türklüğe ilişkin iki kültür akımı ortaya çıkmıştır. Tabii bu akımlar, aydınların ve seyyah olarak gezen gezginlerin tarihî nitelikli kaleme aldığı seyahatnameler neticesinde Avrupalıların merakıyla ortaya çıkmıştır.

Birincisi Rusçada “Turkofiliya” şeklinde tanımlanan Türkseverliktir. Fransa’da yaygın olan bu akımın özünde, Avrupalı kültür ve sosyete çevrelerinin Türk elışı ve dekoratif sanatlarına, Avrupalı ressamların Türk yaşamı ve tarihi ile ilgili tablolarına, şair ve filozofların Türk ahlakını öven eserlerine heves ve merakından ileri geliyordu. Sosyete mensup bazı kişiler, Türklerin yapıtı olan güzel eşyaları toplar ve evlerinde bir Türk salonu ya da Türk köşesi düzenlerlerdi. Bu devirde Doğu ve Türkiye hakkında Pierre Loti, Pierre Laffite, Lamartine gibi Fransız şair ve yazarlarının kitapları çok popülerdi.

Avrupa’daki bu eğilim bütünüyle Türkiye’deki Türklerin güzel sanatlarda ve ahlakta güzelliklerinin bir görüntüsü sayılır. Avrupa’nın gelişim namına kat etmiş olduğu sanayi

alanındaki gelişmelerle birlikte Osmanlı, coğrafya olarak bir ticari pazar algısının yanında otantik bir görünüm de uyandırmıştır. Otantik derken, modernizm karşısında yıpratılmamış geleneksel değerleri öne çıkarabiliriz. Modernizmin tam anlamıyla kirlenmediği, değerlerin ve mimarinin sunileşmediği bir coğrafya Avrupa'nın bilim merceği altına girmiştir.

19. yüzyıl Osmanlı'sının son dönemlerindeki anayasa değişiklikleri, kimlik, azınlık hakları, eğitim, yabancı sermaye, özelleştirme, demokratikleşme, vb. gibi sorunlar, tartışmalar bugün dahi devam etmekle birlikte, bir ulusu bir milleti, kendi kimliğine, hüviyetine taşıyan unsurlar olmuştur. Söz konusu bu kavramlar dönemin aydınları, siyasileri ve devleti yöneten kimseler tarafından bilinçli bir şekilde kamuoyuna taşınarak gündeme getirilmiş ve uzun süre tartışılmasına vesile olunarak bir milletin ileriye dönük çeşitli hedeflerini, ülkülerini gerçekleştirmesinde birer araç olarak kullanılmıştır.

Osmanlı coğrafyasında birçok fikir akımının ortaya çıkışı Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet gibi modernleşme ve Batılılaşma için girilen bir süreçte yoğunluk kazanarak yol almış ve Türkçülük bir toplumun kültürel farkındalığıyla başlayıp siyasal bir sürece girmiştir.

Yukarıdaki söz konusu hareketler, Tanzimat, Islahat gibi, Osmanlı Devleti'nin Batıya karşı geri kalmışlığını idrak etmesi, kanıksaması neticesinde girmiş olduğu bir çabanın neticesidir.

Kendini bu yönde yenileme çabasına girmiş olan Osmanlı Devleti, bu amaçla Meşrutiyetler sürecinde duyurulan birtakım özgürlüklerin getirişiyle su yüzüne çıkan fikirler içinde, kendini önemli ölçüde hissettiren, etkisini hâlâ günümüzde devam ettiren ve günümüzde belirli bir siyasi etkiye sahip olan Türkçülük akımını ortaya çıkarmıştır.

II. Abdülhamid döneminde siyasal baskılara bağlı olarak Türkçülük, dile ve tarihe dair incelemeler ile sınırlı bir boyutta kalmıştır. Bu nedenle ilk Türkçü şahsiyetler Tanzimat edebiyatçıları olmuştur denilebilir. İmparatorlukta millî kimliklerini yeteri kadar bilmeyen, millî bir bilinçlenme yoluna gidemeyen ya da dile getirme gereği duymayan ve sadece Müslüman olmayı Osmanlı'ya dâhil olma noktasında yeterli sayan Türkler olmuştur. Fakat gayrimüslimlerin yanı sıra Müslüman olmakla birlikte Arapların kendi

millî derneklerini kurma girişimleri Türkleri de milliyetçilik için uyanmaya teşvik etmiştir. 1911’de Türk Ocağı Akçura’nın öncülüğünde kurulmuştur. Böylece Türkçülük kendiliğinden değil de çevresel şartların tepkimesi sonucu, sosyal olayların bir zincir hâlinde birbirini tetiklemesi sonucu doğmak zorunda kalmıştır.

Abdülhamid döneminde en önemli değişikliklerden biri, Tanzimat’tan itibaren çekimser ve çelişkili bir biçimde sürdürülen ancak laik bir boyutu da bulunan “ittihad-ı anasır” siyasal işlerliğinin bir “İttihad-ı İslam” politikası şeklinde dönüşüm geçirmesidir.

Böyle bir siyasi dönüşüm, şüphesiz Tanzimatçı politikaya ve onunla özdeş olarak dile getirilen dış baskılara karşı bir cevap niteliği taşımaktadır. Böyle bir dönüşümle Abdülhamid yönetimi bu dış baskılara maruz kalmaktan kurtulmuş mudur? Hayır, aynı yıllarda Hintli Müslümanların “koruyucusu” olan Büyük Britanya emperyalizmi de Panislamizm’i kendi amaçları doğrultusunda kullanmış ve Abdülhamid’in dinci politikası daha çok Osmanlı gayrimüslimleri, millet-i mahkûme’yi hizaya getirmeye çalışan bir ideolojik silah mertebesine düşmüştür. Bu politika Osmanlı “anasır”ı ya da “akvam”ı arasındaki düşmanlıkları artırmış ve 1890’larda Ermeni terörist eylemlerine ve Hamidiye alaylarının kırımına yol açmıştır (Akşin; Balcı; Ünlü, 2010: 51). Akşin’in de ifade ettiği üzere sosyal olaylar etki tepki üzerine gelişmiş ve dış baskılar karşısında, Abdülhamid belli bir tavır takınarak geliştirmiş olduğu korunma güdüsü doğrultusunda almış olduğu kararlara ilk önce Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimler maruz kalmış ve tepki almıştır.

Aslında II. Meşrutiyet’le girilecek olan kollektif bir kimliğin hazırlayıcısı olan Yeni Osmanlılar’ın muhafazakâr tutum ve tavırları, II. Abdülhamid’in nispeten baskıcı yönetimiyle ve dış güçlerin baskılarıyla birleşince toplumsal düşünüşün kademeli bir şekilde Türk Milliyetçiliğine ulaştığını görmek mümkün. Emperyalist güçlerin kendi aralarındaki toprak kavgasının devam ettiği günlere denk gelen söz konusu bu yıllarda, Osmanlılık yerini Türkçülüğe bırakmıştır.

1. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİĞİN ŞEKİLLENMESİ, TÜRKLÜKLE İLGİLİ İLK ÇALIŞMALAR VE GAZETELER

Milliyetçilik öncelikli olarak belirli kavramlar etrafında birleşmiş bir topluluğun belirli bir kara parçası üzerinde, belirli değerler doğrultusunda, kimliğini ifade etme girişimidir. Bireyin kendini bir yere, bir cemaate ait hissetmesi ve köklerini bu cemaatin tarihsel geçmişinde bulması onu hem huzurlu hem de modern yapması hasebiyle tarihin belirli bir yüzyılı itibarıyla dünyanın birçok yerinde milliyetçilik, kaçınılmaz bir oluşum evresi şeklinde, kendini imparatorluklar bünyesinde göstermiştir.

Oluşum evresidir dedik, çünkü milliyetçilik aynı zamanda bir topluluğun varoluş için girmiş olduğu edimsel bir boyuttur. İnsanoğlu en ilkel zamanlardan günümüze sürekli değişim ve dönüşüm hâlinde olan bir canlıdır. İşte insanoğlunun tarihî süreç içerisinde geçirmesi gereken ve geçiren bir boyutu da milliyetçilik olmuştur. Bu boyut olarak geçirilen süreç, coğrafi olarak dünyanın her bölgesinde farklı bir aşamada ilerlemiş olsa da etkisi ve varlığı bugün dahi devam etmektedir.

Yukarıda değindiğimiz üzere Türkçülük de millet olarak Türklüğün belirli olgu ve değerler etrafında öne çıkarılma çabası neticesinde, yıkılmak ve yok olmak üzere olan bir devletin temellerini yeniden inşa eden fikir hareketi olmuştur. Diğer milletlerin milliyetçilik için girmiş oldukları sürece nispetle, Türklerin milliyetçilik için Türkçülüğü fikrî olarak siyasi bir söyleme dönüştürme süreci, çok daha uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bunun arkasında yatan en temel gerekçe, Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinde birçok etnik unsur olması ve bu unsurlardan Türklerin, Türk dilinin ve Türk kültürünün devletin işlerliği noktasında denetim mekanizmalarınca öne çıkarılmamasıdır.

Türkler, Türk kültür ve medeniyeti, ne zaman ki Osmanlı bir İmparatorluk olarak Batı medeniyeti karşısında siyasi prestij ve toprak kaybetmeye başlamışsa işte o tarihlerden itibaren öncelikli olarak Avrupalı seyyah ve aydınlarca çok daha kapsamlı bir şekilde mercek altına alınarak bilimsel anlamda incelenmeye başlanmış ve Türk kültür ve

medeniyetine ait eserlerin keşfedilmesiyle de Türkoloji kapsamında eserler, yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Tabii bu yayınlar aslında XIX. yüzyılda aydınlanma döneminin bir uzantısı olarak Avrupa'da başlayan dil odaklı çalışmaların Osmanlı coğrafyasına uzanmış halidir de denilebilir. Çünkü XIX. yüzyıl Avrupa'da birçok gramerci ve leksikograf, filolog kimliğinde dil bilim uzmanı, yöresel ağızların tasnifinden tutun da dillerin bölgesel dağılımına ve kökenine dair araştırma konusunda popüler boyutta bir çalışma alanı yaratmışlardır. Osmanlı'nın her geçen gün gerileme sürecini daha da derinleştirmesi Avrupalı aydın ve filologlar için bir fırsat coğrafyasına dönüşmüştür diyebiliriz.

Köken olarak Asya'ya dayandırılan Türkler, İstanbul'un fethinden sonra Avrupa toplumu için barbar olarak korku imparatorluğu gibi bir imaja sahip olmuşlardır. Daha sonraki yüzyıllarda bu korku zamanla yerini ticari anlamda Osmanlı coğrafyasını bir Pazar olarak algılamaya bıraktığı gibi bilimsel anlamda kökleri ve dilleri derinlemesine araştırılması gereken bir millet algısına bırakmıştır.

Bu bakış açılarının zamanla evrilmesine bağlı olarak Türkler, Türk kültür ve medeniyeti, dünyada gelişen toplumsal ve siyasi olaylarla birlikte, Avrupalıların bilimsel çalışmaları arasında bir kitap olarak yer aldığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal düzlemde izlediği politikalar doğrultusunda, çeşitli gazete ve dergilerde de kendisine yer bulmuştur.

1.1. 19. YÜZYILDA MİLLİYETÇİLİK ve MİLLET ALGISINI ŞEKİLLENDİREN OLAY ve OLGULAR

1.1.1. 19. Yüzyılın Başlarında Milliyetçiliğe Dair Siyasi Olaylar ve Sosyal Yaşantı

1789 Fransız İhtilali ile tüm dünyada ulusların kendi coğrafyasına, diline, dinine kültürüne baktığını ve dünya üzerinde kendilerini ifade edecek bir kimliğe ihtiyaç duyduklarını görürüz. Söz konusu ihtilal tarihi sonrasında, toplumu oluşturan en küçük yapı taşı olarak bireyin sosyal bir canlı olduğu düşünülünce, birey olarak varlığını ortaya koyma aşamasında kendine özgü birtakım değerlere ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç

geniş bir kitle tarafından hissedilerek ortak dil gibi din ve kültür gibi değerler ile giderilerek kendini gerçekleştirme aşamasında, milliyetçilik bir araç olarak doğar. Bunun belli devletlere özgülüğü yoktur. Milliyetçilik, her devlet çatısı altında söz konusu millet sıfatını kazanan toplulukların er ya da geç geçireceği bir sürecin sonucudur.

İngiltere ile ABD’de gerçekleşen demokrasi ve insan haklarına dair gelişmeler ile Fransız halkını yaşam standartları açısından etkilemiştir. Fransa’da halkın birçok sınıfa ayrılmış olması, gelişmeler doğrultusunda çatışmaları da başlatmış hatta artırmıştır. Kralın halka yönetim için baskı yapması, kendisinin lüks içinde yaşaması, halkın ise aşırı derecede yoksullukla mücadele içinde olması, insanları bir noktadan sonra isyana götürmüştür. Toplumsal adaletsizlikler her zaman sosyal tepkilerle karşılık bulmuştur. Bunlara bağlı olarak Aydınlanma Çağ’ında kendini yetiştirme fırsatı bulan Fransız aydınları insan hakları, eşitlik, adalet, demokrasi, hürriyet gibi konuları ele alarak birçok eser ortaya çıkarmışlar. Söz konusu bu eserlerin halka ulaşması ile halkın hayata bakış açısı değişmiş hak kavramı alınması aşamasında şiddet kendini göstermiştir. Fransa’nın 17. yüzyılda girmiş olduğu savaşlar ve yersiz harcamaların yanı sıra, toplum içinde bireylerin kendi adaletini yaratma çabası, ekonomisini ciddi anlamda bozmuştur.

Kralın halktan daha fazla vergi almak istemesi ile birlikte bütün bu gelişmeler halkın hafızasında birikmiş ve daha birçok diğer nedenlere bağlı olarak 1789’da Paris’te halk ayaklanması başlamıştır. Ayaklanmaların sonucunda Fransa’da krallık sona ermiş meşruti yönetim yürürlüğe girmiştir.

Fransız İhtilali, tüm dünyada devletleri, özellikle İmparatorluk olarak hüküm süren devletleri ve toplumları siyasi olduğu gibi sosyal yönden de etkileyen önemli sonuçlara sebep olmuştur.

Bu sonuçlara baktığımızda:

Eşitlik gibi hürriyet ve adalet kavramları toplumsal sahada yeniden sorgulanmış ve anayasal bir düzlemde anlam kazanmaya başlamıştır. Milliyetçilik bir fikir olarak dünyaya yayılmış ve buna bağlı olarak devletlerin siyasi, hukuki, toplumsal yapısında

ve yargı değerlerinde çok ciddi değişiklikler olmuştur. Krallıklar, yerini demokrasiye bırakmak zorunda kalmış ve halkın kendini ifade etme hakkı doğmuştur. İnsan Hakları Beyannamesi tüm dünyaya yayılmış ve Milliyetçilik bir akım olarak çok uluslu devletleri çöküş sürecine sokmuştur.

Avrupa’da büyük ayaklanmaları savaşlar takip etmiştir. Osmanlı Devleti, bünyesindeki etnik unsurların çokluğuna bağlı olarak milliyetçilik akımından çok fazla etkilenen devletlerden birisi olmuştur. Azınlık konumundaki topluluklar, bağımsız devletler kurmak için önce kendi iç dinamiklerini düzenlediler daha sonra isyan ettiler.

Fransız İhtilali’nin Osmanlı Devleti’ne olumlu katkılarının olduğunu da inkâr etmemek gerekir. Özellikle insan haklarına, demokrasiye, eşitliğe, adalete ve hürriyete dair yenilikler Osmanlı toplumunu, belli bir dönem de olsa toplumsal alanda anlayışlı bir yapıya götürmüş etkilemiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanı ile I. Meşrutiyet bu etkilenmenin en önemli sonuçlarından biridir.

19. yüzyılın başından itibaren Fransız Devrimi’nin dünya çapındaki etkisinin sonucu olarak Balkanlar radikal bir dönüşüm sürecine girmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ve hatta çok uzakta İspanyol Amerika’sındaki ulusal hareketler gibi, bu süreç dış etkenlerle filizlendi. Leften Stavros Stavrianos’un sözleriyle “Teokrasi Çağı, yerini Milliyetçilik Çağına -seküler düşüncelerin, önderlerin ve hedeflerin çağına- bırakıyordu (Stavrianos, 2017: 3).

Fransız İhtilali ile birlikte Osmanlı Devleti’nin bu etnik zenginliğini fırsata çevirip kendi topraklarını genişletmeyi düşünen büyük devletler, Hristiyanlık üzerinden ulaşabildikleri toplumları (Sırp, Yunan, Bulgar...) isyana teşvik etmiş ve bu isyanları dolaylı yollardan desteklemişlerdir. Feroz Ahmad’ın da ifade ettiği üzere, Fransız Devrimi’nden önce, Müslim ve gayrimüslimlerin uyum içinde yaşadığı düşünülüyordu, öyleyse neden ayaklanmışlardı? Hristiyanlar ve Yahudiler millet (dinî cemaatler) olarak örgütlenmişlerdi ve kendi dinsel kimliklerini korumalarına izin verilmişti, kendi dinî önderlerinin yönetiminde geniş bir kültürel ve toplumsal özerklikten yararlanıyorlardı. Bu sistem, gayrimüslim cemaatlerin küçük ortak olarak tanımlanabileceği bir çeşit “ortaklaşa egemenlik” olarak bile adlandırılabilirdi. Ancak Aydınlanma ve sonradan milliyetçilik çağı, yüzyıllar boyu istikrar sağlamış dinî cemaatler sisteminin altını oymaya başlamıştı. Dinî

cemaatler yavaş yavaş kabuk değiştirdikçe, imparatorluk sistemini ezici bulmaya başladılar. Çoğu zaman ulusal olarak tanımlanan yeni kimlikler edindiler ve reform, özerklik, hatta bağımsızlık için mücadeleye giriştiler (Ahmad, 2017: 4). Mücadeleleri her ne kadar uzun yıllar olsa da birçok millet, kimliğini “biz” kavramı üzerinden duyumsamaya başlamasından itibaren milliyetçilik düşüncesiyle hareket etmiştir.

Anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti’nde “*Milliyetçilik*” öncelikli olarak yabancı propagandasına bağlı olarak ve siyasi amaçlar doğrultusunda devletin Hristiyan tebaası (gayrimüslim) arasında, farklı etnik unsurların merkeze karşı isyan noktasına varıncaya kadar yayılmaya başlamış ve bazıları da çok daha erken dönemde bu isyanlarını bağımsızlıklarına taşımışlardır.

Milliyetçilik için ilk kıpırdanmaların Osmanlı İmparatorluğu’nda ayaklanma niteliğinde ciddi bir tehdit olarak Sırlar’da olduğunu görüyoruz. Özellikle 16. yüzyıl sonrasında Osmanlı’nın Balkanlar’da mücadele için girmiş olduğu savaşlarla birlikte söz konusu coğrafyadaki milletlerin bu savaşlara karşı geliştirmiş olduğu bezginliğin Avusturya ve Rusya tarafından desteklenmesi Sırların Osmanlı’ya karşı isyanını temellendirmiştir.

Osmanlılar Sırbistan Krallığı’nı 14. yüzyıl sonunda Çirmen (Marica, 1371) ve Kosova (1389) savaşlarında ele geçirmişti. İşgal 19. yüzyıla kadar sürdü. Sırbistan’daki Osmanlı yönetiminin çözülmesiyle ortaya çıkan yerel etkenlerden dolayı, Kara Yorgi Petroviç 1804’ten 1813’e kadar süren bir ayaklanmaya önderlik etti (Ahmad, 2017: 5). Dokuz yıllık süre içinde tam bağımsızlık için olmasa da Osmanlı çatısı altında gerek yaşam biçimlerini değiştirme gerekse belirli bir ideal uğruna mücadele etme amacıyla daha organize bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır.

Sırlar kendi başlarına Osmanlı imparatorluk yönetiminden kurtulacak güce sahip değildi. Dolayısıyla büyük güçlerden birinden yardım istediler: Temmuz 1807’de Kara Yorgi bir bağımsızlık savaşı başlatmayı umut ederek Osmanlılara karşı Rusya ile bir anlaşma imzaladı. Ancak ar I. Aleksander, 1807’de Napoleon Bonaparte ile Tilsit Antlaşması’nı ve 24 Ağustos 1807’de III. Selim ile bir mütareke imzalayarak Kara Yorgi’yi ortada bıraktı. Ancak Sırbistan 1815’te özerk bir prenslik haline geldi, sonra da 1882’den 1903’e kadar Obrenoviç hanedanlığınca yönetilen bir krallığa dönüştü (Ahmad,

2017: 5). Sırların bu gelişim çizgisi diğer etnik unsurları, milletleri yıllar boyu bu yönde bir bağımsızlık mücadelesine itmiştir ki Sırlar'dan hemen sonra Yunanlılar yakın tarihte bağımsızlıklarını kazanarak bunun diğer bir örneği oluşturmuştur.

Öncelikli olarak Fransız İhtilalinin ortaya çıkmasında etkili olan temel sebeplere baktığımızda, halkın mutlakiyetçi yönetimler karşısındaki ezginliği ve bezginliği ile birlikte demokrasiye dair özlemini dile getiren ve Avrupa'da aydınlanma sürecinin öncüsü olan Jean Jacques Rousseau, Montesquieu ve Voltaire'in düşüncelerini görmek mümkündür.

Hangi devlet çatısı altında olursa olsun, insanoğlu sürekli bir gelişim ve dönüşüm hâlinde olduğu için belli bir yüzyıl dinin toplumdaki egemenliğine bağlı olarak gelişmiş yaşam biçimi, bir müddet sonra toplumda her şeye cevap verecek nitelikte varlığını sürdürme olanağı bulamamıştır. Milliyetçilik böyle bir doyumluğun olduğu yüzyılda filozof niteliğindeki yukarıda ismine değindiğimiz kimselerin temelinde akıl olan sorgulamalarla, birçok şeyi neden-sonuç ilişkisi içinde ifade etme çabasıyla içinde yaşadıkları toplumu yeni bir yaşam biçimine, aydınlanma dönemi olarak nitelenen yüzyıla hazırlayarak insanların toplumsal adalet namına harekete geçmelerine sebep olmuşlardır.

Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusya'nın Mora halkını isyana teşvik etmesi; 1787-1792'de Rusya ile Avusturya'nın "Grek Projesi" ile Bizans'ı diriltme çabaları ve Osmanlı yönetimine karşı 1821'de başlayan Yunan ayaklanması da, bütün Balkanlar'ı etkileyen Fransız devrimci düşüncelerinin etkisiyle doğmuştur. Fransızlar da savaşa girdikleri sırada Osmanlı otoritesini zedeleyecek bir propaganda çalışması yaptılar. 1797'de Napoleon İyonya Adaları'ndaki kendi generallerine (General Gentili) "Yerlileri pohpohlayın, konuşmalarınızda sık sık Yunanistan'ın Atina ve İsparta dönemine atıfta bulunun..." talimatını vererek Yunanlıların kendi geçmişleriyle ilişkilerini yeniden canlandırmayı hedeflemişlerdir (Stavrianos, 2017: 5). Bu nitelikte söylemlerle yaratılan idealler, ülküler Osmanlı devlet çatısı altında, yabancı propagandasının en bariz göstergesidir.

Buna bağlı olarak diyebiliriz ki ayaklanmanın başarıyla sonuçlanması bir kader değildir. Osmanlılar Mısır'daki valileri Mehmed Ali'nin kurduğu modern ordunun yardımıyla

Yunanlıları derdest etmenin tam eşiğine gelmiş ancak Fransız propagandası, İngiliz-Rus müdahalesi, Osmanlı zaferini engellemiş ve Yunanlılar, 1829'da bağımsızlıklarına kavuşturulmuştur.

İşte buna benzer birçok sebep, Fransız İhtilali'nin Osmanlı toprakları üzerinde yayılımını ve milliyetçilik hareketlerinin hızlanmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı bünyesindeki her millet, önce dilinin resmîyetini kabul ettirmenin mücadelesini vermiş, sonra tarihî geçmişini derleyerek millî bir bilinç oluşturmaya çalışmış, ardından dine dayalı ahlaki yaşam değerlerini somut hâlde ifade etmeye başlamış ve ekonomik bağımsızlıklarını da kazanarak bağımsız olmuşlar.

Bu olayların gelişmeye başladığı yıllarda, Osmanlıların sosyal, iktisadî ve siyasi hayatlarında çok büyük değişiklikler ortaya çıkmıştır. "Hasta adam" olarak da bilinen devlet, artık eski prestijini koruyamaz bir konuma gelmiştir. İmparatorluk birçok alanda buhranlı bir süreç yaşarken gözle görülür derecede kaybedilen topraklara rağmen ayakta kalmasının sebebi, yine büyük devletlerin Avrupa'da uluslararası bürokratik ilişkiler aşamasında ve siyasi-ekonomik çıkarlar açısından Osmanlı'yı kontrollü bir yıkım sürecinde denetim altında tutması ile alakalıdır. Yani Avrupalı büyük devletler, iktisadî ve mali çıkarlarına dokunmayan bir Osmanlı'nın ayakta kalmasına göz yummuş, hatta zaman zaman toplumsal alanda yapılacak iyileştirmelerde de Osmanlı'yı desteklemiştir.

Bununla birlikte 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'ndan bir yıl sonra toplumsal hayattaki düzenlemelere dair duyurulan Tanzimat, taşıdığı ekonomik değerler açısından 1838'de yapılan antlaşmanın sosyal hayattaki bir başka boyutudur.

Mal güvencesine dair alınan kararlar, iktisadî rasyonalizmle alakalı olup her yönüyle Batı iktisat zihniyetinin Osmanlılara kazandırdığı bir sistem olmuştur. Uygulama noktalarında özel mülkiyetçi yaklaşımlar giderek büyümüş ama toplumun, özel teşebbüsle kurduğu iletişim bağları zayıf bir boyutta kalmıştır.

Üretim için iktisadî karar mercileri de kâr amacına dönük bir politika izleyememişlerdir. Sosyal hayatta, az da olsa girişimci olacak nitelikte bir orta sınıf mevcut olmadığı gibi devlet tarafından desteklenerek oluşturulmuş bir sınıf da meydana gelmemiştir. Yine

Osmanlı'da ileri düzeyde bir sanayi de olmadığı için sanayi etrafında oluşmuş geniş bir kitle de mevcut değildir. Dolayısıyla Tanzimat'ın ekonomik alanda yapmaya çalıştığı birçok amacını pratiğe dönüştürme fırsatı bulamamıştır.

Bununla birlikte o dönemde Avrupa tüccarları genellikle Osmanlı ekonomisine bir vesile ile de olsa müdahale etmişlerdir. Dahası Yunanistan gibi Sırbistan gibi Eflak ve Boğdan gibi eyaletlerde meydana gelen karışıklıklar merkezi otoriteye kontrol altına alınamayınca söz konusu eyaletlerin pazarlarına etki etme konusunda ve onları yönlendirme hususunda endişelenmişlerdir. Bu noktadan sonra da gayrimüslim halkı kışkırtarak onların Osmanlı'dan ayrılmasını desteklemişlerdir. Avrupalıların böyle bir politik siyaseti karşısında, Osmanlı bürokrasisi söz konusu eyaletlerdeki pazarları açık tutmaya çalışarak doğrudan yıkılmaya dönük bir devlet konumunda, odak noktası olmaktan kaçınmaya çalışmıştır.

Osmanlı devletinin hızlı ve tamamen yıkılması, Batılı devletlerin iktisadî çıkarlarına aykırı gelmektedir. Buna istinaden Avrupa'nın büyük devletleri, Osmanlı merkez teşkilatını zaman zaman takviye etmiş ama bir güç olarak da karşısında görmek istememiştir. İmparatorluğun mevcut pazarlarına merkezi bir konumdan kazanılan imtiyaz ve ayrıcalıklarla hâkim olmak Batılıların işine gelmiştir. Osmanlı da savaş sahnesinden uzak durması bakımından kendine düşen güçlenme sürecini değerlendirerek merkez idaresi üzerinden yeniden yapılanma fırsatı bulmuştur.

Özellikle III. Selim tahta çıktıktan (1789) sonra bir dizi yeniliğe olan ihtiyaç su yüzüne çıkmıştır. İslahatlarıyla öne çıkmış biri olan III. Selim zamanında, devlet ekonomisi her geçen gün kötüye gittiği için hazine için yeni gelir kaynakları bulmak zorunda kalınmıştır. Çünkü uzun süren savaşların ardından gelen yenilgilerle birlikte içerideki isyanlar (bastırılması dahi bir savaş maliyeti olan), ciddi bir bütçe açığı ortaya çıkarmıştır.

Yukarda da belirttiğimiz üzere III. Selim, Avrupa Fransız İhtilali'nin (1789) yankılarıyla meşgul olurken Osmanlı'nın en başta ihtiyaç duyduğu yenilik mahiyetindeki ıslahatları, yürürlüğe koymanın telaşına kapılmıştır. Bu yenilikleri de Batı tarzında bir forma uygun halde gerçekleştirmeye çalışarak devletin çağdaş bir görünüm kazanmasına katkı sağlamak istemiştir. Bu çağdaşlaşma çabası özellikle Batı

odağında olduğu için Tanzimat'ın ön hazırlıklarıdır da denilebilir. III. Selim'in siyaset ve diplomasi alanındaki yenilikleri, Osmanlı Devleti'ne Batı'nın etkisini kolaylaştırmıştır (Karal, 1988: 73).

Selim önce orduyu ıslah etmek istemiş ve Yeniçeri Ocağı'na dokunmadan *Nizâm-ı Cedid* ordusunu kurmuştur (Okumuş, 2005: 20-24). Yeniçerilerin karşısına bir güç yaratmadan onların sosyal ve askerî sahadaki hâkimiyetini ortadan kaldıramayacağını anlamıştır.

Yeni düzen anlamındaki *Nizam-ı Cedid*, dar ve geniş anlamda düşünüldüğünde iki durum için kullanılmıştır. Birincisi (dar anlamda) III. Selim devrinde Avrupa usulüyle yetiştirilmek istenen talimli askeri, ikincisi (geniş anlamda) ise III. Selim'in Yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat ve ticaret yönünden ilerlemelerine ortak yapmak için teşebbüs ettiği yenilik hareketlerinin bütünüdür (Karal, 1988: 61). Hâkim güç olarak öncelikli olarak Yeniçerilerin nüfuzunun ortadan kalkması gerekmektedir.

Söz konusu yıllarda, devletin gerçek ordusunu temsil eden ve savaşçı kuvvet olarak da bilinen yeniçerilerdir. Yeniçeriler oluşturulma aşamasında çok sıkı bir denetimden geçiyor ve ocağa öyle kabul ediliyorlardı. Öyle ki ocağa girmek ve çalışmak, çok sıkı şartlara bağlanmış ve köylü çocukları ile birlikte savaş esirlerinden oluşturulan bir ordu olarak bilinmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın bozulma gerekçesi olarak köylü çocuklarından vazgeçilmesi ve esnafılık yapan kimselerin orduya kabul edilmesi gösterilmektedir. Hal böyle olunca bir kurum olarak Yeniçeri Ocağı, zamanla işsiz ve yeteneksiz kimselerle dolmuş, yapılması gereken eğitim ve talimler ciddiye alınmamıştır.

Bu şartlar, III. Selim için askeri anlamda bir ıslahat düşüncesini haklı göstermiştir. Nitekim 1794'te modern bir şekilde talim edilmeleri ve hazırlanmaları kaidesiyle *Nizam-ı Cedid* ismiyle yeni ordu kurulmuştur. Bu ordunun kullanacağı araç gereçler yurt dışından getirilmiştir. *Nizam-ı Cedid*'e yazılan askerlerin yeni disiplinler karşısında kaçmaması için maaşlarında artış düşünüldüğü gibi yaşam standartları da iyileştirilmeye çalışılmıştır.

Nizam-ı Cedid'in giderlerini karşılamak üzere *İrad-ı Cedid* ismiyle bir de yeni bir hazine hazırlanmıştır. *Nizam-ı Cedid* için hazırlanan ıslahat layihalarında, iktisadî anlamda

tedbir olarak sadece sikkenin ıslahı programa alınmıştır. Bu durum aslında devlet adamları içerisinde iktisadî problemleri kavrayan ve onlara yerinde çözüm üreten kimselerin de olmadığını gösteren bir örnektir.

Buradan hareketle Padişah, kendi tedbirini alarak devlet ricalinin samur gibi kakım, vaşak kürk giymesini, kadınların İngiliz çulhasından yapılan elbiseler giymesini yasakladığı gibi sarayın altın envanterini çataldan bıçağa varıncaya kadar hesaplatarak iktisadî anlamda bir tasarruf yoluna gitmeye çalışmıştır.

Arkasından merkezileşmeyi desteklemek için batılılaşma yolu açılarak çeşitli programlara hız verilmiştir. Bu tür gelişmeler daha sonra 3 Kasım 1808'de Sened-i İttifak sözleşmesi için gerekçe olmuştur. Sözleşmeye göre ileri gelen ayanlar tarafından, yeniçerilerin askerlik dışındaki kazanç kapılarının kapatılması, askerlik yapanlara ulufe önerisi ve vergilerin sadece hükümet için toplanması bir teklif olarak sunulmuştur.

Sözleşmedeki birçok düzenleme maddesi uygulama aşamasında çeşitli engellerle karşılaşmış ve en nihayetinde Sened-i İttifak, Osmanlı toplumunda öne çıkan güçlü ayanların ortadan kaldırılmasının ardından hükümsüz bir belgeye dönüşmüş ve zamanla rafa kaldırılarak bir daha dile getirilme gereği duyulmamıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk olarak Padişahın mutlak otoritesini kısıtlama girişimi niteliğinde bir belge olması hasebiyle siyasi tarih için önemli bir belge niteliğini haizdir.

Bütün bunlara bağlı olarak III. Selim'in ıslahatları, Yeniçeri Ocağı'nı ciddi olarak rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık onların talimleri tamamen bırakmasına ve isyan etmelerine kadar uzanmıştır. 1807'de yeniçerilerden biri olan Kabakçı Mustafa Paşa, çok büyük bir isyana öncülük etmiştir.

Yeniçeriler bu isyan sırasında hükümetten bazı taleplerde bulundular. Onlardan biri olarak müslim ya da gayrimüslim kimsenin canına, ırzına ve malına dokunulmayacak. Bu başlıca talebin arkasından sıralanan daha birçok talebin en önemlisi de Nizam-ı Cedit'in kaldırılmasıdır. Bu istek üzerine Padişah, isyanı bastırmak ve olayları sakinleştirmek için Nizam-ı Cedit'i kaldırdığını ilan etmek zorunda kalmıştır.

Aynı dönemde Kabakçı İsyanı'nından başka Sırlar ve Rumlar da ayrılıkçı faaliyetleri kapsamında isyan çıkarmışlardır. 1804 yılına gidildiğinde görülecektir ki Sırları isyana teşvik eden etmenler arasında Rusya'nın rolü görmezden gelinemez. Rusya'nın yanı sıra Avusturya ve Fransa'nın dünya çapında yayılmaya başlayan ulusçuluk hareketleri doğrultusunda Sırları başkaldırmaya yönlendirmişler ve en nihayetinde 1812 Bükreş Antlaşması ile de kendi kendilerini idare etmek hakkı verilmiştir. Verilecek vergilerde Osmanlı ile ortak bir şekilde verilmesine karar kılınmış ancak Sırlar buna uymadıkları gibi 1829 Edirne Antlaşması'na kadar belirli aralıklarla isyana devam ederek Osmanlı'yı yıpratma politikası izlemişlerdir. Edirne Antlaşması'nda da Sırların iç işlerinde bağımsız hareket edebileceği, dış siyasette de Osmanlı'ya bağlı olacağı kararlaştırılmıştır. Bunun dışında Sırlar, Osmanlı'ya bir miktar vergi vermeye hükmedilmiş ancak 1830 yılından sonra Sırp topraklarında kalan Osmanlı askerlerini göndermek için ve vergi vermemek için direniş politikası doğrultusunda mücadeleye girişmişler ve 1878 yılında Berlin Antlaşması ile tam bağımsızlığını almışlardır.

Sırp isyanından sonra Yunanlıların 1829'da bağımsızlığını kazanması, devlet çatısı altındaki milletleri, inanç özgürlükleri doğrultusunda bir arada tutmak için birtakım yeni düşünce politikaları uygulamaya götürmüştür.

Sırlar ve Yunanlıların dışında Rumlar da isyana katılmışlardır. Rumalar, Osmanlı için farklı bir konumdadır. Çünkü nüfus olarak Rumlar, ülkenin birçok yerinde dağınık bir yerleşime sahip olmakla birlikte meşguliyetlerinin Osmanlı ekonomisine çok büyük katkıları vardır. İcra ettikleri meslekler arasında Karadeniz'deki ticari faaliyetleri dışında sanat ve zanaat için de Osmanlı'ya çok katkısı olan bir kitledir.

Bununla birlikte 1814'te Rusya'da kurulan Filiki Eteryacı Cemiyeti ve Ortodoks Kilisesi'nin desteği ile 1821'de Mora'da Rum isyanları başlamıştır. Bu isyan, 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ı bağımsızlığa götürmüştür.

Edirne Antlaşması sonrasında, Mısır Sorunu olarak Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, isyan ederek Suriye'de hak talep etmiş. Oğlu İbrahim Paşa da Adana bölgesinin vergilerini alma konusunda yetki talep etmiş ve de almıştır.

II. Mahmud, böyle bir durum karşısında, İngiltere ile yaptığı istişareler neticesinde yardım alacağını netleştirmiş ancak Balta Limanı Ticaret Sözleşmesini de İngilizlerin ayrıcalıklarına imzalamak zorunda kalmıştır. İngiltere'den beklenen destek alınamamış üstelik Nizip'te Osmanlı donanması bir daha yenilmiştir. Osmanlı'nın bu yenilgisi karşısında Avrupalı devletler Osmanlı'ya daha çok müdahale etme fırsatı bulmuş ve askeri olarak yardımlarda bulunmuştur. Gelen askeri yardımlarla Osmanlı'nın Mehmet Ali Paşa'ya karşı tavrı değişmiş, ciddi bir sıkıştırma ile 1841'de Mehmet Ali Paşa, Suriye'den vazgeçmenin karşılığında Mısır valiliğinin babadan oğula geçecek şekilde kendisine bırakılmasını talep etmiştir.

1839 askerî sahadaki olumsuzluklardan sonra (Osmanlı-Mısır Savaşı) Osmanlı tam bağımsız bir devlet özelliğini yitirmiştir. Osmanlı'nın bir İmparatorluk olarak bu yıllardaki durumunu Avrupalı devletler yönlendirmeye başlamış ki bu da sömürge olmakatan başka bir şey getirmemiştir. İmparatorluğu sadece sahip olduğu coğrafyanın hacimsel büyüklüğünde kalmıştır.

Osmanlı vasatın altında bir siyasi vizyonla isyanlara karşı koyamamış bu da 19. yüzyılda Osmanlı'yı çöküş sürecine itmiştir. Tabii bu süreç II. Mahmud'un yaptığı reform niteliğindeki yeniliklerle bir nebze de olsa uzatılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın başarısızlıkları dikkate alınıp 1826 yılında kaldırıldıktan sonra ıslahat olarak ülke çapında birçok yeniliğin önü de açılmıştır.

II. Mahmud (1808–1839) askerî yeniliklere karşı bir odak noktası oluşturan yeniçerileri lağvetmiş, III. Selim zamanında ortaya çıkan çağdaş askerî birlikleri ordunun esas birimleri haline getirmiştir (Mardin, 2002: 11-12). Yeniçerilerin yenilikler karşısındaki tavırlarından kurtulan askerî birlikler, eğitim alanında yapılan reformlarla yani en azından Avrupa'dan getirtilen eğitim kaynaklarının Fransızca olmasına rağmen kendilerine olan katkısı dâhilinde yenilikçi olmuşlardır. Fransızca kaynaklar üzerinden oluşturulmaya çalışılan yeni askerî oluşumlara bağlı olarak Fransızca eğitim kurumlarında önemli bir yer tutmuştur. O kadar ki Tanzimat sonrası Batı tarzında yazılan ilk romanlarımızdaki tip ve karakterler yarım yamalak da olsa Fransızca bilgisini göstermek için gülünç durumlara düşmüş hâlde tasvir edilmiştir.

Askerî alanlarda yapılan yeniliklerle birlikte, Tanzimat Fermanı ile tüm vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanması, yargılamada ve vergide adalet, padişahın yetkilerinin meclis ya da kişilere devredilmesiyle iktidarın saraydan alınıp bürokrasiye verilmesi gibi çağdaş fikirler kabul edilmiştir. Ancak Avrupalı devletlerin sömürgeciliği, Tanzimat kanunlarının kendi içinde tutarlı olmayışı, Osmanlı Devleti'nin heterojen yapısını oluşturan siyasi veya toplumsal grupların varlığı, fermana farklı anlamlar yüklemiştir. Bununla birlikte, sosyo kültürel bir değişim süreci olarak 1839-1856 yılları arasında yaşandığı kabul edilen Tanzimat Dönemi'nde yapılan reformların devletin tüm kurum ve kuruluşlarını direkt olarak etkilediği söylenebilir (Fındıkoğlu, 1958: 214).

Her iki ferman arasındaki süreçte başta askerî alanda yapılan değişiklikler, kamuya ait alanlarda da kendini hissettirmiş sonrasında toplumsal alan da yani halk üzerinde de etkileri görülmüştür. Halk, Tanzimat Fermanı'nın getirdikleri karşısında millet olarak kendi haklarını ve toplumsal sahada nereye ait olduklarını sorgulamaya başlamıştır. Söz konusu fermanlar, devlet çatısı altındaki etnik anlamdaki yabancı unsurları, bir arada tutmak için birtakım ayrıcalıklar ilan ediyordu. Bu ayrıcalıklar, Osmanlı toplumunda Müslüman ve Türk ailelerini düşündürecek nitelikte ayrıcalıklardı. Ötekileştirme üzerinden başlayan yabancılaşma ile Türkler, kendi kimliklerini içten içe somutlaşacak şekilde sorgulamaya başlamıştır.

III. Selim'in askerî alanda yapmaya başladığı yenilik girişimlerinin devamını II. Mahmud getirmiş ve toplumsal alanda olduğu kadar askerî alanda hatta siyasi ve politik sahada girişimler I. Meşrutiyet'in ilanını 1876 yılında getirmiştir.

Abdülmecit'in 1856 yılında Islahat Fermanı'nı yayımlaması, birçok sahada gayrimüslim olarak nitelenen kimselerle Müslümanların arasında eşitliğe dayalı bir yaşam biçiminin sağlanmaya çalışıldığının göstergesidir.

Eşitlik için dinî hürriyet, kamu ve özel iş yerlerinde temas hâlinde olunan gayrimüslimlere aşağılayıcı nitelikte konuşulmaması, bütün etnik unsurların ticaret için yapılan her girişimlerinde kendilerine eşitlik sunulması ve kendilerine bu konularda teşviklerin yapılması hususunda kolaylıkların sunulmasına ayrıca dikkat edilmeye başlanmıştır.

Tabii burada uzun uzadıya Fermanların toplumsal alanda ve diğer alanlarda getirilerine dair maddeleri sıralamaktan ziyade şu noktalara değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı kendi bünyesindeki etnik unsurların kendisinden ayrılmaması için attığı her adımda onları özerkliklerine hatta bağımsızlıklarına bir adım daha yaklaştırmıştır. Eşitlik için verilen ayrıcalıklar, onların bağımsızlığını tetiklediği gibi elde kalan bir avuç Anadolu insanına, Türküne, Türkmenine kimlik bilinci kazandırarak siyasal Türkçülüğün önü de açılmaya başlamıştır.

II. Mahmud'un ölümünden sonraki süreçte 1878'e kadar yani Osmanlı-Rus savaşına kadar, batılılaşmayı bir devlet politikası olarak algılayan ve Batı'ya yönelen birçok Tanzimatçı aydın vardır. Bunların birçoğu, devletin önemli kademelerinde yetki sahibi olan kimseler olduğu gibi yazar-çizer olarak o dönemin aydın kimseleri, ıslahatlar ve tanzimat için reformların önünü açan ve reformları destekleyen en önemli güç olmuştur denilebilir.

Gayrimüslimlere verilen haklar arasında dile getirilen bazı maddeler de vardı ki bunlar laik bir devlet yönetimine dönük ilk adımlar olarak kabul edilebilir. Tanzimatla birlikte bütün toplumsal alanda siyasi, kültürel, iktisadî anlamda değişim gerçekleşirken toplumun en küçük yapı taşı olarak birey de düşünce itibarıyla değişmiş ve kendisi için daha ideal bir yönetim biçimi arayışına girmiştir. Bireysel de olsa her arayış, yazılı olarak ifade edilmesi hâlinde, toplumu besleyen yeni düşüncelere zemin hazırlamıştır.

Söz konusu bu yeni düşünceler, toplumsal alanlarda yapılan yenilik ve ıslahatlar neticesinde millet odaklı gelişip imparatorluk çatısı altında varlık gösteren Rum, Ermeni ve Musevi cemaatlerini ayrıcalıklı bir şekilde millet nizamnamelerine sahip olmasına kadar gitmiştir.

Islahat ve Tanzimat Fermanlarının sebep olduğu bu millet nizamnameleri Rumlar için 1862; Museviler için 1865; Ermeniler için 1863 yılları itibarıyla millet olarak özerklik yolunu da açmıştır diyebiliriz. Düzenlemeler doğrudan söz konusu milletlere dönük olduğu için doğrudan bir farkındalık algısı ile kimlik farklılığı gerekçesi ile Avrupalı anlamda devlet olma düşüncesini su yüzüne çıkarmıştır.

Yine aynı odak noktasından bakınca Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839'daki Tanzimat ile 1856'daki Islahat fermanları, dinî cemaatlerin rolünü dönüştürdü: Din adamı olmayan gayrimüslimler, kilise mensupları aleyhine nüfuzlarını artırdı. Etnik ve seküler bağlılıklar ve yerli dilin kullanımı kilisenin evrenselci düşüncelerinin altını oydu (Üner, 1995: 233-34). Dinî değerlerin sarsılması her toplumda birtakım çıkarların öne çıkmasını hızlandırır ki bu da farklı oluşumlara zemin hazırlar. Nitekim ıslahatlar sonrasında dinden ziyade etnik unsurların öne çıkarak insanları bir arada tutan değerlerin din merkezli değil de etnik, millet merkezli olduğunu söylemek mümkündür.

Abdülmeccid'in ardından tahta çıkan Abdülaziz (1861–1876), idarî ıslahatı önemsemiş, merkeziyetçiliği hafifleterek, yerel halka idarede sınırlı ve kurumlaşmış bir söz hakkı vermiştir. Sadece âyânların yararlanabileceği bu gelişme, yine de demokrasi yönünde atılmış önemli bir adımdır (Kunt; Akşin; Toprak; Ödekan, 1997: 146). Demokrasi için atılan bu adımla basın yayın özel bir konumda daha çok ve farklı isimler üzerinden gelişme göstermiştir. Yine bu demokrasiye bağlı söz hakkı kazanan halk, kendi sesini duyurabileceği basın organlarını herkese ulaştırabilmek için dille ilgili sıkıntıları erken dönemde fark etmiş gazete ve dergilerin ilk sayılarında gazetenin dilinin sade olması hususunda dikkatlerini dile getirmişlerdir.

Bununla birlikte, Osmanlı, gerek askerî gerek siyasi gücünü kaybedince “bari var olanı koruyalım, kollayalım ve dışlanmayalım” mantığıyla içerde ve dışarıda denge politikası izlemeye başlamıştır (Burak, 2000: 449-460). Denge siyaseti taviz vermesini gerektirmiş ve anayasal düzenlemelere gidilmiştir. Söz konusu anayasal düzenlemeler padişahın yetkilerinden tavizine kadar uzanmıştır.

Geniş bir açıyla şöyle bir düşünüldüğünde, Osmanlı İmparatorluğu genel itibarıyla, özellikle 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda reformlar çağı olarak üç dönem hâlinde dönüşüm sürecini yaşamış bir imparatorluktur: III. Selim ve II. Mahmud'un tahtta kaldığı yıllar (1789-1839), Tanzimat dönemi ve II. Abdülhamid dönemi (1876-1908).

III. Selim'in Yeniçeri Ocağı'nı kademeli bir şekilde kaldırma girişimiyle birlikte Nizam-ı Cedid adı altında yeni bir ordu kurmuştur. Bunun yanında Avrupa'nın birçok devletinde sürekli bulunmak üzere elçilikler açması ve yabancı eserlerin tercümesi ile

birlikte Fransızcanın askerî okullarda öğretilmeye başlanması birinci dönem yenileşme süreci olarak düşünülebilir.

II. Mahmud'un askerî alandaki yenileşmelere devam niteliğinde Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ile birlikte Sekben-ı cedid ve Eşkinçi Ocağı'nı kurdurmuştur. Eğitim alanında Mekteb-i Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye gibi okulların yanı sıra orduya asker hazırlamak üzere Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye okullarını açtırmıştır. Toplumsal hayatta demokratikleşme için eşitlik vurgusunun yanında, yeni nizamnâmeler ilan ettirilmiş, âyanlık kaldırılmış merkezden valiler atanmış, memura kılık kıyafet hususunda fes, ceket ve pantolon giyme zorunluluğu getirilmiştir. Nüfus sayımı ve resmi gazete olarak *Takvim-i Vekayi*'yi Türkçe dışında 4 dilde (Rumca, Ermenice, Arapça, Farsça) yayımlatmıştır.

II. Abdülhamid'in yenilik olarak halkın yönetimde söz sahibi olmasını sağlayan bir düzenleme ile kurulan meclis Kanun-i Esasi üzerinden devletin dili Türkçedir demiştir. Devletin dini İslam'dır, vurgusuyla birlikte toplumsal hayatta eğitim öğretime çok fazla önem verilmiş birçok eğitim kurumu açılmıştır. Kadınların toplumsal hayatta söz sahibi olmalarını desteklemek üzere Fatma Aliye'nin yazılarıyla *Terakki-i Muhadderât* dergisi yayımlanmaya başlamıştır.

Bu yenileşme hareketleri, topluma yeni bir yaşama biçimi kazandırma reformları, imparatorlukta toplumu farklı yönlerden olumsuz etkilemekle birlikte, öncelikli hedeflerine kısmen de olsa ulaşabilmiştir. Ancak Tanzimat döneminin, özellikle 1839 Gülhane Hatt-ı Şerifi ve 1856 Hatt-ı Hümayun'u ile imparatorlukta gayrimüslim gruplar üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Ancak bu etki Osmanlı'nın devlet için beklediği merkezi otoriteye bağlılık niteliğinde değil de millî bir duyuş farkındalığı üzerinden millî kimlik boyutunda etkisi olmuştur. Fermanlardaki gayrimüslim ibaresi dahi insanların sağına soluna bakarak kimlerin hangi milletten olduğunu sorgulamasına ve biz duygusu etrafında toplanmalarına yetmiştir. Bu gruplaşmalar zamanla Osmanlı aydınını edebî eser ortaya koyma aşamasında belirli milletten insanları belirli rollerde özellikle kötü rollerde kullanmasına zemin hazırlayacaktır.

Tekrar fermanlara dönecek olursak, bu fermanlardan ilki söz konusu Osmanlı halkının inancına ya da dinî aidiyetine bakılmaksızın tüm Osmanlı tebaasını kapsayacağını

taahhüt ederken, ikincisi Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı tebaası arasında eşitlik vaat ediyordu. Asıl üzerinde durulması gereken diğer bir husus Gülhane Fermanı, 1869 Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'yle daha açık bir şekilde tanımlanacak olan Osmanlı tebaası kavramının doğmasına da yol açmıştır. Bu tür nitelemeler Osmanlı toplumunu kendi içinde dinî sınıflamalardan kurtarıp millet niteliğinde bir sınıflamaya götürmüştür.

Milliyetçilik tehdidiyle karşı karşıya gelen İstanbul, bu meydan okumaya yeni bir vatansever kimlik yaratarak cevap vermeye çalıştı, bu kimlik hanedana odaklanacak ve dinsel/sekter kimliğin yerine bütün Osmanlıları kapsayacaktı. Osmanlı kimliği aşiretçiliğe ve sektaryanizme karşı bir ilaç olacaktı; ancak bu kimlik Osmanlıların durumunda toprakla değil hanedan ve imparatorlukla ilişkili olacaktı (Ahmad, 2017: 7). Bunun için de toplumun bireylerinin ait olduğu terbiye kültürü ve duygularını besleyen örf-adet yaşam biçimi öncelik kazanıyordu. Ocak 1869'da, Tabüyet Kanunu kabul edildi, buna göre "ebeveyni veya babası Osmanlı tabiiyetinde olan kişi Osmanlı tebaası olarak" kabul ediliyordu (Ahmad, 2017: 7). Osmanlı olmanın şartı birinciden bir akrabalık ilişkisinin olması yeterli oluyordu ama bu aynı zamanda birilerini dışarda bırakarak onlara ait olduğu kültürü, dili, medeniyeti de hatırlatarak çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'yı ayırışmaya da götürüyordu.

Nitekim ilerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının önüne geçmek için birtakım nazariyeler, politikalar geliştirilmeye çalışılmış ve Osmanlı vatandaşlarının tamamını kucaklayacak nitelikte fikirler ortaya atılarak toplumu bir arada tutmak hedeflenmiştir.

Söz konusu dönemde devletin gidişatına farklı bir yön vermek hatta devleti kurtarmak için dile getirilen, "Osmanlıcılık", "İslamcılık", "Baticılık" ve "Türkçülük" (Ortaylı; Akyol, 2010: 140) gibi devlet eliyle bizzat uygulamaya dönük fikrî politikalar bunun en somut örneğidir.

Islahatlarla birlikte Osmanlı'da padişah ve yönetimine dönük birtakım ayaklanmalar da olmuştur ki bunlardan bir tanesi olan Kuleli Vakası, Sultan Abdülmecid idaresindeki bir yönetimine, muhalif bir grubun darbe girişimidir.

Osmanlı tarihinde Kuleli Vakası olarak dile getirilen bu girişimin gerçek bir hükümet darbesi mi olduğu konusunda tartışmalar mevcuttur. Tartışmaların odağında, darbe girişiminde bulunanların siyasal tutumları konusundaki belirsizlik yatmaktadır. Muhafazakâr bir düşünce için mi, yoksa anayasacı ve demokratik bir düşüncenin savunuculuğu için mi hükümete karşı çıkmıştır?

Bununla birlikte ikinci bir darbe girişimi de 1865’lerde oluşan ittifak-ı Hamiyyet adlı bir gruptan geldi. Osmanlı toplumu siyasal gruplaşmalar dönemine girmişti (Ortaylı, 2016: 300). İstikrarlı bir yönetim biçiminin olmadığı toplumlarda insanlık gücü daima gözle görülür bir çoğunlukta, fiziksel bir boyutta aramıştır. Yani devletler sınırları içerisindeki düzeni kâh din üzerinden gelen kâh kanunlar üzerinden gelen bir adalet kavramı üzerine oturtamadıkları zaman, insanlar gruplaşarak ilkel zamanlarına döner gibi gruplaşmalara gider ki Osmanlı’da bu gruplaşmalar son dönemlerinde millet eksenli gelişmiştir.

Ortaylı’nın ifade ettiği gibi Tanzimat sonrasındaki gruplaşmalar, 19. yüzyılda siyasal ideolojilerin tutarlı veya tutarsız bileşimi olan programların etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu Osmanlı’da siyasal olarak da bir modernleşme sürecinin de başladığının göstergesidir. 1840’larda Tanzimatçıların yaratmış olduğu dış politikada uyum ve anlaşmaya dayalı atmosfer, yerini siyasal kutuplaşmaya terk etmiştir. 1860’lı yılların iktidara dönük muhalifleri, tam olarak laik, ulusalcı bir ideolojiye veya net ve radikal görüşlere sahip değillerdir. Kendilerini Yeni Osmanlılar olarak adlandırmışlardır ama Avrupa, ihtiyar imparatorluğa yeni bir ruh ve hayat vermek isteyen bu grupları *jeune Türk* diye adlandırmıştır. Avrupalıların nezdinde *Jön Türklük*, özgün bir siyasal kimliktir. Köhneyen monarşilere karşı ayaklanan, direnen bütün ülkelerin muhalifleri bu isimle anılmıştır (Ortaylı, 2016: 300).

İlber Ortaylı’nın da söylediği üzere yönetime karşı oluşturulan gruplaşmalar dış güçler tarafından desteklendiği gibi ülke sınırları içinde de yönetimi yıpratmak için zaman zaman yönetimin karşısında ittifak hâlinde olmuştur. Bu duruma uygun bir ittifakı yurt dışına giden aydınların, ülke sınırları içinde kendilerini azınlık statüsünde gören Bulgar, Ermeni ve Yahudiler tarafından desteklenmesi şeklinde gösterebiliriz.

Buna bağlı olarak Trklğ Osmanlı coğrafyasına Yahudiler kazandırmıştır, diyemeyiz. Dönemin şartları çeşitli etnik grupları birbirine yaklaştırmıştır ama hiçbiri bir diğerine siyasi ve ideolojik anlamda bir düşünce kazandırma çabasında olmamıştır. Akabinde Jn Türklerin nüvesi diyebileceğimiz gruplaşmaların temelinde, Yeni Osmanlı denilen grubu görmek mümkündür.

Yeni Osmanlılar, Osmanlı'nın devlet olarak ihtiyaç duyduğu kültürel havayı ve meşruti bir yönetim üzerinden toplumsal yeniliği, ilk olarak hisseden aydın topluluğu diyebiliriz. Bunlar Avrupa'yı gördükten sonra birey olarak toplum içerisinde insanların neye ihtiyaı var, iletişimin sadece sözden ibaret olmadığını olayların haber niteliğinde ülkenin her bir tarafında anında ulaştırılması gerektiğini duyumsamış bir topluluktur. Bu ihtiyaçların farkındalığı söz konusu Osmanlı aydınlarını iktidarla, o zamanki söylemle Padişahla karşı karşıya getirmiştir.

Sonrasında gelenek, varlığını kimi noktalarda korumaya devam etmiş ama yenilikler de Yeni Osmanlılar'ın öncülüğünde ülkeye giriş yapmaya başlamıştır. Yeniliklerin en temeli yönetim biçiminde halkın kısmen ve dolaylı da olsa söz sahibi olmasının önünü açan meşrutiyet olmuştur.

Bütün bu siyasi olaylar, Osmanlı'yı demokratikleşme sürecine götürdüğü gibi siyasal boyutta toplumsal yapısına bağlı olarak kendisinin dağılmasını da hızlandırmıştır. Tabii kendisinin dağılması ile birlikte, kendi bünyesinde milliyetçilik hareketlerinin en somut örneklerini, bağımsızlığını kazanan milletler üzerinden görmüştür.

Biz de kaynaklar doğrultusunda, 19. yüzyılın başlarından itibaren etnik yapı itibarıyla çok çeşitli toplumları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin millet olarak gayrimüslim de olsa birçok şubesinde milliyetçilik hareketlerinin izlerini gördük. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde Sırpların isyanıyla bir devletin çatısı altında etnik yapının ne derece sorgulandığını ve gerek kültürel gerek dil, din, farklılığıyla belli bir kitlenin Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu düşüncelerden nasıl etkilendiğini ve nasıl bağımsızlık talebine gittiğini de gördük.

Her şey dünya üzerinde kendilerini yaşam biçimleri doğrultusunda, kendi dilleri ile ifade etme ihtiyacıyla başlamıştı ama bağımsızlığa kadar ulaşmıştı. Çünkü dil millet kavramının içini dolduran en temel yapı taşıydı. Aynı dili konuşmanın dışında insanlarda biz duygusu uyandıran başka bir etken de tarihsel geçmiş ve buna dayalı kültürel hafızadır. Bu kavramlar, bir ihtiyaç olarak dünya üzerinde hangi insan topluluğu içerisinde olursa olsun, bir kez zuhur etmişse kendi kimlikleri üzerine millileşmesi kaçınılmaz olmuştur.

1.1.2. 19. Yüzyılda “Rasyonalizm” ve “Pozitivizm”in Aydınlar Üzerindeki Etkisi

Pozitivizmin belli başlı temaları, gerek Avrupa’da gerekse Osmanlı sahasında başka bir düşünce akımıyla kıyas edilemeyecek kadar yayılmış ve nüfuzlu bir süreç geçirmiştir. Osmanlı coğrafyasında, Türk siyasi ve entelektüel camiadaki etkileri, yaklaşık olarak iki yüzyıla yakın bir zaman dilimi içerisinde kendisini yaşatmayı başarmıştır.

Çubukçu’ya göre bunun nedenleri, ortaya atıldığı dönemde insanlar için vaat ettiği umutlarda olduğu kadar, kitlesel bir ilerleme fikrine dayanmasında ve çağın içinde bulunduğu sorunlara bilimi temel bir gerçek olarak kabul etmesinde görmek mümkündür (Çubukçu, 2006: 9-19).

Batı medeniyetinde aydınlanma çok daha erken bir süreçte başlamış ve Batılı toplumlar dinî değerlerin istismarı doğrultusunda dinle ve din adamlarıyla çok daha erken bir süreçte yüzleşerek akılcı bir sürece girmişlerdir. Akılcı bir süreç somut hâlde her toplum için farklı bir toplumsal olayla gerçekleşmiş olsa da yeryüzündeki birçok devlet ve devleti oluşturan bireyler, özellikle Ortaçağ Avrupası’nı oluşturan toplumlar dinin istismarı, din adamlarının şahsi hükümlerleri için dini kendi çıkarlarına alet etmesi neticesinde Avrupa’da erken bir aydınlanma süreci başlamıştır.

Kopernik, Dünya’nın hareketsiz olduğu varsayımına inayet etmediği için kilisenin teolojik evren algısını yıkacak olan “Güneş Sistemi” yaklaşımını ortaya koymuştur. Mutlakçı krallıkların oluşumunu sağlayan zihniyet dünyasında bu tasavvurun devrim niteliğinde bir etkisinin olduğu süreç boyunca görülmüştür. Egemenliğin mutlakçı

krallardan ve hanedanlardan alınarak ulusa, cumhura verilmesi sürecinde de benzer bir toplumsal dönüşümün olması beklenmiştir.

18. yüzyıl aydınlanma felsefesinin ulus-devletin düşünce dünyasını belirleyen bir zihniyet yeniliği hatta devrimi olduğunu söylemek doğaldır. Bu felsefenin tüm filozofların ortak vardıkları bir netice etrafında şekillendiği söylenemez ama düşünce dünyası bir zincir hâlinde yol alan ve birbirini zamanla tamamlayan bilgi birikimine sebep olan sürcin edimidir.

Hampson'un aydınlanmaya özgüdür diye görülebilecek tutumların serbest ve sübjektif seçimler sonucu derlenmiş yargılar olduğuna dair uyarısı da yerinde bulunmaktadır (Hampson, 1991: 11).

Bununla birlikte aydınlanmanın 17. yüzyıldan kopuşu sağlayan temel dinamikleri de içinde barındırdığı görülmektedir. Bu sürecin tetikleyicisi Kant (1724-1804) olmuştur. John Locke (1632-1704), George Berkeley (1685-1753), David Hume (1711-1776) gibi düşünürler bilginin kaynağının duyumlar olduğunu söylemekteydiler (Çüçen, 2001: 188). Gözleme dayalı bilimlerdeki gelişmeler de bu kanaati pekiştirmiştir. Matematikten devraldığı mirası metafiziğe uygulayan Kant, bilginin kaynağı hususunda insan zihninin doğuştan getirdiği a priori kategorilere atıf yapar. İnsan zihni empirist filozofların söylediği gibi boş bir levha değildir. Duyumlara anlam veren de o algıya ilişkin a priorik (ilk, önsel) bilgidir (Weber, 1993: 305-308). Dış dünyaya ilişkin bir tecrübe, zihin tarafından sağlanan form olmadan hiçbir şekilde mümkün olmaz. Kant, "*İçeriksiz düşünceler boş, kavramsız sezgiler de kördür.*" şeklinde bir tanımlamada bulunurken bu yaklaşımı özetlemiştir (West, 1998: 35). Bilgi temelli sezgilerin kişileri doğru kararlara götüreceği esasını hatırlatarak akli doğru bilgi ile beslemenin gereğini vurgulamak istemiştir.

"*Öyle davran ki eyleminin maksimi irade tarafından evrensel, genelgeçer bir yasa olarak gösterilsin.*" kuralına varılır. Bunun topluma yansımaları "*insanlığa her zaman kendinde ve bir başkasında, asla bir araç olarak değil, ama bir amaç olarak davranacak gibi eylemde bulun.*" genel kuralıdır. Kant, işte bu gayeler dünyasında, "*Her yurttaş, hem yasa koyucu ve hem de bu yasaya boyun eğen, uyan kimse olacaktır.*" (Bozkurt, 2008: 44-45) tarzında ifade ediyor. Bu süreçte tarih, insanın doğal varlık

olmaktan çıkıp özgürleşmesidir. Tarihte ilerleme insan haklarının güç kazanması idesine göre gerçekleşir (Ersal, 2008: 71). İnsan hakları, tarihsel süreç içerisinde her geçen yüzyıl bir devinim hâlinde dönüşerek bireylerin sosyal hayattaki haklarını en iyi şekilde koruma kollama esasına göre gelişmiştir.

İlkel zamanlardan günümüze doğru bakıldığında, görülecektir ki insanlık mağara adamlığı gibi küçük aile topluluklarından daha fazla büyüyemeyen küçük topluluklardan ibaret bir sürecin ardından milyon nüfuslu kentler inşa ederek bir arada yaşamayı birbirinin hakkına saygı duyarak öğrenmiştir. Dahası bu hakka saygı kavramı, gerek medeniyet namına gerekse insan zihninin evrilmesine, medenileşmesine katkıda bulunmuştur. İşte aydınlanma da tam bu noktada kendini göstermiştir.

Kant'ın aydınlanmanın ne olduğuna dair 1784 yılında verdiği cevaplar bu açıdan önemlidir:

“Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedeni de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aranmalıdır. Sapere aude (Bilmek ve tanımak yürekliliğini göster) (Ersal, 2008: 71).

Kant, aydınlanmanın kişinin kendi aklını tercih etmeksizin vermiş olduğu kararların başkalarının güdümünde ancak ve ancak kendine güvensizlik neticesinde ortaya çıktığını söyleyerek kendine güvenin arkasında bilgi, bilginin neticesinde de bireyin kendi aklını kullanmaya başladığına işaret ediyor. Ergin olmayış bireyin kendi suçudur çünkü kendi aklını kendine güvenle kullanamamaktadır. Ortaçağ Avrupa'sındaki bireylerin dinî bilgileri sorgulama lükslerinin olmayışı, bireyleri aynı zamanda ergin olmaktan da alıkoymuştur. Sorgulama lüksü olmayan bireyin aklını ne derece kullandığı tartışılır.

18. yüzyılda Kant, insan olarak varlığını hissedebilmenin yolunun, bireyin kendi kaderine yön verecek bir yetkinliğe sahip olmasından geçtiğini söylemesi, modern çağda biz duygusu etrafında kimliğini duyumsayan kitlelerin kendi geleceklerine dair karar verme yetisi ulusçuluk, milliyetçilik olarak başka bir boyut kazanmıştır.

Kant'ın o yüzyılda bireyleri akılcılığa davet etme hususunda söylev niteliğindeki yukarıdaki demeci, insanın belki kendi benliği üzerinden aklının da farkına varmasına vesile olmuştur diyebiliriz. Şöyle ki bireyler sosyal yaşamın bir parçası olduktan sonra kendi benliğini unutup sosyal bir zemin üzerinde sürü psikolojisiyle hareket etmeye müsaitken Kant buna dur demek için akılcılığı, bireyin bazı şeyleri sorgulama hakkını hatırlatmıştır.

Osmanlı devletinin son dönem toplumsal ve siyasi hayatında birçok yeniliğe ihtiyacın olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. III. Selim zamanında başlayan yeniliklerle saray yönetiminde keyfi uygulamalardan kaçınılmaya başlanmış ülke refahını gözeten, toplumun tamamını ilgilendiren ciddi adımlar atılmaya başlanmıştır.

XIX. yüzyıl Batı felsefesi içinde, karşıt olarak bilinen Fransız Pozitivizmi ile Alman İdealizmi arasında tereddüt eden ve tarihi süreç içerisindeki siyasi ilişkiler nedeniyle Fransız pozitivizmini tercih eden Osmanlı aydını, Batılılaşma için öncelikli olarak kendisine bir rol model seçmiştir. Bunu gereği olarak da dini değerlerini akıl süzgecinden geçirip pozitivist bir bakış açısı ile kendi dünyasını yeniden inşa etmeliydi. Bu durumun öncüsü diyebileceğimiz kimselerden biri Prens Sabahattin'dir. Sabahattin'in etkilendiği pozitivist okul olarak da bilinen La Play, 1789 Fransız İhtilali sonrasında, toplumda açığa çıkan sorunların çözümü için uğraşmış ve bilimsel çözümler için yapılan girişimlerle Sosyoloji adında yeni bir bilimin doğuşunu hazırlamıştır. La Play'den edinilen bilgiler doğrultusunda, Osmanlı aydını, Osmanlı'ya yeni bir yaşam biçimi kazandırmak için Tanzimat ve sonrasında yapılan ıslahat hareketlerini çağdaşlaşmanın ve pozitivist bakış açısının gereği olarak kabul etmiştir. Bu doğrultuda teorik olarak bildiğini, eserler, makaleler yazarak toplumu hazırlamaya çalışmıştır.

İşte bu noktada Tanzimat Fermanı, toplumun tamamını etkileyecek bir adım olarak atılmış, Osmanlı'nın toplumsal, siyasi, dinî ve iktisadî yapısını değiştirmiştir. Değişime bağlı olarak insanların duyuş ve düşünceleri de çevresine kıyasla değişmiştir.

Bacon, Locke, Montesquieu, Rousseau gibi düşünürlerden yararlanılarak yenileşme için Avrupa'dan kabul edilen fikrî temalar, Tanzimat aydınını beslemiş, Osmanlı toplumunun hayata bakış açısında büyük değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Toplumsal alanda açığa çıkan ikiliklerle (eski-yeni; geleneksel-avrupai) toplumun önünde gelen aydın dediğimiz kimselerin hayatı sorgulamaları hızlanmış ki bu da “bir saatlik tefekkür, bin rekatlık namaza denktir” düsturuyla yetişmiş olan aydınları, öncelikli olarak Batı’da gördüğü değerlerle kendi değerlerini akıl süzgecinden geçirmeye götürmüştür.

Batı medeniyeti dışında kalan toplumlar, Batılıların Rönesans’tan itibaren kendine ait düşünce yapısını yani düşünsel, epistemolojik temelleri geliştirerek kendine uyarlayarak ya da doğrudan alarak gelişimini ve değişimini gerçekleştirmek zorundadır.

Buna bağlı olarak topluma nüfuz edecek nitelikte etkili bir müdahale gerekmektedir ki bu müdahalenin yolu da pozitivist yaklaşımları benimsemiş, pratiğe dönüştürecek bir aydın sınıfının devlet kontrolünde yaratılmasından geçmektedir.

Nitekim devlet bu aydın sınıfın yetiştirilmesi için Mustafa Reşit Paşa’nın öngörüsü doğrultusunda Şinasi’nin Avrupa’ya gönderilmesiyle ilk adımlarını atmıştır. Avrupa’ya giden ve orda kişisel gözlemleri neticesinde medeniyet seviyesi olarak kendi ülkesinin konumunu daha iyi gören Şinasi, dilin önemini ve insanların hayata bakışındaki rolünü idrak etmiştir. Nitekim İstanbul’da çıkaracağı ilk gazetesinde sade bir dil ile herkese hitap edilmesini duyumsamış ve o yönde yazılar yayımlamıştır.

Döneminin birer aydın, yazar ve düşünürü olarak doğrudan pozitivist olduğunu söyleyemediğimiz Namık Kemal (1840-1888) ve Ziya Paşa (1825-1880) da Fransızca eserlerin çevirisini yapmaya başladıktan sonra Fransız ihtilalini hazırlayan düşünce ve aydınlarını tanıma fırsatı bulmuş bu doğrultuda da kendi toplumları için gerekli dinamikleri tespit etmeleri kolay olmuştur.

Şerif Mardin’e göre, Namık Kemal, Osmanlı devletinin ve toplumunun modern çağda ayakta kalmasının yolunun yeni bir politikanın genel ilkelerini teorik olarak tanımlanmasıyla gerçekleşeceğini düşünürken, Ziya Paşa ise ‘yapılabilir’ bir devlet reformunun peşindedir ve bu düşünceleri bakımından Namık Kemal romantik, Ziya Paşa ise pragmatist ve reel bir politikacı görünümündedir (Mardin, 2001: 42-53).

Bunlara bağılı olarak Batı'dan alınan yönetim anlayışı ve kurumlar toplumsal alanda özellikle okullarda, devlet dairelerinde, adalet birimlerinde gözle görülür bir ikilik meydana getirmiştir. Akabinde aydınlar ve idareciler arasında ayrılıklar, âvam ve havas gibi toplumu ikiye bölecek nitelikte bir farklılığa zemin hazırlayacaktır.

Tanzimat'ın başkarakterlerinden biri olan Mustafa Reşit Paşa, Şinasi'yi Avrupa'ya muhasebe eğitimi için göndermiş ancak Şinasi, gözlemciliğinin avantajını kullanarak edebiyat ortamları ve siyasi alanlarda kendisini ispatlamış aydın kimselerle (Fransız filozofu olarak bilinen Ernest Renan, oryantalist Pavet de Curteille ve dilbilimci Littre) oturup kalkmıştır. Bunun neticesinde rasyonel düşünce ile tanışarak ülkesine döndüğünde Tanrı'nın varlığını bir de akıl yoluyla idrak etmeye çalışmıştır.

Vahdet-i zatına aklımca şehâdet lazım
Can ü gönlümle münâcât ü ibâdet lâzım (Aktaş, 1996: 219)

Yine “Kaside-i Raiyye” adlı şiirinde:

Dilin irâdesini başta akl eder tedbîr (Aktaş, 1996: 220)

diyerek aklın irade üzerindeki rolünü öne çıkarmış. Bu bakımdan kendi dönemi için rasyonalizmi en iyi duyumsamış aydın denilebilir Şinasi'ye. Rasyonalizmi belirli terimler üzerinden bir fikir olarak şiire içerik olarak seçmesi de o yıllarda neyle meşgul olduğunun göstergesidir. Kendisinden sonra gelenlere şiiriyle birlikte bir fikir ışığı da göstermiştir diyebiliriz. Bu ışık, pozitivizm ışığıyla 20. yüzyılın başlarında Beşir Fuat'ı ölüme götürecek kadar sorgulatacık bir ışıktır.

Bununla birlikte Batı'dan aldığı değerlerin başında hak, adalet, hürriyet olarak ifade ettiğimiz kavramlar gelmektedir ki bunlar Fransız İhtilali'nin anahtar kelimeleridir. Bu kelimeler nasıl ki Fransızları bir araya getirip toplumsal sahada kardeşlik üzerinden adalete ve hürriyete götürmüşse Şinasi gibi aydınları da kendi dönemi içinde gerek toplumsal sahada gerekse siyasi sahada yenileşmeye götürmüştür.

Şinasi'yi en çok düşündüren konulardan birisi de toplumun huzurunu sağlayacak adalet kavramı üzerinden kanunlardır. Kanunlar kişi hürriyetinin temini noktasında, ayırıcık bir role sahiptir ve Osmanlı'nın etnik anlamdaki kozmopolit yapısı Osmanlı'da adalet

sisteminin de sık sık revize edilmesini gerektirmiştir. Şinasi de bu yeniden yapılanma karşısında, toplumu ve adaleti sosyolojik boyutta sorgulama gereği duymuştur.

Bu konuda özellikle Montesquieu'nün etkisinde kalmıştır. Çünkü Montesquieu, kanunlar, yasalar, cemiyet hâlinde yaşama zorunluluğu duyan insanlar arasında gerek fiziksel gerekse dönemin güç anlayışı açısından insanlar arasında adaleti sağlamak, eşitliği korumak için doğmuş ve her dönemin kendine uygun bir adalet anlayışı doğrultusunda yasalara gerek duyulmuştur. Çünkü güçlünün karşısında güçsüzün hakkı bir şekilde gözetilmek zorundadır. Bunun da teminatı hukuk kuralları üzerinden yasalara bağlıdır. Bu konuyla ilgili Şinasi'nin şiirlerinde ve makalelerinde birçok örneğe rastlamak mümkündür.

Yine Şinasi'de rasyonalizmin etkilerini öne çıkaran iki düşünür vardır ki bunlar (Descartes, Voltaire) şairin şiirlerine felsefi bir boyut kazandırarak kendi dönemi için aydınlanmacı bir rol oynamıştır.

Dilin iradesini başta akl eder tedbir
Ki tercümân-ı lisandır anı eden takrir
O tercümâna bedeldir kalem gehi elde
Eder tasavvurunu cism i nâtıkın tasvir (Aktaş, 1996: 220)

“Renkleri ayırt ettiren güneş ışığı olduğu gibi iyilik ve kötülüğü fark ettiren de akıl ışığıdır. Akıl, gönlün isteklerini karşılamak için çaba gösterir, gönlün bu talebini ifade eden de dildir; bazen de kalem dilin yerini tutar, insanın düşüncelerini, taleplerini betimler.” (Kaplan, 2000: 235).

Beyitlerde de görüldüğü üzere akıl, dil ve kalem arasında sağlam bir ilişki kurularak aklın hikmeti, önemi vurgulanmıştır.

Şinasi, öyle bir tefekkür boyutuna ulaşmıştır ki asırlarca kimsenin sorgulamaya cesaret edemediği “Tanrı” kavramını Batı değerleriyle kazanmış olduğu akıl süzgecinden geçirmek istemiş ve bir inancı olacaksa buna akıl üzerinden varmayı tercih etmiştir.

Şinasi, *Münacâât*'ında Tanrı'yı varoluşu için ararken, onu bir ilah olarak her yönüyle idrak etmek ister. Ona dogmatik olduğu kadar idrakince de inanmak ister. Bu konuda

onu, Tanrı'ya inanma noktasında elindeki gerekçeler öyle somut olmalı ki aklıyla inandığı kadar gözüyle de görmek ister. Bunu yine Batılı aydınların yaklaşımı doğrultusunda kendisinde de görmek istediği gibi sorgulayan bir akıl aracılığına bağlar. Nitekim kendi iç hesaplaşmalarından sonra, aklın varlığını Batı'daki gelişmeler üzerinden görmüş ve bunu kendi toplumuna engaje etme çabasına girmiştir.

Şinasi, akılcılığı yaşamın pek çok boyutunda kendisine rehber edinmiştir. Şinasi, en başta inanç, din, Tanrı kavramlarında akılcılıkla yola çıkmış. Örneğin şairimiz Tanrı'nın varlığına, Descartes'in etkisiyle ve onun yaptığı gibi kendi varlığını tanık göstererek inanmaktadır:

Varlığım Hâlik'in varlığına şahittir
Gayrı burhan-ı kavi var ise de zaittir

Tanrı'nın varlığını bilmek için bir yığın kanıtın getirilmesine gereksinim duymaz şair:

Varlığın bilmek ne hacet kürre-i âlem ile
Yeter isbatına halk ettiği bir zerre bile

“Bir küçücük maddeyi kim yarattıysa, bütün bir evreni de o yaratmıştır” felsefi düşüncesiyle hareket eden Voltaire, Tanrı inancının tümünü “Akıl” üstüne kurmuştur (Aydın, 2000: 105-131).

Bu dizelerden hareketle de diyebiliriz ki Tanrı'nın varlığını ispatlamak için o kadar çok kanıt hacet yoktur çünkü küçük bir maddeyi yoktan var eden Tanrı, aynı zamanda her şeyi yaratmaya da muktedirdir. Bu inceliği görmek ise sadece aklın hikmetidir. İşte bu hikmetini Volter üzerinden ve diğer Batılı aydınlar üzerinden Tanzimat aydını da yavaş yavaş idrak ederek eserlerinde kullanmaya başlamışlardır.

Edebiyata malzeme olan her konu, aynı zamanda söz konusu içeriği dile getiren yazarın, şairin içinde yaşadığı dönemin ve sosyal hayatın da meşguliyetidir. İlgili devirlerde herkesin aynı konuyu düşünme lüksü olmayabilir ama en azından Batı medeniyetini yakından görmüş ve okudukları üzerinden kendi toplumunun bulunduğu konumu kıyaslayan Şinasi gibi aydınlar, şairler kendi toplumu için birer avangart, öncü olmuşlardır.

Yukarıdaki beyitlerde de görüleceği üzere Tanzimat aydınları, edebî türlerle ilgili birçok yeniliğe adım atmışlar ama Şinasi, bunu şiir üzerinden geliştirmiş ve şiiri içerik itibarıyla bir değişime sürüklemiştir. Nitekim bu yenilikleri ilerleyen zamanlarda yazım ve noktalama işaretlerine kadar taşıyacaktı.

Yazım ve noktalama hususundan önce içerikle birlikte söyleyişte sadeliğe de öncelik vermiştir. Eski edebiyatın anlaşılmaz yapısını kırma girişimleri yine Batı'ya gidip döndükten sonra yani geleneği kırma düşüncesiyle açığa çıkmıştır.

Sosyal faydacı yani toplumcu yapısı onu cemiyetin önüne taşımış, o da bu öncülüğü gerek politik görevleriyle gerekse gazete ve edebî eserlerle Batı'da gördüğü yenilik anlayışını kendi medeniyetine, kendi toplumuna taşımaya çalışmıştır.

Bunu yaparken de insanlara ulaşma aşamasında iletişimin en önemli unsuru olan dilin sadeleştirilmesi gerektiğini duyumsamış bu yönde de girişimlerde bulunmuştur.

“Eşi yok bir güzeli sevdi, beğendi gönlüm
Kıskanır kendi gözümünden yine kendi gönlüm”

Dizelerinde tıpkı bir halk ozanı gibi sade ve açık bir anlatımı tercih ederek eski edebiyatın karmaşık ifade yapısından sıyrılarak asıl ulaşmak istediği kitlenin yani halkın anlayacağı bir dille şiir yazılabileceğini de göstermiştir.

Burada toplumun çoğunluğunu oluşturan kitlenin diline temayüldeki maksat geniş kitlelere ulaşarak toplumu hem yaşam biçimi açısından bir değişime teşvik etmek hem de düşünce ve hayata bakış açısından bir yeniliğe teşvik etmektir.

Nihat Sâmi Banarlı'nın da ifade ettiği üzere Şinasi'nin ne parlak bir üslubu ne de takdire şayan bir şairliği vardır. O Batı'da gördüklerini kendi ülkesinin coğrafyasına taşıma çabasıyla bir aydınının kendi dönemi için yapabileceği en iyi adımları atmıştır.

Yazmış olduğu şiirleriyle geleneksel şiirin içeriğinde kıpırdanmalara vesile olmuş, edebiyatımıza yeni türlerin girmesine katkı sağlamış, gazeteciliği ile toplumu devletin politikalarından haberdar eden bir kurum olarak Osmanlı topraklarına yerleştirmiş ki

bunların hepsinin arkasında Şinasi'nin Batı'dan edindiği rasyonalist ve pozitivist bakış açısı vardır.

Rasyonalizmin etkileri, dönem aydını olarak sadece Şinasi'de değil, aynı zamanda Namık Kemal'de ve daha birçok Tanzimat'ın birinci kuşak yazarında ve ikinci kuşak yazarında kendini farklı formlarda göstermiştir. Kimi bunu düzyazılarında doğrudan ortaya koyduğu gibi kimi de sanat eseri olarak ortaya koyduğu şiirinde, tiyatrosunda, romanında bir form olarak kullanma çabasına da girmiştir.

Özellikle Namık Kemal, Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki modernleşme için Batı örneklemelerinde öncü bir kuramcı olarak gösterilebilir. 1789 Fransız Devriminden sonra Avrupa'da ortaya çıkan “anayasacılık”, “halkın yönetime katılması”, “eşitlik”, “özgürlük”, “kardeşlik” türünden yeni siyasal yapılanmaları yakından inceleyen ve Osmanlı devletinin söz konusu ilkeler temelinde modernleşme adımları atmasını zorunlu gören Namık Kemal olmuştur. Benzer şekilde 19. yüzyılda Avrupa'da güçlenen “kutsal vatan” düşüncelerini Osmanlı devletine taşımıştır (Topses, 2012: 70). Namık Kemal'i kendi dönemi içinde “Hürriyet ve Vatan” şairi olarak algılatan en önemli sebepler, Avrupalı aydınlar üzerinden tanıdığı eşitlik, özgürlük, kardeşlik gibi kavramlardır.

Bu kavramları, tam anlamıyla bugünkü (2019) toplumsal duyarlılıkla algılamış mıdır, tartışılır ama bir devletin çatısı altındaki etnik unsurları, bir arada tutmak için geliştirmeye çalışmış, toplumsal alanda uygulanabilirliğini edebî metinler üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır.

1.1.3. Siyasi Olaylara Bağlı Toplumsal Değişim ve Türkçülüğe Dair Kıpırdanmalar

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldan itibaren Batı karşısındaki üstünlüğünü kaybetmeye başlaması, devletin askerî yapısının yozlaşması, merkezî otoritenin zayıflaması, teşkilat ve hukuk yapısının gelişme kabiliyetini kaybetmesi ciddi sorunları gündeme getirmiştir.

Bütün sorunlara bağlı olarak mevcut kurumların mali ve sosyal gereksinimleri karşılayamaması, meydana gelen sorunların halledilememesi, anlık çözüm yollarının

sorunları ortadan kaldırmaktan uzak kalışı gibi nedenler, yeni düzenlemelere gidilmesi ihtiyacını doğurmakla, daha kalıcı ve daha köklü çözüm yollarının aranması gereğini hissettirmiştir (Ongunsu, 1940: 6-7). Öyle ki devlet çatısı altında her geçen gün, toplumsal hareketlilikler isyan boyutuna varmıştır. Etnik unsurlardan tutun da savaşlarda yenilgi üstüne yenilgi alan yeniçeriler de kazan kaldırıp provokatif bir tutum sergilemişlerdir.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in⁴ Avrupa'ya bir elçi olarak kısa bir süreliğine gönderilmesi, Paris'te ikamet etmesi, gezip gördüklerini iyi bir gözlem gücüyle kaleme alması ve bunları Osmanlı topraklarına taşıması hayli ses getirmiş, toplumsal değişim için ilk bürokratik adım da atılmıştır.

Buna bağlı olarak Avrupa'yı yakından tanıma fikri, yasal bir şekilde elçilikler üzerinden gerçekleştirileceği devlet için bir politikaya dönüşmüş ki ilk daimi elçilik 1793 tarihinde Londra'da açılmıştır.⁵

İlk elçiliklerin açılmasının sebeplerinden birisi de yurtdışına giden, gönderilen öğrencilerin işlerini kolaylaştırmaktır. Bu öğrencilerin gönderiliş sebepleri de yine devleti Avrupa ayarında bir yaşam standardına taşıma gayretinden başka bir şey değil.

Bu elçilikler vasıtasıyla Batılı anlamda birçok yeniliğin Osmanlı topraklarına taşınmasının yanında Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi yöneticilerin yetişmesine de zemin hazırlamıştır. Bu paşaların da desteğiyle bir sonraki kuşakta Namık Kemal ve Şinasi gibi aydınlar hem edebî sahada hem de toplumsal alanda değişimler için öncü olmuşlardır.

Şöyle ki Diderot, Montesquieu, Voltaire, Jean Jacques Rousseau'nun fikirlerine dayanan 1789 Fransız İhtilali ile tüm dünyaya yayılmaya başlayan *liberté* (hürriyet), *égalité* (müsâvat/eşitlik) ve *fraternité* (uhuvvet/kardeşlik) kavramları dönemin aydınlarını bir

⁴ Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in "yirmisekiz"i, Yeniçeri Ocağı'nın söz konusu "orta"lardan oluşmuş olmasıyla alakalı bir isimlendirmedir. Yeniçeri Ocağı'nın yirmi sekizinci ortası'ndan çıkıp yeteneğine istinaden, gelmiş olduğu yirmi sekizinci ortanın adına atfen anılarak görevlendirilmiştir.

⁵ Buradaki ilk elçimiz Yusuf Agah Efendi olmuştur.

araya getirerek bu babada küçük de olsa “*Yeni Osmanlılar*” adında bir topluluk kurulmuştur. Bununla birlikte devletin kendini yenilemesi için birtakım yenilik arayışları aydınları Meşrutiyet’i haykırmaya kadar götürmüştür.

Öyle ki Yeni Osmanlılar olarak da bilinen grubun üyelerinden Ali Suavî (Ali Suavî hakkında bkz. Çelik, 1994) *Ulûm* gazetesinde neşretmiş olduğu yazılarında, Batı’nın fikrî ve siyasi kavramlarını tartışmıştır. “*Şekl-i Hükümet Şer’i değildir.*” nazariyesini ilk defa gündeme getirmiş olan Ali Suavî’nin, din-devlet ilişkilerinin birbirinden ayrılması gerektiği görüşünü savunduğunu öne süren Danişmend, bu görüşünden yola çıkarak Ali Suavî’yi laik düşüncenin ilk naiv (saf) örneklerinden biri olarak değerlendirmiştir (Danişmend, 1942: 21).

Ali Suavî, devlet işlerine dinin müdahalesi durumunda, devletin ilerleyemeyeceğini, kendini yenileyemeyeceğini ileri sürmüştür. Suavî’ye göre: “Şerîat dünya umûruna karışırsa devlet için terakki yoktur.”⁶

Ali Suavî’nin bu düşünceleri yıllar sonra da olsa tan olarak 1937’de, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin anayasa maddeleri arasında kabul edilmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Polonya’da Çarlığı karşı başlatılan direniş sonunda aydınlar Osmanlı himayesine sığınmak zorunda kalmıştır.

Yine Avusturya-Macaristan topraklarındaki aydın sınıfı kendilerine yapılan baskıya dayanamayıp Osmanlı topraklarına iltica etmek zorunda kalmışlardır. Akabinde ülkeye gelen bu aydın sınıfla görüşen bilim adamı, subay, memur, düşünür bu aydın sınıfın güdümünde yeni yeni adımlar atmaya başlamış, tıp okulu, mühendishane, Galatasaray Lisesi gibi kurumlar faaliyete geçirilerek Avrupa’dan eğitimciler getirilmiştir.

Devletin her alanda ıslaha muhtaç olduğuna inanmış bir devlet adamı olan Cevdet Paşa, devlet idaresinin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için, ihtiyaç duyulan ıslahatın düzenli olarak yapılmasını zaruri olarak görenlerden biri olmuştur. Cevdet Paşa gibi yönetici kadrolarındaki bu insanların düşünceleri, Avrupa’da gelişen hürriyet fikrini,

⁶ *Le Mukhbir*, sayı: 25, 29 Fevrier 1868, s. 2

aydınlarla birlikte Osmanlı topraklarına geçirmiş ve en nihayetinde alt birimlerdeki yöneticilerden tutun da ediplere kadar herkesi bu düşünceler etkilemiştir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Batı’da ve Balkanlar’da Panslavizm akımları kendine yayılma alanı bulmuştur. Şöyle ki, Rusya’nın egemenliği altında kalan slav kökenli milletler (Bulgarlar, Slovenler, Hırvatlar, Sırpalar, Karadağlılar) ki bunların birçoğu 19. yüzyılda Osmanlı, Avusturya ve Almanya güdümünde olmalarına rağmen Çek asıllı bilginler, Çek dininin ve edebiyatının tarihine dair kaleme aldıkları eserlerde bu milletleri kapsayıcı olarak “Panslavist” terimini dile getirmişlerdir. 1830 ile 1848 arasında söz konusu yukarıdaki milletlerin yaşamış olduğu ihtilallerle Panslavizm yayılma olanağı bulmuştur. Özellikle Fransız İhtilali’nin getirmiş olduğu milliyetçilik düşüncesi, imparatorluk hacmindeki devletleri ki en başta gelenlerden biri Osmanlı’dır, tehdit etmiş hatta ilerleyen süreçte imparatorlukların dağılmalarına sebep olmuştur.

Rusya bu aşamada, Panslavist söylemleri geliştirerek Osmanlı’nın dağılmasını ve topraklarına da Slav kökenli milletleri yerleştirerek yeni ve küçük devletler kurmayı bir dış politika olarak benimsemiştir.

Buna bağlı olarak Almanya ve Rusya, bu devletlerarası dış politikaya sarılarak bunu Osmanlı Devleti’nin dağılmasına yönelik kullanmışlardır. Etnik grupları kışkırtmışlardır. Çünkü asırlardır tüm Hristiyanlık âlemi için ayrı bir önemi haiz olan İstanbul, Hristiyanlar için bir özlem olsun istemiyorlardı. Asırlarca Avrupaya korku salan İmparatorluğu çözecek reçete, milliyetçilik olarak ellerine geçmiş ve kullanma zamanı gelmişti.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti içerisinde etnik unsurların milliyetçiliğe dair düşünceleri keskinleşerek Osmanlı’dan önce özerklik sonra da bağımsızlık talep etmişlerdir. Etnik grupların sığındığı Panslavist düşüncelerin karşısında Osmanlı bir ideoloji olarak Osmanlıcılığı çıkarmış olsa da pek etkili olmamıştır. Sırpaların, Yunanlıların, Bulgarların, Ermenilerin sırayla isyana kalkışmaları ve buna dönük Osmanlı’nın mücadelesi artık fikirsel bir boyutta yürütülmeye başlanmıştır.

İşte bu fikirsel savaş boyutu, Ömer Seyfettin’in Balkanlarda bir subay olarak görev yaptığı yıllarda da devam etmiştir. Selanik’te Ömer Seyfettin’in Genç Kalemler’le yola

çıkıldığında da devam etmiştir hatta Atatürk gibi bir dehanın Selanik'ten çıkmış olması da bir tesadüf değildir...

Yine tarihi sürece dönecek olursak ne Osmanlıcılık ne de İslamcılık (Ümmetçilik) Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya muktedir bir ideoloji olmuştur. Çünkü Osmanlı topraklarında Fransız İhtilali'nin ilk kıvılcımı olarak değerlendirilen 1804 Sırp isyanından tutu da 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan emesiyle hızlanan bir süreçte Osmanlı topraklarında ne kadar azınlık konumunda millet varsa kendi kimliğini sorgular duruma gelmiştir.

Kimlik sorgulaması, insanların yaşam biçimi ve kültürel birlikteliği sağlayan etkenler üzerinden gelişerek azınlık konumunda olanların bağımsızlıklarının ilanı ile birlikte elde kalan bir avuç Türk de kendi varlığını duyumsamış, kendi kökenlerine sarılmış ve devletin bekası için Türkçülük gibi bir ideolojiye sarılmıştır.

İşte, Tanzimat sonrası Türkçülüğün sistemli bir şekilde gelişmesinin ardında, Fransız İhtilalinin yankılarının Osmanlı topraklarına ulaşmasıyla birlikte siyasi olaylar, Türkçülüğü bir kurtuluş olarak mecburi kılmıştır. Tabii bu süreç çok daha erken tarihlerde başlamış olsa da 20. yüzyılın başlarında su yüzüne çıkmış önce kendini edebî alanda romantik bir şekilde ifade etme fırsatı bulmuş, akabinde savaşlarla siyasi bir sürece girmiştir.

Bu noktada denilebilir ki Türk milliyetçiliğinin bilinçli adımları Tanzimat sonrası atılmıştır. Nitekim bu dönemde Şinasi'nin Rasyonalizm ve Pozitivizm etkisinde ortaya koymaya çalıştıkları ile Namık Kemal'in "*Vatan ve Hürriyet*" kelimeleriyle özdeş bir şahsiyet olmasının yanında bu dönemin Türkçülük için en önemli adımlarını Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa ve Ali Suavî atmıştır.

Ahmet Vefik Paşa'nın Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türki*'sini Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine çevirmesi, *Lehçe-i Osmanî*'sinin önsözünde çeşitli Türk lehçelerini ele alması Türkçülük nâmına ilk kıpırdanmalar olarak kabul edilebilir.

Yine Müşir Süleyman Paşa'nın *Tarih-i Âlem*'inde Türk tarihini bir bütün olarak ele alıp incelemesi; *Sarf-ı Türki*'si ve Türkçe-Osmanlıca kavramları üzerine Recaizâde Ekrem Bey'e göndermiş olduğu mektubundaki meşhur mektubundaki düşünceleri Türkçülüğe ideolojik bir kimlik kazandırmaya zemin hazırlamıştır.

Ali Suavî'nin Türk medeniyeti, Türk tarihi, Türklerin kökenleri ve Türk dili hakkında yazmış olduğu kitap ve makaleler Türkçülük için bilinçli ve sistemli bir sürecin başladığının göstergesidir. Ancak Türkçülük bu dönem, geniş halk kitlelerine ulaştırılamamış, propagandası yapılarak kitlesel bir harekete dönüştürülemedi.

Ali Suavî'den sonra, Türkçülük için yaptıkları faaliyetler kapsamında Veled Çelebi'nin Türkçenin sadeleştirilmesi için çabaları, Necip Âsım [Yazıksız]'ın çeviri ve Türk dilini temellendirme girişimleri, Şemseddin Sâmî'nin Türk tarihi ve dili üzerine yaptığı çalışmalarla birlikte Bursalı Tahir'in "*Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*" gibi eserler Türkçülüğü su yüzüne çıkarmıştır.

1897 Türk-Yunan Savaşı ile Türkçülüğün yayılması için aranan kan bulunmuştur. Savaş ortamında millî duyarlılık artmış, Mehmet Emin (Yurdakul) ve Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) gibi sanatçıların Türklüğü yücelten edebî eserleri sayesinde insanların vicdanlarına yerleşmiştir. Yusuf Akçura söz konusu edebiyatçılar için "Bu iki san'atkar, üstatça kullandıkları temiz Türkçenin kudretini ilk defa Yunan harbi sırasında gösterdiler. Millî şairimizin: "*Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur!*" diye başlayan şaheseri Türklerin Yunan efzonlarını süngüleri ucuna takıp Dömeke sırtlarından aşağıya yuvarladıkları sırada bir zafer borusu güzelliği ve coşkunluğuyla bütün Türk dünyasında çınladı. Ahmet Hikmet Bey, Müslüman Türk'ün Tanrısına öz diliyle ilk hitabı olan Yakarış'ını bu zaferden iki-üç yıl sonra göklere doğru yükseltti (Akçura, 2009: 120).

Buna rağmen yukarıda zikredilen isim ve eserler, Tanzimat sonrasında Türkçülüğü sistemli bir sürece sokarak Türk milliyetçiliğinin esaslarını, yıllar sonra Ziya Gökalp tarafından gerek sosyolojik gerek kültürel gerekse bir yaşam biçimi olarak incelemesine zemin hazırlamıştır. Hiç şüphesiz Bu eserler Ziya Gökalp tarafından gözden geçirilmiş ve Osmanlı'nın son dönemlerinde asıl ihtiyaç duyulan ideolojik ve sosyal yapılanmanın gerekleri sistemli bir şekilde *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde dile getirilmiştir.

1.1.4. Türkçülük ve Jakobenik Unsurlar

Öncelikle şunu ifade etmek gerek ki “jakobenizm” bir ideoloji değil bir yöntemdir. Öyle ki bir ideolojiyi dikte yoluyla kabullendirmek için bir araç olarak da görülebilir. Nitekim Fransız İhtilali’nin ardında yatan tetikleyici unsurları düşündüğümüzde Galile’den sonra bilim ve felsefe anlayışı değişmiş, aydınlanma filozofları denilen Rousseau, Volter, Diderot gibi şahıslar yaşadıkları yüzyılı bambaşka bir geleceğe hazırlamıştır.

Bununla birlikte Fransa’da ortaçağın siyasi ve sosyal hiyerarşisi devam etmiştir. Kral’ın yetkilerini Tanrı / Kiliseden aldığı söyleniyordu. Asiller ve Ruhban sınıfları nüfusun yüzde 3’ünü oluşturdukları hâlde, ziraî toprakların yüzde 35’ine sahip bulunmakla kalmıyorlar, siyasi ve sosyal bakımdan imtiyazlı kabul ediliyorlardı. Vergi vermiyorlar, askerlik yapmıyorlar, üstün sayılıyorlardı. Devlet demek önce Kral, hemen sonra Asiller ve Ruhban demekti.

Böyle bir sınıflama içerisinde toplumun büyük bir çoğunluğunu ise “avam niteliğinde halk” oluşturuyordu. İşte devletin bütün yükü, söz konusu bu çoğunluğun üzerindediydi. Halkın bir bölümü (burjuvalar) bir hayli zenginleşmişti; sanayi ve ticaret onların elindeydi ama “aşağı sınıf” statüsünden kurtulamamışlardı.

İşte öyle bir ortamda Aydınlanma filozofları, imtiyazlara karşı çıkıyorlar, “insanlar hür ve eşit doğarlar” diyerek hukukî eşitliği savunuyorlardı. Kral-Asiller-Ruhban üçlüsü, yetki ve imtiyazlarını Tanrı / Kiliseden aldıklarını söylerken, bu filozoflar hâkimiyetin Tanrı / Kiliseye değil, halka ait olduğunu yazıyorlar, felsefe planında Tanrı’nın yerine insan aklını koymaya çalışıyorlardı.

Nitekim Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman ya da gayrimüslim kimselerin 19. yüzyıldaki eğitim durumları, meşgul oldukları işler ki bu meşgul olunan işler Avrupa’da olduğu gibi belirli sınıflar üzerinden şekillenmiş değildir, çok sınırlıdır.

Saray etrafındaki aydınlar Fransız İhtilali’nin etkilerini duyumsamış, azınlık durumunda olan gayrimüslim kitleye çeşitli aralıklarla “Ferman” adı altında ayrıcalıklar sunmuştur.

Demek istediğimiz Fransa’da olduğu üzere, Osmanlı topraklarında yaşayan halk kendi içinde birtakım şeylerin eksikliğini duyarak Avrupa’dan gelecek olan fikir akımlarına kayıtsız kalmayacaktır. Bu kayıtsızlık da tıpkı Fransa’da olduğu gibi Osmanlı’nın kendi aydınlarını akıl kavramına odaklayacak ve aydınlar dinî değerlerden tutun da yaşam biçimine kadar birçok kavramı akıl süzgecinden geçirmeye çalışacaktır.

Bunların başında Şinasi gelmektedir. Rasyonalizm ve Pozitivizm ile tanıştıktan sonra derin bir tefekkür sürecine girmiş, yazdığı şiirlerinde bile akıl eksenli sorgulamalarda bulunmuştur.

Diğer taraftan Fransız halkı, asırların müesseselerini devirmeye kalkışacak kadar iktisaden güçlenmiştir. Fransız ihtilalinin sebebi fakirlik değil, zenginliktir. Demokrasinin en büyük filozoflarından Alexis de Tocpueville, demokrasinin bugünkü bunalımlarını öngördüğü “*Fransız İhtilâli Tarihi*” adlı dev eserinde, İhtilâlden önceki Fransa’da yaşanan İktisadî gelişmeyi anlatarak “hayat şartları iyiye doğru gittikçe Fransızlar kendi durumlarına daha az tahammül eder olmuşlardı” diye ifade etmiş. İhtilal için bir şartın daha yerine geldiğini öne sürerek maddi refahın insanları daha mantıklı eylemlere götürdüğü, en azından toplum için alınan kararların akıl süzgecinden geçirilmesine ayrıca katkı sağladığı görülmüştür.

İşte kafasıyla değişen Fransa, sırtındaki feodalite yükünü kaldırıp atma gücüne ulaşınca patladı ve 10 yıl süreyle devam edecek olan kanlı, gaddar, vahşi giyotinli katliamların kucağına atıldı.

Osmanlı topraklarına baktığımızda ise milliyetçilik daha doğrusu Türkçülük Fransa’da olduğu gibi maddi bir refahın ürünü değil gayrimüslim olarak addedilen milletlerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle devletin gerek siyasi gücünün gerekse iç işlerinde istikrarın bozulmasına bağlı olarak bir zaruret neticesinde ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte Osmanlı topraklarındaki Türk milliyetçiliği Fransa’da olduğu gibi jakobenik bir uygulama ile yıkıcı boyutlara ulaşmamış, mevcut topraklardaki insanları bir araya getirerek bir duygu bütünlüğü ile cepheden cepheye koşturmuştur.

Diğer bir husus, Jakobenzimde akıl her şeyin üstünde tutulmaya çalışılmış ama geleneğin getirdiği ve yerleşmiş bir kanı doğrultusunda insanlar dini bir çırpıda rafa kaldıramamış. Oysa jakobenizm Tanrı inancı yerine akıl inancı doğrultusunda mabetler inşa etmiştir.

Taha Akyol'un ifadelerine baktığımızda, "Akıl, Tanrı gibi düşünülünce, "hangi akıl?" diye sorulmadan, "Aklın gereği" sayılan görüşler, tartışılmaz kabul edildi. Böylece "Aydınlanma Felsefesi" bir "dinsizlik dini" olup çıktı. Ama müsamahasız, öfkeli, Engizisyonlu-Giyotinli bir din! Nitekim Robespierre ve arkadaşı Saint Juste, "Cumhuriyetin bir din olduğunu" söylüyorlardı (Akyol, 1989: 24). Onlara göre Cumhuriyet bir dindi, çünkü halk hayatı akıl yoluyla sorgulamaya başlamış ve düşünerek kitleler hâlinde hareket etmeye başlamıştır.

Osmanlı topraklarında ise din, Şinasi'ye kadar edebî bir eser üzerinden akılcı bir surette, Batı'dan edinilen rasyonalist fikirler doğrultusunda sorgulanmamıştı. Ama Şinasi ile birlikte yeni bir dönem başlamış din ve dinî değerler akıl süzgecinden geçirilmeye başlanmıştır.

Nitekim Şerif Mardin de azınlık gruplar için on dokuzuncu yüzyıl, dinî mitlerin yerini seküler mitlere, milliyetçilik, sosyalizm gibi modern ideolojilere bıraktığı bir yüzyıl olarak tanımlanabilir, diyerek Osmanlı topraklarında laiklik kavramıyla önce gayrimüslimler sonra da Tanzimat aydınlarının tanıştığını ortaya koymuştur.

Laiklik terimi için Katolik Hristiyanlığın yayıldığı ülkelerde, özellikle Fransızcada Yunanca kökenli "laïcité" kullanılırken, Protestanlığın etkisi altındaki Anglo-Sakson dünyada Latince kökenli "secularism" kelimesi kullanılmıştır (Berkes, 1978: 16).

Aynı sözcük Türk yazınında başlangıçta Ziya Gökalp tarafından *La-Dinî*, Ahmet İzzet Paşa tarafından *La-Ruhbanî* şeklinde ifade edilmiştir. Daha sonraları kullanılan layisizm terimi yerini tümüyle laiklik sözcüğüne bırakmıştır.

Nasıl bir morfolojik yapıya sahip olursa olsun jakobenizmin laiklik anlayışı, günümüzde olduğu gibi din ile devlet yönetiminin birbirinden ayrılmasından ziyade "Tanrı" inancı yerine "akıl" inancının geçirilmesi olduğu görülür (Akyol, 1989: 24).

Osmanlı aydınları içinse laiklik bu boyutta duyumsanmamış henüz, Mümtazer Türköne'nin tespiti doğrultusunda 1860'lı yıllarda “Yeni Osmanlılar” laikliği paradoksal olarak duyumsamış ama yürürlüğe konması Cumhuriyet sonrasına kalmıştır.

Fransız İhtilalinin Jakobenleri, Rus İhtilalinin Bolşevikleri (Akyol, 1989: 24). Türkçülük hareketinin “Yeni Osmanlılar” ı vardır diyebiliriz. Yani her ihtilal komitecilerinin bir hazırlık evresi ve nüve hâlinde ilk oluşumları ya da temsilcileri vardır. Söz konusu olaylar sosyal olaylar olduğu için gerekli şartların olgunlaşması, çok ciddi ve uzun bir oluşum süreci gerektirmektedir.

Yeni Osmanlılar ve sonrasında Türkçülüğü kendilerine ülkü edinen Osmanlı aydınları, ne Fransız Jakobenlerine ne de Rus Bolşeviklerine benziyordu. Onlar hiçbir zaman Türkçülüğü bir dikte ile topluma benimsetme çabasına girmemiştir. Türkçülük en kapsamlı haliyle düşünüldüğünde, toplumsal bir vicdanın tepkimesi şeklinde ifade edilebilir. Toplumsal bir vicdan dedik çünkü kültürel bir zemin hazırlandıktan sonra girilen savaşlarda ve siyasi sahada başarı kaçınılmaz olmuştur.

Şöyle ki bugün o günlere dair eser ve gazetelere bakıldığında, Osmanlı'nın son dönemlerinde birtakım fikir hareketleri vardır: Osmanlıcılık, Ümmetçilik ve Türkçülük. Bu fikir hareketleri hasta adam olarak kabul edilen Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarmak için devletin politikası olarak kimi zaman resmî kimi zaman gizlice yürütülmüş ve hepsine sırasıyla devletin kurtuluşu için birer çare gözüyle bakılmış. Ancak bunların topluma duyurulma, benimsetilme aşamasında hiçbir suretle Jakobenlerinkine veya Bolşeviklerinkine benzer nitelikte yıkıcı bir politika izlenmemiştir.

Jakobenizm bir “düşünce biçimi” olmaktan önce bir öfke psikolojisi, fanatik-marazi bir ruh halidir. Fransız İhtilâli'nde Jakobenzimin “akıl” anlayışındaki marazi psikoloji, bugün için tamamen geçersizdir. Bolşevizm'de soyut “proletarya” kavramı, Fransız İhtilâli'ndeki “akıl”ın komünist varyantıdır. Fransız İhtilâli'nin Jakobenleri “akıl”ı, Rus İhtilâli'nin Jakobenleri ise “proletarya”yı “Tanrı” yerine koymak, daha doğru bir deyişle putlaştırmak istemişlerdi (Akyol, 1989: 24). Her iki bakış açısında da bir idealleştirme ve amaç ortaya konarak belli bir insan kitlesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Buradan da hareketle diyebiliriz ki her millet asırlar içinde kendine ait bir ışık keşfetmiş ve onu zaman zaman o derece yüceltmış ki bazıları şirk mahiyetinde Tanrı ile özdeşleştirmiştir. Felsefe temelli “Akıl” Fransızlar için vazgeçilmez bir değer olurken “Proleterya” Ruslar için vazgeçilmez bir değer olmuştur.

Taha Akyol’un tespitleri doğrultusunda Türkçülüğü düşündüğümüzde de, Türkçülüğün savunucuları arasında ne “akıl” kavramını ne de toplumun herhangi bir sınıfını, tabakasını ilahlaştıracak mahiyette biri olmamış ve Türkçülük merkezinde hiçbir kavram bu derece yüceltilmemiş ama uzak vadede Türkçülük, büyük bir ülküye dönüşmüştür.

Dönüp baktığımızda II. Meşrutiyet yıllarında jakobenlere dikkat çekmek isteyen birçok Türk aydını kendi programlarını belirlemeye çalışırken Osmanlı ordusunun konumuna dair alınacak kararlarda ve meşrutiyetle birlikte mebusların/vekillerin çalışmalarına dair alınacak kararlarda ve yürütmede jakobenlere benzememek için belli bir çabanın içerisinde oldukları da görülmüştür. Şu ifadeler meramımızı daha iyi ifade edecektir:

“Ahalimiz artık bir kanun ve bir kanunî heyet mevcut olduğunu anlamalıdır Akıl ve mantık kuvvetleri tefrik etmiş, herkese vazifesini ayırmıştır. Millet seçimlerini yapmış ve vekâletini ehil ve güvenilir addettiği kişilere tevdi etmekle vazifesinin büyük kısmını tamamlamıştır. Artık Meclis-i Mebusanî hür bırakmalıdır. Birinci Meclis-İ Mebusanî’imizde olduğu gibi ikide bir lüzumlu lüzumsuz bir talepler listesiyle mebusların kapısını çalmayalım. Mebusları İşlerinden alıkoymayalım. Zinhar Fransa’daki Jakobenleri, Moritanyalıları taklit etmeyelim. Bırakalım mebuslarımız Jironden [Fransız İhtilali’nde burjuva yanlısı ılımlı kanat, bir müddet Jakobenler arasında bulunmakla birlikte gruptan atılmışlardır]. olsunlar. Zira bu artık son tecrübemizdir. Ve kaybedecek bir dakikamız, şaka ile geçirilecek bir zam anımız kalmamıştır. Ciddiyet ve gayret, itidal ve iyi niyet rehberimiz olsun.”⁷

Görüldüğü üzere Jakobenlerden farkları olması gerektiğine inanan bir yaklaşımla dile getirilen bu ifadeler, II. Meşrutiyet ve Millî Edebiyat hareketinden sonra Türkçülüğün sokulmak istendiği yolun formunu da ortaya koymaktadır. Despotikî bir boyuttan ziyade yapıcı ve bütünleştirici bir yol izlenmesi hususunda kültür ve dil odaklı bir hareket zinciri kurulmuştur.

⁷ İsmail Hakkı, *Tanin*, 18 Aralık 1908

1.1.5. 19. Yüzyılda Osmanlı Bünyesinde Yahudilerin Sosyal Siyasi Durumu

Osmanlı topraklarındaki Yahudi kökenli vatandaşların diğer etnik gruplara nazaran kendi içlerindeki oluşumlara bağlı olarak çok daha farklı bir cemaat oluşturma, bir araya gelerek etkinlik için faaliyette bulunma biçimi olmuştur. Diğer etnik unsurlara bakarak Fransız ihtilalinden mühlhem kollarını sıvadıkları bir milliyetçi yaklaşım söz konusu olmamıştır.

Osmanlı Musevîleri için ulusçuluk, makbul ve moda bir akım olmamıştı. Aslında politik bakımdan etkin bir örgütlenme de göze çarpmaz, özellikle eğitimin yapısına bakılınca da bu durum daha net bir şekilde anlaşılır. Cemaatin maarif örgütünün yapısı, Osmanlı Yahudilerinin imparatorluktaki ulusalcı akımlar atmosferinden uzak olduklarını gösterir. Hemen bütün merkezlerde dinî bilgilerin öğretildiği ilktahsil kurumlarının bulunmasına önem verilmiştir. Dindarlık ve dinî kimliği sağlayacak bir eğitim yetimi görülmekteydi. Dolayısıyla ulusalcı ve laik eğitimin verilebileni daha üst düzeydeki eğitim kuramlarını Osmanlı cemaat örgüleri meydana getirmemiş ve gençleri bir düzeyden sonra kendi haline bırakmıştır. Dolayısıyla modern, laik üst düzey eğitimini Osmanlı Musevîlerine Alliance İsrâélite gibi kendi cemaatlerinin kurmadığı kuruluşlar getirmiştir (Ortaylı, 2012: 48).

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı, 1912 Balkan Savaşları sonucu Rumeli'den Müslümanlarla birlikte Musevîler de göç etti ve 20. yüzyıl başında muhaceret, Doğu Avrupa'dan gelenleri de göz önüne alırsak, Osmanlı Musevî toplumunda fakirlik ve problemler yarattı. Ama diğer yandan Musevî burjuvazisi özellikle İkinci Meşrutiyet yıllarında tıpkı yeni bir Türk burjuvazisi gibi doğma ve yükselme aşamasındaydı (Ortaylı, 2012: 52). Osmanlı topraklarında birçok etnik grup milliyetçilik için yollarını Osmanlı'dan ayırdığı için geride kalan bir avuç Türk arasında Yahudi kökenli insanlar da kendi kimliklerini din üzerinden ifade etme gayretine giderek İstanbul gibi bir şehirde kendilerine mahsus ibadethane, dinî ritüel mekanları inşaa ettirme girişiminde bulunmuşlardır.

Osmanlı imparatorluktaki Yahudiler ve Yahudi cemaatleri, tıpkı Ermeni cemaatleri gibi anayasanın ilanı ile ve Frankolar (İtalyan kökenli Yahudiler), Alliance İsrâélite Üniverselle (Evrensel Yahudi Birliği) (AIU) ve çoğu Filistin'de bulunan Siyonistler

tarafından temsil edilen çıkar gruplarının oluşmasıyla birlikte yapısal dönüşümler geçirdi. İmparatorlukta ilerici Yahudi hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açan bu değişimlerde Ermeni ve Rum milletleri gibi Yahudi milleti için de çok büyük bir değişiklik olan Tanzimat reformlarının da büyük bir etkisi oldu (Ortaylı, 2012: 53). Tanzimat reformlarındaki tebaya tanınan bireysel haklar, toplumun her kesimden insanını etkilemiştir. Özellikle de gayrimüslim kimseleri Osmanlı çatısı altında tutmak için ifade edilen madde başlıkları, Yahudilere de ayrıca özgürlükler getirmiştir.

Siyonizm, Doğu Avrupa ulusçuluklarından biri olarak Osmanlı ülkesinde gerek Museviler gerekse yöneticiler ve aydınlar tarafından değişik biçimde algılanmış ve değişik tepkiler yanında, bazen göze çarpacak ölçüde tepkisizlikle de karşılanmıştır. Ulusçuluk akımı Osmanlı yöneticisi ve aydınının kafasında komiteler hâlinde örgütlenen, hatta silâhlı mücadeleye başvuran Bulgar ulusçuluğu, Ermeni ulusçuluğu ve Makedonya'daki etnik gruplar çatışmasıyla aynileşmişti (Ortaylı, 2012: 53). Söz konusu milletlerden ilham aldıklarını tam olarak ispatlayacak nitelikte belgelerimiz yok ama insanın sosyal bir canlı olduğu ve bu özelliğinin gereği de yanındaki yöresindeki toplumsal ve siyasi oluşumlardan etkilenmiş olabileceğini göz ardı edemeyiz.

Bu nedenle Siyonizm hareketi, niteliği, faaliyet tarzı itibariyle önemli tepkiler doğurmadığı gibi, zaman zaman bazı Osmanlı yöneticilerinin ve aydınlarının sempatiyle baktığı, hatta pek sıcak bakılmayan Avrupa Hristiyan dünyasına karşı bir direniş olarak değerlendirilmiştir (Ortaylı, 2012: 53). Ortaylı'nın da tespit ettiği üzere Yahudilerin milliyetçilik algısı daha dinî bir nitelik taşımakla birlikte daha küçük çaplı ama farklı oluşumlar hâlinde gelişmiştir.

İmparatorluğun ulusçulukla en geç temasa geçen unsurlarından birisi Türklerse öbürünün Museviler olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı Museviliği 19. yüzyıl Avrupa kültürüyle geç temasa geçmişti; ulusçuluğu soyut bir kavram olarak öğrenip hayata uygulaması hem bu açıdan hem de coğrafi dağınıklığı dolayısıyla beklenemezdi. Diğer yandan, Balkan ulusları, özellikle Hristiyan unsurlar ulusçuluğu, 18. yüzyıl sonundan beri birbirinden öğrenmiş ve Osmanlı yönetimine karşı başlangıçta birbirini desteklemiştir. Yunan ayaklanması, Sırp ayaklanmasına bir şeyler borçludur (Ortaylı, 2012: 53). Ancak Yahudiler, etrafındaki tüm etnik gruplardan daha farklı bir oluşum

algısı içerisinde oldukları için; kendilerini diğer etnik gruplardan daha ayrı gördükleri için; devlet merkezinin yönetimini dikkate aldıkları için; milliyetçilik için en geç girişimde bulunan bir toplum sıfatıyla zikredilmektedir. Bunun arkasındaki temel sebep Yahudilerin milliyetçilik algısının çok daha farklı bir boyutta, yani din odağında nisbi farklılıkların olduğu bir boyutta yaşanmasıdır.

İlber Ortaylı'nın da ifade ettiği üzere Osmanlı topraklarında ulusçuluk faaliyetleri, etnisiteye dayalı fikrî nitelikte hareketler olmakla birlikte, kıyas ve gözlem üzerinden de gelişmiştir. Kendi bünyesindeki etnik unsurlar, bir asırdan fazla bir süre içerisinde bağımsızlık mücadelesi vermiş ve birçoğu da bağımsızlığını kazanmıştır. Onların bu yöndeki girişimleri, Türklerde, sürece bağlı olarak kendi kimliklerine sarılma ve benliklerini öne çıkarma yolunda girişimlere yol açmıştır.

Musevî aydınlar İkinci Meşrutiyet'i tam desteklediler. Bu desteği bazı Balkan uluslarının aydınları veya Rum ve Ermeni aydınları gibi bir ulusal uzlaşma olarak değil, doğrudan Osmanlı patriyotizmi çerçevesinde gösterdiler. Nitekim dönem içinde laik bir ulusçuluk olan Siyonizm'e de iltifat edilmemiş ve imparatorluğun diğer unsurlarına karşı Yahudiler hep uzak kalmışlardır. Bulgarlar, Rumlar ve Ermeniler seçimlere ulusal programlarla girerken, Musevîlerde bu eğilim hiç olmamış; hatta bazı Arnavut ve Arapların aksine, millî kulüpler dahi teşkil etmemişlerdir. Fakat Musevîler diğer yandan siyasal hayatla daha çok ilgilenen, İttihad ve Terakki'yi destekleyen konumdaydılar (Ortaylı, 2012: 53). İttihat ve Terakki'yi desteklemelerindeki amacı birçok araştırmacı kendilerine vaad edilen toprakların (Filistin, Kudüs...) üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini Orta Asya'ya kaydırma düşüncesi temelinde olabilir.

Ancak böyle bir Yahudi ülküsü olmuş olsaydı, çok daha önceden böyle iddiaları destekleyecek nitelikte Yahudi faaliyetleri, oluşumları gerçekleşebilirdi. 1905 sonrasına kadar diğer etnik unsurlar gibi zararlı olarak niteleyebileceğimiz tek bir oluşuma vesile olmamış olan Yahudiler, binlerce şekilde ifade edeceğimiz bir nüfus çoğunluğuna sahip olmadıkları için Osmanlı topraklarında, özellikle İstanbul'da, bağımsızlık kavramını da duyumsamamışlardır.

1.2. YABANCILARIN TÜRKOLOJİ İLE İLGİLİ YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde aydın ve yöneticilerinin büyük bir çoğunluğunun kendi hayata bakış açılarını, felsefi düşüncelerini ve ideolojik boyutuyla kimliklerini ifade ederken yabancı kaynaklardan beslendiği inkâr edilemez.

Bunlara ilaveten ülkenin girmiş olduğu gerek siyasi gerekse sosyal buhran ve içinde bulunduğu sorunları çözümlenmesine yönelik uygulamaların temelinde de yine Batı düşünce sistemlerinin izleri mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin siyasi çözüm önerilerini temellendirirken ağırlıklı olarak Fransız edip ve düşünürlerin fikirlerinden ve siyasi tecrübelerinden istifade ettikleri herkesçe bilinen bir gerçektir.

Askerî alanda yapılan değişikliklerde Fransız tarzı bir yapılanma 19. yüzyılın başlarından itibaren yoğunluğunu artırmıştır. Fransızca kaynakların okunarak Türk diline çevirilmesi ve askerî kurum ve kuruluşlarda söz konusu kaynakların ders kitabı olarak okutulması bunun en bariz örnekleridir.

Fransızca kaynaklar üzerinden geliştirilen eğitim reformları, aynı zamanda 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında Fransızcanın hâkimiyetini de hazırlamış diyebiliriz. O dönemin basın yayım organları olarak gazete ve dergilerin yayınlandığı dilleri düşündüğümüzde, Fransızca yayımlanan dergi ve gazeteler üzerinden Osmanlı'ya gazete ve dergi kültürünü kazandıran bir role sahiptir.

İbrahim Şirin'in de belirttiği gibi Türkoloji 17. yüzyılda Cizvit papazlarının başlattığı Sinoloji (Çin araştırmaları) disiplinine bağımlı olarak gelişmiştir. Çin uygarlığıyla ilgili bilgilerin artışı ve Çin kaynaklarının tanınması, Orta Asya Türkleri ve bunların tarihi ile ilgili birçok bilginin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Şirin, 2017: 315).

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Çin kültürü ve İslam medeniyetinin içinde, Türklerin kökeni ve kültürleri ile birlikte dillerine dair çalışmalarını yoğunlaştıran Batılı aydınlar, Osmanlı öncesindeki Türk kültürüne dair yeni kaynaklara ulaşarak Türklerin insanlığa ait medeniyete katkılarını daha da netleştirmeye başlamışlardır. Odak noktası Türkler olan bu

araştırma ve çalışmalar, çok kısa süre önce Fransa’da gerçekleşmiş olan Fransız İhtilali’nin de etkisi ile Osmanlı aydınının üzerinde, ulusal bir bilinçlenmenin önünü açmıştır.

Macar Arminius Vamberi’nin Orta Asya serüveni ile Türkler daha yakından tanınma fırsatı bulmuş ve köklü bir geçmişe sahip oldukları tespit edildikçe, insanlığa ait medeniyete, kimi zaman iyi yönleriyle kimi zaman yapmış olduğu savaşlar doğrultusunda yıkıcı yönleriyle birlikte sağlamış olduğu katkılar doğrultusunda, bilimsel anlamda tarihin, kültür ve medeniyetin konusu olmuşlardır.

Avrupalı araştırmacılar, öncelikli olarak 1453 sonrası kendi bünyesinde uzun vadede halledebileceğini düşündüğü bir sürece de girmiştir. Şöyle ki İstanbul’un fethinden sonra Avrupa, Şark sorunu olarak Türkleri ve Orta Doğu’da yeni bir yapılanmaya olan ihtiyacı kafasında büyütmüş ve yıllarca bir tereddütün eşiğinde beklemiştir. Söz konusu tereddüt Osmanlı’nın ortadan kalkmasıyla mevcut coğrafi bölgeye hangi devletin sahip olacağı tartışması niteliğindedir.

Osmanlı, devlet olarak Avrupa’nın bu tereddütünden uzun süre istifade etmiş, kendini yenileme fırsatı bulmuştur. Söz konusu süre zarfında Batılı aydınlar Osmanlı’yı Avrupa’daki savaşlar üzerinden barbar olarak bilseler de kültür ve medeniyet açısından da tanıma ihtiyacı duymuşlardır. İşte bu merakın neticesinde kâh çıkarılan bir gazete küpüründe kâh dergilerde hatta bizzat kitaplar ortaya koyarak tanıma çabası içerisinde olmuştur.

Bunu yaparken öncelikli olarak bilimsel bir bakış açısı ile yaklaşanlar olduğu kadar Türkleri ve medeniyetlerini şahsi kanaatleri doğrultusunda küçümsemeye kalkan gezgin ve seyyahlar da olmuştur. Bu gezgin ve seyyahlar o kadar ileri gitmişlerdir ki Türkleri aşağılamakla kalmamış hakarete varacak, iftiraya varacak nitelikte ifadeler kullanmışlardır.

Tabii bu hakaretlerin arkasındaki psikolojik bunalıma dayalı söylemler, asırlardır bir korku ile yaşayan Avrupalı milletlerin içinden çıkmış seyyahların nefretinden başka bir şey ile açıklanamaz. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere 1453 sonrası Avrupa, Türkleri “barbar” şeklinde itham ederek korkuya dayalı bir endişe ile tarih sahnesinde, uzun yıllar seyretmek zorunda kalmıştır.

Ne zaman ki İmparatorluk duraklama ve çöküş sürecine girmiş işte o zamandan sonra ki bu süreç çok ciddi olarak Fransız İhtilali'nden sonraki süreçtir yani Osmanlı'nın kendi bünyesindeki azınlıkların bağımsızlık taleplerinin başladığı süreçtir, Avrupa, barbarlığı karşısında kızdığı Osmanlı'yı, acizliği karşısında nefretle dile gelen söylemlerle birlikte parçalmak istemiştir. İşte bu parçalama süreci, zamana yayılarak öncelikli olarak Avrupa, kendi içindeki çekişmeleri halletmek istemiş ve sonrasında Osmanlı'nın dağılışı ile birlikte İstanbul'a hangi ülkenin sahip olacağı hususunda bir fikir birliğine varılmaya çalışılmıştır. Ancak bu fikir birliğine varma süreci yaklaşık bir asır kadar bir süre zarfında neticelenmemiş, bunu da Osmanlı her fırsatta toplumsal hayatta, askerî alanda, eğitim kurumlarında yaptığı reformlarla birlikte geciktirmiştir. Bu süreçte Avrupa'dan askerî gelişmeleri, silah sanayisini, kültürel hayatı ve yaşam biçimini elçiler aracılığı ile öğrendiği gibi birçok yabancı kaynaklardan da istifade etmiştir.

Yabancı kaynakların üzerinden takip etme öncelikli olarak Avrupa'daki yaşam biçimlerine odaklı olduğu gibi doğrudan Avrupa'nın Osmanlı'ya bakış açısını konu edinen eserlerle birlikte Türk dilini öğrenmek üzere hazırlanan eserler dikkate alınmıştır. Avrupa'nın Türk dilini öğrenme çabası karşısında Osmanlı aydınları da gerek yazı dili olarak gerekse konuşma dili olarak Türkçenin Arapça ve Farsça karşısındaki konumunu sorgulamaya başlamıştır. Dil ile ilgili ilk sorgulamalar Türkçe ile ilgili kanunların çıkarılmasına vesile olduğu gibi konu ile ilgili eğitim-öğretimde kullanılmak üzere yeni kitapların hazırlanmasını sağlamıştır.

1.2.1. Şark Sorunu Olarak İlk Sorgulamalar

Şark sorunu, her şeyden önce Batılı toplumların inançları doğrultusunda inşa etmiş oldukları medeniyet ekseninin karşısında bir güçle karşı karşıya gelmiş olmalarının maddi manevi uzun süreli, o kadar ki kuşaktan kuşağa bir sorumluluk olarak devredegelmış, buhranın adıdır.

Şark meselesi, Batı toplumu için bir problem niteliğinde, ilk defa Viyana Kongresi (1815)'nde Rus Çarı Birinci Aleksandr'ın ifadesiyle bir terim hâlinde dile getirilmiştir (Balıbey, 2009). Söz konusu bu tarihten itibaren Şark Meselesi, günümüze kadar, Hristiyan Batı kültürüne mensup milletlerin ve bu milletlerin etkileriyle Türk olmayan

diğer Müslüman milletlerin dahi, Müslüman Türk milletini, gerek devlet olarak gerekse millet olarak sosyal anlamda; ekonomi ve sanayi bağlamında olduğu gibi kültürel ve siyasi açılardan da kendi etkisi altına alarak sabit tutma ya da yok etmek gayesinden ibaret algılanmıştır (Topçubaşı, 2000: 19).

Şark Meselesi, Batılı toplumların bakış açısı doğrultusunda, kendi aralarındaki din merkezli geliştirmiş oldukları medeniyet karşısında, Türklerin barbar bir kimlikle Avrupa ve Anadolu'dan uzaklaştırılarak kendi öz yurtları olarak bilinen Orta Asya'ya gönderilmesi şeklinde bir algı ile asırlarca bir problem olarak kalmıştır. Yakın tarihte 20. yüzyılın başlarında dahi özellikle Mondros Ateşkes Anlaşması ve Sevr Anlaşması'nda daha da belirginleşmiş bir şekilde varlığını, bir amaç olarak yaşadığını, göstermiştir.

Fransa'da *Foi et Vie* adlı iki haftada bir yayımlanan derginin ilk sayfalarında uzun uzadıya Ermenilerin mağduriyetinin konu edildiği ve yazar imza olarak "Demıştim" şeklinde düşülen imzalı köşe yazısının ilk paragraflarından itibaren Şark Meselesi bir problem olarak İstanbul'un fethine kadar götürülmüştür.

"La question d'Orient date de 1453, de la prise de Constantinople par les Turcs. Pendant des siècles, l'Europe eut l'effroi de la Force Turque. Puis, la Turquie ayant vieilli, l'Europe eut l'effroi de la Faiblesse Turque.⁸ Elle ne parla plus que de "l'homme malade"⁹ et, comme aucun Etat ne voulait qu'un autre fût son héritier, tous se mirent à le soigner pour que, si possible, son agonie fut interminable."¹⁰

[Şark Sorunu, İstanbul'un Türkler tarafından alındığı tarihe dayanmaktadır. Asırlar boyunca Avrupa Türk gücünden korkmuştu. Türkiye zayıfladıktan sonra da Türkiyenin zayıflamasından korkdular. Ondandır sadece hasta adam olarak bahsediliyordu ve hiçbir devlet onun varisi olmasını istemediği için herkes onu iyileştirmeye çalışmış ve böylece ıstırabı sonsuz olmuştur].

Görüldüğü üzere Avrupalılar Türklerin Asya'dan gelip Anadolu üzerinden Avrupa'ya ayak basmalarına tahammül edememiş onların askerî ve siyasi gücü karşısında uzun

⁸ Voir Conférence de Fr. de Pressensé déc. 1913, Publiée par *Foi et Vie* 1 août 1915. (Kaynağın kendi dipnotudur.)

⁹ Le mot est, paraît-il, du tzar Nicolas 1er (Paul Haury, -Exposé simple et clair de la question d'Orient, 1913, p. 14). (Kaynağın kendi dipnotudur.)

¹⁰ *Foi et Vie*, nu:6-7, 16 Avril 1916, s.108

yıllar fobi şeklinde bir korku ile yaşamak zorunda kalmışlar. Osmanlı'nın güç kaybı ile birlikte söz konusu sorunu, her fırsatta kendi medeniyetlerinin yani Hristiyanlık'ın lehine olacak şekilde yönlendirmeye çalışmışlardır.

Zamana zaman ve coğrafi konuma bağlı olarak farklı görünümlemlerle tarihî süreç içerisinde, tekrar nükseden bir Batı politikası olarak Şark Meselesi'nin temelinde, Hristiyan-Müslüman karşıtlığı olduğu gibi Avrupa ve Türkler şeklinde gelişen olaylar silsilesi yatmaktadır. Şark Meselesi, bir terim olarak genellikle Avrupalı toplum ve aydınlarca kullanıldığı düşünülürse, bu meselenin bir problem olarak aslında Avrupalı milletlerin haçlı zihniyeti ile hareket ederek en kapsayıcı bir şekilde Hristiyan medeniyetinin çıkarlarına odaklı hareket etme zihniyeti olduğu, bariz bir şekilde görülecektir.

1789 sonrasında tüm dünya imparatorluklarını etkileyecek olan Fransız İhtilali ile birlikte, Osmanlı'nın kendi bünyesindeki etnik gruplar da hareketlenmeye başlamış ve her bir grup zaman zaman Osmanlı'nın merkezi otoritesine karşı kışkırtılmıştır. Buna balı olarak ayaklanmalar neticesinde diğer etnik gruplar karşısında Türkler, kendi kimliklerini hatırlamış olmakla birlikte, toplumsal olarak kendilerini yenileme gereği duymuş olmalarına istinaden Avrupa ile daha yakından temas kurmuştur. Bu temaslarla birlikte ticaretin yanında Türkler işgal ettikleri coğrafya ile bir ticaret pazarı olmanın yanında Avrupalı bilim adamlarınca araştırma konusu olacak nitelikte bir odak merkezi konumuna gelmişlerdir.

Türklerin bu nitelikte bir konuma gelmeleri, Osmanlı toprakları ile ilgili alınması gereken kararlar, ister kültür ve medeniyet için olsun ister ticari çıkarlar için olsun her seferinde Batılı toplumların, Hristiyan medeniyetinin lehine olacak nitelikte alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, 1838 yılında İngiltere ile imzaladığı Balta Limanı Antlaşması ile iktisadî anlamda iflasın eşğine getirilmiştir. Bunu takip eden yıllarda, yani 1839 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa orduları karşısında aldığı yenilgi ile de askerî alandaki iflasının tescili gerçekleşmiş, böylelikle de hasta ve gölge bir devlet açığa çıkmıştır. İşte Şark Meselesi, Batılı aydınların nezdinde, gerçek anlamını bu olumsuz neticelerle kazanmıştır (Gök, Akandere, Sönmez, Semiz, 1988: 33).

Bir tarihçi ve araştırmacı olarak Enver Ziya Karal'ın bu konudaki bütüncü tespiti şudur ki Türklerin Millî Mücadele olarak ortaya koyduğu çaba sadece Yunanlara karşı olmamıştır. Bu mücadele, aynı zamanda asırlarca süregelen işgalci ve emperyalist zihniyetle Doğu toplumlarına bir sömürge gözüyle bakan Batı Dünyasına karşı verilen bir mücadeledir. Bu mücadele ile Türk Milleti, Atatürk'ün liderliğinde Sevr Antlaşması'nı bir hezimet olarak maziye bırakırken Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuş ve Hristiyan Dünyası'nın Şark Meselesi nezdinde "Türkleri Anadolu'dan atma; Anadolu'yu tekrar Hristiyanlaştırma" amacını hezimete uğratmıştır. Tarihî süreçler gözden geçirildiğinde, asırlara göre farklı farklı hedefler hâlinde su yüzüne çıkan Şark Meselesi, bir politika olarak 19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı'nın bir devlet olarak toprak bütünlüğünün korunması; 19. yüzyılın ikinci yarısında ise Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması şeklinde belirlenmiştir. 20. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarının parçalanarak bölüşülmesi mahiyetinde, yok etme amaçlı bir söylem şeklinde kullanılmıştır (Karal, 1947/1983:207-208; Aydın, Haziran 2002: 21).

1.2.2. Dil Oğlanlarının Vesile Olduğu İlk Kıpırdanmalar

Fransa'da Türk dili üzerine eğitim amaçlı faaliyetler, ilk defa, Fransız devlet adamı Colbert tarafından yürütülmüştür. Colbert'in kurduğu okulda tercüman olarak yetiştirilmek amacıyla, Osmanlı tebâsı arasından toplanan 9 yaşındaki Ermeni, Rum, Süryani çocukları İstanbul'a gönderilerek Beyoğlu'ndaki manastırda eğitilirdi (Vahapoğlu, 1992: 89-116). Burası Dil Oğlanları Okulu olarak adlandırılmıştı. Bu okullarda yetişen tercüman niteliğindeki öğrenciler mesleki eğitimlerinin yanı sıra Arapça, Yunanca, Latince, Osmanlıca ve günlük konuşma dili olarak Türkçe de öğreniyorlardı.

Bu öğrenciler, dil üzerinden bulunulan ülkenin örfünü, âdetini, kültürünü de öğrenmiş oluyor ki bu ilerde kozmopolit bir yapıya sahip olan Osmanlı'nın kendi içinde, Avrupa'daki mikro milliyetçiliğin temellerini hazırlamışlardır.

Muammer Nurlu'nun ifadesi doğrultusunda Batı medeniyeti mensuplarının özellikle Fransızların Türk diline ilgisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Hristiyan tebânın yardımına koşmak amacıyla yetiştirilen tercümanlarla başlamıştır. Türk ve Fransız devletleri arasında yapılan antlaşmalar bu tercümanlar aracılığı ile olmaktadır. Bu

tercümanlar Fransa kralının Türkiye'deki bakanı konumunda idiler; İstanbul'da yaşıyorlardı. İlk tercümanlar 1669 yılında kraliyetin işlerini yürütmek amacıyla İstanbul'a gönderilirler (Nurlu, 2013: 477-498). Resmi bir kimliğe sahip olan bu kimseler zamanla buldukları ülkenin sosyal hayatından tutun da insanların yöresel konuşma ağızlarına varıncaya kadar birçok konu ile alakalı veri toplamayı kendilerine bir görev olarak kabul etmişlerdir.

Suna Timur Ağıldere ise, Dil Oğlanları'nın Avrupa toplumlarındaki gelişim sürecini daha kronolojik bir şekilde vererek bunun doğu toplumlarını daha yakından tanıyarak onları gerek ticaret gerekse sosyal yapı üzerinden denetlemeyi, bir politika haline getirdiklerini gösteriyor. Tercüme odasına benzer bir tercüman yetiştirme politikasını Batı Devletleri, Osmanlılardan yaklaşık olarak üç yüz yıl önce İstanbul'da hayata geçirmişlerdir. Venedik Cumhuriyeti kendi uyruğundan olan doğu dilleri ve özellikle de Türkçe bilen tercümanlarını yetiştirmek amacıyla 1551 yılında İstanbul'daki elçiliğinin bünyesinde ilk Dil Oğlanları (İt. *Giovani Della Lingua*) Okulu'nu kurmuştur. Venedik Cumhuriyeti İstanbul'daki Dil Oğlanları Okulu örneğini, 1669 yılında Fransa, 1754 yılında Avusturya, 1766 yılında Polonya ve son olarak 1814 yılında İngiltere izlemiştir (Ağıldere, 2010: 693-704). Bu devlet politikası haline gelen Doğu'yu yakından takip etme konusu ilerleyen zamanlarda 18 ve 19. Yüzyıllarda doğuya egemen olma yarışına dönüşecektir.

Osmanlı arşivlerinde bunlara bu görevlendirmelere delil olarak resmi atama evraklarına bakmak yeterli olacaktır. Buna en bariz örnek olarak Mora Tercümanlığı 25 Ocak 1781'de Divan-ı Hümayun Tercümanlığına bağlanmış (rabt ve ilhak) ve bu görev için Divan Tercümanlarının maiyyetinde bulunan bir dil oğlanı vekâleten Divan-ı Hümayun Tercümanı tarafından görevlendirilmiştir.¹¹

Bu görevlendirmeler herkesçe bilinen bir gerekçe ile gerçekleşmiş olsa da bu Dil Oğlanları'nın aynı zamanda farklı misyonları da olmuştur.

Buna bağlı olarak diyebiliriz ki Avrupa toplumu, İstanbul üzerinden doğu toplumlarını mercek altına alarak daha yakından tanıma fırsatı bulmuş ve Fransız İhtilali sonrasında da

¹¹ BOA, Cevdet Hariciye, No: 4358, (29 M 1195/ 25 Ocak 1781)

güçlü bir Osmanlı istemedikleri için zaman zaman iç dinamiklerini, etnik unsurları göz önünde bulundurarak milliyetçilik üzerinden Osmanlı'yı çok güç durumlara sokmuşlardır.

Bununla birlikte Ağıldere, bu okulların amaçlarından birinin de Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapacak ilgili devletlerin görevlilerinin Türkçe öğrenimini küçük yaşlardan itibaren devlet eliyle sağlandığını belirtmiştir (Ağıldere, 2010: 693-704). Böylelikle kendi uyruğundan birinin, kendi yetiştirdiği birinin bilgisi daha güvenilir olacağı kanaatindedir. Bu uygulamanın temel amacı, dönemin diplomasi trafiğinin başlıca kahramanları olarak kabul edilen tercümanların ihanetlerini en aza indirmek olduğunu söyler ki dayanak noktası olarak da Cahit Yalçın Bilim'in *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi* (Bilim, 2002: 177) adlı eserini göstermektedir.

Bu okulda yetişen öğrenciler sıradan ailelerin çocukları olmayıp toplumun ileri gelen zengin sınıfın çocukları olarak belli bir yaş aralığında (8-12) olan kimseler tercih edilmiştir. O yıllarda herkesin eğitime dair ayıracağı belli bir zaman dilimi lüksün ifadesidir.

Doğu dilleri Dil Oğlanları Okulu'nda Fransa'nın önde gelen Caussin de Perceval (Enstitü üyesi ve Collège de France'da Arapça profesörü), Barbié de Bocage (Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Edebiyat ve Coğrafya Fakültesi'nde profesör ve Enstitü üyesi) gibi entellektüel aile çocuklarının adı yer almaktadır. Ayrıca Fornetti, Fonton, Adanson, Roustan gibi öne çıkan mütercim, çevirmen, ailelerinin çocukları da bulunmaktadır (Hitzel, 1995: 19).

Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu Dilleri Oğlanları Okulu'nu (1551) göz önünde bulunduran Fransa, 1669'da İstanbul'da Doğu Dilleri Oğlanları Okulu'nu faaliyete geçirmiştir. Bu tarihlerden itibaren Türkçe de Avrupa'da özellikle 19. yüzyılda kültürel zenginliği ile öne çıkan Fransa'da yabancı dil olarak öğretilmeye başlanarak Fransızların Türk kültürü üzerine olan ilgisi de artmıştır.

Doğu Dilleri Okulu'nun önemli bir yanı Fransız öğrencilere çok erken yaşlardan itibaren İstanbul'da Türk dili ve kültürünü öğretmek olmuş ve bunu da hakkıyla yaptığı için okula girmek, dönemin aileleri arasında bir yarışa vesile olacak nitelikte ayrıcalık kazanmıştır.

Söz konusu öğrenciler ilerleyen yıllarda uluslararası ilişkilerde diplomat ve çevirmen olarak önemli görevler almış ve Osmanlı kültürü ile Avrupa kültürü arasında bir köprü oluşturmuşlardır (Ağıldere, 2010: 693-704). Şahsi faaliyetleri bir yana bu sorumluluğu gelmiş olduğu devlete karşı bir görev aşkı ile duyumsamamış olsalardı, dil öğrenmeye ve kültür elçisi gibi bir misyona hiç dâhil olmazlardı.

Dil Oğlanları'nın en önemli özelliklerinden biri, ikamet ettiği ülkeyi her yönüyle inceleyerek kendi ülkesine kazandıracığı ne varsa bunu bir bilim adamı titizliği ile yapmış olmalarıdır. Nihayetinde ortaya koymuş oldukları faaliyetlere bakıldığında, kendi dönemlerinin dil ve kültürel birikimini en iyi yansıtan kimseler olmuşlardır.

Abel Remusat (1788-1832), Joseph De Guignes (1721-1800), Stanislas Julien (1799-1873) Edouard Chavannes (1865-1918) Wilhelm Thomsen (1842-1927), Wilhelm Radloff (1837-1918) gibi aydınların çalışmaları ışığında, Türklerin millet olarak Asya ve Avrupa'da gelişmiş olan medeniyet tarihindeki rolleri üzerine yeni görüşler ortaya konmuştur. Buna bağlı olarak devamında, İslamiyet öncesindeki Türk tarihi yeni bir kronolojiye kavuşmuş ve yeni bakış açıları doğrultusunda yeni yaklaşımlarla yeni araştırmacıların yetişmesine zemin hazırlanmıştır.

Bu Türkologlar içinde, özellikle Joseph de Guignes'in *Hunların Türklerin ve Daha Sair Tatarların Tarihi*, Abel Remusat'ın *Observations Sur Histoire des Mongols Orientaux 1832*; Arthur Lumley Davids'in *Türk Dili Grameri 1832*; Polonya (Lehistan) kökenli Mustafa Celaleddin Paşa'nın *Eski ve Modern Türkler 1869*, Leon Cahun'un *Asya Tarihine Giriş 1896*, isimli eserleri ideolojik boşluk içinde bulunan ve yıkılışa karşı çare arayan Türk aydınları arasında, Türklük şuurunun uyanmasında çok önemli bir role sahip olmuştur (Akçura, 1981: 29-30). Söz konusu Osmanlı topraklarındaki öz Türkleri, kendilerine bir hayranlıkla birlikte kimliklerine sahip çıkmaya yöneltmiştir. Türklere kimliklerini sorgulama fırsatı yaratan bu eserler, Türklere toplum olarak kendilerine dışardan bakma fırsatı yaratmıştır. Batılı aydınların bilimsel mahiyette ortaya koyduğu bu eserler, Türkleri köken olarak millattan öneceye taşımakla Osmanlı Türklerine hem coğrafi olarak hem de medeniyet olarak bir hafıza yenilemesi etkisi yapmıştır. Daha açıkçası 19. yüzyıl Osmanlı Türklerine teknik anlamda hafızalarına dijital anlamda format atmıştır.

Nitekim bunun en somut örneklerini Avrupaya ilk giden aydınların rasyonel düşüncelerle birlikte daha realist daha gerçekçi, daha kültür milliyetçisi olarak yurda döneceği görülecektir.

Bununla birlikte bu tesirler Türkçülüğü bir siyasi fikir olarak değil, Türkleri gerek tarihî gerek kültür ve dillerini bilimsel bir çizgide ifade etmek için daha bilimsel bir sürece ve daha millî bir tarih arama çizgisine sokmuştur. İlerleyen zamanlarda Türkçülüğün bir fikir hareketi olması için, siyasi bir söyleme dönüşmesi için ilk adımların bu eserler aracılığıyla ortaya çıktığı inkâr edilemez. Doğrudan bir katkısından ziyade ilerde oluşacak bir kamuoyunun temelleri bu çalışmalarla atılmıştır.

Bu çalışmaların her birinin Türk tarihinden iftiharla bahsettiği söylenemez ama Osmanlı coğrafyasındaki karmaşa içinde devletin aslî unsurunu oluşturan Türklerin kendi geçmişini sorgulamasını, kendini tarih üzerinden tanımasını hızlandırmış ve Türkçülüğü 20. yüzyılın başlarından itibaren siyasi bir düşünce boyutuna sevk etmiştir diyebiliriz. Dönemin aydınlarının bir şekilde ellerine geçtiğini düşündüğümüz, söz konusu Avrupa’da Türklere dair eser namına ne varsa hepsi aydınları millî bir kimlik arayışına soktuğu gibi millî bir dilin özelliklerini de düşündürtmeye başlamıştır diyebiliriz.

Bu düşünce biçimleri, kimi zaman Tanzimat’ın ikinci kuşağı üzerinden bir hikâye, bir roman hatta bir şiir üzerinden kendisine tartışma zemini yaratmıştır. Gerek dile gerekse Osmanlı çatısı altından ayrılması söz konusu milletlere dair fikir çatışmaları, aynı zamanda Millî Edebiyat’ın “*Yeni Lisan*”ını da hazırlamıştır. Toplumsal hareketliliğe bağlı olarak insanların gündemdeki her konuya dair düşünce beyanlarında dile müracat etmeleri, onları gelecekteki dil reformlarına hazırlamıştır.

1.2.3. Thomas Vaughan (1621-1666) (A Grammar of the Turkish Language, 1709)

Thomas Vaughan, bir tüccar olarak uzun süre İzmir’de ikamet etmiş ve işlerinin gereği yabancı tüccarlara yönelik hazırlamış olduğu bu eseriyle Osmanlı topraklarında, yazıldığı dönemin kelime hazinesine dair bilgilerin yanı sıra Türk dilini yabancılara öğretme amacını güden ilk eserlerden birisini ortaya koymuştur.

İzmir'in o yıllarda bir liman olarak Osmanlı'ya katkısız şüphesiz çok fazladır ve bu limanda ticaretle meşgul olanları çoğu Batı kökenli kimselerden oluşmaktadır. Bunların ürünlerini iç piyasaya sürmek için mutlaka Türkçe bilmeleri gerekmektedir ki Vaughan bu ihtiyaç doğrultusunda tıpkı bir konuşma klavuzu hazırlar gibi böyle bir eser hazırlayarak bu ihtiyaca cevap vermeye çalışmıştır.

Eser ana hatlarıyla birlikte aşağıdaki sıralama dâhilinde bir başlıklandırmalardan oluşmaktadır:

“I. Bölüm Ortography; II. Bölüm Derivatives; as noun from, also from other nouns; III. Bölüm Genders; IV. Bölüm Numbers; V. Bölüm Cases and Declension; VI. Bölüm Comparison of Nouns; VII. Bölüm Pronouns; VIII. Bölüm Verbs Auxiliary; IX. Bölüm Regular Verbs; X. Bölüm Adverbs; XI. Bölüm Conjunctions; XII. Bölüm Prepositions; XIII. Bölüm İnterjections; XIV. Bölüm Syntaxis; XV. Bölüm Construction of Verbs; XVI. Bölüm Cosntruction of Gerunds; XVII. Bölüm Participles; Turkish Dialogues; Esop's Fable; Proverbs; Turkish Words.”

Eser her şeyden önce, Türk dilinin söz konusu yüzyıla ait kelime hazinesine dair, sayısal veriler üzerinden net bir bilgi vermese de bugün akademik sahada Türk dilinin gramer yapısı ve kelimeleri hakkında araştırmalar yapan araştırmacılar için kelimelerin morfolojik gelişimine ışık tutacak nitelikte bir özelliğe sahiptir. Çünkü günümüzde kıyıda köşede kalmış yani kırsal kesim insanların dillerinde yaşayan ama büyük şehirlerde erimiş, kaybolmuş olan birçok kelimenin bu eserde muhafaza edildiği görülmektedir.

Bu kelimelerin bu eserde korunuyor olması öncelikli olarak eserin yazıldığı tarihlerde Türk düşünce biçimini, Türklerin hayatı anlama şekillerini ortaya koyma noktasında bir kolaylık sağlamaktadır.

Ön sözden hemen sonra, Turkish Ortography, başlığı altında Arap alfabesinin harflerini sıralayarak bunları gündelik bir söyleyiş üslubuyla harflerin okunuşlarını hemen yanına yazarak belirtme gereği duymuştur. Alif, Ba, Gim, Haw, Khe, Ain, Gain, Fa, Koff, Caff, Lam, Mim, Waw, Ha, and Ya... (Vaughan, 1709: XXXIII-1).

Harflerin bu şekilde okunuşu ile birlikte verilmiş olmasının yanında eserin son bölümlerinde örnek cümle ve kelimelerin kullanışlarında harf tercihi olarak Latin harfler tercih edilmiştir. Atatürk'ün 1 Kasım 1928 yılında yaptığı harf inkılabının hazırlığı diyebileceğimiz nitelikte bir adım olarak bu eserde, Türk diline ait seslerin Latin harfleri ile kullanımının ilk örneklerinden biri olduğunu görüyoruz.

1. Bölümde Ortography, başlığı atılarak Arap alfabesinde 27 harf olmakla birlikte özel hususiyetleri olan, birleştirilerek tek ses veren ya da kelimenin başında sonunda olmasına bağlı olarak bazı harflerin okunuşuna ve kullanımına dair bilgiler verilmiştir. Alfabenin aynı zamanda Farsçadan 4 ayrı harf alarak kullandığı da ayrıca belirtilmiştir.

7. Bölümde zamirlere değinilerek, kişi zamirlerinden tutun da işaret zamirlerine kadar hepsi örneklerle açıklanmıştır. Bir tüccarın bu gibi hususlara dikkat etmiş olması, söz konusu bu kitabı sadece diğer yabancı tüccarlara Türk dilini öğretmek maksadıyla kaleme aldığı anlamına gelmez. Kaldı ki eserin tamamına bakıldığında seçilen kelimelerin o dönemin ticaret dünyasında sık sık kullanılan kelimelerden ibaret olmadığı da görülecektir. Bu profesyonel anlamda hazırlanmış bir kitap olmayabilir ama Türkçeye çok iyi bir hâkimiyet neticesinde ortaya konduğu da inkâr edilemez.

Bu eserin yayımlandığı dönemde, Osmanlı coğrafyasında basım işleri için icra edilen birçok faaliyet yabancıların elindedir. Tercüme odalarında görevli olan yabancı uyruklu kimselerin daha sonra hazırlayacağı eserlere öncülük etmiştir diyebiliriz.

Mühendishane'de Tercümanlık hizmetinde bulunan Divan-ı Hümayun eski Tercümanı Karaca Manolaki Mühendishane'de öğrenim gören öğrencilerin Fransızca öğrenmelerine yardımcı olmak amacıyla "Kava'id-i Harfiye"yi tercüme ederek bir Fransızca grameri/risale hazırlanmıştır (Beydilli, 1995: 311). Hazırlanan bu esere Vaughan'ın eseri öncülük etmiştir diyebiliriz. Çünkü içerik olarak birbirini tamamlayıcı unsurlar mevcuttur.

Vaughan'ın eseri, her şeyden önce, Türk dilinin o yüzyıldaki konumunu bize göstermekle birlikte içerdiği atasözleri derlemesi Türk kültür tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Eserin sondan ikinci başlığı olmakla birlikte Türk düşünces

biçiminin en güzel örneklerinin derlemesini bu başlık altındaki atasözleri içerisinde görmek mümkün.

Atasözleri bir toplumun sosyolojik değerlerini, yaşam biçimini, örf ve adetlerini, yaşadığı coğrafyaya ve düşmanlarına karşı vermiş olduğu mücadelenin yansımalarını içinde barındıran en önemli kaynaklardan birisidir. Bu bir de derli toplu hâlde, belli bir eserde ele geçirilmişse ki Vaughan'ın eserinde tanık olduğumuz üzere, bir milleti bir başka millete tanıtmak için; kültürel kaynaşma için çok daha önemli bir konuma geçer.

Söz konusu atasözlerinin doğrudan Türklere atfen derlenmiş olması da yine eserin Türkçülüğü bilimsel boyuta hazırlaması açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Eser 1709'da yayımlanıyor ve Türklerle birlikte dilleri, Türkçe, üzerinden Avrupalı milletlere birçok yönüyle tanıtılmış oluyor. Her yabancı dil öğrenme aşamasında bireyler, dili öğrenirken söz konusu dilin yapısı ile birlikte ilgili milletin hayatı duyuşu ve algılayışı da öğreniliyor. Türk dilini öğrenme aşamasında Avrupalı aydınlar aynı zamanda Türklerin tarihini ve kurmuş oldukları medeniyeti de öğrenme fırsatı bulmuşlardır. Vaughan'ın eseri ile birlikte bu dönemde kaleme alınan gramer kitaplarının Türk kültürüne en önemli katkısı, Türkçe ile birlikte Avrupalı aydınların Türklere ait medeniyeti araştırma merakını da doğurmuştur. Bu merakın uzantısı doğrultusunda, kaleme alınan diğer eserler Türkolojinin sahasını genişleterek Türkleri, kimlik sorgulama sürecinde, daha ulusalcı bir bakış açısıyla 20. yüzyılın başlarına hazırlamıştır.

1.2.4. Dimitri Kantemir (1673-1723) (Historia Incrementorum Atque Decrementorum Aulae Othomanicae, 1734)

Dimitri Kantemir'in köken itibarıyla millet olarak hangi millete mensup olduğu öteden beri tartışılmıştır. Ancak *Theophilus Siegfried Bayer*'a, *Bantisch Kamensky*'a ve *Nicolas Tindal*'a göre Tatar kökenli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Cioranescu, 1979: 3-19).

Osmanlı, devlet olarak Dimitri Kantemir'in babasını Boğdan'a görevlendirip kendisini de eğitimi için İstanbul'a göndermiştir. Kantemir, geleneksel anlamda eğitimi için çıkmış olduğu yolu Boğdan'dan başlayıp İstanbul'da çok daha modern bir şekilde sürdürmüştür.

Yine kişisel eğitimi için Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne giderek Eski Yunan kültürü ve Latin kültürüyle Bizans'tan arta kalan Ortodoks kültürünü derinlemesine öğrenmiştir. Bunun yanı sıra Enderun'a devam etmiş ve Osmanlıca bilgisini daha çok geliştirme fırsatı bulmuştur. *Artalı Meletius'tan* felsefe ve coğrafya; Nefioğlu'ndan müneccim ilmi ve Arapça; Sadi Efendi'den matematik ve Türkçe; Kemanî Ahmed Efendi'den müzik dersleri almıştır (Maxim, 1975: 12).

Babasının devletteki rolü üzerine gelişen eğitim hayatını, İstanbul'un kültürel havası ile buluşturup çok iyi değerlendiren Dimitri Kantemir, ilgisini İstanbul'da aldığı eğitimler üzerine kurmuş ve Osmanlı'yı bir devlet olarak yakından inceleyerek gelişim durumunu ve gelecekte diğer devletlere nazaran siyasi konumunu daha iyi görmüştür.

Özellikle toplumsal alandaki çeşitliliğin farkına varıp bunu kültürel bir birikinti nezdinde değerlendirerek hemen her alanda, kendine birikim sağlama çabası içinde olmuştur. Aldığı eğitimler ve hayatına dair dile getirmek istediklerimizden ziyade Osmanlı'ya, bir devlet olarak katkısına değinmek istiyoruz.

Devletin yönetim için kendisine verdiği görevleri ifa etmek üzere, zaman zaman ülke dışına çıkmış ve Osmanlı için Rus Çarı ile istişareler yaparak tarihin gidişatına yön verecek nitelikte anlaşmalara vesile olduğu da bir gerçektir.

Özellikle Ruslar ile yaptığı gizli bir anlaşma üzerine atanmış olduğu Boğdan'ın (Romanya sınırları içinde bir bölge) yönetimini kendisine istemiş, kendisinden sonra da yönetimin çocuklarına devredilmesi hususunda teminat isteyerek Osmanlı'ya ihanet ettiği rivayet edilse de Rusların tarafına geçmesi nedeni, bunu doğrular niteliktedir. Osmanlı Rus savaşında Rusları desteklemiş ve Rusların yenilmesiyle birlikte Ruslara sığınmak zorunda kalmıştır.

“Haçın düşmanı (olan Türk) babalarımızın ve ecdadımızın hayatları müddetince, uzun zamanlardan beri dehşetli kuvvetini sahte bir mülâyemet (yumuşak huyluluk) maskesi altında bizim yurdu ezmek için kullanmıştır; o bir kuzu derisine bürünmüş ve Hristiyan kanına susamış yırtıcı bir aslandı.”
“Fakat bu dinsiz verdiği sözü tutmayarak vâdini (vaadini) bozdu. O, Boğdan'dan ülkesine şiddetli zulümlerde bulundu. O, kaleleri ve palangaları yıktı, birçok yerleri işgal etti. O, birçok defa sahte bahane ile Tatarlara bütün

Boğdan ülkesini yağma için müsaade etti ve ülkemizin en ileri gelen, en güzide kimselerini köle yaptı. O, fevkalade takva olan birçok boyarları bütün aileleri ile ve bilhassa pek çok kızları, kendi dinine çevirmek için müteaddit işkenceler yaptırdı... (Akdes, 1951: 376).

Kantemir sebebi her ne olursa olsun İstanbul'da edinmiş olduğu bilgi birikimini Türklere dönük nefret şeklinde de kullanmıştır. Dönemin hangi şartları Kantemir'i Osmanlı Türklerine karşı böyle bir tutuma götürmüştür tam anlamıyla bilemeyiz ama söylemleri üzerinden doğrudan Türkleri nitelemiş olması o dönemde Türkler için ciddi bir farkındalığın olduğunun da göstergesidir.

Bununla birlikte Dimitri Kantemir'in Türkler için en büyük hizmeti kendi dönemi için yazdığı Türkleri ve İslam dinini Avrupalılara tanıtmak istercesine samimi düşüncelerini ortaya koyduğu "*Historia Incrementorum Atque Decrementorum Aulae Othomanicae*" adlı eseridir.

Mihai Maxim, eserin 1710 öncesinde yazılmaya başlandığını ve Rusya'da 1717'de tamamlandığını söylemekle birlikte eserin Latince kaleme alındığını 1734'te Londra'da Kantemir'in oğlu tarafından bastırıldığını söylemektedir (Maxim, 2001: 320-322).

1876 tarihinde Dr. İos. Hodosiu tarafından Bükreş'te Romenceye çevrilen ve Romen Akademisi tarafından yayımlanan nüshadan da dilimize Özdemir Çobanoğlu tarafından "*Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*" şeklinde üç cilt hâlinde Türkçeye çevrilmiştir.

Bu çeviri (Çobanoğlu, 1979: VI) 1979'da Kültür Bakanlığı tarafından 7000 adet basılmıştır. Dimitri Kantemir'in Latinceyi kullanarak yazmış olduğu bu eser, Antioh Kantemir (Dimitri Kantemir'in oğlu) tarafından daha da yaygınlaşması için İngilizce kaleme alınarak 1734'te Londra'da ilk baskısını da yapmıştır. 1756 yılına gelindiğinde ikinci kez baskıya hazırlanarak yine Londra'da basıma girmiştir. Dimitri Kantemir'in bu eseri, imparatorluk sürecinde hakkında birçok şey merak edilen bir devlet hakkında bilgiler ihtiva etmesi bakımından daha birçok dile çevirisi yapılmıştır. Latince yazılıp İngilizceden başka 1743'te Fransızcaya çevirilmekle birlikte kısa bir süre sonra 1745'te, Almancaya çevirisi yapılmıştır. I. Petro da merakı doğrultusunda bu eseri Rusçaya çevirtmiştir.

Söz konusu birçok dile çevrilen bu eser, Özdemir'e göre, *Josep von Hammer Purgstall*'ın, ülkemizde *Hammer Tarihi* diye bilinen "*Geschichtedes Osmanischen Reiches*" adlı eserini yazıncaya kadar (1827-1835) en çok okunan ve incelenen eserler arasındadır (Özdemir, 2016: 65-76). Şöyle ki eser yazıldığı zamana kadar Avrupalı milletlerin hakikaten ihtiyacı olan bilgilere cevap verecek nitelikte bilgiler içermektedir. Asırlar boyunca kendileri için bir tehdit unsuru olan Osmanlı'yı, bu eserle hem politik hem tarih, hem de siyasi anlamda tanıma fırsatı bulmuşlardır. Yani devletin işlerliğini öğrenmek için bir araç olarak bu gibi bir eser, onlar için çok önemli bir kaynak olmuştur. Devletin işleyiş biçimini öğrenen Avrupalılar, Osmanlı'nın sosyal kodlarını ve dinamiklerini tespit ederek kendi lehlerine nasıl kullanabileceklerini sorgulamak için bu kaynağı zamanında edinmiş olmanın kıymetini bilmiş ve o tarihlerden sonra da Osmanlı her geçen gün Avrupa'ya karşı güç kaybetmiştir.

Kantemir, söz konusu *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* eserini, belli bir kitap formatından ziyade şahsi bir bakış açısı doğrultusunda geliştirmiş olduğu formda hazırlamıştır. Türk Tarihini ifade etmeye Oğuz Türkleri hakkında bilgi vermeye başlayarak eserine giriş yapmıştır. Sonrasında eseri iki bölüme ayırarak kronolojik bir seyir dâhilinde Türk tarihinden bahsetmiştir. Eserin birinci bölümünde ele alınan konular, devletin kuruluş serüveninden bahsetmekle birlikte devletin gelişim safhaları ve II. Viyana kuşatmasına kadar geçen süredeki tarihî olayları dile getirmektedir. İkinci bölüme bakıldığında da Viyana kuşatmasından sonraki süreçte, özellikle Dimitri Kantemir'in kendi yaşadığı çağda, tanık olduğu olayların merkezde olduğu birçok konu ifade edilmiştir. Eserin ikinci bölümünün dikkate aldığı zaman dilimi, 1711 Prut savaşına kadar gelen zaman dilimini içermektedir. Özellikle ikinci bölümde, Dimitri Kantemir'in bulunduğu makamdan kültürel ve sosyal anlamda analiz ederek tıpkı Avrupalı devletler için çalışan bir ajan niteliğinde kaleme aldığı görülmektedir.

Söz konusu dönem için böyle bir yakıştırma pek yerinde olmayabilir ama Kantemir'in eserinde dile getirdikleri öyle bir intiba uyandırmaktadır. Çünkü Kantemir'in dikkat kesildiği hususlara bakıldığında devletin lehinden ziyade aleyhine ne varsa dile getirdiği görülmektedir. Özellikle idareci kimselerin hakkındaki şahsi kanaatleri, Yeniçeri Ocağı'ndaki birtakım rahatsızlıkları isyan niteliğinde ortaya koyması, böyle bir intibayı kuvvetlendirir niteliktedir. Dahası Osmanlı'nın devlet olarak Avrupalı devletler karşı

tutumuna, yabancı ülkelerin elçilerine dair resmi olmayan ifadeleri Kantemir'in düşündürücüdür. Bunlarla birlikte Osmanlı'yı bir devlet olarak sosyal yönüyle ele almış olması, yani medeniyetine dair sanatından, kültüründen, dinî merasimlerinden bahsetmesi Kantemir'in Osmanlı ile ilgili kanaatini bir kez daha sorgulatmaktadır.

Eserinde buna benzer daha birçok çelişkili ifadeleri olsa da, Türkleri hakaret boyutunda bir kefeye koyarak dile getirmiş (Çobanoğlu, 1979: 81) olsa da çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı devleti çatısı altında, millet odaklı bir bakış açısı, Türkler için bir farkındalığa sebep olmuştur diyebiliriz. Bu elbette ki birden Türkler için millet odaklı bir uyanışa sebep olmasa da 19. yüzyıl aydınlarının kimlik sorgulamasına bir ön hazırlık teşkil etmiştir diyebiliriz.

1.2.5. Rahip P. Jean Baptiste Holderman (1694-1730) (Grammaire Turque ou Methode Courte & Facile Pour Apprendre La Langue Turque, 1730)

Holderman'ın hayatı hakkında pek az bilgi bulunmakla birlikte çok kısa bir ömre sahip olmasına rağmen Fransızlar için Türkçeyi öğrenme/öğretme amacıyla kaleme aldığı ilk kitapla adını ölümsüzleştirmeyi başarmış biridir. Doğum ve ölüm tarihini *Narratives of Adversity: Jesuits on the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640–1773)* adlı eserin 78. sayfasından öğrenmiş bulunmaktayız (Shoy, 2012: 78).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Türkiye'ye seyahat ya da ticaret amaçlı gelen Fransızların Türk dilini çabuk öğrenmeleri için gramer özelliklerine dair bilgilerin yer aldığı bir eser olarak hazırlamıştır. Kitabın sunuş bölümünden eserin yayımlanması için gerekli olan harflerin dökümünün İstanbul'da yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu eseri Türk edebiyat tarihi açısından asıl önemli yapan ayrıcalık, eserin içerisinde yer alan konuşma metinlerinden bazılarının ve sözlük bölümünde yer alan kelimelerin, cümlelerin Arap harfleriyle değil de doğrudan Latin harfleriyle yazılmış olmasıdır. O dönemin şartlarını düşününce devlet eliyle Türk dilinin harf inkılabı için ilk girişiminin ispatı bu eserdir diyebiliriz.

“Kardinalliğimize yabancı olan bir çalışma sunmaya cesaret ediyorum. Bu çalışma halk için onların himayesi altında olan bu dilin yapısının Fransızlara kolaylaştırmak için bir araçtır. Majestelerinin koruması altındaki bu kitap ticaret yapmamızı siz büyük efendimizin izinleri doğrultusunda Avrupa’nın en kudretli krallığının zaferlerini arttırmak için ortaya konmuştur.” (Holderman, 1730: önsöz).

Görüldüğü üzere eser öncelikli olarak dönemin ihtiyaçları doğrultusunda bir amaca hizmet etmek üzere kaleme alınmıştır. Dönemin öncelikli ihtiyacı, uluslararası sahada hem ticaret için hem kültürel anlamda belli bir hegemonya kurmak için kaleme alındığı vurgulanıyor. Hemen her devletle temas hâlinde olabilmek için diyaloga geçilecek söz konusu milletin dilini bilmek ve kültürel anlamda kazanımlarla birlikte sömürü için etkileme ihtiyacı şeklinde bir yaklaşımla kaleme alınmıştır.

Grammaire Turque ou Methode Courte & Facile pour Apprendre La Langue Turque: “*Türk Grameri ve Türk Dilinin Öğrenimi İçin Kolay ve Kısa Bir Yöntem*” şeklinde anlamlandıracağımız başlık, günümüz yabancı diller için hazırlanan bir konuşma klavuzu niteliği de taşımaktadır.

Eser her ne kadar dünyada milliyetçilik faaliyetlerinin başlamadığı bir dönemde kaleme alınmış olsa da 19. yüzyılın başından itibaren yenileşme için Fransız medeniyeti ve askerî anlamda kurumsal etkilere maruz kalacak olan Osmanlı kültür ve medeniyeti sahasında, öncü bir eser olarak kendisinden sonraki çalışmalara kaynaklık edecektir.

Eserin öne çıkan en önemli özelliği söz konusu hazırlandığı yıllardaki dönemin kelimelerinin fonetik hallerinin yani söyleniş şekillerinin çok ayrıntılı bir şekilde incelenmiş olmasıdır. Kelimelerin söyleniş biçimleri ayrıca yazılarak eserin okuyucusunun Türkçeyi öğrenme aşamasında ciddi bir kolaylık sunmuştur.

Dilin fonetik tarihine ışık tutmakla birlikte dil bilimsel incelemelerle Türk dilinin kelime kuruluşu esnasında istifade edilen eklerden, köklerden uzun uzadıya bahsedilmiştir. Bu kitaplar ne zaman Osmanlı aydınları tarafından okunma fırsatı bulmuştur tam olarak bilinmez ama günümüz Türkologlarının bile her müracat etmesinde Türk dili ile ilgili mutlaka yeni bir şey keşfedeceği tartışılmaz.

195. sayfada bulunan içindekiler tablosundan da anlaşılacağı üzere eser hem Fransızlar için hem de Avrupa'dan Dil Oğlanları Okulu'na gelen yabancı uyruklu kimselerin Türkçeyi hızlı bir şekilde öğrenmeleri için hazırlanmıştır.¹²

Toplamda yedi bölümden oluşan eseri incelediğimizde, her bölüm kendi içinde “chepter” şeklinde farklı başlıklar altında, Türkçenin dil olarak yapısı örneklerle incelenmiş ve öğretici bir üslup kullanılmıştır.

İlk bölümde Osmanlı Türkçesinin alfabesi bir tablo hâlinde sunularak Latin harflerince karşılıkları gösterilmiştir. İlginç olan daha sonraki yıllarda hazırlanan bu tür kitaplarda karşılaşacağımız “Türkler, Türkiye” gibi kelimelerin yazımında kullanılan “q” harfi yerini korurken kimi zaman “q” harfi yerine “c” harfi tercih edilmiş. Oysa Osmanlı Türkçesine ait alfabe listesinde “q” ya yer verilmemiş. Buna benzer bir yaklaşım yaklaşık yüz yıl sonra kaleme alınan “*Elemens De La Grammaire Turke, À L’usage Des Élèves De L’école Royale Et Spéciale Des Langues Orientales Vivantes, 1823*” (Jaubert, 1823: VII) eserde de izlenerek “Türkler” kelimesi yazılırken “Turcs” şeklinde yazımlar tercih edilmiş. Söz konusu eserler üzerinden Avrupalı dil bilim uzmanlarının Türk dilinin teleffuzundan tutun da bir harfin kendi alfabelerindeki kullanımlarıyla kıyaslayarak uygun harfi seçme çabası içerisinde olduğunu da anlamak mümkündür.

Türk dilinin Avrupalılarca incelenmeye başlanmış olması, Türkçülüğün bilimsel evresini teşkil etmektedir dersek pek de yanılmış olmayız. İlerde daha net ifade edeceğimiz gibi Türkçülük bilimsel bir süreçle başlayarak toplumsal bir uyanışla devam ederek siyasi bir sürece girmiştir.

Siyasi süreçten önceki evrede, Türkçülüğü su yüzüne çıkaran en önemli unsurlardan dil üzerine yapılan çalışmalarla birlikte, birçok etnik grubun Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra Türklerin bizzat kendilerini ait oldukları yer üzerinden, ait oldukları kültür üzerinden sorgulama sürecine girmiş olmasıdır.

¹² <http://www.turquie-culture.fr/pages/turc-et-langues-turques/livres-et-documents-sur-le-turc/holderman-grammaire-turque-1730.html>

Bu tıpkı bir insanın her gün aynaya bakıp kendinin farkına varamayan bir bireyin durumuna benzemektedir. Ne zaman ki birey aynaya baktığında suretini en ince ayrıntılarına kadar incelemeye başlar ve kendini bir varlık olarak duyumsarsa Türkler de kendi kimliğini bir aynanın karşısındaki birey gibi kendini diğer etnik unsurların Osmanlı'dan ayrılmasıyla sorgulamaya başlamıştır.

Tekrar esere dönecek olursak eserin ikinci bölümünde şu hususlar da dikkat çekicidir.

“Fransız Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında icra edilen gerek ticari ilişkilerimizi gerekse sosyal diyaloglarımızı ilgilendiren antlaşma ve genelgeler, doğu toplumlarının dillerini anlayabilmek için bir gramer kitabını elzem kılmıştır.” (Holderman, 1730: önsöz).

Yazarın da ifade etmiş olduğu gibi Türk dili öncelikli olarak ticari ve resmi yazışmaları kolaylaştırmak amacıyla incelenerek bu dili ilgisine öğretme amacıyla bu kitabın hazırlanış gerekçesi sunulmuştur.

“Türk gramerini anlaşılır bir duruma getirebilmek için Fransız harflerini kullandık. Çünkü bu dili okumak ve okuduğumuzu anlamak istiyoruz. Türk alfabesi ile Fransız alfabesindeki harf sayısı birbirine denk gelmemektedir. Bazı Türk harflerinin fonetiği, yazıldığı biçimden farklıdır. Türkçe cümlelerin çevirisini kelimesi kelimesine anlamak zordur. Bu nedenle umarım ki, bu kitaptan sonra, birkaç hata olabileceğini sanıyorum ama kolaylıkla bu dili anlayacağınızı umuyorum.” (Holderman, 1730: önsöz).

Burada da söz konusu eserin hazırlanış aşamasında karşılaşılan güçlüklerden bahsedilerek Fransızcanın gerek alfabe açısından gerekse cümle yapısı olarak Türk dilinden yer yer farklılıklar ihtiva ettiği dile getirilerek daha sonraki çalışmalar için bir açık kapı bırakılmıştır. Kendi dönemi için Türk dilini yakından tanıma isteyen herkes için mutklaka bir şeyler bulacağı bu eser, şüphesiz içindekilerle birlikte Türkleri kamuoyuna taşınması hasebiyle önemli bir görevi yerine getirmiştir diyebiliriz. Çünkü asırlardır barbar ve Arap olarak niteledikleri insanların Asya kökenli bir millet olduğu tekrar Avrupa'yı düşündürmeye başlamıştır.

1.2.6. Joseph de Guignes (1721-1800) (*Histoire Générale Des Huns, Des Turcs, Des Mogols et Des Autres Tartares Occidentaux, 1750*)

Türkçülüğü, bilimsel anlamda, Avrupa toplumlarına ilgi çekici bir konu haline getirme aşamasında, Fransız Sinoloğu De Guignes (1721-1800)'in *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Umumî Tarihi* isimli eserinin çok önemli bir katkısı olmuştur.

Fransız bilgini, Çin dili ve kültürü uzmanı olarak bilinen Guignes, Fransa'nın Pontoise kentinde, 1721 yılında dünyaya gelmiş, Paris'te 1800 yılında vefat etmiştir. 1745 yılında krallık kitaplığında sekreterlik yapmış, 1754'te Académie des Inscriptions et Belles Lettres'e üye olmuştur. 1757 yılında Collège de France'a profesör olmuştur. 1769'da Louvre'a, ilkçağ eserleri sorumlu müdürü olarak tayin edilmiştir.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın ifadesine göre, eser Ziya Gökalp'in tavsiyesi üzerine 1923 ile 1925 yılları arasında tercüme edilmiş olup 8 cilt hâlinde de yayınlanmıştır. Burada başta dikkat edilecek husus, Ziya Gökalp'in eserin çevirilmesi hususundaki dikkatidir kanaatimizce. Çünkü aynı ifadeleri Mustafa Kemal Atatürk de Mustafa Celaleddin Paşa'nın eseri için kullanmıştır ve Paşa'nın eserinin Türkçeye tercüme edilmesini istek olarak eserin sayfalarına yazmıştır.

Guignes'in eserine dönecek olursak, eser dilimize çevirildiği günden itibaren Türkoloji dünyasında çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Eserdeki en önemli iddialardan biri Çin'in tarihi kaynaklarında mevcut Hiung-nu toplumunun Avrupa'daki Hun toplumu ile aynı olduğudur. Bu iddia düşünce olarak Edward Gibbon (1737-1794)'un eserine: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Londra, 1776) konu olmuştur. Gibbon bu eserinde Hunlardan ve imparator olarak Atilla'dan bahsederek Hunların Türk olduğunu kaydetmiştir. Yine Hunların Avrupa'da çok yıkıcı bir rol oynadığına değinerek Çin kaynaklarında geçen Hiung-nu toplumu ile aynı kökten geldiğini, Guignes'in düşüncesinin paralelinde kabul etmiştir.

Bu noktada eser üzerinden şunu da hatırlatmak yerinde olacaktır. Söz konusu Guignes'in eseri, Hunlarla Hiung-nular arasında bir bağ kurarak en eski Türk devletini de okuyucularına sorgulatmıştır. Çalışmamızın başında da değindiğimiz üzere Ziya

Gökalp bu eserlerden etkilenmiş olacak ki 12 Temmuz 1917’de çıkardığı *Yeni Mecmua*’daki yazı dizisinde “En Eski Türk Devleti” başlığı altında uzun uzadıya yazılar yazmıştır (Baran, 2009: 17). Tabii bu yazı dizisinden çok daha önce, Millî Edebiyat bir hareket olarak başlamış ve bu yönde eserler verilmiştir. Gökalp 1911-1917 tarihleri arasında çok Leon Cahun’dan okuduklarına ilave olarak Guignes’in eserini kafasında belli bir senteze ulaştırma çabasında olmuş olabilir. Gökalp’in o tarihten sonra kaleme aldığı bu yazılar, Türkçülüğün siyasal süreçteki yerini biraz daha pekiştirme amacıyla yazılmıştır diyebiliriz.

Yine esere dönecek olursak Guignes’in bu eseri, şüphesiz Leon Cahun’un *Asya Tarihine Giriş* adlı eserini yazıncaya kadar, Avrupa’da bilim adamlarının Türkleri köken olarak tanımak için müracaat ettikleri başucu kaynak görevini de üstlenmiştir.

Eser Türk tarihini etnik olarak belli bir sınıflama yaparak anlatmış olsa da dile getirilen isimler ve kronoloji kapsamında, yazıldığı döneme kadar Türk tarihini en kapsamlı hâliyle ortaya koyan bir eserdir. Türklerin soydaşları ile olan akrabalık dereceleri bir köken dâhilinde ortaya konmuştur. Bu akrabalık ilişkilerini ortaya koyarken kaynak olarak Çin kaynaklarını referans gösteren Guignes, Türklerin coğrafya olarak hüküm sürdüğü alanları çok kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur.

Her ne kadar eserdeki analizler bugünkü bilgilerle kıyaslandığında, bazı konular tutarsız olarak havada kalsa da Fransızca bilgisine güvenen ve bu eseri 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında okuyan aydınların Türklüğü bilimsel boyutta sorgulama süreci de derinleşmiştir.

Eserin Türk tarihini M.Ö.’ye taşıması, Türklere kendi kimliklerini çok eski tarihlerde görme fırsatı vererek onları, zamanla geliştirecekleri ideallerine güvenle hazırlamıştır. 19. yüzyılda Türkçülüğü savunan birçok aydını düşündüğümüzde, böyle bir eseri okuduktan sonra hemen hemen hepsi, eğitimleri üzerinden kazandıkları belli bir bilgi birikiminin desteği ile Türkçülüğü, Osmanlı için tek çare olarak görmüş ve buna inanmışlardır. Gökalp’in bu eseri, tercüme edilmesi yönünde Hüseyin Cahit Yalçın’ı teşvik etmesi, bu durumla alakalıdır kanaatimizce.

Kronolojik olarak düşündüğümüzde, eserin tercümesinden sonra ki Cumhuriyet sonrasındaki yıllara denk geliyor, Türkçülük iyiden iyiye siyasal bir boyuta girmiştir. Toplum kendi köklerine dair edinmiş olduğu bu yeni bilgiler dâhilinde, Türkçülüğü kucaklayıcı bir boyutta idrak etmeye başlamıştır. Tabii burada yine Gökalp'in konuya dair duyarlılığının payı ön plana çıkmaktadır. Onun bu eserin tercüme edilmeden önceki süreçte, Türkçülüğü bir propaganda mahiyetinde dile getirmesi ve bunun ekseninde geliştirmeye çalıştığı Millî Edebiyat'ın temel dayanaklarını, 1923 öncesinde okumuş olduğu bu nitelikteki eserlere götürmek çok doğladır.

Tarih alanında ise Guignes, XVIII. yüzyılın ortalarında *Türklerin ve Tatarların Genel Tarihi* adlı eserinde, Türkleri zalim ve acımasız olarak anlatmıştır (Şirin, 2000: 572). Buna benzer birçok ifadeyi birçok kaynaktan görmek mümkündür çünkü 1453 sonrasında Batı medeniyeti her yönüyle Asya kökenli Türklere ayrı bir nefretle bakmaktadır. Ancak bilimsel anlamda Avrupa, kendi coğrafyasını gerek medeniyet olarak gerekse milletlerin sınıflaması ve dillerinin kökenine dair yaptığı çalışmalar sonrasında Şark'a uzanma gereği duymuştur. Bilisel sahadaki orijinallik çabası onları Şark'a baktırmıştır ve Şark'ta ilk temas ettikleri millet olarak da Türkleri bulunca 1453 kaynağında Türkler nefretle anılmıştır.

1.2.7. Pierre Amédée Jaubert (1779-1847) (Elemens De La Grammaire Turke, À L'Usage Des Élèves De L'école Royale Et Spéciale Des Langues Orientales Vivantes, 1823)

1779'da doğduğu rivayet edilen Jaubert, Paris'te bulunan Ecole Spéciale des Langues Orientales Vivantes okulunda Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenme fırsatı bulmuştur. Dönemin imparatorlarından Napolyon'un hizmetinde bulunmuş biri olarak 1801 itibarıyla bir zamanlar eğitim gördüğü okuluna yine bir eğitimci olarak Türkçe öğretme amacıyla görevlendirilmiştir.

Collège de France'ın kadrosuna alınmış ve Türkçe ve Farsça alanında öğretim üyeliği görevi verilmiştir. Çeşitli okullarda müdürlükle birlikte müsteşar olarak görevler yapmıştır. Bürokratik üslubu sayesinde birçok ülke kralı ile görüşme fırsatı bulmuştur. Kendisine Fransa kralı Légion d'Honneur, Prusya kralı Aigle Rouge, İran şahı Nîşân-ı

Şîr-i Hurşîd ve Osmanlı Devleti Nişân-ı İftihâr madalyası verilmiştir. Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres, Hollanda ve Belçika kraliyet enstitüleri, Société Asiatique, İngiltere’de The Royal Asiatic Society de onu üye seçti. 1834-1847 yılları arasında Société Asiatique’te başkanlık görevini yürütmüştür. Birkaç defa İstanbul’a giden ve kralın huzurunda yaptığı bir konuşmada genç şarkiyatçıların, özellikle ilmî araştırmalar için her türlü yardımın yapıldığı ve misafirperverliğin gösterildiği Osmanlı topraklarına gitmelerini tavsiye etmiştir (Eyice, 2001: 576-578).

Jaubert’i tezimize konu ettiren eserine baktığımız zaman, yayımlandığı tarihleri düşündüğümüzde Türk diline olan hizmeti hepimizce kabul edilir derecede önemlidir. Eser her ne kadar yabancıların Türkçe öğrenmelerini kolaylaştırmak için kaleme alınmış olsa da, iyi bir dil gözlemcisinin gözüyle bakıldığında o yıllarda Türkçenin kelime dağarcığına ve cümle yapısına dair birçok şey elde etmek mümkün.

Eserin başlığına dikkat edilirse -ek olarak koyduğumuz nüshadan bakılabilir- “Türk” kelimesinin son harfi “k”, bilinen kullanımının aksine yani “q” ya da “c” kullanmak yerine klasik bir şekilde “k” olarak yazılmış. Eserin yayımlandığı tarihler dikkate alındığında, sonraki yıllarda hangi anlayışın ve zihniyetin ürünü olarak bugün dahi kullandığımız “k” harfi yerine “q” harfinin kullanılması yaygınlaştırılmıştır? Düşündürücüdür?

Buna benzer bir durum olarak yine 1730’larda İbrahim Müteferrika tarafından yayımlanmış olan bir başka Türk Dili gramer kitabında da aynı duruma rastlamıştık. Yaklaşık 100 yıllık bir arayla Avrupa Türk, kelimesini yazarken bilimsel olarak hazırlanan eserlerde klasik “k” harfinin kullanmış ama 19. yüzyılın başlarından itibaren bir güç bu kullanımı değiştirerek “q” ve “c” harflerini yaygınlaştırmış!

Eserin giriş kısmında Türkçenin kelime telaffuzunun zorluğuna dair ifadelerle birlikte Türk dili için kapsamlı çalışmalar yapmış olan Meninski ve Viguiet’in Türkçeye dair yapmış oldukları çalışmalar üzerinden katkılarına değinilmiştir (Jaubert, 1823: VII). Özellikle dil konusunda, çok yetenekli Meninski’nin, İstanbul’da bulunduğu yıllarda, hocası Ali Ufkî önderliğinde Türk dilinin gramer yapısını inceleme fırsatı bularak Türk dili için ilk bilimsel faaliyetleri başlatan isimlerden biri olduğunu bu eser üzerinden de öğrenmiş oluyoruz.

Yine eserin önsözünden öğrendiğimiz doğrultuda diyebiliriz ki Türk dili 19. yüzyılın başlarında dahi ciddi bir sadeleşmeye ihtiyacı vardır. Çünkü eserin daha birinci sayfasında, Türkçe tam anlamıyla öğrenilmek isteniyorsa mutlaka ama mutlaka Arapçadan ve Farsçadan yararlanılması gerektiği beyan ediliyor (Jaubert, 1823: I). Bunun, her ne kadar yabancılar tarafından ifade edildiğini bu eserde görsek de II. Mahmud'un askerî alanda yapmış olduğu yenilikler neticesinde dile de müdahale ederek daha anlaşılır bir dil ortaya çıkarma çabası, askerî kurumlardaki birçok eski terim yerine daha modern terimlerin getirilmesi bu durumu doğrular niteliktedir.

Eserin önsözünde ayrıca Türk dilinin hâkim olduğu sahalarda Ege Denizi'nden, Rumeli'nden tutunda Kandlıhar'a kadar olan geniş bir coğrafyada hüküm sürdüğü ifade edilmiştir.

İlk bölümde alfabeden bahsedilerek Arap alfabesinin 33 harfi bir liste hâlinde verilmiş ve Latin alfabesindeki karşılıkları gösterilmiştir. Söz konusu harflerin, kelimeler kurulurken, başta, ortada ve sondaki halleri görüntü olarak gayet net bir şekilde gösterilmiştir (Jaubert, 1823: 8). Türkçeyi öğrenmeye yeni başlayanlar için çok kolaylık sağlayacak nitelikte bir tablo hazırlanmıştır. Tablonun başında “*Grammaire Turke*” yazmaktadır. Bu o dönem için Osmanlıca diye bir tabirin henüz kullanımda olmadığını da kanıttır.

İkinci bölüm harflerin değerleri şeklinde bir başlıkla başlamış olup gündelik hayatta en basitinden karşılaşılabileceğimiz kelimelerin kuruluş biçimleri, alfabedeki harflerin sıralaması takip edilerek örnekler hazırlanmıştır.

Üçüncü bölümde Arapçadaki esre, ötre ve üstün terimlerinin dil içerisindeki kullanımlarına değinilerek karşı gelmiş olduğu ünlülerden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde gramer kuralları iyice derinleşerek Türkçede bulunmayan artikıl kavramından tutun da nominatif, genitif, datif, accusatif, vocatif, ablatif gibi kavramlar üzerinde duruluyor.

Baskı hatasına bağlı olmakla birlikte ikinci kez 4. bölüm altında kıyas kavramının Türkçedeki kuruluş yapısı incelenmiş. Beşinci bölümde isimlerin kuruluş yapıları incelenerek yapım ekleri ve çekim ekleri üzerinde durulmuştur.

Altıncı bölümde rakamların yazılışları Fransızca ve Arap harflerine karşılık gelecek şekilde yazıldığı gibi rakamların okunuşları latin harfleri ile bugünkü Türkçeye çok yakın bir şekilde yazılmıştır.

Yedinci bölümde zamirler çok kapsamlı bir şekilde örneklenmiş tablolar kurularak verilmiştir. Bu yedinci bölümden sonra eser II. Bölüme geçmiş ve genel olarak kullanılan fiillerden bahsedilmiştir. Fiillerin kullanılış yerlerine dair uzun uzun uzadıya bir anlatımlar yapılarak okuyucunun kendi kendine bu dili öğrenebileceği şekilde izahatlar yapılmıştır.

Fiillerle birlikte zamanların yapısı, çekime giren fiillerin zamanlarla uyumu doğrultusunda çok geniş bilgiler verilmiştir. Eserde diğer dikkat çeken bir yapı olarak bütün bilgiler hangi başlık altında olursa olsun belli bir rakamlar dizisi dahilinde (1.....200) okuyucuya sunulmuştur. 206. maddeden sonra zarflar, başlığı altında, zaman zarflarından tutun da yer ve miktar zarflarına kadar birçok kelimenin 19. yüzyılın başlarındaki okunuşuyla birlikte yazılışlarını görmek mümkün. Bu yönüyle eser aynı zamanda kelimelerin yıllara göre geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümleri takip etmemizi kolaylaştırıyor.

Eser 121. sayfasından itibaren Türk dilindeki atasözlerinin bir listesi verilmiş. Toplamda 357 adet atasözü yazılarak bazılarının anlaşılmasını kolaylaştırmak için dipnotlar düşülerek açıklamalarda bulunulmuştur. Bu madde başlığı altından da yani buradaki atasözlerinden o günlerdeki Türk toplumunun düşünce yapısını, hayata bakış açısını net bir şekilde gözlemlemek mümkün.

138. sayfadan itibaren çeşitli eserlerden kesitler alınarak Türk dilinin gramer yapısına dair bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Olay örgüsünün ağırlıklı olduğu metinler seçilerek okuyucuların metinleri anlaması hususunda kolaylık sağlanmıştır. Tabii bu metinlerin tamamı Türkçe bilmeyen ve öğrenmek isteyen, aynı zamanda Fransızca bilen kimseler için özenle seçilerek hazırlanmış.

Eserin 148. sayfasında bir içindikiler, sayfası mevcut olup arkasından Osmanlıca olarak kalem alınmış deyim ve atasözü sıralaması mevcuttur. Bu deyim ve atasözlerinden

hareketle o döneme ait Türk düşünce sisteminin ve gündelik hayatta insanların nelerin kaygısını duyduğunu gözlemlemek mümkündür. Atasözleri, bir milletin hayatı duyuş ve algılayış biçiminin saklandığı en önemli kaynaklardır ki Tanzimat'ın ilk aydınlarından Şinasi, *Durub-ı Emsal-i Osmanî*, adlı eserini, kendi döneminin kültürel birikimini, Avrupa görmüş biri olarak Osmanlı toplumunun duyuş düşünüş biçimini, o dönem itibarı ile derleyerek ölümsüzleştirmiştir.

Esere dönecek olursak, cümle yapılarından hareketle aktif cümle, pasif cümle örnekleri verilerek Türkçe öğrenmek isteyenlere kolaylık sunulmuştur. Türkçenin yapısını o dönemi dikkate alarak incelediğimizde, Arapça ve Farsçadan arındırılmış örnek kalıplarla çok daha basit bir yapıya sahip olduğunu görebiliriz.

Eser son bölümünde dört sayfalık bir fiil çekimlerine yer vermiştir. Arkasından Osmanlıca metin örneklerine yer verilerek bitirilmiştir.

Eser, günümüzde olduğu gibi, yabancı bir dil olarak Türkçenin öğretimine dair hazırlanmış ilk kaynak kitaplardan biri olarak Türk dilinin içinde bulunduğu yapısal durumu ve fiil zenginliğini, söz konusu yıllarda bilimsel bir şekilde saklamış ve bugün bize ulaştırarak morfolojik, analojik tahlillere öncülük edecek nitelikte muhafaza etmiştir. Şüphesiz Türkçeye dair bu kadar bilgi barındırması, onun Osmanlı aydınları tarafından mutklaka gözden geçirilmiş olacağına hükmetmemize yeterlidir. Çünkü Osmanlı, eğitim için reformlarını II. Mahmud'la çok daha sistemli bir sürece sokmuş ve devamı da kendisinden sonra gelen padişahlarla desteklenmiştir. Türkçenin bir eğitim dili olarak okullarda zorunluluğuna dair alınan kararların alınmaya başladığı anayasal düzenlemeler düşünülünce bu gibi kaynak kitapların okullarda okutulmak üzere gözden geçirildiği hükmüne varılabilir.

1.2.8. Arthur Lumley Davids (1811-1832) (A Grammar of The Turkish Language 1832)

Arthur Lumley Davids, Sarah Lumley ve Jonki Davids'in tek çocuğu olarak 1811 yılında dünyaya gelmiştir. Yahudi bir ailenin çocuğu olarak çok kısa ömründe, doğu dillerine merakı üzerine kaleme aldığı ilk eserlerden biri Türk dilinin gramer yapısına

dair yazmış olduğu *A Grammer of the Turkish Language* adlı eseridir. Eser incelendiğinde de görülecektir ki Davids, bu esere kendini adamıştır. Yeteneği sadece Türk diline karşı değil, aynı zamanda Arapça ve Farsçaya da zaman ayırarak kendini geliştirmeye çalışmıştır. Davids’in eserinden önce de Türk diline dair eserler ortaya konmuştur. Ancak Davids’in eserinden sonra Türk dilini konu edinen hemen hemen her eser Davids’in eserini referans ve kaynakça olarak göstermiştir.

Türk dilinin sistematik bir biçimde, yapısal bağını birçok başlık kullanarak tahlil etmiş ve öğretici mahiyette örneklere yer vermiştir.

Biyografisine bakacak olursak çok erken yaşlarda, Yahudiliğinin farkına varıp bu konuya dair, siyasi mahiyette düşüncelerini *London Times* gazetesinde savunmuştur.¹³ Bizi Yahudiliğinden ziyade ortaya koyduğu eser ilgilendirmetedir. Kendisinin Yahudi olmasına istinaden Türk diline katkıları dolayısı ile Türkçülüğu Türklere Yahudiler kazandırmış gibi bir hükme varılmaz. Kendisinden önce de Türklere ve Türk diline dair çalışmalar yapılmıştır. Kendisinden önceki yıllarda yapılmış çalışmaları ne kadar taramıştır bilemeyiz ama eserini kaleme aldığı yıllarda, Türk dilinin mevcut durumunu görmemiz açısından önemli bir kaynaktır.

Yukarıda da söylediğimiz üzere Avrupa kökenli Türkoloji eserlerinden birçoğunun Türk yazar ve düşünürleri üzerinde çok önemli etkileri olmuştur. Söz konusu eserlerden birisi olan de Arthur Lumley Davids’in yazdığı “*A Grammer of the Turkish Language*” (*Türk Dili Grameri*, Londra-1832) isimli eseridir. Türkçenin Avrupai tarzsa bir yapısal inceleme ile yayımlanan ilk sistematik boyutlu gramer kaynağıdır diyebiliriz.

Bu eserin gramer bölümleri, Fuat Paşa ve Cevdet Paşa’nın *Kavaid-i Osmaniye* adlı eserlerinin yazılmasına da ilham kaynağı olduğu rivayet edilmektedir. Bununla birlikte Ali Suavî’nin Paris’te çıkardığı *Ulûm* gazetesinin ilk sayısında yayınlanan “Türk” adlı makalesine Davids’in eserinin giriş kısmı öncülük etmiştir (Sarınay, 2004: 53).

¹³ <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/4987-davids-arthur-lumley>

Arthur Lumley Davids'in "A Grammar of the Turkish Language" adlı eseri "Giriş, Türk Dili Grameri, Söz Varlığı, Diyaloglar ve Ekler" olmak üzere inceleme bir kaynak olarak dört bölüm halinde okuyucuya sunulmuştur.

Giriş bölümü, Türklerin kökeni ve tarihi ile ilgili belirli bilgiler içermektedir. Fakat bu bilgilerin doğruluğu bugün yapılan yeni çalışmalar ışığında tartışılır niteliktedir. Bu bölümde Türkolojinin araştırma sahasına giren çok fazla bilgi ve bunlara dair açıklamalar mevcuttur. Girişin son sayfalarında eserin yazılış amacının ifade ederek bu esere diplomatlara, gezginlere ve tüccarlara dönük bir eser olduğunu söylemiştir. Bu düşünce ile kaleme alınan eser, Türk dilini, söz konusu eserin kaleme alındığı yıllarda, öne çıkarmış ve Türk dilinin gramer yapısı ortaya konarak Batılı aydınlar için Türklere dair ve Türklere ait dilleri üzerine düşünme fırsatı yaratmıştır.

Türk Dili Grameri Bölümü'nde, Türk dili grameri hakkında yabancı bir bilim insanı bakış açısıyla bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerin ve kullanılan alfabenin standartlığı tartışılrsa da 19. yüzyılda Türk diline bakış açısı sağlaması yönüyle önemli olduğunu düşünüyoruz. Gramer bölümünde, özellikle örnekler verilirken başlığa ve dönemim kullanımına uygun kullanımlar verilmediği tespit edilse de yazıldığı dönem göz önüne alındığında Türkçülük için ilk bilimsel kaynaklar arasında hayli yankı yapmıştır.

Söz Varlığı Bölümü'nde, 19. yüzyıl İstanbul Türkçesinin söz varlığı ile ilgili ilgi çekici örnekler verilmiştir. Gün adları, organ adları, mevsimler, meslekler, hayvan adları, renkler, yeryüzü söz varlığı, fiiller, ülke adları gibi dönemin bakış açısını yansıtacak örnekler verilmiştir.

Kitabın dikkat çeken başlıklarından biri de Diyaloglar Bölümü'dür. Bu bölüm, Türkçe bilmeyen birinin Osmanlı topraklarında hayatını sürdürmesi için hazırlanmış görüntüsü vermektedir. Bu bölümde; ikili ilişkilerle, yeme içmeyle, yazmayla, alışverişle, giyimle, seyahatle, hava durumuyla ilgili günlük yaşamda sıkça kullanılacak, günlük yaşamı kolaylaştıracak diyaloglar bulunmaktadır.

Ekler Bölümü'nde ise Arthur Lumley Davids, Türk dilinin farklı alanlarından bazı seçme metinleri eserin sonuna eklemiştir.

Eser içerik itibarıyla Türk dilini, enine boyuna, uzun uzadıya ve çok fazla örneklerle anlatma çabasında olmasa da yazıldığı dönem için denilebilir ki Türk dilinin yapısal durumunu, kelime dağarcığını Osmanlı aydınına göstermesi ve kendi dilinin zenginliğini bu aydınlara farketirimsi hasebiyle önemli bir kaynaktır.

Dil bir kimliğin en temel taşıdır. Yani milletler kimliğini ifade etme aşamasında ilk müracat ettikleri araç öz dilleri olmuştur. Davids de Türk dilinin yapısını incelerken Türklere de kimliklerinin farkına varması için bu eseriyle bir fırsat vermiştir. Daha sonraki Türk diline dair tartışmalarda ve Türk dilinin güncel sorgulamalarında müracat edilen bir eser olması nedeniyle de Türk dilinin safhalarını gözlemleyerek Millî bir edebiyatın gerekliliğine inanan kimselerin başvurduğu bir eser olmuştur. Bunu Bernard Lewis de eserinde dile getirmiştir: *1851’de yayımlanan ve Türkiye’de modern anlamda Türkler tarafından yazılmış olan ilk Türkçe grameri olan Fuat ve Cevdet Paşaların Kavaid-i Osmaniye’sine de kaynaklık ettiği rivayet edilmiştir* (Lewis, 2007: 344). Araştırmacı yazar Vecihi Hekimoğlu da aynı kanaatle Davids’in eserinin Fuat ve Cevdet Paşaların eseri için kaynaklık ettiğini ileri sürmüştür (Hekimoğlu, 2009: 298).

1.2.9. James W. Redhouse (1811-1892) (Grammaire Raisonné de la Langue Ottomane, 1846)

1811 yılında Londra’da dünyaya gelmiş ve daha on beş yaşındayken İstanbul’u ziyaret etme fırsatı bulmuştur. Çok erken yaşta anne ve babasını kaybetmiş olan Redhouse, 1819’da Christ’s Hospital isimli yardımla birlikte eğitim hizmeti veren kuruma yerleştirilmiştir. Christ’s Hospital’da denizcilikle birlikte haritacılık, teknik resim, trigonometri gibi birçok alan üzerine eğitim görmüştür. 1826’da disiplinsizlik nedeniyle okuldan çıkarılınca, Akdeniz’e açılan bir gemi ile İstanbul’a gelmiştir (Findley, 2007: 523).

İstanbul’da Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun isimli kurumda teknik ressam olarak çalışma olanağı bulmuştur. İstanbul’da bulunduğu ilk 8 yıllık süre zarfında Türkçenin yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. Tophane atölyelerinde ressamlık yaparken Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Beş sene sonra Şarkî Türkçe lehçesini tetkik etmek için Rusya’yı ziyaret etme fırsatı bulmuştur. Ağır başlı haliyle dikkat çeken Redhouse, hedefine varmak için var gücüyle çalışmıştır. Yirmi üç yaşına girince,

Türkçe, İngilizce ve Fransızca bir lügat neşretmek maksadıyla Londra'ya dönmek zorunda kalır. Fakat bu esnada Paris'te Bianchi'nin Türkçe-Fransızca lüğatinin yayımlanması, Redhouse'ın teşebbüsünü bir müddet için ertelemiştir. Söz konusu yıllarda Londra'ya, Türkiye sefiri olarak ve beraberinde bazı askerî ve bahriyeli zabitan getirerek Namık Paşa isminde birisi gelmiştir. Namık Paşa, Redhouse'un en kıymetli dostlarından biri olmuştur. Redhouse İstanbul'da iken, beraberce İbni Batuta'nın seyahatnamesini Türkçeye çevirmişlerdir. Vücuda getirdikleri eser, İngiliz Kralı tarafından Sultan Mahmud'a hediye edilmiştir. Londra'da tekrar görüştükleri vakit, Paşa'nın ısrarlarıyla Redhouse, Türkiye'den gelen genç zabitlerin tahsilleriyle meşgul olmuştur. Dört sene sonra İstanbul hasretine dayanamayarak Sadrazamın hususî tercümanlığını kabul etmiştir. Bir müddet sonra, hariciye nezaretinde aynı vazifeyi ifa etmeğe başlamıştır. Bu devri, gerek Redhouse gerek Türkiye için verimli bir dönem sayabiliriz. Çünkü burada kalem arkadaşları daha sonra sadrazam olacak Ahmed Vefik ve Fuad Efendiler olmuştur. Bu üç güzide gencin arkadaşlığı, hayatlarını aynı vadiye dökmüş, artık her üçü de Batı'yı Türkiye'ye; Türkiye'yi de Batı'ya tanıtmak amacıyla mücadele ederek hayatlarını tamamlamışlardır. İstanbul'dayken Redhouse, İngilizce'den Nelson'un hayatını ve "*Seyrisefain Hülâsası*"nı Türkçeye çevirmiştir. Bu ikinci kitap, bahriye mektebinin matbaasında basılmıştır (Findley, 1998: 211).

Redhouse'un 1846'da yayımlanan Türk diline dair eserine baktığımızda, ilk etapta birinci chapitre/bölüm başlığı atında incelediği alfabe ile ilgili 98 maddelik bir açıklama görüyoruz. Bu bölümde 31 harfin Fransızca karşılıklarına değinilerek harflerin başta, ortada, sonda okunuşlarına değinilerek bazı seslerin Fransızcada iki harfe karşılık geldiğine dikkat çekmiştir. Bu başlık altında harflerin tanıtımı yapılırken kullanılan örneklerde Farsça kökenli kelimeler ile Türkçe kelimeler arasındaki farka değinerek Türklerin Osmanlı çatısı altında, devletin millet bazında asıl unsurunu, Türkleri dikkate aldığı görülmektedir.

Eser dört ana bölüme ayrılarak ilk bölümde Türk diline ait seslerin Arap harfleri üzerinden karşılıkları uzun uzadıya anlatılmıştır. İkinci bölümde morfolojik tahliller yapılarak Türk dilindeki isim soylu sözcükler, filler, zamirler, sıfatlar örneklerle açıklanmış ve tablolara kullanılarak okuyucuların Fransızca ile kolay karşılaştırması sağlanmıştır (Redhouse, 1846: 70). Yine bu bölüm içerisinde fiillerden bahsedilerek

edilgen yapılar üzerinden Türk dilinin cümle yapısı incelenmiştir. Eserde kelimelerin tahlilleri yapılırken, sözcük türleri hakkında bilgi verilerek isim soylu kelimelerden bahsedilmiş ve Türk kültürü ile birlikte toplumsal algı hakkında da bilgi verilmiş. Türklerde, aileden gelen bir isimlendirmenin olmadığı, yani soyadı kavramının olmadığını bunun alternatifi olarak “oğlu” kelimesinin kullanıldığını belirtmiştir (Redhouse, 1846: 335).

Üçüncü bölüm belki bu kitap için en önemli bölümdür. Çünkü kelimeler, sözcük türü olarak gruplara ayrılarak incelenmekle birlikte Türkçe kökenli kelimeler; Farsça kökenli kelimeler, Arapça kökenli kelimeler tespit edilmiş ve sonrasında cümle içerisindeki kullanımlarına dair geniş bilgiler verilmiştir. Kelimelerin bu şekilde gruplandırılması ve milliyetine göre incelenmesi sosyal hayatta bu kitabı okuyan insanları, milliyet düşüncesi etrafında düşünmeye götürdüğünü söyleyebiliriz. Martin Heidegger’in ifadesiyle “*dil varlığın evidir*” (Heidegger, 2010: 63). Varoluşunu duyumsamak isteyen insan öncelikli olarak dilinin farkına varır ki dil onun ait olduğu yeri gösterir. Bu bakımdan bu kitaplar her ne kadar bir gramer kitabı olarak yayımlanmış olsalar da kelimelerin tahlili üzerinden millet kavramları, hitap edilen kitleye benimsetilmiş ve herkesin ait olduğu yerler sorgulatılmıştır.

O dönemde Osmanlı devlet çatısı altında, birden çok millet var ama yönetime yakın olsun ya da olmasın; toplum içerisinde zengin bir zümre olsun ya da olmasın bunlara bakmaksızın doğrudan hâkim unsur Türklerin dili, merkeze alınarak Türk kimliğinin öne çıkarıldığını bu eserde görmek mümkündür.

Bu eseri dışında, *Vade mecum of the Ottoman colloquial language (1855)*; *Turkish vade mecum (1877)*; *A simplified grammar of the Ottoman-Turkish (1884)*; *Müntehabatı lügati Osmaniye (1838)*; *A dictionary of Arabic and Persian words used in Turkish (1853)*; *A Turkish and English lexicon shewing the English significations of the Turkish terms (1890)*; *Kitabı maanii lehçe li James Redhouse el İngilizî (1890)*; *The Mesnevi (1881)*; *A Vindication of the Ottoman Sultans title of caliph (1877)*; *On the history, system and varieties of Turkish poetry (1879)* isimli eserleri mevcuttur (Karagöz, 2010: 249).

Eserlerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere, Redhouse yaşadığı yıllar içerisinde Osmanlı kültür hayatını çok bilimsel bir şekilde desteklemiştir. Ortaya koyduğu çalışmalar kendisinden sonra gelen Osmanlı aydınları kendilerinde eksik olanı bu gibi çalışmalar üzerinden daha net görmüş ve Türk diline odaklı çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Burada da hatırlatmak gerekirse yabancıların Türkçülüğe ve Millî Edebiyatçılara katkısı bilimsel bir boyutta başlamış ve zamana yayılarak dolaylı bir biçimde dönemin dilini ve edebiyatını etkilemiştir.

1.2.10. E. De Valmy (?) (Réformes de L'Empire Ottomane, Leure Influence, 1850)

Eser, tam olarak bugünkü anlamda bir milletvekili, bir diplomat olarak E. De Valmy tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Gündelik bir üslupla yazılmış olması eseri yazarının bakış açısı üzerinden subjektif bir konuma getirirse de eserin içeriğindeki Osmanlı ve Osmanlı toplumunun yaşam biçimine dönük tespitleri, bizim o yıllardaki Osmanlı'yı ve diğer devletlerin politikalarını anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

1850'ler Osmanlı devleti için çok inişli çıkışlı bir süreçtir. Kırım Savaşı ve arkasından ilk dış borçlanma, bu yıllarda gerçekleşmiştir. Toplumsal alanda gayrimüslimlere ve etnik unsur olarak yaşam biçimi farklı olanlara eşitlik namına verilen ayrıca hakların ilanına dair Islahat Fermanı bu yıllarda duyurulmuştur. Eğitim alanında yapılmak istenenleri denetlemek üzere Encümen-i Daniş gibi kurumlar bu yıllarda kurulmuştur.

İşte bu reform niteliğindeki yenilikler üzerinden E. De Valmy, Osmanlı'nın bir değişim süreci içinde olduğunu ve bu süreçte, örnek olarak Avrupa'yı seçtiğini bu eserinde dile getirmiştir. Osmanlı devlet olarak değişimin gereğini 1839'da hatta askerî alanda yapılmak istenen değişikliklere dair programların hazırlandığı III. Selim'in hüküm sürdüğü yıllarda 1789-1807 anlamış ama bu yenilikleri hangi alanda ve kademeli olarak hangi alanlara kaydırılacağı hususunda net bir karara varılamamış.

Buna bağlı olarak III. Selim'den sonra gelen padişahlar kendi dönemi için öncelik ne ise ona dair yenilik girişimlerinde bulunmuş bu da topyekün bir yenilikten ziyade toplumda

ikiliklere sebep olacak nitelikte etnik unsurlara kendi kimlikleri üzerinden bir farkındalık kazandırdığı gibi Türklere de devletin asli unsuru olduklarını hatırlatmıştır.

“Les Turcs, au contraire, se sont separees des Sarrasins [Haçlı seferleri sırasında Müslümanlara verilen ad, umumiyetle Arapları kasten kullanılmış] lorsqu'ils ont mis le pied en Europe. Dés ce jour ils ont pris le nom d'Ottomans, par respect pour la mémoire du fondateur du leur empire et peut-etre aussi par instinct de leurs futures destinées. On conçoit que le monde chretien au moyen âge n'ait vu dans la prise de Constantinople par les Turcs qu'un sujet d'alarmes, mais il est permis à l'historien de notre temps d'y voir l'exécution d'un arret de la justice divine et l'extinction d'un foyer de corruption et de degradation qui répandait sur le monde chretien sa lumière pernicieuse...” (Valmy, 1850: 3).

[Aksine, Türkler Avrupa'ya ayak bastıklarından beri Araplardan farklıdır. O günden itibaren, Osmanlılar adını, imparatorluklarının kurucusunun anısına saygı göstererek belki de gelecekteki kaderlerine içgüdüsel olarak sahip oldular. Orta Çağdaki Hristiyan dünyasının Türklerin Konstantinopolis'i almasıyla sadece alarm konusu olduğunu görmesi anlaşılır bir durumdur. Ancak zamanın tarihçisine göre bir ilahi adaletin Hristiyan dünyasına zararlı ışığını yayan yolsuzluk ve bozulma merkezinin tükenmesi...]

Bu satırlarda Osmanlı'nın Araplardan farkı dile getirilerek Türk kimliği üzerinden Avrupalılarca saygıyı hak eden bir toplum oldukları dile getirilmiştir. Osmanlı'yı devlet olarak kuran Osman Bey'in kendisine olan saygı gereği de devletin isminin bu şekilde kaldığını ve Osmanlıların Avrupa'ya ayak bastığı günden beri Avrupalılarca bu şekilde anıldığı ifade ediliyor. Şu ifadeler dahi Türkçülüğün Avrupalıların nezdinde bilimsel boyutta sorgulanmaya başladığının birer göstergesi olmaya yeterlidir kanaatimizce.

Burada asıl dikkat edilmesi gereken husus “Türk” ün bir etnik kavram olarak İslamiyet çatısı altında millet olarak Araplardan (Sarrasins) ayrı tutulmasıdır. Bunun arkasında bir hayranlık da olabilir ama Türklerin Asya kökenli bir millet olduğu ve benimsedikleri dine rağmen kendine ve Asya'ya özgü değerler üzerinden kendilerine özgü yaşam biçimini de dikkate almadan geçmez.

“Les maîtres de Constantinople en appellent de cette sentence et pretendent occuper legitiment parmi les Etats de l'Occident la place qu'ils ne devaient plus depuis longtemps qu'à nos divisions et à nos rivalites. Pour obtenir ce droit de cité, que ni la guerre ni les alliances n'avaient pu conquérir il fallait

relever l'empire Ottoman de sa décadence et l'initier aux grands principes de la civilisation européenne; il fallait, en d'autres termes, opérer une réforme tout à la fois politique, sociale et religieuse." (Valmy, 1850: 13).

[Konstantinopolis'in yöneticileri bu cümleye itiraz ediyorlar ve artık Batılı devletlerin arasında bölücülerimize ve rekabetlerimize borçlu olmadıkları yerleri meşru bir şekilde işgal ediyordu. Ne savaşla ne de ittifakla kazanamayan söz konusu bu vatandaşlık hakkını elde etmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırmak ve onu Avrupa medeniyetinin büyük ilkelerine başlatmak gerekiyordu. Başka bir deyişle, aynı anda siyasi, sosyal ve dini bir reform yapılması gerekiyordu].

Bu satırlarda da yine Osmanlı'nın içinde bulunduğu kritik sürecin tahlili yapılarak Avrupalıların nezdinde nasıl bir yol izleyerek geri kalmışlıktan kurtulabilir, buna dair formüller üretilerek öneriler sunuluyor. Tabii öneriler arasında hiç şüphesiz ilk önce Osmanlı'nın hem sosyal hem de dinî değerlerle ilgili reformlara gitmesi gerektiği öne çıkıyor. Şüphesiz bu Osmanlı'nın da farkında olduğu bir durumdur ama bu reform sürecini kademeli bir şekilde uzun vadede uygulayacak bir ekibe ihtiyacın olduğu da bir gerçektir.

"C'est cette reforme qui se poursuit en ce moment et sur laquelle nous croyons devoir appeler quelque attention, au double point de vue du progrès de la civilisation et du maintien de l'équilibre européen..." (Valmy, 1850: 7).

[Şu anda devam eden ve üzerinde uygarlığın ilerleyişi ve Avrupa dengesinin korunması açısından iki kez dikkat çekmemiz gerektiğini düşündüğümüz bu reform...].

Osmanlı'da yapılacak reformların netice itibarı ile Avrupa'ya da bir denge getireceği umulmaktadır. Netice itibarı ile Osmanlı, her şeyden önce Avrupa için hemen yanibaşındaki bir pazardır. Ticari ürünlerini Asya'ya ve uzak Doğu'ya ulaştırma aşamasında bir köprü konumundadır.

"D'un autre côté, le désordre et la corruption avaient envahi toutes les fonctions administratives; la levée des impôts était une exaction perpétuelle, aussi stérile pour le Trésor que désolante pour les populations; les règlements d'administration publique étaient abandonnés aux caprices des agents supérieurs et subalternes; les arrêts de la justice, ou pour mieux dire de l'injustice, étaient au plus offrant et dernier enchérisseur; les dere-beys, espèce de seigneurs féodaux, cherchaient à se rendre indépendants dans les provinces confiées à leur administration afin de les opprimer plus librement; les pachas se révoltaient ouvertement contre l'autorité impériale..." (Valmy, 1850: 8-9).

[Öte yandan, düzensizlik ve yolsuzluk tüm idari işlevleri istila etmişti; Vergilerin toplanması, Hazine'nin halk için üzücü olduğu kadar steril olmaması nedeniyle sürekli bir haksızlıktı; kamu yönetimi kuralları, üst ve alt idarecilerin kaprislerine bırakıldı; adalet veya daha doğru konuşabilmek için adaletsizlik kararları en yüksek teklifi verene veya en son teklifi verene aittir; Bir tür feodal efendi olan dere beyler, kendilerini daha özgür bir şekilde baskı altına almak için idarelere emanet edilen illerde, kendilerini bağımsız kılmaya çalıştılar; Paşalar, emperyal otoriteye karşı açıkça isyan etti..].

Ülkenin reformlara olan ihtiyaçlarına gerekçe olarak yukarıda bir dizi olumsuzluklar sıralanmaktadır. Bunlar her geçen gün Osmanlı'nın kendine uzun vadede bir programa ihtiyacının olduğunun göstergesi olduğu gibi Avrupalıların nezdinde Osmanlı'nın konumunu da ortaya koymaktadır. Avrupalılar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasını, geçici olarak istiyor ve bunu kendi içinde yapacağı reformlarla destekliyor çünkü Osmanlı'nın yıkılması neticesindeki toprak dağılımında kimin hangi sahayı sahipleneceği hususunda bir fikir birliği henüz oluşmamıştır. Avrupalı devletler henüz kendi arasındaki sorunları halledememiştir. Buna bağlı olarak reform konusunda desteklediği gibi Kırım Savaşı'nda borç bile vermiştir. Çünkü Avrupa karşısında güçlü bir Rusya itmemektedir. Siyasi arenada büyük devletler bu şekilde çıkarlarını korumaya çalışırken Osmanlı da kendi içinde reformlarla devlet bekasını sağlamaya çalışmıştır. Ama bunu yukarıda Valmy'nin tespitleri doğrultusunda bir çürümüş yapıya rağmen yapması biraz güç olacaktır.

1.2.11. Luis Dubeux (1798-1863) (Éléments De La Grammaire Turque, 1856)

Luis Dubeux, 1798 yılında Portekiz'in Lizbon kentinde dünyaya gelmiş, babasının elçilikteki görevi gereği iyi bir eğitim alma fırsatı bulmuş ve bunu değerlendirerek yaklaşık 22 dil öğrenmiştir. Amcasının kütüphanesinde dil bilime ve kitaplara olan ilgisi daha da artmıştır. Bu ilgi onu kraliyet kütüphanesinin yazıcı bölümüne kadar götürmüş orada bir memur olarak uzun yıllar çalışmıştır. Dil bilime, filolojiye olan ilgisini Charles Magnin ile yapmış olduğu çalışmalarla daha da derinleştirmiştir.

Aynı zamanda dönemin oryantalistlerinden Sylvestre de Sacy ve Antony-Léonard Chézy'den dersler almaya devam etmiştir. Daha sonra Türk dili ile birlikte birçok doğu

dillerinde uzmanlaşınca École Des Langues Orientales Vivantes, (Yaşayan Doğu Dillerinin Okulu) nda profesör olarak görev almış biridir.

1856'da yazmış olduğu eseriyle, profesyonel anlamda, kendi döneminin Türk dilini öğrenmek isteyenler için, en kullanışlı çalışmayı ortaya koymuştur. Söz konusu esere bakıldığında Türk dilinin gramer hususiyetleri, bir sohbet havası içerisinde kısa kısa anlatılmış ve okuyucuları sıkmayacak nitelikte gayet açık örnekler seçilmiştir.

Eserin isminde “Turque” ibaresinin olması da çok daha manidar gözükmektedir. Çünkü Osmanlı'ya Avrupalıların nezdinde bir bakışla bakıldığında, hâkim unsurun Türkler olmasına istinaden böyle bir ismin seçilmiş olması hepimizce açıktır. Bu aynı zamanda devletlerin dinî unsurların yanında millet bazında değerlendirilerek söz konusu devletler ile ilgili bilimsel çalışmalar yapılmış ve millet olarak hâkim unsurlar üzerinden söz konusu devletler isimlendirilerek haklarında çalışmalar yapılmıştır.

Bu doğrudan Avrupa'nın sanayi devrimi sonrasında gelişmiş olan düşünce sistemleri ve 1789' Fransız İhtilali'nin etkisi ile alakalıdır diyebiliriz. Çünkü millet ve milliyetçi söylemler söz konusu olaylar ekseninde dünyaya yayılmaya başlamış bugün dahi mikro milliyetçilik anlayışı doğrultusunda, büyük devletlerin çatısı altında belli bir etnik grubun özerklik hatta bağımsızlık taleplerinin olduğu görülmektedir.

Eserin giriş bölümünde yazarı tarafından ifade edildiği üzere, bu eserin oluşturulma aşamasında yazarın tanık olduğu olaylar ve gözlemlendiği kimseler eserin yayına hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. Yazar Osmanlı coğrafyasında yaptığı gözlemlerinde, birçok etnik grubu gözlemeleme fırsatı bulmuş. Buna bağlı olarak Osmanlı'nın etnik unsur olarak çeşitliliğinden kaynaklandığına inandığı bir yargıya varmış, yani Türk dilinin fonetiğine, sesletimine eğitim durumu ne olursa olsun entelektüel birinin bile kelimeleri seslendirirken ses uyumlarına dikkat etmediğini fark etmiş. Buradan hareketle Türk dilinin ses uyumlarını dikkate alarak bir gramer kitabı yazmaya karar vermiş. Yazarın Osmanlı coğrafyasında böyle bir şeyin eksikliğini gözlemleyip bir kitap yazmaya karar vermesi kendisinden sonraki Türk dili uzmanları için önemli bir öncü adım olmuştur. Hareket noktası çok uluslu bir devlette ortak bir ifade aracının, ortak bir dilin olmayışı büyük bir sıkıntı olmuştur:

“Il explique ces anomalies par l'état peu avancé de la civilisation dans certaines contrées, et plus encore par la différence d'origine des habitants. En effet, parmi les peuples qui parlent des dialectes tartares, quelques-uns manquent tout à fait de culture intellectuelle, tandis que d'autres appartiennent à des races étrangères et ne peuvent jamais se corriger complètement de leurs habitudes naturelles de prononciation. Telles sont les causes qui ont amené des altérations dans le langage parlé; mais, tout en reconnaissant leur existence, on est forcé d'admettre que le principe d'euphonie n'en subsiste pas moins dans toute sa rigueur. Depuis longtemps je me proposais de publier une grammaire turque fondée sur le système d'euphonie mis en lumière par M. Roehrig. Comme professeur, c'était mon devoir, et un sentiment tout personnel m'y engageait d'ailleurs; car, je l'avoue, il m'aurait été pénible de laisser à d'autres le soin d'appliquer à un ouvrage spécial ces doctrines que j'ai déjà fait connaître au public par la voie du Journal Asiatique et dans mes leçons.” (Dubeux, 1856: VI)

[Bu farklılıkları, bazı ülkelerdeki gelişmiş medeniyet durumu ile ve hatta dahası, sakinlerinin kökenleri arasındaki farkla açıklıyor. Aslında, Tartar lehçelerini konuşan halklar arasında, bazıları entelektüel kültürü görmezden gelirken diğerleri yabancı ırklara mensupturlar ve doğal telaffuz alışkanlıklarını asla tam olarak düzeltemezler. Bunlar, konuşulan gündelik dilde değişikliklere neden olan sebeplerdir. Ancak, varlıklarını kabul ederken euphony ilkesinin hiçbir zaman daha az titizlikle kalmayacağını itiraf etmek zorundayız. Uzun zamandır Bay Roehrig'in ortaya çıkardığı euphonie sistemine dayanan bir Türkçe gramer yayınlamayı planlamıştım. Bir eğitimci olarak bu benim görevimdi ve bana çok özel bir his verdi; çünkü derhal Asiatique aracılığıyla ve derslerimde halka duyurduğum doktrinleri özel bir işe uygulamak için başkalarına bırakmak benim için acı verici olurdu].

Yazarın yukarıda da ifade ettiği üzere Türk dili ile ilgili çalışmalarını *Journal Asiatique* adlı dönemin gazetesinde yayınlamaya başlamış, Dil Oğlanları Okulu'na atandıktan sonra da çalışmalarını genişleterek bu çalışmayı ortaya koymuştur. Bu çalışmasıyla aslında Türk dilinin de omurgasını metodik bir yaklaşımla çok daha bilimsel bir şekilde ortaya koymuştur. Kitabı bölüm bölüm takip etmek hiç Türkçe bilmeyen bir kimseye Türkçe öğretmek için yeterli nitelikte örnek bilgiler ihtiva etmekle birlikte, bazı kelimelerin morfolojik takibine de ışık tutmaktadır.

Eserin ilk sayfalarına bakıldığında Arap harflerinin Latin alfabesindeki karşılıkları Osmanlıcadaki kullanımları, başta, ortada, sonda nasıl yazıldıkları hakkında bilgi verilmiştir. Burada da dikkatimize takılan bir husus olarak “k” seslerinin “q” şeklinde gösterilmeyişidir. 1856 yılında Avrupalılar, Osmanlıcadaki kalın ses olarak okunan kaf'ı, ince ses olarak okunan kef'i tek ses üzerinden “k” şeklinde göstermiştir. Daha

önceden keşfetmiş olduğumuz bir hadise olarak Türk dilindeki “k” sesi hangi tarihten itibaren ve neye istinaden “q” sesi olarak okunup aktarılmaya başlanmıştır o da ayrı bir tartışma konusudur. Ama en azından diyebiliriz ki Avrupa toplumu 1856’ya kadar “k” sesi yerine “q” sesini dil çalışmaları ile ilgili eserlerde tercih etmemiştir. Eserin adında her ne kadar tercih edilmiş olsa da Latin alfabesine kârlılık olarak aktarım söz konusu olduğunda “kaf” da “kef” de “k” sesiyle verilmiştir.

Eserin ikinci bölümü de kelimeler oluşturulurken harflerin hece fonksiyonlarına, birleşme şekillerine ayrılmıştır. Bu bölümden hareketle diyebiliriz ki Arap harfleri üzerinden de olsa Türkçenin, Türk dilinin fonetiğinden tutun da kelimelerin köklerine varıncaya kadar Fransızca ile kıyaslanarak çok geniş bilgilere yer verilmiştir. O dönemde Türk diline dair böyle bir bilgi ancak ve ancak “Dil Oğlanları Okulu” olarak bilinen bir okulun gereği uzun süre Osmanlı topraklarında ikamet emeyi gerektirmiştir. Nitekim eserin yazarının Dil Oğlanları Okulu ile rabitasını yukarıda vermiştik.

Üçüncü bölümde tartışmalı olarak Fransızcadaki mevcut duruma istinaden Türk dilinde eril, dişil durumlar ile ilgili birtakım açıklamalar yapılarak eril, dişil durumun türleri üzerinden izahatı yapılmıştır. Ayrıca Türkçedeki ismin hal eklerinin Fransızcadaki karşılıkları da örnekler üzerinden anlatılmıştır.

Dördüncü bölüm, sıfatlar ve kıyaslamalara dair bir bölüm olarak üstünlük, en üstünlük kavramları üzerinde durulmuştur. Beşinci bölüm rakamların kullanımına dair açıklamaların olduğu bir bölümdür. Rakamların ebce hesabına benzer nitelikte bazı harfler üzerinden karşılıkları verilmekle birlikte, rakamaların geniş çaplı ifade şekilleri de örneklendirilmiştir.

Altıncı bölüm, zamirlere ayrılmış ve zamirler kişi zamirlerinden başlayarak tekil, çoğul tüm kullanımlarına dair örnekler verilmiştir. Yedinci bölüm, fiiller ayrılmış, fiillerin kök halleri, aldıkları ekler ve zamanlara göre çekimli halleri uzun uzadıya anlatılmıştır.

Sekizinci bölüm, çok kısa da olsa ön eklere son eklere ayrılmış, yine burada da örnekler üzerinden izahatlar yapılarak kitap sanki hiç Türkçe bilmeyen birileri için hazırlanırcasına basit örneklerden yararlanılmıştır.

Dokuzuncu bölüm, zarflara ayrılmış; onuncu bölüm ünlem cümlelerinin kullanımına dair örneklerle izah edilmiştir. On birinci bölüm, isim soylu kelimelerin kökenlerine

dair açıklamalar yapıldıktan sonra isim soylu sözcüklere getirilen son eklerden, çekim eklerinden bahsetmiştir.

Eserin tamamı düşünüldüğünde, o dönemin şartlarında yazılmış çok sistematik bir içeriğe sahiptir. Sadece Türk dilini öğrenmek için değil tüm dillerin öğrenilmesi aşamasında herkesin bilmesi gereken ana hususları net bir şekilde izah ederek dil öğreniminin de kolaylaşmasına katkı sağlamıştır diyebiliriz.

Bu eser de yayımlandığı yıl itibarıyla oluşturduğu kamuoyu çerçevesinde Türklere ve Türk diline dikkat çekmiştir. Yayımlandığı tarihlerde Osmanlı her ne kadar savaş halinde olsa da daha sonraki yıllarda Yeni Osmanlı olarak Avrupa'ya gidecek olan aydınlar bu ve benzeri kaynakları görmüş olacak ki yurda döndükten sonra Şinasi'nin sözlük çalışması yapmıştır. Yine buna istinaden Namık Kemal'in ve Ziya Paşa'nın Türk edebiyatına ve Türk dilinin mevcut haline dikkat çekme çabası bununla alakalıdır. Avrupa'da kendi kültürüne dair bu gibi bilimsel çalışmaları gören aydınlar, yazarlığın edebî bir eser ortaya koymaktan ibaret olmadığını; bir de işin bilimsel boyutunun olduğunu idrak ederek Türk kültürüne ve kimliğine ayrıca Türk diline daha geniş bir perspektiften bakmayı öğrenmişlerdir.

1.2.12. Pierre Henri Mathieu (1793-1872) (*La Turquie et Ses Different Peoples*, 1857)

Henri Mathieu, Fransız politikacı kimliği ile bilinmekle birlikte oryantalist, şarkiyatçı kimliği ile öne çıkmış biridir. Osmanlı'yı, yaşadığı dönem itibarıyla, metrekaresine varıncaya kadar tanıma fırsatı bulmuş ve bunu gerek coğrafya üzerinden gerekse kültürel kodlar üzerinden gözlemleyerek eserler ortaya koymuştur. Bunların en başında *La Turquie et Ses Different Peoples* adlı eseri gelmektedir. 1857 yılında yayımlanmış olduğu bu eser, iki bölümden oluşmaktadır ve eser Fransızca olarak kaleme alınmıştır.

İlk bölümde ki bu bölüm 47. sayfaya kadar devam etmektedir, Osmanlı topraklarının coğrafi görünümünü, dağlarını, denizlerini, kıyılarını, ovalarını, ırmaklarını, bugün il olarak bildiğimiz şehirleri, o dönemki özellikleri ile fazla detaya girmeden anlatmıştır.

İkinci bölümde ise etnik unsurlar üzerinden konu başlıkları oluşturarak Osmanlı coğrafyasında söz konusu millet namına kim varsa hepsi hakkında bilgi vermiştir. Millet sınıflamasının o yıllarda Osmanlı gibi bir ülke için de yapılması, aslında 19. yüzyılda Avrupa için çok popüler bir çalışma alanı olan antropolojik çalışmalarla alakalıdır. Bu konuda Avrupa kendi coğrafyasındaki milletleri bilimsel anlamda sınıflama noktasında hayli çalışma yapmış, Osmanlı ile çalışma alanını genişletmiştir. İşte bunlar 19. yüzyılın sonlarında Türklerin kimlik bilincine ulaşmasını destekleyen önemli çalışmaların öncüsüdür.

Nitekim esere baktığımızda Türklerin fizyolojik özellikleri hakkında, soy ağacı tahliline benzer nitelikte bir pasaj da bu kitapta dikkate değer nitelikte kaydedilmiş, Türklerin Hunlar ile rabıtasından tutun da Kafkas halkı ile olan soydaşlığına kadar birçok millet ile kıyaslama yapılmıştır:

“Les Turcs ont en général, le teint blanc les cheveux noirs ou châains, les yeux grands, les joues pleines; mais on ne trouve guère qu'en Albanie et dans l'Asie-Mineure cette race caucasienne qui rappelait les plus beaux types de l'antiquité. Les musulmans de la Thrace et de la Bulgarie sont un melangé de Huns ou d'Esclavons de Grecs ou de Romains. Les Bosniaques ont très peu de sang turc et présentent tous les caratères des Tartares Patzinaks, ou Patzinacites, dont ils descendent (Mathieu, 1857: 47).

[Genel olarak Türkler beyaz tenli, siyah veya kahverengi saçlı, iri gözlü ve dolgun yanaklara sahiptir; ancak Arnavutluk ve Küçük Asya'da (Anadolu Yarımadası) bu Kafkas ırkı, en güzel antik dönem türlerini hatırlatıyor. Trakya ve Bulgaristan Müslümanları, Hunların veya Rumların veya Romalıların kölelerinin bir karışımıdır. Boşnaklar çok az Türk kanına sahipler ve geldikleri Patzinak Tartarlarının ya da Patzinacites'in tüm karakterlerini barındırıyorlar].

Yine Türklerin karakteristik özellikleri ile ilgili yapılan analizin devamında yazarın, her ne kadar zafer sarhoşu bir devlet olduğunu söylese de, Osmanlı'daki cihannüma anlayışına değindiğini görüyoruz:

“Quelques traits de caractère sont communs à ces différents peuples, principalement dans la Roumèlie, mais on ne trouve plus nulle part cette race active et entreprenante, ivre de gloire et de combats, qui volait à la conquête du monde, poussée par l'iddée qu'il ne pouvait exister qu'un empire sur la terre, et que cet empire appartenait à l'İslam.”

[Bazı karakter özellikleri, esasen Rumelia’da bulunan bu farklı halklar için ortaktır. Ancak hiçbir yerde, bu fetihten çalınan, dünyanın fethinden çalınan, şerefli ve kavga eden bu aktif ve girişimci ırk, dünyada yalnızca bir imparatorluk olabildi ve bu imparatorluk İslam’a aitti].

Dünyaya hâkim bir devlet olacaksa o da İslam’a ait bir devlet olması gerektiğini Osmanlı’ya atfen kullanan yazar, aynı zamanda etnik unsurlar üzerinden gelişmiş bir milliyetçilik anlayışından ziyade, bakış açısını din üzerinden şekillendirerek bu kitabın yayımlandığı yıllarda, Türkçülüğün bir siyasi söylem olmadığını da ispatlamış oluyor. Tezimizin başından beri savduğumuz olduğumuz düşünceyi onaylayan en önemli tespitlerden birisi de budur.

II. bölümü “Turcs, Türkler” şeklinde bir başlık altında başlatmış ki bu Osmanlı devletinin asli unsurunu oluşturan kitlenin Türklerin olduğunun Avrupalılarca göz ardı edilmediğinin bir göstergesidir. Yine bu başlık altında Türklerin gelenek ve göreneklerinden, kadının sosyal hayattaki yerinden, mutfak kültüründen, afyon kullanımından, dinî değerlerinden, geleneksel bayramlarından, batıl inançlarından, cenaze merasiminden, evliya niteliğindeki anıt mezarlardan ve Türk dilinin özelliklerinden bahsetmiştir (Mathieu, 1857: 47-85).

Türk dilinin birçok özelliğine değinmekle birlikte, kitabın ilerleyen sayfalarında Ermenicenin, Farsça ve Türkçe ile aynı kökenden geldiği de iddia edilerek Ermenicenin söz konusu iki dilden çok fazla kelime aldığı birçok ortak kelimenin olduğunu ifade ediyor:

“La philologie orientale démontre que la langue armânienne a la même origine que celle des Persans et des Turcs. Malgré les transformations qu’elle a subies, elle possède encore beaucoup de mots communs avec le zend, que était vraisemblablement la langue primitive de la Chaldde, conservée par les Mages.” (Mathieu, 1857: 47-85).

[Oryantal filoloji, Ermeni dilinin Perslerin ve Türklerin dili ile aynı kökene sahip olduğunu göstermektedir. Maruz kaldığı değişim ve dönüşümlere rağmen, Magi tarafından korunan, muhtemelen ilkel bir Chaldde dili olan zend ile ilgili birçok ortak sözcüğü vardır].

Kitap bu noktalarda çok daha kapsamlı filolojik bilgiler ileri sürerek Türk dilinin temellerine ve kelime kuruluş biçimine işaret ediyor. Diğer ulusların birbirilerinin dillerine nasıl bir etki ettiğini de örnekler üzerinden izah etmektedir.

“L’expression de la langue turque est douce et musicale, ce qui provient surtout de la disposition de ses voyelles qui sont modulées de manière à être déclinées graduellement et dépendent toujours de celles qui les précèdent. Ainsi *meidan*, place, fait au datif *meidana* et à l’accusatif *meidani*; *ev*, cabana, fait *evè* et *évi*; *ogri*, ravisseur (dont nous avons fait *ogre*), fait *ogri* et *ogré*, parce que l’i n’a que deux combinaisons, tandis que l’a en a quatre.” (Mathieu, 1857: 78-79).

[Türk dilinin ifade biçimi, yumuşak ve müzikaldir; çoğunlukla yavaş yavaş azalacak şekilde modüle edilen ünlü harflerinin dizilişinden meydana gelir ve çoğunlukla seslerin akışı onlardan önce gelenlere bağlıdır. Böylece meydan, place, dative (yönelme hali, -e hali) meydana ve akkuzatif (belirtme hali, -ı/i) meydana yapar; *ev*, *cabana*, *evè* ve *évi* yaptı; kaçınılmaz olan (*ogre*'yi yaptığımız) *ogri*, *ogri* ve *ogré* yapar, çünkü i'nin sadece iki kombinasyonu var, dördüncüsü...]

Kelimelerden önekler verilerek Türkçenin müzikalitesine değinen yazar, kelimelerin bir uyumla kurulduğunu ve kelimelerin ek alırken bile belirli seslerin uyumu göz önünde tutularak aldığını ifade ediyor. Türkçenin yapısına dair bu incelemeler, yıllar sonra da olsa Millî Edebiyat'ın hazırlayıcı unsurları olacaktır.

“Les caractères dont les Turcs, les Persans et les Arabes font usage différent peu, et leur langue est au fond la même; mais la prononciation, les coutumes et les productions particulières à chaque pays, les images distinctes pour les rendre, la liaison, la séparation ou la suppression des voyelles, la signification différente des mêmes caractères ont introduit des différences telles qu’un Turc lisant à haute voix un manuscrit arabe sera absolument inintelligible pour des Arabes.” (Mathieu, 1857: 79).

[Türklerin, Perslerin ve Arapların çok az faydalandıkları ve dillerinin en alta olduğu karakterler; ancak her ülkeye özgü telaffuzlar, gelenekler ve yapımlar, bunları ortaya çıkaran farklı imgeler, ünlüler arasındaki bağlantı, ayrılık ya da bastırma, aynı karakterlerin farklı anlamları, yüksek düzeyde bir Türk okuması gibi farklılıklar getirmiştir. Sesli bir Arapça el yazması Araplar için kesinlikle anlaşılmaz olacaktır].

Arapça, Farsça ve Türkçe kıyaslama yapılarak özellikle Türk dilinin ayrıcalıklarına temas etmesi Avrupalı toplumların Türkleri ciddi anlamda bir gözlem altına aldığının da göstergesidir. Tabii bu bilimsel anlamada Osmanlı aydınlarının kendilerini bilimsel anlamda araştırmak için de önünü açmıştır diyebiliriz. Bu eserin yayımlanmasından 3-5 sene sonra Şinasi'nin özel bir gazete çıkarma çabasının ardında birçok etmen yatmakla birlikte Avrupa'nın Türklere bakış açısına dair gelişmelerin takipçisi olması ona bu cesareti veren sebeplerden bir tanesi olmuştur.

“Les Turcs ont, comme les Grecs, beaucoup de mots composes, et leurs métaphores, tirées de la nature, sont toujours distinctes pour eux; mais les traits particuliers du style oriental se modifient tellement, en passant dans nos langues, qu’il est souvent impossible de se faire une idée de leur caractère: la variété somptueuse de la diction, le tissu délicat des phrases, la disposition harmonique des mots sont des beautés perdues dans la traduction. En outre, comme leurs allusions se rapportent fréquemment à leurs habitudes qui diffèrent des nôtres, aux phénomènes de leur climat, aux événements de leur histoire et à leurs institutions civiles ou religieuses, on comprend qu’il est difficile d’essayer une critique sur ce sujet. Les images les plus familières aux Orientaux nous paraissent hyperboliques; ce qu’ils admirent comme sublime, nous le rejetons comme extravagant.” (Mathieu, 1857: 78-79).

[Türkler, Yunanlılar gibi birçok besteciye de sahiptir ve doğadan çizilen metaforlar onlar için her zaman farklıdır; fakat oryantal stilin kendine has özellikleri, bizim dilimizde o kadar çok değişiyor ki, karakterleri hakkında fikir edinmek çoğu zaman imkânsız: Görkemli diksiyon çeşitliliği, hassas cümle yapısı, kelimelerin harmonik düzeni, başka bir dile çeviri aşamasında kaybedilen güzelliklerdir. Dahası, onların imaları, ipuçları çoğunlukla bizden farklı olan alışkanlıklarıyla, iklim olaylarıyla, tarih olaylarıyla ve medeni ya da dini kurumlarla ilgili oldukları için bu konuda bir eleştiri yapmanın zor olduğu anlaşılabilir. Oryantallerin en tanıdık görüntüleri bize hiperbolik görünüyor; yüce olarak hayran olduklarını, abartılı olarak reddediyoruz].

Yine bu kitaptan hareketle diyebiliriz ki Türk dili, Türklerin ikamet ettikleri coğrafyanın egemenliği kapsamında komşusu durumunda olan ve ticarete dayalı ilişkide olan devletlerden her hâlükârda yararlanarak kendisine yeni kelimeler kazandırmıştır. Tabii buna bir nebze de olsa dur diyecek olan millî bir hareket, yirminci yüzyılın başlarında Millî Edebiyat olarak nitelenen topluluğun girişimleri ile başlayacaktır.

1.2.13. F. Bianconi (La Question d’Orient Dévoilée; ou, La Vérité Sur la Turquie, 1876)

Bianconi hakkında pek bilgi edinemesek de 1876’da kaleme almış olduğu eseriyle Osmanlı’nın çalkantılı bir döneminde, içinde bulundu süreci gerek siyasi gerek kültürel gerekse etnik unsurların ülke içerisindeki durumlarıyla ilgili geniş bilgiler ortaya koymuştur. Eserin Türk edebiyatına ve tarihine katkısı demografik sununlar üzerinden düşünüldüğünde söz konusu yıllarda Osmanlı’nın içinde bulunduğu süreci daha iyi görmüş oluyoruz.

Yaklaşık on sayfadan oluşan ön sözde de belirtildiği üzere Osmanlı topraklarında son birkaç ay içerisinde ayaklanmalardan tutun da rejime karşı itirazların çok ciddi boyuta ulaştığını görüyoruz. Bulgarların o yıllarda çok ciddi problem olduğunu, Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerinde yönlendirici bir rol oynamaya çalıştığını bu eser üzerinden de görmek mümkündür.

Bulgaristan'ın bağımsızlık için Almanya'nın ve Fransa'nın da dâhil olduğu bir kurul üzerinden taleplerinin olduğuna değiniyor. Bulgar bağımsızlığının gerekçesi olarak da Bulgarlar'ın Çerkezler tarafından gaddar bir şekilde katledildiğine dikkat çekiyor (Bianconi, 1876: 6).

“Le fanatisme persistant des farouches descendants de Mahomet; les incendies, les massacres, les persécutions des habitants soumis à leur domination: tel est le tableau que présente aujourd'hui l'empire d'Osman.” (Bianconi, 1876: 10).

[Muhammet'in soyundan gelenlerin sert ve sürekli fanatizmi; yangınlar, katliamlar, bölge sakinlerinin tahakkümleri altındaki zulmü: Bugün Osmanlı İmparatorluğu tarafından sunulan tablo].

Bu satırlarda aleni bir şekilde propaganda yapılarak Muhammet'in soyundan gelenlerin bir katliam yaptığını, yangınlar çıkardığını, işkence yaptığını yazarak Osmanlı'nın çatısı altındaki azınlık grupları isyana teşvik etmektedir. Bu tarihî vesikalar üzerinden Osmanlı'nın son dönemlerinde nelerle mücadele ettiğini daha iyi anlamak mümkün. Etnik unsurların isyan için fırsat kolladığı günlerde, Avrupa'da yayımlanmış da olsa söz konusu bu ve bu gibi eserlerle kamuoyunun nabzının nasıl beslendiğini görüyoruz.

Şu hâlde bile diyebiliriz ki Türk milliyetçiliği, Yahudilerin kontrolünde gelişme fırsatı bulmadan, sosyal olaylar neticesinde bir zaruretin neticesinde toplumsal duyarlılıkların sonucu, zamana yayılarak gelişmiş ve özellikle İkinci Meşrutiyet'ten sonra somut bir şekilde su yüzüne çıkmıştır diyebiliriz.

“En Europe, il a perdu la Crimée, la Bessarabie et plusieurs autres territoires passés sous la domination des Russes; le territoire de la Grèce constitué en royaume indépendant. Il n'a conservé sur les Principautés Danubiennes, réunies en 1861 sous le nom de Roumanie, et sur la Serbie, constituée en principauté, qu'une suzeraineté purement nominale. Aujourd'hui

l'Herzégovine, la Bosnie, la Bulgarie réclament leur indépendance; elles luttent ou vont lutter pour la conquérir." (Bianconi, 1876: 11).

[Avrupa'da Kırım, Bessarabia ve Rusların egemenliği altına giren diğer bazı bölgeleri kaybetti; Yunanistan toprakları bağımsız bir krallık olarak kuruldu. 1861'de Rumania adı altında birleşmiş olan Danubia Prenslığı ve Sırbistan'da da, prensipite, tamamen nominal bir zarafet oluşturdu. Bugün Hersek, Bosna ve Bulgaristan bağımsızlıklarını iddia ediyor; Onlar savaşır ya da fethetmek için savaşır].

Yazar, Avrupa'da Kırım'ın kaybedildiğini, Basarabya ve Tuna Nehri'nin civarındaki birçok bölgenin Rusaya'nın denetimine girdiğini, Yunanistan'ın bağımsız bir devlet kurarak sınırlarını genişlettiğini söylüyor. En nihayetinde bugün diyerek (1875-76 yıllarını kastederek) Bosna ve Bulgaristan'ın bağımsızlıklarının mücadelesi içinde olduğunu ifade ediyor. Bütün bu olumsuz bakış açıları, Osmanlı'nın eski ihtişamını yitirmiş olmasına bağlı olarak bir imparatorluğun çöküşüne tanık olmanın mutluluğuna dayanmaktadır.

Osmanlı Avrupa'ya kısmen hâkim olmuş ve birçok, kendisi kadar olmasa da, büyük devleti korkutmuş, çöküş sürecine girdikten sonra da söz konusu Avrupalı devletlerin aydınları tarafından bu gibi eserlerde Osmanlı'nın bu durumu onlara mutluluk vesilesi olmuştur.

Bu duruma tanık olan Osmanlı aydını, ülkenin toprak bütünlüğü için mücadele etmenin önemini daha iyi anlayarak devletin bekası için yeni bir düşünce sistemine ihtiyaç olduğunu ve bunun için imparatorluk üzerinden yeni fikir akımlarının yürürlüğe konması gerektiğini eserlerinde dile getirmiştir.

İşte böyle bir zaruretin gereği, ümmetçilik, Osmanlıcılık derken 19. yüzyılın sonlarında Türkçülük de iyiden iyiye bir fikir hareketi olarak kendini birçok aydınının meşgul olacağı bir düşünce haline getirmiştir.

Eser aynı zamanda, azınlık durumunda olan unsurların, etnik yapının o yıllarda Türkiye'deki toplam nüfusunu da vermektedir. Etnik unsurların sayısal veriler üzerinden verilmesi Osmanlı'ya yapılacak siyasi bir müdahalede kimlerin iktidara karşı gelebileceğinin hesaplarının yapıldığını gösterdiği gibi, bu etnik unsurların devletin parçalanma aşamasında hangilerinin milliyetçilik için isyana meyilli olduğunu gösterir niteliktedir. Bu sayısal veriler üzerinden coğrafi dağılıma göre, yabancı ülkeler

Osmanlı'ya müdahale aşamasında nerelere öncelik vereceği hususunda bilgi edinmişlerdir. Doğrudan bir müdahale olmasa bile, Osmanlı coğrafyasında hangi milletlerin merkeze karşı kışkırtılması bir dış politika olarak izlenecektir ve bu sayısal verilerden yararlanılmıştır (Bianconi, 1876: 13).

Roumélie:	4.000.000
Herzégovine et Bosnie:	2.500.000
Macédoine et Thessalie:	2.000.000
Albanie:	1.500.000
Serbie Turque:	500,000
Territoire des Mirdites au sud du Monténégro:	100 000
Nomades Tziganes:	200 000

Söz konusu milletlerin mensup olduğu dinler üzerinden de bir nüfus tespiti yapılarak sayısal bir çoğunlukla ülkeye hâkim olan dinsel yapılar da gösterilmiştir. Tabii bu sayısal veriler hazırlanırken Türkiye'yi, coğrafi konumu üzerinden birçok milletin ve farklı dine mensup insanın işgal ettiğini, haliyel çok karmaşık bir yapısının olduğu dile getiriliyor:

Ce vaste territoire est très-irrégulièrement occupé par des peuples aussi différents d'origine que de religion et de mœurs.

[Bu engin bölge, düzensiz bir şekilde farklı dinî ve ahlakî kökenliler tarafından işgal ediliyor].

10.000.000 de Slaves, dont 9 millions suivent le culte grec schismatique; 1 million, le culte catholique.

4.000.000	de Grecs orthodoxes (autochthones).
3.500.000	Turcs musulmans descendant des conquérants.
600 000	Tcherkess musulmans émigrés du Caucase et de la Crimée.
800 000	Juifs émigrés d'Espagne sous Philippe II.
200 000	Tziganes ou Bohémiens sans culte connu.
100,000	Mirdites catholiques, montagnards à demi sauvages (Bianconi, 1876: 14).

Yukarıda da görüldüğü üzere Yahudilerin İspanya'dan göçmen olarak II. Philippe'in iktidarı zamanında geldiği belirtiliyor. Yahudilerin nüfusuna baktığımız zaman, ciddi bir çoğunluk oluşturduğunu görmek mümkün. Ancak Yahudilerin 1876 yıllarında dahi Osmanlı çatısı altında merkezi otoriteye karşı herhangi bir ayaklanması söz konusu olmamıştır.

Yahudiler, diğer etnik unsurlar gibi bir milliyetçilik davası gütmemişlerdir. Kaldı ki Osmanlı çatısı altındaki Türkleri, Türkçülük gibi bir fikir hareketi etrafında örgütleyerek onları, Turan, Kızıl Elma ülküsüyle Orta Asya'daki Türklerle buluşmaya sevk etsinler. Bu açıdan bakıldığında ne nüfus olarak çoğunluğu ne de İstanbul'a siyasi bir egemenliği söz konusu olan bir kitle olarak Yahudilerin Türkçülüğü, bir program dâhilinde Türklere bir ülkü olarak verme lüksleri olmamıştır. Himayesinde yaşadığı devlet içerisindeki azınlık hissi, hiçbir surette Yahudilere böyle bir gücü vermemiştir.

1.2.14. Eduard Philippe Engelhardt (1828-1916) (La Turquie et Le Tanzimat ou Histoire Des Réformes Dans L'Empire Ottoman, Depuis 1826 jusqu'a Nos Jours, 1882)

Fransızca kaleme alınmış olan eser, Engelhardt'ın Osmanlı coğrafyasındaki yaklaşık 20 yıllık ikametleri sürecinde edinmiş olduğu tecrübe ve bilgiler neticesinde ortaya çıkmıştır. Engelhardt, Fransız sefiri ve hukukçu bir görevli olarak İstanbul'daki ikameti sırasında, Avrupa'da gelişmiş olan bir tarihçi duyarlılığı ile Osmanlı'nın nasıl toplumsal bir dönüşüm içerisinde olduğunu bu eserde belgelerle ortaya koymaya çalışmıştır.

Ülkemizde Kaknüs Yayınları tarafından 1999'da Ali Reşad'ın çevirisi ile okuyuculara sunulan eser, yayımlandığı yıllarda (1882), Osmanlı'nın bir devlet olarak son 50-60 yıllık zaman dilimi içerisinde geçirmiş olduğu dönüşümü, sosyal hayatı ve siyasi dönüm noktalarını içermesi bakımından önemli bir yere sahiptir.

İki ana bölümden oluşan eser, birinci bölümü II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasına değinerek başlamaktadır. Kitaptaki bölümler kendi içerisinde alt başlıklar hâlinde "chapitre" olarak adlandırılmış ve konular değiştirilerek okuyucuya dönemle ilgili bilgiler verilmiştir.

Birinci ana bölümün “ikinci chapitre/bölüm” şeklindeki alt başlığında II. Mahmud’un keyfi karar ve tavırlarının yanı sıra, Osmanlı toplumunun giyim kuşamına dair vermiş olduğu karar üzerinde ayrıca durulmuştur. Avrupa Osmanlı’nın birçok konuyla birlikte yönetim biçimi ile ilgili de problemleri gündemde tutmak için hemen her dönem padişahların almış oldukları kararları eleştirme gereği duymuştur. Burdaki eleştiriler de onlardan biridir kanaatimizce.

Üçüncü chapitre/bölüm altında, Yunan isyanı ve değerlendirmesiyle birlikte Rusya’nın gelişen olaylar karşısında nasıl bir rol aldığına değinmiştir. Ayrıca II. Mahmud’un halkın nezdinde kaybettiği değer de dile getirilmiştir. Hangi yenilik eğitim seviyesi belli bir aşamada kalmış toplumlar için rahatsız edici olmamıştır ki? II. Mahmut’un yapmış olduğu yenilikler belli bir süre toplum tarafından itira z görmüştür ancak söz konusu yenilikler zamanla kanıksanmıştır.

Dördüncü chapitre/bölüm altında, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın isyanının yanı sıra ülke adına ekonomik tedbirler ve yaptırımlara dair kararlardan bahsetmektedir. Beşinci chapitre/bölüm, Mustafa Reşit Paşa’nın göreve getirilmesinin olumlu yanlarına ve II. Mahmud’un ölümüne dair düşünceler dile getirilmiştir. Altıncı chapitre/bölüm altında, Sultan Abdülmecit’in tahta oturması ve Tanzimat Fermanı’nın hazırlanarak halka duyurulmasını konu edinmektedir. Yedinci chapitre/bölüm, Tanzimat Fermanı’nın içerdiği maddelerin takibine dair yapılan icraatlara değindikten sonra, ceza kanunnamesi hakkında bilgiler verilmiştir.

Eser Osmanlı’nın kendini revize etme sürecini kademeli bir şekilde inceleyerek Osmanlı’nın nasıl bir sosyal ve siyasi bir dönüşüm içinde olduğunu ortaya koymak için kaleme alınmıştır diyebiliriz. Çünkü diğer birçok yabancı kaynakta olduğu gibi burada da Osmanlı’nın iç dinamikleri tespit edilerek sosyolojik ve politik açıdan inceleme konusu yapılmaktadır. Osmanlı topraklarına nazaran Avrupa’da çok daha önce başlamış olan kültürel ve etnik milliyetçilik çalışmaları, Avrupa’nın hemen yanıbaşındaki bir imparatorluk olan Osmanlı’da somut örnekler ortaya çıkarmıştır. Bu ve bu gibi eserler bilimsel anlamda birer çalışma olarak ortaya çıkmış olsa da devletler bu bilgileri zaman zaman kendi devletlerinin çıkarları doğrultusunda kullanmış, imparatorluk bünyesindeki azınlık konumunda olan etnik unsurları iktidara karşı kışkırtmıştır.

1.2.15. Léon Cahun (1841-1900) (Introduction à L'Histoire de L'Asie, 1896)

1841 yılında dünyaya gelen Cahun, her ne kadar ailesi onun bir asker olmasını istemiş olsa da kendisini coğrafya ve tarihe adanmış birisidir. *Revue Francaise*'de gezip gördüğü Mısır ve çevre ülkelerine dair kanaatlerini makale silsilesi olarak yayımlama fırsatı bulmuştur. 1864'ten itibaren Mısır'a Kızıl Deniz'in batı sahillerine ve oradan da Anadolu'ya dair araştırmalar yaparak bunları bilimsel veri hâlinde yayımlamıştır.

1866'da, *La Liberte* gazetesinin siyasi yazarlar kadrosuna dâhil olarak yazılarını daha çok fikrî mahiyette kaleme almaya başlamıştır. Gazete yöneticilerinin fikirleri ile ters düşünce *La Liberte*'den ayrılıp *La Reforme* ile *La Loi* gibi gazetelerde yazarlık yapmaya devam etmiştir.

Fransa-Prusya Savaşı (1870-1871)'nin çıktığı yıl bazı gazeteler için muhabirlik yaparak gözlem yapma fırsatı bulmuştur. 1870'te orduya katılmış ve savaş bittikten sonra kendini yine şarkiyat odağında araştırmalara kaptırmıştır. Bu yıllardan sonra Türkler ve Tatarlar spesifik olarak ilgi alanı olmuştur.

Fenike keşiflerini anlatan *Kaptan Magon'un Sergüzeşleri* 1875; Haçlı Savaşları sırasında bir Müslüman, bir Hristiyan ve bir Pagan'ın maceralarını anlatan *Gök Bayarak* 1876; 16. yüzyılda Türk ordu yaşamını anlatan *Yeniçeri Hasan* bu kitaplardan bazılarıdır. 1890 yılında Sorbon'da Asya tarihi ve coğrafyasına dair dersler vermiştir. Seyahatlerden topladığı materyallere dayanarak *Asya'nın Genel Tarihine Giriş* (1896) adlı eserini yayımlamıştır. Eser üç yıl sonra Necip Âsım tarafında Türkçeye çevirilmiştir (Levis, 1960: 10).

Büyük yankı yapmakla birlikte Türkçülüğün kuruluşunda aydınlar için vazgeçilmez bir memba oldu. Leon Cahun da 1900 yılında Paris'te hayatını kaybetti (Cahun, 2013: 1) Hayatı ile ilgili çok fazla detaylı bilgimiz olmasa da Türklere ve Türk kültürüne göstermiş olduğu ilgi onun da Karay Türklerinden biri olabileceği fikrini aklımıza getirmede değil ama yaptığımız araştırmalar Cahun'un İspanya kökenli bir Yahudi ailenin çocuğu olduğuna kadar götürdü.

Taner Timura'a göre Cahun, eseri *Asyan'nın Genel Tarihine Giriş*'te Türkleri şu ifadeler üzerinden aşağılamıştır:

“Türkler dinî duygulara karşı her zaman bağınazlaşamayacak kadar duyarsız olmuşlardır. Onlar bu duyguları anlayabilecek son insanlardır. Oportat haeresas esse: İnanmayı sorgulamaya yeğlerler, anlamak pek de önemli değildir...” (Cahun, 2013: 62).

Biat kavramı üzerinden lidere koşulsuz bağlılıklarını olumsuz anlamda eleştirdiğine işaret ediyor. Hakaret mahiyetinde bir tanımlama karşısında söylenecek çok şey var ama biz tezimizin bilimsel boyutu neticesinde belli bir sınır dâhilinde gerekçe sunmakla yetineceğiz. Türkler ile ilgili yukarıdaki ifade “*İnanmayı sorgulamaya yeğlerler*” ifadesi çok düşündürücüdür. Türklerin sorgulamadan yaşaması, liderine ya da öncüsüne olan güveni ile alakalıdır demek yeterli bir açıklama olsa gerek. Sorgulama belli bir şüphe karşısında girişilen eylemdir ki Türkler güven duyduğu hiç kimseyi sorgulama gereği duymamışlardır.

“Kafa değil gönül insanıdır. Türkler anlayış bakımından insanlar içinde sonuncudur. İnanmaktan daha fazlasını istemezler ve anlamaya hiç çalışmazlar, Hunlar, Türkler, Moğollar, ince ve uzun Avrupalılara korkunç cüceler gibi görünür.” (Timur, 1994: 136).

Bu olumsuz ifadelere rağmen dönemin Türkçülerini bu kitaba bağlayan birçok olumlu yaklaşımla Türklerin İslam medeniyeti dairesine girmeden önceki yaşantı ve takdir edilen yanlarına değinilmiştir:

“Kökenlerine ne kadar bağlı olurlarsa olsunlar Selçuklular, İslâm uygarlığının eritici etkisine karşı koyamadılar. Tıpkı Abbasi halifelerinin İran krallarına yaptıkları gibi, Arap ve Pers tebaasının fikirlerini, usullerini, güzel yanlarını Türklerle uygun bir şekle sokup aktarıyorlardı. Zamanla bu yeni giysi vücutlarına oturdu. Sonunda İslâm, bu bozkır adamlarını İranlılaştırmayı başardı; diğerlerinden daha sert, fakat sonuçta İranlı. Arapların da dediği gibi “insanlar babalarından ziyade yaşadıkları zamana benzerler! “Hükmetme sanatını”, Alp Arslan’ın yaşlı bakanı tarafından Melik Şah döneminde yazılmış bu kitabı okuduğumuzda, XI. yüzyılın Batılı Türklerinin VIII. yüzyılda Bilge Kağan ve Kül Tekin döneminde yaşamış doğulu atalarından farklarını görebiliyoruz. Mahmud, başa geçtiğinde iktidarına bir ad aradı, *kağana* cüret edemedi, *tekini* ise beğenmedi ve Arapça bir unvan olan *sultani*¹⁴ aldı.” (Cahun, 2013: 146).

Türklerin İslam medeniyeti ile temasa geçmelerinden sonra devlet olarak Selçuklulardan itibaren farklı bir hayata bakış açısı geliştirdiklerini ve daha farklı bir yaşam biçimi ile hayatlarını idame ettirdiklerini söyleyen Cahun, Türklerin 19. yüzyılın sonlarında da bir

¹⁴ Sultan: Arapçada gücün efendisi, despot anlamına gelir.

buhran içinde olduğunu, bir arayış içinde olduğunu duyumsamış mıdır bilinmez ama dinin hâkimiyeti doğrultusunda bir milletin kimlik erimesine dikkat çekmiştir.

“Bugün bile titiz Müslümanlar olan Osmanlı Türkleri, Allah yerine *Tanrı* kelimesini kullanır, Allah verdi yerine de *Tanrı verdi* derler. Bu şekilciliğin altında Türklerde eski inançlarının izleri bütün durağanlığı ve gücüyle varlığını sürdürür. Büyük tutkulara, ihtilaflara kapalı olan bu dingin ruhlarda heyecan yaratabilecek tek şey Budizm’dir. İslâmiyet onlar için saygı duyulup savunulan, ama tartışılmayan bir kuraldır.” (Cahun, 2013: 62).

Bununla birlikte Leon Cahun eserini yazdığı yıllarda Orhun yazıtlarının keşfini (1889) de değerlendirerek Türk milletinin karakterine, yöneticiliğine dair birçok kaideyi bu yazıtlar üzerinden istifade ederek genel geçer bir şekilde ifade etmiştir: Kül Tegin anıtındaki yazıtlar askerî raporlardan oluşur. Hükümdar savaşların hesabını veren komutandır. Devlete verdikleri hizmetleri ve elde ettikleri rütbeleri sayarlar: “24. Yılında Tarduş halkının şadı oldum, amcam kağanla birlikte öne doğru Yeşil Nehir’in üstündeki Sandung Ovası’na, geriye, Demir Kapı’ya seferler yaptık... Toplam otuz beş sefer ve yirmi üç savaş yaptık.” (Cahun, 2013: 68). Şeklinde alıntılar yaparak Türklerdeki demokrasi anlayışını, kağanların halkına karşı kendini nasıl sorumlu hissettiğini vurgulamıştır.

“Çinli vakanüvistin anlatımına göre, onlarda savaşta ölmek bir onur, hasta yatağında ölmek ise utanç kaynağıdır. Tıpkı Moğol Sanang Setzene’nin Karluk kralına söylediği korkusuz deyişi “insan, evde doğar, meydanda ölür.” gibi onlarda ne Romalılarda olduğu gibi *senyör*, ne de Araplardaki *şeyh* vardır; onlarda saygı duyulması gereken tek adam *aka*’dır. Kelime büyük kardeş (abi), eski olan anlamına gelir ve yalnızca askerî bir içerikte kullanılır. Bu Osmanlıların düşük rütbeli memur ya da subaylara verdiği isimdir. Ata (baba) ismi kutsal insanlara ve din adamlarına verilen addır. Bunlar dünyanın dışında yaşarlar. *Ata* ruhani bir babadır. Türk, rütbede kendisinin üstünde olandan başka ata tanımaz. Hızlı ve kısa heceli dilleri savaş düzenine geçildiğinde harikadır. Bu dil, savaş talimatları için çok uygundur; dikkat çağrısı toplamak için eski Türkçedeki *Tek* (sabit) emrini verir. Gerçekten de ata bindiklerinde babalarını bile tanımazlar. Çünkü onlarda kan bağına kadar her şey askerlik ilişkisini gösteren kelimelerle ifade edilir. Nasıl yol arkadaşını ifade etmek için *yoldaş* kelimesini oluşturduklarsa, kalp arkadaşını ifade etmek için *kangıl daş*, sütkardeşini ya da öz kardeşini ifade etmek için de *karındaş* kelimelerini oluşturmuşlardır.” (Cahun, 2013: 53).

Buradaki ifadeler dönemin türkçülerini adeta çarpmış, kendine getirmiş, kendine hayran kılmış diyebiliriz. Kendi kimliklerini bir Avrupalı tarafından bu şekilde öğrenmek dönemin aydınlarını çok heyecanlandırmıştır. Nitekim 1896'dan sonra gerek Avrupa gerek Mısır'da Jön Türklerin basın faaliyetleri daha da artmıştır.

Fin-Macar, Türk, Moğol ve Mançularda bu ortak yüz hatları zaman içinde, karışım, hayat tarzı ve sosyal ortam tarafından öyle yumuşatılmıştır ki Macar ve Ostiyak, Osmanlı ve Yakut gibi uçlardan iki örnek aldığımızda benzerliği bulmak oldukça zor olacaktır. Ancak; Tuna Nehri'nden Japon Denizi'ne ya da Kutup Denizi'nden Hint Okyanusu'na kadar uzanan bölgedeki yüz hatları incelendiğinde, tıpkı bir rengin en solüğünden en canlısına gitmesi gibi bunların da belirli bir tipte buluştukları gözlemlenebilir. Fin-Macar, Türk, Moğol ve Mançular öyle derin bir şekilde içiçe geçmişlerdir ki, tanımının en sağlam yolu onların dillerine bakmaktır. Bu dört gruptan hiçbirinde diğer üç gruptakilerle ortak sözcüğü bulunmayan bir dil yoktur (Cahun, 2013: 36).

Bu noktada çok önemi bir yere temas ediyor ve bugün dahi dünya üzerinde sınırları farklı olsa da çeşitli milletleri aynı kökene bağlayan bir unsur olarak dili, dayanak noktası olarak gösteriyor.

Tanrı'nın kırında Türklerle savaşmak gerekiyordu. Ne Lübnanlı eşkıyaların yatağanı ne de Cumaları verilen üç kuruş bir işe yaramıyordu, bu Türkler hâlâ içlerinden bir kısmının kendilerine has bir şekilde, şehirde daha rahat olabilmek için benimsedikleri Mazdeizme daha yakın duruyorlardı. Dörtte üçü Budist ya da Pagandı ve birkaçı da, Merv ya da Semerkant piskoposunun çevresindeki insanlarla işleri olanlar, daha şimdiden Nesturi Hristiyanlığını benimsemişti. İrânlılar için geçen senenin karları kadar bile üzülüyorlardı. Yöneten artık onlar değildi. Araplardan hiç hoşlanmıyorlardı (Cahun, 2013: 104).

Türklerin tarih boyunca birçok dine mensubiyeti bilinmekle birlikte Cahun burada, Türklerin işgal etmiş oldukları coğrafyalarda hangi gerekçelerle farklı dinleri benimsediklerine dikkat çekmektedir. Ayrıca Türklerin farklı milletlere olan tutumları da kıyaslama üzerinden dile getirilmiştir. Söz konusu bu eserin kaleme alındığı yıllarda, Türklerin millet olark inceleme konusu yapılması, millet ve milliyetçiliğe dair hazır bir kamuoyunun olması ile ilgilidir. Cahun'dan önce Guigness ve Mustafa Celalettin Paşa, Türklere köken itibarıyla geniş açıklamalar getirmiş olmakla birlikte, Cahun kendisinden önce dile getirilen Türklerin ve Moğolların köken olarak farklı olduğu iddiasını kabul etmez ve aralarında ayırım yapmaksızın bahseder.

“Gerçekteyse Araplar silahlarıyla Türkleri alt edememekteydiler. Geleneksel yöntemlerinden birine, yani iftiraya başvurdular; tahtın vârisi olan prensin, Hatunun oğlunun, bir köleden olduğuna dair hikâyeler anlatıp bir kadın tarafından yönetilen bu savaşçıların gözünde kadının onuruna gölge düşürdüler.” (Cahun, 2013: 113).

Cahun, burada Arapları aşağılayarak Türkleri yüceltmış, kadın da olsa ona gösterilen saygıyı, Türklere mahsus bir durum olarak yansıtmıştır. Buna benzer daha birçok değer yargıları üzerinden Türkleri, zaman zaman yüceltmış zaman zaman çok olumsuz eleştirilerle gündeme taşımıştır. Burada önemli olan bir farkındalığın gereği Türklere dikkat çemiş olmasıdır. Özellikle millet olarak öne sürdüğü her aşamada Osmanlı topraklarındaki aydınlar bu tür yaklaşımlar neticesinde kendi kimliklerini sorgulayarak tarihteki kökenlerine merakları daha bir artmış ve milliyetçilik duyguları gelişmiştir.

Daha sonra Asya imparatorluğu, Türk ve Moğolların egemenliğinde büyük Cengiz Han tarafından merkezleştirildiğinde, imparatorluğun resmi yazarları imparatora siyasal nedenlerle eski Türk ve yeni Moğol ailelerinin isimlerinin karşılıklı olarak iç içe geçmiş bir biçimde göründükleri bir soy ağacı hazırladılar. Öyle ki hem Müslüman Türklerin hem de Budist Moğolların soy ağaçları Borcigenelerin kökenini -yani XI. yüzyılda egemen olan Moğol ailesi- Türklerin efsanevi ataları Burteçino'ya “Bozkurt” dayandırıyor. Böylece şu sonuca varmaktayız; Moğol boyları önce Güney Hyung-nularının, sonra Kuzey Hyung-nuların, sonra Tu-kilerin (545-745) daha sonra Batı Uygurlarının olmak üzere yaklaşık 1000 yılına kadar kurulan Türk imparatorluklarının bütünleşmiş parçası oldular (Cahun, 2013: 165-166).

Görüldüğü üzere Leon Cahun, Asya toplumlarını bir bütün hâlinde göstermek istemiş ve bunu da gerek kültürel ilişkilere gerekse parça bütün ilişkisi üzerinden ifade etmiştir. Bir bütünün bir parçası kimseyi bütünden bağımsız kılmayacağı gibi parçanın bütüne olan aidiyet duygusu bütünün gücünü destekleyebileceği gibi parçayı da bekaya vasıl duygusuyla besler.

Gerek insanı gerekse toplumları mutlu eden en temel unsurlardan biri bir yere ait olma duygusudur. Leon Cahun yukarıda yapmış olduğu soy ağacı temellendirmesinde, buna işaret ederek Türkleri köken itibarıyla çok köklü bir medeniyetin parçası olarak göstermiştir. Bu medeniyetin bir parçası olmak da 19. yüzyılın sonlarına doğru sosyal yapının ve dönemin şartlarının gereği ki bu şartlar 1789 tarihi itibarıyla yani Fransız ihtilali ile hazırlanmış, söz konusu yaşanan Osmanlı toplumu içinde bireylere Türklüğü, Türkçülüğü bir yere ait olmanın huzuru üzerinden duyumsatmıştır. Özellikle

Ziya Gökalp'in İstanbul'a geldiği ilk yıllarda Cahun'un bu eseri ile yollarının kesişmesi Gökalp'i derin düşüncelere sevk etmiş ve o yıllardan (1898...) sonra Gökalp'in Türkçülüğü bir fikir hareketi olarak sistemli bir sürece sokuncaya kadar, bu konu etrafında okuma ve araştırma yaptığı eserleri üzerinden anlaşılmaktadır.

1.2.16. Devid Urquhart (1805-1877) (Turkey and Its Resources, 1833; The Spirit Of The East, 1839)

16 Mayıs 1805 de İskoçya'nın Braelengwell kasabasında dünyaya gelen David Urquhart, hayata siyasi risale yazarı ve hariciyecisi olarak başlamadan önce öğrenimini Avrupa'da tamamlamıştır (Celkan, 1991: 159-168).

1831 ve 1837 seneleri arasında İstanbul'da İngiliz hükümetini temsilen sefarette görevlerde bulunmuş, ancak Ruslara karşı olan olumsuz tavırları yüzünden geri çağırılmıştır. Bu yüzden de Stratford Canning¹⁵ (1847-1852) devrinde bir parlamento üyesi olarak ve bitmek bilmeyen son derece cüretkâr yazılarla hükümetin yabancı memleketlere uyguladığı siyasetini tenkit etmiş ve bu çeşit yazılarına İsviçre'de 1864 yılında hastalıktan yazamayacak bir hale gelinceye kadar devam etmiştir. Napoli'de henüz yetmiş iki yaşındayken ölen David Urquhart, Montreaux'ya gömülmüştür (Celkan, 1991: 159-168).

1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sona ermesinin ardından Urquhart, Osmanlı Müslüman-Türk toplumunu daha yakından gözlemlemek için Osmanlı topraklarında bir geziye çıkmıştır. Osmanlı idari ve ekonomik düzenine ve toplumsal yapısına ilişkin gözlemlerini İngiltere'de bulunan annesi Margaret'e yazdığı mektuplarında ayrıntılı bir şekilde betimledi. O sıradaki İngiliz Kralı IV. William'ın özel sekreteri olan Sir Herbert Taylor, Urquhartların yakın aile dostuydu ve Urquhart'ın Osmanlı ülkesinden yazdığı ve

¹⁵ Stratford Canning (1786-1880): Britanyalı diplomat ve uzun bir süre İstanbul'da Birleşik Krallık'ın Osmanlı Devleti nezdinde büyükelçiliğini yapmış ve Osmanlı siyasetinde büyük bir rol oynamış bir devlet adamıdır.

mektuptan daha çok titizlikle hazırlanmış gözlem raporlarına benzeyen mektupları annesi Margaret aracılığıyla önce Sir Taylor'a ve oradan da Kral William'a iletilmiştir.¹⁶

Çok kısa süre içinde çalışmaları sayesinde Urquhart, İngiliz sarayında ve özellikle Kral üzerinde azımsanmayacak bir nüfuz elde etmiştir. Bu nüfuz Urquhart'ın Anadolu'dan Londra'ya dönüşünden hemen sonra, 1831 yılının sonuna doğru Yunan Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut problemlerinin yanı sıra söz konusu sınır anlaşmazlıklarının çözümlenmesinde aracılık etmek üzere, özel yetkili elçi sıfatıyla görevlendirilmiş olan Stratford Canning'in maiyetinde yeniden İstanbul'a gönderilişinde etkili olmuştur.

Bu ikinci ziyareti sırasında Osmanlı ekonomisini inceleyen Urquhart¹⁷ Osmanlı ülkesinin İngiliz ticareti için bulunmaz fırsatlar sunduğu sonucuna varmıştır. İngiltere'ye döndükten hemen sonra yayınladığı *Turkey and Its Resources* [Türkiye ve Türkiye'nin Kaynakları] (Urquhart, 1833) adlı kitabında verimli, geniş ve işlenmeye hazır, bakir bir araziye sahip olan Osmanlı devletinin ulusal ticareti koruyucu mekanizmalardan habersiz ve merkantilizmin¹⁸ hüküm sürdüğünü fark etmiştir. Avrupa ülkelerinin aksine ithalatı kısıtlayıcı hiçbir önlem almamış olmasının İngilizlerin bayraktarlığını yaptığı serbest ticaret ilkesinin hayata geçirilmesi için son derece elverişli bir ortam yarattığını ve İngiltere'nin o dönemde ilk sıradaki ticari müttefiki olan Rusya'nın aksine Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz mallarına yönelik hiçbir caydırıcı gümrük politikası izlemediğini ileri sürmüştür.

¹⁶ Margaret Urquhart ile Herbert Taylor arasında David Urquhart'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan gönderdiği ve Kral IV. William'e ve başbakan Lord Palmerston'a iletilen raporlara dair yazışmalar için bkz. Urquhart Papers [UP], Baltiol Coliege, Oxford, Taylor'dan M. Urquhart'a, 26 April (Nisan) 1831; 27 May [Mayıs] 1831; 19 July [Temmuz] 1831, Box [Kutu] No: 7, ID1, C.64.

¹⁷ Public Record Office [PRO] / Foreign Office [FO] 3S2/24A, Urquhart'tan Stratford Canning'e, 8 February [Şubat] 1832.

¹⁸ 16. Yüzyılda Batı Avrupa'da başlamış ekonomik bir teoridir. Merkantilizme dair bakış açısı, bir milletin refahı, anaparanın miktarına bağlıdır ve küresel ticaret hacmi değişmez. Ekonomik servet veya anapara devletin elinde tuttuğu, altın, gümüş miktarı veya ticari değer ile temsil edilir. Bu da diğer devletlerle olan ticari dengenin olumlu yönde olması ile en iyi yükseltilir. Merkantilizme göre, yönetim ekonomide korumacı bir rol oynamalı, dış satımı desteklemeli ve dış alımı sınırlandırmalıdır. Bu fikirler üzerinde duran ekonomik sisteme merkantilist sistem denir.

Urquhart'ın Osmanlı topraklarında İngiliz ticareti aleyhine işlediğini düşündüğü tek unsur, tekeller yani yed-i vahit uygulaması ve transit ticarete yerel otoriteler tarafından alınan vergilerdir. Urquhart'ın İngiliz hükümetine önerisi, Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanacak yeni bir ticaret anlaşması çerçevesinde sözünü ettiği bu pürüzlerin kaldırılması ve İngiliz ticaretinin Rusya yerine Osmanlı İmparatorluğu'na kaydırılması olmuştur. Kitap İngiltere'de geniş yankı uyandırmış ve aynı konuda benzer başka yayınların da yapılmasına yol açmıştır (Çiçek, 2014: 110-136).

Kavalalı Mehmed Ali Paşa krizini çözen ve Osmanlı ile Rusya arasında yeni bir ittifak inşa eden Hünkâr İskelesi Antlaşmasının (1833) imzalanmasından kısa bir süre sonra İstanbul'a varan Urquhart, hem Bab-ı Âli'de hem de Müslüman Türk kamuoyunda İngiltere'ye yönelik güçlü bir hoşnutsuzluk tespit etmiştir. Bunun aksine olacak şekilde Rus nüfuzunun da her zamankinden daha etkin bir konumda bulunduğunu gözlemlemiştir.

Bu durum İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa isyanı sırasında Sultan II. Mahmud'un yardım çağrısını cevapsız bırakmış olmasının doğrudan bir sonucu olmuştur.

Urquhart Rusya karşısında sarsılan İngiliz nüfuzunu eski gücüne kavuşturmak ve bu yönde lobicilik faaliyetleri yürütmek amacıyla Osmanlı devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurmaya yönelmiş ve kısa zaman içinde hükümet çevrelerinde tanınan bir kişilik haline gelmiştir. Türklerin arasına kabul edilebilmek için Urquhart'ın seçtiği yöntem, Türk giysileriyle dolaşmak, Müslüman etik kurallarını öğrenip uygulamak, yabancı diplomatik legasyonların¹⁹ ikamet ettikleri semtlerin dışında kalan ve Müslüman Türk mahallesi olarak bilinen yerlerde mesken tutmak, Müslümanların kahvehanelerinde sosyalleşmek ve Türkçe öğrenmek olmuştur.

Urquhart'ın kendisine Müslüman Türklük üzerinden yepyeni bir kültürel repertuar yaratma, yani "Türkleşme" serüveni hem Çerkeslerin Ruslara karşı yürüttükleri direniş hareketine destek olduğunun öğrenilmesi hem de Bab-ı Âli ile İngiliz hükümetinin direktiflerinin dışına çıkarak geliştirdiği samimi ilişkiler nedeniyle İngiltere'ye geri çağrılınca kesintiye uğramıştır.

¹⁹ Elçilik heyeti.

Dönüşünde Rusya'nın Ortadoğu'da İngiliz çıkarlarını tehdit etmekte olduğunu ve İngiltere'nin Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'yla birlikte Rusya karşıtı bir ittifak stratejisi geliştirmesi gerektiğini savunduğu *England, France, Russia and Turkey* [İngiltere, Fransa, Rusya ve Türkiye] (Urquhart, 1835) adlı kitabını yayımlamıştır (Çiçek, 2014: 114).

1847'de girdiği parlamentoda 1852 yılına kadar milletvekilliği süresince Türkler'in menfaatlerini savunan Urquhart, 1850'de *Pillars of Hercules* adlı kitabını yayımlamış ve bunun büyük bir bölümünü "Turkish Bath"a (Türk hamamı) ayırmıştır. Avrupalılar'ın temiz olmadıklarını söyleyen yazar, onların Türkler gibi temizlikle ilgili kurumlardan da yoksun bulunduğunu belirtmiştir. Kitap, Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de "*Turkish Bath Movement*" isimli bir kampanyanın başlatılmasına yol açmıştır. Bu kampanyaya her kesimden insan katılmıştır. Başta Londra olmak üzere, İngiltere'nin birçok şehrinde Türk hamamları inşa edilmiştir. Birçok belediye başkanı Sultan Abdülaziz'e mektup yazarak hamam inşası konusunda uzman istemiştir. "Turkish Bath" 1856'da Londra'da kitap şeklinde basılmıştır (Çelik, 2012: 180).

Urquhart, Kırım savaşının ardından, Avrupalı devletlerin Osmanlı sultanına yayımlattıkları Islahat Fermanı'nın haksız bir baskının sonucunda ortaya çıktığını ve bu fermanın Hristiyanları müslümanlardan daha ayrıcalıklı duruma getirdiğini ileri sürmüştür. 1856 yılında Foreign Affairs Committee isimli bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyetin başlıca amacı, Avrupa'nın el birliğiyle reform, ıslahat gibi bahanelerle düzenini bozduğu Osmanlı Devleti'nin milletler arası alanda haklarını savunmak ve Rusya'nın bu devlet üzerindeki emelleri konusunda resmî makamları uyarmak olmuştur. *Free Press* bu cemiyetin yayın organı olarak 1855'te yayımlanmaya başlanmıştır. *Free Press*, Turkish Bath Movement'i bizzat koordine etmiş ve gelişmelere sütunlarında yer vermiştir. Foreign Affairs Committee'lerin sayısı 1876'da yirmi bire ulaşmıştır. İskoçya'dan Brighton'a kadar ülkeyi baştanbaşa saran bu cemiyetlerin fikir babası Urquhart olmuştur. *Free Press*, 1866 yılından itibaren *Diplomatic Review* adıyla yine bu cemiyetlerin yayın organı şeklinde çıkmaya başlamıştır. Bu yayın da *Free Press* gibi Türkler'i Avrupalılar'a fazilet timsali bir millet olarak takdim etmiştir (Çelik, 2012: 181).

Urquhart, taklitçi olmakla itham ettiği Tanzimatçı batılılaşma ve modernleşme stratejisinin en büyük muhaliflerinden birisi olmuştur. Avrupa'nın kendine özgü toplumsal dinamiklerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış olan yaşam tarzının, normlarının, kurumlarının ve değerlerinin, Avrupa'ninkinden çok farklı olduğunu ileri sürmüştür. Buna bağlı olarak kurucu unsurlar üzerinde yükselen ve farklı dinamikler etrafında örgütlenmiş olan Osmanlı devlet ve toplum yapısı içerisine eklenmeye çalışılmasının mutlaka olumsuz etkiler yaratacağını savunmuştur. Nitekim öyle de olmuştur. Urquhart'a göre, Türklerin İmparatorluğun sorunlarının çözümünü Fransız medeni kanununda ya da İngiliz parlamenter sisteminde değil, Kur'an'ın esaslarında ve yüzlerce yıllık Türk siyaset ve yönetim geleneklerinde aramaları gerektiğini savunmuştur (Çiçek, 2014: 117). Urquhart, Türklerde bir geleneğin olduğunu ve mevcut sorunlarını, kendi kültürel kodlara dayanarak çözebileceğini ifade etmiştir. Aslında Tanzimat ile başlayacak olan taklit sürecinin de gereksizliğini çok daha önceden fark etmiş ve bunu da eserlerinde savunmuştur.

Engels, anılan mektubunda Urquhart'ı Marx'a şöyle tanıtır: “[..].*Bu adam, Kelt kökenli bir İskoç'tur[...]* Eğilimine göre romantik; eğitimine göreyse serbest ticaretçidir. Bu adam bir Filhelen olarak Yunanistan'a gitmiş; Türklerle üç yıl boğuşuktan sonra Türkiye'ye gitmiş ve Türklere hayranlık duymaya başlamıştır. Coşkuyla İslam'ı desteklemektedir (Kula, 2002: 392).

Engels Urquhart'ın ağzından Urquhart'ın Türkiye'ye ve İslam'a bakışını şu biçimde betimler:

“Kalvinist olmasam Müslüman olurdum. Türkler, özellikle de Osmanlı İmparatorluğunun gelişme döneminin Türkleri istisnasız her konuda dünyanın en yetkin ulusudur. Türk dili dünyanın en yetkin ve kulağa en hoş gelen dilidir. Barbarlık, acımasızlık ve barbar kibiri gibi konularda saçma sapan söylentinin tümü, Avrupalıların Türkiye'ye ilişkin bilgisizliğinden ve Yunanlı çevirmenlerin kasıtlı karalamalarından kaynaklanmaktadır. Bir Avrupalıya Türkiye'de kötü davranılmışsa, bu kendi suçudur; Türk, Frenklerin dininden ve özyapısından değil, dar pantolonundan öğrenir. Türk mimarisi, etiketleri ve buna benzer şeylerine öykünülmesi ivedilikle öğütlenir. Yazarın kendisi de Türklerin tepiklerine maruz kalmıştır; ama sonunda suçun kendisinde olduğunu görmüştür. Avrupalılarla ilişkiler, uygarlaşma denemeleri sadece Türklerin sinirini bozmuş, birliğini dağıtmıştır. Türk temel yasası 'arılığ' (vurgu Engels'indir; OBK) içerisinde

var olan yasaların en iyisidir ve neredeyse İngiliz yasasının üstündedir. Türk, bin yıllık göreneklere ve Kuran'dan kaynaklanan özyönetim uygulamaktadır. Sultan, 'despot' (vurgu Engels'in; OBK) olmak şöyle dursun, çok saygın kraliçeden daha sınırlı etkiye sahiptir. Din özgürlüğü salt Türkiye'de vardır. Sınıf farkları, sınıf savaşmaları, siyasal partiler, bu cennette yoktur ve olamaz; çünkü bütün Türkler iç politikada aynı düşüncededir. Hiçbir yerde Türkiye'den daha az merkezîyetçilik yoktur. Kısacası, sadece Türk centilmendir ve sadece Türkiye'de özgürlük bulunmaktadır." (Kula, 2002: 392-393).

Urquhart'ın Türklere dair yapmış olduğu beyanlar bile kendi dönem aydınlarını çok şaşırtmakla birlikte, Batı düşünürlerinin gözlerini, Türk toplumunun üzerine çevirmiş ve bilimsel bir bakış açısıyla sorgulamaya sevk etmiştir. Bu da Türkolojinin gelişmesine katkı sağlamış ve Türkler, bilimsel çalışmaların konusu olarak diliyle, kültürüyle, tarihiyle, hayata bakış tarzının arkasında yatan felsefesiyle incelenme gereği duyulan bir konunun merkezi olmuş. İşte bu odaklaşma ile birlikte Türkler merkez altındaki bir toplum olarak bilimsel anlamda inceleme konusu yapılmaya başlanmasıyla birlikte Türkoloji söz konusu daha önce yapılan çalışmalarla birlikte gelişimini sürdürmüştür. İlerleyen zamanlarda, 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında, bu yapılan çalışmalar, toplumsal hayatta, özellikle Osmanlı coğrafyasında, belli bir kamuoyunun hazırlayıcısı konumunda rol oynamıştır. Hazırlanan kamuoyu ile birlikte Osmanlı'nın yenileşme namına yaşadığı sürecin destekçisi olan ve Batılılarca çalışılan bu eserler, Türklere kendi kimliklerine bakma, kendilerine farkındalık üzerinden değer verme, algısını da ortaya çıkarmıştır ki tarih üzerinden kökenlerine tanık olan Osmanlı aydını, edebiyatını da millî bir sürece sokma yoluna girmiştir.

1.2.17. Nassif Mallouf (1823-1865)

Nassif Mallouf 1823 yılında Lübnan'da doğmuştur. Katolik bir aileden gelen Mallouf eğitim hayatına Lübnan'da bir manastırda başlamıştır. 21 yaşında Fransızca öğrenmek üzere İzmir'de Hristiyan teolojisine uygun eğitim veren *l'Ecole des frères* 'e girmiştir. Akabinde bir yıl sonra (1845) Doğu dilleri alanında uzman olan ve lazaristlerce kontrol altında tutulan *Propagande de Smyrne* kolejine girmiştir (Vapereau, 1880: 1217). Merakı doğrultusunda daima kendini geliştirme taraftarı olarak çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir.

Mallouf 1845-1855 yılları arasında *Propagande de Smyrne*'da hocalık yapmıştır (Hertslet, 1865: 118). Fırsat buldukça İtalyanca, Türkçe ve modern Yunanca'nın gramer yapısı ve gündelik kullanımı üzerine yoğunlaşır ve bu dillerde bilimsel boyutta söz sahibi olacak kadar da kendisini geliştirmiştir (Bosworth; Donzel; Lewis; Pellat, 1987: 303). Bu okulda doğu dilleri alanında hoca olan Mallouf 1854 yılında Kırım Savaşı esnasında İngiliz-Osmanlı Genel Komutanlığı bünyesinde birinci derece çevirmen sekreter olur ve İngiliz memurlara Türkçe dersleri vermiştir (Larousse, 1873: 1023).

1855 yılından itibaren 1856 yılının sonuna kadar Lord Raglan'ın çevirmenliğini üstlenmiştir. Lord Raglan'la birlikte 1856 yılının sonuna dek kalacağı Londra'ya gider. Burada *Athenaeum Club*'a seçilmiştir. Daha sonra Sir Henry Bulwer'e çevirmenlik yapmaya başlamıştır. Onların Bükreş'te başlayan ikili münasebetleri çalışmaları doğrultusunda İstanbul'a kadar devam etmiştir. 1857 Eylülünden 1859 Mayısına kadar Sir Henry Bulwer'in hizmetinde İstanbul'da kalmıştır (Hertslet, 1865: 118). 1859 yılında İzmir İngiliz konsolosluğunun birinci derece çevirmeni olmuştur (Hertslet, 1865: 42). 1865 yılında dönemin ölümcül hastalıklarından olan sarıhummadan ölmüştür (Bosworth; Donzel; Lewis; Pellat, 1987: 303).

Mallouf içinde yaşadığı koşuşturmacaya rağmen, İngiliz ve Fransız *Societe Asiatique* merkezlerinin bir üyesi olmuştur. *The Literay Gazette*'nin 7 Mart 1857 tarihine ait nüshasında, Nassif Mallouf'un 21 Şubatta *Royal Asiatic Society*'e daimi üye olarak seçildiği duyurulmuştur (The Literay Gazette, 1857: 238).

Başarılı araştırmacı, şarkiyatçı bütün bunların yanısıra 1859 yılında dönemin padişahı Sultan Abdülmecid tarafından, ilmî çalışmaları nedeniyle, Mecidi Nişanı almıştır. Yine İran devleti tarafından da Aslan ve Güneş Nişanı ile taltif edilmiş, ödüllendirilmiştir (Hertslet, 1865: 118).

Mallouf'un o dönem ortaya koymuş olduğu sözlük, konuşma kılavuzu ve dilbilgisi kitapları edebî olarak bir ayrıcalığa sahip değildir. Onun yapmış olduğu çalışmalarının en kayda değer tarafı Osmanlı Türkçesi'ni Osmanlı çatısı altında mevcut gayrimüslim ahali arasında da daha teorik ve kitabi bir şekilde kullanılabilir hale getirmiş olmasıdır.

Herkesin sözlü olarak kısmi boyutta bildiği bir bilgileri sistemli bir şekilde kitaplaştırarak bilgiye bütüncül bir yapı kazandırmıştır.

Yaşadığı dönem içinde çeşitli konular hususunda bilgi edinme çabası, Osmanlı Türkçesi'nin üzerinden ziyade, Fransızca olarak kaleme alınan eserler, dönem ahalisi tarafından daha çok tercih edilir bir durum olmuştur. Ancak Mallouf'un ele aldığı konular, söz konusu yıllarda cemiyeti oluşturan bireylerce, merak edilen konular olmuştur. Buna bağlı olarak Mallouf'un çalışmaları sayesinde Türkçe, daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Nassif Mallouf'un birçok eserinin ilk kez İzmir'de basılmış olması da o dönem için İzmir'in önemli bir kültür merkezi olduğuna işaret etmektedir ki yapılan kaynak taramalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız basınının ilk örnekleri İzmir'de görülmektedir (Strauss, 2003: 60-61).

İncelediğimiz nüsha Fransız-Türkçe sözlüğün 1856'da Paris'te basılan ikinci baskısıdır. Eserin baş tarafında Jean-Henry Abdolonyme Ubcini ve Bianchi gibi iki önemli şarkiyatçının takrizleri mevcuttur. Jean-Henry Abdolonyme Ubcini, Haziran 1856 tarihli yazısında Mallouf'u yaptığı çalışmalardan dolayı takdir etmiştir.

1849 yılı sonlarına doğru iki cilt olarak yayınlanan *Dictionnaire Français Turc* adlı çalışmasının Bianchi'nin 1831 yılında yayınladığı sözlük çalışmasından sonra sahasında önemli bir boşluğu doldurduğunu kaydeder. Yalnız Mallouf'un 1849'da yayınladığı iki ciltlik sözlüğünün fiyatının çok külfetli olduğundan bahisle, bu cep sözlüğünün daha uygun bir fiyatla temin edilebilecek olmasından dolayı memnuniyetlerini dile getirmiştir. Genç yaşına rağmen, gerek yetiştiği coğrafya gerekse de aldığı eğitim ile geçmişteki çalışmalarının kendisini gelecek için ümitvar kıldığını ifade etmiştir (Mallouf, 1856: IIIX).

Ubcini ise 26 Aralık 1854 tarihli mektubunda Mallouf'un kendisine gönderdiği *Fevâid-i Şarkiyeye* adlı eserinin Fuad Efendi ve Cevdet Efendinin *Kavâid-i Osmaniyye* adlı eserleri gibi Türk-Avrupaî bir dilbilgisi kitabının tüm gereklerini yerine getirdiğini dile getirmiştir. Mallouf'u genç yaşındaki çalışmalarından dolayı tebrik ettikten sonra onu, Levantenin Türkçe, Arapça ve Farsça üzerine çalışmalara katkıda bulunacak tek isim olarak taltif eder (Mallouf, 1856: XI-XII).

Journal de Constantinople gazetesinin 2 Ağustos 1855 tarihli nüshasında Nassif Mallouf ve eserleri hakkında bibliyografya mahiyetinde kimi bilgilere rastlanmıştır. Gazetedeki bilgilere göre Mallouf'un Fransızca-Türkçe sözlüğü ilk defa 1849 yılı Kasım ayında yayımlanmıştır. Türkiye'de alanında ilk olan bu sözlüğün birinci baskısı Reşid Paşa'ya ithaf edilmiştir. Ahmed Vefik Paşa ise bu eseri, yaygınlık kazanması için, Eflak ve Boğdan'da dağıtılmak üzere çok sayıda satın almıştır. Mallouf ise Nasrettin Hoca'nın fıkralarının olabildiğince edebî bir dille çevirilmelerinin özellikle Türkçe öğrenenler açısından çok değerli olduğu kanaatindeydi. Elde bulunan diğer kitaplara nazaran günlük dilin canlı bir şekilde kullanıldığı bu fıkraların çevirisi son derece faydalı olacaktır. Fransızca ile kıyas olmayacak kadar veciz ifade şekillerine sahip olan Türkçe için bu evsafa bir çeviri faaliyeti son derece güç olmuştur (Mallouf, 1856: 3-4).

İlk baskısından sonra bu çeviri eserden 6 parça 1853 yılı Temmuz ayında *Revue de L'orient* dergisinde yayımlanmıştır (Mallouf, 1853: 72-74). Mallouf, Türk diline, görmüş olduğu eğitim üzerinden yazdıklarıyla katkı sağlamış başka bir dile çeviri yaparken Türkçenin anlam inceliklerini kendi dönemindeki aydınlara göstermiş ve hissettirmiştir. O dönem yaptığı çeviriler arasında Nasrettin Hoca'nın fıkraları bu anlam inceliklerini gösterme bakımından önemli bir çalışma olmuştur. Fıkralar, derin anlamları ihtiva etmesi bakımından yabancılar için anlaşılması zor metinlerdir. Buna rağmen Mallouf, adeta Türk dilinin sadeleşmesini, daha millî bir sürece girmesini desteklercesine çalışmasını sürdürmüştür. Bu konuda kısa da olsa Fransızca tercüme örneği olarak şu metni incelemek yeterli olacaktır:

“Un jour, le maître (*khodja*) Nasr-Eddin éfendi monta en chaire pour precher et dit: “O fideles ! savez-vous ce que je dois vous dire ? — Non, khodja effendi, répondit l'auditoire, nous ne le savons pas. — Eh bien, puisque vous ne le savez pas, que vous dirais-je done?” Un autre jour, montant de nouveau en chaire: “O Musulmans! dit-il, ne savez-vous pas ce que je dois vous dire? — Nous le savons, répondirent-ils tous. — Puisque vous le savez, reprit le khodja, pourquoi vous le dirais-je ?” Il descend en même temps de la chaire et sort pour s'en aller. L'assemblée, étonnée, décida d'un commun accord que si le khodja reparaisait, les uns repondraient: Nous savons, et les autres: Nous ne savons pas. Comme auparavant, le khodja monta encore un jour en chaire et s'deria: “O mes freres! savez-vous ce que je dois vous dire? Les uns répondirent: Nous savons, et les autres: Nous ne savons pas. — C'est charmant, reprit le

khodja. Eh bien! que ceux d'entre vous qui savent l'apprennent a ceux qui ne [s]avent pas." (Mallouf, 1853: 38).

Mallouf'un Fransızcaya çevirmiş olduğu yukarıdaki mizah içerikli metin, aynı zamanda Türk milletinin duyuş ve düşünüş biçimi üzerinden mizah anlayışını da ihtiva etmektedir. Fıkralar her millet için atasözleri kadar önemli bir yere sahiptir. Atasözlerinde olduğu gibi fıkralarda da her milletin kültürel kodları mevcuttur. Bu bağlamda düşünüldüğünde Türkler bu çalışmalarla birlikte sosyolojik boyutta da tahlili edilmeye başlanmıştır.

Mallouf, bunları o yıllarda tam anlamıyla hangi amaçla çevirmiştir bilemeyiz ama bugün itibarıyla denilebilir ki bir yabancı dil öğrenirken dahi söz konusu dili konuşan milletin kültürüne dair ne kadar çok şey biliyorsan o dili kısa sürede öğrenmek daha kolay oluyor. Mallouf her şeyden önce eserlerini ortaya koyarken aynı zamanda kültür elçisi gibi bir misyonu da üstlenmiştir.

Mallouf, Türkiye'de kendine özgü çabasıyla ilk Fransızca-Türkçe sözlüğü hazırlamış, birçok dilin gündelik hayattaki kelimelerinden istifade ederek konuşma klavuzları hazırlamış ve yayımlamıştır. Tabii bu çalışmalar kendi dönemi için belli bir okuyucu ve takipçi kitlesi de oluşturmuş ki kısa bir süre sonra benzer çalışmalar Osmanlı coğrafyasında bizzat Türkler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Daha önce de söylediğimiz gibi Şinasi ve Şemseddin Sâmî'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında öncülüğünü yaptığı çalışmaların esin kaynağı Mallouf ve Clement Huart gibi dil bilim uzmanlarının yaptığı çalışmalar olmuştur.

Mallaouf'un önemli çalışmalarından biri de *Kitâb-ı Der-Hakk-ı Sıbyân ve Sabâvet*'tir. Bu eserin içeriği doğrultusunda eserle ilgili olarak denilebilir ki eser, Türk Çocuk edebiyatının ilk çeviri eseridir. 1850 yılında yayımlanan bu çalışma, Fransız Arnaud Berquin'e aittir. Söz konusu eserde çocuklara dair bilgilerin yanında kimi öğretici ve ahlakî hikâyeler de derlenmiştir.

Türkçe ve Fransızca metinlerin birlikte verilmiş olması Mallouf'un aynı zamanda da bu çalışmasıyla dil öğretimine katkıda bulunma amacı içerisinde olduğunu gösterdiği gibi kendi döneminin dil tarihçisidir. Bu kapsamda değerlendirdiğimizde Çocuk

edebiyatımızın öncü ismi olarak da Türk diline katkıları doğrultusunda da Mallouf'un nitelikli bir dilbilimci olduğunu söylemek yerinde bir tespit olur.

1.2.18. James Clarence Mangan (1803-1849)

Mesleği üzerinden hayata bakış açısıyla yeteneklerini geliştirip bunu edebiyat üzerinden ifadeye kalkışan her insan, tarih tarafından affedilmeden mutlaka bir ansiklopediye ya da bir antolojiye adını düşürmüştür. İşte onlardan biri de James Clarence Mangan'dır. Kendisine verilen görevle merakı doğrultusunda edebiyata gönül vermiş bir yazar ve düşünür olarak Mangan, Türk kültürüne özellikle Türk edebiyatının bugün Divan edebiyatı olarak nitelendiği edebiyatına hayran kalmış ve Divan edebiyatını nazım şekillerine kadar taklit etmiştir.

Tağızade Karaca'ya göre Mangan'ın kültür ve edebiyat için Doğu toplumlarına yönelme sebeplerinden birinin söz konusu dönemde yaşanan sansürün ortadan kaldırılmış olması ileri sürülür. Tağızade Karaca, Mangan için "*en güzel millî şiirlerini korkunç bir yoksulluğun kucağında inleyen ülkesinin bu döneminde yazacaktır.*" şeklinde bir betimlemeyle onun kendi ülkesinin kültür ve edebiyatına katkısının önemini de dile getirmiştir. Ayrıca buna ilave olarak "*O dönemde İrlandalı şairler, İrlanda ile ilgili doğrudan politik yorumlar yapamadıkları için şiirlerinde İrlanda'yı güzel bir kadın olarak imgesel söyleyişle ifade ederlerdi*" (Tağızade Karaca, 2010: 350) diyerek aynı zamanda Mangan'ın vatan kavramına estetik bir bakış açısı getirdiğini de vurgular. Güzelliğin bir kadın üzerinden vatanla özdeş bir şekilde ifade edilmesi azınlık bir toplum için çok manidardır. Fransız İhtilali sonrasında hemen her çok uluslu devlet çatısı altında mevcut olan etnik unsurlar "vatan" kavramına ayrı bir değer biçmiş ve benzetmelerde bulunmuştur. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki dünyadaki bütün toplumlar için milliyetçilik, etnik yapı ve unsurlarla birlikte vatan kavramı 1800'lü yılların odak noktası olmuştur.

Yine Tağızade Karaca, Mangan'ın "*Türk şiir geleneğine göre çevirip yazdığı*" "*Yüz Yapraklı Gül*"de söz konusu "*yeşillerle çevrilmiş güzel kadın*"ın İrlanda'ya gönderme yaptığını belirtmiş ve Osmanlı kültür ve edebiyatından edindiği argümanları, "*yine kendi amacı doğrultusunda kullanmıştır*" (Tağızade Karaca, 2010: 350) diyerek amacı

ne olursa olsun, görevli olduğu kurumda kaldığı süre zarfı boyunca Osmanlı medeniyeti üzerine edinmiş olduğu bilgi birikimini edebî bir forma aktarmayı başarmış ve Türkleri, Osmanlı'yı Avrupa'ya tanıtmıştır. Söz konusu yüzyılda (1800'lü yıllar) Osmanlı zaten kendisini yenilemek için çok ciddi adımlar atmış ki bunun yankısını yabancı gazete ve dergilerden takip ettiğimiz gibi James Clarence Mangan gibi edip ve aydınların eserlerinden hareketle de söylemek işten bile değil.

James Joyce'un da bu konuda James Clarence Mangan'ın Doğu kültür ve medeniyetine yaslandığı edebiyat içerik ve formlarına olan merakını İrlanda'nın o yıllarda içinde bulunduğu tarihî şartlarla bağıntı kurarak açıklar. Yine Mangan'ın *“henüz ulusal yazın geleneğinin var olmadığı bir ortamda ve şiire gündelik konulara değindiği ölçüde değer veren bir toplumda yazdığını, bu nedenle de sınır tanımaksızın pek çok ülke ve kültürün çekimine kendini kaptıran şairin zengin bir imge gücüyle kişiliğinde Doğu ve Batıyı”* kültür ve nedeniyet odağında birleştirmeyi başardığını ifade eder (Özmen, 1998: 51).

Bununla birlikte James Clarence Mangan'ın hiç görmediği bir coğrafyanın kültürüne istinaden yaptığı çalışmaları gerekçe gösteren Tağızade Karaca *“İngiliz şiirinin tanımadığı ‘gazel’ formunu kullanarak ancak bir Türk’ün anlayabileceği kavramları Türk şiir dilinin tekniği ile”* kaleme almıştır der (Tağızade Karaca, 2010: 350). Şu hâlde önemli bir gerçek de açığa çıkar ki Mangan, Osmanlı edebiyat kültüründen beslenerek estetik formlarını zaman zaman nazire şeklinde zaman zaman taklit şeklinde şiirler ortaya koyması Batı medeniyetinin aydınlarını Osmanlı merakına sevk etmiştir. Dahası Osmanlı şairlerinin eserlerinden çeviriler yaparak kendi dönemi için kendisine bir ayrıcalık kazandırması ve buna bağlı olarak kendisinden sonra gelen aydın ve yazarlara Osmanlı'yı keşfedilmeyi bekleyen yeni bir dünyaymış gibi göstermesi Osmanlı'ya ayrı bir prestij kazandırmıştır. Osmanlı'nın savaşlarından ayrıca kültür ve sanata ait medeniyetini tanıtmaya katkı sağlamıştır.

Tağızade Karaca'nın tespitleri doğrultusunda Mangan, İrlanda ulusal marşını yazmış, *Oxford Antologie* [sic] *English* 'de, “İrlanda Şairleri kategorisinde değil, ‘Türk Şairleri’ arasında yer alır.” (Tağızade Karaca, 2010: 348). Mangan'ın böyle bir antolojide Türk şairi şeklinde ifade edilmesi, yaşadığı dönemdeki kimselerce Mangan'ın Osmanlı coğrafyasına olan ilgi ve alakasının hemen herkesçe bilindiğinin de göstergesidir.

Özmen çalışmasında (1998), Mangan'ın Divan edebiyatından yaptığı şiir çevirilerinin kaynaklarını ortaya koyarken O'Donoghue'nun çalışmalarını baz alarak Mangan'ın yapmış olduğu çevirilerden bazılarının doğrudan doğru toplumları odaklı olarak kaleme alındığını ortaya koymuştur. Yapmış olduğu çevirilerle birlikte kendi kültürüne dair kaleme aldığı edebî eserlerde de Arap, Fars özellikle Türk-Osmanlı kültürüne telmihen göndermeler yapmıştır. Bu göndermeler, her hâlükârda Osmanlı'yı Batılı aydınların bakış açısında ayrı bir merak ve ilgiye sevk etmiştir.

Mangan'ın birçok şiirlerinde Türk kültürüne dair Sultan, şah, sipahi, beyler, Osmanlı tahtı, divan, Ahi gibi unvan ve sıfatlar geçmektedir. Yine şiirlerinde Arap kültüründen, Mısır ve Bedevi kültürlerinden sıklıkla söz eden Mangan, güncel hayattan bahsederken özellikle “Türk” sözcüğünü, Türklerin karakter olarak özelliklerini ortaya koymak için orijinal benzetmelerde bulunmuştur: *Tar-water knows its own power. It is a jealous medicine. It is the emperor of specifics, and Turk-like, “twill bear no brother near its throne.”* (O'Donoghue, 1897: 93).

Mangan, bu satırlarda nispeten uyuşturucu niteliği de bulunan katranlı su ile Türkler arasında bir benzerliği şu şekilde tarif etmiştir: *“Katranlı su gücünü bilir. Kıskanç bir ilaçtır. Ölçülerin imparatorudur ve Türk gibidir; tahtının yakınlarında hiçbir kardeşini barındırmaz”* (O'Donoghue, 1897: 93).

Türklerdeki devlet bekası için kardeş kaline dair bir gönderme yaparak da olsa Türklerin acımasız bir karakteri haiz oldukları vurgulanmaya çalışılmıştır. Her ne sebepten olursa olsun Mangan, Türkleri eserlerine konu etmesi ve Avrupalıların nezdindeki yerini eserlerinde dile getirmesi Türkler için ve Türkler için bir farkındalık yaratarak kimlik üzerinden sorgulamaların da öncüsü olmuştur.

1.2.19. Gustav Rasch (1825-1878)

Gustav Rasch'ın 1873 yılında kaleme aldığı eser Avrupa'da Türkler, yazıldığı günlerde Avrupalı milletlere Türkler hakkındaki kanaatlerini dile getirmesi sebebiyle yankı getirmiş bir kaynaktır. Çünkü Avrupalıların nezdinde Türkler, İstanbul'un fethinden sonra her ne yaparlarsa yapsınlar kendileri için bir tehdit algısı doğuran barbar ve

medeniyet yoksunu bir millet olarak değerlendirilmişler. Bu bakış açısını eserlerinde dile getiren her yazar, aydın, seyyah Avrupa’da ayrı bir ilgi ile karşılanarak çalışmaları teşvik edilmiştir. İşte onlardan biri de Gustav Rasch’tır.

Asıl adı Gustav Heinrich Wilhelm Rasch olan yazar, 1825’te Hannover’de dünyaya gelmiştir ve 1878’de Schöneberg, Berlin’de ölmüştür. Kısa bir ömür sürecinde Gustav Rasch hukuk okumuştur. Eğitimine bağlı olarak uzun süre avukatlık yapmıştır. 1848 Mart devrimi için ayaklanmalara katılanlardan biri olmuştur. Grube 48 olarak da bilinen bir grupla Prusya yönetimine karşı gelerek hükümet aleyhinde yazılar yazmıştır. Dahil olduğu siyasi propagandalar nedeniyle Paris’e iltica etmek zorunda kalmıştır. Çıkmış olduğu bu serüven, onu Paris’te Marks ve Engels gibi düşünürlerle tanışmaya kadar götürmüştür. Söz konusu düşünürlerle bağı devam etmiş midir bilinmez ama Prusya’ya geri döndükten sonra halkı hükümete karşı kışkırttığı gerekçesiyle tutuklanarak hapse konmuştur. 1873 yılında (*Aus meiner Festungszeit*) *Tutukluluk Zamanımdan* adlı eserini hapiste kaldığı bu süre zarfında kaleme almıştır.

Bu maceralardan sonra Berlin’de meslek olarak avukatlık yapmaya devam etmiş ama gazetecciliğe olan ilgisi onu haber amaçlı çeşitli seyahatlere çıkarmıştır. Çıktığı her seyahatle gittiği yerlerde bilgi toplamak için iyi bir gözlemcilik yapmıştır. Gözlemlerini yazıya aktarma aşamasında kaldığı bölgenin ekonomisinden tutun da kültürel atmosferinden ve geleneğinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Söz konusu yazılarının çoğunu da seyahatnâme olarak kaleme almıştır. Hemen her gittiği kültürel ortamda ya da coğrafi bölgede yaptığı ayrıntılı gözlemlerle seyahat yazılarının en niteliklilerinden bazılarını yazmıştır (Rasch, 1986: 152). Bununla birlikte Rasch, edebî nitelikte kaleme almış olduğu eserleri üzerinden yazar Karl May’ı da etkisinde bırakarak edebî türlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kendine özgü betimlemelerle, söz konusu seyahat yazılarını, gezip gördüğü yörenin insanlarını anlatırken kimi zaman tarihî gerçeklikleri ve sosyolojik unsurları da eserlerine dahil etmiştir. Birçok eserini yazarken ekonomik unsurları en başta kullanmış ve gezip gördüğü yerlerin ekonomisine bağlı unsurları sosyal ilişkilere temel etmen olarak göstermiştir. Tezimize konu olan en önemli eserlerinden biri de *Die Türken in Europa* “Avrupa’da Türkler”dir.

Gustav Rasch’ın Doğu toplumlarına dair kaleme aldığı birçok eserinde İstanbul yer almaktadır (Cuma, 2010: 91). Doğu toplumları birçok düşünür tarafından inceleme

konusu yapılmakla birlikte Rasch'ın İstanbul'a bakış açısı diğerlerinden çok fazla farklı değil. Öyle ki birçok Batılı düşünür Şark sorununu, İstanbul'un fethinden itibaren başlatır ve o tarihten itibaren Doğu toplumları özellikle Türkler, çoğunlukla olumsuz yönleriyle öne çıkarılırlar.

1873'te kaleme alınıp 1878'de yayınlanan eseri "*Avrupa'da Türkler*" adlı eserinde, İstanbul'un merkezde olduğu birçok başlık yer almaktadır. Tabii İstanbul, bu başlıklar altında sadece coğrafi konumu itibarıyla ele alınmamıştır. Örneğin "İstanbul Gezintileri" başlığı altında İstanbul'u hem coğrafi hem sosyo-kültürel anlamda ele alarak incelemiş, insanların karakterlerine ve etnik kökenler üzerinden psikolojik tahliline yer verilmiştir:

"Her halkın mutlaka kendine özgü tipik kişiliği var. Halkın kişiliği bireyin kişiliği gibi kana, tarihsel gelişmeye, eğitime, dine, bilime ve örf ve adete bağlıdır. Türk kişiliği de tembel göçebe soyunun gevşeklik ve kayıtsızlığından ortaya çıkmıştır; tarihte Türkler bizimle hep bu görünüşle karşılaşmışlar. Bu tembel göçebe soyunu Avrupalılaştırmak için herhangi bir marifeti ne büyük güçler, ne de dünyanın tüm reformları ortaya koyabilir ve bu uğurda bin sene çalışsalar bile Avrupalı Asyalılaşmayacağı gibi Asyalı da Avrupalılaşamaz. Türk bir Asyalıdır ve hiçbir zaman Avrupalı olamaz. Çünkü bütün bu çalışmak, düşünmek, inanmak onun içyapısına ters düşüyor. Kendi kültüründeki durgunluk, dış dünyayı tanımadaki eksiklik, yetişmekte olan kuşağın eğitimindeki kayıtsızlık Asya kişiliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ve işte bu yüzden Türk kişiliği her zaman Asya kişiliği olmaya mahkûmdur." (Rasch, 2005: 159).

Özellikle o dönemin kadınlarının sosyal hayattaki yeri ve topluma katkısı ile birlikte azınlık durumunda olan gayrimüslimler ve farklı milletlerin yaşantıları karşılaştırılarak gayrimüslimlerin medeniyet namına daha gelişmiş olduğu keskin bir şekilde öne çıkarılarak vurgulanmıştır.

Türklerin gündelik hayatlarına dair yapmış olduğu yorumlar arasında öne çıkan ilk husus tembelliktir. Rasch'a göre Türkler çok tembel insanlardır. Avrupalılar ile bir kıyas yaparak tarihî süreçteki rollerinden ziyade kendi yaşadığı dönemde İstanbul'da tanık olduğu bazı mahalle ve cadde sahneleri üzerinden Türkleri tembel olarak nitelemekten geri kalmamıştır:

“Keyif yapmak demek Müslüman’ın en yüksek derecede rahatlığı, afiyette olması demektir, gevşek bir rahatlık, telaşsız ve huzurlu olma durumu ki, bu durum Türk karakterine, Türk bireyselliğine çok uygun düşüyor. Altı saat kahvede divanın üzerinde bağdaş kurup oturan, çubuk tütüren, ya da nargile içen, küçük bir fincan kahvenin birini bitirince öbürünü içen ve rahat ve huzur içinde caddeye bakan Müslüman keyif yapmaktadır.” (Rasch, 2004: 65).

Altı saat, şeklindeki bir belirtme dahi bu bakış açısının arkasında kesinlikle bir ön yargının olduğunu da akla getirmiyor değil. Çünkü eserin tamamına bakacak olursak, daha birçok sayfasında buna benzer subjektif yaklaşımlar mevcuttur. Bunların arkasındaki kasıtın dayandığı noktanın İstanbul’un fethinden başlayan bir nefret olduğunu daha önceki sayfalarda da dile getirmiştik. Yine benzer şekilde ifadeler:

“Bu tembel göçebe soyunu Avrupalılaştırmak için herhangi bir marifeti ne büyük güçler, ne de dünyanın tüm reformları ortaya koyabilir ve bu uğurda bin sene uğraşsalar bile Avrupalılaşamaz.” (Rasch, 2004: 196).

Görüldüğü üzere Türkleri aşağılayıcı ifadeler söz konusu bu eseri okuyan dönemin Türk aydınları ister istemez öteki psikolojisi ile kendi farkındalığına varacak ve biz duygusu etrafında kendini ifade etme gereği duyacaktır. Nitekim tarihî süreç de bu şekilde gelişmiş, Türkler kendi kimlikleri etrafında toplanmayı birçok farklı etken dahilinde gerçekleştirerek Türkçülüğü, kademeli bir şekilde önce bilimsel sonra edebî ve siyasal bir çizgi hâlinde Osmanlı’yı küllerinden doğan bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyetine taşımıştır.

Bu sosyo-kültürel değerlendirmelere ilaveten yine İstanbul’un ticari hayata katkısı ve dünya ekonomisindeki yeri tartışılacak nitelikte belirtilmiştir. Tartışılacak nitelikte diyoruz çünkü değerlendirmeler, Batılı bir zihniyetin neticesinde oryantalist kimliğiyle çok subjektif bir şekilde yapılmıştır.

Rasch, eserinde yine Türkleri kasten Osmanlı ile Avrupalı ahali hakkında bir karşılaştırmaya giderek Avrupa’daki mekan tasarımı ile Osmanlı’daki mekan tasarımını karşılaştırarak Türk yaşama biçimini küçümsemiştir:

“Bizim sandalyelerimiz, masalarımız, sofralarımız, koltuklarımız ve dolaplarımız onlar için bilinmeyen nesnelere. Onlar da bir divan hepsinin yerini tutuyor ve Pera’nın derviş tekkesindeki keşiş hücrelerinin duvarlara bitişik divanlardan başka mobilyaları yoktur.” (Rasch, 2004: 78).

Rasch, kendi Avrupa medeniyetini öne çıkarmak için birçok kıyaslamalarla Türk kültür ve medeniyetini küçümsüyor. Bu sadece Türklerin millî bir şekilde kendilerine gelmelerine destek olmayacak aynı zamanda Atatürk zamanında yapılmış olan inkılapların da zeminini hazırlayacaktır.

Tabii Gustav Rasch bu şekilde ithamlarla eserini yazmakla birlikte Avrupa'nın birçok devletinin Osmanlı'ya diplomatik sahada nasıl baktığını da dile getirmekten geri durmamıştır.

O yıllarda Avrupalı devletler, Osmanlı'nın uzun zamandan beri Şark Sorunu şeklinde düşüncelerini meşgul ettiklerinin farkındadırlar. Asıl mesele Osmanlı sonrasında mevcut coğrafi sahaya hangi devletin sahip olması gerektiğidir. İşte Avrupalı devletler yaklaşık bir asır boyunca buna karar veremediği için zaman zaman kendi içlerinde tutarsız bir şekilde Osmanlı'yı reformlarla ve ekonomik desteklerle ayakta tutmaya çalışmıştır. O yıllarda bu düşünceyi "Göçebe Türkler" şeklinde ifade ettiği cümlelerle Rasch da desteklemektedir (Rasch, 2004: 78).

Daha sonra Rasch, iktidardaki Abdülaziz'in devlet yönetimindeki eksikliğini ortaya koymak için sözde tüm yetkilerin kendisinde toplandığını sandığını, oysa Padişah'ın yetkilerinin sadrazamlarca yanlış kullanıldığı ifade ediliyor. Yetkilerinin sadrazamlarca yanlış bir şekilde kullanıldığının farkında olmayan Abdülaziz'in sarayında neyle meşgul olduğunu ifade etmek için hokkabazlarıyla, cüceleriyle meşgul olduğunu ve vahşi hayvanlar yetiştirdiğini ileri sürüyor (Rasch, 2004: 61-67).

Ayrıca Abdülaziz'in yabancı dil olarak Avrupa dillerinden herhangi birini dahi bilmemesi Rasch için ayrıca bir kusur olarak değerlendiriliyor (Rasch, 2004: 94). Şüphesiz Abdülaziz'in kendinden önceki padişahlarda bir meziyet olarak duran bu yabancı dil bilgisinin eksikliği önyargılı yaklaşımlar içinde bir kusur olarak görülebilir. Bununla birlikte halkın yönetimde söz sahibi olmaması, Padişah'ın "devlet benim" düsturunu benimsemesi bir eksiklik olabilir ama bunları tutup da genel-geçer bir çerçeve içinde doğrudan Türkleri aşağılamak için kullanmak dönem oryantalistinin ne kadar bilimsel bir söyleme sahip olduğunu tartışmaya açar.

Türkler ve veba, Hristiyan Avrupa’ında yüzyıllar boyunca Azrail’in rolünü üstlenmişler. Attıkları her adımla birlikte binlerce yılın kültür ürünleri yerle bir oldu (Rasch, 2005: 159).

Şahsi bir kanaat dahi olsa Rasch, Türkleri böyle bir söylemle tarih sahnesinde zikretmesi ve bu nitelikte yazıları okuyan Yeni Osmanlılar olsun, Jön Türkler olsun İttihat ve Terakkiciler olsun hatta ve hatta Mustafa Kemal Atatürk olsun, bu bakış açısı karşısında herkesin Türkçülüğe millî duygularla sarılması işten bile değildir. Tarih göstermiştir ki, nerde bir ötekileştirmeye dayalı yaklaşım var, işte orda ötekiliğe maruz kalan milletin kendine gelmesi, kimliğini daha derinden sorgulayarak biz duygusu etrafında daha sıkı bir şekilde dayanışma içerisine girmesi var olmuştur.

İşte birçok başlık altında söylediğimiz üzere, burada da yinelemekte fayda olduğunu düşünüyoruz, Osmanlı’nın son döneminde maruz kaldığı olaylar ve Avrupa’nın kendisine bakış açısı onu, kendine getirerek Türkçülüğe bir kurtuluş çaresi olarak bakmasına sebep olmuştur. Bu da daha sonra geliştirilerek monarşik bir yönetim biçiminden cumhuriyete evrilen ve bekasını sağlayacak olan bir devletin temellerini atmıştır.

1.2.20. M. Victor Bérard (1864-1931) (La Mort De Stanboul, 1913)

Yazarın hayatı hakkında pek bilgimiz olmasa da 20. yüzyılın başlarında Osmanlı’nın içinde bulunduğu sosyal ve siyasi olaylara dışardan bakan biri olarak sosyal çözülme ve yeni oluşumların dayanak noktalarını ortaya koyması bakımından dikkate değer bir kimse olarak eseri ile birlikte tezimize alma gereği duyduk. Victor’un eserinde Osmanlı’nın dağılma süreci ile çok yerinde tespitleri olmuştur. Hemen aşağıda görüleceği üzere İttihat ve Terakki’nin ülke yönetiminde söz sahibi olmaya başladıktan sonra, ülke çapında birtakım değişim ve dönüşümlere dikkat çekmiştir:

“Les Jeunes Turcs C. U. P. O. disaient: “Un Grec ottoman ne doit plus être qu’un Ottoman, sans attaches d’intérêts, sans communauté de sentiments ni d’espoirs patriotiques avec les Grecs du royaume; un Slave ottoman ne doit plus songer qu’à la prospérité turque et à la défense de l’Empire Turc contre toute ambition de Sofia, de Belgrade ou d’ailleurs; tout chrétien de Turquie doit se garder surtout des sacrilèges appels d’autrefois à une intervention, garantie ou surveillance de l’Europe; traître, qui parle de réformes macédoniennes, d’union crétoise, de vilayets arméniens, d’écoles grecques,

bulgares, arméniennes; traître, qui rêve de grandeur arabe ou veut perpétuer la licence albanaise, druze, kurde.” (Bérard, 1913: 310).

[Jön Türkler ise şunu söylediler: Yunan asıllı bir Osmanlı olmamalıdır. Kendi vatanını hayal eden bir rum olmalıdır. Çıkarı olmadıkça ve kendi vataniyle ilgili bir umudu yoksa bir Osmanlı’dan daha fazlasını olmamalıdır. Bir Slav kökenli bir Osmanlı vatandaşı artık Türk refahını düşünmemeli, Osmanlı imparatorluğunu Sofya’ya ve Belgrad’a ya da diğerlerine karşı savunmamalıdır. Türkiye’deki her Hristiyan, her şeyden önce, geçmişin kutsal müdahalelerine, Avrupa’nın müdahalesine, güvencesine ya da gözetimine itiraz etmekten kaçınmalıdır; Makedon reformları, Girit birliği, Ermeni vilayetleri, Yunanca, Bulgarca, Ermeni okullarından bahseden hain; Arap ihtişamını düşleyen ya da Arnavut, Dürzi ve Kürt ehliyetini sürdürmek isteyen hain].

Jön Türklerin yukarıda dile getirdiği hususlar, Osmanlı’nın etnik yapısına bağlı bir kaygının olduğunu göstermektedir. Bu kaygının üstesinden gelinmesi Slav kökenli halkların farklı bir bakış açısı kazanması gerekmektedir. Makedon reformları, Girit Birliği, Ermeni Vilayetleri gibi kavramlar üzerinden her millete mahsus bir dilin gündeme getirilmesi de hainlik olarak nitelendirilmiştir. Tabii bu vurgu ve nitelemenin arkasında Balkan Savaşları’nın yarattığı kaygıyı görmek mümkündür. Bu kaygı devlet çatısı altındaki birçok etnik unsuru merkezi otorite ile karşı karşıya getirdiği gibi Türkçülüğü de öne çıkarıp güçlendiren bir durum olmuştur.

“Les Arabes disaient: “Nous avons été les fondateurs, nous sommes les mainteneurs, nous devons être les conducteurs de l’Islam: à nous, à notre langue, doit revenir le soin d’introduire la pensée moderne dans l’Église de Mahomet; aux Turcs, les besognes laïques; à nous, la transformation religieuse. L’empire du Sultan-Khalife tout entier doit avoir deux langues officielles, le turc pour la gérance sultanesque, l’arabe pour la cohésion khalifale.” (Bérard, 1913: 311).

[Araplar şöyle demektedir: Biz İslam’ın kurucusu, koruyucusu, destekleyicisi, yayıcısıyız. Bizim dilimiz bizedir ve bu dil ile Peygamberimizin mabedine yeni düşünce sistemini sokmalıyız. Türkler ise 2 resmi dili Türkçeyi ve Arapçayı kullanmalıdır. Türkçe sultanlık yönetimi için, Arapça halifelik için].

Yine kritik bir süreçte Arapların da birtakım talepleri olmuş, millet olarak 18 Ekim 1912 yılı itibarıyla yani Uşi Antlaşması sonrasında Osmanlı’dan tamamen bağıni koparmışçasına hareket etmiştir. İslamiyet’in kurucuları olarak kendilerini yetkili gören Araplar, Türklerin Asya’ya ait bir millet olduğunu ve toprak olarak Akdeniz’e doğru

uzanan bölgeyi Toroslardan itibaren kendilerine hak görmekte ve talep etmektedirler. Bu siyasi tavır ve tutuma karşı bir de Osmanlı'nın resmi dil olarak iki dili birden kabul etmesi önerilmiş. Osmanlı Padişahı resmi yazışmalarında Türkçeyi, Halifelik makamının gereğince de Arapçayı kullanmalıdır diyerek din üzerinden bir bağın yürütülmesini de desteklemeye çalışmışlar. Tabii bu iddia Victor Bérard'ın bir Avrupalı olarak Araplarda yakalamış olduğu argüman olmuş olsa da dönemin içinde bulunduğu konjonktür de bunu ispatlar niteliktedir.

“Turquie d’Asie, d’autre part, se compose de deux royaumes: jusqu’au Taurus, c’est l’Anatolie turque où le turc et les Turcs doivent régner; au delà du Taurus, c’est la Syrie, la Mésopotamie, l’Hedjaz, l’Yémen, le monde arabe, que des fonctionnaires arabes doivent régir en arabe sous les ordres des ministres et du parlement ottomans” (Bérard, 1913: 311).

[Türkiye’deki Asya topraklarında 2 krallık bulunmaktadır. Birincisi toroslara kadar Türklerin hüküm sürdüğü Türk topraklarıdır; ikincisi torosların ötesinde Mezepotamya’nın, Suriye’nin Hicaz’ın Yemen’in hüküm sürdüğü yerlerdir, bu topraklarda Osmanlı’ya bağlı olarak Osmanlı’nın emir ve iradesinin denetiminde bu toprakları yönetmektedir].

Türkiye’nin toprak sahası olarak geniş bir sahaya hakim olduğu ve Türklerin millet olarak sahibi olabileceği topraklar o kadar net bir çizgi ile belirtilmiş ki Arap dünyasının Torosların hemen ötesinden Suriye ile başlayıp Mezepotamya, Hicaz, Yemen şeklinde çizilmişken Türklere sadece Anadolu olarak bilinen bölge bırakılmak istenmiştir. Bu millet odaklı bir paylaşım esasına dayalı bir paylaşım olmuştur. Buna bağlı olarak Türk kimliği yine öne çıkmıştır. Her saldırı bir savunma gücü geliştirecektir ki buradaki siyasi ve sosyal atmosfer de kendisinden koparılmak istenen maddi manevi ne varsa insanları Türklüğe sığınmayı gerekli kılmıştır.

“Ils reconnaissaient qu’à travers les âges, la pureté et la noblesse de cette langue du commandement avaient été compromises par une trop longue intimité et de trop nombreux échanges avec l’arabe et le persan. Mais les Yénitché Calemler, les “Jeunes Plumes”, partisans de l’Yéni Hayat, de la “Vie Nouvelle”, entreprenaient de retrouver, de fixer et de répandre la “Langue Nouvelle”, Yéni Lissan, en prenant pour règle l’usage de Constantinople et pour fonds le dialecte stambouliote: n’est-ce pas tout pareillement que les Français, pour leur langue, en avaient usé avec l’usage et le dialecte de Paris? Ils s’efforçaient donc de débarrasserle turc de toutes les superfétations, élégances et bizarreries arabes ou persanes, et de toutes

les chinoiseries de l'orthographe et de la construction archaïques.²⁰ C'est cette langue toute neuve, remise au goût du jour, adaptée aux besoins de la vie nouvelle et de la pensée libre que le Comité voulait substituer dans toutes les écoles de l'empire aux langues "réactionnaires" de la religion et des nationalismes." (Bérard, 1913: 384).

[Çağlar boyunca bu dilin saflığının ve asaletinin Arap ve Fars dili ile olan çok sayıdaki münasebetleriyle tehlikeye düştüğü kabul ediliyordu. Genç Kalemler yeni hayat mensupları İstanbul'da kullanıldığı şekliyle ve İstanbul diyalektiğiyle yeni dili, yeni lisanı yeni hayat mensupları yaygınlaştırmak istiyorlardı. Bizde de aynısı değil miydi? Dili garipleştiren Arapça ve Farsça gereksiz unsurlarından ilkel yapılardan ve imla kurallarından arındırmak istiyorlardı. Bu yeni yaşamın gereksinimlerine uyarlanmış yeni dil, imparatorluğun tüm okullarında geleneksel olarak kullanılan dilin yerine geçirilmek istenmiştir].

Bérard, Türkçenin çok uluslu bir devletin resmi dili olmasına rağmen Arapça ve Farsçadan çok etkilendiğini, söz konusu bu iki dilden çok fazla alıntı yapılmasına bağlı bir değişimin zorunluluğunu dile getirmiştir. Türkçenin bir emir dili olduğunu Arapça ve Farsçanın güdümüne girdikten sonra özünü koruyamadığını vurguluyor. Yine bu eserin yayımlandığı yılları düşündüğümüzde, Bérard Genç Kalemler'in yapmak istediği tasfiyeciliği haklı bulmaktadır.

Bu konuda Genç Kalemler'in yeni hayata uygun bir dil arayışı içinde oldukları ve yazdıkları ile yeniden inşa etmeye çalıştıklarını söylüyor. Bunu yaparken de İstanbul Türkçesini odak noktası olarak dikkate aldıklarını, Arapça ve Farsçadaki ince bir ifade tarzını kurmaya çalıştıklarını dile getiriyor. Şüphesiz Genç Kalemler üzerinden ulusal bilince dayalı bir hareket, somut adımlarla toplumu da hem gelecekteki savaşa hazırlamış hem de yeni bir edebiyat dilinin ama herkese hitabeden bir edebiyat dilinin doğmasını sağlamıştır.

"A l'égard du paysan macédonien, la révolution jeune-turque faisait donc tout juste le contraire de ce que notre Révolution de 1789 avait fait pour notre paysan de France: elle lui enlevait ses meilleures chances de devenir propriétaire; elle lui enlevait même des terres qu'il croyait déjà tenir, que, de père en fils, il considérait comme siennes et qui, tôt ou tard, fussent venues en sa possession si ce gouvernement de malheur n'eût pas amené les mohadjirs. Deux ans après la "libération" de 1908, le paysan macédonien ne

²⁰ Voir là-dessus l'excellent article de P. Risal, dans le Mercure de France, du 15 août 1912: *Les Turcs à la recherche d'une Ame nationale*. (Alıntılama yaptığımız bölümün kendi içindeki dipnottur.)

demandait qu'à revoir les bandes révolutionnaires et à reprendre la chouannerie. Juste à point., la politique des Jeunes-Turcs à l'égard des comitadjis, des "intellectuels" et du clergé bulgares rendait au paysan les chefs ou les organisateurs de l'insurrection souhaitée" (Bérard, 1913: 376).

[Makedonya köylülerine göre Jön Türk ihtilali 1789'daki Fransız köylülerinin ihtilalinin tam zıddıdır. 1789'daki ihtilalden önce köylülerin mülk edinmesi yasaklanmıştı. Daha önce sahip olduklarına inandıkları, babadan oğula geçen toprakları ellerinden alınmıştı. Bunlar birgün baskıcı hükümetin muhacirleri geri getirmemesi durumunda bu topraklara yeniden sahip olabileceklerini düşünüyorlardı. Özgürlük tarihi olan 1908'den 2 yıl sonra Makedonya köylüsü sadece devrimci grupları görmeyi ve o grupların yeni bir hareket başlatmalarını istiyorlardı. Tam böyle bir zamanda Bulgar komitacılarına ve entelektüllerine din adamlarına karşı uygulanan Jön Türk politikası köylüleri istenilen ayaklanmanın örgütleyicisi haline getirdi].

Jön Türkler, Fransızların 1789 Fransız İhtilali'nde kendi köylüleri için yapmış oldukları girişimleri, kendi köylüleri için yapmamış tam tersini yapmıştır. Fransız İhtilali, kendilerini sömüren soylu sınıfa karşı bir köylü hareketi olarak başlamıştır. Söz konusu yüzyılda Fransa'nın yüzde seksenini oluşturan köylüler kiliseye ve feodal beylere karşı vermekle yükümlü olduğu vergiler karşısında iyice ezilmiştir. Buna ilaveten ordunun üst kademelerinde görev almak isteyen kimselerde dört kuşak soyluluk gibi bir geçmişin aranması toplumsal ayrımcılığı somutlaştıran en temel örnek olmuştur ki bu da insanları galeyana getirmek için son damla olmuştur.

1908 ihtilali sonrasında, İstanbul nispeten hürriyet bakımından bir rahatlama yaşamıştır ancak Balkanlardaki otorite boşluğu çok daha karmaşık bir süreci de beraberinde getirmiştir. Özerkliği devam eden Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmekle birlikte, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'i işgal etmiştir. Sonraki yıllarda Arnavutluk da bağımsız olmuştur. İşgaller ve bağımsızlıklarla birlikte göç hareketlilikleri yoğunlaşmış buna bağlı olarak Jön Türkler tam anlamıyla söz konusu topraklarla ve oralari sahiplenecek köylülerle ilgili kendi lehlerine bir politika geliştirememişler.

Un témoin non suspect écrivait dans le journal *Le Jeune-Turc*, le 28 novembre 1910 "La question la plus importante pour la majorité de la population macédonienne, la question agraire, non seulement n'est pas entrée, sous le régime constitutionnel, dans la voie de la solution, mais elle se complique de jour en jour. Les Bulgares ont été chassés des terres qu'ils cultivaient et les mohadjirs ont été installés en leur place." C'est dans la

Macédoine slave en effet, en travers de la descente bulgare et serbe, que le Comité avait décidé d'établir ces mohadjirs de Bosnie, qui, pour la plupart, avaient gardé la langue serbe de leurs aïeux: contre la poussée du slavisme, le Comité escomptait en ces musulmans slaves un dévouement aussi fidèle que celui des musulmans crétois en Anatolie ou dans les Iles, contre les menées de l'hellénisme (Bérard, 1913: 376).

[Şüpheli olmayan bir tanık, 28 Kasım 1910 tarihli *Jön Türk* gazetesinde şunları söylemiştir: Makedonya halkının çoğunluğu açısından en önemli problem, anayasasal bir rejim altında giderek çözümü zor bir problem dönüşmesidir. Sadece Makedonya'dadır ki komite Bosna muhacirlerinin yerleştirilmesi kararını almışlardır. Slavlaşma tehlikesine karşı da Sırp dilinin muhafazasını istemiştir. Komite, Helenizm tehdidine karşı adalarda ve Anadolu'da yaşayan müslümanların sadakatine benzer bir sadakati Sırp müslümanlardan da beklediğini ifade etmiştir].

Le Jeune-Turc'ün 28 Kasım 1910'daki sayfalarında, bir tanığın ifadeleri doğrultusunda Balkanlardaki bu siyasi çalkantıyla birlikte, Jön Türkler, Helenizm karşısında Anadolu'nun sadık insanlarına benzer bir muhacir kitlesi beklemiştir. Bulgarların yerine gelen muhacirler de Makedonya'nın alt tabakasını oluşturan kimselerden oluştuğu için komite slav etkisini kıramamıştır. Bunda en önemli faktör olarak da konuşulan dilin varlığını devam ettirme çabasında olan Sırp'lar gösterilmektedir. Her nerede olursa olsun, yukarıda da anlaşılacağı üzere, ulus inşasında dil en önemli unsurdur. İnsanların sosyalleşmesinden tutun da ortak değerlerin tespitinde ya da belli amaçlara birlikte yürüme noktasında dil, en önemli araç olarak karşımıza çıkıyor.

Bu bakımdan dilin kültür ve medeniyeti sonraki nesillere aktarma rolünü, Balkanlardaki çalkantılı süreçte dahi devam ettirdiğini görüyoruz. Bu süreçte hangi millet diline odaklı politikalar geliştirdiyse ve edebiyatına odaklı bir millî yapı kurduysa biz duygusu etrafında buluşabilmiş ve millet olarak bekasını sürdürmeyi başarabilmiştir.

1.3. TÜRKÇÜLÜĞÜ BİR DÜŞÜNCE OLARAK GÜNLÜK HAYATA YANSITAN VE ETNİK GRUPLARIN KUTUPLAŞMALARINI HIZLANDIRAN GAZETELER

Gazeteler, tarih için günlük hayatı en iyi muhafaza eden, yıllar geçse de dönemin siyasi, politik, sosyal olayları hakkında en iyi bilgi aktaran vasıtaadır. Osmanlı topraklarında

basın yayın işleri her ne kadar geç gelmiş olsa da birçok tarihî olaydan, bu gazeteler vasıtasıyla haberdar oluyor, söz konusu tarihî olayları, yılları, mazide kalmış da olsa toplumsal akislerini bu gazeteler vasıtasıyla analiz ederek tarihi öğreniyor ve belirli sonuçlara varıyoruz.

Nitekim Ziya Gökalp bu konuyla da ilgili olarak:

“Lisandan sonra tarih gelir. Bir kavim tarihinin en kadim menbalarına çıkarak millî hayatının ilk inkişaf hamlelerini duyarsa, kaybetmiş olduğu ruhu yeniden bulmuş olur. Tarihten aldığı feyizlere halkın derinliklerinden çıkardığı efsaneleri, menkıbeleri, me’sureleri ilâve ettikten sonra millî maneviyeti tamamıyla tesis eder. O zaman şiir ve sanatının mevzularını, istiârelerini, telmihlerini hep bu millî sânihalardan iktibas ederek edebiyat ve bediiyatına şahsiyet verir.” (Gökalp, 2018: 79).

Gökalp’in de belirttiği üzere tarih bilinci, toplumu oluşturan bireylerce ne kadar erken duyumsanır, bireyler kendi geçmişini ne kadar iyi bilirse ve ait olduğu kökleri, tarih üzerinden, toprak üzerinden, ata üzerinden, soy üzerinden duyumsarsa kendini o derece mutlu, huzurlu hisseder ve geleceğe emin adımlarla sarılır. İşte gazetelerin de toplumu oluşturan bireyler üzerinde toplumsal birlik ve bütünlük için tarihten beslenen bir katkısı vardır. Yayımlandıkları yıllarda bulunduğu toplumun nabzını tutan, milletlerin duyuş ve düşünüşlerini kendinde barındıran birer kaynaktır gazeteler.

Türkiye’de, Fransız elçiliği tarafından yayınlanan ilk süreli yayın olan *Bulletin de Nouvelles*’ten (1795) başka 22 ayrı dilde onlarca gazete, Osmanlı topraklarında yayımlanmıştır (Alemdar, 1998: 38-43). Her gazete, Osmanlı topraklarında hitap edeceği kendi etnik grubundan haberdar bir şekilde yayın politikası geliştirerek kısa vadeli de olsa gündelik olaylarla ve kanun namına yürürlüğe giren genelgelerle ilgili haberler yayımlamıştır.

Türkiye’de ilk gazete, 1824’te İzmir’de neşrolunan *Smyrnéen* (İzmirli) adlı bu Fransızca ceridedir. Bu gazete önce Charles Tricon tarafından çıkarılmış fakat kısa zamanda muhtelif ellere geçmiş ve isim değiştirmiştir. *Takvim-i Vakayi*’nin Fransızca nüshası sayılabilecek olan *Le Moniteur Ottaman* (Osmanlı Habercisi) adlı gazete de Sultan II. Mahmud’un emriyle bu gazetenin 1831’deki sahibi Alexandre Blecque tarafından

çıkarılmıştır (Banarlı, 2001: 825). Bu konuda yabancıların öncülüğü tartışılmaz ama söz konusu ilk gazetelerin basımındaki sıkıntıların dile getirilmesi noktasında alfabedeki sıkıntıların daha ciddi bir şekilde dile getirilmemesi Türkçenin Arapça ile Farsçadan yollarını ayırmasını süreç olarak geciktirmiştir diyebiliriz. Bu sıkıntının dile gelmesi için Münif Paşa'nın 1860'lı yıllardaki konferans mahiyetindeki dille ilgili sunumlar beklenecektir.

Avrupa toplumunun nezdinde “hasta adam” olarak adlandırılan Osmanlı, çatısı altındaki azınlıklarla ilgili problemleri 1839'da Tanzimat Fermanı ve 1856'da Islahat Fermanı ile aşmaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı Devleti bu hususta da istediği hedeflere ulaşamamıştır. Avrupa'dan destek yerine söz konusu azınlık grupları daha da kışkırtacak mahiyette propagandalar görmüştür.

Avrupa kamuoyu koparılan yaygaralarla, Osmanlı'nın, Hristiyanlara yaptığı zulümlerle inliyordu. Azınlıkların hakları hatta özerklik ve neticesinde de bağımsızlık talepleri karşılanmalıydı. Osmanlı tebaasından sayılan azınlıklar, teorik düzlemde 1789 Büyük Fransız Devrimi'nden, pratikte de 1848 devrimlerinden ve yeni tip milliyetçilik cereyanından büyük ölçüde etkilendiler (Hobsbawm, 1993: 125). Çünkü Avrupa'daki basın yayın organları etnik grupların kışkırtıcılarını kamuoyuna taşıyarak dünya çapında bir hareketliliğin önünü açmaya çalışmıştır.

Osmanlı topraklarında, her geçen gün daha da artan basın organı olarak gazetelerin nitelik anlamında konu edinmiş oldukları haberler, Osmanlı'yı devlet olarak yıpratıcı bir boyut kazanmaya başladıktan sonra belli bir denetim mekanizması geliştirilmesi hususunda bir fikir birliğine varılmış. Yani söz konusu gazete ve matbaalarda basılmak üzere hazırlanan kitaplarla alakalı bir denetim organına, genelgeye ihtiyaç duyulmuş.

Bunlara bağlı olarak 8 Şubat 1857'de yürürlüğe girmiştir. Daha çok kitap ve risale basımıyla ilgili olan bu nizamnameden amaç, matbaaların denetim altına alınması, ruhsatsız çalışmalarının engellenmesi ve basacakları her şeyden önce izin almalarının sağlanmasıdır. Nizamname, yabancıların da ancak Hariciye Nezareti'nden ruhsat alarak gazete çıkartabileceklerini belirtmiştir. Kurallara uymayanların matbaalarının kapatılacağı ve sorumluların da cürümlerinin derecesine göre cezalandırılacakları belirtilmiştir

(İskit, 1939: 846) Dönem itibarıyla Osmanlı, azınlıklarla ilgili problemlerin afişe edilmesinin önünü kapatmaya çalışmış ancak Avrupa'ya gönderilen Şinasi gibi aydınlar, Avrupa'da bu işi daha profesyonel bir şekilde öğrenerek yayın hayatına kazandırdıkları gazetelerde dile getirdiği konuları itina ile seçmişlerdir.

Seçilen konuların başında toplumsal hayata dönük eleştiriler olduğu gibi, edebiyatımızda eksik olan türlere ve geliştirilmesi gereken alanlara sıkça yer verilmiştir. Bununla birlikte halkın etnik yapısı gözetilmeksizin yönetimdeki sıkıntıların aşılması için devlet yönetiminde ihtiyaç duyulan eksikliklerin giderilmesine dönük yayınlar yapılmaya başlanmıştır.

Gazeteler, bir yayın organı olarak ülkenin her köşesine gönderilmesi gereken haber kanalı olarak herkesin anlayacağı nitelikte bir dile sahip olması gerekmektedir. Buna bağlı olarak halkın büyük bölümünün okuryazar hale getirilmesi ve söz konusu gazetelerin dillerinin anlaşılması için dilde sadeleşmeye ihtiyaç duyulmuştur.

Tabii bu ilk etapdaki sadeleşme Millî Edebiyatçıların 1911'de başlatacağı sadeleşme niteliğinde, manifesto ile bildiri hâlinde yapılacak şekilde değil de dönemin yazar ve şairleri arasında ortaya konan eserler üzerinden eleştiriler yapılarak dildeki rahatsızlıklar dile getirilerek yapılmıştır. Buna bağlı olarak dildeki sadeleşme tam anlamıyla belli bir kitle hatta devlet politikası haline getirilecek nitelikte bir arayışlar devri bu süreçte başlamıştır denilebilir.

1.3.1. Le Libéral Ottoman (15 Janvier 1901...?)

İlk sayısı 15 Ocak 1901'de Salı günü Fransa'da yayın hayatına başlayan bu yayın organı II. Abdülhamid'in iktidarında Osmanlı'nın politik durumu ile birlikte sosyal hayattaki çalkantılı yıllara köşe yazılarında yer vermiştir.

İstanbul'da Ermenilerin ayaklanmalarına da dikkat çeken ve yıkılma sürecindeki bir devletin bünyesindeki milletleri, azınlık statüsünde değerlendirip onların bağımsızlıkları hususundaki taleplerini, haklı göstermek için bir dizi haberler de yapmıştır. 20. yüzyılın başındaki bu çalkantılı süreçte, dış basının kamuoyunda yaratmaya çalıştığı görüntü,

aslında çok uluslu bir devlete, kendi bünyesindeki milletlerin rahatsızlığı gerekçesiyle güçlü devletleri müdahaleye davet etmek şeklinde de düşünülebilir. Bu haberlerin yayımlanmasındaki özellikle olumsuz içerikli olanlara yer verilmesinin maksadı ne sebeple olursa olsun Rusya'dan gelen Türkleri de bünyesine katacak olan İstanbul'daki Türk aydın kitlesinin oluşumuna zemin hazırlamıştır diyebiliriz. Söz konusu aydın kitlenin oluşumuna bağlı olarak Türkçülük üzerinden edebiyatın ve Türk dilinin odak noktası kısmi boyutta millî bir sürece daha da yaklaşmıştır. Yani millî bir edebiyat, adını koydurmasa da en sancılı günlerini yaşamaya başlamıştır diyebiliriz.

“En s'exilant, les Jeunes Turcs ont le double but de s'instruire et d'en faire profiter-leur pays. Quand ils ont vu le fonctionnement de l'instruction en France et dans les divers Etats où ils avaient émigrés, ils ont été écoeurés de l'ignoble comédie qui se joue à ce sujet en Turquie. Pour arrêter cette émigration, le Sultan fonda, il y a quelques temps plusieurs écoles. Ce n'était là qu'une mesure ostentative pour donner le change au monde savant ou étranger. D'ailleurs, que pourraient apprendre dans ces écoles des élèves qui ont pour maîtres des hommes plus ignorants qu'eux et placés là comme un berger pour garder un troupeau. La seule chose qui y est enseignée, c'est le respect du Sultan, et ceux qui ne sont pas enthousiasmés de ces vices, qui croient que le crime et le vol ne sont pas des *vertus* nécessaires pour gouverner la Turquie sont envoyés dans les prisons de Tripoli en attendant qu'ils réfléchissent et manifestent leur admiration pour le Monstre. Ceci n'est pas un conte, je n'en veux retenir comme preuve que ceci: ceux dont les noms Lérillent au palmarès n'ont même pas les plus élémentaires notions d'orthographe de là langue turque.” (*Le Liberal Ottoman*, 1 Mars 1901: 3).

[Sürgün olan genç Türkler'in kendilerini yetiştirmek ve bu vasıtayla ülkelerine yarar sağlamak gibi iki amaçları vardı. Fransa ve göç ettikleri diğer Avrupa ülkelerindeki eğitimin işleyiş düzenini gördükten sonra Türkiye'de oynanan rezil komediden soğudular. Sultan bu göçü durdurmak için kısa bir süre önce birçok okul kurdu. Ancak bu okullar bilim dünyasının veya yabancıların gözlerini boyamak için yapılmış gösterişli bir önlemden ibaretti. Zaten, bu okullarda öğrenciler, kendilerinden daha cahil olan ve sürüyü beklemek üzere yerleştirilmiş bir çoban gibi duran hocalardan ne öğrenebilirlerdi? Orada öğretilen tek şey padişaha hürmet ve bu bozuklukların ateşli savunucusu olmayanlar, suç ve hırsızlığın Türkiye'yi yönetmek için gerekli “erdemler” olmadığına inananlar, düşünceleri ve Canavar'a olan hayranlıklarını ifade etmeleri için Trablus hapisanelerine gönderiliyorlardı. Dediklerim boş bir hikâyeye değil, asıl ispatlamak ve belirtmek istediğim nokta şu: İsimleri en ön planda olan bu kişiler Türk Dili'nin en basit imlâ kurallarından dahi bihaberdiler].

Yukarıdaki satırlarda Sultan'ın (II. Abdülhamid) Jön Türkleri sürgün etmekle doğru yapmadığı, onları sürgün etmekle yurt dışında hayatın nasıl aktığını, gelişmelerin ne yönde olduğunu gösterme gibi bir zeminin hazırlandığını ifade ediliyor. Böylesi bir süreçte yurt dışındaki gelişmeleri yakından gören Jönlerin yönetimde değişikliğe gidilme hususundaki ısrarlarını daha da ateşlemiştir.

Yine II. Abdülhamid'in açmış olduğu okulların yetersiz olduğundan dem vuran yukarıdaki satırlarda söz konusu okullarda yetişen öğrencilerin amaçları, cahil insanları eğitmekten ziyade tek amaçlarının Sultan'a saygı göstermeyi öğretmekten ibaret olduğu ifade ediliyor. Abdülhamid'in istibdatından şikâyet edilen bu dizeler, aslında iç karışıklığı tetiklemek için atılmış bir körük darbesidir.

“L’orthographe tombé en désuétude c’est la condamnation forcée de la littérature et de la poésie, qui sont les Bêtes Noires du Sultan et du reste sont rigoureusement interdites. La besogne de la censure est donc simplifiée au lieu de faire un choix des livres, le livre est interdit lui-même. Les drames dont la représentation en public ne manquerait pas d’être profitable au point de vue moral sont frappés de la même mesure.”
(*Le Liberal Ottoman*, 1 Mars 1901: 4).

[Sultanın ve diğerlerinin korkulu rüyası olan edebiyat ve şiir, imlâ kullamı dışı kalınca sıkısıkıya yasaklanmıştır. Kitaplar arasında seçim yapmaktansa, kitap toptan yasaklanmış ve böylece sansür işi kolaylaşmıştır. Ahlaki açıdan kamu önünde temsilleri menfaatlerine olmayacak tiyatro yapıtları da bu sansürden paylarını almışlardır].

Abdülhamid'in günah keçisi olduğu ifade ediliyor. İktidar merkezli desteklenmeyen Türk dilinin kendine çekidüzen vermesi için yapılan çalışmaların yetersiz olduğu, yazım ve imlanın köhnemiş durumda olduğu dile getiriliyor. Doğrudan eğitimin en temel aracı dil bir problem olarak ortaya konuyor ve sorumlu olarak da devleti yöneten zümre gösteriliyor.

Burada görüldüğü gibi olumsuz da olsa yazım ve imla ile ilgili dikkatin, o yıllarda Türk dili ile ilgili problemlerin su yüzüne çıkmasına vesile olmuş etmenlerden biri ifade edilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde Jön Türkler, kendi içinde zaten dil ile ilgili yeni oluşumların ihtiyacını çoktan duyumsamış ve bu yönde girişimlerde bulunarak öncelikli olarak halkın okur-yazarlık seviyesini artırmayı da programlarına dâhil

etmişlerdir. 1900 sonrası dil ile ilgili birçok şikâyetle birlikte çözüm önerileri sunan gazete ve dergi yayım hayatına da başlamıştır.

“Quant à la philosophie, inutile d’en parler, le mot lui-même doit être rayé du dictionnaire Turc. La philosophie, l’arme la plus puissante dans la main des peuples, est forcément bannie de la Turquie où l’absolutisme règne dans toute son horreur. Le philosophe qui est l’antithèse du monarque dans l’organisme social, ne peut exister librement dans un pays où la loi, le droit de vivre et de mourir sont entre les mains d’un homme que les moins sages appellent le Grand Assassin.” (*Le Liberal Ottoman*, 1 Mars 1901: 3-4).

[Felsefeye gelince söylemeye bile gerek yok, kelimenin kendisi Türkçe sözlükten çıkarılmalıdır. Halkların elindeki en güçlü silah olan felsefe, mutlakiyetçiliğin tüm dehşetiyle hüküm sürdüğü Türkiye’de zorunlu olarak dışlanmış. Hukukun, yaşama ve ölme hakkının; sıradan bireylerin bile Büyük Suikastçi olarak adlandırdığı tek bir adamın elinde olduğu bir ülkede, toplumsal yapıda hükümdarın tam karşıtı olan filozofun özgürce var olması mümkün değildir].

Bu satırlarda da Felsefeden yoksun bir toplum olarak Osmanlı halkının düşünme yetisinden mahrum edildiği, hükümdarın hegemonyası altında hayatı sorgulamadan yaşayan bir toplum profili çizilmiştir. II. Abdülhamid, şu hâlde ülkedeki tüm olumsuzlukların menşei, kaynağı olarak eleştirilerin merkezine yerleştirilmiş.

“La géographie même ne jouit pas d’un grand crédit auprès du sultan. Le peu qu’on enseigne est mensonger, par cette raison que depuis le traité de Berlin elle n’a pas changé. La plupart des Turcs ignorent où s’arrête l’empire ottoman, et les escarmouches continuelles qui ont lieu avec les puissances voisines en sont les conséquences funestes. La géométrie ne peut être enseignée d’une façon complète. Les chapitres de géométrie pratique, appliqués ou percement des tunnels sont impitoyablement biffés ou déchirés, le peuple Turc doit apprendre qu’il ne peut, étendre son commerce au delà des montagnes, faute de communication.

Devant de telles entraves à l’instruction, les Turcs se demandent alors pourquoi le Sultan à l’occasion de la 25. année de son règne inaugura la Faculté des Sciences. A quoi sert-elle? Quel rôle joue-t-elle dans l’éducation de la nation. Aucun, et le Sultan aurait mieux fait puisqu’elle est inutile d’élever en sa place une mausolée à ses nombreuses victimes restées sans sépultures.” (*Le Liberal Ottoman*, 1 Mars 1901: 4).

[Sultan’ın yanında coğrafyanın bile pek kıymeti yoktur. Öğretilen azıcık bilgi bile uydurmadır, bu nedenle coğrafya Berlin Antlaşması’ndan bu yana

değişmemiştir. Çoğu Türk Osmanlı İmparatorluğu'nun konumunu bilmez ve komşu güçlerle yapılan sürekli çatışmalar ölümcül sonuçlar doğurur. Geometri eksiksiz bir şekilde öğretilmez. Uygulamalı geometri veya tünellerin açılması ile ilgili bölümlerin üzeri acımasızca karalanmış veya bu bölümler yırtılmıştır. İletişim yetersizliği yüzünden, Türk halkı ticaretini dağların ardına taşıyamayacağını kabul etmek zorundadır. Eğitim konusundaki bunca engelin karşısında, Türkler saltanatının 25. yılı vesilesiyle Sultan'ın neden Fen Fakültesi'ni açtığını merak ederler. Fen Fakültesi neye yarar? Milletın eğitiminde nasıl bir rol oynar?]

Coğrafya ve Geometriyi bir bilim olarak algılamayan Osmanlı halkının bir tüneli dahi inşa etmekten aciz bir eğitim seviyesine sahip olabileceği, Batı tarzında ya da millî bir şekilde açılmamış okulların kimlere hizmet edeceği sorgulanan bu satırlarda da öncelikli olarak halkın eğitilmesi ve bu konuda ciddi reformlara ihtiyacın olduğu vurgulanmış.

“L’Allemagne accapare et monopolise tous les biens de la Turquie. L’Empereur et l’Impératrice visitent le Sultan malheureusement trop souvent et ne se gênent - pas pour fouiller les trésors des anciens palais ainsi que ceux des Mosquées; ils compulsent les documents et les archives de l’Etat, se font octroyer des concessions, céder des terrains, des bijoux, des objets d’art, etc. etc., leurs visites désastreuses, ruinent et affament le pays.

.....

Pour combattre l’influence de la France en Syrie, les Allemands se répandent en Palestine. La langue allemande est obligatoire dans presque toutes, les-écoles, et a remplacé là-belle langue française qui a toujours été celle de la jeunesse turque. De plus la concession et la construction des voies ferrées sont accordées de préférence aux allemands, en un mot, la Turquie est graduellement germanisée. Malgré toutes ces faveurs l’Allemagne ne s’est jamais abaissée à servir le Sultan dans ses funestes desseins contre la nation Ottomane.” (*Le Liberal Ottoman*, 1 Janvier 1901: 1-4).

[Almanya Türkiye'nin tüm varlığını elinde bulundurmakta ve tekelleştirmektedir. İmparator ve İmparatoriçe ne yazık ki Sultan'ı çok sık ziyaret edip ve sarayların ve aynı zamanda camilerin hazinelerini aramakta tereddüt etmemektedirler. Devlete ait belgeleri ve arşivleri incelerler, toprakları, mücevherleri sanat eserlerini vb. Zarar verici ziyaretleri ülkeyi yıkar ve aç bırakır. Fransa'nın Suriyedeki etkisi ile savaşmak için Almanlar Filistin'de yayıldı. Alman dili hemen hemen bütün okullarda zorunludur ve her zaman Türk gençliğinin dili olan Fransız dilinin yerini almıştır. Buna ek olarak imtiyazlar ve demiryollarının inşası Almanların tercihine göre verilmiştir. Bir başka deyişle Türkiye yavaş yavaş Almanlaştırılmıştır. Bütün bu iyiliklere rağmen Almanya Osmanlı milletine karşı ölümcül tasarımlarında Sultan'a hizmet etmek için kendisini asla düşürmemiştir].

Dilin öneminden hareket eden Almanlar, Fransa'nın Suriye'deki etkilerini, nüfuzlarını kırmak için kendi dillerinin yayılımcı bir politika izlemesi için Suriye'den Filistin'e kadar uzanan bir program geliştirdikleri ve aynı yönelimin Jön Türkler tarafından icra edildiği vurgulanıyor. Burada Jön Türkler, Yeni Osmanlıların devamı niteliğinde Millî Edebiyat'ın politik boyutta hazırlayıcıları olmuştur diyebiliriz.

“C'est encore la Russie qui a provoqué en Turquie, les massacres, arméniens; elle les préparaet les dirigeaà Constantinople mêmé. Après l'affaire de la Banque Ottomane, elle protégea quelques révolutionnaires, tout en laissant faire les consciencieux Hamidiés dans le Kurdistan. Nous possédons des données très exactes sur les menées russes dans ce pays si éprouve. Sérope, le fameux brigand arménien, capturé et condamné à mort, causa le malheur de milliers de ses coreligionnaires poûr avoir écouté la Russie qui l'avait armé et encouragé; de même Corchen, dit le Russe, passait souvent la-frontière, pendant l'été, pour exciter les populations arméniennes de Bitlis. Le jour dé l'exécution de Sérope on attendait l'arrivée de sa tête au palais du gouverneur de Bitlis. Les partisans de Sérope, ayant attaqué les gendarmes, de nouveaux massacres étaient à craindre; les arméniens espéraient que la Russie allait intervenir; elle n'en fit rien, pas même pour Corchen qui fut exécuté à son tour. C'est grâce à la valeur incontestable et à la fermeté d'Ali Pâcha, commandant de Bitlis, qu'on évita un désastre. Les naïfs, et crédules arméniens jettent encore des regards désespérés vers lès sommets des montagnes de la frontière; ils n'aperçoivent, les maiheureux!” (*Le Liberal Ottoman*, 1 Janvier 1901: 4).

[Türkiye'deki Ermeni katliamlarını yine kışkırtan Rusya'dır ve onları hazırlayıp Konstanstinopolis'e yönlendirmiştir. Osmanlı Bankası meselesinden sonra vijdanlı Hamidîlerin Kürdistan'da ne yapmak istiyorlarsa yapmalarına izin verirken bazı devrimcileri korumuştur. Biz başından çok felaket geçmiş bu ülkede Ruslar tarafından oynanan oyunlara dair çok net bilgilere sahibiz. Yakalanan ve ölüme mahkûm edilen ünlü Ermeni eşkıya Sérope, onu silahlandıran ve cesaretlendiren Rusya'yı dinleyerek binlerce dındaşının felaketine sebep olmuştur ki aynı şekilde Corchen, yaz boyunca Bitlis Ermeni halklarını kışkırtmak için sıklıkla sınırı geçmiştir. Sérope'un idam gününde Bitlis idare sarayına kafasının getirilmesi beklenirken, Sérope yanlıları jandarmaya saldırdığından yeni kıyımlardan korkuluyordu ve Ermeniler Rusya'nın müdahil olmasını beklerken Rusya Corchen için bile hiçbir şey yapmaz ve sıra ona gelir, idam edilir. Bitlis Kumandanı Ali Paşa'nın tartışılmaz saygınlığı ve sıklığı sayesinde bir felaket önlenmiştir. Saf ve kanmaya dünden razı Ermeniler sınırdaki dağların zirvelerine hala umutsuz bakışlar atarlar. Zavallılar, anlamazlar].

Bu satırlarda Rusya'nın Ermenileri Osmanlı yönetimine karşı kışkırttığını, Osmanlı yönetiminin Avrupa siyasetini çok yakından takip ettiğini ifade eden yazar, Ermenilerin

yardım çağrısına kayıtsız kaldığını söylüyor. Her hâlükârda kârlı çıkan Rusya olaylara doğrudan müdahale etme gereği duymuyor çünkü siyasi çıkarları her şeyden üstün görüyor. Ermeni çete liderinin, Sérope'un, idam edileceği gün Sérope ve adamlarının son ana kadar gözlerini Bitlis'i çevreleyen dağların tepelerinden ayırmadığını, Rusya'nın onları kurtarmak için bir şeyler yapacağını umutla beklediklerini ifade ediyor.

1.3.2. Le Yıldız (Le Etoile Orientale, 10 Octobre 1892)

Le Yıldız yayın hayatına girdikten sonra Doğu toplumlarına dair haber olmayan hiçbir sayfası yoktur. Özellikle Osmanlı'nın içinde bulunduğu sancılı süreci yakından takip etmiş, Osmanlı topraklarından gelen her mektubu ve Abdülhamid için yazılan her şikâyeti satırlarına taşımış bir gazetedir. Osmanlı-Rus savaşından sonraki yıllar Ermeniler için Osmanlı toprakları biraz daha yaşama alanı olarak sıkıntılı bir sürece girmiş ve 1896 yılında Ermenilerin İstanbul'da yapacakları ayaklanmaya kadar gitmiştir. 1896 yılındaki ayaklanma da Osmanlı Devleti için bardağı taşıran son damla olmuştur ki o tarihten sonra II. Abdülhamid'in Ermenilere dönük politikası nispeten daha farklı bir sürece girmiştir.

“*Le Daily News* a reçu de Constantinople des détails plus précis sur les scènes de sauvagerie qui ont eu lieu dernièrement à Césarée. Trois églises arméniennes, envahies par la populace musulmane au moment de la célébration des offices divins, ont été pillées. Des meurtres ont été commis. Les boutiquiers ont du fermer, leurs magasins et les gagne-petit, n'ayant plus de travail, sont en danger de mourir de faim. Au dehors, les marchandises destinées aux chrétiens ont été pillées par les musulmans. Plus de 500 Arméniens ont été jetés en prison. Toutes ces violences ont eu lieu à la suite de l'affichage de placards insurrectionnels attribués aux Arméniens.” (*Le Yıldız*, 23 Avril 1893: 5).

[Daily News, Konstanstinapolis'ten Césarée'de geçenlerde yaşanan vahşet sahneleri hakkında bilgi aldı. İlahi hizmetlerin kutlanması sırasında Müslüman halk tarafından işgal edilen üç Ermeni kilisesi yağmalandı. Ölümler gerçekleşti. Dükkân sahipleri dükkânlarını kapatmak zorunda kaldı. Dükkânları ve işi olmayan küçük ölçekli işçiler açlıktan ölme tehlikesi altında. Hristiyanlara yönelik mallar Müslümanlar tarafından yağmalandı. 500'den fazla Ermeni hapishaneye atıldı. Bütün bu şiddet Ermenilere atfedilen isyancı pankartların gösterilmesinden sonra gerçekleşti].

Gazatede Müslümanlar tarafından yağma edilen dükkân ve ticarethanlerin dışında 500 kadar Ermeni vatandaşın hapishaneye atıldığını dile getirerek tam anlamıyla bir propaganda yapıyor. Kamuoyunda bu gibi ifadeler söz konusu ülkeler arasında ve milletler arasında insanları mağduriyet üzerinden çeşitli gruplaşmalara götürmüştür.

Bu gruplaşmalar da genellikle çıkar ilişkileri üzerinden şekillenir ki “hasta adam Osmanlı” için Avrupalı devletler, bir zamanlar üç kıtada söz sahibi olan Osmanlı’nın çöküşünü desteklemek isten bile sayılmamış. Dış güçlerin yani özellikle Avrupalı devletlerin bu tavrı, Osmanlı Toprak bütünlüğü için içeride bir kenetlenme duygusu hazırlamış, Türklere kendi kimliğini hatırlatmıştır.

“La presse turquie a depuis quelque temps commencé une vigoureuse campagne contre les Arméniens. Le *Tarik*, Le *Sabah* et autres officieux publient depuis quelques jours des articles insensés et grotesques où ils s’efforcent de prouver d’abord que les Arméniens sont une minorité infime et une quantité presque négligeable en Turquie, et ensuite que ces Arméniens n’ont aucun grief sérieux contre le gouvernement ottoman. Ils disent encore que le gros de la nation arménienne est dévoué et soumis au gouvernement impérial, mais qu’une partie d’entre elle se laisse égarer par les jeunes écervelés qui vont en Europe faire leurs études et en rapportent toute espèce d’idées pernicieuses. Je n’ai pas à plaider ici la cause des Arméniens, mais le inonde entier sait que les plus graves abus existent dans les provinces qu’ils habitent en Anatolie et que les réformes auxquellesla Turquie s’est engagée par le traité de Berlin n’ont jamais été sérieusement appliquées.” (*Le Yıldız*, 10 Août 1893: 5).

[Türk basını bir süredir Ermenilere karşı güçlü bir kampanya başlattı. *Tarık*, *Sabah* ve öbür yarı resmi gazeteler, birkaç gündür ilkin Ermeniler’in Türkiye’de ihmal edilebilir küçük mü küçük bir azınlık olduklarını sonra da söz konusu Ermeniler’in Osmanlı Devleti’ne karşı hiçbir şikâyetleri olmadığını kanıtlamaya çalışan sağduyudan yoksun ve tuhaf makaleler yayımlıyorlar. Ayrıca Ermeni milletinin büyük kısmının imparatorluğa adanmış ve itaatkâr olduğunu söylüyorlar, ancak bunun sadece bir kısmının, Avrupa’ya okumaya gitmiş çılgın düşünceli gençler tarafından yanlış yönlendirildiğini ekliyorlar. Burada Ermeniler’in durumunu savunmak zorunda değilim, ancak tüm dünya, en ciddi istismarların Anadolu’da yaşadıkları illerde bulunduğunu ve Türkiye’nin Berlin Antlaşması ile yapması gereken reformları ciddi bir şekilde uygulamadığını biliyor].

Dönemin öne çıkan ve devletin resmi gazetelerinin Ermenilerin azınlık kabul edilerek aşağılandığını ve bütün bunlara rağmen Ermenilerin herhangi bir yakınma, sızlanma

içinde, Osmanlı hükümetine karşı isyana benzer bir girişiminin olmadığını ifade eden bu satırlarda da yine Ermenilerin ayrı bir mağduriyet içinde olduğu ifade edilmiştir. Millet odaklı her yazı, Batı’da da olsa Osmanlı çatısı altındaki diğer etnik grupları, millî bir bilinçlenmeye götürmüş ve özellikle Türkleri hem siyasi olarak hem de dilleri üzerinden ciddi bir yeniden yapılanma hareketine hazırlamıştır.

“La Turquie d’Europe comprenait, au commencement du siècle, la péninsule des Balkans, du Danube et de la Save au cap Malée. Elle se dissout et s’émiette périodiquement depuis le règne du sultan Mahmoud, cet homme clairvoyant et énergique qui a entrevu le monde moderne et a vainement repris de lutter contre la décrépitude de son peuple. Aujourd’hui, les Turcs, grâce à l’imprévoyance et à l’incurie de leurs gouvernants, n’ont plus qu’un pied en Europe: À la première crise, ils seront définitivement chassés des dernières provinces où ils sont encore campés!”
(*Le Yıldız*, 20 Octobre 1892: 2).

[Yüzyılım başlarında, Avrupa Türkiye’si cap Malée’deki Balkan yarımadasından, Tuna ve Save’den oluşuyordu. Türkiye modern dünyayı inceleyen ve boşuna halkının çürümesine karşı savaşmaya devam eden öngörülü ve enerjik bir adam olan Sultan Mahmud saltanatından bu yana periyodik olarak çözülür ve parçalanır. Modern dünyayı inceleyen ve boşuna halkının çürümesine karşı savaşmaya devam eden bu öngörülü ve enerjik adam. Modern dünyayı gözardı eden ve halkının aldatmacasına karşı mücadeleye boşuna devam eden bu talihsiz ve enerjik adam Sultan Mahmut saltanatından bu yana periyodik olarak dağılır ve parçalanır. Bugün, Türkler, yöneticilerinin basiretsizlikleri ve ihmalleri sebebiyle Avrupa’da sadece tek bir ayağa sahipler: İlk krizde, bulunmaya devam ettikleri bölgelerden kesinlikle uzaklaşacaklar!]

Görüldüğü üzere, II. Mahmud’un Osmanlı toplumu için yapmış olduğu faaliyetler kapsamında, dâhiyane bir kimse olduğundan bahsedilmiştir. Özellikle toplumun modernleşmesi için yapmış olduğu sosyal hayattaki reformlar ve Tanzimat fermanı ile gayrimüslim kimselere tanınan haklar doğrultusunda meth edilmiştir. Ancak Türklerin son yıllarda toprak kayıpları da bir gerçek olup en nihayetinde Avrupa’dan da çekileceği kaçınılmaz bir gerçek olarak dile getirilmiştir.

“Dans les provinces et surtout dans celles, habitées par les Arméniens, le musulman continue à croire qu’il a le droit de vivre aux dépens des peuples chrétiens que ses armes lui ont soumis. La propriété et parfois l’honneur et la vie des Arméniens sont à la merci des Turcs, des Kurdes et des Circassiens [Çerkezler]. S’ils s’adressent aux tribunaux, ceux-ci n’attachent

pas d'importance à la déposition de chrétiens, une des conditions essentielles de la validité du témoignage étant pour eux d'avoir été proféré par la bouche d'un mahométan et se prononcent en faveur de monstres a comme Moussa-Bey, acquitté par les juges de Constantinople malgré les remontrances des représentants de l'Angleterre et des Etats-Unis d'Amérique." (*Le Yıldız*, 10 Juin 1893: 3).

[İllerde ve özellikle Ermenilerin yaşadığı yerlerde, Müslüman halk, ordularının boyunduruğu altında Hristiyan halka rağmen yaşama hakkına sahip olduğuna inanmaya devam ediyor. Ermenilerin mülkiyeti, bazen onuru ve hayatı, Türklerin, Kürtlerin ve Çerkezlerin insafına kalmıştır. Mahkemelere başvururlarsa Hristiyanların ifadesine önem vermezler; tanıklığın geçerliliğinin şartlarından biri Muhammet ümmetinden birinin ağzından söylenmiş olmak ve Musa Bey gibilerini kayırmak, İngiltere ve A.B.D. temsilcilerinin uyarılarına rağmen Konstanstinapolis yargıçları tarafından beraat edildiler].

Burada ise yine Ermenilerin içinde bulunduğu zor şartlar dile getirilerek mağduriyetlerine ilave olarak Ermenilere ait her şeyin Türklerin, Çerkezlerin ve Kürtlerin insafına bırakıldığı ifade ediliyor. Hatta kendileriyle ilgili mahkemelere yapılan şikâyetlerde şahitliklerinin dikkate alınmadığı ifade ediliyor.

Je vais vous parler de la censure turque sur les journaux. Elle s'exerce par les employés du bureau de la presse, d'une façon oppressive, presque brutale. A chaque journal est attaché un censeur particulier. Une ou deux heures avant la mise en pages, ce censeur se rend dans les bureaux de la feuille soumise à sa surveillance. Il lit toutes les épreuves, sans en excepter celles des annonces et réclames, et ne donne le "bon à tirer" qu'après avoir supprimé les nouvelles qui lui déplaisent, modifié, s'il le croit utile, le sens et la teneur des articles. Il est maître absolu, ne doit compte à personne et s'acquitte de ses fonctions avec une rigueur dont on ne peut se faire la moindre idée en pays libres. Malheur au journal qui aurait publié une nouvelle, un renseignement, un article, qui n'aurait pas été approuvé par le censeur, malheur aussi s'il se permettait le moindre changement aux épreuves sur lesquelles il a mis sa griffe. Une suspension de plusieurs mois est la moindre des peines qui lui puisse être infligée... Pour vous donner une idée de la férocité de ce bureau, qu'il me suffise de vous dire qu'il n'a permis aux feuilles qui se publient à Constantinople d'annoncer la chute de dom Pedro et la proclamation de la république au Brésil que six mois après l'événement." (*Le Yıldız*, 11 Avril 1893: 4).

[Size gazeteler üzerine olan Türk sansüründen bahsedeceğim. Bu sansür basın bürosunun çalışanları tarafından baskıcı, neredeyse acımasız bir yolla yapılıyor. Her gazeteye özel bir sansür uygulanıyor. Sayfalar düzenlenmeden bir veya iki saat önce, bu sansür, sayfalarının gözetim

altında olduğu bürolarda oluyor. Türm olayları, reklamları ve duyuruları okur ve sadece onu memnun eden makalelerin anlamını ve içeriğini yararlı bulduğuna inanıyorsa, hoşuna gitmeyen yerleri sildikten sonra paylaşılmasına izin verir. Tamamen dediği dediktir, kimseyi hesap vermez, görevini özgür ülkelerde tahmin bile edilemeyecek şekilde yerine getirir. Sansür tarafından onaylanmayacak bir haber, bir kayıt bir makale olursa veya onaylanmayan bir değişiklik yaparsa gazeteye geçmiş olsun. Birkaç ay kapatma cezası verilebilecek en az cezadır. Size bu sansürdeki katılık hakkında bir fikir vermek için, İstanbul’da çıkan gazeteler Dom Pedro’nun düşüşünü ve Brezilya’da cumhuriyetin ilanını ancak olay gerçekleşikten 6 ay sonra verebilmişlerdir demem yeterlidir].

Buradan da anlaşılacağı üzere, Abdülhamid’in basına getirmiş olduğu yasaklar dile getirilerek Osmanlı’nın kendi bünyesindeki milletlerin tedirgin olmasındaki bir başka gerekçe dile getirilmeye çalışılmıştır. Abdülhamid’in basına getirdiği sansürde haklılık payı yok değildir. Çünkü nasıl ki bu yüzyılda (21. yüzyıl) sosyal medya üzerinden bile insanları birçok konuda galeyana getirip toplumsal olaylara yönlendirmek mümkünse o yıllarda da basın-yayın organları aracılığı ile insanları iktidara karşı kışkırtarak çeşitli isyanlara zemin hazırlamak mümkündür. Abdülhamid Osmanlı’nın bir devlet olarak bünyesindeki millet farklılığının bilincinde biri olarak söz konusu dönemin azınlık statüsündeki milletleri iktidara yani kendisine bağlı tutmak için basında millet ibarelerine dahi sansür uygulatmıştır. Gerekçesi de devletin bekasıdır.

Bununla birlikte dış basın organı olarak *Le Yıldız*, Avrupa’daki diğer basın organları gibi Osmanlı’nın iç meselelerini gündeme taşıyarak dünya çapında odak noktası olmaya çalışmıştır. Özellikle Ermenilere dair yazılan makalelerin arkasında Osmanlı’nın içindeki siyasi istikrarsızlığı fırsata dönüştürerek devletin dağılmasını hızlandırma maksadı vardır.

“L’événement qui s’est produit avant-hier n’a surpris personne; il était prévu depuis, longtemps et, après les récents désastres, attendu d’un moment à l’autre. Il était devenu évident pour tous ceux qui, au dedans et au dehors, suivaient d’un oeil attentif la situation de nos affaires intérieure, que les jours du règne d’Abd-ul-Hamid II étaient comptés. Un instaut, il est vrai, on avait cru que, tiré enfin de son aveuglement, de sa torpeur, par les terribles leçons des mois derniers, l’ex Sultan allait rompre avec les traditions d’un passé néfaste, chasser de Yildiz la camarilla sans foi ni loi qui, par sa corruption et ses méfaits, avait mis l’État à deux doigts de sa perte, et inaugurerun système de gouvernement libéral, honnête, en harmonie avec les idées modernes. Hélas! Ces espérances ont été vite

déçues par la condamnation arbitraire; à l'exil des principaux membres du cabinet-lesquels avaient le tort suprême de posséder la confiance de la nation,-ainsi que par la nomination de Mahmoud pacha au poste de grand vizir et celle de Raghîb pacha au poste de minisire des finances et de la Liste civile.” (*Le Yıldız*, 1 Janvier 1893: 8).

[Dünden önce gerçekleşen olay kimseyi şaşırtmadı. Uzun zamandır sık sık vuku bulan önceki felaketlerden sonra bu durum öngörülmüştü. İçerde ve dışarda işlerin gidişatını dikkatli bir gözle izleyen herkes için Abdülhamid'in hüküm sürebileceği günlerin sayılıydı. Bu türden olayların yaşanacağı, Yıldız Sarayı'ndan çıkarılacağı düşünülüyordu. Son birkaç aydır yaşanan üzücü olaylardan çıkartılan dersler eski sultanın liberal bir hükümetin başlangıcını ortaya çıkarmıştı. Yazık! Bu umutlar çok kısa bir zaman içinde keyfi mahkûmiyetlerle boşa çıktı. Sürgünde hükümetin belli başlı üyeleri milletine güvenmemekte haksız olan ve Mahmut Paşa'nın Sadrazamlık makamına atanması ve Ragıp Paşa'nın maliye bakanlığına getirilmesi gibi olaylar bu durumun örnekleridir].

Yine II. Abdülhamid'in keyfi almış olduğu kararların nasıl bir adaletsiz ortama zemin hazırladığından bahsedilerek, hitap edilen kitlenin söz konusu yetkililere kışkırtılması amaçlanmıştır denilebilir. “Hasta adam” benzetmesi üzerinden Osmanlı bir kıskaç altına alınarak daima yıpratıcı propaganda izlenmiştir. Bu yabancı tutum karşısında Osmanlı çatısı altındaki millî duyarlılığa ulaşmış olan kimseler, ister istemez kimlikleri üzerinden bir savunma da geliştirecektir. Ancak bu savunma süreci halk üzerinden gelişerek bir savaş neticesinde su yüzüne çıkacağı gibi kültürel anlamda da varlığını Türk dilinin sadeleşmesi gereğine dair başlayan polemikler şeklinde, kendini su yüzüne çıkacaktır.

“Les missionnaires Italiens

Le recrutement des missionnaires français pour la Turquie va tous les jours en se ralentissant; en meme temps, le nombre des missionnaires italiens s'acroît graduélement; cela fait autant d'agents inféodés à lapolitique crispinienne que nous payons pour combattre notre influence. Car, lorsqu'un missionnaire apprend sa langue à des étrangers, il a beau vouloir -se borner à sauver leurs âmes, il n'en ouvre-pas moins derrière lui laporte aux marchandises de ses compatriotes. En l'Arménie où l'affection pour nous est restée si vivace. Italien commence à être enseigné dans presque toutes les écoles. Dans la province de Diarbékir des Franciscainsitaliens enseignent la langue de leur pays dans sept établissements. Le collège d'Alep est à peu pres passé entre leurs mains. Ce collège ccompte quatre cents élèves,

presque tous dé futurs commerçants qui commencent à savoir l'İtalien et à oublier le français." (*Le Yıldız*, 20 Janvier 1893: 2).

[İtalyan Misyonerler,

Fransız misyonerlerin Türkiye için görevlendirilmesi her gün yavaşlarken, aynı zamanda, İtalyan misyonerleri de giderek artmaktadır ve etkinliğimizle savaşmak için ödediğimiz Crispinian politikalarına itaat eden o kadar çok ajan var ki. Bir misyoner kendi dilini yabancılara öğrettiğinde onların ruhunu kurtarmaya çalışması nafîle bir uğraştır. En azından arkasından kendi vatandaşlarına ticari ürünlerine bir kapı açmamaktadır. Bize karşı sevginin çok canlı olduğu Ermenistan'da İtalyanca neredeyse bütün okullarda okutulmaya başlanmıştır. Diyarbakır'ın kırsal bölgelerinde Fransız ve İtalyanlar kendi dillerini yedi birimde öğretmeye başlamışlardır. Halep koleji neredeyse onların ellerine geçmiştir. Bu kolejde 400 öğrenci eğitim görmektedir. Hemen hemen tüm tacirler İtalyancayı öğrenmeye Fransızcayı unutmaya başlamıştır].

Bu ifadeler, Fransızların karşısında misyonerlik faaliyeti içinde olan İtalyan ajanlardan bahsediyor. Söz konusu misyonerler Diyarbakır'ın ilçelerinde faaliyet hâlinde olup Fransızca ve İtalyanca öğretme amacıyla toplumsal algıyı denetleyerek istedikleri doğrultuda yön verme çabası içinde oldukları belirtiliyor. Dilin milletler üzerindeki rolü bir kez daha ortaya çıkıyor ki burada da yöre halkına Avrupalıların söz konusu dönemin siyasal boyuttaki düşünceleri aşlamaya çalıştığı ve zamanla insanların kendi etnik kökenlerine intisap ederek çeşitli ayrılık faaliyetlerine girmesi bekleniyor.

“Il s'agit de la fermeture de l'Ecole des langues:

L'Ecole des langues (Lissan Mektebi) vient, d'être fermée, parce que, dans son discours officiel de la distribution des prix, le directeur de cète école, Daoud-Bey, a parlé, de progrès, de civilisation et d'instruction. Cette école de langues n'était pas une école proprement dite: c'était plutôt une série de cours d'adultes faits par des-professeurs excellents aux jeunes fonctionnaires des ministères de l'intérieur et des affaires étrangères. On n'y enseignait jusqu'ici, en lait de langues étrangères, que le français, mais on l'y enseignait bien, trop bien, paraît-il, puisqu'on s'est hâté dé fermer l'établissement." (*Le Yıldız*, 20 Octobre 1892: 3).

[Dil okullarının kapanması söz konusudur. Çünkü Davut Bey ödül dağıtım sırasında yaptığı resmi bir konuşmada gelişmeden, medeniyetten ve eğitimden bahsetmiştir. Bu dil okulu alışıldık bir okul değildir: daha ziyade, mükemmel öğretmenler tarafından İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları genç görevlilerine verilen bir dizi yetişkin dersiydi. Buralarda sadece Fransızca

öğretilmekte ve bu dil çok iyi öğretilmektedir. Kısa süre zarfında kapatılmaya çalışıldığından bu dil çok iyi hatta fazla iyi öğretilmektedir].

Bir okulun kapatılmasına dair geçilen bu haberde de Osmanlı'nın Avrupa'ya bakış açısının doğrultusunda bir gelişme olarak kamuda görevli memurların yabancı dil bilgisini artırmak için açılan okulun kapatıldığı ifade ediliyor. Yine Abdülhamid'in gereksiz bir uygulaması olarak bu okulun kapatılması hususunda acele edildiği dile getirilmiştir.

Yabancı dil eğitimine dair Osmanlı yönetiminin ilk girişimleri çok daha erken dönemde başlamış özellikle II. Mahmud sonrasında devlet bünyesinde Tercüme Odası kurulacak kadar ehemmiyet kazanmış bir konudur. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise Lisan Mektebi'nin daha önce de birkaç defa kapatılmasına rağmen yeniden açıldığı ancak II. Abdülhamid'in kendince aldığı önlemler dâhilinde temelli kapatıldığı görülmektedir. Amaç olarak hangi gerekçe sunulmuştur tam olarak bilinmez ama II. Abdülhamid'in Batı'ya karşı takınmış olduğu tavrın, daha doğrusu olumsuz tavrın somut uygulamalarından biri olduğu kesindir.

1.3.3. L'Orient (Organ Spécial des Intérêts de l'Empire Ottoman, 1901)

Sahibi ve yöneticisi N. Nicolaides olan ve haftalık yayınlanan bir dergi olarak odak noktası II. Abdülhamid olmakla birlikte Avrupa'ya iltica etmiş olan Osmanlı aydınlarını özellikle Kürt ve Ermeni kimseleri kendi bünyesinde toplayarak Osmanlı aleyhinde yayınlar ve haberler yapmıştır. Her devirde olduğu gibi devletlerarasında dostluktan ziyade çıkar ilişkileri önceliklidir. Bu gazetenin yayımlandığı yıllarda da Avrupa, Osmanlı'yı sosyal olaylarla birlikte bir iç karışıklığa çekmek istemektedir.

Osmanlı'nın sınırları içerisindeki Kürt ve Ermeni kökenli insanları Avrupa'da yanına çeken devletler artık Osmanlı'dan kurtulma zamanının geldiğine inanmışlar ve bunu doğrudan saldırılarla değil de Osmanlı'nın üniter yapısını kullanarak söz konusu milletleri merkezi otoriteye karşı kışkırtmışlardır. Malum olduğu üzere yüzyıl 19. yüzyıl, yani Fransız İhtilali'nin dünyaya dalga dalga yayıldığı ve imparatorlukların parçalandığı yüzyıl. İnsanlığın tüm dünyaya hâkim olma duygusundan vazgeçtiği yüzyıl...

Bu olaylar siyasi boyutta olmakla birlikte zamanla Osmanlı aydınını da tedirgin etmiş ve Osmanlı'nın kendi içindeki milletlerin ayrışması karşısında birçok insan Türklüğe sığınma gereği duymuştur. Bunu yaparken de zaman zaman doğrudan propaganda yaptığı gibi, zaman zaman da edebiyata belli olaylarla yansıtmıştır. Tabii olayları estetik bir formda sunma işi, savaş yıllarından sonra daha çok yapılsa da başlangıç noktası sosyal buhranların savaşa dönüştüğü yıllar olarak kabul edilebilir.

İşte bu sosyal buhranların arkasında, Osmanlı'nın çöküş sürecine girmesi ile birlikte her fırsatı değerlendirmek isteyen Avrupalı devletler olagelmiştir. Dikkate aldığımız gazete ve dergilerin her birinde olduğu gibi bu dergide de Osmanlı'yı yıpratmak mahiyette haberler yazılmış ve mülteci olarak Fransa'ya sığınan Kürt ve Ermenilere söz hakkı verilerek mağdur millet olarak lanse ettirilmiştir.

“Nous ne répondons pas du chiffre — de Béderhann, quelques unes de ses vues en matière Kurde. Suivant Osman Pacha, les Kurdes qui éfraient autrefois un peuple brave et guerrier ont été changées en voleurs et en brigands et forcés d'assassiner les Arméniens avec les quels ils vivaient en bonne intelligence jusqu'alors. Que dites-vous de ce fils de bey Kurde qui arrange de si belle façon une grosse portion de la population musulmane de Anatolie? Il se peut qu'il y ait des Kurdes ayant volé et assassiné. Comme le disait, récemment un homme d'Etat Hellène, il y a des assassins dans les peuples, il n'y a pas de peuples d'assassins. Ils ne seront vraiment pas flattés les vieux Kurdes qui ont pu servir Béderhann, de voir de quelle inqualifiable façon s'exprime à leur sujet son fils. Il suffit du reste de lire les conclusions de l'interview pour voir quel est le but de foule cette campagne.” (*L'Orient*, 19 Janvier 1901: 7).

[Bedirhan şahsına-cevap vermiyoruz, görüşlerinin bazıları Kürtler hakkında. Osman Paşa'ya göre eskiden cesur ve savaşçı insanlar olan Kürtler hırsız ve soyguncular haline getirildi ve o zamana kadar iyi anlaştıkları Ermenileri öldürmek zorunda kaldılar. Anadoludaki Müslüman nüfusun büyük bir bölümünü güzel bir şekilde düzenleyen Kürt Beyi'nin bu oğlu hakkında ne dersiniz? Kaçırılan ve öldürülen Kürtler olabilir. Son zamanlarda Helen bir devlet adamı tarafından söylendiği gibi suikastçı halk yoktur halkın arasında suikastçiler olabilir. Bedirhan'a hizmet eden eski Kürtler, oğullarının onlar hakkındane söylediklerini duymayacak ve gururlandırılmayacaklar. Kalabalığın amacının ne olduğu görmek için röportajın kalanını okumak yeterlidir].

Yukarıdaki satırlarda Kürtlerin bir zamanlar güçlü ve cesur insanlar olduklarına değindikten sonra onların nasıl değiştirildiği ifade ediliyor. Kürtlerin bir zamanlar

Ermenilerle uyumlu bir yaşantılarının olmalarına rağmen gruplar hâlinde Ermenileri katleden millet konumuna getirildikleri dile getiriliyor. Kürtlerin de kullanıldıklarını ifade ederek onların da Osmanlı'nın merkezi otoritesine karşı gelmesi bekleniyor. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Osmanlı'nın çok uluslu bir yapıya sahip olması 19. yüzyılda birçok ülke için bir fırsat kapısı olarak düşünülmüş ve Osmanlı ne zaman kendini reformlarla biraz toparlasa Avrupalı devletler başka bir milleti Osmanlı'nın merkezi otoritesine karşı isyana teşvik etmişler.

“Il y a en ce moment à Londres un autre réfugié Ottoman qui se trouvait précisément en Anatolie, au moment des événements de 1896. C'est I'smaïl Kémal Bey, ex Gouverneur Général de Van, un autre grand réformateur, dont parlent beaucoup les journaux. Si Ismaïl Kémal Bey est plus intelligent et a plus de culture qu'Osman pacha, il possède aussi une dose bien exagérée de vanité et de confiance en ses mérites.” (*L'Orient*, 12 Janvier 1901: 5).

[Şu anda Londra'da, 1896 olayları esnasında Anadolu'da bulunan başka bir Osmanlı mülteci var. Van'ın eski genel valisi İsmail Kemal Bey, gazetelerin çok konuştuğu bir diğer büyük reformcu. İsmail Kemal Bey, Osman Paşa'dan daha akıllı ve kültürlü ise de çok abartılı ölçüde bir kibir ve kendi meziyetlerine güven sahibidir].

Dergi bu sayısında Arnavut kökenli olmakla birlikte Jön Türklerden biri olarak İsmail Kemal Bey'i faaliyetleri kapsamında gündeme taşımıştır. İsmail Kemal Bey'in 1896 yılında Ermenilerin İstanbul'da yapmış olduğu ayaklanmalar sırasında Anadolu'da olduğuna değinerek olaylara doğrudan tanık bir kimse şeklinde ismini öne çıkarıyor. Van'da görev yapmış olması da önemli kabul ediliyor çünkü Van'da 1885 yılında ilk Ermeni partisi Armenakan kurulmuştur. Bu partinin amacı, II Abdülhamid tahta gelirken Ermeniler ile ilgili vermiş olduğu bazı sözlerin yürürlüğe girmesi hususunda girişimlerde bulunmaktır. Bu tarihten sonraki süreçte Ermeniler daha sistemli bir yapılanma ile II Abdülhamid'in karşısına çıkacaklardır.

Tabii II. Abdülhamid de bunun gereğini merkezde bizzat kendi askeri ile yaparken Anadolu'nun iç kesimlerinde Kürt aşiretlerini kullanacaktır. Hamidiye Alayı, adı altında birlikler kurularak Ermenilerin Faransa destekli organize faaliyetlerinin önüne geçmeye çalışacaktır. Söz konusu olaylara tanık olarak İsmail Kemal Bey, bir mülteci olarak İstanbul'dan kendisine gelen mektupları bu dergide yayımlamıştır.

“Mais S. M. I. le Sultan Abdul-Hamid n’est pas seulement celui qui a rendu. Tannée ottomane si redoutable. Il est aussi le protecteur éclairé des lettres, des sciences et des arts. Il veut régner sur un peuple de plus en plus éclairé. Il a élevé d’innombrables établissements scolaires, depuis les écoles primaires des plus modestes villages jusqu’aux monuments que nous voyons se dresser un peu par lous dans la capitale, jusqu’à celle grandiose école de médecine de Ha’idar-Pacha, appelée à devenir célèbre non seulement en Turquie mais dans le monde entier. Enfin on ne cesse d’accomplir, grâce à lui, des travaux et fies œuvres utiles, et les chemins de fer d’Anatolie, déjà si étendus, vont étendre encore leur réseau à travers toute la Turquie d’Asie, traçant une grande ligne au progrès et à la fortune. Voilà pourquoi toutes les populations de l’Empire bénissent le nom de S. M. I. Abdul Hamid, leur Khalife, leur Sultan et leur Père. A elles se joignent les étrangers qui jouissent en Turquie d’une hospitalité si généreuse. Nous sommes heureux de le dire ici, dans un journal qui s’efforce de faire connaître au dehors l’état réel de la Turquie, sous le plus glorieux de ses Sultans.” (*L’Orient*, 5 Janvier 1901: 8).

[Fakat geri dönen yalnızca Sultan Abdülhamid değildi. Osmanlı çok zorlu bir şekilde tabakalanmıştır. Aynı zamanda edebiyatın, bilimin ve sanatın aydınlatıcı koruyucusudur. Daha fazla aydınlanmış bir halk üzerinde hüküm sürmek istiyor. En mütevazı köylerin ilköğretim okullarından başkente onun tarafından yükseldiğini gördüğümüz anıtlara kadar sayısız okul yapmıştır ki sadece Türkiye’de değil, tüm dünyada ünlü olduğu bilinen Haydar Paşa’nın görkemli tıp fakültesi de dâhildir. Son olarak onun sayesinde, çalışmalar yapılmaya devam ediyor ve çok geniş olan Anadolu Demiryolları ağlarını Asya boyunca genişleterek ilerleme ve zenginlik yolunda güzel bir çizgi çekiyor. Bu nedenle İmparatorluğun bütün halkları halifeleri, sultanları ve babaları Abdül Hamid’i kutsarlar. Onlara Türkiye’de bu kadar güzel misafirperverlikten hoşlanan yabancılar da katıldı. Burada, en büyük Sultan’ın himayesinde, dışarıda Türkiye’nin gerçek durumunu anlatmaya çalışan bir gazete olarak bunları söylemekten mutluluk duyuyoruz].

Bu satırlarda da çok ilginçtir aynı derginin farklı sayılarında olmakla birlikte II. Abdülhamid’in doğum günü münasebetiyle İstanbul’da esen bayram havasına istinaden midir bilinmez ama II. Abdülhamid’in bir padişah olarak devletine sağladığı imkân ve olanaklar ayrı bir methiye niteliğinde dile getirilmektedir. Özellikle reform için II. Abdülhamid’in okullar açtırması, tren yolları yaptırması vurgulanmıştır. Günümüzde tıp fakültesi niteliğinde bir okul açtırması dünya çapında yankı yapmıştır. Bununla birlikte II. Abdülhamid’in neden çok sevildiği ve devlet için bir baba benzetmesi yapılma gerekçesi birer birer sayılmıştır.

Şüphesiz II. Abdülhamid yaklaşık 30 yıllık taht hükümlerinde dünya kamuoyunda yankı yapacak kararlar almıştır. Ancak devletin bekası için, iç huzuru sağlamak için bunları birer karar olarak almak ve uygulamak dönemin şartları gereğidir.

Dergi aynı zamanda yıllar sonra Jön Türklerden biri olarak anılacak olan İsmail Kemal Bey hakkında ilginç bilgiler de vermektedir.

“Un journal parisien, qui, certes n’est pas de nos amis, insérait, il ya quelque temps, la dépêche suivante de son correspondant de Londres: “J’ai des motifs sérieux de croire qu’Osman pacha a réussi à se procurer Londres des ressources considérables? Provenant d’un syndicat anglais auquel le révolutionnaire turc aurait promis des concessions importantes en cas de succès.” C’est, comme on le voit, l’or anglais qui cherche encore une fois à apporter le trouble en Anatolie. Il y a en ce moment à Londres un autre réfugié Ottoman qui se trouvait précisément en Anatolie, au moment des événements de 1896. C’est İsmail Kemal Bey, ex Gouverneur Général de Van, un autre grand réformateur, dont parlent beaucoup les journaux. Si İsmail Kemal Bey est plus intelligent et a plus de culture qu’Osman pacha, il possède aussi une dose bien exagérée de vanité et de confiance en ses mérites. Lui aussi ne parle que de réformes. Qu’a-t-il fait cependant à Serfidjé dont il a été longtemps gouverneur? La chasse à l’Hellénisme? Mais sur ce point il n’a fait que son devoir, en exécutant les instructions de ses chefs. Quelle est l’institution réformatrice laissée par lui à Serfidjé? Il a été plus tard Gouverneur Général de Van. Là, malgré son long séjour dans le pays, il ne s’est pas rendu compte de l’oeuvre néfaste accomplie par les missions protestantes, qui tenaient chaire ouverte contre les institutions du pays.” (Nikoladies, 1901: 5).

[Kesinlikle arkadaşlarımızdan biri olmayan bir Paris gazetesi, bir süre önce Londra muhabirinin gönderimini şöyle ekledi: Osman Paşa'nın, Türk devrimcisinin başarı durumunda önemli tavizler vaat ettiği bir İngiliz sendikasıdan Londra'dan kayda değer kaynaklar almayı başardığına inanmak için ciddi nedenlerim var. Görüldüğü üzere bu Anadolu'da bir kez daha sorun yaratmaya çalışan İngiliz altınıdır. Şu anda Londra'da, 1896 olayları esnasında Anadolu'da bulunan başka bir Osmanlı mültecisi var. Van'ın eski genel valisi İsmail Kemal Bey, gazetelerin çok konuştuğu bir diğer büyük reformcu. İsmail Kemal Bey, Osman Paşa'dan daha akıllı ve kültürlü ise de çok abartılı ölçüde bir kibir ve kendi meziyetlerine güven sahibidir. O da sadece reformdan bahseder. Uzun zamandır valisi olduğu Serfidjé'de ne yaptı? Helenizm avı? Fakat bu noktada, yalnızca şefinin talimatlarını yerine getirerek görevini yaptı. Serfidje'de onun tarafından bırakılan reform kurumu hangisidir? Fakat bu noktada sadece şeflerin talimatlarını tamamlama görevini yerine getirdi. Serfidje'ye bıraktığı reform kurumu hangisi? Daha sonra Van genel valisi olarak görev yaptı. Orada,

ülkede uzun süre kalmasına rağmen ülkenin kurumlarına karşı açık tehdit olan protestan misyonerlerin yaptığı zararlı çalışmaları farketmedi].

Yenilikçi kimliği ile öne çıkarılmaya çalışılan İsmail Kemal Bey, rejim karşıtı biridir. Daha sonra Jön Türkler olarak anılacak grubun da içinde bulunmakla birlikte aslında çok köklü bir geçmişe sahiptir. Dedesinin adı da İsmail Bey olmakla birlikte, dedesi 1821 yılında Yunan İsyanı esnasında bir müdafî olarak Osmanlı ordusunun yanında mücadele etmiştir. Ergirili Alizoti ailesinden gelen annesi Hediye Hanım, 1851’de Avlonya’dan Selanik’e gelmiş ve Türkçeyi burada eğitimi süresinde öğrenmiştir (Alphan, 1982: 33). Eğitim hayatı boyunca Arnavutça, Fransızca, İtalyanca ve Yunanca öğrenme fırsatı bulmuş biri olarak birçok ulusun yöneticisi ile irtibata geçmiş ve Arnavutluk için reform yanlısı tutumunu her fırsatta ileri sürmüştür. *Kötü bir konuşmacı, iyi bir yazar, güçlü ve tutarlı fikirlere sahip, Arnavutça, Fransızca ve Yunancayı güzel konuşur, kendi ırkının korkusuzluğuna sahiptir* (Özdemir, 2008: 59). Özdemir’in İngiliz dışişleri bakanlığının yazışmalarında rastlamış olduğu bu bilgiler her ne kadar doğrudur bilinmez ama İsmail Kemal Bey Arnavut milliyetçisi biri olduğunu *L’Orient*’tan aldığımız satırlarla da ispatlamış oluyor. İngilizlere yakınlığının bir gerekçesi olarak da yakinen tanımış olduğu Henry Elliott’u gösterebiliriz. *Yüzünde kurnaz bir ifade taşıyan, bakışları meraklı biriydi. Mithat Paşa’yı padişahın önünde şişirdikçe şişiriyor ve yeteneklerini göklere çıkarıyordu. İngiltere büyükelçisi Henry Elliott’un yakın dostu idi* (Grece, 1998: 31).

Tabii burada İsmail Kemal Bey’i uzun uzadıya anlatacak değiliz ama reform yanlısı olduğunu söyleyip rejim karşıtı birçok insanın yurtdışında Avrupalıların nezdinde nasıl bir intiba bırakmış kısaca değinmek istedik. *Mithat Paşa’nın şakirdi, Beyrut, Girit ve Trablus valisi, padişahın hem bir danışmanı hem ondan sığınacak yer arayan, İngiliz sever bir maceraperest ve kırgın bir kişi olarak parçalanmış ülkesinin avukatlığını yapıyordu* (Herbert, 1999: 157). Yurduşına giden ve Avrupalılarca mülteci olarak anılan birçok kimse rejim karşıtı daha doğru bir ifadeyle II. Abdülhamid karşıtı olarak uzun yıllar farklı farklı gazete ve dergilerde yazılar yazmışlar. Osmanlı topraklarından kendilerine gelen mektupları yabancı dergilerde yayımlatarak rejimin devrilmesini hızlandırmakla birlikte Osmanlı çatısı altında iktidar olarak da yönetim olarak da birçok yeniliğe zemin hazırlamışlar.

“Kémal Bey est Albanais et chez, lui, à Erghéri, régner ces moeurs patriarcales transmises par les aïeux et qui sont l’honneur des familles. Avant de modifier la vie gouvernementale d’un pays, il faut bien changer certaines moeurs contraires aux idées nouvelles qu’on veuf implanter.” (Nikoladies, 1901: 5).

[Kemal Bey Arnavut’tur ve Ergeri’deki evinde atalarından geçen ve ailelerinin onuruna sahip olan bu töreler hükmeder. Bir ülkenin hükümet yasalarını değiştirmeden önce bir kişinin yerleştirmek istediği yeni fikirlere aykırı bazı örf ve adetleri değiştirmek gerekiyor].

N. Nikoladies, Kemal Bey’in Arnavut kökenli biri olduğunu söylemekle birlikte bir ülkenin yönetimini değiştirmek için kendi düşüncelerini yerleştirmeden önce söz konusu ülkenin bazı karakteristik tavırlarını değiştirmenin gereğini ifade ediyor. Bunu yaparken de mülteci olarak anılan İsmail Kemal Bey gibi daha birçok Osmanlı aydınının Avrupa’da faaliyetine gönderme yapıyor.

II. Abdülhamid’e muhalif aydınların birçoğu Avrupa’ya gittiklerinde sosyal hayatlarının devamı için tıpkı İsmail Kemal Bey gibi Osmanlı’nın sosyal ve politik hayatı hakkında bilgisinden istifade edilmek üzere kullanılmıştır. Bütün bunlar geniş bir yelpaze dâhilinde düşünüldüğünde hemen her şey bir milletin ulus bilinciyle tekrar kimliğini hatırlayarak Osmanlı’nın çatısı altındaki hak ettiği yeri bulmasına vesile olmuştur. Yani asırlarca itibarsızlaştırılan Türkler Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecinde tekrar sahneye çıkarak devletin bekasını farklı bir formda da olsa sağlamıştır.

1.3.4. La Turquie Contaomporaine (Organe De La jeune Turquie, 1891)

Gazete, Türkiye’den gelen mektupların Fransızca yayımlanması ile desteklenmiş, Türk okuyucular için ayrıca bir çevirmen ihtiyacı içerisinde olduğunu afişe etmiş bir gazetedir. 1890’lı yıllar Osmanlı için sıkıntılı bir süreç olmakla birlikte dış basın bunu afişe etmekten geri durmamıştır. Bunu yaparken de doğrudan İstanbul’dan gelen mektupları, zulme maruz kalan milletlerin sesi şeklinde yayımlamıştır.

Laikliliğin elzem bir konu olduğunu anlatan yazılardan biri şu şekilde dönem aydınlarını düşündürmeyi amaçlamıştır:

“Ce qu’il faut et dont la Turquie a besoin, sous peine de mort, d’après l’avis des hommes sensés de l’Empire, c’est la séparation de l’Etat d’avec le pouvoir spirituel, c’est la séparation de l’autorité politique de celle du califat, c’est la sécularisation du pouvoir. Enlever, en d’autres termes, aux Sultans le gouvernement temporel absolu, qui est la cause unique des malheurs de la Turquie, et le confier à une véritable Assemblée nationale, à un Conseil ou Contrôle d’Etat, le nom importe peu, mais à une représentation nationale effective. Celle-ci comprendrait des membres éclairés élus par des conseils départementaux des différents *Vilayets* de l’Empire dont le nombre serait proportionné à l’importance de la population de chaque nationalité. Le pouvoir exécutif, exercé par des ministres responsables sous le contrôle de la représentation nationale, devrait naturellement être soumis à l’autorité suprême du Souverain qui conserverait son droit de veto.” (*La Turquie Contemporaine*, 1 Mai 1891: 2).

[İmparatorluğun mantıklı insanların görüşüne göre, ölüm acısı konusunda ihtiyaç duyulan ve Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu şey, devletin manevi güçten ayrılması, siyasal otoritenin halifelikten kopması ve gücün laikleşmesidir. Başka bir deyişle, Türkiye’nin talihsizliklerinin tek nedeni olan mutlak geçici hükümetin sultanlarını mahrum etmek ve gerçek bir millet meclisine, konseye veya devlet kontrolüne emanet etmek gerekir. İmparatorluğun farklı vilayetlerinin belediye meclisleri tarafından seçilen aydınlanmış üyelerden oluşacak ve bunların sayısı her milletin nüfusunun büyüklüğüyle orantılı olacaktır. Ulusal temsilin kontrolü altında sorumlu bakanların kullandığı yürütme yetkisi elbette veto hakkını elinde tutan egemen otoriteye tâbi olmalıdır].

Yönetim biçiminde bir değişikliği ileri sürerek laiklikle birlikte insanların seçme hakkının korunması gerektiğini vurgulayan bu satırlar, Jön Türklerin nüve hâlindeki oluşumu olarak adlandırılan Yeni Osmanlılar’ın 1860’lı yıllarda dile getirmiş olduğu konuları hatırlatıyor. 1860 yıllarında Laikliğin gerekliliği tartışılmaya başlanırken iktidardaki hükümdarın yönetim namına ortaya koyduğu görüntü de ciddi anlamda birtakım yeniliklere ihtiyaç olduğunu da gösterir durumdadır.

Avrupa’yı gören Osmanlı aydınları kıyaslama üzerinden içinde buldukları yaşam biçimini dışarıdan daha iyi gözlemleyerek kişi hak ve özgürlüklerine olan ihtiyacın tüm ülke için gerekliliğini ifade etmenin zamanının geldiğini düşünerek bu yönde düşünceler ifade etmeye başlamışlardır.

“Aujourd’hui malheureusement, un intérêt d’ambition personnelle qui se déguise en Sa Majesté le Sultan Abdul-Hamid, sous la forme d’un devoir religieux, c’est la poursuite d’une gigantesque entreprise, la constitution son

commandement d'une grande ligue panislamique pour le développement de son titre de calife dont il s' imagine pouvoir, tirer toute son autorité." (*La Turquie Contemporaine*, 1 Mai 1891: 2).

[Bugün maalesef, majesteleri Sultan Abdülhamid de dinî bir görev biçiminde kılık değiştiren kişisel hırs ilgisi, anayasada büyük bir emir olarak devasa bir girişimle panislamik boyutta halifeliğin gelişimi için hayal ettiği bütün yetkiyi alabilir].

Yukarıdaki beyanatların paralelinde Sultan II. Abdülhamid'in, kendi iktidarını korumak için daha dindar bir yönetimin taraftarı olduğu ileri sürülüyor. Kanaatimizce II. Abdülhamid'in son bir çare olarak Arapları ortak din anlayışı doğrultusunda imparatorluk bünyesinde tutmak için Ümmetçiliği düşündüğü, daha dindar bir yönetimin yapıcı olacağına hükmettiği yıllardır.

Oysa yıllar sonra bunun da işe yaramayacağını tarih, Araplar üzerinden dinin de belli bir noktaya kadar insanları bir arada tutmaya yarayacak bir değerler bütünü olduğunu kanıtlayacak ve millet kavramı etrafında toplanan insanların, milliyetçilik namına Türkçülüğü bir bayrağa dönüştürerek devletin asıl kurtuluş bakiyesi, ideolojisi olarak kanıtlayacaktır.

Osmanlı son dönemleri itibarıyla kendi içerisinde evrilme süreci yaşarken bir bakıma da insanlığın birçok ülkede geçirmiş olduğu süreci de ortaya koyacak nitelikte bir gelişim içindedir. İnsanlık en ilkel zamanlardan itibaren kendini sürekli gelişme hâlinde bulan, medeniyet namına kendini ve yaşam standartlarını geliştirme gereği duyan zihniyete sahip olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde de böyle bir gelişme söz konusu olup dinî değerler etrafında buluşmuş olan birçok farklı milleti aynı değerler etrafında, yani dinî değerler etrafında birçok milleti tutmanın imkânsızlığı görülecektir.

Dinin milletler üzerindeki etkisi milletten millete değişmeye başladığı günden beri etnik unsurlar öne çıkmış milleti oluşturan kültürel değerler öne çıkmıştır. Öne çıkan bu değerlerle imparatorluklar bünyesinden birçok bağımsız devlet doğmuştur. Yani milliyetçilik insanoğlunun geçirmesi gereken çok daha spesifik aşama ve çok daha ince bir bakış açısının ürünüdür diyebiliriz.

II. Abdülhamid, insanlığın bu sürecini görmüş olsaydı, din odaklı düşünerek yine aynı çabayı gösterir miydi, bilinmez ama söz konusu bu yüzyılda dahi (21. Yüzyıl) mikro milliyetçiliklerin yapıldığı, millet bazlı ayrılıkların olduğu kadar çok daha küçük toplulukların millet odaklı bir araya geldiği de bir gerçektir. Yani milliyetçiliğe yaslanarak özerklik talep eden ve farklı devlet çatıları altında toprak kazanarak bağımsızlık mücadelesi veren birçok etnik grup, topluluk vardır.

1.3.5. The Levant Herald (1867, Türkçe-Fransızca)

Osmanlı gazeteciliğinin Tanzimat sonrası dönemdeki hızlı gelişim sürecinde Türkçe gazetelerin yanında yüzlerce Türkçe-dışı gazete de yayınlanmıştır. Hatta yabancı dilde yayımlanan gazetelerin sayısı yerli gazete sayısını aşmıştır. Ermenice, Rumca, Arapça yayımlanan çok sayıda gazetenin yanında en büyük ağırlığı ise Fransızca gazeteler oluşturmuştur. Söz konusu dönemde çıkmaya başlayan ecnebi gazetelerden biri olan *The Levant Herald Gazetesi* (1856-1914) İngilizler tarafından çıkarılan, başlangıçta yarı Fransızca, yarı İngilizce olan ve polemikçi niteliğiyle ün kazanan bir gazetedir (Koloğlu, 2013: 36-37).

İngilizlerin özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Anadolu'daki Kürt ve Ermeni kökenli etnik grupları, milliyetçilik için örgütlemeye çalıştığı ötenen beri bilinen bir gerçektir. İngilizler, Ermenilerin ayaklanma yıllarında, 1894-1896, söz konusu milletleri merkeze karşı kıskırtmış ve bunları da o yıllarda İstanbul'da geniş bir okuyucu kitlesi bulan bu gazetede çeşitli haberler ile yapmıştır.

The Levant Herald Gazetesi, Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz toplumunun sözcülüğünü yapmak üzere kurulmuş olan bir gazetedir. Kendi hitap ettiği toplum kesiminin menfaatlerini gözetmeyi, onlara Osmanlı coğrafyası ile ilgili bilgiler sağlamayı, tacirlerine yol göstermeyi temel amaç edinmiştir (*The Levant Herald*, 5 Ocak 1859: 1) Tacir derken tabii Avrupa her şeyden önce Osmanlı'yı bir pazar olarak yani ticari bir saha olarak da görmüştür. Bu bakımdan müdahalelerini yaparken kendi çıkarlarını riske sokacak olan alanları daha kontrollü takip etmiş ki bunu da yaparken basın yayın organı olarak bu gibi gazetelerin temsilcilerinden yararlanmıştı.

The Levant Herald Gazetesi'nde yazar ismi kullanılmamıştır. Alıntı yazı ve makalelerde yine yazar ismine rastlanmamaktadır. Gazetenin İzmir başta olmak üzere Selanik, Çanakkale, Suriye, Bosna, Trabzon, Bükreş, Atina, Tuna Prenslikleri, Tunus, Belgrat, Mısır'da muhabirleri bulunmaktadır. Gazeteye bölgelerden gönderilen haber ve yazılar gazetenin sürekli muhabirleri aracılığıyla gönderilmesi durumunda genellikle "Muhabirimizden" (Correspondent) başlığı altında, sürekli olmayan muhabirlerden gelen haber ve yazılar ise "Fahri Muhabirden" (Accidental Correspondent) başlığı altında verilmektedir. Diğer taraftan gazete, haber veya yazı gönderen muhabirlerin isimlerini kendilerinden talep etmektedir (Akçay, 2013: 6).

Gazete kimi zaman Osmanlı Devleti'nin kozmopolit, çok uluslu yapısını kullanarak devletin parçalanmasını hızlandırmaya çalışmış. Gündemde olmayan konuları Ermeniler üzerinden dile getirerek Ermenilere kendi kimliklerini hatırlatmakla kalmamış, bunları devlete karşı bağımsızlık namına yönlendirmeye kalkmıştır.

Aşağıdaki belgeden de anlaşılacağı üzere, devlet bu gazeteyi bir tehdit unsuru olarak görmüş ve zaman zaman kapatmıştır.

Dahiliye Nezâreti'ne yazılan yazının sureti:

Levant Herald adıyla İstanbul'da çıkan gazetenin sahibi Whittaker, uzun zamandan beri Osmanlı Devleti aleyhinde kötü niyetli yayınlar yapmayı âdet edinmiştir. Bu gazetenin tarzı zaten eskiden beri devleti suçlamaktır. Birkaç kere bu yüzden kapatılmıştır. Devam etmesi sakıncalı olduğu hâlde her nasılsa kapandıktan sonra elde ettiği ruhsatlarla yeniden çıkmış ve her çıkışından sonra da politikasına devam etmiştir.²¹

Osmanlı'nın aleyhinde yayınlar yapması gazetenin ismen de kime hizmet ettiğinin göstergesidir kanaatimizce. Uzun yıllar yayın hayatını çeşitli polemiklere borçlu olan bu gazete zaman zaman bazı etnik gruplar lehine propaganda dahi yapmıştır.

Verilen öğütler bir sonuç getirmemiştir. Geçen gün Ermenilerin bağımsız olmaya hak kazandıklarını ve malum vilayetlerden oluşacak bir Ermenistan kurulması gerektiğini açıkça ifade edip devletin nice sâdık tebaasına da bu zararlı fikirlerin bulaşmasını kolaylaştıracak şekilde, bir fesatçının

²¹ BOA, Y. A. HUS., 164/53

Londra’da bastırıldığı derginin en muzır yazıları bu gazetede görülmüştür. Ayrıca Hilâfet merkezinin İstanbul oluşunun dünyanın huzurunu bozduğuna dair, söz konusu dergide yer alan bir yazı da gazetede bazı özel işaretlerle gösterilerek herkesin dikkati buna çekilmiştir. Herkes dergiyi okuyup incelemeye davet edilmiştir. Whittaker’in bu hareketi adeta emniyet ve asayiş ihlâl etmek anlamına geldiğinden sizin de hazır bulunduğunuz Meclis-i Vükelâ’da verilen karar üzerine *Levant Herald* gazetesi kapatılmıştır.²²

Buna benzer gazetelerin kapatılmasından tutun da diğer etnik grupları gündeme taşıyan hangi kurum kuruluş varsa aynı denetime tâbi tutulmuştur. Bu denetim uzun yıllar sürünce devletin asli unsurunu oluşturan Türkler de kendi kimliklerini, resmi olarak iyiden iyiye duyumsamaya başlamıştır. Resmi olarak derken mevcut hallerini ümmet çatısı altında Müslümanlıktan ziyade millet odaklı bir düşünüşe geçmiştir. Bu da zamanla Yeni Osmanlılar gibi toplulukların doğmasına ve buna bağlı olarak devlet yönetiminde değişikliği elzem gören, devletin bekasını sağlayacak olan ideolojik arayışların başlamasına vesile olmuştur.

1.3.6. Les Nouvelles d’Orient (Paris, 1895-1895)

Yayımlandığı günlerde Osmanlı coğrafyasının gerek siyasi gerek sosyolojik durumunu yakından takip etmiş bir gazete olarak Osmanlı’nın himayesindeki Ermenilerin lehinde propaganda yapan bir gazete olmuştur. Elimizdeki sayılar eşliğinde diyebiliriz ki Osmanlı’yı psikolojik baskı altına almayı hedefe koymuş bir gazetedir. Türk milliyetçiliğinin Osmanlı toprakları üzerinde filizlenmesine sebep olacak nitelikte o yılların aydınlarını düşündüren bir gazete, bir yayım organıdır.

“Les journaux turcs annoncent que dans le but de venir en aide aux malheureux paysans de l’intérieur décimés par la famine, la direction des chemins de fer d’Anatolie avait fait distribuer 5000 kilés de blé et 8000 kilés d’orge! Et pendant que ces malheureux, s’ils n’avaient pas des étrangers pour les secourir, crèveraient de faim comme leurs frères du vilayet d’Erzeroum, on gaspille follement l’argent des impôts dans des festins inutiles et dans des orgies où s’arment les bras des assassins fanatiques!” (*Les Nouvelles d’Orient*, 17 Fevrier 1895: 3).

²² BOA, Y. A. HUS., 164/53

[Türk gazeteleri, açlıktan harap halde bulunan iç kesimlerdeki talihsiz köylülere yardım etmek için Anadolu demiryollarının 5000 kilo buğday ve 8000 kilo arpa dağıttığını açıkladı! Ve bu zavallılar, onlara yardım edecek yabancılar olmasaydı, Erzurum ilindeki kardeşleri gibi açlıktan ölürlendi. Devletin vergi geliri gereksiz kutlamalarda kullanılıyor ve fanatik katiller silahlandırılıyor].

Yukarıda da görüldüğü üzere Anadolu sanki bir kıtlık içerisindeymiş de binlerce insan telef olmuş da... Bu dramatik sahneler aslında II. Abdülhamid'in saltanatını yıpratmaktan başka bir anlam içermiyor. II. Abdülhamid'in hükümdar olarak yıpratılması, Osmanlı'nın kendi bünyesindeki farklı etnik grupların yani Yunanistan ve Sırbistan'dan sonra Bulgar ve Ermenilerin de önce özerklik sonra bağımsızlığına zemin hazırlamanın gayretinden başka bir şey değildir.

“On nous demande pourquoi nous n'avons pas continué la publication de notre étude sur l'Administration Turque annoncée dans notre premier numéro? Notre intention est de faire cette publication qui est toute prête; ce qui nous a retenu jusqu'ici, c'est l'importance des affaires arméniennes dont l'intérêt nous paraît plus urgent. Mais que nos lecteurs se rassurent! Ceux que nous voulons atteindre et que nous atteindrons malgré leurs menaces et leurs tentatives d'intimidation ne perdront rien pour attendre.” (*Les Nouvelles d'Orient*, 23 Janvier 1895: 3).

[Bize ilk sayımızda ilan ettiğimiz Türk İdaresi hakkındaki çalışmamızı yayınlamaya neden devam etmediğimiz soruluyor. Bu yayını hazırlamaktaki amacımız; bizi bugüne kadar durmaya iten, önceliği daha acil olan ve bize daha acil görünen Ermeni işlerinin önemi. Ama okurlarımız merak etmesinler! Tehditlerine ve korkutulmasına rağmen ulaşmak istediğimiz ve ulaşacağımız şey beklemekten bir şey kaybetmeyecektir].

Bu satırlarda da görüldüğü gibi Ermenilerin durumunun çok ciddi olduğu ve beklemenin yersiz olduğu ifade edilmiştir. Dönemin şartları dâhilinde denilebilir ki kendilerini azınlık grup olarak kabul eden etnik unsurların dış güçlerin destekleriyle kimliklerini, etnik farklılıklarını iyiden iyiye duyumsamış ve özerklik için, bağımsızlık için vermiş oldukları mücadelelerle farkında olmadan Osmanlı'nın özünü oluşturan Türklere, millî kimliklerini kitlesel olarak hissettirmişlerdir. Farkında olmadan diyoruz çünkü hayatta her şey etki tepki üzerine gelişen olaylar zincirine bağlıdır. Ermeniler kimlikleri için girmiş oldukları mücadelede, karşılarına aldıkları Türklere de kendi özlerini hatırlatmış oldular.

“Les journaux turcs annoncent que prochainement les régiments Hamidiés commenceront les manoeuvres d’armée. Ce sont ces fameux régiments qui pillent et dévastent les villages turcs et arméniens, qu’ils trouvent sur leur passage. Nous avons la conviction que les gouvernements étrangers sauront interdire au Sultan l’exécution de cette mesure qui serait, dans l’état actuel des esprits, une véritable provocation à la guerre civile.” (*Les Nouvelles d’Orient*, 17 Février 1893: 4).

[Türk gazeteleri bildiriyor ki Hamidi rejimleri kısa sürede ordu manevralarına başlayacaklar. Yolları üzerinde buldukları Türk ve Ermeni köylerini yağmalayan ve tahrip edenler bu askeri birlikler. Yabancı hükümetlerin Sultan’ın mevcut iç savaş için gerçek bir provokasyon olacak olan bu önlemleri uygulamasını yasaklamayı (bileceğine) inanıyoruz].

Bu dizelerde ise Hamidiye Alayı’nın geçip gittikleri yol güzergâhlarında önlerine çıkan Ermeni ve Türk köylerini yakıp yıktığını bu talanın zamanla ülke içinde bir sivil savaşa uzanacağını endişesi dile getirilmekle birlikte Sultan’ın olaya müdahale etmesi talep edilmekte.

“Nous avons bien raison de dire dans notre dernier numéro que le vieux parti turc commençait à s’agiter et qu’il pourrait bien entrer prochainement en lutte contre l’administration turque qui conduit l’Empire à sa ruine. Voici la grave nouvelle que nous recevons: Entre Kutahia et Koniahun millier de Turcs viennent de se mettre en insurrection contre l’administration; ils se sont emparés de 500 kilos de poudre environ, appartenant à un entrepreneur belge qui construit un tronçon de chemin de fer. On a embarqué le 19 janvier dernier précipitamment à Haïdar pacha 760 soldats pour Eski-Chéhir et Kutahia afin de réprimer cette insurrection.” (*Les Nouvelles d’Orient*, 17 Février 1893: 1).

[En son sayımızda eski Türk partisinin hareketlenmeye başladığını ve yakında İmparatorluğu yıkmaya zorlayan Türk yönetimine karşı bir mücadeleye girebileceğini söylemekte haklıydık. İşte aldığımız ciddi bir haber: Kütahya ve Koniahun arasında, binlerce Türk idareye karşı ayaklandı; demiryolu inşa eden Belçikalı bir girişimciye ait yaklaşık 500 kilo barut ele geçirdiler. 19 Ocak'ta Ha'arah Paşa, bu isyanı bastırmak için Eski-Çehir ve Kütahya'ya ivedilikle 760 asker gönderdi].

İç karışıklığa bağlı bir olumsuz atmosferlerden bahseden bu haber yerel halığın hükümete karşı bir isyanının söz konusu olduğunu ve bu isyanı bastırmak için 760 kadar askerin harekete geçtiğini anlatıyor. Ülkenin içinde bulunduğu bu süreç her geçen gün devletin yeniden bir yapılanma ihtiyacının olduğunu göstergesinden başka bir şey değildir.

“Sa Majesté, dans sa justice et dans son impartialité bien connues, veut des réformes pour tous ses sujets sans distinction de race ou de religion, musulmans comme chrétiens. Ceci posé et établi, la note entre dans la discussion du mémorandum, et en accepte, avec plus ou moins de restrictions, insignifiantes en apparence, toutes les clauses jusqu’à celle relative au contrôle européen que pour la seconde fois, elle déclare chose impossible-Par conséquent, nouvelle fin de non-recevoir opposée aux ambassades.” (*Les Nouvelles d’Orient*, 17 Février 1893: 3).

[Hazretleri, bilinen adaletinde ve tarafsızlığında, ırklar ve dinler farketmeksizin, Hıristiyanları Müslümanlar’dan ayırmadan herkes için reformlar yapmak istiyor. İlan edilen ve uygulanan, görünüşte etkisiz, büyük küçük tartışmalarla tanınan muhtıra, imkânsız olan yine istenerek kabul görüyor. Sonuç olarak büyükelçilere muhalif yeni dava reddi].

Bu satırlarda da Hristiyanlar için olduğu gibi Müslüman toplum için de gerekli birtakım yeniliklerden, reform ihtiyacından bahsedilmiştir. Hiç şüphesiz Tanzimat’tan beri etnik unsurları devlete bağlamak için sürekli onların refahına dönük kanunlar yürürlüğe konmuştur. Bununla birlikte devletin bu tutumu karşısında ötekileşerek kimlik sorgulamasına giden bir Müslüman kesim açığa çıkmış ki bunlar da Türkçülüğü önce varoluş duygusuyla savunmuş sonra geniş kitlelere ulaştırarak siyasal bir sürece taşımıştır.

“Néanmoins, le gouvernement Ottoman recommença sa campagne en 1885. Au mois de juin, *La Porte* adressa aux ambassadeurs étrangers à Constantinople une note se plaignant du nombre prodigieux de publications hostiles à la Turquie qui pénétraient dans l’empire par le canal des postes étrangères. Le divan demandait que tous les imprimés arrivant sous bande fussent, avant d’être distribués, remis à la poste turque où les argus de là censure les examineraient à la loupe. La note resta sans effet. Cet éternel; argument que les Turcs tirent contre les postes étrangères, de l’introduction, grâce à elles de livres brochures et journaux médisant de l’islam et des Osmânli ne vaut pas le diable.” (*Les Nouvelles d’Orient*, 17 Février 1893: 6).

[Bununla birlikte, Osmanlı Hükümeti 1885’te kampanyasını yeniden başlattı. Haziran ayında, *La Porte* İstanbul’daki büyükelçilere, Türkiye’ye muhalif olan çok sayıda yayının şikâyet edildiğine dair bir not gönderdi. Divan, bu gruba giren tüm basılı kâğıtların, sansür argumanlarının dağıtılmadan önce Türkiye Postanesine teslim edilmesini istedi. İstek etkisiz kaldı].

Söz konusu bu ifadelerde de Osmanlı’nın devlet olarak yabancı devletlerin elçiliklerine yapmış olduğu yoğun baskıdan şikâyet edilmektedir. Öyle ki Osmanlı, kendi ülke

sınırları içerisinde elçilikler aracılığıyla birçok yabancı kaynak girmekte ve bu kaynaklar üzerinden Osmanlı ahalisi yanlış bir şekilde beslenmektedir. Bunun yarattığı kaygı da Osmanlı hükümetince elçiliklere bildirilerek bu konuda önlem alınmaya çalışılmıştır. Bu açıdan bakınca yabancılara karşı takınılan bu tavır dahi kendi benliğine dönmüş bir devletin mücadelesini ifade etmektedir. Korumacı bir yaklaşım, özellikle dış güçlere karşı bu tür bir yaklaşım Tanzimat'tan beri süregelen özentinin evrilerek kendi olmaya çalışan bir Osmanlı profili çizmektedir.

“Quand on voit la morale en actions rangée parmi les livres hostiles à l'empire que la douane a l'ordre de happer au passage, on conçoit que le seul désir du gouvernement ottoman est de prohiber rentrée en Turquie de tout ce qui apporte les idées de l'Occident. En outre, chaque fois que le gouvernement Ottoman a demandé aux ambassades de mettre obstacle à la distribution de tel journal ou de telle publication.” (*Les Nouvelles d'Orient*, 17 Février 1893: 6).

[İmparatorluğa düşmanlık besleyen kitaplar incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin tek arzusunun, Batı'nın fikirlerini getiren herkese Türkiye'ye dönüşünü yasaklamak olduğu düşünülebilir. Ayrıca, Osmanlı hükümeti elçiliklerden bu tür gazete veya yayınların dağıtımını engellemesini istedi].

Ülke çapında her geçen gün artan kargaşaların önüne geçmek için alınan kararlardan biri de söz konusu dönemde yayın hayatını sürdüren gazetelere getirilen sansürle ilgili bir yazı olarak yukarıda da anlaşılacağı üzere Batı merkezli her düşüncenin önüne geçmeye çalışan bir yönetim var. II. Abdülhamid, ülkesindeki etnik grupların Batı menşeli propagandalara kapılarak ülke çatısı altında, kimlik sorgulamaları üzerinden özerklik ve hatta bağımsızlık talepleriyle karşı karşıya kalmak istememektedir. Buna bağlı olarak elçilik bünyesinde çıkarılan bütün gazete ve dergilerin denetimi ve yayını hususunda hükümete müracâtı istenmektedir. Yayınlanan her gazetenin ve derginin bir nüshası Osmanlı yetkililerine teslim edilmelidir.

1.3.7. Correspondance d'Orient (1 October 1908)

İlk sayısını 1 Ekim 1908'de çıkarmış bir yayın organı olarak ilk sayfanın başında şöyle bir hitap yer almaktadır ki bu derginin yayım politikasını da ortaya koymaktadır:

“La “Correspondance d’Orient” a été désignée pour recevoir les communications de l’Association des “Amis de l’Orient”. Dergi şark dostları ile temas hâlinde olmayı ve şark yani doğu toplumlarının mevcut durumu üzerinden bilgilerin yayımlanmasını öngörmektedir. Yayımlanan her sayıda Osmanlı Devleti’ne ve toplumuna dair mutlaka bir habere yer veren bu dergi de umumiyetle Osmanlı devlet çatısı altındaki etnik anlamada diğer unsurların hak ve özgürlüklerine dair haberleri paylaştığı gibi zaman zaman etnik unsurlar üzerinden Osmanlı Devleti’ni de gelişen olaylar karşısında eleştirmiştir.

“Mais qu’est-ce que la nation ottomane? En apparence, et même selon la lettre de la Constitution, un assemblage de peuples divers, de races diverses, de religions diverses; égalité pour ces races et pour ces peuples, égalité pour ces religions, musulmane, chrétienne, juive.” (*Correspondance d’Orient*, 15 janvier 1908: 228)

[O halde Osmanlı hükümeti nedir? Görünürde, ve hatta anayasa metnine göre farklı unsurların, farklı dinlerin (Müslüman, Hristiyan, Yahudi) bir arada yaşadığı ve bu farklı unsurlar arasında eşitliğin bulunduğu bir devlettir].

Osmanlı imparatorluğunun içindeki millet çeşitliliğinin dile getirildiği bu satırlar, aslında Avrupalı devletlerin Osmanlı’yı parçalamak için uzun zamandır yapmış oldukları incelemelerin nerelere ulaştığının bir göstergesidir. Osmanlının çok uluslu bir devlet olduğunun farkında olan Avrupa, söz konusu milletlerin hassas noktalarını su yüzüne çıkararak merkezden koparmak için birçok girişimde bulunmuş ve çoğunlukla da başarılı olmuştur. Söz konusu yıllarda devlet çatısı altındaki bu millet odaklı sınıflamalar Türklerin de dikkatinden kaçmamıştır. Türkler de bu sınıflamalar içerisinde kendine uygun bir yer arayarak Türçülüğü Rusya’dan kaçıp gelen aydınların öncülüğünde bir sığınak olarak görmüş ve ona tutunarak Türçülüğü siyasal bir sürece taşımıştır.

“Les députés turcs, les ministres turcs, le le cheik-ul-islam, celui de tous ces hommes qui m’a donné de beaucoup la sensation la plus vive d’une haute et puissante intelligence, m’ont répété à l’envi que le nouveau régime, conformément au Coran, serait celui de la tolérance, qu’il réaliserait la liberté, la justice, l’égalité pour tous. Et qu’ils soient sincères, parfaitement loyaux, je n’en doute pas. Mais un Arménien ou un Grec n’en est pas moins pour un Turc, jeune ou vieux, qu’un compatriote; si je puis dire, de seconde

classe; il ne fait point partie de la grande, de la vraie famille: le véritable Ottoman est musulman.” (*Correspondance d’Orient*, 15 janvier 1908: 228)

[Türk vekiller, bakanlar, şeyhülislam ve bunların hepsi, bana en büyük duyguları yaşattı ve zihnimi açtı ve bana Kur’an’da olduğu gibi tolerans içeren yeni bir rejim arzu ettiklerini söylediler. Bundan hiç şüphem yok. Bir Ermeni’nin bir Yunan’ın bir Müslüman Osmanlı gibi tam bir aile ve bağ oluşturamadığını söyleyebilirim. Gerçek Osmanlı müslümandır].

II. Meşrutiyetin hemen sonrasında yayın hayatına başlayan bu dergide yeni rejimin ve temsilcilerinin ülke refahına toplumsal eşitliğe dikkat edeceği ve bunu yaparken de Kuran üzerinden yapılan çıkarımlara da yer verileceği dile getiriliyor.

Eşitlik, adalet gibi kavramlar olacaksa herkes için olacak, şeklindeki ifadeler, II. Abdülhamid’in devlet bekası için geliştirmiş olduğu sözde istibdatın nispeten çözüldüğünün de göstergesi durumunda. Uzun süre istibdata maruz kalmış olan toplum, II. Meşrutiyetle birlikte hemen her alanda bir rahatlamaya vesile olmuş, hemen her etnik unsurun kendini ifade edebilen ve hakları üzerinden düşüncelerini dile getirebilen bir topluma dönüşmüş.

1.3.8. *Revue du Monde Musulman* (1906)

Kapak fotoğrafında “*Revue du Monde Musulman*, Publiée Par L’mission Scientifique Du Maroc, Novembre,1906; Volume 1; Numéro:1” şeklinde düşülen ibarelerden Müslüman dünyasına ait bu derginin Fas’ta yayımlandığını anlıyoruz. Fas bilindiği üzere coğrafi konumu gereği kendi bünyesinde öncelikli olarak İslam ve Hristiyan medeniyetini barındırdığı gibi İspanya ve Fransız kültürüne de yaşama olanağı sunmuş bir konuma sahiptir. Buradan gelen zenginliğin kültürel bir ifadesi olarak söz konusu incelediğimiz dergide de birçok millete ve medeniyete dair tarihî bilgiler içermektedir. Özellikle Osmanlı’nın son dönemlerde girmiş olduğu buhranın arkasındaki sebeplere ve gelişmesi söz konusu olaylara dair yapılan yorumlar dikkatimize takılmıştır.

“...le professeur Vambéry précise nettement que l’Union est le mot d’ordre des sujets musulmans du Tsar. Le programme avoué, public de tous les groupements actifs qui gravitent autour de la Presse musulmane de Russie, tend, en effet, à une action collective, mais d’un caractère particulier. Le

Vakt d'Orenbourg disait, à la suite du manifeste du 17 octobre: Maintenant, chacun peut parler et écrire comme il le veut. Nous sommes délivrés d'un, long esclavage. Vambéry ajoute: "Le principal effort des Tartares a pour objet une alliance étroite entre les différentes branches, tribus et famille de nationalité turque." On avait voulu les russifier naguère, par la méthode Elminski qui s'appliquait obligatoirement à l'enseignement élémentaire et prétendait tuer l'idée musulmane par l'emploi des caractères russes, au lieu des caractères arabes. En réaction, non seulement les Musulmans russe s'attachent, pour conserver leur nationalité intacte, à éliminer de leur langue les mots étrangers, arabes ou persans; mais ils tentent dans ce but d'unifier les dialectes turcs de la Russie, de l'Asie centrale et de l'Empire ottoman. Pour apprécier la portée de ce mouvement, il faut mentionner quelques renseignements donnés par M. N. Achmarine, dans une très intéressante étude sur la littérature tartare, qui reporte en réalité à la guerre turco-russe les origines de la renaissance musulmane actuelle en Russie. La littérature musulmane russe ne comprenait, il y a une trentaine d'années que des publications religieuses. Écrites presque toutes en arabe, elles n'étaient accessibles qu'aux seuls Oulémas et Mollahs, aux érudits. De temps à autre, on reproduisait quelque ouvrage de turc osmanli en dialecte des Tartares de Kazan, mais ces ouvrages ne s'adressaient pas à la Russie, l'ignorance étant générale chez les Musulmans de la Volga." (*Revue du Monde Musulman*, 1907: 166).

[Profesör Vambéry çok net bir şekilde Çarlık Müslümanlarının birliği ile ilgili olarak konuşmuştur. Rusya'daki Müslüman basınının etrafında toplanan aktif gruplaşmanın beyan ettikleri program, kendine has bir biçimde birlikte hareket etme ve karar alma eğilimi taşıyordu. Le Vakt d'Orenbourg'deki gazete 17 Ekim manifestosundan sonra şunları söylüyordu: bugünden itibaren herkes istediği gibi konuşabilir ve yazabilir. Şimdi büyük bir esareten kurtulmuş bulunuyoruz. Bu sözlere Vambéry şunları ekledi: Tatarların asıl çabası farklı kabile aile ve unsurları Türk ulusunu farklı kabile aile ve unsurlarını bir arada toplama amaçları bulunuyordu. İlminski metodu ile ilkokulda da uygulanan ve islami düşüncüyü öldürmeyi amaçlayarak Ruslaştırmak istenilmiştir. Buna karşıt olarak sadece Rus müslümanları kendi kültürlerini etki altında bırakmamak için Arapça ve Farsça kelimeleri atarak azaltmak istemişler ve bu amaçla Osmanlı İmparatorluğunun orta asyadaki diyalektiğini, şivesini ayakta tutmak istemişlerdir. Bu hareketi kıymetlendirmek için M. N. Achmarine'in fikirlerinin öğrenilmesi gerekir. Rus Müslüman edebiyatında son 30 yıldır sadece dinî içerikli eserler verilmiş, yayınlamıştır. Neredeyse tamamı Arapçadır ve sadece ulema ve mollalara hitap etmektedir. Bazen Türkçe eserler de verilmektedir Bunlar Kazan Tatarları diyalektiğindedir. Rusaya'ya hitap etmemektedir. Bu eserlerden Volga Müslümanlarının haberi yoktur].

Müslüman dünyasındaki basına dair gelişmeler Profesör Vambéry'nin görüşleri doğrultusunda oluşturulan birliğin, Çar'ın Müslüman öznelerinin sözcüsü olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Vambéry, "*Tatarların asıl çabası, Türk milletinin farklı dalları,*

kabileleri ve aileleri arasındaki yakın ittifakı hedefliyor.” Geçmişte, öğretmeye zorunlu olarak uygulanan Elminski yöntemi ile onları Ruslaştırmak isteniyordu. Temel ve Arapça karakterlerin yerine Rusça karakterleri kullanarak Müslüman fikrini öldürdüğü iddia edildi. Tepki, sadece Rus Müslümanların değil, aynı zamanda milliyetlerini korumak için, yabancı, Arapça veya Farsça kelimeleri dillerinden kaldırmak için çaba gösterir; fakat Rusya, Orta Asya ve Osmanlı Devleti’nin Türk lehçelerini birleştirmeye çalışıyorlar. Bu paragraf tam olarak Türklüğün dünya çapında bir duygu ile hareket edilerek Türk dilinin lehçelerinin de birleştirilmesiyle büyük bir ülkeye dönüşmesine dair endişeleri olan Vanbery’nin kaygılarına yer veriyor. Bu derginin basıldığı yıllar 1907 olarak gözüküyor ve Türk dilinden Arapça, Farsça ve yabancı kelimelerin arındırılmasındaki gerekçeler ileri sürülüyor. Ayrıca Tatarların Türklerin arasında oluşturulacak bir ittifakın hazırlığı içerisinde olduğu dile getiriliyor. Millî Edebiyat topluluğunun bildirimlerini ilan etmesine 4 yıl gibi bir süre kalmasına rağmen Vanbery ve Avrupalı düşünürlerin bizi bizden çok daha iyi takip ettiklerini gösteriyor.

Bu aynı zamanda nesnel bir değerlendirme olarak II. Abdülhamid’e muhalif olarak Avrupa’ya giden aydınların istifade edeceği bir bilgi olmuştur. Nitekim Avrupa’ya giden birçok aydın, yazar, şair ve diplomat ülkelerinde, Osmanlı topraklarında, eksik olanı dile getirme hususunda geri kalmamışlar ve siyasi alanda olduğu kadar dil ile ilgili yapılması gerekenleri de ifade etmişler.

“Les oasis de la côte contiennent une population arabe plus ou moins en contact avec le reste du monde méditerranéen et, par conséquent, peu différente, au point de vue économique et intellectuel, de celle des villes maritimes turques d’Asie. Ici, l’élément turc est relativement bien représenté. En dehors de nombreux fonctionnaires, recrutés en partie parmi les “jeunes Turcs” exilés, et de leurs familles, on y compte de nombreux descendants d’anciens fonctionnaires ayant acquis des propriétés dans les environs des villes, et enfin des Koulouglis, métis turcs d’origine tunisienne et algérienne. Ces véritables et seuls colons turcs forment à Tripoli, à Ben Ghazi, et même dans les ports secondaires, la haute classe de la société. Ils représentent une bourgeoisie aisée et dominante dont les intérêts et les sentiments se rapprochent singulièrement de ceux des propriétaires plus ou moins aisés d’origine arabe. Dans le même groupe comptent les employés de rang inférieur, recrutés parmi les indigènes et qui se font volontiers les agents de la pénétration turque leurs enfants fréquentent en nombre les écoles gouvernementales, où la langue turque domine et où l’arabe est

relégué au second plan. Ils imitent même les Turcs dans le costume et la manière de vivre.” (*Revue du Monde Musulman*, 1907: 367).

[Kıyı tarafındaki vahalar Akdeniz’in diğer bölgelerinde kalan insanlarla pek iletişimi olmayan sadece Arap nüfusu barındırmaktadır. Bu insanlar ekonomik ve entelektüel açıdan Akdenize kıyısı olan Asya’da bulunan Türk şehirlerindeki insanlardan farklıdır. Burada Türk unsuru çok iyi temsil edilmektedir. Buradaki memurlardan bir kısmı ailesinden uzak kalmış, sürgün edilmiş Jön Türklerdir, birçokları şehirlerin yakınlarında mülk edinmiş eski memurların sülalesinden gelmektedir. Bu gerçek Türk kolonileri Bin Gazi’de, Trablusgarp’da ve diğer liman şehirlerinde varlıklı bir topluluk oluşturmuşlardır. Bu topluluklar ilgi ve duyguları açısından Arap kökenli mülk sahiplerininkine benzer nitelikte rahat ve baskın bir burjuvazi (sosyetik, beylik, sengin tavır) sergilemişlerdir. Bu şehirlerde yerli halkın çocukları Türkçenin hâkim olduğu ikinci planda Arapçanın olduğu devlet okullarında eğitim görmüşlerdir. Bunlar ayrıca Türkleri giyim kuşam ve yaşam şekli yönünden taklit etmişlerdir].

Arap dünyasının kültürel anlamda bir gerileme süreci yaşadığını hatta Arapçanın Türkçe karşısında ikinci planda kaldığını ifade eden bu satırlarda da Türk dünyasındaki yenileşmeye dikkat çekilmektedir. Açılan birçok okulda öğretim dili olarak hâkim dilin Türkçe olduğu, Arapçanın ikinci planda kaldığı vurgulanarak Türklerin kültür ve medeniyet için bir uyanış sürecinde olduklarını ve bu süreci dilleri üzerinden öne çıkardıkları ifade ediliyor.

“La guerre turco-russe secoua cette torpeur séculaire; menacé de ramification par les méthodes administratives, par l’évolution industrielle et sociale du monde russe, l’élément tartare sentit le besoin de se fortifier en approchant du monde turc. La nécessité d’une certaine activité intellectuelle, d’un développement de l’éducation fit prévaloir l’esprit turc dans les premières productions populaires en langue tartare vulgaire. Le premier roman publié ainsi en tartare à Kazan, en 1885, abonde en expressions et locutions turques. D’autres publications de même ordre suivirent, très nombreuses. Il existait donc antérieurement aux événements des dernières années une littérature tartare, dont l’importance n’a cessé de s’accroître. Mais bientôt les nouveaux écrivains tartares ne se contentèrent plus de demander leur inspiration au mouvement turc ils montrèrent un désir ardent de propager les conceptions et les idées scientifiques du monde européen moderne. Au lieu de se faire dans le sens de la russification, la civilisation de l’élément musulman se fit dans le sens d’une communauté d’intérêts avec le monde turc et en même temps dans le sens d’une forte autonomie intellectuelle” (*Revue du Monde Musulman*, 1907: 167).

[İdari yapının tehdidi ve Rusya'nın endüstri ve sosyal gelişimi ile Türk Rus Savaşı bu ataleti harekete geçirmiş, Tatar unsuru Türk dünyasına yaklaşarak güçlenme ihtiyacı duymuştur. Bazı entelektüel aktivitelerin eğitimdeki gelişmelerin gereksinimi kaba Tatar dilinde, ilk toplumsal ürünlerini Türk dilinin ilk toplumsal ürünlerini değerli hale getirmiş, Türk dilinin ilk toplumsal meyvelerini vermeye başlamıştır. Tatarlar Türk dilinden etkilenmiştir. Kazan'da Tatar dilinde ilk romanda birçok Türk deyim ve sözcüğü bulunmaktadır. Değerini hiç yitirmeyen bir Tatar edebiyatının da olduğunu söylemeyi unutmayalım. 1885'te ilk Tatarca olarak kaleme alınan romanda, Türkçe deyim ve sözcükler oldukça fazladır. Aynı türden varlığını devam ettiren çok sayıda eser de mevcuttur. Çok geçmeden yeni Tatar yazarlar Türk edebiyatının etkisiyle de artık yetinmemeye başlamıştır. Modern Avrupa'nın bilimsel düşünce ve anlayışını yaygınlaştırmak için kuvvetli bir arzu göstermişlerdir. Kendilerini Ruslardan etkilenme yolu yerine, İslamî medeniyetle ve aynı zamanda Türk dünyası ile kuvvetli bir düşünsel otonomiye yöneltmişlerdir].

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Türk dünyasında kültürel anlamda, özellikle edebî sahada, çok büyük dönüşümlerin olduğunun ifade edildiği bu satırlarda ise yine Türk dünyasının bir parçası olarak Tatarların Avrupa'dan edinmiş oldukları yazınsal faaliyetlerin, fikir propagandasının kapsamının genişletilmeye çalışıldığı dile getiriliyor. Burada da reforma ihtiyacı olan bir Türk dünyası öne çıkarılmış ki bunun odak noktası 20. yüzyılın başında Osmanlı olacaktır. Osmanlı da kendi içinde, İstanbul merkezli sosyal ve siyasi olduğu kadar kültürel anlamda dönüşüme kendisini Jön Türk olarak bilinen grup tarafından ve İttihat Terakki üyelerince hazırlamıştır.

“Les Jeunes-Turcs publient à l'étranger, à Genève notamment, de nombreux livres et journaux. Dans les provinces on trouve peu d'imprimeries, le gouvernement ayant centralisé à Constantinople la vie intellectuelle de l'Empire; mais les provinces de langue arabe, la Syrie en particulier, font exception. Cette dernière province est, avec l'Égypte, le pays de prédilection de la littérature arabe. Plus actif et plus persévérant que l'Égyptien, moins accessible aux influences du dehors, le Syrien, du reste, émigre volontiers en Égypte, où il sait s'imposer et où ses qualités complètent merveilleusement celles du lettré indigène.” (*Revue du Monde Musulman*, 1907: 167).

[Jön Türkler yabancı ülkelerde, özellikle Cenevre başta olmak üzere, birçok yerde kitap ve gazete yayımlamışlardır. Hükümet entelektüel yaşamın birikimini İstanbul'da topladığı için kırsal bölgelerde matbaa bulmak zordur. Bunun bir istisnası Arapça'nın hâkim olduğu Mısır ve Suriye'dir. Mısır ile birlikte bu son kırsal bölge (Suriye ve Mısır) Arap edebiyatının yaygın olduğu ülkedir. Mısırlılardan daha aktif daha azimkâr olan fakat

dışardaki etkilere daha dirençli olan Suriyeliler, kendi istekleriyle Mısır'a göç etmişler. Göç ettikleri bu bölgelerde kendi yerli bilginlerinin düşüncelerini empoze etmeyi başarmışlardır].

Bu satırlarda da görüleceği üzere Jön Türklerin İstanbul'daki kültürel hayatı nasıl canlandırdığı ifade ediliyor. Şüphesiz Jön Türkler, Ziya Gökalp'in yıllar sonra yazılarında ifade edeceği gerçeği siyasi sahada hissetmiş, sosyal ve kültürel anlamda kâh gazetelerde kâh kitaplarda ifade etmiş ki Batı dünyası bunu fark ederek kendi gazetelerinde duyurma gereği hissetmiş. Sonrasında yurt dışına giden Jön Türk mensublarını bu doğrultuda korumuş ve desteklemişler.

“Dans les autres pays musulmans, le livre a fait peu de progrès. L'Algérie et la Tunisie, où une administration éclairée s'efforce d'instruire les indigènes, n'a pas osé, toutefois, dit M. Hartmann, encourager le développement de la presse musulmane, et l'indolence des indigènes est un obstacle sérieux à leur progrès intellectuel.” (*Revue du Monde Musulman*, 1907: 455)

[Diğer Müslüman ülkelerde kitap az gelişme göstermiştir. Aydınlık bir yönetimin hâkim olduğu Tunus ve Cezayir yerli halkı, eğitime çabasını göstermiştir. Fakat M. Hartman'ın da dediği gibi İslamî basının gelişmesi yönünde çabalarda gerekli cesareti gösterememiştir. Yerli halkın tembelliği halkın entelektüel gelişiminde önemli bir engel teşkil etmiştir].

Birçok Müslüman ülkesinde entelektüel hayatın gelişimi için çok fazla çaba sarf edilmediğini dile getiren M. Hartmann, bu satırların devamında Osmanlı'nın çok daha farklı bir sürece girdiğini, Türklerin kültür ve medeniyet namına Batılı aydınları taklit ettiğini ifade ediyor. Özellikle hemen aşağıdaki satırlarda toplumsal hayattaki dönüşümlere paralel olarak edebî sahadaki değişimler de vurgulanıyor.

“La destruction des Janissaires, il y a quatre-vingts ans, devait être le point de départ d'une ère nouvelle, pendant laquelle tout allait se transformer. La littérature ne pouvait faire exception à cette règle, et là comme ailleurs, ce fut par l'influence de l'Occident. C'est sous l'influence française que la littérature turque s'est transformée et a pris l'aspect que nous lui trouvons aujourd'hui. Le mouvement, commencé il y a cinquante ans grâce à l'exemple et à l'autorité d'Ibrahim Chinasi, n'a cessé de faire des progrès, et aujourd'hui la littérature ottomane est, surtout, une littérature imitée du français. La poésie a abandonné ses modèles persans et arabes pour imiter nos poètes. De nouveaux genres littéraires se sont créés à l'imitation de l'Occident, le roman, entre autres, qui a pris une si grande extension en Turquie. Les plus connus de nos romanciers, comme nos poètes les plus

célèbres, ont été traduits en turc; lus dans la traduction ou dans l'original, ils servent de guides aux auteurs contemporains. Tefik Fikret, par exemple, a pris pour modèle Alfred de Musset dans son *Rèbab-ı Chikèstè* (Luth brisé) existe, toutefois, un genre vraiment turc c'est le roman de mœurs populaires de Khàlid Ziyâ et de son école, qui, comme forme et comme langue, a une originalité bien tranchée" (*Revue du Monde Musulman*, 1907: 456).

[Yirmi yıl önce Yeniçerilerin kaldırılması her şeyin değişip dönüşeceği yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu gelişmelerden edebiyatın da ayrı kılması, kaldığı söylenemez. Edebiyat da bu gelişmelerden Batı edebiyatından etkilenmiştir. Fransız edebiyatının etkisi ile ki Türk edebiyatı oluşmuş ve bugünkü halini almıştır. İbrahim Şinasi'nin sayesinde elli yıl önce bu hareket başlamış gelişerek devam etmiş ve bugünkü günümüzdeki Osmanlı edebiyatı olarak Fransız edebiyatını taklit eder konuma gelmiştir. Şiirde İran ve Arap modeli terk edilmiş. Yeni edebiyat türleri Batı edebiyatının taklit edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunların arasında roman, bu durumdan en çok etkilenen türdür. En çok tanınan romancıların eserleri Türkçeye çevirilmiştir. Bunlar, orijinalinden ve tercümesinden okunmak suretiyle bizim yazarlarımıza rehber olmuştur. Örneğin Tefik Fikret *Rübab-ı Şikeste*'de Alfred de Mossed'i örnek almıştır. Gerçek bir Türk edebiyatı türü ise Halit Ziya'nın eserleridir. Halit Ziya ve ekolü dil ve şekil bakımından Türk romanının orijinalliğini tam olarak ortaya koymuştur].

Görüldüğü üzere Osmanlı'nın kültür hayatına dair yapılan tespitler 19. yüzyılın özeti niteliğinde dile getirilmiş. Bu tespit doğrultusunda her şey, reform olarak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla başlamış. Bu reform hareketleri, kendisini edebî alanda şair ve yazarlarda bıraktığı intibalar doğrultusunda yer bulmuş.

Toplumsal dönüşümle birlikte İbrahim Şinasi'nin Batı kültür ve medeniyeti doğrultusunda edebî yeniliklerin de öncüsü olmuştur, diyor. Batılı kaynaklardan, şair ve yazarlardan yapılan çeviriler birçok yazarı etkilemiş hatta Tefik Fikret'in Alfred de Musset'i model olarak aldığı, *Rübab-ı Şikeste* adlı eserini o minval üzere kaleme aldığı dile getiriliyor.

Yine dönemin öne çıkan roman yazarlarından Halit Ziya'nın eserlerinde Batılı yazarların kullandığı formların kullanıldığı ve bu bağlamda da Türklerin edebî sahada da bir dönüşüm geçirdiği vurgulanıyor. Bunlar belli başlı takip edilen kimseler olmuş ama Türk dünyası bu iki yazar dışında da çok daha fazla kendi özüne dönerek

Arapçanın ve Farsçanın Türk dili üzerindeki boyunduruğunu atması için Millî Edebiyat hareketini başlatmışlardır.

1.3.9. La Revolution (İnkılâb) 1870

Abdülazîz'in yönetim biçimine karşı çıkan ve rejimden rahatsız olan birkaç aydın Osmanlı gencinin, Cenevre'de yayımladıkları *İnkılâb* gazetesinin ilk sayısı 28 Nisan 1870'te çıkmıştır.

Millî kütüphaneden edinmiş olduğumuz sayılarda son sayı 13 Haziran 1870 tarihini taşıyor. Bu son sayının sonunda gecikmenin sebebini izah etmek üzere uyarı mahiyetinde bir ilân vardır. Söz konusu ilan, gazetenin bazı resmî engeller yüzünden gecikmeye maruz kaldığına işaret ediyor. Gazetenin içindekiler bölümünden de bariz bir şekilde dikkat çeken “Eflatun-ı Türk” başlıklı yazı, gazetenin yurt dışında dahi yayınlanmasına engel nitelikli bir yazıdır. Yazı doğrudan millet esasını öne çıkaran ve diğer etnik unsurlar karşısında devletin asli unsurunu oluşturan Türklere dönük olmakla birlikte, millet odaklı bir yazı olduğu için devlet yetkililerince pek tasvip edilen bir durum olmamıştır.

Bu konuya dair Mehmet Kaya Bilgegil de aynı kanaat içinde olup *Eflâtun-ı Türk* başlıklı bir yazıda da, sözü edilen resmî engelin, Paris Sefiri Cemil Paşa tarafından İsviçre Cumhurbaşkanlığı'na vâki bir mürâcaat olduğunu tahmin edebiliriz. Cemil Paşa, *Hürriyet'in* ikinci sayısında halkı isyâna teşvik eden yazıdan bahsederek, bu gazetenin neşrinin önlenmesi için, İsviçre Cumhurbaşkanlığına mürâcaat etmiştir, şeklinde dile getirmiştir (Bilgegil, 1976: 278).

Gazete Osmanlı'nın etnik zenginliği üzerine dikkat çekerek Osmanlı topraklarındaki etnik grupları tek bir çatı altında tutma gayesi gütmekle birlikte, Osmanlı idarecilerine sitem etmektedir. Etnik gruplara yer yer övgü dolu sözler sarf etmekte, onları asırlardır yaşadıkları topraklarla birlikte Osmanlı merkezine bağlı olarak devam etmeye teşvik etmekte.

“Gene âferin Ermenilerin serbes takımına vatandaşların hepsinden ziyâde müslümânlarla yâr oldular, kendi cinslerinin hâliyle berâber vatani da düşündüler. Rusya’nın sözlerine aldanmadılar, bağırıyorlar çağırıyorlar. Bu yolda patriklerini bile azl etdirdiler Papalık’ın gülünç davâlarını dinlemediler. Gene âferin Bulgar arkadaşlarımıza ki Rusya’nın ifsâdâtına katılmadılar. Rusya bu kadar çalıştı Tuna’ya bu kadar haydutlar gönderdi. Kendi cinslerinden olan halkı yerinden bile kımıldatmadılar. Gene âferin Anadolu içlerinde olan Rumlara ki Yûnânistan’ın adam olmadığını bildiler. Tahrikâtına kulak vermeyüp yerlerinde rahatça oturdular işlerine baktılar.” (Bilgegil, 1976: 198).

Etnik unsurların dış güçlerle mücadele esnasında Osmanlı’ya bağlılıklarını teşvik amacıyla kaleme alınan bu satırlarda da görülüyor ki söz konusu gazetenin yayımlandığı yıllarda ülke çapında çok ciddi bir dağılma sürecinin yarattığı korku var. Bu korkunun üstesinden gelmek içinde merkezi otoriteyi kuvvetlendirme çabası var. Yıllar sonra bu çaba bambaşka bir istikamette yol alacak olsa da bir dönem Osmanlı’nın dağılma sürecini geciktirmiştir

“Zavallı Yahûdilerle başka küçük milletleri hiçbir şey’e karışdırmadık Büyük hatâlarımızdan biri de budur. Ey bize bu kadarı elverir mi hayır mümkün değil el vermez. Murâdımız saltanatın zulmünden kurtulmak ise bütün bütün birleşmeliyiz. Andan başka bekamıza çâre yokdur. Zira bütün bütün birleşmez isek ya silah tutup da birbirimizin canına kastedeceğiz yahud Rusya’nın pençesine düşeceğiz. Bir kere Rusya’nın pençesine düşersek Lehliler gibi cinsimizi dilimizi gâ’ib ederiz. Bir kere silâh tutarsak fenâ bir karışıklığa düşeriz. Alta gelenin vay başına... Bu kadar gayretle kahrı zamânı getirilen bu saltanatın ettiklerini yanma bırakup da mücerred kardaş kavgalarına katmamak için Rusya cellâdlarının eline yeniden esir mi düşelim.” (Bilgegil, 1976: 198).

Bugün Polonya halkı olarak nitelenen Lehlilerin, dillerine yeterli özeni göstermediklerini vurgulayan yazar, Lehlilerin en niyâhetinde dillerini kaybedip hayattaki mevcudiyetlerini de kaybetmeleri, Rusya’nın Osmanlı topraklarındaki etnik unsurları, merkeze karşı kışkırtma politikalarından biri olduğunu ifade ediyor. Bu noktada yazarın üzerinde durmak istediği en önemli husus dilin, bir millet için ne anlama geldiğidir. Bir milletin varlığı, dili üzerine kurduğu kültür ve medeniyetiyle alakalıdır. Lehlilerin bunu, yani bir milletin varoluşunu borçlu olduğu temel unsuru, unutarak Rusya’nın galeyanı ile yok olma aşamasına geldiği ifade ediliyor.

“Ey Van ve Muş ahâlîsi

Eşkiyâ evlerimizi basup çoluk çocuğumuzu boğazlıyor. Mâlimızı yağma ediyor. İrzımıza geçiyor. Azîz başınız için bizi muhafaza ve vikaye ediniz diye alınımızın teriyle kazandığınız para ile yaptırdıkları konaklarının havlularına dizilüp etek ve ayaklarına yüz sürerek vükelâ olacak hâinlere yalvarmağa utanın. Hem onlar Kürtlerden murdardır.” (Bilgegil, 1976: 208).

Yine Van ve Muş ahalisine seslenerek millet kavramı üzerinden bir oluşuma teşvik etme amacı görüyoruz ki dönemin siyasi olaylarının Türkçülüğün siyasi bir sürece girmesinde önemli bir rolü olduğunu unutmamak gerek. Bu oluşum aşamasında öncelikli bir araya gelme ülküsü, kültür birliği üzerinden olduğu gibi dil de kültürün en önemli unsuru olarak insanları bir arada tutma rolü üzerinden baş etken durumdadır.

“Ey ahâlî

Artık elverdi yalvarmağı bırakın. Yalvarmağla hak ve hürriyet i'ade etdirilmez hâlinizi bilin. Atînizi düşünün. İttifak edin. Zillet ve meskeneti silküp üzerinizden atın. Pâdişâh'a. vükelâyâ, me'mûrlara daha her kime lâzım ise emredin işinizi göreceklere görsünler. Yoksa defedin yıkılsun gitsünler. Vazifeleri nedir. Ne için maâş alıyorlar. Size hıdmet etmek için. Burasmı eyüce anlaym Hüküm sizindir sizin. Artık vaktidir bilin. Memleketde nizâmsızlığı ahâlîde hürriyetsizliği istifâdeye âlet etmiş hâ'in müdâhinlerin yalanlarına inanmayın. İttifâk ve inkılâbın zamanı geldi.” (Bilgegil, 1976: 208).

Buradaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere bir birlikteliğe seslenme söz konusudur. İnsanlara geleceğe dönük hayaller vaad edilmekle birlikte, mevcut durumdaki rahatsızlığın zilletten başka bir şey olmadığı, artık uyanılması gerektiği dile getiriliyor. Millet oluşumu için milletin birliği ve bütünlüğü dile getirilerek yeniliklere olan özlemlerin yolunun ittifaktan ve sosyal dönüşümlerden geçtiği vurgulanıyor. Bütün bunlar da gösteriyor ki toplumun aydınları çok ciddi bir uyanış sürecinde olup halkın da buna eşlik etmesi bekleniyor.

1.3.10. İbret (Namık Kemal, 1870)

İbret gazetesi, Osmanlı aydınlarının Avrupa üzerinden kültürel anlamda özellikle edebiyat, edebî metin ve türlerle ilgili bilgisini hayli genişlettiği yıllara denk gelecek bir zamanda yayım hayatına dâhil olmuş bir gazetedir.

Dönem aydınlanma dönemi diyeceğimiz bir dönemdir. Şöyle ki Yeni Osmalılar olarak adlandırılan Avrupa görmüş olan aydın kuşak, meşruti yönetimden haberdar olarak devlet yönetiminde yeni talepleri olan bir kuşaktır. Bunlara bağlı olarak toplumu aydınlatmak için gazete ve dergiler önemli bir görevi üstlenmiş ve aydınların bu konuları toplumla paylaşmak için müracât ettiklerin ilk vasıta olmuştur.

Aleksan Sarafyan'ın *İbret* gazetesi 1870 yılında çıkarılmaya başlanılmış; 23 Haziranda bir ay tatil edilmiş, yeniden yayımlanmaya başlanılmışsa da sürdürülemez 27 Nisan 1871'de *İbretnüma-yi âlem* adıyla mizah gazetesi kılığına girmiş. 2. sayısında o da tatil cezasına uğramış; bu tatilden sonra 53 sayı kadar yayımlanarak sonunda 1872 Şubatında Ahmet Mithat tarafından iltizam olunarak siyasal bir gündelik biçiminde çıkarılmaya başlanmış; yine kapatılmıştı. Sahibi de bir ay süreyle “*siyasi gazete çıkarmak hakkından mahrum edilmiş*” bulunuyordu (Özön, 1997: 32). Gazete olarak Osmanlı coğrafyasında tam anlamıyla rekabet hâlinde olan bir basın dünyasının olmayışı kapanan bu gazete neticesinde aydınların fikirlerini ifade edeceği başka yayın organları aramalarını da peşinden getirmiştir. Tabii yabancı basın da bu durum karşısında kendine geniş bir alan yaratma çabasına girmiş ama II. Abdülhamid'le birlikte çok daha sıkı bir denetime maruz kalacaktır.

Dönem, II. Abdülhamid dönemi olmasa da basın organı olarak gazetenin Avrupa üzerinden Osmanlı topraklarındaki insanları aydınlatıcı rolünün yanı sıra, Osmanlı çatısı altındaki etnik unsurları ayrılıkçı düşüncelere götürecek nitelikte bir propaganda aracı olarak da görülmüştür. Bu bakımdan gazete çıkarmak, yayımlamak o yıllarda bir hayli güç bir iş durumundadır ki *İbret*'in yayımlanma aşamasında başından geçenler de bunun bir göstergesidir.

İşte Kemal ile arkadaşlarının bulduğu böyle bir gazeteydi. Ceza süresinin sona ermesi üzerine *İbret*, Kemal ve arkadaşlarının bildiri niteliğindeki bir önsözüyle 13 Haziran 1872 perşembe günü yayımlanmaya başlandı. Büyük boyda ve cuma ile pazar günleri dışında her gün yayımlanır bir gazeteydi. Kemal başyazar; Reşat, Nuri, Tefvik (Ebüzziya) yazar; Kemal'in üvey dayısı Mahir de müdüdü (Özön, 1997: 32). Namık Kemal, başyazar olarak bu gazetede yazdığı vatan ve hürriyet temalı yazılarıyla,

gazeteyi kapattırma pahasına eleştiri yazılarıyla Türk edebiyatında vatan ve hürriyet şairi, sıfatını kazanacaktır.

Divan edebiyatının geleneksel yapı ve kuruluş biçimlerine zaman zaman karşı olması, bizzat kaleme almış olduğu kendi yazılarında tam olarak gerçekleştirilemese de Türk dili için sade bir ifade arayışı Millî Edebiyat'ın hazırlayıcı kaynaklarından. Buna ilave olarak dilin bir kavram olarak milletleri birbirinden ayıran en önemli unsur olduğunun bilincinde olması ve buna dair yazılar yazması, dil üzerinden algılanan bir milliyet düşüncesi, vatan edebiyatının en hararetli kurucu ve savunucusu olması, ileriki yıllarda Millî Edebiyat'ı destekleyen Türkçülüğün hazırlayıcı nitelikleridir.

Gazete, gündelik olaylara odaklı haber gazetesi değil de düşünce yazılarının yayımlandığı bir gazete olarak niteliendirilebilir. Gazetenin her sayısında birkaç makale yer almakla birlikte Namık Kemal'in zaman zaman üç sayfaya kadar uzayan makalelerini içermektedir. Gündelik haber yapılacaksa bu haberleri bile eleştirel bir tutumla süzgeçten geçirip haber yapılmıştır. Kemal'in arkadaşları Reşat ile Nuri Avrupa'dan ondan sonra dönmüşlerdir. (Mahmud Nedim Paşa sadrazam olunca, birtakım adamları sürdürdüğü gibi, eski yönetimin sürdürdüğü ya da o yönetimin zamanında kaçmış olanların yurda dönmeleri için bir af iradesi çıkartmıştı.) Hepsinde de kitaptan öğrendikleri Avrupa'yı görmekten gelen bir olgunluk geziliyordu (Özön, 1997: 32). Olgunluk aslında söz konusu aydınların kendilerine, kendi ülkesine Avrupa topraklarından bakması ile alakalıydı. Avrupa'ya o dönem giden her aydın kimse içinde yaşadığı toplumun bir parçası olarak bir birey olarak hak ve hürriyetine dair yeni şeyler öğrenerek dönüyor ve bunu diğer insanlarla paylaşmak için can atıyordu. Gazeteler de bunun için en önemli birer araçtı. Gazetenin bazı yazılarında görüleceği üzere makale sahibi öyle ya da böyle mutlaka Avrupa ile Osmanlı ahalisini bir şekilde kıyaslama fırsatı bulmuştur.

“...Avrupa'da ise bilakis maarifin mertebe-i terakkisini üstümüze giydiğimiz elbise, kullandığımız saat, yazı yazdığımız kâğıt, denizde gezdiğimiz vapurlar, karada bindiğimiz tramvaylar, demiryollar bilbedahe gösteriyor. Bundan başka gazetelerde, kitaplarda dahi buna dair daima pek çok mebahis görülüyor. Maamafih gene bu bapta misaller irat olunmak faydadan hali değildir zannederiz.” (Özön, 1997: 32).

Görüldüğü üzere Avrupa'nın sosyal yaşantısına dair izlenimler aktararak bir gıpta söz konusu ediliyor. Gazetenin çıktığı yılları düşündüğümüz zaman Osmanlı'nın toplumsal hayatta ihtiyaç duyduğu şeyler kıyaslama üzerinden ifade edilmiş.

“Mesela, Amerika'nın, Avrupa'nın bir halterlerinde halkın laakal yüzde doksanı kadarı okumak yazmak bildiği daima işitilen, daima gazetelerde, kitaplarda görülen hallerdendir. Fakat şurası dahi bilinmek lazım gelir ki o yerlerin ekserinde “okumak” yalnız bir sokağın adını okumaktan, ise “yazmak” yalnız adını yazmaktan ibaret değildir. Oraların âdi gemicisine, hamalina varıncaya kadar okumak yazmak bilir denilen adamların cümlesi mesail-i diniyesinin kavaid-i umumiyesine vâkıftırlar. -Bazı fûnûna mahsus olan şeyler müstesna olmak üzere- her okuduğunu layıkıyla anlayacak ve her düşündüğünü imlasıyla yazacak kadar lisanlarını bilirler. Bir veya daha ziyade ecnebi lisanı anlar, söyler, okur, yazarlar. Coğrafyanın, tarihin, hesabın, cebirin, hendesenin, hikmet-i tabiiyettin, kimyanın, heyetin, tarih-i tabiinun mukaddematını okumuşlardır.” (Özön, 1997: 96).

Toplumsal hayatta mesleki statüsü ne olursa olsun hemen her bireyin, Amerika ve Avrupa'da, belli bir kültür seviyesinde olduğu ve bunu konuşma dili ile yazı dili arasındaki bir ayrımın ortadan kalkacak nitelikte kullanılan dile borçlu oldukları ifade ediliyor. Söz konusu durum Osmanlı'da edebiyat dili çerçevesinde toplumun birçok tabakası arasında uçuruma benzer nitelikte bir dil geliştirildiği için toplumsal bir uyumdan söz edilemez duruma gelinmiştir. Çünkü Osmanlı son dönemlerinde devlet olarak yapmak istediklerini toplumun her tabakasına aynı duyarlılıkla iletememiştir. Bunun sebebi de dönemin dilinin yazı dilinin gündelik konuşma dilinden hayli farklı bir boyuta gelmesi ile alakalıdır.

“Muhakkikler nazarında katiyen madum addolunan- “hukuk-ı siyasiye” mevcut farzolunduğu hâlde dahi memleketimizde gene her mezhep eshabı o “hukuka” mazhariyette müsavidir. Biz bir vakitler gördük ki bir hizmete tayin olunmak için mutlak Müslüman, mutlak Hristiyan, mutlak Yahudi veya mutlak Arap, mutlak Kürt, mutlak Arnavut, mutlak Rum, mutlak Bulgar, mutlak Ermeni adam arandı. Fakat hiçbir vakit görmedik ki bir adam mücerret filan mezhebe veya filan cinse tâbi olduğu için bir memuriyetten dâr edilmiş olsun.” (Özön, 1997: 91).

Bu satırlarda da Osmanlı'nın 1870'li yıllarda toplumsal yapısına etnik açıdan baktığımızda birçok etnik unsuru bir arada tutacak kadar hâlâ güçlü olan bir Osmanlı görmek işten bile değil. Söz konusu etnik unsurları bir arada tutan değerler evveliyatında

yasalar üzerinden pekiştirilmeye çalışmış ve devletin bütünlüğü nispeten uzatılmıştı. Memuriyetlere özellikle belirli etnik unsurlardan insanların arandığı ancak mezhep hususunda kesinlikle biri diğerine tercih edilecek nitelikte bir ayrıcalığın gözetilmediği ifade ediliyor ki bu da dönemin ümmetçi zihniyetinin hazırlandığının bir göstergesidir.

1.3.11. Ulûm (1869, Paris), Ali Suavî (1839-1878)

Ali Suavî çok ilginç bir karakteri haiz olarak 1839 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Çankırılıdır. Çay köyün esnaflarından Hüseyin Ağa dedesidir. Annesi İstanbullu bir hanımefendi olarak kocasına da okuma yazma öğreten bir yeteneğe sahiptir. Ali Suavî, çağdaşları gibi zaman zaman medresede zaman zaman farklı mekteplerde eğitim hayatını sürdürmüştür. İlköğrenimine sıbyan mektebinde başlamış Davutpaşa Rüştüyesi'ni tamamlamıştır. Suavî, rüştiyeyi bitirdikten sonra Bâb-ı Serasker'de üç yıl çalıştığı gibi Dersaadet Yoklama Kalemî'nde de memur konumunda görev almıştır.

Ali Suavî'nin kişisel çabası doğrultusunda yalnız yayımladığı gazetenin ilk yirmi sayısı, yazarın el yazısıyla yani litografya, son beş sayısı ise matbu olarak yayımlanmıştır (Temmuz 1869-1 Eylül 1870, 25 sayı). İsmi her ne kadar gazete olsa da aslında, Ali Suavî'nin samimi düşüncelerini ve fikir hayatını takip etmemizi kolaylaştıran yazılarından oluşur.

Ülken Ali Suavî'nin Türklüğe ve Türkçülüğe dair bazı risalesi ve bazı makaleleri olduğunu ileri sürdüğü gibi risalelerin *Hive Tarihi* ve *Türk* adında broşür niteliğinde bir ebatı olduğunu ifade etmiştir. *Hive*'yi 1873'te Paris'te Fransızca olarak yayımladığını söyleyen Ülken, aynı eseri Türkçe olarak İstanbul'da yayımladığını söyler. Ülken, bu eserlerinden hareketle, Suavî'nin söz konusu yıllarda Türkçülük hareketinden haberi olduğunu, Avrupa'da yayımlanan Deguines'in "*Umumî Türk Tarihi*" isimli eserini, Abel Rémusat'ı eserleri üzerinden takip ettiğini ve Türkologların bilimsel çalışmalarını yakından takip ettiğini söyler. Yine Ülken, Suavî ile ilgili asıl önemli olan hususun onun merakı ve araştırmaları neticesinde bir Türkolog olarak zikredilmesi olmadığını, onun Osmanlı toplumunda, Osmanlılık bilincinin devamı değil de Türklük bilincini uyanışa geçirmek istemesi olduğunu söyler (Ülken, 2005: 80). Ali Suavî, okudukları üzerinden

birçok aydına nazaran çok daha erken dönemde, millet ve milliyet kavramını duyumsamış ve Türklüğü kökenleri itibarıyla derinden hissederek bunu yaymaya çalışmıştır.

Dizdaroğlu, Ali Suavî'yi çağdaşı olduğu aydınlardan ayıran en önemli özelliğin onun Türkçe'ye olan hassasiyeti ve Türklükle ilgili, Türkolojiye kazandırmaya çalıştığı eserleri olduğunu ifade eder. Çağdaşı olarak birçok aydının Türkçenin o dönem için güncel sorun olarak bazı konuları dile getirdiğini ancak Türkçenin sadeleşmesi konusunda, yabancı dillerin (Arapça, Farsça) tesirinden kendisini koruması konusunda Ali Suavî'nin farklı bir bakış içersinde olduğunu söyler (Dizdaroğlu, 1958: 374-380). Buna göre Ali Suavî, Osmanlı toplumu için birçok farklı alanda olduğu gibi Türkçe için kökten bir yenilik ihtiyacını yazdığı birçok yazıda gerçekçi ve bilimsel dayanaklarla savunmuştur. Bu nedenle denilebilir ki Suavî, Cumhuriyet'in ilanından sonraki yıllarda, Türk dilinin yeniden yapılanmasına dair birçok yeniliğin tohumlarını, çok daha önceki süreçte *Muhbir* ve *Ulûm* gazetelerinde Türk dünyası ile paylaşmış ve destek aramıştır. Muhalif kişiliği ve kimliğine bağlı olarak kendi döneminde, dile getirdiği bu konulara fazla destekçi bulamasa da dönem şartları değiştikçe Suavî'nin düşünceleri birer fikir olarak gündelik hayatta birer birer karşılık bulmuştur.

Orhan Okay Ali Suavî'nin, Osmanlı Devleti için problem olarak ele aldığı bazı konularda ortaya koymuş olduğu düşüncelere bağlı olarak onun Türk ve Türk kültür medeniyetine dair düşünceleri doğrultusunda öncü bir Türkçü şeklinde anılmasına sebep olduğunu ifade eder. Bununla birlikte bazı araştırmacıların Ali Suavî'yi eserlerinin külliyyatını dikkate alarak onun İslamcı kimliğini öne çıkarmaya çalıştıklarını da görmezden gelmez. Yine Okay, spesifik olarak Türkçe ile ilgili ve Türk, Türk kültür ve medeniyetine dair yazılarının yanı sıra, Osmanlı dışındaki Türkleri de dikkate alarak yazdığı yazıları, Ali Suavî'yi ilk Türkçülerden biri olarak belli konuma taşımıştır der. (Okay, 2005: 45).

Bununla birlikte Okay, Tanzimat dönemine ait edebiyatın ilk yıllarından itibaren Ahmet Vefik Paşa, Mustafa Celâleddin Paşa ve Süleyman Paşa'larla birlikte Ali Suavî'nin tarihî bilgilerin ışığı altındaki çalışmalarının Türkçülüğün nazarî olarak ilk adımlarını oluşturduğunu dile getirmektedir. (Okay, 2005: 156).

Ziya Gökalp, fikirsel anlamda Türkçülüğün sistem babası kabul edilse de Gökalp'ten önce "Türk" kelimesinin anlamı ve kökenine dair ilk yazıların Suavî tarafından da

kaleme alındığı görülmektedir. *Ulûm*'daki "Türk" başlıklı yazısında Türk kelimesinine dair morfolojik bir sorgulamanın olmasının yanında, Türklerin tarih boyunca yaşadıkları coğrafyalara dair tespitleri bulunmaktadır. Suavî, bu konuları ele aldığı yazısında, Türk kelimesinin bir isim olarak çok eski çağlarda yaşamış bir hükümdarın adından geldiğini belirtir:

"Türk isminin me'hazı hakkındaki ihtilâf ma'lûm. Kavlı-i esah bir hanları isminden me'huz olmak zannolunur. Çin müverrihleri birinci Türk hanını yani Tuku nâmıyla yazarlar, mutavassıt ra harfiyle telâffuz olunan ekser kelimelerden Çin lisânında ra sâkıttır, ve bazen lâm'a kalb olunur." (Kaplan, 1993: 499).

Türk kelimesinin kökenine dönük bu yaklaşımı, dönemin aydınları üzerinden insanları Türk toplumunu, kimliğini sorgulamaya da götürmüştür. Bilinçlenmenin ilk evresi sorgulama ile başlar. Suavî de kendi iç dünyasında yaptığı gibi dile getirdiği konular üzerinden kendi çağının toplumuna yaptırmaya çalışmış ve insanlara Türklük bilinci kazandırmak için mücadele etmiştir.

Suavî'nin *Ulûm*'da yazdığı "Lisân ve Hatt-ı Türki" başlıklı yazısında Arap alfabesi ile birlikte farklı alfabeleri kıyasladığı da görülmektedir. Hâlihazırda Arap alfabesinin üstünlüğünü öncelikli olarak hızlı yazılmasına bağlamıştır. Bunlara ilave olarak az yer kaplaması ve diğer alfabelere nazaran daha kullanışlı olduğunu desteklemeye ayrı bir sebep olmuştur. Bunların dışında mevcut Arap alfabesinin değiştirilip değiştirilmemesi hususunda düşüncelerini şöyle ifade eder:

"Hattımızın usûlü vâcibü'l-hıfz ve zîmuhasenât olduğunu ta'rife hâcet görmem. Vâcibü'l-hıfzdır ki yüz binlerce kitaplar bu hatla yazılmıştır. Zîmuhasenât olduğu ise sür'at-i tahrîri ve elde ve ayakta yazılmaya kabiliyeti ve bir parça kâğıt üzerine pek çok maânîye delâlet eder resimler yazılışdır ki Avrupalıların resm-i hatlarında bu sür'at ve bu kabiliyet ve bu takdir ve idare yoktur." (Suavî, 1870: 217-218).

Burda asıl dikkati çeken husus alfabenin değiştirilmesine dair yapılan sorgulamalardır. Dilin mevcut yapısı ve alfabe değişikliği boyutunda bir tartışma, aydınlar tarafından oluşturulmuş olan kamuoyunca sorgulanmaktadır. Bunun arkasında Suavî'nin Türk ve Türk kültürüne dair sorgulamaların olduğu da bir gerçektir.

Nitekim Tanpınar, Türkçülük hareketinin belli bir tarafında yer aldığını söylediği Suavî'yi, Türk millî tarihi açısından bir önder olarak görmektedir. Ona göre Suavî, “Türk” (1869d, 1-17) başlıklı yazısında, Türk millî tarihini bir bütün olarak görmüştür. Yine ona göre Türk tarihi zaferlerden veya istilalardan ibaret değildir. Milletlerin toplum olarak her yanı ile ele alınması gereğini, Suavî ortaya koymuştur (Tanpınar, 1988: 244). Söz konusu yazısında, Türk ırkının tarih sahnesinde İskitler, Hunlar, Tukeyular, Hazarlar, Uygurlar ve Osmanlılar adıyla önemli roller oynadıklarını belirterek, Osmanlıların zihnî ve fikrî faaliyetleriyle ilme yaptığı belli başlı hizmetler üzerinde durur. Ona göre Türk ırkı askerî, medenî ve siyasî rolleri bakımından bütün ırklardan üstün ve eski bir ırktır. Dünya kültür tarihinde en büyük rolü Türkler oynamış ve özellikle İslam kültürünü onlar meydana getirmişlerdir. Suavî, Türkçülüğü kültürel düzeyde benimser, ama ulusçuluğu reddeder, siyasette İslamcılığı tutar görünmek ister (Akşin, 1994: 353) ve İslâm kardeşliği ile çok daha fazla ilgilidir (Mardin, 1996: 412). İslâm kardeşliği ile olan alakası, Sırlar'ın, Yunanlıların, erken dönemde Osmanlı'dan ayrılmak için ortak Hıristiyan öğretisi ve değerleri karşısında kendiliğinden gelişmiş bir durumdur diyebiliriz.

Yine ‘Türk’ makalesine bakıldığında, Türklerin çeşitli dönemlerde, bilimsel alanlarda yetiştirdiği öncü kimselerden bahsedildiği ve bunların Türk kültürüne hizmetlerine değindikten sonra, İngilizlerin asırlardan beri deha olarak bir Shakespeare yetiştirmesi kıyaslanmıştır. Bu kıyas, bir millet olarak varoluşu öne çıkarılmaya çalışılan Türkleri yüceltmekten başka bir şey değildir.

Yine ‘Eş’ar-ı Türk’ (1870b, 1243-1245) yazısında, uzun bir dönem İran edebiyatının etkisine maruz kalan Türk şiirinin asıl kimliğini bulduktan sonra Sekkaki, Atayî Mukimî, Bedâyî, Haydar, Sultan Babür, Sultan Bahadır, Mevlana Lütfî, Lütfî ve Nevaî gibi şahsiyetler yetiştirdiği vurgulanır. Yazının son bölümlerinde de Namık Kemal’e ait Ali Paşa’ya hitaben kaleme alınmış bir dördlüğün olması, Suavî’nin bunu politik amaçla yazdığı düşüncesini öne çıkarmaktadır. Bununla birlikte Köprülü’ye göre Suavî’nin, Türklerin eski bir medeniyete sahip olduklarını ve “İslam ilimlerinin terâkki ve inkişafına yardım ettiklerini” ileri sürmesi, onun “millî bir şuura yabancı olmadığını” göstermektedir. Suavî’nin, Türkçenin üstünlüklerini alıntıladığı, Arthur Lumley Davids’e ait *Grammar of The Turkish Language* (1832) kitabı ise “ikinci elden yazılmış

çok alelade bir derleme mahsulünden” başka bir şey değildir (Köprülü, 1989: 211-213). Yine diğer bir yazara göre Suavî'nin ele aldığı diğer konularda olduğu gibi, tarih ve özellikle eski Türk tarihi hakkındaki görüşleri, oldukça sathi ve dağınıktır (Uçman, 1989: 447). Ancak dönemin siyasi ve politik atmosferi düşünüldüğünde dile getirdiği birçok konu, tartışmalara sebep olması oranında cesaret isteyen konular olmuştur.

Yukarda da belirttiğimiz üzere Ülken, onun Türkçülük konusunda beslendiği yazarlar listesine Joseph Du Guignes ve Abel Rémuset'yi de ekler (Ülken, 2013: 92). Guignes'in eserini gördükten sonra o dönem için Suavî gibi bir aydın, Türkçülüğü kesinlikle propagandaya dönüştürmek için elinden gelen çabayı gösterecek ve buna öncelikli olarak dilden başlayacaktır.

Suavî'nin *Hive Fi Muharrem 1290* isimli eseri üzerine bir yorumlar yapan Ercüment Kuran, söz konusu bu eseri, “Türk halk efkârının ortada yaşayan soydaşlarının kaderiyle ilgilenmesini sağlayan ilk yayımlardan” biri şeklinde lanse etmiştir. Eserin 51. sayfasında geçen “Türkmen ve Oğuz ve Özbek hep bir Türk familyasından idiler...” ifadesinin yazarı, Osmanlı Türklerinde Türklük şuuru uyandıran öncülerden biri (Kuran, 1997: 161) olarak ileri sürmeye yeterli bir sebeptir. Banarlı'ya göre onun “Türkoloji'ye temas eden ve Türkoloji'ye dönük çalışmalarında milliyetçi bir zihniyet” vardır. Hatta o “birinci sınıf Türkçüler arasında yer alabilecek bir faaliyet” göstermiş, “Pantürkizmi hedef” tutmuştur (Banarlı, 1987: 1072).

Yine Ali Canip Yöntem, onun “camilerde vatansever vaazlar” verdiğini, *Ulûm*'un “bizde Türkçülüğün ilk organı” olduğunu söyler (Sevgi; Özcan, 1995: 152). Bernard Lewis'a bakılırsa Suavî'nin “ilk kez bir Türklük fikrini ileri sürmesi” Paris ve Lyon'da yayımcılık yaptığı devreye rastlar (Lewis, 1993: 154). Oysa Suavî, kronolojik olarak düşünüldüğünde, Lewis'in kendisinden söz ettiği o dönemde *Ulûm*'u tek başına çıkarmaktadır.

Ali Suâvi, Türkçü bir karaktere sahiptir. “İttihad-ı Anâsır” ve “İttihadı İslâm”ın taraftarı olan Yeni Osmanlılar'dan farklı bir şekilde Türkçülüğü savunmuştur. Rum lobisinin yerine Türk lobisini teklif etmiştir. Nitekim İsmail Hâmi Dânişmend, onun “Osmanlı devrinde Türkçülük rüyası gördüğünü” ifade eder. (Danişmend, 1942: 13). Rüyası,

yıllar sonra da olsa bir milletin kendisini hatırlayarak tarih sahnesinde yeniden rol almasına kadar uzanmış ve gerçekleşmiştir. Yani millî bilinçlenme konusundaki hayali gerçekleşmiştir.

Ali Suâvi, “*Türk*” adlı makalesiyle Avrupalı Türkologların karşısına geçmiş birçok konuda farklı görüşle dikkatleri üzerine çekmiştir. Makalesinde Türk soyu ve geçmişi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Hunlar’ı överken, Navarin kalelerini inşa eden Avarlar ile 562 tarihinde İmparator Jüstinyen’e elçi/bezîrgân gönderen devletin, Türk Devleti olduğunu, Anadolu’daki Türk hâkimiyetini kaleme alır.

Söz konusu makalenin ikinci bölümünü “Osman” başlığı altında, Avrupalı tarihçi ve yazarlardan Miklovich, Boye, Schuvartz ve Hammer’in Türk tarihi üzerindeki yanlış kanaatlerini ele alan Suâvi, Hammer’in şahsını da Avrupalı Türkologları da sert bir şekilde eleştirir. Halil Paşa’nın söylediği sözleri “âyet” diye açıklama getiren Hammer’i eleştirir (Suâvi, 1867: 1-2).

Ali Suavî, her ne kadar kendi çağının aydınlarıyla pek anlaşamasa da iddiaları üzerinden denilebilir ki erken dönemde Türklük bilincine ulaşmış ve bu bilinçle zamansız çıkışlar yaparak dönemin yöneticilerinin ve aydınların tepkisini çekmiştir. Kendi döneminin dehası olan insanlar hiçbir devirde tam olarak anlaşılmadıkları için toplumun tepkisine maruz kalmışlardır.

Nitekim Ali Suavî de dile getirdiği laiklik kavramı ile birlikte Türklüğü öne çıkarmak için yazdığı yazılar üzerinden yıllar sonra anlaşılmıştır. Suavî gibi aydınlar üzerinden gelişen millet bilinci Türklük olarak duyumsanmaya başladıktan sonra Türklüğü ifade edecek olan dilin mevcut hâli sorgulanmaya başlamış ve Türk dilindeki kelimelerin varlığı milletlere göre sınıflanma gereği duyulmuş. Buna istinaden hazırlanan sözlük çalışmalarında kelimelerin Arapça mı, Farsça mı yoksa Türkçe mi olduğuna dair ayrıca notlar düşülmüştür.

Kelimelerin millet odaklı hazırlandığı sözlüklerden sonra Osmanlıcanın yazı dili olarak kullanılış biçimi sorgulanmıştır. Ali Suavî’nin Türklük üzerinden geliştirmeye çalıştığı düşünceler kendisinden sonra aydın olarak gelen Muallim Nâci, Ahmet Mithat Efendi,

Halit Ziya, Tevfik Fikret gibi kimseler üzerinden evrilerek yolunu dile ulaştırmış ve sadeleşmenin gereğine inanan aydınlar tarafından da Millî Edebiyat hareketi başlatılmıştır.

1.3.12. Basiret (Basiretçi Ali Efendi, 1870 Ocak)

1838 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Ali Efendi'nin ailesi hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte, babasının ilmiye sınıfına mensup olduğu ve 1872 yılında Vidin kadı nâibliği (kadı yardımcılığı) yaptığı bilinmektedir. Dokuz yaşında Enderun'da tahsil görmeye başlayan Ali Efendi üstün hizmetlerinden dolayı 1860 yılında bir miktar maaşla emekliye sevk edilmiştir. Daha sonra Anadolu ve Rumeli'de uzun bir yolculuğa çıkmış, 1863 yılında İstanbul'a dönerek Mâliye Nezâreti tahsilât memurluğuna başlamıştır. Bir süre sonra memurluktan ayrılarak gazeteciliğe olan ilgisinden dolayı *Takvîm-i Vekâyi* gazetesine mürettip olarak girerek kısa sürede gazetenin idare memurluğuna kadar yükselmiş, kendi gazetesini çıkarmak için gerekli olan bilgi ve birikimi bu süre içerisinde kazanmıştır. 1866 yılında *Basîret* gazetesini çıkarmak için hükümete başvuran Ali Efendi'nin Girit İsyanı nedeniyle bu başvurusu kabul edilmese de isyanın sona ermesinden sonra yayım izni verilerek basın tarihindeki önemli yerini almıştır (Küçükylmaz, 2015: 3).

1870-1871 Prusya-Fransa Savaşı sırasında sarayın aksine Almanya'nın lehinde yayınlarda bulunarak savaşı kazanacaklarına olan inancını belirtmiştir. Sürecin Almanlar lehine sonuçlanmasının ardından da Prens Bismarck tarafından gayet cömertçe ödüllendirilmiştir. Almış olduğu bu yardım sayesinde özel bir basım evi kuran Ali Bey, gazetesini daha büyük boyda çıkarmaya başlamıştır. 1875 yılında 8 ay süre ile "*Kahkaha*" isimli bir mizah dergisi yayımlamıştır. Bu tarihten sonra resmî politikalara yönelik hayli sert eleştirilerde bulunmuş bunun neticesinde de zaman zaman hapis ve gazetesine yönelik kapatma cezaları ile karşılaşmıştır (Küçükylmaz, 2015: 4).

Bu dönem yaşadığı baskılar neticesinde dostları tarafından dahi "*Basîretsiz Ali*" lâkâbı ile anılmıştır. Şirpençe rahatsızlığına yakalanarak dört ay yatağa düşen Ali Efendi, tüm bu olumsuzluklara rağmen gazetesini dönemin en güçlü yayın organı haline getirmeyi başarmıştır. 20 Mayıs 1878 tarihinde *Basîret*'in yazarlarından Ali Suavî'nin Çırağan

Sarayı'nı basma girişiminden (Tanpınar, 2006: 217) sonra 23 Mayıs 1878 tarihinde çıkarmış olduğu 2448. nüshanın ardından gazetesi kapatılmış ve kendisi de tutuklanarak Taşkışla'da beş buçuk ay hapis yattıktan sonra Kudüs'e sürgün edilmiştir (İnuğur, 1993: 213).

Sürgündeki yıllarına dair pek bilgi olmamaklar birlikte altı yıl sonra gazete çıkarmamak şartı ile affedilerek İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Kısa bir süreliğine de olsa Suriye'de bir nahiye müdürlüğüne tayin edilerek İstanbul'dan yine uzaklaştırılmıştır.

Ziyad Ebüzziya tarafından 1897 yılında Ladik, 1898 yılında Hayfa, 1903 yılında Karaburun, 1904 yılında Söke ve 1907 yılında Erdek'te kaymakamlık görevlerinde bulunduğu ifade edilmiştir (Ebüzziya, 1989: 389).

Ancak Basîretçi Ali Efendi'nin İstanbul Mektupları'nı yayımlayan Nuri Sağlam'ın verdiği bilgiye göre ise 1908 yılında II. Meşrutiyet ilân edilince Beyrut vilâyeti dâhilinde bulunduğu kaymakamlık görevinden ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. Bu dönemde *Basîret*'i tekrar çıkarmayı denemişe de başarılı olamamış ve basın dünyasından ayrılarak inzivaya çekilmiştir. Gazetesinin son kapanışının ardından da 1912 yılında Kalamış'taki evinde vefat etmiştir (Ebüzziya, 1989: 388-389). Gazete ile ilgili çalışmalarının en önemli tarafı, gazetenin basıldığı yıllarda Osmanlı coğrafyasında çok önemli bir fikir yapılanmasına vesile olmuştur. Gazetede yazılar üzerinden diyebiliriz ki o yıllarda Osmanlı'nın, Fransız İhtilali'nin etkisinden nasıl kurtulacağı hususunda tartışmaların kıyıda köşede değil de artık kamuoyuna arz edilir duruma geldiği bu gazetenin haber mahiyetindeki yazılarında da görülmektedir.

Basiret gazetesinde fikir yazılarıyla öne çıkan birçok kimse vardır ki onlardan biri Mustafa Celaleddin Paşa, biri de Hayrettin Bey (Karol Karski, olarak da biliniyor)'dir. Mustafa Celaleddin Paşa'nın Türkçülük için ortaya koymuş olduğu esere dair daha sonraki bölümlerde değineceğiz. Ancak bu gazetede yazılarından mülhem kendisine ve yazılarına ilaveten diyebiliriz ki Osmanlı'yı tepeden görüp içinde bulunduğu sancılı süreci toplumun duymuş olduğu ideal boşluğunu doldurma çabası içinde olmuştur. İdeal boşluğu derken etnik unsurların çokluğuna bağlı olarak devletin asıl unsurunu oluşturan

yapının temelini Avrupa toplumlarınınki ile buluşturmaya dönük bir edeal ortaya koyma çabası içerisinde değerlendirebiliriz.

Diğer bir isim olarak Hayreddin Bey'in bu gazetede yazıları, dönemine göre çok öncelikli yazılardır. Türk düşünce hayatına doğrudan katkısı olan Polonyalı Hayreddin Bey (Karol Karski), *Basiret* gazetesi üzerinden düşüncelerini ifade etme fırsatı bulmuştur. Polonyalı Hayrettin Bey, Osmanlı toplumunda gazete kültürünün oluşmasına öncülük etmiş biridir. Polonyalı Hayreddin Bey'e dair ilerde bir başlığımız daha olacaktır ki orada kendisine ve Türkçülüğe katkısına daha çok temas ederek konuyu biraz daha açacağız.

Basiret'in bir gazete olarak yayımladığı yazılar o dönem Osmanlı toplumu için fikir tartışmalarının millet, dil, ümmet ve Osmanlılık gibi kavramlara dönük gelişmesine zemin hazırlamıştır. Millî Edebiyat için hazırlanan sürecin ve konuların hazırlayıcısı gibi bir rolü kısa vadede de olsa üstlenmiştir.

1.3.13. İkinci (Bakü, Zerdabi Hasan Bey, 1875)

Bakü'de yayın hayatına girmeyi başaran *Ekinci* (1875), sonuç alınabilmiş ilk adım olarak kendinden sonraki gazete çalışmalarına bir nevi öncülük görevi yapmıştır. Hasan Bey Melikzade Zerdabi tarafından uzun süren mücadelelerden sonra yayın hayatına kazandırılacak olan *Ekinci*, ilk sayısında muhteviyat hakkında bilgi verilirken de vurgulandığı üzere daha çok ziraatçının gazetesi görünümü altında yayına başlamış ama bütün Kafkaslardaki Müslüman Türk toplumlarını bağımsızlık mücadelesine çağıran ilk Türkçe gazetedir (Erol, 2006: 54).

Zerdabi'nin yayın hayatına kazandırdığı *Ekinci*, günümüzde de Azerbaycan millî matbuat tarihinin öncüsü kabul edilmektedir. Tadeusz Swietochowski, 1870'lerde yayın hayatına giren *Ekinci*'nin zor bir dönem yaşadığını, daha çok köylülere, okuma yazma bilmeyenlere hitap ettiği için amacı doğrultusunda pek başarılı olamadığını ifade etmektedir (Swietochowski, 1988: 177).

Hasan Bey ekonomik, toplumsal ve siyasal hayatta Darvvin'in yaratıkların hayatında müşahede ettiği "hayat için savaş" kuralına çok değer vermiş ve inandığı bu düşünceyi milletine anlatmak istemiştir. Zerdabi "hayat için savaş" deyimini devamlı tekrarlar. İsteği milletin yahut kendi deyimi ile "Müslümanların", yok olmamalarını sağlamaktır. Bir zamanlar kendisi Türk dillerinin birleştirilmesi fikrini ortaya atan bir makale de yayınlamıştır. Sonraları dil sorununu tekrar söz konusu ederek bilimin anadil olan Azerice ile öğretilmesinin gereğini öne sürmüştür.

Ekinci'nin 3 yıl kadar sürecek olan oldukça meşakkatli yayın hayatından sonra Azerbaycan'da *Ziya* (Tiflis, 1879-1880), *Ziya-yı Kafkasiyye* (Tiflis, 1880-1884), *Keşkül* (1883-1891) gibi periyodikler yayın hayatına girer. Ancak Çar hükümetinin baskıları nedeniyle bu yayınlar da kısa sürede kapanır. Uzun süren bir suskunluk döneminin ardından, Mehmet Ağa Şahtanlı, Tiflis'te *Şark-i Rus* (1903) gazetesini çıkarır. Köşe yazılarında, özellikle sosyal, siyasî ve ilmî konulara yer vermiştir bu gazete. Celil Memmedkuluzade, Mirza Elekber Sabir, Abbas Sehhet, Ömer Faik Numanzâde, Hüseyin Cavid, Memmed Seid Ordubadi, Elikulu Gemküsar, Eli Nazmi gibi geniş yazar kadrosu ile 1903-1905 yılları arasında hürriyet, halkçılık, millî kültür gibi kavramları gündeme taşımış ve bu kavramların yayılmasında oldukça etkili olmuştur. Bu dönemi kapsayan 25 yıllık süre içerisinde söz konusu gazete ve dergiler dışında Türkçe yayın izni alabilen başka bir yayın organı olmamıştır (Zeynalov, 1979: 202).

Yukarıda söz konusu yayınlar içerisinde kendini en iyi ifade eden *Ekinci* gazetesinin yayın kadrosunda Necebey Vezirov, Mirze Feteli Ahundov, Seyyid Azim Şirvanî gibi reformist şahsiyetler yanında, Azerbaycan'ın ilk maarifçileri olarak nitelendirebileceğimiz ve Rusya'daki eğitimleri sırasında *Polyarniya Zvezda*, *Kolokol*, *Sovremennik* gibi demokratik yayınlarla kendilerini yetiştirmiş olan isimler oluşturmuştur (Zeynalov, 1973: 29).

Biz Rusya devletine tâbe olan Müselmanlann hamisi Türkdürler. Bizim esil dilimiz Türk dilidir. Amma bu dil ayn-ayn yerlerde câri olduğuna her terefde bir qeyri şiveye düşüb, geyrilerden aralanıb, elbette, zıkr olan qayda ile bu Türk tayfaları elm tehsil etmeye başlayıb, ye'ni qaranlıq otaqdan çöle çıxıb tereqqi yolıma düşende birbirinden dexi artıq uzaqlaşacaqdılar. Beled bir az vaxtdan sonra onlar biribirinin ne ki, danışdıgım, hetta yazdıgım da anlayabilmeyecekdiler. Heç insafdır mı ki, biz Türkler bir dilde, bir dinde

ola ola biri-birimizden aralanıb artıq gücden düşmeyimize sebep olaq? Ona göre bizlere vâcibdir ki, indi vaxt keçmemişden ittihad-i lisan dalınca olub bir umûmi dil bina edib, bu umûmi dilde yazıb oxuyaq ki, vaxtı ile o dil hamının yazıb oxumaq dili olsun (Muhtaroglu, 1993b: 281-282).

Cemiyet hayatındaki aksaklıkların, taassubun, istismar edilen dinî değerlerin Azerî halkı üzerindeki tahribatını ortaya koyarak cehalet ile eğitim kavramlarını en uç boyutları ile gazetesine taşıyan Zerdabî, her yönü ile sağduyu sahibi, bilgili bir toplum yaratma ideâli içerisinde, geleceğine güvenle bakan bir toplumun ancak eğitim yolu ile yaratılabileceği düşüncesindedir. Ona göre her anlamda güçlü olmanın, istikrarlı bir sosyal ve siyasi yapılanmanın yegâne yolu eğitimidir (Zerdabi, 1875: 1).

“Éy müselmanlar, héç mürüvvetdir mi ki, tamam dünya bizim qonşularımız ile béle (böyle) élm tehsil étmeye se’y étsinler ki, zindeganlıq (var olma) cenginde düşmene faiq gelsinler, amma bizler Allah’dan buyuruq, ağzıma quyruq déyib duraq? Éy müselmanların millet teessübü çeken kesleri, bir açın gözünüzü, dünyaya tamaşa edin... Xoşa ol keslere ki, kim bilir, kim qazana kim yéye, ebleh (akılsız) olur dünya üçün qam yéye-déyib gelecekden bixeber olub onun qemini çekmirler.” (*Ekinci*, 4 Aralık 1875: 3).

Zerdabi gerek bu yazısıyla gerekse diğer yazılarında hitap ettiği kitleyi olası bir siyasi ayaklanma karşısında birlik ve bütünlüğe hazırlamaya çalışmıştır. Bu da hitap ettiği kitlenin eğitim durumuna göre etkili olmuştur. Konuları öncelikli olarak dil ve edebiyat üzerinden dile getirerek kendisinin de mensup olduğu kitleyi, özgürlükleri için bilinçlendirmek ilk amacı olmuştur. Çünkü özgürlük yoksa bir millet için sonraki nesiller için kurgulanan bir gelecek de olmayacaktır:

“Mirze Feteli kimi Hesên Bey Zerdabi de terakki ve tekâmülün esas şartını yalnız maariflendirmekte, savadlanmaqda, élmeleri tehsil étmekte görmüşdü. Hesên Bey açıq yazır ki, Şerq xalklarının geride qalmasının esas sebebi onların azadlıqdan mexrum olmalarıdır. Meşriq zeminde azadlıq olmadığına göre biz avrupa ehlinden geride qalmışıq ve ne qeder ki, bele olsa, biz tereqqi etmeyeceyik ve éde bilmerik” (Cefer, 2003: 189).

İki aydın da Avrupa karşısında toplumsal geri kalmışlığı eğitimsizliğe bağlamış ve bu konuda toplumsal olduğu kadar kültürel özgürlüklerine kavuşmadan da kendilerini geliştiremeyeceklerine inanmaktadırlar. Bunu yıllar sonra da olsa bağımsızlıkları için

girmiş oldukları mücadelenin neticesinde, eğitim için gösterecekleri çaba ile tam olarak gideremesler de kendilerinden sonra gelen nesillere birer ülkü olarak işaret etmişlerdir.

“İttihad-ı Lisan (Dil Birliği)

Geçen sayıda dil ve din hakkında yazmıştık ki, her millet ilim tahsil ederken dilini ve dinini muhafaza etsin. Gerçekte ilim tahsil etmeye başlayan kişinin gözleri karanlık bir odadan gün ışığına çıkan gibidir. Işık sadece kişiyi değil, içinde bulunduğu odayı da aydınlatır. Bizim mollalarımız dinde olmayan adetleri de dinin içine sokmaktadırlar ki, bu da akla uymamaktadır. Gerçek din ışıktan korkmaz. Hatta kendisi de aydınlanır ve ışığı daha da uzaklara gider. İlim tahsil etmekle din elden gitmez. Bir şartla, din gerçek din ola. Vay ilimsiz diğer milletlere karışanların haline! Onlar desteksiz korkuluk gibi sert bir rüzgârda başka milletlere karışırlar.

Dil öyle bir şeydir ki, onu ilk hâlinde saklamak mümkün değildir. Diğer milletlerle görüşmeler neticesinde dile yeni kelimelerin katılması normaldir. Bunun zararı olmaz faydası vardır. Çünkü o kelimeler terakki etmeye vesile olur. Bir şartla, milletin tamamı bu kelimeleri kabul etsin. Yoksa birkaç kişi kabul ederse bu kişiler o millete karışabilir. İlim tahsili anadilinde olursa o millet terakki eder. Anadilde basılan kitaplar, gazeteler, açılan okullar milletin hep birlikte terakki etmesine sebep olur ki, başka milletlere karışanlar az olur ya da hiç olmaz.

Biz Rusya Devletine tâbi olan Müslümanların hepsi Türk'tür. Bizim asıl dilimiz Türk dilidir. Ama bu dil ayrı ayrı coğrafyalarda kullanıldığında şiveler ortaya çıkmıştır. İlim tahsil eden Türkler bu şiveleri kullanırken birbirinden uzaklaşacaklardır. Az bir zaman sonra birbirlerinin konuştuklarını hatta yazdıklarını dahi anlayamayacaklardır. Bu da aynı dili konuşan ve aynı dine inanan Türklerin bir birinden uzaklaşıp, güçten düşmesine sebep olur. Şimdi bize gereken, ortak bir dil kullanalım ve onunla okuyup yazalım. Böyle olursa Rusya'daki Türkler birleşmekle kalmaz, zaman geçtikçe güçlenirler ve terakki ederler. Böylece kardeşlikleri dahi muhkem olur. Bahçesaray'da *Tercüman*, Petersburg'ta *Nur* gazeteleri ortak dil üzerine Türk dilinde yazılar yayımlamaktalar. *Tercüman* 30 yıldır çıkmaktadır. Bu 30 yıl süresinde başka gazete olmadığından Müslümanlar *Tercüman* okuyorlar. Biraderimiz İsmail Bey *Tercüman*'ın ortak dil olmasını istemektedir. Ama Ahund Beyazıdov *Nur Gazetesi*'ni Tatar şivesinde çıkarmakta ve her Türk boyunun gazetesini kendi şivesinde çıkarmasını istemektedir.

Çünkü biz Rusya'da olan Türk boyları için ortak dil yaratmak vaciptir fakat ortak dil oluşturmak oldukça zordur. Fakat her Türk boyu kendi şivesinin yanında, biraz zahmet çekerek diğer şiveleri de öğrenirlerse, gelecekte kendi din kardeşlerim yakından tanıyacak, birbirlerini sevip, hakiki kardeş olarak ortak bir dil oluşturacaklardır. Bizim Kafkaslı kardeşlerimiz gelecekte ortak

dil oluşturmamacaklar. Gazete çıkarıcılar Farsça kelimeleri az kullansınlar ve onu halkın anlayacağı dilde yazsınlar. Konuşıcılar ve yazıcılar öyle bir dil kullansınlar ki, avam da anlasın. Bazı yazarlarımız ve mollalarımız okuduklarını gösterebilmek için halkın anlamayacağı dilden yazmaktadırlar. Gazete çıkarıcılar şunu akıllarından çıkarmasınlar ki, bizim memlekette gazete okuyıcıların çoğunluğu avamdır ve Türk şivesinden başka bir şey bilmezler. Gazete çıkarıcılar bizim şivemizde çıkarmaya gayret sarf etsinler ki okuyıcılar anlayabilsin. Hakikat, gazete halk içindir, halk gazete için değil...” (Yeşilot, 2012: 204).

Söz konusu yukarıdaki bu yazı, aslında Millî Edebiyat için dil çalışmalarının zirve noktasına yaklaşıldığının izlerini taşımaktadır. Gazetenin okuyucu kitlesi yazının sonunda ifade edilmiş olsa da asıl tartışma Türkleri tek bir dil, tek bir şive etrafında toplamanın tartışmasını da su yüzüne çıkarmaktadır.

Rusya’ya karşılık Osmanlı topraklarındaki Türkler ile Asya’daki soydaşlarımız arasında bir dil birliğinin bir programa konulması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çabanın Gaspıralı tarafından otuz yıldır yapıldığı belirtilmekle birlikte Beyazıdov’un her Türk boyunun gazete çıkarırken kendi şivesini kullanması hususundaki teklifi, olumsuz bulunarak eleştirilmiştir.

Bununla birlikte, birlik ve bütünlük isteyen Türkler, Gaspıralı’nın haykırışı doğrultusunda dilde birlik sağlayarak varlığını sürdürecektir, anlayışı 1906’da yazılmış olan bu yazının özünü oluşturmaktadır.

1.3.14. Tercüman (1883-1918)

Türkistan’da okudukları çeşitli konulardaki (İslam ve Türk tarihi, coğrafya, felsefe, tefsir, hadis, çeşitli aklî ilimler, matematik, tıp vs.) eski yazma eserlerle ufukları genişleyen bazı din adamları, Buhara’nın skolâstik düşüncesinin etkisinden kurtulmuş, dinde yenileşmenin kapısını açmışlardır. Böylece kendi memleketlerine dönen ve Tatar burjuvazisinin de büyük maddî yardımlarıyla yeni medreseler açan bu aydın din adamları grubu, Tatarlar arasında yeni bir kültürel hareketi de başlatmış oldular.

Ekseriyetini Tatarların ve Kazakların oluşturduğu bir kısım aydınlar da, Hac ziyareti ve özellikle İstanbul'da basılan dinî, edebî eserler ile temasları neticesinde Türkiye'nin etkisini Kırım, Dağıstan, İdil-Ural bölgesi ve Kıpçak bozkırına yaymaya başladılar.

Bu gelişmeler sebebiyle, Rus istilasından sonra kendi içlerine hapsedilen ve dış dünyadan soyutlanan Tatarların, Türk-İslâm dünyasıyla bağları yeniden kuruldu ve güçlendi. Dolayısıyla Tatarlıklarını inkâr etmemekle beraber eskisinden daha güçlü bir şekilde “Müslüman” kimliklerine sıkı bir şekilde sarıldılar.

Diğer yandan Avrupa'da gelişen fikir hareketleri, demokrasi anlayışı, yavaş yavaş Rusya'da da etkisini göstermiş, bu kaynaktan beslenen “milliyetçilik” anlayışı, XIX. yüzyıl sonlarında Tatarlar arasında da kendisini hissettirmeye başlamıştır.

İdil-Ural Tatarları arasında bu süreç daha başlama aşamasında iken Kırım'ın Bahçesaray şehrinde İsmail Gaspıralı tarafından 1883 yılında çıkarılmaya başlanan *Tercüman* gazetesi (1883-1918) Rusya Müslümanlarının fikrî ve edebî hayatında yeni gelişmelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Gazetenin maddi kaynaklarını destekleme hususunda, bunun maddî temelini çeşitli Müslüman hamiler, özellikle de Orenburg'tan Hüseyinov kardeşler ve Bakü'den Zeynel-Abidin Tagiyev temin etmektedir (Emirhanov, 2005: 71-83).

Gazetenin sağ üst köşesindeki sütunda şu ifadeler yer almaktadır: Gazete idaresi Bahçesaray'dadır. Derc ve neşir olunmak için ciberilen (yollanan) kağıt varak yazıcının adresi ve imzası ile olmalı. Bunlar gerek hâlde kıskalanur (kısaltılır) ve neşir olunmayan hâlde poçta (posta) ileri geri ciberilmez (yollanmaz) (*Tercüman*, 1883: 1).

Tercüman'ın ilk sayısında sırasıyla şu bölümler yer almaktadır: İdareden; yüz yıl başı; Rusya'da Matbuat-ı İslamiye (Daha önce Rusya'da Türkçe olarak yayımlanmış gazete ve dergilerin adları verilmiştir); Münacaat (İdareye Mektuptan); Ahbar-ı Mahalliye; Ahbar-ı Dahiliye; Ahbar-ı Hariciye; İlanat. Gazetenin Türkçe bölümü olan Tercüman ile Rusça bölümü olan Perevotçik tıpatıp birbirlerinin tercümeleridir, ancak çok az mizanpaj farklılığı göstermektedir. “İdareden” başlıklı yazıdaki satırlar şöyledir:

Gazetemizin neşrine başladığımızdan okuyucularımıza ifademiz oldur ki, Rusçasında kullandığımız lisan Türk lisanının şivesine ve islamların matbuat hakkında olan itikatlarına mümkün kadar uyguncadır. Bunun ile beraber maişet-i medeniyeden faydalı ahbar (haberler) ve efkâr-ı beyanı (kamuoyu) ve levazımat-ı millîyemizden (millî ihtiyaçlarımız) cemiyet-i Rusu haberdar etmek “Tercüman’ın” başlıca hizmeti olacağı malum ediliyor... (*Tercüman*, 1883: 1).

Tercüman, her şeyden önce Rusya’da bulunan Müslümanların millî bir bilinçlenme sürecine girmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle çağdaş bir eğitimle Müslüman kitlelerin buluşturulma çabası öne çıkmış ve ortak payda olan Müslümanlığa ilave olarak ulus bilinci de dile odaklı çalışmalar ve yazılarla kazandırılmaya çalışılmıştır. Usul-i Cedit adında yürürlüğe giren okullar, İslamî bilgilerle birlikte Batı tarzı pozitif bilimler hakkında da bilgiler vermeye başlamıştır.

Rus misyonerleri, Gaspıralı’yı Türklerin Ruslaştırılması ve Hristiyanlaştırılması önündeki en büyük engel olarak görmüştür, yenilikçi görüşleriyle kadimci görüşe mensup muhafazakârların da tepkisini çeken Gaspıralı kâfir olmakla itham edilmiştir. Hâlbuki aynı zamanda “İslamcı” olan İsmail Bey Tercüman gazetesini çıkarmaya başladığı ilk yıllarda gazetesinde İslam dininin ilerlemeye engel teşkil etmediğini savunmuş, din adamlarının halk üzerindeki yanlış etkilerini ve halka yaptıklarını eleştirmiş, halkı bu kişilere karşı uyarma yoluna gitmiştir. Gaspıralı’ya göre İslamiyet eğitim, çalışma, eşitlik, hürriyet gibi medeniyetin temeli olan kavramları tavsiye etmektedir (*Tercüman*, 1883: 1). Gaspıralı Rusya’nın geliştirmiş olduğu Ruslaştırma politikası karşısında oluşturulması söz konusu birliğin temellerini, Türklüğün, İslamiyet’in ve ortak bir dilin üzerine inş etmeye çalışmıştır.

Gaspıralı Türklerin bir bütün olduğuna inanarak onlara Tatar, Azeri, Başkurt, Özbek gibi isimler verilmesinin doğru olmadığını savunmuştur. Gaspıralı’ya göre, Rusya hâkimiyeti altındaki Müslüman Türkler ve dünyanın diğer ucundaki Türkler için ortak bir dil kullanılmalıydı. Kısacası istediği öyle bir dildi ki, konuşulduğu ve yazıldığı zaman İstanbul’daki hamal ve kayıkçı ile Şarki Türkistan’daki deve sürücüsü ve koyun çobanı da bu dili anlayabilmeliydi (Ekinci, 1997: 9). Çünkü oluşturulmaya çalışılan

Türk birliği için coğrafyanın bir önemi yok ama ortak değer için dinin, millî kimliğin, dilin ve kültürün önemi çok fazlaydı.

Gaspıralı gazetesinde Osmanlı Türkçesine sadık kalmış, dahası bunu yaparken de ağır olan Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmayarak herkesin anlayabileceği bir dilde yazılarını yazmıştır. Fakat Rus ihtilalinden sonra basın alanında bir patlama yaşanmış ve çıkan eserler kendi bölgesel şiveleri ile yayımlanmışlardır (Devlet, 1988: 41). Bu tutumun yürürlükte olmasının tek bir gerekçesi var, o da Rusya'nın Turan için geliştirilmeye çalışılan Türk birliğini parçalamaya çalışma politikasıdır. Gazetelerin yayımlanması için sıkı bir denetimden geçmesi hususunda çok ciddi bir denetim başlatmış olan Rusya, kendi kontrolündeki bölgelerde kimi zaman küçük nüanslarla kimi zaman doğrudan yaptırımlarla Türk olmalarına rağmen bölgesel farklılık yaratmak için yazı dizinlerinden tutun da gazetelerin basımında ve kitap basımında, matbaalarda kullanılan harflerle oynanmış ve bazı harfler bölgeden bölgeye değişmek üzere kullanımdan dahi kaldırılmıştır. Alfabeleriyle dahi oynanan Türkler, birlik oluşturmak için birçok zorluklarla karşılaşmışlar ama Rusya'nın bu tavır karşısında Kazan Türkleri olarak bilinen aydınlar mücadeleden vazgeçmemiş, düşüncelerini daha geniş ve ekonomik anlamda daha zengin bir yer olarak İstanbul'da geliştirmeyi düşünmüşler.

1.3.15. Meşveret (Fransa, Ahmet Rıza, 1895)

Ahmet Rıza da Şinasi gibi rasyonalizm ve pozitivistimin etkisinde kalmış, Batı kültürüne olan merakı gereği Avrupa ile ilgili her fırsatı değerlendirmiştir. *Meşveret*'i çıkarmadan önce biyografisine şöyle baktığımızda diyebiliriz ki aydın ve zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve ailesinin sunduğu olanaklar dâhilinde bilime olan merakını Batı kültürünü araştırıp yeni namına ne öğrendiyse o doğrultuda kendini geliştirmeye çalışmış birisidir.

Ahmed Rızâ, Beylerbeyi Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra Mahrec-i Aklâm'a, daha sonra Galata Sarayı Mekteb-i Sultânîsi'ne devam etti. Annesinin tesiriyle küçük yaştan itibaren Batı kültürüyle yetişti, özel hocalardan dersler aldı. Bu arada şiire merak sardı ve henüz on beş yaşında iken birkaç şarkısı bestelendi. Küçüklüğünde astım hastalığına yakalandığından, çocukluğu Vaniköy sırtlarındaki çiftliklerinde avcılık yapmak ve

bahçe işleriyle uğraşmakla geçti. Memuriyete Bâbiâli Tercüme Odası'nda başladı (Ebüzziya, 1989: 124).

Ziraat Nezâreti'nde bir memurluğa tayin edildi. Burada, devrin yeni ziraat makinelerini kullanarak bir işletme kurmaya çalıştıysa da başaramadı. Köylünün geri kalışının, onların modern tarım metotlarını bilmeyişlerinden ileri geldiği kanaatiyle Ziraat Nezâreti'nden ayrılarak Maarif Nezâreti'ne geçti. Niyeti, eğitim yoluyla köylünün aydınlanmasına çalışmaktı. Önce Bursa Mülkî İdâdî müdürlüğüne, ardından da Bursa Maarif müdürlüğüne tayin edildi. Dört yıl sonra bu alanda da bir şey yapamayacağını görerek istifa etti (1887) (Ebüzziya, 1989: 124).

Ahmet Rıza'nın eğitim-öğretim hususundaki hassasiyeti köşe yazılarında da belirgindir. 1894'te Abdülhamid'i uyarmak için bastırıldığı muhtıralardaki satırlar, eğitime verdiği öneme örnek teşkil etmektedir. Bu muhtıralara göre padişahın korkmasına hiç gerek yoktu çünkü halkın istediği anayasa rejimi, cumhuriyet ya da grev hakkı gibi şeyler değildi. Halkın istediği haklarını çiğnemeyen, varlıklarını memurların keyfi yönetimine çiğnetmeyen bir yönetimin kurulmasıydı. Anayasalı meşrutiyet yönetimini yeniden getirmekle böyle bir yönetim sağlanabilirdi. Böyle bir yönetim, ilkokuldan üniversiteye kadar genişleyecek bir eğitim programını da uygulamalıydı (Berkes, 2011: 111).

Avrupa'nın muhtelif başkentlerinde (Paris, Londra, Cenevre, Brüksel vb.) Fransızca ve İngilizce yayımlanan dergilerde makaleler yazmıştır. Meşveret Gazetesi'ni Türkçe ve Fransızca olarak bir grup arkadaşıyla Paris'te çıkararak; ülkenin içinde bulunduğu kaostan çıkış yollarını yazılarında kendi dünya görüşlerine göre anlatmaya çalışmışlardır. Ahmet Rıza'ya için kaleme alınan akademik çalışmalarda genellikle, pozitivist yönü öne çıkarılmıştır. İslamiyet'e, ümmetçilik ekseninde, Türklüğe ve Osmanlılığa millet odağında ileri sürdüğü görüşleri, kendine özgü nitelendirilmiştir.

Ahmet Rıza hem İstanbul'da iken hem de Fransa'da 1898'de Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin öcülüğünde kurulan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti ile yakından ilgilenmiştir. Bu Cemiyetin ilk nizamnamesinin yazılmasında onun katkıları olduğu söylenmektedir. 1892'den sonra pek çok İttihad-ı Osmanî Cemiyeti üyesinin tutuklanmasının ardından Paris, Sultan Abdülhamid muhaliflerinin buluşma, toplanma ve faaliyet noktalarından

biri haline gelmiştir. Dolayısıyla faaliyetlerini burada sürdüren ve Cemiyetle önceden ilişkisi olan Ahmet Rıza'nın görüş ve düşünceleri ile eserleri yeni Cemiyet üyeleri arasında hayli ilgi görmeye başlamıştır. Burada Dr. Nazım'ın davetiyle İttihad-ı Osmanî Cemiyetine fiilen girmiştir. Derneğin adı konusunda İstanbul'dakilerle tartışmaya girişmiş ve sonrasında Auguste Comte Pozitivizminden mülhem olarak cemiyetin adını *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* şeklinde değiştirtmeyi başararak isim babası olmuştur (Gündüz, 2011: 18). Pozitivist düşünce yapısı onu her zaman sorgulayıcı ve girişimci yapmıştır ki zaman zaman bu yönüne bağlı olarak en yakın arkadaşları ile bile fikir ayrılıklarına düşmüştür.

Ahmet Rıza, Paris'e geldiğinde, Fransız pozitivistlerinin başı olan Pierre Lafitte'in derslerine devam etmiş ve bu akıma sıkıca bağlanmıştı. Bilindiği gibi Auguste Comte pozitivism'in düsturunu "İntizam ve Terakki" (Düzen ve İlerleme; Ordre et de Progrès) olarak ileri sürüyordu (Akşin 1998: 28-29). Nitekim bu pozitivist etkiyle o zaman İstanbul'daki grup, adını İttihat-ı Osmanî'den İttihat ve Terakki'ye çevirmiştir (Çavdar, 1995: 41).

Jön Türk hareketi içinde öne çıkan kuruculardan biri olarak Ahmet Rıza, düşüncelerini yayabileceği, paylaşabileceği bir yayım organı arayışı içindeyken Meşveret'i fırsata dönüştürmüştür.

"Gazete çıkaracağımı İstanbul'a, cemiyete haber verdim. Gazetenin ismi, hatta cemiyetin bile ismi henüz kararlaştırılmamıştı. İstanbul, İttihad-ı İslam diyordu Ben bütün Osmanlıların çıkarlarına çalışacağı için İttihad ve Terakki ünvanını daha uygun gördüm. Öyle kabul edildi Gazetenin ismini de Meşveret koydum." (Rıza,

Bu ifade Ahmet Rıza grubunun Pan-Ottomanist yaklaşımını da vurgulamaktadır. Cemiyetin ismi dışında Ahmet Rıza Bey ile merkez arasında anlaşmazlıklara neden olan bir diğer etmen de Ahmet Rıza'nın laik düşünce tarzıdır. Rıza'nın liderliğine ilk meydan okuma Mizancı Murat'ın 1896'da Paris'e gelmesi olmuştur. "Mizancı Murat bir liberaldi, buna rağmen hilafete ve imparatorluğun İslamî niteliğine Rıza'dan çok daha fazla önem veriyordu (Ergenekan, 2011: 109)

Ahmet Rıza, 1895-1908 yılları arasında Paris'te Türkçesini *Meşveret* adıyla Fransızcasını da *Mechveret Supplement* adıyla çıkarttığı gazeteyle “Osmanlılık kavramının geliştirilmesi”, “eğitime öncelik verilmesi”, “hukuk karmaşıklığının giderilmesi” konularına ağırlık vermiş, “Batı'nın emperyalist eğilimlerine dikkat çekmiş”, son zamanlarda “askerî elit gücün sivil hayata da önderlik yapmasını” savunmuştur. Bu çizgi “halka rağmen, halk için” anlayışı görünümündedir. Müdürlüğünü Ahmet Rıza'nın yürüttüğü *Meşveret* gazetesi, Cemiyetin maksadından, faaliyetlerinden eğitimin öneminden söz etmekteydi (*Meşveret*, 1908: 4/3). “Halka rağmen, halk için” ifadesi dönemin okur-yazar oranı üzerinden topluma hâkim kitlenin cehaletine rağmen, onun refahına, onun huzuruna mücadeleyi öne çıkararak bir slogandır.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i neşriyatıdır. Yayınlayan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Gazetenin müdürü Ahmet Rıza olup 1 Kanun 1895 - 6 Mayıs 1898 yılları arasında 30 sayı çıkmıştır. Gazetenin Fransızca eki 1908 yılına kadar yayınına devam etmiştir (Duman, 2000: 564-565).

Yazılarında düşüncelerini yaslamış olduğu Pozitivizmin bir uzantısı olarak halka tepeden bakan ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu süreçten halkın da hükümet kadar sorumlu olduğunu ileri süren gerçekçi bir dili vardır. Ahmet Rıza'nın Avrupa kültür ve medeniyetinden aldığını düşündüğümüz kendine olan güveni ve orijinal düşünceleri *Meşveret*'teki yazılarında öne çıkmaktadır. Bu aynı zamanda Cemiyet'in diğer temsilcileriyle tartışmalar yaşamasına sebep olmaktadır. Ahmet Rıza, Avrupa temelli bilgilerle oluşturmuş olduğu düşünce yapısı gereği, herkesin kendi kendine tayin edeceği yoldan gitmek zorunda olduğuna inanmaktadır. Tıpkı Tevfik Fikret'in “*Hak bildiğin yolda yalnız yürüyeceksin...*” özdeyişine gönderme yapar gibi.

1897'deki Osmanlı-Yunan savaşını destekler nitelikteki yazısını tekzibe yanaşmaması sebebiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden çıkarılmıştır. Pozitivist takvimi kullandığı için de dinsizlikle suçlanmaya başlanmıştır. 1897'de Belçika Hükümetine yapılan baskılar sonucunda dergisi kapatılan Ahmet Rıza, II. Meşrutiyet'e kadar *Meşveret*'i Fransızca çıkarmaya devam etmiştir. Ancak bu süreçte *Meşveret*'in Türkçesini çıkaramamıştır (Gündüz, 2011: 19).

Ahmet Rıza Bey, *Meşveret*'in ilk sayısında “Mukaddime” başlığıyla kaleme aldığı yazısında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin din, dil, ırk ve mezhep gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasını “ittihat ve ittifaka” davet ettiğini söylemiştir. Biz de Ahmet Rıza Bey'in Osmanlılık için bir dönem de olsa mücadele ettiğini ileri sürebiliriz.

Meşveret'in yazar kadrosundan Halil Ganem ki kendisi Hristiyan cemaatinden biridir (Mardin, 1989: 38-39) yine *Meşveret*'in ilk sayısında “Kanun-ı Esasi” isimli yazısında, Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi hâlinde, Osmanlı Devleti parçalanmaktan kurtulacağı ve Osmanlı Devleti'nde iç huzurun sağlanacağını dile getirmiştir.

Ahmet Rıza, Paris'te Auguste Comte'un öğrencisi ve onun düşüncesine hâkim olan pozitivist felsefeyi öğreten Pierre Lafitte'in etkisi altında kaldı (Korlaelçi, 2000: 47). 1895'te Avrupa'da sürgün hâlinde hayatına devam eden kimslerle temasa geçerek on beş günde bir defa çıkmak üzere *Meşveret*'i yayın hayatına kazandırmıştır.

Millette sağlam bir fikr, büyük bir emel olmalı, bu fikr ve emel milleti bir maksad-ı siyâsiyeye doğru sevk etmelidir. Eski Yunanlılar'ın, Romalıların, Arablar'ın böyle birer delili vardı. Fransa ihtilâli bir asırlık neşriyyâtın semeresi idi. İttihâd fikri elli altmış sene Almanlar'a rehber olmuştu. Yunan el'ân bu aczi, idâresizliğiyle beraber yine millî bir hayale hizmet ediyor. Ermenilerinde kendilerine mahsûs kuruntuları var. Hâlbûki Türk'ün belli başlı emeli, iyice ta'yîn ve tahdîd edilmiş hiçbir fikr-i siyâsiyesi olmadığı gibi Türklerle, Kürd, Çerkes, Laz, Arnavut, Arab Müslimânları beyninde de bir ittihâd ve münâsebet-i siyâsiye yoktur. Hakkimiyet bugün Türkler'in elinde bulunur, hiçbir meslekte re'yen müttehid iki Türk görülmüyor; hiçbir mes'ele-i siyâsiyede sürekli ve ciddi bir ittifâk hâsıl olmuyor. Çünkü mekâtib-i âlîde, umûm-ı ictimâ'larda gazetelerde ahâlîye hakikat-i hâli, sırat-ı müstakîmi gösteren, terbiye-i siyâsiye veren, ittihâdın, hürriyyetin, adâletin, lüzûm ve kıymetini hissettiren, millette bir fikr-i millî uyandıran olmamış (*Meşveret*, 1987: 29).

Gayrimüslim olarak nitelenen hemen her etnik grubun gerek tarihten beslenerek gerekse Fransız İhtilali'nden beslenerek belli bir milliyet fikri doğrultusunda hareket ettiklerini ama Türklerin kendi içerisinde İslamiyet'in kurduğu değerler etrafında herhangi bir milliyet fikri dâhilinde bir araya gelerek hareket etme gereği duymadığını öne sürüyor. Bu satırlarda siyasal bir birlik etrafında toplanma düşüncesinin olmaması aslında İslamiyet'in Türk, Kürt, Laz, Arap, Arnavut gibi milletleri tek bir çatı altında toplayıcı bir özelliğe sahip olduğu unutulmamalı.

Bu nedenledir ki Osmanlı'nın son dönemlerinde kendisinden birçok gayrimüslim millet ayrılmış ama İslamiyet'in kapsayıcısı durumunda olan bazı milletlerin özellikle Arnavutların ayrılıkçı politikalarına kadar Türkler millî bir kimlik etrafında toplanma gereğini zaruri olarak duyumsamamıştır. Ne zaman ki İslamiyet'in de bağlayıcı özelliği yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamış işte o zaman millet olarak kendi geçmişine, kültürüne, diline bakma gereği duymuştur.

Bu idâreden, bu pâdişahın bir hayır gelmeyeceği kaviiyen anlaşıldı. Kuru va'dlere aldanacak; yazı, kışı bekleyecek bir zamanda değiliz. Devlet yatıyor, memleket elden gidiyor. Girit'te Hristiyanları, Müslümanları; Makedonya'da Rumlar, Bulgarlar, Türkler; Anadolu'da Dürziler, Ermeniler, Kürtler birbirleriyle boğuşup tahrîb-i belada, beka-yı istibdâda hizmet edeceklerine hep birleşmeli bu nifâk ve kîtâle, bu izmihlâle sebep olan idâre-i hâzırayı ortadan kaldırımağa çalışmalıdırlar. Bunlardan başka çare-i necat yoktur (*Meşveret*, 1987: 15).

Bu satırlarda adeta bir haykırış vardır. Öyle ki bu haykırış bir ülkenin kurtuluşuna seslenmektedir. Ahmet Rıza iyiden iyiye, programlı bir harekete dönüşmemiş de olsa, kendi varlığını su yüzüne çıkarmaya çalışan Türk birliği için haykırmaya başlamıştır.

Türkçülüğü, bir program dâhilinde sürekli devinim hâlinde gelişen ve insanları etrafında toplayan bir hareket olarak düşündüğümüzde, zaman zaman farklı kimselerin yaklaşımıyla farklı süreçlere girmiştir. Osmanlı Devleti'nin bekası için ortaya birtakım fikirler daha atılmıştır.

Bunlardan öne çıkan özellikle Merkeziyetçilik görüşü, 1902 Jön Türk Kongresi'nde itiraz görmüştür. Bu itirazlardan en önemlisi Jön Türk grubunun Mizancı Murat ve Ahmet Rıza'dan sonra diğer bir fikir önderi olan Prens Sabahattin'in önderliğindeki harekettir. Niyazi Berkes'in ifadesiyle Prens Sabahattin, ihtimal ki Avrupa'da prestij kazandırır düşüncesiyle, II. Abdülhamid'in iki kız kardeşinden birinin oğlu olduğundan kendisine takma ad olarak "prens" sıfatını vermişti (Berkes, 2007: 396).

Müdahaleciliğin taraftarı olan Prens Sabahattin ve grubu, Ahmet Rıza'nın önderliğindeki adem-i müdahaleci topluluğun karşısında bulunmuştur. Sabahattin "merkeziyetsizlik ve şahsi teşebbüs" hakkındaki düşüncelerini bir program dâhilinde ifade ettiğinde, Ahmet Rıza ve arkadaşları da merkez olmazsa memleket de olmaz, diyerek bu bakış açısına karşı

durmuşlardır (Ülken, 1999: 133). Prens Sebahattin'in görüşleri Osmanlı toprakları için henüz uygun bir yaklaşım tarzı olmamıştır. Ülke iç huzurunu bireysel girişimlerin sağlayacağı esasına dayandıran Prens Sebahattin, yolun başında kendisine pek taraftar bulamasa da II. Meşrutiyet hemen öncesinde ve sonrasında birçok yandaşıyla bunu gündelik hayatta konuşulur bir mesele haline getirmiştir.

1.3.16. Osmanlı (1897-1899, Cenevre, İsviçre)

Osmanlı Gazetesi, herkese hitap etmek üzere çıkarılsa da yazar kadrosu ve temas ettiği konular dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak bilinmektedir. Gazete, yürüttüğü misyona bağlı olarak yayınlandığı süre boyunca birçok kişinin yönetiminde varlığını sürdürmüştür. Başlangıçta İshak Sükuti'nin direktifiyle 1 Aralık 1897 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. 1 Aralık 1897'de Cenevre'de önde gelen kişiler, Tunalı Hilmi, İshak Sükuti, Reşid Bey, Nuri Ahmed, Akil Muhtar, Halil Muvaffak ve Refik Bey, Abdullah Cevdet idi. Bu kimselerin Avrupa'da yollarının kesişmesi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sürece dışarıdan daha net bir bakış sağlamış ve devletin gerek yönetimi gerekse içinde bulunduğu sosyal çıkmazları değerlendirmek için çok net tespitleri olmuştur.

Elimizdeki nüshalar (1-2;4-9;11-13) ışığında diyebiliriz ki Osmanlı Gazetesi 1897'nin aralık ayında ilk sayısını çıkarmıştır. Gazetenin sol üst köşesinde yayım hayatının yılı ve sayısı belirtilmiş; sol üst köşesinde ise 5 Aralık 1897 olarak tarih düşülmüştür. “*Osmanlı*” başlığının hemen altında “*Journal Bi-mensuel Organe De La Jeune Turquie*” yazısının altında sol tarftaki sütununun üstünde “*Dirigé par Le Comite Ottoman D’Union et De Progres*” ifadesi vardır ki ittihat ve Terakkicilerce yönetildiği anlaşılmaktadır.

61. sayıya kadar Cenevre'de çıkarılan gazete, 62. sayıdan sonra Londra'da, 68. numaradan itibaren *Folkestaine*'de, 120. numaradan itibaren Kahire'de ve 136. numaradan itibaren yayım hayatı son bulana kadar yine Cenevre'de yayım hayatını sürdürmüştür. 104. numaradan sonra Osmanlı ibaresinin altındaki sütunda şu şekilde değişiklik olmuştur: Sağ tarafta, “*İttihad esasü'l esas kuvvettir.*”, ortada “*Hürriyetperveran Fırkası Cemiyet-i Merkeziyesinin Vasıta-i Neşriyatı*”, solda ise “*Adalet, Müsavat, Hürriyet*” kelimeleri bulunmaktadır. 120. numaradan itibaren bahsi

geçen değişikliğin yerine eski tanımlamaların getirildiği görölmektedir. 136. numaradan sonra bahsi geçen sütun, sağ tarafta “Bulmaz halas saika-i intikamdan”, ortada “İttihad ve İnkılâp Cemiyeti’nin Vasita-i Neşriyatı”, solda “Tahrib eden hukuk-u bâdı harab olur” olarak değişmiştir. “*Osmanlı*” için yapılan düşünce merkezli araştırmalar gazetesinin fikir dünyası hakkında iki farklı sonuca ulaşılmıştır. Bir yaklaşıma göre gazetede ki makalelerde sadece Sultan II Abdülhamid’e yönelik eleştiri yapmak için belirli konular etrafında sürekli tartışmalar yapılmıştır (Mardin, 2012: 143). Diğer bir görüşe göre bu iddia doğru değildir. Bu görüşe göre ise İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde en açık ve kesin bir şekilde Türkçülük ve emperyalizm konusunda tavır takınan yayım organı “*Osmanlı*” olmuştur (Çavdar, 1995: 70-71).

Osmanlı gazetesinde Türkçü fikirlere de yer verilmiştir, imparatorluktan ayrılmaların önlenememesi, öncü Türkleri yeni arayışlara sevk etmiştir. Bu doğrultuda gazetede “Türk milleti, Türkiye memleketi” şeklinde tabirlere rastlanmıştır (*Osmanlı*, 1899: 43/3). Ama gazetede siyasal anlamda tam bir Türk milliyetçiliğinden bahsetmek mümkün değildir. Türkçülük, Osmanlıcılıkla iç içe ifade edilmiştir diyebiliriz.

Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğu’nu bulunduğu bu kötü süreçten kurtarmak için herkes ortak çaba ortaya koymalı ancak Türkler bu çabanın öncüsü olmalıdır. Şu ifadeler biraz daha açıklayıcı olacaktır:

“Yıldızı yıldızlılara bırakalım. Onlar hak yola gelmezler. Hepimizin maksadı bir mi? Eğer böyle ise şu sözün icrasına çalışmalıyız: Türkler harekete geçmeli, gelmiyorlar ise getirilmeli, her kavm-i Osmaniye’nin ıslahat isteyenleri bunu birinci vazife bilmeli. Zira bizde bir kıyamın önayağı Türkler olmaz ise muvaffakiyet elde edilemez.” (*Osmanlı Gazetesi*, 15 Kanun-i evvel 1897: 1).

“*Osmanlı*” gazetesi, Ermeni milliyetçilerinin bir toplantısında bulunan cemiyet üyesinin Ermenilerin millî marşlarını söyledikleri zaman bu marştan ne kadar etkilendiğini ve millî marşa sahip olmayı şiddetli bir şekilde arzu ettiğini söylemesi de Türkçülüğün uyanışına güzel bir örnek oluşturmaktadır (*Osmanlı Gazetesi*, 1 Kanun-i sani 1901: 7).

Osmanlı gazetesi son sayılarının yayımlandığı yıllarda ise net bir milliyetçi duruş sergilemeye başladığı görölmektedir. Burada dikkati çeken asıl nokta yayım hayatının

sonlarına doğru gazetenin İttihad ve İnkılâp Cemiyeti'nin yayım organı haline gelmiş olmasıdır. Balkanlardaki siyasi faaliyetlerde Türkçü propaganda için İttihad ve İnkılâp Cemiyeti'nin girişimleri etkili olmuştur kanaatimizce.

Örneğin Türkçü fikirleriyle tanınan Şemseddin Sâmî Bey'den gazete övgüyle bahsetmiş ve onun çalışmalarının ve değerinin gerekli önemi görmediğinden bahsedilmiştir. Makalenin devamında “Şemseddin Sâmî Bey, zamanımızda tek başına ihya-i maarif-i millîye için çalışmıştır. Demek oluyor ki milletin ruhî ihtiyacını anlamış...” (*Osmanlı Gazetesi*, 15 Teşrin-i sani 1904: 1-2), sözleri ifade edilmiştir.

Gazetenin ilk sayfasında mizanpaj olarak iki sütunlu bir yazı sırası gözetilmiş ve Avant-propos (önsöz) başlığı altında gazetenin yayım kriterleri ifade edildikten sonra II. Abdulhamid'e ithafen bir mektuba yer verilmiş (*Osmanlı Gazetesi*, 5 Aralık 1897: 1)

Bu gazetenin ilk sayısında “*Lettre adressée à S. M. le Sultan*” yer alan bu yazıda Türkiye'nin içinde bulunduğu süreçten kimsenin memnun olmadığı ifade edilerek Sultan'ın nüfuzunu kullanarak bir değişime teşvik edilmeye çalışıldığı görülmüştür.

“Majesté,

Personne, en Turquie, n'est content de sa situation actuelle: Les paysans, aussi bien que les grands hommes d'État, ces derniers les mieux placés, se plaignent de leur sort. La raison en est bien évidente: un gouvernement de justice, un gouvernement dans le vrai sens du mot n'existe pas en notre pays. Dans toute circonstance vous avez méconnu l'honnêteté, le mérite et les services rendus; de là découlent plusieurs autres causes secondaires qui excitent le mécontentement: nul employé n'est payé; les travailleurs donnent toujours la plus grande partie de tout ce qu'ils produisent, m'ais l'argent reste entre les mains des voleurs puissants. Les pauvres paysans sont réduits à la famine, et ce sont les fainéants, les malhonnêtes qui s'engraissent. Tout va mal. Car celui qui est chargé des affaires est incapable, il est là, soit, parce qu'il est espion lui-même on fils d'un tel....

Sire,

Pensez à ces jours terribles, imaginez-Vous ces horribles tableaux, ayez pitié de ces génies et de ces intelligences que la Turquie perdra; ouvrez-nous cette seconde issue, sauvez cette pauvre nation assaillie partout Nous voudrions éviter les malheurs qui vont tomber sur les Ottomans. Aussi nous croirons-nous obligés de cesser toute espèce d'agitation contre le

gouvernement (pour nous occuper de l'enseignement du peuple) aussitôt que Vous commencerez à marcher résolument vers ce but. Déjà nous vous avons montré une preuve palpable de ce que nous venons de dire par la suspension de nos publications pendant ces derniers mois." (*Osmanlı Gazetesi*, 5 Aralık 1897:1/ 2)

[Majesteleri!

Türkiye'de mevcut durumdan hiç kimse memnun değil. Köylüler kadar toplumun ileri gelen devlet adamları da memnun değil. Bu sonuncular çok iyi yerlere sahip olmalarına rağmen kaderlerinden şikâyetçiler. Nedeni açık: Ülkemizde, kelimenin tam anlamıyla bir adalet hükümeti yoktur. Her koşulda dürüstlüğü, doğruyu ve verilen hizmetleri tam olarak dikkate almadınız; bu nedenle hoşnutsuzluğu tetikleyen bazı ikincil nedenler ortaya çıktı. Hiç kimse çalışmıyor. İşçiler her zaman ürettikleri her şeyi verir, ancak para güçlü hırsızların elinde kalıyor. Yoksul köylüler açlığa mahkûm edilirken tembel ve şişmanlar daha da şişmanlaşarak büyüyorlar. Her şey kötü durumdadır. Çünkü işlerden sorumlu kimseler yetersizdirler. İşte orada. Oğlu gibi kendisi de bir casustur...]

[Efendimiz!

O korkunç günleri düşünün, bu korkunç insan manzaralarını hayal edin, Türkiye'nin kaybedeceği dâhilere ve zekâlara acıyın; bu ikinci konuyu açın, kurtarın her yerde haksızlığa uğramış bu milleti, biz de kaçmak istiyoruz Osmanlı'nın başına gelecek bu felaketten. Bu nedenle, bu amaç için kararlı bir şekilde yürümeye başlar başlamaz hükümetin aleyhindeki bütün ajitasyonları (kendimizi halkın eğitimiyle meşgul etmek için) durdurmaya mecbur olduğumuza inanıyoruz. Zaten, bu son aylarda yayınlarımızın askıya alınmasıyla söylediklerimizin somut bir kanıtını gösterdik...]

Bu satırlardan da görüldüğü üzere ülkenin içinde bulunduğu süreç, tamamen memnuniyetsiz bir toplum panoraması çizilerek ülkenin yönetim biçimi ile ilgili bir değişimin zorunluluğuna dikkat çekilmiştir. Tabii ki yönetimdeki değişiklik o yıllarda meşrutî yönetime geçilmesi hususunda bir talebi ima ediyor. Rönesans itibarıyla tüm dünyada insanoğlu hürriyet kavramını sadece toplum üzerinde değil aynı zaman da birey üzerinde görmek istemiş ve bireye kendi düşüncesi doğrultusunda tercih hakkı sunulmuştur.

Bireyin tercih hakkı üzerinden yönetimde söz sahibi olma hakkı, tam anlamıyla cumhuriyet (1923) sonrasında gerçekleşmiş olsa da söz konusu yıllar için de önemli bir talep görmüş ve bu konuda atılan her adım ayrı bir önem taşımıştır.

1.3.17. Köylü (1324/1909, İzmir, Mehmet Refet)

Köylü bir gazete olarak yayımlandığı yıllarda, Millî Edebiyat'ın manifestosunu çok daha önce hazırlmış bir yayın içeriğine sahiptir. Genç Kalemler'in söz konusu bu gazeteden haberleri var mıdır tam olarak emin değiliz ama bu gazetenin İstanbul'daki yayın akışından ve siyasi olaylardan haberdar olduğunu, bunlara dair yazılan yazılardan anlamaktayız.

Siyasi olaylarla birlikte İttihat ve Terakki'nin attığı her adımı yakinen takip edip Türklük ile ilgili her gelişmeye sütunlarında yer veren bir gazetedir. Türk Derneği'nin açılışını büyük bir heyecanla dile getirerek desteklemiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Türk kültüründen tutun da Türklerin Asya'dan çıkıp Avrupa'ya kadar uzanan geçmişine ışık tutarak Türklüğü millet olarak yücelterek Türk olmanın övüncünü Türklüğe mensubiyet üzerinden herkese hissettirmeye çalışmıştır.

Bunu yaparken sadece Türklerin tarihinden değil aynı zamanda Türkçe odaklı tespitleri doğrultusunda da yazılan makaleler kendi dönemi için bir yayın organı olarak çok büyük cesaret göstergesidir. Türk dilindeki Arapça, Fasça terkip ve tamlamaların gereksizliğini dile getirip bunların tasfiyesini isteyerek duru bir Türkçe için sürekli ve her alanda yazmanın gereğini dile getirmek çok ciddi bir adımdır.

“Gazete çıkarmağa başlamazdan birkaç gün evvel çıkaracağımız gazeteye herkes gibi biz de bir ad aradık. “*Köylü*”yü bizce pek çok manaları mertebeleri kendisinde toplamış olan bu kelimeyi bulduk. Ondan sonra artık onu kendimiz, kendimizi o bildik. *Köylü* ile barış görüş olduk. Köylüden söz açmak, onların iyiliğini gözetmek, onlar için fenalık getireceğini bildiğimiz, sandığımız şeyleri yazıp söylemekten bir an bile geri durmadık.”²³

Gazete yola çıkarken yani yayın hayatına başlarken, amaç ve hedef kitle olarak köylü kimseleri seçmiş gibi olsa da aslında gazete köşe yazılarına bakıldığında, dönemin toplumsal zihniyetini ifşa ettiği gibi toplumun aksak yanlarının en başında olan dile dair bakış açısı toplumun her tabakası için çok dikkat çekicidir.

²³ *Köylü*, Bir İyi Haber ve Köylüler, 21 Mart 1326.

Köy mekteplerine mahsus olmak üzere ucuz fiyat ile lügat, tarih, coğrafya, hesap, Türkçe kavaidi yazı yazmak usulü gibi kitaplar neşredilecek ve *Köylü* okuryazarlarının malumat edinmeleri için ayrıca tarihler, faydalı kitaplar çıkarılacak ve bir köylü kütüphanesi meydana getirilecektir. *Köylü*'nün programı budur.²⁴

Köylü'ye atfedilen hemen yukarıdaki bu hedefler, her ne kadar köy ahalisini eğitimi birer kimseler yapmak için atılacak adımlar silsilesi olarak değerlendirilse de köylü tarafından anlaşılacak için araç olarak kullanılacak olan dilin niteliği ile ilgili hazırlığın yapıldığı da görülmektedir. Kitaplar basılacak ama herkese nasıl ulaştırılacak... Mesafeden ziyade içerikleri herkesçe anlaşılabilir mi?

Muhterem vatandaş: Kalbini yokla, orada sönmez bir ateş bulursun... Vatan gayreti, vatan muhabbeti... Sen vatanını seversin, orada doğdun, orada büyüdün, orada yaşıyorsun. Orada öl... Dünyada en büyük talihsizlik vatanını harap, o mübarek toprağı el ayağı altında çiğnenmiş görmektir... Sen ittihadı (el birliği) seversin... Terakki (ileri gitmek) istersin...²⁵

Okurlarına seslenen bu paragraf üzerinden de görüleceği üzere millî bir bilinç dâhilinde vatan kavramı olarak yine Namık Kemal'in vatanıdır. Yani bu bilinç taa Namık Kemal'in de işlediği bir tema olarak Türkçülüğün vatan teması üzerinden çok eski tarihlerde başlayan bir bilinçlenme evresini ortaya çıkarıyor. Vatanın niteliğinden bahsederek üzerindeki halk için özellikle Türk halkı için, nasıl bir anlamı haiz ortaya koymaya çalışıyor.

Biz bir Türk aşireti idik. Bundan yedi yüz sene evvel dünyanın göbeğinden Türkistan'dan geldik. Anadolu'ya ayak bastık... Türklük artık ayakaltına iyice alındı. Türkler bütün âlemin diline düştü. Bütün âlem zavallı Türklere daha ziyade hayvan gözüyle bakmağa başlarken Müslümanlık iyice ezildi.²⁶

Bu satırlarda da çok ciddi bir ötekileştirmeye maruz kalmış milletten Türklerden bahsetmekle birlikte, Türklerin kökeninden bahsederek çok eski bir maziye dayanan kültürel birikimin sahibi olduklarını da ileri sürüyor. Bir milletteki maziye dayanan tarih bilincinin arkasında, mutlaka benliğini, kimliğini duyumsamış hissetmiş bireyler vardır.

²⁴ *Köylü*, Köylünün Yazılan ve Hizmetini Büyültmesi, 17 Mayıs 1325.

²⁵ *Köylü*, 19 Kânunuevvel 1325,403.

²⁶ *Köylü*, Köylünün Tefrikası", 26 Teşrinisani 1324, s.84.

Bu satırların yazıldığı günlerde Türklük, Osmanlı çatısı altında ulusa dayalı bir kimlik konumuna tekrar gelmiştir.

Biz Türkler bundan altı yüz sene evvel asıl yurdumuz olan Asya'nın ortalarından kalkarak gün batısına yani Anadolu'ya doğru geldiğimiz vakit topu beş yüz çadır halkından ibaret bir kabile idik. Her çadır başına en çok dört erkek olsa iki bin kişi eder. İşte bu iki bin kişidir ki bu koskoca devlet ve milleti teşkil etti, meydana getirdi. Onun için Kemal Bey, pek büyük vatan edibimiz: "Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten" demiştir.²⁷

Yine bu satırlarda köken itibarıyla Türklerin Asya'ya kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip oldukları dile getirilerek Türklüğün yüceleştirilerek asırlar içinde eritilmiş konumuna, yazarın değer katma çabası içinde olduğunu görüyoruz. İtibarsızlaştırılmış bir milletin kendine gelmesi için öncelikli olarak ona mazisini hatırlatmak gereği duyulmuş ve başarılı da olmuştur kanaatimizce.

Altı yüz sene evvel Osmanlı Türkleri zuhur edip de bu hükümet-i ulviye-i Osmaniyemizin ilk temelini kurdukları vakit her şey gibi süvariliği, süvarilik şan ve şerefini dahi bütün öteki milletlerin, kavimlerin ellerinden çekip aldılar. Hâlâ dahi Asya-yı Vusta'da, bizim asıl yurdumuz olan büyük Orta Asya'daki Türk ve Türkmenler denebilir ki atalarından at üzerinde doğarak ömürlerini at üzerinde geçirirler ve at üzerinde ölürler. Türk demek at demek idi.²⁸

Türk yaşama kültüründe çok önemli bir yere sahip olan at ile birlikte yine Türklerin Asya'ya kadar uzanan tarihinden bahsederek Türk kimliğini vurgulamış ve mensubiyet için gerekçeler sunulmuştur. Mensubiyet diyoruz çünkü ümmet anlayışı doğrultusunda uzun yıllar millet odaklı düşünemeyen ve Türklüğü aşağılık bir kompleks algısı ile hisseden insanların Türklüğünü hatırlayarak övünçle sahipleneceği gerekçelerin olması gerekir. İşte bu gerekçelerin bazılarını *Köylü* kendi sayfalarında tarih ve dile dayalı dile getirerek Türkçülüğü siyasal bir sürece de hazırlamıştır.

"Türklerin dillerini, eski ve yeni zamanlardaki hallerini öğrenmeğe çalışmak üzere İstanbul'da bu gibi şeyleri bilüp anlayan on beş büyük ve akıllı adamlarımızdan bir "Türk Derneği" yapılmıştır. Bu "Türk Derneği"nin

²⁷ *Köylü*, Nüfusumuzun Üremesi Lazım,, 11 Nisan 1326, s.500

²⁸ *Köylü*, At Yarışları,, 2 Nisan 1326, s.492.

yazacağı, bildireceği şeyleri biz de alıp köylülerimize anlatmağa çalışacağız. Allah gölgesini, tevfikini üzerinden ve üzerlerimizden ayırmasın.²⁹

Türk Derneği'nin kuruluşunu bir müjde gibi okuyucularına duyuran ve derneğin niteliği hakkında okuyucularını ileriki sayılarda bilgilendireceğini söyleyen bu satırlarda da yine aydınlatılmak üzere hitap edilen kitlenin köy ahalisi olduğu öne çıkarılıyor. Değişimin tabandan oluşumunu hazırlamaya çalışan bir yayın politikası olan *Köylü* bunu ne kadar başarmıştır demiyoruz çünkü çok değil yaklaşık iki yıl sonra Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem gibi aydınlar aynı gerekçe ile hazırladıkları bildiri ile dilde sadeleşmeyi geniş bir dalga hâlinde herkese duyurmuştur.

Köylü'nün maksadı vatan sahibi olan köylere varıncaya kadar, herkese sade bir lisan ile açık bir yürekle, tam Türklükle, namusuyla şerefiyle hizmet etmektir, faideli zannettiği şeyleri köylülere öğretmektir.³⁰

Yine amacına dair yaptığı bu açıklamalarda da köylüyü aydınlatma ve eğitime amacı güdülmektedir. Köy ahalisi gazetede yazılar üzerinden eğitilerek tabandan gelen bir yenileşme hareketi amaçlanmaktadır.

Bazıları var ki Köylümüzün açık Türkçesine, sade diline itiraz etmek isliyorlar. Bu zatlar, kapalı Arapça ve Acemce kelimelerle doldurulmuş bir dil tarafını güdenlerdir, öyle bir dil ki millet bunu hiç anlamadığı gibi hazan o zatların kendileri de anlamaz. Hâlbuki gazete çıkarmaktan maksat, milletin zihnini gözünü açmak, parlatmaktır. Bu da meramını anlatmakla kabildir. Bir meram ise dille anlatılır. Asıl dil ise karşıdakinin anlandığı (böyle!) dildir.³¹

Dilde sadeleşmeye karşı olan kimselerin Acemce (Farsça) ve Arapçadaki ısrarlarının yersiz olduğunun dile getirildiği bu satırlarda da gerçek Türkçenin köylülerin konuştuğu Türkçe olduğu vurgulanmakla birlikte sadeleşmenin zorunluluğu ifade edilmiştir. Karşılıklı diyalogun gerçekleşmesi için öncelikli olarak karşımızdaki kimsenin anlaşılmasının gereği dile getirilerek dilde sadeleşmeye gerekçe sunulmuştur.

²⁹ *Köylü*, Türk Demeği,, 27 Kânunuevvel 1324, s.206.

³⁰ *Köylü*, Köylü'nün Yazılan ve Hizmetini Büyültmesi, 17 Mayıs 1325.

³¹ *Köylü*, Konuşma, Yolluk ve Yolsuzluk”, 21 Temmuz 1326, s.584

Gazetemizin yazılarına yardım etmek ve ahalimizin güzel güzel fikirlerini açmak için bize lütfen makaleler, mektuplar gönderen zatlara teşekkür ederiz. Bununla beraber bize gönderilen bu yazıların çoğu Köylümüzün kullandığı açık ve sade bir lisana uygun değildir. Pek kapalı yazılıyorlar. Bizim ise bunları açık dile döndermeğe, yeniden yazmağa vaktimiz yoktur. Binaenaleyh lütfen bize gönderilecek yazıların bundan böyle gaye olması ve Arabi, Farsî terkipleri kullanılmamasını tekrar rica eyeriz.³²

Köylü bir gazete olarak okuyucularının fikirlerine de kapılarını açmış onlardan gelecek yazıların yayımlanmasına fırsat vermiştir. Ancak bazı okuyucular, dönemin güncel ve yerleşik dilini, *Köylü*'nün yayın politikasını bilmiyormuşçasına, olduğu gibi kullanarak yani Arapça ve Farsça tamlamaları ayıklmaksızın kullanarak uyarılma gereği duyulmuştur. Çünkü *Köylü* yayın politikasında tamlamaların kullanılmaması hususunda ısrarcıdır.

Arapça dilinin bizim anadilimiz olmadığını bilmekle beraber, bu geniş ve zengin dilin Tanrı dili olduğunu düşünerek onu öğrenmek, yanlışsız söyleyip bilmek bir borçtur. Lakin Arapça, Acemce dillerinin düzenlerine kendi anadilinizi uydurarak sanki bu ikisini bilemeyince Türkçe bilinmeyeceğini ortaya sürmek doğru bir laf olamaz.³³

Bu satırlarla da Arapçanın Kuran'a bağlı olarak ilahî bir mahiyeti olduğuna inanılmış olduğu dile getirilerek birçok insanın Arapça hususunda ısrarının gereksiz olduğu izah edilmiştir. Gündelik hayatta konuşulan ve yazılan dil ile Arapçanın mahiyetinin çok farklı olduğu açıklanarak insanların sade bir Türkçe ile konuşması ve yazması teşvik edilmiştir.

Köylü yayın politikasını uzun süre bu şekilde sürdürmüş ve bunun desteğini 1911 yılında Genç Kalemlerin tarih sahnesine çıkmasıyla almıştır. Genç Kalemler ile birlikte bugünkü İstanbul Türkçesi olarak nitelenen Türkçenin temellerini atmış ve konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumun sıfırlanmasına katkı sağlamıştır.

³² *Köylü*, 5 Kanunusani 1325, s.428

³³ *Köylü*, Açık Mektup, Dilimiz Türkçemiz, 21 Kânunusani 1325, s.405

2. BÖLÜM

TÜRK DÜNYASINDA TÜRKÇÜLÜK

Türk dünyasında Türkçülük, öncelikli olarak Osmanlı'nın kendi çatısı altında; Kazan Türklerinin katkıları doğrultusunda ve dış etmenlerin getirisi doğrultusunda üç farklı koldan şekillenerek toplumsal alanda, kültürel evrelerden ve yenileşmelerden geçerek siyasal boyuta ulaşmıştır.

Osmanlı devlet olarak 16. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar imparatorluk olarak üç kıtada söz sahibi olmuş bir boyuta ulaşmıştır. Diğer emperyal devletlerin işlerliğine benzer bir politikaları olmadığı için yani sömürü esasına dayalı bir genişleme politikası olmadığı için bu noktadan sonra merkezi otorite rehavete bağlı olarak kısmen zayıflamaya başlamış ve duraklama süreci de başlamıştır.

Bu süreci başlatan en kapsamlı sebeplere bakıldığında, özellikle İstanbul'un fethi sonrasında kendine olan aşırı güvenle Batı medeniyetine çok fazla itibar etmemesi öncelikli olarak görülecektir.

Avrupa Rönesans, Reform gibi dönemlerin yanı sıra Aydınlanma dönemini kademeli bir şekilde gerçekleştirerek Ortaçağın o karanlık yıllarını geride bırakmış ve bireylerin uyanışı ile farkındalık algısı, Avrupa'yı modern bir dünyaya hazırlamıştır.

Özellikle 16. yüzyıl sonrasında dinin insanların hayatındaki düşünsel anlamda önemini coğrafi keşiflerle birlikte yitirmiş olması ve Aydınlanmanın uzantısı olarak Latincenin kısmen de olsa önemini kaybederek insanların dine dair bilgileri edinmiş olduğu İncil'i, kendi bölgesel dilleri üzerinden okumasına bağlı kiliselerin önemini azaltmıştır. Dinî değerleri kendi dilleri üzerinden okumaya ve öğrenmeye başlayan Avrupalı etnik gruplar temelinde dil olan bir ulus algısının da hazırlayıcıları olmuştur. Bu modern dünya, sanayi devrimini ve milliyetçilik anlayışını toplumsal bir yaşam biçimi olarak beraberinde getirmiştir. Milliyetçilikle birlikte Avrupa, özellikle Batı Avrupa, kendini etnik ve kültürel boyutta gözden geçirerek tüm dünya imparatorluklarını etkileyecek bir süreci de başlatacaktır.

Avrupa böyle bir dönüşüm silsilesinden geçtikten sonra duraklama ve sonrasında toprak kaybetme ile gerileme sürecini yaşayan Osmanlı, Avrupa'nın tüm dünyaya yaydığı gerçeğe yüz yüze gelecek, kendi bünyesindeki birçok etnik unsurla da mücadele etmek zorunda kalacaktır. Çünkü kendi bünyesinde millet olarak o kadar farklı etnik unsur var ki bunlar bir zamanlar fetih politikasının gereği diline dinine müdahale edilmemiş, merkezi otoritenin dayatmaları ile asimile edilmemiş bizzat kendi değerleriyle yaşamaya devam etmiş olan unsurlardır. Bu etnik unsurlar Fransız İhtilali sonrasında Osmanlı'nın imparatorluk çatısı altında yaşamak istememiş ve milliyetçilik ekseninde bağımsızlık için isyan etmişlerdir.

Osmanlı'nın söz konusu isyanlara dair politikası ile birlikte birçok millet, bir kozmopolit yapının parçası olduğunun farkına vararak kendi değer ve gerçeği ile varolmayı tercih etmek için bağımsızlık mücadelesine girmiştir. Onların bu çabaları karşısında devlet, asırlardır ihmal ettiği, kendi benliği olarak niteleyebileceğimiz Türklüğü, aydınların yaklaşık bir asırlık bir çaba ve mücadelesi neticesinde odak noktası yapmıştır. Bilimsel ve toplumsal süreçleri geride bıraktıktan sonra siyasal boyuta ulaşan Türkçülük, bir başka dış etmen üzerinden de etkilenerek Osmanlı'nın kendi bünyesinde bir zorunluluk hâlinde doğmuştur.

Zorunluluk diyoruz çünkü Tanzimat'tan itibaren verilen tavizler, ayrıcalıklar ve birçok alanda eşitlik için dile getirilen fermanlara rağmen gayrimüslim cemaatten olumlu bir yanıt ya da dönüt alınamaması Osmanlı aydınlarında gayrimüslimlere karşı bir kızgınlıkla birlikte kendi köklerine sarılma gereğini de ortaya çıkarmıştır.

Sırpların, Yunanlıların özellikle 1840 sonrasında Bulgarların devlete karşı taleplerinin yanında sık sık isyan mahiyetindeki ayaklanmaları, Osmanlı toplumunun asli unsurunu oluşturan Türklerce çok ciddi bir kimlik sorgulama sürecini de başlatmıştır. Bunu takip eden yıllarda, Avrupa'ya eğitim için gidip oralarda Türkoloji için yapılan çalışmalara tanık olan aydın kimseler, Türk kimliğinin öne çıkması için Türkçe odaklı çalışmalara girişmiştir. Özellikle Şinasi'nin atasözleri derleme çalışması bu amaçlar arasında değerlendirilebilir.

Sadece Şinasi'nin değil, kültürel anlamda birçok aydının ortaya koyduğu eserle birlikte yeni yeni oluşmaya başlayan basın yayın organlarının faaliyetleri, özellikle fikrî

düşüncelere yer veren gazete ve dergiler, Batı medeniyetinden alınan anlayış doğrultusunda, yayınlar yapmaya başlayınca Padişahın fermanlarının dışında toplumun gündelik hayatında kamuoyunu belirleyen başka bir unsur da meydana çıkmıştır. İşte bu unsurun sansürlere uğramadığı zamanlarda, insanlar arasındaki fikrî birlikteliği oluşturması çok da zor olmamış. Bunun en güzel örneği II. Meşrutiyet sonrasında basına gelen özgürlükle toplumsal hayatta insanların sadece kendi düşüncesini dile getirmek için dahi gazete çıkarması gösterilebileceği gibi, bir gazetenin etrafında toplanan yazar topluluğunun edebiyat tarihinde devir olarak niteleyebileceğimiz dönemsel faaliyetlere yol açması gösterilebilir.

İşte Türk dünyasında Türkçülüğün şekillenmesi noktasında, birçok etken olmakla birlikte dil tartışmaları ve ortaya konan eserlerle birlikte fikir yazılarının paylaşılması için çıkarılan gazete ve dergilerin rolü tartışılmazdır. Bunu ilerleyen sayfalarda biraz daha açacağız.

2.1. OSMANLI DIŞINDAKİ TÜRKLERİN MİLLİYETÇİLİĞE ve TÜRKÇÜLÜĞE KATKILARINA GENEL BİR BAKIŞ

On dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarına doğru oldukça uzun zamandan beri gelişmekte olan Türkçülüğe, özellikle Rusya'dan gelerek Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşen muhacir fikir adamları tarafından siyasî bir yön verilmiştir.

Türkçülük sadece Türkiye'de değil Türkiye dışında da özellikle Rusya Müslümanları arasında bir aydınlanma ve çağdaşlaşma yolu olarak kendi özel şartları içerisinde vücut bulmuş gelişmiştir.

Türkçülük için yapılan faaliyetler, tek bir merkezde değil bir birinden bağımsız birçok mekânda doğup gelişmiş sonra bu çizgiler bir araya gelerek orijinal bir birlik oluşturmuştur. Bu mekânları yolun başında Türkiye, Idil-Ural ve Azerbaycan olarak sınırlayabiliriz. Rusya'daki sosyo-ekonomik ve siyasî gelişmelere bağlı olarak Rusya'nın Orta Asya ve Uzak Doğu'yla olan ticaretinde aracı rolü üstlenen Tatarların zamanla ticarete ve bürokraside yükselişleri Türk milliyetçiliğini doğrudan etkileyen Tatar burjuvazisinin doğmasına olanak vermiştir. 18. yüzyılın sonlarına doğru II.

Katerina döneminde Rusya'nın Müslüman Türklere karşı tutumunu yumuşatmasının ardından sosyal, kültürel ve ekonomik durumları hızla iyileşen bu kesimler bir yandan kendi köklerine ilgi duyarken bir yandan da çağdaş hayatı kavrayacak yenilikçi bir tavır içerisine yöneldiler. Bunları yaparken kendi dindaşları ve soydaşları olan Osmanlı Türkleriyle ilişki kurma gereği ortaya çıkmıştı.

Bununla birlikte Türkçülük cereyanına, bir de Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türklerle imparatorluğun dışında yaşayan Türk topluluklarının bir oldukları fikri, yani Pantürkizm unsuru eklenmiştir.

Pantürkizm hareketi başlangıçta kültürel bir özellik taşımakta ise de zamanla büyümüş ve daha çok siyasî bir mahiyet almıştır. Pantürkizm fikrinin bu yeni şeklinin liderliğini Kırımli İsmail Gasprinski [Gaspıralı] (1841-1914) yapmıştır.

Bu Pantürkist fikir, sonradan, Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden Akçuraoğlu Yusuf (1876-1935), Ağaoğlu Ahmet (1869-1939) ve Hüseyinzâde Ali (1864-1941) gibi muhacirlerle Türkiye Türklerine de aşılannmıştır.

Bu isimler, kendi dönemlerinin aydını olarak Türkçülüğe şahsi çabaları doğrultusunda katkı sağlayarak girişmiş olsalar da Türkçülüğü bir fikir hareketi olarak geniş kitlelerle buluşturmaları İstanbul ile kurdukları ilişkiler neticesinde ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Rusya'da erken dönemde öteki nezdinde ayrımcılığa maruz kalan bu aydınlar, Türk kimliklerine Osmanlı aydınlarından önce sarılmışlardır. Kozmopolit bir toplumsal yapının olduğu her yerde, bireylerin kendilerini bir yere aidiyet olarak bağlamaya çalışması kaçınılmaz olmuştur. Aynı duruma Mustafa Kemal Atatürk de maruz kalmış, Selanik gibi bir coğrafyada birçok etnik çeşitliliğin olduğu bölgede Atatürk de Türk kimliğini çok erken yaşta duyumsayarak Türkçülüğü savaş cephelerinde ortaya koymuştur.

Bu durum insan olarak herkes için geçerli bir durum mudur tartışılır ama sadece bu iki durum üzerinden diyebiliriz ki Türk milliyetçiliği bilimsel anlamda Macar kökenli araştırmacılar ile Batılı aydınlar tarafından başlatılmıştır. Bunun toplumsal yansımalarını Türk yazar ve aydınları, insanlığın geçirdiği evreleri araştırarak okuyarak idrak etmiş ve

millet kavramı üzerinden nereye, hangi millete ait olduklarını sorgulamışlardır. Bu sorgulama aşamasında Rusya'daki Türk aydınları, öteki psikolojisini erken duyumsamış ve İstanbul'da Türkçülük için neler yapılabilir, Türkçülük bir fikir mahiyetinde insanlara nasıl anlatılabilir, bir millete kendi kimliğini hatırlatarak tekrar bir uyanış nasıl sağlanabilir, bunun mücadelesini vermişlerdir.

Söz konusu isimlerin başında Yusuf Akçura gelmektedir. Yusuf Akçura, 2 Aralık 1879 tarihinde Kazan'ın Simbir şehrinde doğmuştur. Babası çuha fabrikatörü olan Hasan Efendi, annesi ise Bibi Kamer Banu Hanım'dır. Çok erken, iki yaşında, babasını kaybetmiş olması nedeniyle annesi tarafından büyütülen Akçura, maddi nedenlerden dolayı yedi yaşında İstanbul'a taşınmak zorunda kalmıştır (Temir, 1987: 9).

İlköğrenimine, önce Mahmud Paşa İlkokulu'nda başlamış ve ardından Kara Hafız İlkokulu'nda devam etmiştir. İlköğreniminden sonra Askerî Rüştiye'yi bitirip ardından da Harbiye Mektebi'ne başlamıştır. Harbiye'de Genç Türklere katılmak ve destek olmak suçundan arkadaşı Ahmet Ferit Tek ile birlikte Divan-ı Harb'e gönderilmiş ve ardından da askerlik mesleğinden uzaklaştırılmıştır. Divanı Harp kararıyla Trablusgarp'a sürgüne gönderilen Akçura, bir müddet burada hapiste kaldıktan sonra, Genç Türklerle Yıldız Sarayı arasında yapılan bir anlaşma neticesinde hapisten çıkarılmış, serbest bir şekilde cezasını çekmesine karar verilerek Trablusgarp'a gönderilmiştir (Akçura, 2007: 9).

Bir süre sonra rütbesi iade edilen Akçura, Trablusgarp fırkası Erkan-ı Harbiye'sinde öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır. Kalan cezasını çekmemek için, 1899 yılında arkadaşı Ahmet Ferit'le birlikte Trablusgarp'tan kaçan Akçura, Paris'e geçmiş ve orada eğitim amaçlı faaliyetlere başlamıştır (Uçar, 2008: 26).

Paris'te Serbest Siyasi İlimler Okulu (Ecole Libre Des Sciences Politiques)'na kaydolan Akçura, 1903 yılında "*Osmanlı Saltanatı Kurumları Tarihine Ait Bir Deneme*" (*Essai sur l'histoire des Institutiones de l'Empire Ottomans*) adlı çalışmasıyla okuldan üçüncülükle mezun olmuştur (Temir, 1987: 30).

Akçura, Kırım'a döndüğü 1904 yılında meşhur makalesi olan *Üç Tarz-ı Siyaset*'i yazmış ve Kahire'de çıkan Türk Gazetesi'nde makalesini yayımlatmıştır.³⁴

Türkçülüğün manifestosu, bildirisi olarak kabul edilen *Üç Tarz-ı Siyaset*'te Akçura, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini açık bir şekilde izah etmiştir. Makale şöyle başlamaktadır:

“Osmanlı ülkelerinde, garptan feyiz alarak kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve tatbik edildi sanıyorum: Birincisi Osmanlı Hükümetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmektir. İkincisi, hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak bütün İslamları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmektir. Üçüncüsü irka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek” (Kardaş, 1987: 63).

Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*'te öncelikle Osmanlı Devleti'ni düştüğü sıkıntıdan kurtaracak politika türlerini tarihsel bir bakış açısıyla çözümlüyordu. Çünkü kök birliği kurmak söz konusu dönem birliği için gerekli bir durumdu. Mazideki köken birliği gelecekte olması temenni edilen dayanışmanın teminatı olarak görülmüştür.

Genel hatlarıyla Osmanlı topraklarında yaşayan bütün milletleri, dil, din, ırk, etnik unsur gözetmeksizin vatandaşlık bağlarıyla birbirine bağlayarak yeni bir Osmanlı milleti yaratmayı amaçlayan Osmanlıcılık siyasetini, II. Mahmud ve 1839 Tanzimat'tan itibaren başlatmaktadır. Akçura'ya göre bu dönemden 1870'li yıllara kadar devam eden dönemde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyaset, Osmanlıcılık üzerine kurulu olmuş ve gayrimüslimleri Osmanlı çatısı altında tutmak için gayrimüslimlere birçok ayrıcalık verilmiştir.

Akabinde Osmanlıcılık siyasetinin başarısızlığı yüzünden özellikle II. Abdülhamid döneminden itibaren uygulanmaya çalışılan siyaset İslamcılık siyaseti olmuş ve Padişahın Halifelik sıfatından yararlanılarak İmparatorluğun hiç olmazsa

³⁴ Batılı Yazarlar *Üç Tarz-ı Siyaset*'i şöyle değerlendirmektedir; “Bu makale, Marksistler için Komünist Manifesto ne ise, Pantürkistler için de odur.” (Temir, 1987: 33).

Müslümanlarla meskûn yerlerini kurtarmayı amaçlayan İslamcılık siyaseti, Akçura'ya göre devlet politikası haline gelmiştir (Akçura, 2009: 225). Dinî güç üzerinden toprak bütünlüğü korunmaya çalışılan Osmanlı, yöneticilerinin geliştirmeye çalıştığı siyaset üzerinden din de payını çok kısa bir süre sonra başarısızlıkla almıştır.

Akçura, kısmen uygulanmış bu iki siyasetten sonra “*henüz pek turfanda*” diye nitelendirdiği, ırka dayalı bir Türk milleti yaratma fikrini ortaya atmıştır. Akçura'ya göre Türkçülük pek yenidir ve henüz siyasi olmaktan çok ilmi boyuttadır (Akçura, 2009: 227). Siyasallaşması için biraz daha zamana ihtiyaç olup, söz konusu zaman içerisinde etnik grupların çatışmasının somut bir şekilde savaş haline dönüşmesi beklenecektir.

Bu üç siyasetin tarihçesini açıklayan Akçura, onları şu iki ölçütün ışığında değerlendirmeye tâbi tutmuştur: Birincisi uygulanabilirliği, ikincisi Osmanlı Devleti'ne olan yararı. Bu çözümlenin sonucunda ilk olarak Osmanlılık siyasetini ele alan Akçura; bu siyasetin uygulamada karşılaşıcağı bütün engelleri göz önüne koyduktan sonra artık Osmanlı milleti yaratma fikrinin boş bir hayal olduğu sonucuna varmıştır (Georgeon, 1999: 39). Nitekim kendisi de Osmanlılık siyasetinin başarısız olmasının birçok nedenini şöyle açıklamıştır:

1. Türk ve Müslüman unsur şimdiye kadar koruduğu egemen statüyü kaybetmek istemiyordu.
2. İslam'ın ikinci planda gördüğü gayrimüslim unsurlarla eşitliği kabul etmemesi.
3. Gayrimüslim tebaa kendi iddialarına göre yüzyıllardır bağımsızlıklarını ellerinden alan bir milletle kaynaşmak istememesi.
4. Rusya'nın tarihî emelleri açısından böyle bir birleşmeyi istememesi.
5. Avrupa'nın kamuoyunun hem sömürgecilik siyasetlerine engel olması hem de Osmanlı'nın tekrar toparlanmasını kendileri için sakıncalı görmesi (Akçura, 2009: 232-34). İşte bu gerekçeler Osmanlılık fikrinin geniş bir toplumsal sahaya yayılmasına ve Osmanlı'nın dağılmasına engel olma hususunda yetersiz kalıyordu. Diğer taraftan Akçura, Türkçülük siyasetinin fayda ve zararlarını şöyle açıklamaktadır:

“Türk birliği siyasetindeki faydalara gelince; Osmanlı ülkelerindeki Türkler din bağının yanında ırki bağlarla da birbirine bağlanacaktı. Aynı zamanda Türk olmadığı hâlde bir dereceye kadar Türkleşmiş Müslüman unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilecekti.” (Akçura, 2009: 238).

Ama asıl büyük fayda; dilleri, ırkları, adetleri ve hatta çoğunun dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa'nın doğusuna yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milliyetler arasında varlığını muhafaza edebilecek büyük bir siyasi milliyet oluşturmalarına hizmet edilecektir. Bu büyük amacın gerçekleşmesinde Türk toplumlarının en güçlü ve en medenileşmiş olduğu için Osmanlı Devleti en mühim rolü oynayacaktır (Akçura, 2009: 239).

Akçura, Türkçülüğün fayda ve zararlarını açıkladıktan sonra, bu siyasetin uygulamada karşılaşılabileceği iç ve dış engelleri ortaya koymuştur. Ona göre içerideki zorluklar İslamcılık siyasetine göre daha çoktur. Çünkü Türkçülük fikri henüz yenidir ve gerekli fikrî alt yapıya sahip değildir. Türklerin çoğu geçmişlerini unutmuşlardır. Bununla birlikte dış engeller İslamcılık siyasetine göre daha azdır. Çünkü büyük devletlerden sadece Rusya'nın Türk tebaası vardır. Sadece Rusya Türk birliğine engel olmaya çalışacaktır. Diğer Hristiyan devletler belki de Rusya'ya karşı Türkleri destekleyecektir (Akçura, 2009: 240).

Akçura makalesini; “Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir?” (Akçura, 2009: 240) sorusuyla bitiriyor. Akçura bu soruyla bu iki fikri bir manada tartışmaya açmıştır. Sonraki hayatı ve fikirleri onun tereddütsüz Türklüğü seçtiğini gösterse de karan okuyucuya bırakmıştır.

Üç Tarz-ı Siyaset'in en önemli özelliği, o güne kadar sadece birkaç şairin, yazarın ve araştırmacının eserlerinde kendini gösteren Türkçülük fikrinin, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için uygulanabilecek siyasetlerden biri olarak gösterilmesidir.

Türkçülük bu makale ile siyaset sahnesine çıkmıştır. Ayrıca bu makale bize Akçura'nın sadece Osmanlı Türklüğü'nü değil bütün Türklüğü düşündüğünü ve onların siyasi olarak birleşmesinden yana olduğunu göstermiştir. Yusuf Akçura “Pan-Türkizm'in

babası” sıfatını bu makale ile elde etmiştir. Türkçülüğün siyasi bir sürece girmesi için en temel taşı koyarak insanları Türkçülük üzerinde düşündürmeye yol açmıştır.

Üç Tarz-ı Siyaset, Osmanlı aydınınının artık gerçekleri görmeye başladığını, milliyetçilik fikrini kabul ettiğini gösterir. Bu makalenin unsurlarını Yusuf Akçura şöyle ifade ediyor:

Birincisi Osmanlı Hükümetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek; ikincisi, hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak bütün İslamları söz konusu hükümetin idaresinde birleştirmek; üçüncüsü ise ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmektir (Akçura, 2009: 221). Yusuf Akçura’nın mensup olduğu Kazan Tatarları, Rusya’nın Türk kökenli ve Müslüman toplumları arasında hem birliği, hem de İslami reformları desteklemişlerdir. Kazan Tatar burjuvazisi, Rusya’daki diğer Türkî gruplarla karşılaştırıldığında, daha yüksek bir kültür ve ekonomi düzeyine erişmiştir. Tatar burjuvazisinin Rusya’da Pan-Türkçü ve Pan-İslamcı bir birlik çağrısında bulunması, genel olarak Pan-Slavizme karşı bir kültürel tepkiden ibaret değildir. Aslında Akçura Osmanlı Devleti’nin önünde duran sorunlardan yola çıkıyor, ama bu sorunlara başka bir açıdan yaklaşarak aynı zamanda yeni bir siyasi kimlik önermiştir.

Jön Türklerden farklı olarak Akçura, Osmanlı Devleti’nin o günkü sınırlarının korunmasını önemsemiş ve geride kalan gayri-müslim etnik grupların ayrılmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Üstelik Fransızların iradeci anlayışının, Osmanlı örneğinde uygulanamayacağını ve ayrıca Tanzimat’la birlikte ortaya atılan birleşik bir siyasi birime dayanan ‘Osmanlı Ulusu’ anlayışının geçersiz olduğunu düşünmektedir. Öte yandan, Müslüman toplumları arasındaki mezhepsel, kültürel ve tarihsel kimi iç çatışmaları işaret ederek, Pan-İslamcılık politikasının beklenen yararların tersine, aslında Osmanlı Devleti’ni zayıflatacağını öne sürmüştür. Yusuf Akçura’nın özgün katkısı, Doğu Avrupa’da ve Asya’daki bütün Türki halkları birleştiren güçlü bir Osmanlı Devletinin yeniden kurulmasını savunması ve ortak siyasi kimlik için laik bir temel önermesidir. Akçura’nın Pan-Türkçülük önerisi, Türk ırkı etnik birliğine dayanmaktadır. Irk kavramı hem din birliği anlamına gelen, hem de Osmanlı Devleti’nin Müslüman nüfusunu Hristiyan ve Yahudi uyruklarından ümmet kavramını tamamen aşmaktadır. Ayrıca ‘ırk’, bütünüyle laik bir kavramdır çünkü Türk kökenlileri

diğer Müslüman gruplarından sözgelimi Araplardan ayırt etmek için alternatif kimlik kavramı getirmektedir (Özdoğan, 2001: 69-70).

Enver Ziya Karal'ın da bu konuya şöyle bir bakış açısıyla yaklaştığını da belirtmekte fayda var: *“Devrin şartları göz önünde tutulunca, bu eseri yani Üç Tarz-ı Siyaset laik düşüncenin mükemmel bir eseri olarak görünür. Hiçbir sorunun ortaya konulmasında ve eleştirilmesinde şeriattan faydalanılmaya gidilmemiş olması nedeniyle siyasal düşüncenin bir dönüşümle dinsel düşünceden ayrılması konusunda bir başlangıç bile kabul edilebilir.”* (Karal, 2005: 23) şeklinde görüldüğünü belirtmektedir.

Böylece Akçura, siyasal, toplumsal ve tarihî olaylara nesnel çözümler getirmesi ile dönem arkadaşlarından farklı bir düşünce biçimi ortaya koyarak jeopolitik algılama ve düşünme biçiminin günümüze intikali için öncülüğünü yapmıştır. Dile getirmiş olduğu bu düşüncenin İslam dünyası için de bir ilk olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Batılı düşünür ve aydın için de o günün koşullarında doğu toplumları için yeni sayılabilecek bir yaklaşım olmuştur. Akçura, bu düşünce yaklaşımlarıyla Cumhuriyet'in düşünsel alt yapısını oluşturan başlıca aydınlarından biri olmakla kalmamış, Türk düşünce hayatının en önemli isimlerinden birisi olmuştur. Akçura'ya göre halkçılık, milletin, fertler veya sınıflara mahkûm olmamasıdır. Liberal ya da Sosyalist değildir fakat ekonomi için bile tercihini millî olandan yana yapıştır. Akçura'ya göre çağdaş ve bir o kadar da demokratik devlet ancak millî burjuvazi eliyle kurulabilecektir (Gündoğdu, 2010: 24). Bu doğrultuda, Atatürk'ün inkılapları uygulama aşamasında Devletçilik ilkesinin gereği, millî burjuvazinin desteklendiğini, teşvik aldığını hatırlamak gerekir.

Yusuf Akçura'dan sonra diğer bir önemli isim İsmail Gaspıralı'dır. İsmail Gaspıralı'nın gerek hayatına gerekse Türkçülüğün Rusya üzerinden gelip İstanbul'da bir fikir hareketine dönüşmesine katkılarını en iyi bilenlerden biri Yusuf Akçura'dır.

Yusuf Akçura'nın bir yazısından aldığımız ifadeleri Gaspıralı ile ilgili en iyi betimlemelerden biridir:

“İsmail Bey iyi bir muallim, mahir bir gazeteci, mümtaz bir muharrir, İçtimaî ve siyasî bir mütefekkir ve faal bir cemaat hadimi idi. Lâkin bütün bu sıfatlar İsmail Beyi tanıtamaz. Türk ve İslâm âleminin son yarım asırlık

tarihinde, saydığımız evsafi haiz olabilecek yirmi-otuz kişi sayılabilir, fakat İsmail Bey tekdir. O'nun bir eşini daha, değil yalnız geçen elli yılın içinden, hatta birkaç asırlık İslâm ve Türk hayatından bulup çıkarmak zordur. Bence, İsmail Beyi hakkıyla tarif edebilecek bir sıfat vardır ki, o da ulemâ-yı nasara'nın Hazret-i İsa'dan bahsederken kullandıkları “muallim” tabiridir. İsmail Bey “muallim” idi; O, bir kısım beşeriyetin dünyaya ve hayata nazarlarını değiştirmeye muvaffak oldu. Şimal Türklerinin hayat-ı fikriyye ve içtimâiyelerinde azîm bir inkılâbın husulüne fikrî membâ, İsmail Gaspirinski'nin dimağı olmuştu. Bu nokta-i nazardan İsmail Bey bir inkılâpçı ve medeniyet-i garbiyyenin “reformatör” kelimesine idhal ettiği mefhum murad olunmak üzere, bir “müceddid”dir.³⁵

1851 de Kırım'da doğmuş ve daha 15 yaşında iken, Girit'te Rumlar tarafından Türklere yapılan işkencelere tahammül edememiş Türklerin safında çarpışmak için okulundan ayrılmıştır. Fakat Odesa'da yakalanarak evine teslim edilmiştir. Moskova'dayken tanınmış Rus gazetecisi ve *Moskow Journal*, Moskova Gazetesi yazı işleri müdürü M. N. Katkof'la tanıştı. Gaspralı'ya, kendi ulusal ideolojisinde de yankıları görülen Slavofil (slavcı) ve Pan-Slavcılarının eserlerini, Katkof'un tanıttığı anlaşılmaktadır. Bahçesaray'a döndükten sonra Gaspralı, Çernişevski, Pisaref, Belinski, Herzen ve öteki liberal Rus düşünürlerinin kitaplarını okudu. Bu kitapları da ilk kez, tuhaf bir tesadüf sonucu, kentten polis müdürünün odasında görmüştür (Zenkowsky, 2000: 27).

Daha sonra 1872 yılına kadar Zincirli Medresede Rusça öğretmenliği yapmış, bu tarihte Paris'e giderek orada sosyal ve siyasi olayları yakından takip etme fırsatı bulmuştur. Buradan aldığı ilham, ileride yazacağı “*Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene*” adlı eserinin içeriğini oluşturmuştur. Paris'te iki yıl kalmış, dönerken bir müddet de İstanbul'da tetkiklerde bulunmuştur.

Bu yıllar onun, liberal milliyetçilik, ulusçuluk ruhuyla dolu olan sonraki çabalarında silinmez bir iz bırakmıştır diyebiliriz. Yaşadığı her yerde, maruz kaldığı olaylar üzerinden kendisine yeni prensipler edinerek daima ideal olanın peşinden gitme taraftarı olmuştur.

Pan-Slavcılık ve Fransa izlenimlerinden başka, Türkiye'deki iki çağdaş akım da Gaspralı üzerinde derin etki yapmıştır. Bunlardan birincisi Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa tarafından başlatılan Genç Osmanlılar (Jön Türkler) hareketi olmuştur.

³⁵ Yusuf Akçuraoğlu, Muallime Dair, *Türk Yurdu*, s.12, Yıl. 1330 [1914]

Bu hareket, Osmanlı İmparatorluğu'nda "Tanzimat" adı verilen idare ve eğitim reformları süresinde ortaya çıkmıştır (1840-1880). Genç Osmanlı aydınları, Türkiye'de 1859'dan sonra başlayan, kültür ve yazında devrimci bir Avrupalılaştırmanın yol gösterici ışıkları olmuşlardır. Tanınmış Türk yazın tarihçisi Elias John Wilkinson Gibb'in dediği gibi Osmanlı kültürü, denebilir ki İran'da doğmuş ve gelişmiştir. 1859'dan sonra Türk yazarları Fars gelenekleriyle olan bağlarını kopararak yazında Firdevsî, Câmî ve Fuzulî'nin şiirdeki mirasından Hugo, Balzac, Flaubert ve Dumas'ın düzyazıdaki türüne kaymışlardır. Gibb bu konuda şöyle diyor: "Yeni öğrenilenler bilimde Türkiye'yi Orta Çağdan günümüze getirmiş; siyasette ise uzun vadede Jön Türkler Partisinin (İttihat ve Terakki) kurulmasına yol açmıştır." (Zenkowsky, 2000: 27).

Paris ve İstanbul'daki tetkiklerinin sonucunda İsmail Gaspıralı'da beliren fikirler şunlar olmuştur: Türk ve Müslüman dünyasında bilgisizlikten doğan taassup, zararlı zihniyet, atalet, gerilik ve sefalet vardır. Bütün bu hastalık mahiyetindeki yapılardan kurtulmak için millî bir uyanışa ihtiyaç vardır. Böylece millet parçalanıp dağılmaktan kurtulmuş, tahsilli ve zengin olacak, birlik ve kuvvet içinde hürriyete ve saadete kavuşacaktır (Zenkowsky, 2000: 27).

Bütün bu fikirler zamanı için ürkütücü mahiyet taşımaktadır. Bu bakımdan Gaspıralı İsmail Bey'in gayet temkinli ve ihtiyatlı hareket etmesi gerekiyordu. Çocukları çabuk ve kolay okutmak için bulduğu usulün adını "*usul-i cedit*" koyan İsmail Gaspıralı, bu metot sayesinde binlerce çocuk ve yetişkine okuma yazma öğretmiştir. Semereli faaliyetleri onun kısa zamanda itibar sahibi olmasını sağlamıştır. Birçok okul İsmail Bey'in usulünü benimsemiş ve tatbik etmiştir.

Fakat bütün bunlar yeterli olmamıştır. İsmail Gaspıralı'nın en büyük hayali bir gazete çıkarmaktır. Yeni fikirlerini en iyi şekilde bu yolla yayabileceğine inanmıştır. O yılların diğer insanlara fikrî mahiyette ulaşmak için kullandığı en önemli araç gazetedir.

Yeni bir gazete çıkarmak için birkaç defa girişimde bulunmuş, dört yıl boyunca St. Petersburg'a gidip gelmiş, bir imtiyaz almak için çalışmıştır. Bu arada *Tonguç*, *Şafak*, *Kamer*, *Güneş*, *Yıldız*, *Ay* isimlerini taşıyan aylık dergiler çıkarmıştır.

Tonguç gazetesinde “Türk-Tatarların lisanda birliği meselesini ortaya atar ve fiilen her tarafta anlaşılabilir bir Türk dili ile yazar.” (Akçura, 1981: 64) Bu gazetenin mukaddimesinde şöyle der: “Milletimizin eseri olan lisanımız edebiyatça işlenmemiş ise de eğitime ve kaidelere gelecek lisandır. Gayet nâzik Tatar türkülerinden, Nogay cönklerinden, Kırgız ve Türkmen cırlarından anlaşılır ki eğer lisânımız usta bulup, kelime alınıp işlenirse, şimdikine göre çok dereceler parlak ve kullanışlı olur.” (Akçura, 1981: 70-71) Dilin gelişimine dönük fikirleri, onun düşünce olarak nasıl bir duyarlılığa ulaştığının da göstergesidir.

İkinci olarak çıkardığı *Şafak*'ta “malum bir türkünün Kazan'da ve Kırım'da nasıl söylendiğini yazar ve bu iki lehçenin yakınlığını somut örneklerle gösterir. (Akçura, 1981: 71) Lehçeler arasındaki benzer tarafların su yüzüne çıkarılmaya çalışılması yine bir bütünlüğü oluşturma mücadelesinin ürünüdür.

İsmail Gaspıralı ömrü boyunca Osmanlı Türkçesini bütün Türklerin umumî edebî dili hâline getirmeye çalıştı. Fakat onun istediği yabancı unsur ve kaidelerle dolu bir Osmanlıca değil, halk tarafından anlaşılmayan yabancı unsurlardan temizlenmiş sade bir Osmanlı Türkçesi idi. Kendisi de ömrü boyunca *Tercüman*'da ve bütün eserlerinde böyle sade bir Osmanlı Türkçesi kullanmıştır. Gaspıralı'nın başlattığı ve İlminskiy'nin de kendisine göre tehlikeli bir gidiş olarak gördüğü bu süreç, Kazan'da olduğu gibi Azerbaycan'da da tesirini göstermiştir. 20. asrın başlarında Azerbaycan edebî dilinin alacağı şekil hakkında çok tartışmalar olmuş; Osmanlı Türk edebî dilini kullananlarla, Azerbaycan'da diyalektik hususiyetlere dayanan yeni bir edebî dil yaratmak isteyenler şiddetli münakaşalara tutuşmuşlardı. Daha 1876'da Azerbaycan'da Hasan Bey Zerdabî, *Ekinci* gazetesinde, “Türkçenin umumileştirilmesi teklifinde bulunmuştur.” (Devlet, 1988: 56). Resmi ve herkes için ortak bir dil, kitlesel hareketlenmeyi ve millî bilincin oluşmasını hızlandıracaktır.

Osmanlı Türk edebî dilini müdafaa edenler, 1900'lü yıllarda Hüseyinzade Ali Bey'in “*Füyuzat*” mecmuasında, 1910'lu yıllarda, “*Şelâle*” ve “*Dinrilik*” dergilerinde aynı fikir etrafında toplanmışlardı (Hacıyev, 1987: 184-188). 1920'li yıllarda Türkiye edebî dili Azerbaycan'da artık öğretim dili olmuştu. Bu durumun 1930'lu yılların ortalarına kadar

devam ettiğini Azerbaycanlı dilci Tevfik Hacıyev, ders ve gramer kitaplarından, resmî yazılardan, edebî ve ilmî eserlerden örnekler vererek anlatır (Hacıyev, 1987: 275).

Yine Osmanlı dışında olup Türkçülüğe önemli katkıları olan aydınlardan biri de Ahmet Ağaoğludur. Ahmet Ağaoğlu, 1869 yılında Karabağ Hanlığının merkezi olan Şuşa şehrinde dünyaya gelmiştir. Onun dedesi Mirza İbrahim Şuşa'nın en meşhur âlimlerinden biri olup, hattat ve şair olarak da tanınmaktaydı. Babası Mirza Hasan ve amcası Mirza Muhammed de kendi devirlerine göre mükemmel bir eğitim görmüşlerdi. O, Şuşa'da ilim ve irfan olarak herkesten seçkin bir ailede terbiye görmüş, amcaları ana dil dışında, Arapça, Farsça, Rusça dillerini de bilmekteydiler ve şüphesiz, Ahmet Ağaoğlu'nun da ilimli bir şahıs olarak yetişmesi için ellerinden geleni yapmışlardır (Akçura, 2009: 178).

Ahmet Ağaoğlu için ömür boyu Şuşa'da yaşamak mümkün değildir ve “*Maşrık*” adlı gazeteyi neşrettirmek için Petersburg Sansür Komitesi'nden ret cevabı aldıktan sonra da Bakü'ye gitmek fikrinden vazgeçmez.

Ahmet Ağaoğlu Paris'te Hukuk mektebinde okumakla birlikte, Pratik Yüksek İncelemeler mektebinde, “Avesta”nın tetkikatçısı olarak tanınan Ceyms Darmstater'in Doğu halkları tarihine, Şark Dilleri Mektebinde ise Meynar'ın Arap, Fars, Türk dillerine dair derslerine devam eder. 1889 yılında İran Şahı'nın Fransa'ya gelişi zamanı onu karşılayanlar arasında Ahmet Ağaoğlu da vardır ki ilk defa Şahı yakından müşahede ederek despotizmden nefret eder (Kengerli, 2008: 139).

Her türlü zulme, haksızlığa karşı olan nefreti bütün hayatı boyunca onun içtimâî görüşlerinin esasını teşkil eder. Bu adaleti arama isteği ile Ahmet Ağaoğlu Paris'te, Jön Türklerle, Sultan II. Abdülhamid'in muhalifleri ile tanışır. Onların arasında “İttihad ve Terakki” partisinin liderleri de vardı. 1890'lu yıllardan itibaren Ahmet Ağaoğlu artık Fransızca, Fransız matbuatında kendisinin Şark'la ilgili, çeşitli mevzularda yazılmış makalelerini neşrettirir. Paris'te Cemaleddin Efganî ile tanışır ve Cemaleddin Efganî onun hayata bakış açısından ve hayatı algılama açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1890 yılında, 21 yaşındayken Paris'te Fransız dilinde ilk makalesini neşrettiren Ahmet Ağaoğlu, 1894 yılında babasının ölüm haberini işitip İstanbul üzerinden Azerbaycan'a gelir. İstanbul'da bazı Türk aydınları ile görüşür, fikir mübadelesinde bulunur. Üç yıl Şuşa'da kalır ve "Frenk Ahmed" lakabını alır. XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan matbuatının en ünlü isimlerinden biri olur. 1905 yılında Ahmet Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzâde ile birlikte "*Hayat*" gazetesinde redaktörlük eder, daha sonra ayrılıp "*İrşad*" ve "*Terakki*" gazetelerinin redaktörü olur.

"*İrşad*"ın duruşunu Ahmet Ağaoğlu şöyle ifade etmektedir:

"Bir taraftan Rus hükümetine karşı mücadele ederek her türlü siyasî ve umumî hukuktan mahrum olan Türk unsuruna bu hukuku anlatmakta, diğer taraftan Türk unsurunun temelinde birlik fikrini yaymak için mezhep ayrılığını ve özellikle Sünni-Şia düşmanlığını gidermeye çalışmaktan ibaretti. Türkçe mektep ve diğer irfan müesseselerini vücuda getirmek için uğraşmak lazımdı." (Oba, 1995: 159).

1897 yılında Zeynelabidin Tagiyef ona "*Kaspi*" gazetesine ortaklık teklif eder ve Ahmet Ağaoğlu bu teklifi gazetenin başmuharriri olarak kabul eder ve gazeteye nispeten de olsa fikrî bir hareketlilik gelir. Gazetenin redaktörlerinden, müelliflerinden biri olarak aktif bir faaliyet gösterir. 1902'de Ağaoğlu'nun telkini ile Zeynelabidin Tagiyef, Türkçe bir gazete çıkarmak için Rus hükümetine müracaat etmiş, ancak Rusların Türk ülkelerindeki hâkimiyet ve istilasının teorisyenliğini yapan misyoner Nikolay İlminskiy (1822-1891) ve Prof. Semirov'un "Gasprinski [Gaspıralı]'ye verilen izin bile siyasi bir hataydı" şeklindeki ikazları üzerine bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır (Aksakal, 1999: 15).

Bununla birlikte, bir taraftan Rus hükümetinin, diğer taraftan onu kendilerinin bir numaralı düşmanı olarak gören Ermenilerin takipleri, Ahmet Ağaoğlu'nun ailesinin de takiplere maruz kalması, Türkiye'de gerçekleşen Genç Türkler inkılabı onun Türkiye'ye gelmesine sebep olur.

Ahmet Ağaoğlu, Batı medeniyetinden kaçmanın mümkün olmadığını, Avrupa medeniyetinden kaçınan milletlerin mahıv ve münkârîz olduklarını, bu medeniyete giren toplulukların ise terakki ettiğini savunmuştur (Ağaoğlu, 1928: 11-12).

Avrupa medeniyetinin bütün hâlinde alınması gerektiğini öne süren Ağaoğlu, Osmanlı Batılılaşmasının istenilen neticeyi vermemesinin nedenini kısmî Batılılaşmakta görmüştür. O, tam Batılılaşmakla Osmanlı devlet ve toplumunun terakki/ilerleme elde edeceğine inanmıştır.

Ülkenin kalkınması hususunda tam Batılılaşma düşüncesinden dolayı da Ağaoğlu diğer Türkçülerden ayrılmaktadır (Ağaoğlu, 1928: 14). Batı medeniyeti, kültüründen ziyade bilimsel ve teknolojik yönüyle de takip edilmeye değer bir medeniyet algısıyla Osmanlı'nın yüzyıllarca ihmal etmiş olduğu durumu savunması bir nebze de olsa desteklenebilir. O yılların şartlarında böyle bir bakış açısı da çağdaşlarınca tasvip edilmemekle birlikte gerekli bir durumdur.

Ağaoğlu, Batı medeniyetinin galip bir medeniyet olduğundan dolayı, Batı medeniyetinin üstün olduğunu, o medeniyetin elbiselerinden evlerinin tefrişâtına, edebiyat ve musikiye kadar her şeyinin taklit edilmesinin gerektiğini ve Batı medeniyetini kabul etmekten başka bir yol olmadığını öne sürmüştür (Ağaoğlu, 1928: 11-12). Tanzimat fermanından sonra resmi bir çizgiyle başlayan yenileşme hareketlerinin Ağaoğlu tarafından bu şekilde savunularak devam ettirilmeye çalışılması, Avrupalı devletlerin üstünlüğünün kabul edilmesi üzerinden açığa çıkacak bir komplekse takılmaktan ziyade, desteklemesi ülkeyi hem coğrafi açıdan hem de siyasi ve sosyal açıdan ileriye taşımıştır.

Türkçülüğe ortaya koyduğu faaliyet ve eserler doğrultusunda doğrudan katkısı olan aydınlardan biri de Hüseyinzâde Ali Bey'dir.

Hüseyinzâde Ali Bey 24 Şubat 1864'te Bakü'nün Salyan kasabasında doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini Tiflis'te tamamlayarak Petersburg Üniversitesi'nde Fizik-Matematik eğitimi almıştır (Uca, 2011: 50).

1875'te Kafkasya Genel Valiliği'nde tercüman olarak çalışan Mirza Fethaili Ahundof'un (1812-1878) teşviki ve yardımıyla *Tiflis Birinci Klasiçiski Cimnaziya*'sına (klâsik lise) girmiş ve 1885'te bu okulu bitirdiği güne kadar bir taraftan derslerine çalışırken, aynı zamanda Rusça, Lâtince, Fransızca, Almanca öğrenmiş, dünya edebiyatını tanımaya

çalışmış, özellikle Goethe'yi çok sevmiştir. Edebiyat ve tarihe merakı ise filozof tabiatlı serbest düşünceli bir adam olan, *Dilküşa* adlı hicri tarihleri milâdî tarihe çevirme kılavuzu yazıp yayınlayan, *Terbiyet-i Etfal* ve 17 sayfalık yazma *Tarih-i Edebiyât-ı Türkî* adlı bir eserin sahibi olan dedesinden gelir. Ayrıca bu evde, akşamları aralarında Mirza Şefi Vazeh, Abbaskulu Bakıhanov, Mirza Fethali Ahundof'un da bulunduğu aydınların ilmî, edebî, felsefî, dinî sohbet toplantılarından çok faydalanmıştır. Türkçeye, Türklüğe ve Türkiye'ye sevgisinin doğmasında dedesinin büyük tesiri olmuştur (Bayat, 1998: 10).

Abdullah Cevdet'in *İçtihat* dergisinde Ali Bey'i tanıttığı makalesinde, "*Ben Türküm, Müslüman'ım; Türkiye bir Türk ve Müslüman hükümetidir. Bu hissiyetle Türkiye her diğer vatandan ziyâde vatanımdır. Bu vatandaşları, bu vatani tanımalıyım*" diye söylediği ifade edilmiştir (Bayat, 1998: 11).

Ali Bey'in Askerî Tıbbiye'ye girmesiyle birlikte okulda Avrupaî bir hava esmeye başlamıştı. Osmanlı yüksekokulları arasında Batıya açılan ilk kurumlardan biri olmasına rağmen okul yine de Avrupa çapında olmaktan uzaktı. Ayrıca ülkenin çeşitli yerlerinden gelen zeki fakat dünyayı tanımayan öğrenciler, Petersburg Üniversitesi mezunu, dünya ilim ve edebiyatından haberdar, Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca ve Yunanca gibi birçok dili, edebiyatlarını takip edebilecek derecede bilen, kendilerinden daha yaşlı bu Azerbaycan Türkünün etrafında toplanmıştı. Tıbbiyedeki arkadaşları arasında sonradan şöhret sahibi olan Abdullah Cevdet, Şerafeddin Mağmumî, İbrahim Temo, Cenab Şahabeddin, Rıza Tevfik, Baha Şâkir, Dr. Nâzım, İbrahim Tâli, İshak Sukûfî, Abdülkerim Sebatî vardı. Abdullah Cevdet'in ifadesiyle "*Ali Bey, sâkit, mütefekkir haliyle, esrarengiz vaz'-i uzletperverisiyle üzerimize bir resul tesiri icra ederdi*" (Bayat, 1998: 11).

20. asrın başlarından itibaren Hasan Bey Zerdabi gibi Ahmet Ağaoğlu gibi Hüseyinzâde Ali de sadece ümmetçilik için değil aynı zamanda ulus olarak bütünlüğü düşünülen Türk birliği için de mücadele etmiştir.

Hüseyinzâde Ali, henüz 1. Rus inkılâbından (1905) çok daha önce Turancılığı kendi idrakinden geçirdikten sonra bunu romantik bir duyuşla da etrafındaki kimselerle de şiir formunda paylaşmıştır. 19. asrın sonlarına doğru kaleme aldığı şu şiiri bunun için iyi bir örnektir:

Sizlersiniz ey kavm-i Macar bizlere ihvan
 Ecdadımızın müştereken menşei Turan
 Bir dindeyiz biz, hepimiz hakperestan
 Mümkün mü ayırsın bizi İncil ile Kur'an
 Cengizleri titretti şu afak-ı seraser
 Timurları hükmetti şehinşahlara yekser
 Fatihlerine geçti bütün kisver-i kayser (Uca, 2011: 53).

Dizelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde öne çıkarılmaya çalışılacak olan din üzerinden ümmetçilik anlayışından ziyade milliyet, millet kavramını öne çıkararak bunun üzerinden bir birlik ve bütünlük gözetmeye çalışmış, kavmiyeti öne çıkarmıştır.

Hüseyinzâde Ali, fikirlerinde kültürel Türkçülük ve kültürel İslamcılıktan yola çıkarak her iki fikrin bütünlüğünü, birliğini ileri sürüyor, bu anlamda tüm Türk milletlerinin millî-dinî birliğini zorunlu görüyordu. Aslında o da iyi biliyordu ki, Türklerin hayatında birlik teşkil etmekle birlikte, ayrı ayrı da İslamcılık ve Türkçülüğün kendine özgün yeri ve rolü vardır. Bu bakımdan Hüseyinzâde, kültürel yönden İslam'ı ve Türklüğü birlikte gördüğünü ifade etse de, siyasi açıdan her Türk milletinin millî kimliklerini (Türklüklerini) ve dinlerini (Müslümanlıklarını) tanımlarını, bilmelerini de önemli buluyordu.³⁶

Kanaatimizce, Hüseyinzade Ali, İslamcılık ve Türkçülüğün (Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak) birliği hususundaki fikrini “*Hayat*” gazetesinin ilk sayısında kaleme aldığı “Gazetemizin Mesleği” isimli makalesinde açık şekilde ifade etmiştir. Bu makalesinde o, Mirza Fethali Ahunzâde, Hasan Zerdabi ve başka seleflerinden farklı olarak ilerici ruhlu millî-dinî fikirleri sistemleştirmeye çalışarak onun başlıca ilkelerini belirlemiştir. Mehmet Emin Resulzâde, Yusuf Akçuraoğlu, Ziya Gökalp ve diğerleri, Hüseyinzâde Ali'nin 1906-1907'li yıllarda yayınlanan “*Füyuzat*” dergisinde, “*İslam akideli, Türk kanlı ve Avrupa kıyafetli bir insan olalım*” derken, bütün Türk halklarının ortak davasına dönüşen “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” fikrinin temelini oluşturduğunu kabul etmiştir.³⁷

³⁶ <https://faikalekperov.wordpress.com/2014/12/11/ali-bey-huseyinzadenin-turancilik-felsefesi/>

³⁷ <https://faikalekperov.wordpress.com/2014/12/11/ali-bey-huseyinzadenin-turancilik-felsefesi/>

XIX. yüzyılın sonlarında, o güne kadar Rus ve Fars kültürü arasında kalan ve Slav düşüncesi içinde kaybolmaya başlayan Azerî Türklerinde, öze dönüş hazırlığı mahiyetinde, İslâm'a bağlı ümmetçi milliyetçilik olarak vasıflandırılabilir bir hareketin başladığı bir dönemde yetişmiştir Hüseyinzâde Ali Bey. Petersburg'daki öğrencilik yıllarında Rusya'daki milliyetçilik akımlarının (Panslavizm) ve Türk dilinin mükemmelliğini savunan Gürcü okul arkadaşının tesiriyle Türkçülük (Pantürkizm) ülküsünü ortaya atmıştır. Osmanlı Devletini ve Türkiye Türkçesini müstakbel Türklüğün temeli olarak gördüğü için eğitim hayatı biter bitmez İstanbul'a gelerek, aynı yıl girdiği Askerî Tıp Fakültesinde kısa zamanda Türklükle ilgili düşüncelerini arkadaşlarına aktarmış ve çevresinde geniş bir etki alanı yaratmıştır (Bayat, 1998: 31).

Yusuf Akçura'nın Türkler için Osmanlıcılık, Turancılık ve İslâmcılık ideolojilerinden hangisinin doğru olduğunu Kahire'de yayınlanan *Türk* gazetesinin 24-34 sayıları arasında *Kısm-ı Edebî* köşesindeki yazılarına, gazetenin 56. sayısında (24 Kasım 1904) Bakü'den A. Turanî imzası ve "*Mektub-i Mahsus*" başlığıyla bu konudaki düşüncelerini açıklamıştır. Hüseyinzâde Ali Bey bu yazısında gazetenin eski sayılarında Tatar ve ayrı bir ırk olarak gösterilen *Kazanlılar*, *Kırımîliler*, *Orenburglular*'ın v.s.'nin Türk Oğlu Türk olduklarını vurgulamıştır. Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türklerin aynı İslâmî inanç altında, mezhep duygusunun üstünde, aynı ırkın mensupları olarak birbirlerini sevmeleri gerektiğini, sun'î olarak Pantürkizm ve Panislâmizm gibi ideoloji icâdına gerek olmadığını savunmuştur. Bu düşünceler dar anlamda Pantürkizm, geniş anlamda da Panturanizmin ilk savunmasıdır (Bayat, 1998: 31), kanaatimizce.

Türk dünyasına ve Türkçülüğe en önemli katkıları sağlayanlardan biri de Mirza Fethali Ahundzâde'dir. Türkçülüğü etrafındaki insanlara ortaya koyduğu çalışmalarla anlatmış, hamasi ifadeleri ile Türkçülüğü bir fikir hareketine dönüştürerek sınırların ötesinde bir Türk dünyası hayal etmiş ve bunu bir bayrak yarışı gibi bir sonraki nesillere aktarmanın önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmalarının çeşitliliği dolayısı ile birçok unvanı hak etmiş Türk düşünürü olarak millet kavramını çok derin bir şekilde duyumsamış ve Rusya'nın egemenliğinde Türklük için çok erken yaşta mücadelelere girişmiştir.

Türk Dünyası'nda önemli bir yeri olan dilci, dramaturg, şair, edip, eleştirmen, mütefekkir, halka hizmet anlayışını benimsemiş ve siyasi Türkçülüğün ileri gelen

şahsiyetlerinden biri olan Mirza Fethali Ahundzâde, 10 Mart 1878'de Tiflis'te vefat etmiştir (Akpınar, 1980: 43). Doğum tarihiyle ilgili net bir tarih yoktur.³⁸

İstanbul, Bahçesaray ve Kazan ile yan yana ve karşılıklı olarak yürüyen Azerbaycan millî hareketi ve harsî milliyetçilik hareketi veya ilk kültürel uyanış hareketi onunla başladı (Mehmetzâde, 1991: 7-12).

Milliyetçiliğin ve özellikle Türkçülüğün hor görüldüğü ve Rus baskısı altında yaşayan Türkler arasında hiçbir fikrî yakınlığın bulunmadığı, Azerbaycan'ın Ortaçağ karanlığını yaşadığı, cehaletin yayıldığı bir dönemde yazdığı eserler, yayınladığı makaleler, verdiği mücadelelerle Türk millî şuurunu uyandırmaya ve yaymaya çalışmıştır (Aküzüm, 1987: 77).

Azerbaycan'da Türkçülük hareketini başlatmakla kalmadı daha sonra bu hareketin gelişmesine katkıda bulunacak bazı önemli şahsiyetleri de etkiledi. Ziya Gökalp'e Türkçülüğü aşıl原因an adam³⁹ olarak da bilinenmektedir.

Ahundzâde, özellikle Ziya Gökalp'i derinden etkilemiştir. Gökalp, onun yazdığı güldürüleri, gençliğinde zevkle okuyup ve tabii ki onlardan etkilenmiştir (Heyd, 1979: 126). Daha sonra Gökalp, "*Türkçülüğün Esasları*" adlı eserinde Ahundzâde'yi büyük Türkçü olarak nitelendirmiş ve İsmail Gaspıralı ile aynı düzeyde olduğunu vurgulamıştır (Gökalp, 1996: 15).

Ahundzâde, başta Azerbaycan olmak üzere bütün Türk Dünyası'nın ve genel olarak da bütün Şark'ın kalkınması ve Batı medeniyetine çabuk girmesi, yani çağdaşlaşması için Arap alfabesinin ıslah edilmesi gerektiğine inandı (Banarlı, 1987: 1089).

Türk ülkelerinde eğitim ve öğretimin istenilen düzeye ulaşması için mutlaka Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi gerektiğine inandı. Bu alfabenin Türk Dili'nin gelişmesini önlediğini, Türkçe kelimelerin yanlış telaffuzuna yol açtığını belirtti. Türk

³⁸ Kuzey Azerbaycan'daki Nuha (Şeki) şehrinde dünyaya gelen Ahundzâde'nin doğum tarihi, çeşitli kaynaklarda 1811, 1812, 1814 olarak gösterilmişse de, 1812 tarihi daha çok kabul görmektedir. (Akpınar, *Mirza Feth-Ali Ahund-zâde*, s.25-26).

³⁹ Alaattin Uca, "Ziya Gökalp ve O'na Türkçülüğü Aşıl原因an Adam: Hüseyinzâde Ali Bey", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 1997, s.8; 167- 174.

ve İslam Âlemi'nin, Batı ülkeleri karşısında geri kalmasına bu alfabenin sebep olduğunu ileri sürdü.⁴⁰ Alfabelerin millet üzerindeki etkisini, yaşadığı coğrafi şartlara bağlı olmasına rağmen insanların çıkarmış olduğu seslerin kelimelere dönüşme aşamasına müdahale edildiği zaman söz konusu toplumun okuryazar oranında ciddi değişimler olduğunu görmüş ve bunu vatanperverlik için milli duygularla söylemiştir.

Görüldüğü gibi önce Azerbaycan için meseleyi ele alan Ahundzâde, sonra bölgeselliği bir tarafa bırakıp harf meselesini bütün Türk ve İslam ülkelerinin meselesi olarak ele aldı. Bunun için Azerbaycan'ın yanı sıra Türkiye ve İran'da da girişimlerde bulundu. Hatta Çarlık Rusya'nın baskısı altında ezilen Rusya Türklerinin kültürel değişim ve gelişimini Osmanlı Devleti'nin önderliğinde ve onunla beraber yapıp tamamlamasını ilk defa o düşündü. (Caferoğlu, 1933: 436). Bu yüzden, 1863'te Tiflis'ten İstanbul'a gelerek; mevcut kullanılan alfabenin bütün Türk boyları arasında geçerliliğini sağlamak için, Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'ya Arap harflerinin ıslahı konusunda bir layiha⁴¹ sundu (Ülkütaşır, 1969: 93). Gelişmelerden dönemin padişahı Abdülaziz'in de haberi olmuş ve Ahundzâde'nin hazırlamış olduğu layiha Sadrazam tarafından, incelenmek üzere Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye havale edilmiştir (Oder, 1982: 127). Dönemin yetkili kimseleri, tam anlamıyla İstanbul ve Anadolu'da su yüzüne çıkmamış bir meselenin ciddiyetini anlamamış olacaklar ki kabul etme hususunda, olumsuz kanaat getirerek böyle bir uygulamaya gerek duymamışlar. Ahundzâde'nin kendi topraklarında maruz kalmış olduğu ötekileştirmelerin herhangi birisine maruz kalan söz konusu cemiyet üyelerinden biri, her hâlükârda duruma farklı bakardı.

Cemiyet, Ahundzâde'nin tasarısını, “fenn-i tabiata kati derecede elverişli olmadığına” kanaat getirmiş; harflerin ıslahı “kemal derecede umur-ı müşkileden” olduğu inancını öne sürmüştür (Akçura, 1981: 35-36). Kabul etmemeleri kendilerini dönemin hangi şartları dâhilinde bir sıkıntıya sokacaktır bu gün dahi tartışmaya açık bir konudur ama bizim kanaatimizce temel gerekçe kendilerini havstan kabul edip avam ile diyalogun o kadar da önemli olmadığına inanmış olmalarıdır.

⁴⁰ Ahmet Karaca, “Azerbaycan Türk Tiyatrosunun 125.Yıldönümünde Büyük Türkçü Mirza Fethali Ahundzâde” *Azerbaycan*, 1998, Yıl: 47 No: 324, s.29

⁴¹ Bu layihada Ahundzâde, Arap harflerinin yine sağdan sola ancak bitişmez bir şekilde yazılmasını, sesli harflerin de ayrıca belirtilmesini öneriyordu. (Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İst., 1943, s.1460.)

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin, fenn-i tabiata kâfi derecede elverişli görmediği ve kemal derecede umur-ı müşkileden saydığı ve fikir babasına bir Mecidiye nişanı vererek geri gönderdiği bu teşebbüs, Türkiye'de ancak 1928'de, yani bu girişimden 64 yıl sonra Mustafa Kemal gibi askerî dehası olan biri tarafından gerçekleştirilebilmiştir (Uca, 2001: 365-382).

Temkinli bir Batılılaşmadan yana olan Ahundzâde'nin hayatında, birbirine bağlı üç tema; eğitim ve öğretimin yaygınlaşması; laiklik ve edebî canlanma önemli bir yer tuttu. Çağdaşlaşmanın ilk şartı olarak eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasını gördü. Mezhep çatışmalarını önlemek için laikliğin gerekli olduğuna inandı. Aydınlanmacı düşüncelerin geniş halk kitlelerine iletilmesi için de yerel dilde edebiyatın canlanması gerektiğini savundu.⁴² Yerel dilde canlanma da ancak ve ancak konuşma dili ile yazı dili arasındaki farkın ortadan kalkması hâlinde olabilecek bir durumdu. Bunu da İstanbul'daki aydınlarla dilde sadeleşme için çıkacakları uzun ve zorlu bir mücadele ile başaracaklardı.

Düşünce hayatında ve kalbindeki Türklük sevgisi hiç dinmeyen Ahundzâde, Türk Dünyası'na hizmeti hayatının her döneminde sürdürdü. Azerbaycan'ı Batı'ya ilk tanıtan aydın oldu. Düşüncesiyle, gayesiyle hatta giyimiyle hep Azerbaycan'ı düşündü (Caferoğlu, 1940: 25). Ahundzâde'deki idealizm millî bir boyuttaydı ve bu boyutu kendisinde fark eden herkes onun düşüncelerini İstanbul'da da olsa yaşatmaya çalışmış, büyük Türk birliği için mücadele etmiştir.

Kafkasya'da, Azerbaycan'da çeşitli okulların açılması için gayret gösterdi. Mirza Şefi Vazeh ile birlikte bir basın yayın müessesesi kurmak istedi ama Çar hükümeti izin vermedi (Baykara, 1966: 54). Çünkü karşısında güçlü bir Türk birliği görmek istemiyor, asırlardan beri Avrupa için tehlikeli olduğu kadar kendisi için de tehlikeli olan Türkleri tekrar tek bir çatı altında görmek istemediği gibi cihannüma anlayışı ile karşısında görmek istemiyordu.

Türk dünyasında Avrupai edebiyatın ilk başarılı temsilcilerinden biri olarak dünya çapında ün kazandı. XIX. asrın ikinci yarısında Batı Avrupa'da en çok tanınan Şarklı

⁴² Tadeusz Swiğtochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905- 1920*, İst.,1988, s.44-45

yazar o oldu. Çünkü o, bu yüzyılın en büyük edebî şahsiyetlerinden biriydi. Eserleriyle İran edebiyatını da etkiledi ve yön verdi (Akınar, 1994: 55-59;71-94). O, İran inkılabının da ilk habercisiydi ve eserleri, İran'daki halkların uyanmasında da etkili oldu (Baykara, 1966: 163).

2.2. OSMANLI DEVLET ÇATISI ALTINDAKİ AYDIN VE YÖNETİCİLERİN TÜRKÇÜLÜĞE KATKILARINA GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı devlet çatısı altında, öncelikli olarak Türkçülüğe doğrudan katkısı olan aydın ve yöneticiler, bunu devletin bekası için, Osmanlı toplumunun tek bir çatı altında kalmasını sağlamak için yürürlüğe koyduğu kanun ve yasalarla yaptığı gibi bir araştırma merakı doğrultusunda da bilimsel çalışmalarla ortaya koyarak yapmıştır.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketlerinin en yoğun ve karmaşık olduğu bir yüzyıldır. Tanzimat Fermanı gibi Islahat Fermanı gibi I. Meşrutiyet'le birlikte ilk anayasanın yani Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi gibi toplumsal dönüşüme sebep olan devletin yürütme biçimi söz konusu dönemin aydınlarını bir ikileme düşürdüğü gibi birçok şeyi sorgulama fırsatı vererek daha ideal bir yönetim biçimini aramaya sevk etmiştir.

Yukarıda dile getirdiğimiz dönüşüm unsurlarının halka benimsetilme aşamasında kurumsal bir organa ihtiyaç duyulmuştur ki devlet bunu eğitim kurumları üzerinden sağlamaya çalışmıştır. Geleneksel eğitime alternatif eğitim sistemi getirilerek Batı medeniyetinin kurumlarındaki pozitivist ve rasyonalist yaklaşımlarla eğitim-öğretim desteklenmiştir. Geleneğin temsilcisi mahiyetinde eski eğitim kurumları da varlığını devam ettirmiş ancak toplumsal alanda insanların giyim kuşamalarından tutun da olması gereken evrensel doğrularda bile bir ikilik ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı'da 19. asrın fikrî ve sosyal hayatında yöneticilerle beraber edebiyatçı olarak yazar ve şairlerin de etkisi çok önemli bir yere sahiptir. Tanzimat şairleri ve yazarları Batı medeniyetinden gelen felsefi anlamda birçok konuya ilgi duymuşlar ve bunları düşünce yazılarında kullandıkları gibi edebî olarak ortaya koydukları hikâye, roman, şiir ve hatta tiyatrolarında dile getirmişlerdir. Orhan Okay'ın ifadesiyle “Konunun

edebiyatla ilgisinin azalıp daha bilinçli olarak sosyolog ve fikir adamlarınca ele alınması ise ancak yirminci yüzyıl başlarından itibaren görülebilecektir.” (Okay, 2005: 15).

Osmanlı devlet çatısı altında almış olduğu görevler doğrultusunda Avrupa’dan aldığı eğitim bilgilerini toplumsal hayata doğrudan aktarmaya çalışan bir isim olarak en başta aklımıza Ahmet Vefik Paşa gelmektedir. Ahmet Vefik Paşa, 3 Temmuz 1823’de İstanbul’da doğmuştur.⁴³ Ahmet Vefik Paşa, ilk eğitimiyle ilgili hemen hemen bütün bilgileri aile çevresinden edinmiştir. 1832 tarihinde Mühendishane-i Berr-i Hümayun’a girmeyi başarmış ancak bitirme imkânı olmamıştır. Çünkü babası 1824’te, Paris Sefirliği’ne atanan Mustafa Reşit Paşa’nın maiyetinde Paris’e giderken oğlunu da beraberinde götürmüştür. Ahmet Vefik Paris’te Saint-Louis lisesine kaydolmuş ve bu liseyi iyi bir derece ile bitirmiştir. Avrupa’da görmüş olduğu eğitimin uygulamasını almış olduğu her görevde ortaya koymaya çalışacak bir disiplini hayatı boyunca sürdürmüştür.

İstanbul’a döndüğünde Bâb-ı âli Tercüme Odası’na memur olarak atanır ve bu tarihten itibaren de çeşitli görevlerde yer alır. Herkes eğitim seviyesince duyar, düşünür ve yetenekleri ölçüsünde gerek kendisi için gerekse içinde yaşadığı toplum için mücadele eder. Ahmet Vefik Paşa, Avrupa’yı gördükten sonra yetenekleri doğrultusunda toplumunu aydınlatmaya, Avrupa ayarında bir medeniyet seviyesine taşımaya çalışmıştır.

Ahmet Vefik Paşa’nın memuriyeti ve politik hayattaki rolleri şöyle dursun bizi asıl ilgilendiren Paşa’nın Türkçülüğe katkıları ki H. Fethi Gözler bunu şu şekilde ifade eder: Paşa’nın büyüklüğü iki ana esasa dayanır:

1. Mahalliye kıymet vermesi,
2. Selçuklular ve Osmanlılardan evvel bir Türk varlığına inanmış olması.

⁴³ Paşa’nın doğum tarihi üzerinde değişik görüşler vardır. 3 Temmuz 1823 tarihini bu görüşlerin en gerçeği olarak kabul ettiğimizden ötürü yazımıza bu tarihi almış bulunuyoruz. Daha geniş bilgi için bakınız: “M. Zeki Pakalın-Ahmet Vefik Paşa. H. Fethi Gözler-Türk Büyüklerinin Doğum-Ölüm Tarihlerinde Görülen Farklar: *Türkelî Dergisi* 20 Eylül 1952.

Paşa, mahalli olana ayrı bir kıymet veriyor çünkü inancı doğrultusunda asırlardan beri süregelen Türk toplumunun yaşantısında da estetik öğeler, bedii unsurlar buluyor ve bununla övünerek insanları bu yönde bir yaşama teşvik ediyordu.

Paşa'nın bu tavrını Ziya Gökalp şöyle ifade ediyor: “Ahmed Vefik Paşa'nın bu ilmî Türkçülükten başka bir de bedî Türkçülüğü vardı. Evinin bütün mobilyaları, kendisinin ve aile fertlerinin elbiseleri umumiyetle Türk mamulâtmdandı. Hatta çok sevdiği kızı Avrupa tarzında bir terlik almak için çok ısrar ettiği hâlde, “evime Türk mamulâtmdan başka bir şey giremez” diyerek bu arzusuna engel olmuştu. Ahmet Vefik Paşa'nın bir orijinalitesi de, Moliere'in mudhikelerini (komedilerini) Türk âdetlerine uydurması ve şahısların adlarını ve hüviyetlerini Türkçeleştirmek suretiyle Türkçeye aktarması ve millî bir sahnede oynatması idi.” (Gökalp, 2008: 7).

Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçülük için attığı en önemli adımlar hem tarih hem de Türk dili sahasındadır. Özellikle yapmış olduğu çeviriler kendi dönemi için Türkçülük için birer mihenk taşıdır. Kurguyu Türkçe kelimelerle yeniden ortaya koyma çabası şüphesiz Türk dilinin sınırlarını genişletmiştir.

Bununla birlikte Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türki* adlı eserini, Çağatay lehçesinden Türkiye Türkçesine çevirmiş olması Türkçülük gayesiyle ilgilidir. Bunun için Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın kim olduğu üzerinde kısaca durmak yerinde gerekirse, Ebu'l Gazi Bahadır Han (1603-1663) Türk Çağatay Edebiyatı'nın büyük Türkçüsü ve en tanınmış bilgin bir hükümdarıdır. Ayrıca iyi bir yazar ve şairidir. Ürgenç şehrinde doğmuştur. Muhammet Han'ın oğludur. Özbeklerin arzusu üzerine 1642 tarihinde Ürgenç Han'ı olmuştur. Hanlığı her ne kadar yirmi bir yıl sürmüşse de hemen hemen hep savaş içinde geçmiştir. Buhara Özbekleri, Safevî Şahları, Kalmuk Hanları ve Ruslarla devamlı savaşmıştır.

Ebu'l Gazi Bahadır Han Türklüğe tutkundur. Türk tarihinin kaynaklarını, efsane ve kahramanlık menkıbelerine varıncaya kadar incelemiş olan bir tarih bilginidir.

Onun iki önemli eseri, adının tarih boyunca anılmasına sebep olmuştur:

- 1- *Şecere-i Terakime* (Türkmenlerin Soy kütüğü).
- 2- *Şecere-i Türki* (Türk Soy kütüğü)dür.

Birinci eserini 1660 tarihinde yazmış, *Şecere-i Türki*'yi ise tamamlamasına az kalmışken 1663'de vefat ettiği için eseri oğlu Enuşe Han tamamlamıştır. Ebu'l Gazi Bahadır Han, *Şerece-i Türki* adlı eserinde kendi hanedanları ile Yâdigâr Sülâlesi Özbek Şihan hanlarının tarihini anlatırken Türkistan tarihini de anlattığı için eser, devrin sağlam bir kaynağıdır.

Ahmet Vefik Paşa'nın tarih alanındaki ileri görüşlerine yer veren eseri, Dârü'l-fünûn'da okuttuğu derslerin bir özeti mahiyetinde olan *Hikmet-i Tarih*'tir. Bu eserin en ilgi çekici yanı, o devrin tarih kaynakları ile tarih metodundan bahsetmesi ve Tanzimat'ın getirdiği yeni görüşlere yer veriyor olmasıdır.

“Tarih-i kadim [eski çağlar tarihi] kitaplarında el-yevm [bugün] hâlâ dört türlü mehaz kaynak ve esas olup birincisi ağızdan ağıza geçen bilgilerdir. İkincisi en iptidâ [ilk, en önce] tarih zapteden [yazan] milel-i kadîmeden [eski milletlerden] fakat Yunan müelliflerinin asan [eserleri] kalmış olmağla onlar rivayetleridir. Üçüncüsü dahi azmine-i mutevassıtada [ortaçağda] memâlik-i şarkiyye [doğu memleketleri] müelliflerinin bâzı halk ağzından destan ve efsâne ihzâr [huzura getirme, hazır etme, toplama] ile â'sâr-ı kadîme [geçmiş, eski yüzyıllar] üzerine tastir eyledikleri [yazdıkları] düzensiz hikâye ve şehnâmeleri bazılarının tarih makamında zabt ve tedvin etmeleriyle [derleyip düzenlemeleriyle] meydana gelen kitaplardır. Dördüncüsü her diyarda ve elhusus [özellikle, özel olarak] Elcezire [Mezopotamya] ve Şam ve Mısır ve Yunan'da hafr ü keşf [toprağı kazıp açma, meydana çıkarma] ve envâ-ı tekellûf [çeşitli iş, uğraşma] ve tedkikat [incelemeler] ile şerh ve tefsir kılınan [açıklanıp ve yorumlanan] antika yâni eşyay-ı antika [tarihi değeri olan eski eşya] tâbir olunan kitabe ve levayih [yazıt ve levhalar] ve mermer tasvir heykeller ve asar-ı ebniyle [yapı kalıntıları] ve meskukât (paralar) misillû [gibi, benzer] metrukât-ı garibeden [acayip kalıntılardan] istihrâc olunan [netice çıkarılan] malûmattır.⁴⁴”

Görüldüğü üzere Ahmet Vefik Paşa, Avrupa'daki eğitim hayatının uzantısını kendi dönemi içinde bir tarihçi olarak bir aydın ve gözlemci olarak ispat ediyor. Tarihle ilgili diğer bir eseri *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*'dir.

⁴⁴ *Tasvir-i Efkâr*, Sayı:73, 1863

Bu eserinde ise Osmanlı tarihini altı bölüm içinde, doğuşundan Tanzimat'a kadar, anlatmış ve özellikle olayların sebep ve sonuçlarını incelemeye çalışmıştır.

Türk dili ile ilgili çalışmalarının başında *Lehçe-i Osmanî* gelir. Eser halk arasında konuşulan Türkçenin ilk lügatı diyebileceğimiz nitelikte bir eserdir. *Lehçe-i Osmanî* iki ciltten ibarettir. Birinci ciltte sırf Türkçe kelimelerden, ikinci ciltte ise dilimize girmiş olan Arapça ve Farsça kelimeler belli bir nizam doğrultusunda açıklanarak hazırlanmıştır.

Ahmet Vefik Paşa'nın gündelik hayatta halkın konuştuğu Türkçenin sözlüğü olarak kaleme aldığı bu eser, iki cilt hâlinde hazırlanmış olsa da mukaddimesiyle birlikte o dönemde Türkçenin yabancı dillerden girmeye başlayan kelime silsilesi karşısındaki konumunu gözler önüne sermiştir. Avrupa'ya giden aydınların adapta, taklit niteliğindeki eserlerle birlikte dilimize akın eden yabancı kelimeleri teşhir ederek muadillerini Türkçe üzerinden göstermiştir.

Lehçe-i Osmanî'de Farsça, Arapça ve diğer yabancı dillerden Osmanlıcaya geçmiş sözcükleri göstermekle birlikte Türkçeye ayrı bir ihtimam ve ilgi göstermiş, Türkçenin diğer diller karşısında yok olmaya mahkûm bir şekilde, boyunduruk altında kalmasını istememiştir. Türkçe kelimeler üzerinde ayrıca açıklamalar yaparak söz konusu kelimeyi daha çok yaşatmak istemiş ve gündelik hayattaki kullanımlarda yerleşmesine olanak sağlayacak nitelikte betimlemelerde, tanımlamalarda bulunmuştur.

II. Mahmud'un askerî alanda yapmış olduğu yeniliklerle birlikte başladığını iddia edebileceğimiz Türkçenin sadeleşme süreci Ahmet Vefik Paşa'yı da bir hayli düşündürmüş ve meşgul etmiştir. Türkçenin sözcük türetme aşamasında zengin bir yapıya sahip olduğunu görmüş ve "*Veysiler gibi yazmak hüner değildir, Türkçe yazmak hünerdir.*" diyerek kendi döneminin okuryazar kimselerini bu hususta sade bir Türkçe ile yazmaya teşvik etmiştir.

Türkoloji'nin tam olarak gelişmediği bir dönemde, tarihe olan merakı ile birçok yeni bilgiye ulaşması onu Türkçe üzerinden milliyetçi bir kişiliğe sürüklemiştir. Bunu şu ifadeleri gerekçesiyle de söylemek mümkündür:

- a- Osmanlıca denilen “Türkçe” Oğuz lehçesinden meydana gelmiştir. Türk dilinin bir lehçesidir.
- b- Osmanlıcanın kökü Türkçedir. Halis Türkçeye benzemeyen bir dil haline gelmesinin sebebi, dile sonradan Arapça ve Farsça kelimelerin sokulmasından ve yabancı dil kurallarına açık olmasından ötürüdür.
- c- Türk dilinin Osmanlıcadan ayrı olarak Çağatay, Uygur ve Kıpçak lehçeleri vardır (Gürsoy, 1991: 68).

Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani*'nin mukaddimesinde Türk dilleri hakkında verdiği bilgiler, onun dildeki Türkçülüğünü daha belirgin bir biçimde ortaya koyar, özellikle Türkçenin lehçeleriyle ilgili yapmış olduğu temellendirmeler kendi dönemi için çok önemlidir:

“Elsine-i Türkiyye’de [Türk lehçelerinde] diller en mukaddem [eski] münteşir [etrafa yayılmış] olan Oğuz şubesi Tataristan ve Türkistan’i bir zaman Bahr-i Şarkî’den [Doğu denizinden] Macaristan’a kadar kavrayub hâlâ Guz lisânı dinür. Anın yenisi Türkmen lisanı, İran ve Suriye’yi kaplayıp Anadolu’ya inmiş, mürûr-u zaman [zaman aşımı] ile *Lehçe-i Osmani*’yi [Anadolu Türkçesini] tevlid etmiştir [meydana gelmiştir]. Fergane’den Hind’e doğru yayılıp Halaç [Kalaçların dili] Efgan’a karışmıştır. Eski şübelerden Kıpçak lisanı Hive’den Sibir ve Kırgız ve Koman ve Bulgar gibi Kazan etrafını istilâ etmiştir. Ve Uygur dili Çin taraflarından Kâşgar’a doğru yayılıp andan yedi yüz tarihlerinde Çingiziyân, [Cengizogulları] akvam-ı Türk [Türk kavimleri] ve İslâmiyete duhûl eylediklerinden Çağatay lisanı mütevellid olup [doğup, meydana çıkan] sekiz yüz avamında [yıllarında] ziyade şuyû bulmuştur [yayılmıştır]. Elyevm [bugün, hâlâ] Uygur ve Kıpçak ve Çağatay kitapları “Mahbubü’l-Kulûb⁴⁵” telifi gibi güzel eserler ve husûsen [özellikle] altı yüzden sekiz yüze kadar meydana gelen Selâçika [Selçukoğulları], Türkmânî ve Osmanlû kitapları kesretle [çok fazla] tabolunup bunların tettebbuu ile lisanımızın şübelerinin ihtilâfatı [uyuşmazlıkları] anlaşılmalıdır.” (akt. Gürsoy, 1991, s.48).

Yukarıdaki ifadelerden de hareketle diyebiliriz ki Türkçülüğü, Türklerin kendine özgü bir dilinin olduğunu ve bunu yaptığı çalışmalarla ortaya koyarak söz konusu Türk dilinin edebiyatının, sanatının olması gerektiğini düşünerek desteklemiştir.

⁴⁵ Ali Şîr Nevaî, *Gönüllerin Sevgilisi*, 1500

Lehçe-i Osmanî (1876), Ebu'l Gazi Bahadır Han'dan *Şecere-i Türki*'yi (1864) tercüme etmesi, Belin ile Ali Şîr Nevâî'nin *Mahbûb'ül-Kulûb* adlı eserini çıkarması, Türk atasözlerini derleyip *Durub-ı Emsal-i Osmaniye* (1852) adı altında bastırması Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçülüğe katkısının en önemli kanıtıdır. *Hikmet-i Tarih* (1863); *Fezleke-i Tarih-i Osmanî* (1869) adlı eserleri de küçük de olsa dönemin eğitim kurumlarında okutularak toplum millî bir bilinçlenme sürecine sokulmuştur.

Türk edebiyatına katkıları doğrultusunda 19. yüzyılın diğer bir Osmanlı aydını Feraizcizâde Mehmet Şakir Efendi'dir. "Duru Türkçe yazmış bir Tanzimat Moliere'i" olarak nitelendirilen Mehmet Şakir 1852 yılında Bursa'da doğmuştur. Feraizci Hacı Hasip Efendi'nin oğlu, Hacı Muzaffereddin'in torunudur. Anne ve baba tarafından Buharalıdır. "Feraizci" unvanı şer'i miras ilmiyle uğraşan kişilere verilen bir unvandır.

Mehmet Şakir'in annesi Fatma Hanım ilk eşinden ayrıldıktan sonra Bursa'da sahaflar çarşısında bir dükkânı olan Hacı Hasip Efendi ile evlenir. Hacer ve Emine adlı iki kız kardeşten sonra dünyaya gelen Mehmet Şakir, çocukluğunu Bursa'da Alacamescid Mahallesi'nde bulunan ahşap evlerinde ablalarıyla oynayarak geçiren, içine kapanık bir çocuktur. Zaman zaman babasıyla kitapçı dükkânına giderek orada kitaplarla uğraşıp kendisini geliştirme imkânı bulmuştur.

Devrin eğitim geleneklerine bağlı kalarak düzenli bir öğrenim görmeyen Mehmet Şakir, ilk derslerini babasından almış; ondan Arapça sarf-nahiv bilgileri ve Fransızca öğrenmiş. On iki yaşındayken babasını kaybetmiş. On beş yaşındayken Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti mektubi kalemine memur olarak girmiş daha sonra aynı kalemde mümeyyizliğe yani düzeltmenliğe geçmiştir.

Hüdavendigâr gazete ve basımevinin müdürlüğü (1872-1898), Bursa Mülkiye İdadisi'nde edebiyat ve ahlak öğretmenliği (1892-1897) gibi görevlerde çalışmış, Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa Valiliği sırasında onun tiyatro çalışmalarına yardımcı olmuş Bursa'da temsiller veren Fasulyeciyon Kumpanyasının Ermeni oyuncularına diksiyon dersleri vermiş.

“Feraizcizâde Matbaası” adlı özel bir basımevi kurmuş (1883), Bursa ilindeki ilk dergi olan aylık “*Nilüfer*” dergisini yayımlamış (1887-1891, 60 sayı olarak) *Nilüfer*’in kapanmasından sonra “*Gündoğdu*” adlı başka bir dergi çıkarmış, Kırklareli tahrirat müdürlüğünde bulunmuş, Niğde tahrirat müdürlüğüne atanınca görevinden ayrılıp Bursa’ya dönmüş ve döndüğü yıl kalp krizinden ölmüştür.

Yukarıda kısaca hayatını özetlediğimiz Mehmet Şakir de bütün Tanzimat yazar ve aydınları gibi İslam kültürü ile Batı kültürünü bir arada kavrama, kullanma, her ikisini de bağdaştırma ve aralarında bir denge kurma çabası göstermiştir. Örneğin Arap ve Acem atasözlerinin çeviri ve açıklamaları (Sadirafü’l-Arap, Sanihatü’l- Acem) *Nilüfer* dergisinin her sayısında verilmiştir.

Yine *Nilüfer* dergisinde İslamiyet’le ilgili menkıbelerin yanında Çağdaş astronomiye dair makaleler de yayımlamıştır. Avrupa’dan yapılan çevirilerle Avrupalının o güzel yolunu tutmuş sayılamayacağımızı çünkü başka ulusların ahlak ve duygularının bize uymadığını, bundan dolayı Batı eserlerinin fazilet olarak kabul edilmesi hâlinde ahlakımızın bozulacağını beyan etmiştir.

Mehmet Şakir’e göre “mademki toplumun zihniyetinin şekillenmesinde edebî metinlerin rolü büyük o hâlde, edebî metinleri kendi yaşayış tarzımızla uyumlu olarak oluşturmalı ahlakımızın bozulmasına müsaade etmemeliyiz.”

Dergilerindeki yazılarından anlaşıldığı üzere Mehmet Şakir’in bilim ve sanat alanındaki çalışmaları, dil ve tiyatro üzerinde toplanır. O dönemin yazar ve entelektüel kimliğinin en temel yetisi, dönemin bu sanat türü ve konusuna dair söyleyecek şeylerinin olmasına bağlıdır.

Nitekim kendisinin *Nilüfer* dergisindeki yazılarının genellikle sade bir dil ve dolambaçsız anlatımla kısa cümlelerle yazılmış olması, Türk diline dair söyleyeceklerinin olduğunu gösterdiği gibi, söylediklerini de pratikte gösterme çabası içerisinde olduğunu göstermektedir. Türkçenin Farsçadan daha zengin bir dil olduğunu savunan Ali Şir Nevai’nin *Muhakemetü’l Lügateyn* adlı eserini Türkiye Türkçesine

çevirerek tefrika etmesi, onun bu yoldaki yani Türkçenin sadeleşmesi yolundaki çabalarının ilk örneğidir.

Türkçenin sadeleşmesi, yabancı sözlerden arınması görüşüne tutkuyla bağlanan yazar dil üzerine yazdığı “*Perseng*” (dilbilgisi) adlı eserinde Türkçenin Farsça ve Arapçadan daha zengin bir dil olduğunu söylüyor. Bununla yetinmeyip daha da ileri giderek “Türk Dilinin Lisan-ı Âdemi, menşe-i zeban-ı umumi” yani “Âdem’in dili bütün dillerin kaynağı” olduğu varsayımını ileriye sürmüş ve bütün dilbilgisi terimlerini millî bir bakış açısı ile Türkçeleştirmiştir.

Mehmet Şakir’in tiyatroculuğuna baktığımızda tiyatroyla ilgili eserlerin ilk örneklerini Moliere yolunda komedyalar oluşturur. Sade dil politikasında olduğu gibi, tiyatrolarında da Bursa Valisi olan Ahmet Vefik Paşa’nın etkisi, çok önemli derecede görülür.

Mehmet Şakir tiyatrolarında klasik geleneğe uygun olarak kendinden önceki eserlerden yararlanmakla birlikte, oyunlarda kendi kişiliğini korumuş, Batıdan aldığı çerçeve içinde kendi çağının töre ve düşüncelerini vermiştir.

Kuvvetli bir Doğu kültürüyle yetişmiş olan Mehmet Şakir, sanat alanındaki tutumunu anlatmak için oyunlarından ilkin (*İnatçı Yahut Çöpçatan*) başına yazdığı önsözde, o devirde Batıdan gelen yeni edebiyat türlerini incelediğini, eski edebiyatın artık verimsizleştiğinden bahsediyor. Türler yerine, yeni edebiyatın komedyalar türünü benimseyerek hem okuru eğlendirmek, hem de o vesile ile görenekleri ortaya koymak istediğini söylüyor. Bunu yaparken de çeviri yerine telif eser verme yolunu seçtiğini beyan etmiştir.

Mehmet Şakir’in eserlerinin 4 tanesinde (*İnatçı Yahut Çöpçatan, Evhami, Kırk Yalan Köse, Yalan Tükendi*) Moliere’in oyunlarındaki karakter ve oyunların etkisi görülür. Ancak nasıl ki Moliere kendinden önceki Latin komedyacıların işledikleri konuları tip ve karakterleri kendi çağına göre yeniden uyarlamışsa Mehmet Şakir de Moliere’in eserlerindeki tip ve karakterleri olduğu gibi aktarmayıp kendi açısından yeniden yaratmıştır.

Oyunları yayınlanış sırasına göre şu şekildedir: *İnatçı Yahut Çöpçatan* (1885), *İcab-ı Gurur Yahut İnkılab-ı Muhabbet* (1885), *Evhâmi* (1886), *Kırk Yalan Köse* (1886), *Yalan Tükendi* (1886), *Teehhül Yahut İlk Göz ağrısı* (1886).

Tiyatroculuğunun yanında Salnâmecilikle de uğraşan Mehmet Şakir Bursa'ya ait 1301/1885-1302/1886 tarihli salnameleri kendisi hazırlamış ve Feraizcizâde Matbaasında bastırmıştır. Hazırlamış olduğu salnamelere de şekil olarak yenilik getirmeye çalışmıştır.⁴⁶ Kendi dönemi için edebî türlerin geleneksel formları yerine yeni bir form denemek de dilin sınırlarını dolayısı ile Türk dilinin sınırlarını zorlamayı gerektirir ki kendisi bu yönü ile de Türk diline katkıda bulunmuştur.

Çalışmaları kapsamında diyebiliriz ki kendi döneminin edebiyat alanında yenilik için Batı medeniyetinden getirdikleri ile bir farkındalık yaratarak kendisinden sonra gelenler için Türk diline ve dolaylı da olsa Türkçülüğe hizmet etmiş biridir. Çalışmaları Ahmet Vefik Paşa tarafından desteklendiği gibi Türkçülüğe ve Türk diline en az onun kadar duyarlı biri olmuştur.

Türk dilinin gelişimine ve sadeleşmesine dolaylı olarak da olsa katkı sağlayan başka bir Paşa da Ahmet Cevdet Paşa'dır. Dolaylı olara da olsa diyoruz çünkü söz konusu dönemde (19. yüzyıl) Türk dilini sadeleştirme düşüncesi doğrudan bir hedef haline gelmiş değildi. Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatına dair kısaca değinmek gerekirse Bulgaristan'ın Lofça kasabasında 1822 yılında doğmuş, asıl adı Ahmet olmakla birlikte "Cevdet: iyilik, güzellik, kusursuzluk." mahlasını sonradan almıştır. Babası Lofça'nın ileri gelen meclis üyelerinden Hacı İsmail Ağa'dır.

Lofça, söz konusu tarihlerde kültürel açıdan zengin bir yapıya sahiptir. Nitekim Ahmet Cevdet Paşa gibi Müşir Derviş Paşa ve Mithat Paşa ilk eğitimlerini bu kasabada almışlardır. 1839 yılında İstanbul'a gelerek bugün Fatih'te Çarşamba Pazarı'ndaki Papazoğlu Medresesi'ne girerek Fatih Camii'nde Fıkıh, Tefsir, Hadis ilimleri ile ilgili eğitimine devam etmiştir.

⁴⁶ Cevdet Kudret, *Feraizcizâde Mehmet Şakir*, Menâzir'ül Letaif (Güldürücü Manzaralar) Üçüncü Manzara Evhâmî, Varlık Yay. İst., 1974.

Arkadaş grubu içinde maddi durumu en iyi olan kendisi olduğu için medresedeki derslerin dışında yürürlükten kaldırılmış olan Aritmetik, Cebir, Geometri, Astronomi ve Fizik ilimlerine dair kitaplar okumakla birlikte özel dersler de almıştır. Bunların arasında dönemin öne çıkan aydın hocaları İmamzâde Esad Efendi, Antakyalı Said Efendi, Hoca Yahya Efendi, Hafız Seyyid Efendi, Amasyalı Kara Halil, Arnavut Ali, Vidinli Hoca Efendi gibi isimleri sayabiliriz.

Akabinde Murat Molla Tekkesi'nde Farsça öğrenmeye başlamıştır. Tekke'de ilim ve kültür için kapsamlı bir hizmet söz konusudur ki buraya gelenler arasında padişahı bile görmek mümkündür.

Ahmet Cevdet Paşa, dergâh dışında *Şevket* ve *Urfî Divanları*'nı okumak üzere dönemin edebiyat ve kültür evi olarak kabul edilen Fehim Efendi'nin konağına giderek toplumun önde gelen simaları ile yakın dostluklar kurmuştur. Dönemin edip ve aydınlarıyla oturup kalkması Ahmet Cevdet Paşa'ya şiir yazma hevesi de kazandırmış ki yazdıkları üzerine Fehim Efendi kendisine "Cevdet" mahlasını vermiştir.

Murat Molla Tekkesi şeyhinin yerine görevlendirilmesiyle birlikte devlet ricalini de yakından tanımaya başlamış ve 1844'te Premedi kadılığına getirilerek devlet hizmetine de başlamıştır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Sadrazam Mustafa Reşit Paşa ile yolları kesiştikten sonra görev ve sorumlulukları biraz daha artmıştır. Avrupa standartlarında bir eğitim-öğretime duyulan ihtiyacın gereği Meclis-i Maarif kurulmuş, Mekteb-i Umumiye Nezâreti oluşturularak sıbyan mektepleri belirli bir nizamda yürütülmeye başlanmıştır ki bu noktada 1850 tarihinden itibaren Ahmet Cevdet Paşa, Meclis-i Maarif'in aylık lâyhalarını [tasarılarını] yazma hususunda görevlendirilmiştir.

Bu alandaki çalışmalarıyla da Reşit Paşa'nın güvenini kazanmış olan Ahmet Cevdet Paşa, Avusturya'da Macarlar ayaklanmasına bağlı olarak Bükreş'e görevlendirilmiştir. Bükreş'te Fuat Paşa'ya Reşit Paşa'nın direktiflerini sunduktan sonra İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a dönüşünde Reşit Paşa'nın güvenini biraz daha kazanmıştır ki akabinde Macar mültecilerini, Osmanlı topraklarında himaye kararını, Reşit Paşa,

Ahmet Cevdet Paşa ile yaptıkları istişare sonunda almış ve devlet uluslararası alanda prestij kazanmıştır.

Bununla birlikte Bükreş'te Keçecizâde Fuat Efendi [sonradan paşa olmuştur] ile tanışır. Fuat Efendi'nin rahatsızlığı münasebetiyle İstanbul'a döndükten sonra birlikte Bursa kaplıcalarına gitmişlerdir.

Burada kaldıkları süre zarfında iki önemli çalışmayla İstanbul'a geri dönmüşlerdir. Bunlardan birincisi *Kavaid-i Osmaniye* [Osmanlı Kaideleri] risalesi, bir diğeri ise *Şirket-i Hayriye* nizamnâmesidir. Söz konusu eserlerin ortaya çıkışıyla ilgili Cevdet Paşa'nın hatıralarına baktığımızda Türkçenin, Türk dilinin o günkü içinde bulunduğu süreci etraflıca öğrenmiş oluyoruz:

Bursa'da iken Fuat Efendi (Paşa) ile birlikte bir hayli düşündük ve bir de dilimizin aslı Türkçe olduğu hâlde Arapça ve Farsça ile karışmış olduğundan doğruca okuyup yazabilmek için Arapça ve Farsçadan kimi kuralları öğrenmek zorunludur.⁴⁷

Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Osmanlıca olarak bilinen dilin, ümmet anlayışı doğrultusunda İslamiyet'in etkisinde gelişen Arap ve Fars kültüründen beslenerek Türkçenin Arapça ve Farsça karşısında etkinliğini yitirmiş durumda olduğu anlaşılacaktır. Çünkü Osmanlıca bilmenin kaidelerinden biri Farsça, Arapça kural ve kaidelerinin zorunluluğunu fark eden Paşalar, bu duruma bir çare düşünmeye başlamışlardır.

“Oysaki dilbilgisi ve sözdizimini içine alan bir kitap henüz yazılmamış olduğundan kendi dilimiz için gerekli özel kuralları öğrenmek üzere bütün Arapça dilbilgisi ve Farsça kuralları okumak zorunda olduğumuzdan ötürü Osmanlı dili kurallarını bir araya toplayan bir kitap yazılmasının gereği, yazarlarca apaçık bir gereksinme olduğundan buna da Bursa'da iken çaba harcadık.”⁴⁸

Türkçenin Osmanlıca içerisindeki o günkü konumunu ortaya koyabilmek için söz konusu diğer Arapça ve Farsçanın gramer kurallarının da aynı kitapta toplanılmasını uygun gören Paşalar, Türk diline kitapta ayrıca temas ederek millet olarak Türkleri de

⁴⁷ Ahmet Cevdet, *Tezâkir-i Cevdet* IV, s.44-45

⁴⁸ Ahmet Cevdet, *Tezâkir-i Cevdet* IV, s.44-45

Osmanlı çatısı altında göz önünde bulundurmaya çalışmışlardır. Türkler ki devletin millet olarak asıl unsurunu oluşturmaktadırlar, ancak asırlar önce girilen İslam medeniyeti çizgisinde zamanla geri planda kalmışlardır. Millet kavramından ziyade dinî mensubiyetin öncelikli olduğu bir süreç zirve noktaya ulaşınca (1789) milliyet kavramına dayalı yeni bir duyuş ve düşünüşle Osmanlı çatısı altındaki Türkleri de öncelikli olarak dillerindeki fazlalığı Arapça ve Farsça üzerinden hissetmişlerdir.

“Şöyle ki, Fuat Efendi ile birlikte gezi yerlerine ve öbür yerlere atbaşı birlikte giderken bu iki konuyu söyleşirdik ve dinlendiğimiz yerde sözümler çoğunlukla onlar üzerine toplanırdı. Ve odalarımızda yalnız kaldıkça o, sözü geçen şirketin tasarısını yazardı. Ben de Osmanlı dilinin kurallarını toparlayıp yazardım. Bursa’da bir aya yaklaşan oturma süremizde ikisi de tamam oldu. Altmışaltı senesi zilkadesinin sonunda Bursa’dan dönüşümüzde İstanbul’a hediye olmak üzere birçok Bursa kumaşlarıyla, bu iki armağanı da birlikte getirdik. Fakat Bursa’da yaptığım kitap kabataslak bir şey olduğundan güzelce bir elden geçirmeğe muhtaçtı. Eksiklerini İstanbul’da tamamlayarak *Kavâid-i Osmaniyye* adını verdim. Sonra uygulamada *Kavâid-i Osmaniyye*’nin yeni başlayanlara öğretilmesinde ve anlatılmasında güçlük çekildiğinden onun özeti olmak üzere *Medhal-i kavâid* adlı kitapçığı yazıp bir yıl sonra ilk kez ortaokullarda (rüştüye) okunmak üzere bastırılmıştır.”⁴⁹

Bir aylık bir süre zarfında da hazırlanmış olsa dönemin ortaokullarında yani rüştüyelerde okutulacak kadar geniş bilgiler içermektedir. Paşa ifadelerinin devamında o yıllarda İstanbul’da açılması söz konusu olan bir şirketten bahsetmektedir. Yine Bursa’dan dönüşümüzde sözü geçen şirketin İstanbul’da bir komisyon kuruldu; konuşulup danışıldıktan sonra verilen karar üzere Boğaziçi’nde işlemek üzere Şirket-i Hayriye adıyla bir vapur kumpanyası yapıldı ki şimdi de çalışmaktadır.⁵⁰ Eserin kendi dönemi için hacimli bir eser olduğu anlaşıldığı üzere, ayrıca ek bir kitapçığın hazırlanması hitap edilen kitlenin eğitim seviyesinin yetersiz olduğunu gösteriyor. Bununla birlikte belli bir alana ait terimlerin yoğunluğu, eserin bilimsel boyutunu da gösterir niteliktedir. Kendi döneminin bilimsel boyutu

Bursa kaplıcalarında buldukları sırada (1850) hazırladıkları *Kavâid-i Osmaniyye* adlı dilbilgisi kitabı, Encümen-i Daniş’in açılışında (18 Temmuz 1851) Sultan

⁴⁹ Ahmet Cevdet, *Tezâkir-i Cevdet* IV, s.44-45

⁵⁰ Ahmet Cevdet, *Tezâkir-i Cevdet* IV, s.44-45

Abdülmecid'e sunulmuş ve Encümen-i Daniş'in kararıyla basılmıştır.⁵¹ Abdülmecid Türk dili ile ilgili kaygısını Encümen-i Daniş'in açılışında dile getirmiş biri olarak bu eserin basılmasını salık vermiş ki bu da hükümdar desteği ile Türk dilinin gramer yapısı üzerinden Arapça ve Farsçaya kıyasla daha bilimsel bir şekilde herkes tarafından öğrenilmeye değer bir dil olduğu sürecine sokmuştur.

Cevdet Paşa da daha sonraları kısmî değişikliklerle bu eserin “Lisan-ı Osmanînin kavaid-i sarf ve nahvine [çekim ve sözdizimine = dilbilgisine] dair ilk kitap” olduğunu ve Encümen-i Daniş'in onayı ile bütün okullarda okutulmaya başlandığını söyler.⁵²

Bununla birlikte Cevdet Paşa'nın ifadesine göre ilkokul öğrencilerinin daha pratik bir şekilde anlaması için, bu eserin daha kısa ve yalın bir şekli, “*Medhal-i Kavâid*”⁵³ adıyla hazırlanmıştır.

Eser bir nebze de olsa kısaltılmıştır ancak Ahmet Cevdet Paşa için tam erbabı olmadığı için yani kendisini bu alanda yetiştirecek mahiyette pek ders almamıştır. Buna bağlı olarak sadece ama sadece edebiyata merakı çerçevesinde yazdığı şiirlerle birlikte Arapça ve Farsça öğrenme sürecinde edinmiş olduğu gramer bilgisi doğrultusunda hazırladığı için bu eser, herhâlükârda ilkokul öğrencileri için ağır gelmiştir.

Buna bağlı olarak eser üzerinde bu değişikliklerle de yetinilmemiş Encümen-i Daniş'e bağlı bir komisyon tarafından sade ve anlaşılır olması amacıyla revize edilerek “*Kavâid-i Türkiyye*”⁵⁴ adıyla yeniden hazırlanmıştır.

Düzeltilmelerle birlikte kaç sayı baskı yaparak dönemin ilgili okullarında okutulduğu şahsımızca tam olarak bilinmemekle birlikte eserin ilk sayfalarında Ahmet Cevdet

⁵¹ İbrahim Necmi (Dilmen): *Tarih-i Edebiyat Dersleri, C.2 –Edebî Teceddüdümüzün Zuhur ve Tekâmülü*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1338 (1922), s.102-103; Ahmet Hamdi Tanpınar: *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. baskı, Çağlayan Kitabevi, İst., 1976, s.169

⁵² Ahmet Cevdet: *Tertib-i Cedîd Kavâid-i Osmaniyye*, Dikran Karabetyan Mat., İst., 1303 (1886), s.3-4

⁵³ Ahmet Cevdet: *Medhal-i Kavâid*, taşbaskı, Darü't-Tıbaatü'l-Âmire, İstanbul 1268 (1852), 55 s. Eserin toplam 14 baskısı biliniyor (M.S. ÖZEGE: a.g.e., C. 3, s.1063- 1064).

⁵⁴ Ahmet Cevdet: *Kavâid-i Türkiyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1292 (1875). Özege Kataloğu'na göre (C.2, s.845) bu eserin -ilki 1292 (1875)'de- 7 baskısı yapılmıştır. Fakat Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu -Arap Harfli Türkçe Eserler, 1729- 1928 (Kültür Bak., Millî Kütüphane Başkanlığı Yay., Ankara 1990, C.1, s.157)'de bir de “*Kavâid-i Türkî -Sıbyan mekteplerine mahsustur-*” (Mahmut Bey Mat., İst., 1288 [1872], 45 s.)” künyeli bir baskısı bulunuyor.

Paşa'nın Türkçeye bakış açısını şu ifadelerinden anlıyoruz: “*Osmanlı lisanının aslı Türkçedir. Fakat Farisiden ve Arabîden pek çok lafızlar alıp üç lisandan mürekkep bir lisan olmuştur.*”⁵⁵

Görüldüğü üzere Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlıcanın aslını Türkçeye dayandırmakla birlikte Arapça ve Farsçadan beslenerek varlığını üç dile borçlu olduğunu ifade ediyor.

Burada, Paşa'nın Türkçü bir duruşundan ziyade konuya daha bilimsel bir duruşla yaklaştığını görmek mümkündür. Çünkü ortada bir gerçek vardır. Bir dile odaklı, Osmanlıca, adında bir toplumsal algı oluşmuş ve bu algının arkasındaki gerçeği oluşturan zeminin Türkçenin o dönem içinde bulunduğu gerek kelime bazlı gerekse yapı olarak diğer dillerden beslenmesi gerekçe olarak sunulmuştur.

Bununla birlikte dönemin ileri gelen Türkçü aydınlarından Ali Suavî, Şemseddin Sâmî, Süleyman Paşa ve Ahmet Mithat üç dilden meydana gelen bir dil olamayacağını belirtmişlerdir (Levend, 1960: 115-137). Bu fikir ayrılığı aslında Osmanlıca'yı devletin ismi üzerinden oluşmuş bir algı ile dilinin de Osmanlıca şeklinde zikredilmesi uygun görülmüştür. Tabii zamanla söz konusu yukarıdaki şahıslar tarafından da aydınlığa kavuşmuş, Osmanlıcada Arapçanın, Farsçanın hâkimiyeti kabul edilmiştir.

Bununla birlikte bu görüş farklılığı, dönem içinde aydınlar arasında gündemi hayli meşgul etse de diğer bir konu Paşaların İstanbul'a dönüşlerinde getirdikleri diğer bir tasarı “*Şirket-i Hayriyye*”dir. *Şirket-i Hayriyye*, Avrupa'da mevcut olan anonim şirketlerin bir benzerini İstanbul'da hayata geçirme projesidir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın ufkunun geniş olduğunu ispatlar nitelikteki bir proje olarak aynı zamanda Osmanlı toplumunu Batı ayarında bir medeniyete taşıma çabası da mevcuttur. Ancak bu çabaların eyleme dönüşüp gerçek bir muassır medeniyetler seviyesinde Osmanlı'nın ortaya çıkması için II. Meşrutiyetle birlikte Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonrası beklenecektir.

⁵⁵ Ahmet Cevdet: *Kavâid-i Türkiyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1292 (1875), baskısı dikkate alınmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın eserlerinin başında, *Tezâkir-i Cevdet* gelmekte. Paşa bu eserinde, 1855-1865 yılları arasında vakanüvis olarak toplumsal alanda ve siyasi sahada tanık olduğu olayları anlatmıştır. Üslubu itibarıyla eser hatıra niteliğinde kaleme alınmıştır. Hatıra mahiyetinde kaleme aldığı bu yazıları Lütfi Efendi'ye gönderdiği için 40 tezkire olarak da bilinir. Eserin son dokuz tezkiresinde kendi hayatından da bahsetmektedir.

Diğer bir eseri *Tarih-i Cevdet*'tir ki bu çalışmasıyla Paşa, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) itibaren (1826) Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar geçen süredeki olayları içermesi bakımından hem edebî hem de tarihî kıymeti olan bir eserdir.

Ma'rûzât adlı eseri ise II. Abdülhamid'in isteği üzerine, 1839-1876 tarihleri arasındaki tarihî ve siyasî olayları konu edinmek üzere yazmış olduğu bir eserdir.

Paşanın yazmış olduğu bu tarih odaklı eserlerin Türk kültür hayatına ve Türkçülüğe en önemli katkısı, yazıldığı dönemde ve sonrasındaki toplumu oluşturan bireylere, toplumsal bir hafıza üzerinden belli bir kimlik kazandırdığını söyleyebiliriz. Tarih, bireylere nerden gelip nereye gidecekleri hakkında bilgi veren bir bilim dalıdır ki bunu tam anlamıyla, bilimsel bir formda olmasa da Osmanlı coğrafyasında ilk örneklerini veren Ahmet Cevdet Paşa olmuştur. Bu çalışmaları doğrultusunda diyebiliriz ki Paşa'yı, gerek Türkçülüğün gelişimine, gerekse Türk dilinin sınırlarını keşfederek sadeleşmesi hususundaki katkıları, onu tarihî dönüm noktalarında önemli bir rehber durumuna taşımıştır.

Yine kendi çabası doğrultusunda ve kazanmış olduğu makamının gücü doğrultusunda hem Türkçülüğe hem de Türk dilini kullanım biçimi doğrultusunda millî bir şuurun oluşmasına katkıda bulunmuş olan bir başka 19. yüzyıl Osmanlı aydını Süleyman Hüsnü Paşa'yı da bu kategoride dikkate almak gerekiyor.

Süleyman Hüsnü Paşa, tarih ve edebiyat sahasındaki derin bilgisi ile birlikte, Avrupa'daki fikir hareketlerini de yakından takip eden modern düşünceli aydın bir insan olarak biliniyor. Arapça ve Farsça kadar, Fransızca'yı öğrenmeğe de büyük çaba göstererek eserlerini hazırlarken yabancı kaynaklardan faydalanmayı ihmal etmemiştir. Kendi döneminde, Tanzimat itibarı ile birlikte Batı'nın egemen gücü karşısında Fransızca bilmek ve bunu okuduğu kaynaklar üzerinden, bir paşa olarak içinde yaşadığı

toplumun ihtiyaçlarına dönük bir cevaba dönüştürmek, yabancı dil öğrenmek için göstermiş olduğu çabanın da uzantısıdır.

Her dönemde, her aydın için olduğu gibi Süleyman Paşa da yabancı dil bilgisi üzerinden Avrupa’da neler oluyor, Avrupa nasıl bir yaşam biçimine girmiştir bütün bunları takip etmesi kolaylaşmıştır.

Müşirlik (mareşallik) rütbesine kadar yükselmiş bulunan Süleyman Paşa, Osmanlı ordusunun yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden biri olarak “Paşa” olduktan sonra da Osmanlı Devleti’nin siyasi geleceğinde de söz sahibi olmuştur.

Rıza Nur, Süleyman Paşa için:

“Münasebet düşmüş iken söylemeksizin geçemeyeceğim. Yâni Süleyman Paşa’dan bahsetmek istiyorum. Yazık ki bu hâlis Türk ve Türkçü, asker, âlim, edip, müverrih, iyi gören, gayretli ve fedakâr bir vatanperver olan ve sonunda Türk’ün hürriyetine kurban giden, çok çeken ve sefalet içinde ölen Süleyman Paşa için hâlâ bir eser yazılmadı, halkımıza bu büyük adam lâıyıkı veçhile tanıtılmadı. Süleyman Paşa, Mithat Paşa’nın gafletini daima söylemiştir. Eğer sözü dinlenseydi, İkinci Abdülhamid istibdat yapamazdı. O otuz yıl süren cehennem hayatını bir millet yaşamazdı. Millî terakkimiz otuz yıl gerilemezdi. Heykeli dikileceklerden biri de bu Süleyman Paşa’dır. Bizim (Türk Tarihi)’ne resmini koymuştum. Bunlar hürriyet kurbanlarıdır. Hâlâ millet bunlara bir şey yapmadı.” (Nur, 1936: 407) der.

İleri görüşlülüğu ile askerî hayatındaki başarılarını siyasi hayata da taşımış olan Süleyman Paşa, yeteneği doğrultusunda Osmanlı devlet çatısı altında birçok görevde yer almıştır.

Tanzimat devrindeki Türkçülük cereyanının ilk ve ileri simalarından biri olan Süleyman Hüsnü Paşa, 1838 yılının 9 Ekim gecesi (20 Ramazan 1254 Cuma gecesi) İstanbul’da, Süleymaniye civarında Molla Gürânî Mahallesi’nde, yedi aylık olarak dünyaya gelmiştir.⁵⁶

⁵⁶ Süleyman Paşazâde Sâmî (Süleyman Nesib), *Süleyman Paşa Muhâkemesi*, Mâtba-yı Ebüzziya, İstanbul 1328 (1912), s. 3.

Yukarıda da görüldüğü üzere Süleyman Paşa birçok göreve atanmakla birlikte millî bir duyuş ve düşünüşle Türk tarihini bir bütün olarak düşünmüş “*Tarih-i Âlem*” adlı eserini kaleme almıştır. Süleyman Hüsnü Paşa’nın dikkate aldığımız *Tarih-i Âlem* adlı eserinin eldeki mevcut nüshası 993 sayfadan oluşmaktadır. *Tarih-i Âlem*’in orijinal nüshası, 3 Cemaziyelevvel 1293/1876 tarihli baskısıdır ve sayfa olarak da 1016 sayfadan oluşmaktadır.

Bu konuda Yusuf Akçura, “*Tarih-i Âlem*’in II. Abdülhamid devrinde, okutulması yasak kitaplardan sayıldığı için nüshalarının Harbiye Mektebi Matbaası evrak mahzenine atıldığı ve uzun müddet orada kaldığını, İkinci Meşrutiyet devrinde Harbiye Mektebi Nazırı olan Tevfik Paşa -Süleyman Paşa’nın sadık öğrencilerinden ve derin hürmetkârlarından idi- *Tarih-i Âlem*’i, çürümeye mahkum olarak bırakıldığı köşeden çıkararak yırtılıp çürümüş bazı yapraklarını mahv ü isbat [bir yazıyı düzeltme, bazı bölümleri değiştirme] ederek 1327 (1911) yılında tekrar basmış ve yayımlamıştır (Akçura, 1998: 49) der.

Süleyman Hüsnü Paşa, 1877 yılında askerî okullar için *Tarih-i Âlem* adlı eserini yazmıştır (Kushner, 1998: 40). Süleyman Paşa, âdâb-ı islamiyeye uygun olarak doğudaki eski toplumlara ait olayları bir mukaddime ve on üç fasıl şeklinde düzenleyerek, birçok tarih kitabından da faydalanarak çeşitli yorumlar ışığında anlattığını söyler.⁵⁷

Süleyman Paşa’ya göre tarih-i âlem, hilkatten içinde bulunduğu zamana kadar meydana gelen olayları kapsamaktadır. Bazı müverrihlerin bunu tarih-i umûmî olarak da adlandırdığını hatırlatır. Tarih-i umûmî ise, bir asırda meydana gelen ya da bir devletin tarihinden bahseder. Tarih-i Kadim, Roma Tarihi, *Heredot Tarihi*, Romalıların *Titliv* ve *Tasid Tarihleri*, İngilizlerin *Langar Tarihi* umûmî tarihlere örnek gösterilebilir.⁵⁸ Tarih-i âlem, tarih-i kurûn-ı ûlâ, tarh-i kurûn-ı vustâ ve tarih-i kurûn-ı ahîre olmak üzere üçe ayrılır.

Tarih-i kurûn-ı ûlâ veya Tarih-i Kadîm, Hilkatten, peygamberimizin bi’set ve zuhurlarına kadardır. Tarih-i kurûn-ı vustâ, Hicret’ten Saltanat-ı Osmâniye’nin ortaya çıkışına kadardır. Tarih-i kurûn-ı ahîre ya da cedîde, Saltanat-ı Osmâniye’nin

⁵⁷ Süleyman Hüsnü Paşa, *Tarih-i Âlem*, 1327 (1911), s. 5.

⁵⁸ Süleyman Hüsnü Paşa, *Tarih-i Âlem*, 1327 (1911), s. 2-3.

zuhurundan II. Mahmud'un nizâm-ı cedîdi ihdas ve Yeniçeriliği kaldırdığı zamana kadardır. Vaka-yı Hayriye'den günümüze kadar olan zamana da Tarih Asrı denir.⁵⁹

Süleyman Paşa, tarih-i kadîmi de ezmine-i evveliye, ezmine-i esâtiriye ve ezmine-i tarihiye olarak üç döneme ayırmıştır. Ezmine-i evveliye, ahd-i Âdem ve ahd-i Nuh olmak üzere ikiye ayrılır ve âdem'den devletlerin kuruluşuna kadardır. Ezmine-i esâtiriye, devletlerin kuruluşundan Roma şehrinin kuruluşuna kadardır. Ezmine-i tarihiye, Roma şehrinin kuruluşundan Hicret'e kadardır.⁶⁰

Ahd-i Âdem ve Ahd-i Nuh dönemlerinden sonra Mısırlılar, Asurîler ve Babilliler, Fars hükümeti, İbraniler, Çinliler, Hindular, Tavâif-i Türk, Ermeniler, Suriyeliler, Fenikeliler, Kartacalılar, Küçük Asya'daki kadim milletler, Yunanlılar, Romalılar, Kavimler Göçü, Roma Şark Devleti, İslamiyet öncesi Araplar sırayla anlatılmıştır. Süleyman Paşa, kurûn-ı ûlâ tarihine dair bilgilerin güvenilir olmadığını farkındadır. Bu dönemde kutsal kitaplar, Herodot ve Ksenofon kaynak olarak kullanılmıştır.⁶¹

Yaklaşık bin sayfaya tekabül eden eserde (993 sayfadır) 383-543 sayfaları arasında Hunların, Göktürklerin, Avarların ve daha birçok devlet kurmuş, medeniyet ortaya koymuş toplumların Türk olduğunu ileri sürmüş bunu ispatlamaya çalışmıştır.

Süleyman Paşa, Türklerin dünyanın her tarafına yayıldığını bundan dolayı her milletin tarihiyle ilişkisinin olduğu söyler. Ayrıca Hunların Türk olduğunu da söyler.

Sadece Türkler Yafes'in soyundan gelmez, Ermeniler, Gürcüler ve Avrupalılar da Yafes'in soyundan gelir. Yafes, Türk adındaki oğlunu aile reisi seçmiştir. Türklerin soyu da Türk'ten gelir.⁶²

Süleyman Paşa, "*Tarih-i Âlem*" adlı eserini yazdığı yıllarda askerî okulların yönetimine dair bir bakanlığa getirilmişti. Paşa bu göreve getirilince ordunun niteliğini artırmak,

⁵⁹ Süleyman Hüsnü Paşa, *Tarih-i Âlem*, 1327 (1911), s. 3.

⁶⁰ Süleyman Hüsnü Paşa, *Tarih-i Âlem*, 1327 (1911), s. 32.

⁶¹ Süleyman Hüsnü Paşa, *Tarih-i Âlem*, 1327 (1911), s.111-116.

⁶² Süleyman Hüsnü Paşa, *Tarih-i Âlem*, 1327 (1911) s. 383-384.

modernleştirmek için yabancı ders kitapların çevirisi için birilerini görevlendirmiş ancak tarih kitaplarının çevirisine gerek duymamıştı. Çünkü Avrupa’da dönemin tarih kitapları, Haçlı zihniyetiyle kaleme alınmış, mensubu olunan İslam dini hor görülmüş, Osmanlı ve Türk milleti aşağılanmış bir şekilde işlenmişti.

Haçlı zihniyetinin eseri olan bu kitapları Türk çocuklarının okuması elbette doğru olamazdı. Askerî okullarda okutulacak tarih kitaplarını bir Türk’ün yazması gerekiyordu. İşte bu düşünce vesilesiyle gerekli olan tarih kitaplarını kendisi yazmaya karar vermiştir.

İşte bu kararın bir neticesi olan “*Tarih-i Âlem*”, dönemin askerî okullarında okutulmakla kalmamış aynı zamanda Ahmet Vefik Paşa’nın çalışmalarıyla bütünlük arz etmesi bakımından Türkçülüğü sistemli bir sürece hazırlamıştır.

Askerî okullar nazırı Süleyman Paşa, 1876’da yayınlanan *Tarih-i Âlem* adlı eserinin bir bölümünü Davids ve Guignes’i kaynak alarak İslamiyet’ten önceki Türk tarihine ayırmıştır. Bernard Lewis’in belirttiğine göre; bu bölüm modern Türk tarihçiliğinde İslamiyet’ten önceki Türklere ait ilkyazıdır. Diğer eserine *İlmi Sarf-ı Türkî* adını veren Süleyman Paşa’nın en büyük hizmeti askerî okulların ders programına millî tarihi koymuş olmasıdır (Tural, 1978: 21).

Süleyman Hüsnü Paşa, Sırp isyanının çıkmasına kadar dersler verdiği Darüşşafaka’ya, ders kitabı olarak okunması için üç eserini de vermiştir. Bunlar: *İlm-ihâl-i-sagir*, *İlm-ihâl-i-kebir* ve *Sarf-ı Türkî*’dir.

Bu eserler Darüşşafaka’da okutulduğu gibi askerî okullarda da okutulmuş. Bunu “Sagir İlmihal’ini ben daha Rüşdiye-i Askeriye’de iken ders olarak okumuş ve ezberlemiştim. Bu mini mini İlmihâl, çok açık ve sâde bir Türkçe ile yazılmıştır. Bu risalede Arapça, Acemce kelimelerden, terkiplerden çekinilmiştir. Meselâ, Allah-u-taâlâ’yı tarif ederken: Birdir, kendisinin hiç ortağı ve hiç yardımcısı ve benzeri yoktur; dünyada gördüğümüz ve bildiğimiz şeylerden hiçbiri ona benzemez. Anadan, babadan, oğuldan, kızdan,

karıdan, uykudan, uyulamaktan, yemeden, içmeden, gülmeden, ağlamadan, sevinmeden, yerinmeden berîdir...”⁶³ diyen Yusuf Akçura tarafından öğreniyoruz.

Süleyman Paşa’daki millî şuur ve Türkçülük düşüncesini, o zamanki askerî okullar için hazırladığı gramer kitabına vermiş olduğu isimden de anlamak mümkündür. Eserine *Sarf-ı Türki* demesi belli bir kitlenin, milletin kullandığı dilin gramerini niteleme çabasıyla alakalıdır. Nitekim kedisinden sonra yazılan bu tarz kitapların isimleri hâlâ “*Sarf-ı Osmanî*” olarak yayınlanmasına rağmen kendisi “*Sarf-ı Türki*” diyerek hitap ettiği kitlede millî bir uyanış ve duyuş yaratmak istemiştir.

Yine bu düşüncelerini dönem içinde iyice açığa vuran, su yüzüne çıkaran önemli bir girişimi daha olmuştur ki bunu da Recâizâde Mahmud Ekrem’e yazmış olduğu mektuptan öğreniyoruz:

“Saâdetlû Ekrem Beyefendi Hazretlerine,

Bizi de zevk-i âşina-yi edebiyat ad ve i’tikad eden bir zat hafta postasıyle Tâlim-i Edebiyattan bir nüsha göndermiş. Nasılsa bazı avâriz-ı beşeriye ilcaatiyle mütalâa edememiş idim. Dün gece yatağa girdiğim gibi kitap gözüme ilişti. Okuyayım, dedim. Ele aldım. Murâdım, beş on sahife mütalâadan sonra âlem-i hâba varmak idi. Hâlbuki olamadı. Okudukça zevkiyâb oldum. Zevkiyâb oldukça okudum. Velhâsıl kitabı hatmettim. Lâkin saat da dokuzu buldu. Elbette hâtır nişân-ı âlileridir ki edebiyat muallimliğim avânında sevk-i mecbûriyetle ben de bu yolda biraz kâğıt karalamış ve tesvid ettiğim evrâkı da sonra bir yere toplayarak hey’eti mecmuasına Mebâni-ül inşâ nâmı vermiş idim. Lâkin bizimki sırf taklid idi. Kavaidce me’hazim olan Arabî, Fârisî, Fransevî kütüb-ü edebiye münderecâtından lisanımıza tevfikini münasip içtihad ettiğim parçaları hemen alarak Türkçe misaller uyduruvermeğe sarf-ı mesâiden ibaretti. Hatta bu misalleri hüsn-ü intihab etmiş olduğumu da iddia edemem. İhtimal ki bir haylisi de mutabakat hissiyetinden mahrum idi de galât his bizi yanlış yola sevk etti. Lâkin sizin tutturduğunuz meslek-i edebî, şâibe-i taklidden kurtulmuş mertebe-i içtihadı bulmuş mebâhis-i lisanın şivesine göre tenvî ve taksim edilmiş efkârın meziyyâtına, kelâmın esâlib ve havâssına mülayim ve münasip tâbirât ve ıstılâhat ibda’ ve icâd edilmiş velhâsıl pek güzel olmuş. Tebrik ederim. Biz muhasenât-ı beyâniye ve bediyyenin lisân-ı Arab ve Fürse veya Fransızcaya ihtisâsını zemmeden ezhân-ı mahdude eshâbına karşı o tahsînâtın Türkçemizde de vücûdunu isbâta uğraşmış idik. Bu sırada mu’terifi olduğum kusura da hüsn-ü niyetimi kefâret saymış idim ve kitabımızın neşrinden on

⁶³ Yusuf Akçuraoğlu, *Türk Yılı*, İst., 1928, s.319

sene kadar bir müddet geçtiği hâlde hiç kimsenin i'tirâz-ı vecâhîsine uğramamasını üdebâ-yı kirâmın mürüvvet hatâ-pûşîlerine haml ile müteşekkirdim. Bu hamlim de doğru idi. Çünkü o zamanda müteşahhîs pekçok üdebânın bu kitap yüzünden mültefiti olmuş idim. Kemal Bey bile Kıbrıs'ta iken on nüsha kadar aldirtmiş idi. O zamanki üdebâ-yı âzâmın maksadları kitabımızın yanlarında bir değeri olmaktan ziyâde yeni bir çığır açmış bulunduğumuzdan dolayı bizi alkışlamak ve heveskârân-ı asrı hüsn-ü sevk ile şehrhâh-ı edebiyatı küşâd eylemek idi. Berhayât kalanlar var olsun. Müteveffâlarına Allah rahmet eylesin. Hal böyle iken geçen sene Cevdet Paşa Hazretleri bilmem ne gibi efkâr-ı hasise-i dürâdûr üzerine kitabımızın birkaç sahifesine ve hem de mevzu-u bahse taallûk etmeyen sahayifine Ziya Paşa merhûmun Zafernâme'sini taklîden bir şerh yapmağa heveslenmiş, lâkin heyhât adını da Ta'dîl-i Mebâni-ül İnşâ koyarak Bayazıt Kütübhanesi'ne vakfeylemiş. Ne tuhaf tasavvur. Ne müstekreh zebunkeşlik. Perde-i ağrâz gözlerini o kadar bürümüş ki hâlisîyyet kelimesinin masdar olduğunu bir türlü görememiş. Kamusa bakmağa da tenezzül buyurmamış. Birtakım infîâk etti diyorlar, olmaz. Mutlaka münfail oldu. İnkisam etti olmaz. Münkasım oldu demeli gibi mütahakkimâne vaz'ı kavâide kalkışmış. Velhâsil vaktiyle ilcâ'-yı me'muriyetle tertibine mecbur olduğum ve kusurunu da her vakit mu'terif bulunduğum kitabcağızımı ve ânı vesîyle ittihaz ile de dağdağa-i âlemden hasbelkader el çekmiş olan bu felâketzedeyi, meydanı hâli' bularak hiç ümit olunmaz bir sûretle tahkir eylemiş. Allah ıslâh etsin. Avn-i Hakk ile pelâspâre-i matbah gibi sözlerini yüzüne çarpar idim. Hayf ki hâlim, mevkiim İn ü ân ile münakaşaya müsait değil. Bunu hikâyeden maksadım eshâb-ı ağrazm hak-kı-te'lif ve tasnifi kendilerine bir mâlikâne-i hüdâdâd bilerek her nevi' eseri bilvâsita veya bilâvâsita tezyif ve istihkardan istifade arayan havene-i terakkinin târizatından melâl ve fütur getirmelerini ihtardır. Tercemân-ı Hakikat'i okuyorum. Gerek Hacı İbrahim Efendi ve gerekse âna müzaheret eden zât-ı mâ'lûm terakkiperestân erbâb-ı kalemin her vakit mağlûbu olurlar. Zaman bu gürhun avâhir ömrünü inhitat devrini tebşîr ediyor. Köhnefurûşların ve gayretkeşlerin cançekişme emârâtından olan hây-i hûylarına artık ehemmiyet verecek günlerde değiliz. Kitabınız güldeste-i edebiyattır. Nev şükûfe bir racza-i beyandır. Sa'yiniz meşkûr olsun. Bilmem bir hatâ-i-fikrî midir, nedir. Kitabınızın âhirindeki "Türkçe demeyip Osmanlıca dediğim ise Arabî ve Fârisî sırf Türkçe elfazdan tereküb ve teşekkül etmesinden ve asıl kendi kavâidinden başka diğer iki lisandan ahzolunan birtakım kaidelere dahi tâbi' bulunmasından dolayıdır" ibâresinin medlûlüne iliştim. Bana kalırsa söylediğimiz lisan Türkçedir. Osmanlıca tâbiri sahih değildir. Osmanlı sıfatı tâbiyeti bildirir bir ifadedir. Sultan Osman Hazretlerinin teşkil ettiği devlete tâbi' olan efrada denir. Eğer Sultan-ı müşarünileyh Hazretleri bu devlet-i muazzamayı teşkile muvaffak olmaya idi de ilelân Saltanat-ı Selçukiye devam etse idi o vakit Türkçemizin adı Selçukiye mi olacaktı? Cevdet Paşa'nın kitabına Kavâid-i Osmaniye hele hiç medâr-ı istîshâd olamaz. Lisanımız dahî herhâlde Türkçedir. Üç beş kişi lisanın ismini tebdil etmek iddiasında ne kadar sebat gösterebilir bile bütün sekene-i arzın hüsn-ü kabulüne mazhar olmayınca dâvânın hükümsüzlüğü tabîleşir. Bu lisana efrâd-ı ümmet Türkçe diyor. Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Avustralya kıtaatındaki milyonlarca milletler de Türkçe diyor. Öyle

ise lisanımız Türkçe imiş. Hatta bir ecnebiye Türkçe bilir misin diye sorarız. Osmanlıca bilir misin demeyiz. Tekellüm ede geldiğimiz Arabî, Fârisî ile tereküb ve teşekkül Osmanlıca denmesini iktiza etmez. Ali Şîr Nevâî'nin Dîvânı elbette manzûr-u âlileri olmuştur. O da Arabî, Fârisî ile Türkçeden mürekkebdir. Niçin Osmanlıca demiyoruz da Çağatayca diyoruz? Bugün Kazan'da, Kırım'da, Dağıstan'da, Azerbaycan'da, Hiva'da, Semerkant'ta, Kâşgar'da, Sibiryâ'da dahi Türkçe söyleşir. Onlar dahi lisanlarına hasbel İslâmiye ve sevk-i ihtilât ile bir hayli Arabî, Fârisî kelimât mezcetmişler. Şimdi bunların söylediği sözlere veyahut yazdıkları kitaplara Osmanlıca mı diyeceğiz? Bana kalırsa Anadolu Türkçesi, Rumeli Türkçesi, Dağıstan Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Semerkant Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kâşgar Türkçesi demelidir. İhtilâfat yalnız [mektupta buradaki kelime okunamamıştır]'dadır. Arabî ve Fârisî kelimeler Arabî ve Fârisî kavâidine aslâ tâbi değillerdir. O kavâide tebaiyyet mükellefiyetinde bulunanlar yine kelimât-ı ecnebiyedir. Bu zehab üzerine idi ki Rüşdiye-i Askeriye'de okunmak üzere vaktiyle âcizane tertip ettiğim kitabın adına "*Sarf-ı Türki*" demiş idim. İşte Beğim, iliştiğim yalnız bundan ibârettir. Bâki selâmette olunuz. Ve ferman fa'âl kemmâ yürüd hazretlerininindir (Orkun, 1952: 28-31).

Görüldüğü üzere bugün dahi Süleyman Paşa'nın tasnifi doğrultusunda Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, Kırgız Türkçesi... Şeklinde gruplandırılıyor. Ama Süleyman Paşa bu mektubu yazarken milliyetçi ve Türkçü bir ruh ile kaleme alarak bir milletin varlığını dili üzerinden temellendirmeye çalışmış ve bunu da kendi dönemi için başarmıştır.

Şayet II. Abdülhamid'in baskıcı, istibdat süreci başlamamış olsaydı Leon Cahun'un 1896'da yayımlayacağı "*Asya Tarihine Giriş Türkler ve Moğollar*" adlı eseri bu kadar yankı yapmayacaktı. Şöyle ki Süleyman Paşa gibi dönemin aydınları Türkçülüğü mektuplaşarak tartışmaya başlamışsa Türkçülük için çok fazla yol alınmış demektir. Gel gör ki II. Abdülhamid, aldığı kararlar yani basın-yayına getirdiği sansürle, millet kavramına dair kimi kelimelere dahi müdahale ederek Türkçülüğün geniş halk kitleleriyle buluşmasını geciktirmiştir.

Abdülhamid'in milliyet esasına bağlı ifadelere dair korkusu da Sırpların Yunanlıların bağımsız olması ve bağımsızlık için özerklik bekleyen Bulgarların o yıllarda kapıda bekliyor olmasıdır. Bastırmak için almış olduğu her karar ayrı bir farkındalığa sebep olmuş ve buna bağlı olarak zaafî durumuna gelen, millet ifadesi vurgulu bir şekilde birçok etnik unsur ya da grupça dile getirilerek Abdülhamid zaman zaman bir çıkmaza sokulmuştur.

Süleyman Paşa'dan sonra doğrudan dil ve edebiyat çalışmalarıyla özellikle Arapça ve Farsçaya nazaran tarihî seyir içinde Türkçenin konumunu tespit edip kendi çağında öncelikli olarak elzem olan şeylere odaklanan Şemseddin Sâmî (1850-1904) gelmektedir. Tanzimat sonrası Osmanlı çatısı altında yaptığı ilmî çalışmalarla, sözlükleriyle, tiyatrosuyla, romanıyla ve gazeteciliği ile öne çıkmış, Türkçülüğün bir ideolojiye dönüşme sürecinde Türk kimliğini su yüzüne çıkarmaya çalışan en önemli aydınlarımızdan biri de Şemseddin Sâmî olmuştur.

Şemseddin Sâmî, 42'si yayınlanmış 54 eser bırakmıştır. Basılmış eserlerinin önemlileri Türk edebiyatında yazılmış ilk roman olması bakımından *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat* (1871-1872), *Sefiller* ve *Robenson Crusoe* tercümesi, tiyatro eseri olarak *Besa -yahud-Ahde Vefa, Gave, Seyyîd Yahya* diyebiliriz.

Lügat olarak *Kamûs-ı Fransevî -Türkçeden Fransızcaya- Küçük Kamûs-ı Fransevî, Kamûs-ı Arabî, Kamûsü'l Âlâm* - tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisi, 6 cilt - (1889-1898), *Kamûs-ı Türki* (1900-1901), *Kamûs-ı Fransevî* - Fransızcadan Türkçeyedir.

Basılmamış eserlerinin arasında Vambéry'nin *Kutadgu Bilig*'inin metni, tercümesi ve notları, *Orhun Âbideleri*'nin metni, tercümesi ve izahı, *Et-tuhfetü'z- zekiyye fi'l-lûgati't-türkiyye, Lehçe-i türkiyye-i memâlik-i Mısır* gibi Türkoloji için çok önemli eserleri de vardır.

1 Haziran 1850'de Yanya (Janinë) vilâyetinin Ergiri (Gjirokastra) sancağına bağlı Pırmeti kazasının Fraşiri (Frashëri) köyünde doğmuştur. Arnavutça literatürde daha çok Sâmî Frashëri olarak tanınmıştır (Uçman, 2010: 521).

Şemseddin Sâmî, rivayete göre okumaya ve yazmaya dair ilk bilgileri babasının arkadaşından öğrenmiştir. 14 yaşında Yanya'daki *Zosimeon* Rum Jimnas'ına girmiş, buradaki yedi yıllık eğitimden sonra 22 yaşında bu okuldan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Şemseddin Sâmî, bu okulda pozitif ilimlerin dışında Fransızca, İtalyanca ve eski Yunancayı öğrenmiş ve o yıllarda medreseye de devam etmiştir. Arapça ve Farsça bilgisinin yanı sıra Türkçe, Fransızca, İtalyanca, Arnavutça, Rumca ve eski Yunanca öğrenmiştir.

1874'te Trablusgarp'a sürgün giden Şemseddin Sâmî, orada Trablus Valisi Sâmî Paşa tarafından korunmuş ve Sâmî Paşa, Şemseddin Sâmî'nin ekonomik anlamda hayatını sürdürebilmesi için *Trablus* isminde Türkçe ve Arapça olarak yayınlanmak üzere bir gazete çıkarması hususunda da desteklemiştir. Şemseddin Sâmî Trablusgarp'ta bir müddet kaldıktan sonra Sâmî Paşa'nın verdiği teminatla İstanbul'a geri dönmüştür.

Şemseddin Sâmî ile ilgili son dönem edebiyat tarihçileri ve bazı tarihçilerin Arnavut milliyetçisi olarak bir ajan olduğunu ileri sürdüklerini görüyoruz ancak bu konuyla ilgili söylentilerin menşei aşağıdaki anlatılanlardan ibarettir kanaatimizce:

“Savaştan sonra toplanan Berlin Kongresi’ni takip eden günlerde Arnavutluk topraklarından bir kısmının Yunanistan’a bırakılmasını öngören Ayastefanos Antlaşması hükümlerine bir nevi tepki olarak ortaya çıkan, liderliğini ağabeyi Abdül Bey’in yaptığı Arnavut ittifakı (Prizren Arnavut Cemiyeti) grubuyla o da yakından ilgilendi. Bu arada Rumeli ve Balkan meseleleriyle ilgili siyasal içerikli yazılar yazdı. Yazılarında Arnavutlar’ın Osmanlı Devleti’nden ayrılmak gibi bir niyetlerinin olmadığını belirtti. Bu sırada Arnavutluk meselesini birtakım siyasî manevralarla halletmeyi tasarlayan II. Abdülhamid’in bilgisi dâhilinde kurulan Cem‘iyyet-i İlmiyye-i Arnavûdiyye’nin kurucuları arasında Abdül Bey ve Sava Efendi ile birlikte Şemseddin Sâmî de yer aldı. Cemiyet için İstanbul Cemiyeti Alfabeti (İstanbul Alfabeti) adıyla tanınan ve Latin harflerini esas alan bir Arnavut alfabesi düzenlediği gibi Arnavutça’nın gramerini de hazırladı.” (Uçman, 2010: 520).

Şemseddin Sâmî'nin ajanlıktan ziyade her geçen gün daha da fazla toprak kaybeden Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma amaçlı bir politikasının olduğunu sonraki yıllarda yapmış olduğu çalışmalardan anlıyoruz.

Mustafa Celaleddin Paşa gibi Avrupa toplumlarıyla bir birliktelikten yana çalışmalar yapmıştır. Nitekim M.Celâleddin Paşa da “*Eski ve Modern Türkler*” adlı eserinde Türklerin kökenini “Turo-Aryan” ırk olarak Avrupa toplumunu Türklerin akrabaları olarak göstermiştir.

Anlaşıldığı üzere dönemin Paşa ve aydın olarak nitelediğimiz yazarların tek derdi Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaktır.

Şemseddin Sâmî'nin *Kamus-ı Türkî* adlı eserine gelince eser her şeyden önce bize yeni bir sözlük anlayışı getirmiştir. Şemseddin Sâmî'nin sözlüğün adını seçerken bile göstermiş olduğu anlayış bunu ispatlar niteliktedir çünkü o güne kadar sözlükler genellikle “*Kamus-ı Osmanî; Lügat-ı Osmanî*” şeklinde adlandırılıyordu.

Âhmed Vefik Paşa'nın yayınladığı ve sadece Türkçe kelimeleri içeren lüğatin dâhi isminin “*Lehçe-i Osmanî*” oluşu dikkate alındığında Şemseddin Sâmî'nin söz konusu eserine isim ararken gösterdiği dikkatin önemi daha net anlaşılacaktır. O, konuyu:

“Kamus-ı Türkî Mukaddimesi’nde: “Bizce müstamel lûgat-i arabîye ve fârisîyeyi câmi’ olduğu hâlde bu kitabın “Kamus-ı Türkî” namıyla tesmiyesine belki itiraz edenler bulunur. Lâkin lisânımız Lisân-ı Türkî’dir. Bu lisâna mahsus lûgat kitabına dahi başka isim düşünmek abestir. Lisânımızda müstamel kelimelerin cümlesi de herhangi bir lisândan me’huz olursa olsun hakikaten müstâmel ve ma’lûm olmak şartıyla Türkçeden ma’dûddur”⁶⁴

şeklinde ifade etmiştir.

Şemseddin Sâmî'nin Türk dili üzerinden Türkçülüğe en önemli katkılarından biri de eserinde o güne kadar yerleşik bir zihniyeti değiştirmiş olmasıdır. Şöyle ki kendisinden önce yapılan sözlük denemelerinde birçok Türkçe kelime toplum tarafından biliniyor, bu kelimeyi almaya gerek yok anlayışıyla sözlüklere kaydedilmemiş. Gündelik hayatta bilindiği gerekçesiyle sözlüklere alınmayan Türkçe sözcükler yerine lüğatların Arapça ve Farsça kelimelerle doldurulmuş olması her iki dile ayrı bir bilimsel kimlik kazandırmış ve bu dillere sözcükler üzerinden bile hâkimiyet aydınlık, entelektüellik olarak kabul görmüştür.

Şemseddin Sâmî bu durum için şöyle demektedir:

⁶⁴ Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yay., İst. 2014

“Hâvi oldukları kelimelerin yüzde sekseni aslâ kullanılmayan ve kullanılmasına da ihtiyâç olmayan lügat kitaplarına “Lûgât-i Osmaniye” nâmı verilmiştir de sırf Türkçe kelimelerin zapt ve tefsiri “mâlûmu ilâm” kabilinden addedilerek lüzumsuz ve fâidesiz addolunmuştur. Bu fikirde bulunanlara karşı denilebilir ki: Her kavm kendi lisânının lügatlerini zapt ve tefsire muhtaç olmaya idi, sırf arabîden arabîye müfessir Kamuslar, Sıhâhlar, Luâblar, Lisânü’l-araplar, Mûhitü’l-mûhitler, fârisîden fârisîye Burhanlar, Ferhengler, fransızcadan fransızcaya Büşreller, Laruslar, Littreler vücûda gelmezdi”⁶⁵

Şemseddin Sâmî bu noktada eseri ile Türkçe kelime kaybının önceki yıllara nispeten önüne geçmiştir. Şemseddin Sâmî’ye göre aslında Osmanlıca adında bir dil yoktur, dilimiz Türkçedir.

Bu düşünceyi idrak etmiş bir aydın olarak Şemseddin Sâmî’nin kendi dönemi için Türkçülüğe dil üzerinden millet esaslı bir bakış açısı kazandırmak gibi bir hizmeti olmuştur.

Özellikle *Tercüman-ı Şark*’ta Türk ve Türkçülük üzerine kaleme aldığı yazıları, Türklüğü tarihi bir süreç içerisinde geçirerek söz konusu yıllara taşımış ve köklü bir geçmişi olan Türk milletine mensubiyetin utanılacak bir şey olmadığını, aksine övünülecek bir durum olduğunu insanlara duyurmaya çalışmıştır. Guignes’in ve Celaleddin Paşa’nın Türklerin tarihine ve kökenine dair yaptıkları çalışmalar özellikle Celaleddin Paşa’nın 1869’da Fransızca olarak yayınlattığı eseri o yıllarda Şemseddin Sâmî’yi de Türklerin tarihi ve kökenine yönlendirmiş ve bununla ilgili düşüncelerini *Tercüman-ı Şark*’ta dile getirmiştir.

Bu iddiaları dil ve millet ilişkisi üzerinden geliştirerek kaleme alması ve millet kavramını öne çıkararak toplumu ileriye dönük millî bir edebiyata ve siyasallaşacak bir Türkçülüğe hazırlamıştır.

Türkçülüğe olan hizmetleri şöyle bir kenarda dursun yine Türkçe üzerine yazmış olduğu yazılarında Türkçeyi yapısal ve kelime bazında inceleyerek söz konusu yıllarda Türkçenin yeniden bir yapılanma sürecine girmesinin gereğine de inanmış biridir.

⁶⁵ Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yay., İst. 2014

“Yeni üdeba ve şuaramızın suret-i ifadeleri pek güzel ve tuttukları meslek şayan-ı tahsindir. Lâkin lisan-ı edebimiz yine noksandan beri değildir. Sadeleşmeye, ıslah ve tashih olunmaya ve fikr-i mahsus-ı kasiranemce Arabi ve Farisî’den mümkün mertebede tebaüde asıl Türkçeye takarrübe muhtaçtır. Hatta çok defa mutazam olduğu efkâr ve hissiyatla na-kabil-i tevfiğ Farisî vâsf-ı terkibilerle mütetabi izafetlere de tesadüf olunuyor. Lâkin memul ederiz ki yeni üdebamız bu noktaları dahi nazardan dür tutmayarak Avrupa âsâr-ı edebiyesine tebaiyet ve imtisal etmekle beraber taklitten ihtiraz ve mümkün mertebede sade Türkçe yazmaya sa’y ve gayretle imlâ hususunda dahi kavaid-i asliye ve iştikakiyeden çok ayrılmamaya gayret edeceklerdir. Zaman her şeyi yaptırır.”⁶⁶

Bu satırlarla da Türkçenin içinde bulunduğu durumdan sıyrılıp sadeleşme için bir yola girmesi gerektiğini hatırlatarak Millî Edebiyat’ın temellerine katkıda bulunmuştur. Millî Edebiyat’ın temellerine katkıda bulunmuştur derken Millî Edebiyat, sadece ama sadece Türk dilinde Arapça ve Farsça gibi dillerden geçen kelime ve gramer kurallarından arındırmayı amaçlamış bir mücadele değildir. Millî Edebiyat aynı zamanda Türk dilinin tarihine ışık tutarak geçen yüzyıllarda kaleme alınan edebî metinlerde bulunan ama söz konusu yıllarda günlük kullanımdan düşmüş kelimeleri de tekrar su yüzüne çıkarmayı amaçlayan bir hareket olmuştur.

Yine döneme dil ve edebiyat üzerinden katkılarını göz önünde bulundurduğumuz Muallim Nâci (1850-1893) de Türkçülüğü, Türkçeye bakış açısı doğrultusunda desteklemiştir. 1850’de İstanbul’da doğup 1893 yılında yine İstanbul’da vefa etmiş bir aydın olarak Türk dilinin sadeleşmesine önemli katkıları olmuştur. Kısaca hayatına değinmek gerekirse, 7 yaşındayken babasını kaybetmiş, Varna’ya dayısının yanına gönderilerek eğitim hayatına başlatılmıştır.

Medresedeki bu eğitim sürecinde Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmekle birlikte hat sanatına da zaman ayırarak bu konuda da kendisini geliştirmeye çalışmıştır.

Merakı doğrultusunda okuduğu kitaplardan, dönemin edebî havasını yakalayıp kimi zaman gündemdeki tartışma konularına dair fikrî açıklamalarda bulunarak edebiyat dünyasında adını duyurmayı başarmış ve Türk edebiyatına kazandırdığı eserlerde Türk dilinin herkes tarafından anlaşılır bir mahiyet kazanmasına katkıda bulunmuştur. Türk

⁶⁶ *Sabah*, “Şiir ve Edebiyatımızdaki Teceddüd-i Ahirimiz” nr: 3240, 16 Teşrinisani 1314/ 28 Kasım 1898

dilinin sadeleşmesinin kendisini teşvik eden taraflarını Fevziye Abdullah Tansel'in tespitleri doğrultusunda

Ali Kemal, Muallim Nâci'nin Türk dilinin sadeleşmesine katkısı hususunda daha özelteyici konuşmuş, *Nâci'nin himmetiyle Tercüman-ı Hakikat, bilhassa doğru yazmak itibarıyla Türkçeye büyük hizmet etmiştir. O zamandan itibaren lisanca bir tekemmüle doğru ilk hatveyi attık. Selâmet-i üslup nedir? Fesâhat nedir? Öğrendik. Çünkü Nâci'yi merakla okuduktan, anladıktan sonra lisanımız gavamız-ı kavaidini bihakkın idrak etmekle müyesser oluyordu* (Kemal, 1913: 21) şeklinde ifade ederek, eski edebiyata hâkimiyetinin yanında, Türk dilinin sadeleşmesine ve kendisini yenilemesine de öncü olduğunu belirtmiştir.

Muallim Nâci Türk dilinde olan yetkinliğini çok okuyan ve okudukları doğrultusunda Türk dilinin ihtiyacı olan yenilikleri daha iyi idrak etmesine borçludur dersek yanılmış olmayız. Çünkü günümüzde dahi kendini en iyi ifade eden insanların, gerek üslup olarak gerekse yazarak iyi bir okuyucu olduğu bilinmektedir.

Nâci de kendi dönemi için okuyan sorgulayan bir aydın olarak Türk dilindeki Arapça ve Farsça terkip ve tamlamaların nasıl bir rahatsızlık verdiğini erken dönemde hissetmiş ve sadeleşme hususunda, düşüncelerini dile getirmekten geri durmamıştır.

Tanzimatın ikinci dönem yazarları arasında gösterilen Nâci aslında edebî sahada kendini yazdığı ilk eserler üzerinden ifade etme aşamasında sade bir dille herkesin dikkatini çekmiş ve kısa sürede takip edilen bir yazar olmuştur.

19. yüzyılın sonlarına doğru sade nesir geleneğinin ilk örneklerini Nâci yazmıştır, desek yerinde olur çünkü Ahmet Mithat Efendi ile mektuplarında bile bu konuya bizzat temas etmiş, Ahmet Mithat Efendi de söz konusu mektuplarını örnek teşkil etmesi hasebiyle yayımlamıştır. Nâci bu konuda ilk desteği Ahmet Mithat Efendi'den almıştır.

Bugün dahi “yazı makinası” gibi bir sıfatla anılan Ahmet Mithat Efendi de kendi döneminin edebî sahasına, yazıp çizdikleri üzerinden çok hâkim bir konuma gelmiş ve Türk dilinin içinde bulunduğu bunalımı hissederek bunu ilk fırsatta dile getiren Muallim

Nâci'yi girişimleri doğrultusunda hep olumlu bir şekilde destekleme gereği duymuştur. Nâci'nin edebî olmakla birlikte sade nesir yazıları karşısında, Ahmet Mithat Efendi bu yazıların ve üslubun orijinalitesini “nâ-refte (ayak basılmamış)”⁶⁷ şeklinde bir niteleme ile ifade etmiştir. Şüphesiz Recaizâde Mahmud Ekrem ile girmiş olduğu polemik ile de bunu bariz bir şekilde ispatlamıştır.

Nâci öncelikli olarak her ulusun kimliğini borçlu olduğu dilin hürriyetine inanmış bir kimsedir. Tabii dil hürriyeti derken hangi millete mensup olursa olsun hangi dili kullanırsa kullansın yazar dediğimiz kimselerin şair olarak kendini ifade eden kimselerin söz konusu kendi dillerinde yararlanma aşamasında dili girift bir yapı ile değil de daha kullanışlı olacak şekilde tercih etmesini ima etmiştir.

Yazarı ve şairi belli bir dil kullanımına zorlamak değildir kastedilen, şöyle ki Nâci hürriyet olarak yazara ve şaire yakışan sıfatı, tabiliği ve gündelik kullanışlara yer vermesi niteliğinde göstermiştir.

“Gittikçe ilerlemekte olan Garp fenlerinin dilimize nakli için pek çok yeni kelimelere ihtiyâcımız var; bu yüzden yeni kelimeler yaratmak gerektir. Lisânımız olduğuna göre, ona tasarrufa da hakkımız vardır; ancak, bu tasarruf vazifesinin, erbâbına verilmesi lâzım gelir. Yoksa her eli kalem tutan bu hizmeti ifâya kalkışacak olursa, lisân, bütün bütün herc-ü merc olur, ıslâh edelim derken, ifsâd etmiş oluruz. Bu hususta en doğru yol, bir cemiyet-i edebiye teşkilidir. Dilimizdeki bütün kelimeleri içine alan bir lügat meydana getirmek, kelimeleri yaratmak işini ise bu cemiyete bırakmak lâzım gelir.”⁶⁸

Görüldüğü üzere tasarruf hakkının önemine dikkat çekerek bu işi dille meşgul olan, işin erbabı olarak nitelenen yazar ve şairlere bırakıyor. Aksi takdirde dili sadeleştirilim derken daha da bozulmasından korkmaktadır. Şüphesiz bir dile en çok yol aldırın ve bir dilin millîliğini de sadeliğini de geniş halk kitlelerini kucaklayıp sosyal bir kurum olurluğunu da o dile en çok hâkim olan yazar ve şairler yapar. Çok değil bu satırlardan 10-12 yıl sonra bunun ispatını Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp Millî Edebiyat manifestosundan sonraki süreçte bizzat yapmıştır.

⁶⁷ Ahmed Midhat-Muallim Nâcî, *Muhâberât ve Muhâverât*, İst., 1311/1895, s. 66-77.

⁶⁸ Muallim Nâci, *Yâdigâr-ı Nâci*, Malumat Matbaası, İst. 1314/ 1898, s.42

Diğer bir Türkçü aydın olarak Necip Âsım Yazıksız (1861-1935)'in Türk dili ile ilgili çalışmaları Türkçülüğü bilimsel bir form olarak desteklemiştir. Kısaca hayatına değinmek gerekirse 29 Aralık 1861 tarihinde Kilis'te doğan Necip Âsım Yazıksız,⁶⁹ Balhasanoğlu olarak bilinen bir sipahi ailesinden Hacı Âsım Bey'in oğludur. Necip Âsım Yazıksız, Ahmet Midhat'ın takdir ve teşvikiyle *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine imzasız fennî yazılar yazmıştır.

1879'da Harbiyeye girmiş, 1881 yılında piyade teğmeni rütbesiyle mezun olmuştur. Önce Umumi Harbiye beşinci şubesine, sonra Kocamustafapaşa Askerî Rüştîyesi Fransızca öğretmenliğine tayin olunmuş, ertesi yıl Üsküdar Toptaşı Askerî Rüştîyesi (günümüzde Sokullu Mehmet Paşa İlköğretim Okulu)'ne verilmiştir. Bu özellikleriyle Türkiye ile Avrupa ilim âlemi arasında bir rabita rolü oynayan Necip Âsım Yazıksız'a ayrıca 1925'te ilk, orta ve yükseköğretime mensup hocalar arasında fazilet mükâfati verilmiştir. Necip Âsım Yazıksız, 1927 seçimlerinde Erzurum milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiştir. Siyasi faaliyetlerinin yanı sıra Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarına da katılmıştır. 1934'te Yazıksız soyadını almışsa da, eski yazılarında Balhasanoğlu ve Balkanoğlu adlarını da kullanmıştır. 13 Aralık 1935'te Kadıköy'deki evinde vefat eden Necip Âsım Yazıksız, Sahra-yı Cedit Mezarlığında metfundur. Vasiyeti gereği mezar taşına şu tercüme-i hâli yazılmıştır: “*Necip Âsım, Türk tarihi müellifi, 1861-1935.*”⁷⁰

Yaşamı itibarıyla kısaca tanımaya çalıştığımız Necip Âsım Yazıksız, yazılması söz konusu bir Osmanlı Tarihi'nde, Osmanlı'dan önce Türklerin 30 kadar devlet kurmuş olduğunu ve söz konusu Osmanlı Tarihi'nde bunlardan bahsetmenin zorunlu olduğunu savunmuştur.⁷¹ Savunduğu bu düşünce bile Türkçülüğü köklü bir geçmişe dayama çabası içerisinde olduğunu göstermeye yetecek nitelikte bir dayanaktır.

⁶⁹ Hayatı ile ilgili en kapsamlı kaynaklar olarak şunları gösterebiliriz: Agop Dilâçar, “İlk Dilcilerimizden: Necip Âsım Balhasanoğlu -Yazıksız”, *Türk Dili*, C. XIX, S. 210, Mart 1969, s. 805-807. Faruk K. Timurtaş, “Ölümünün 25. Yıldönümünde Büyük Türkçü Necip Âsım Yazıksız”, *Türk Yurdu*, S. 9, Aralık 1960, s. 46-48.; Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, Ankara 1977, s. 58-60.; Hasan Eren, “Necib Âsım”, *Türk Ansiklopedisi*, C. XXV, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s. 170.; “Necib Âsım Yazıksız”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 8, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 572-573. 198.

⁷⁰ <https://docplayer.biz.tr/41673806-Necip-asim-yaziksiz-ve-turk-diline-katkilari.html>

⁷¹ Ayrıca bkz: Necip Âsım, “Tarih-i Osmanî”, *Tanin*, nu: 268, 1 Haziran 1909, s.3

Türk Dili üzerine yapmış olduğu çalışmalarıyla II. Meşrutiyet (1908) sonrası Millî Edebiyat üzerinden toplumsal sahada şekillenmeye başlayacak olan Türkçülüğe en önemli katkıları sağlayan bir yazar, düşünür olarak Yazıksız, yolun başında Türkçülüğü bilimsel olarak ifade eme çabası içerisinde çalışmalarını sürdürmüştür.

İkdam gazetesinde yazmış olduğu yazılarıyla bir hayli dikkat çekmiş Avrupalılarca da takip edilmiş biridir.

Yazıksız'ın çalışmalarıyla ilgili amacını Abdülhak Şinasi şöyle ifade eder:

“Yazmak istediğim, özendiğim şey, Türkçemizin mütemeddin bir kavim lisanı olduğunu ve terakkiyyatına himmet olunursa bugünkü Avrupa lisanlarından aşağı kalmayacağını ispattı. Hatta safi Türkçe birkaç makale yazışım da o maksada mebni idi. Bunu görenler, lisanımızdan bütün Arabiden, Farisiden, Avrupa dillerinden aldığımız kelimeleri çıkarıp yerine Çağataycadan, Kıpçakçadan, Özbekçeden, Azerbaycancadan vesaireden kelime koymak istiyorum sandılar... Yine tekrar ederim, fikr ü nazarım hiç de öyle değildir. Özendiğim şey bugün Osmanlıların, amma hani ya terbiye ve malumatı orta hâlli olanlarının hepsine yazdığımızı anlatacak bir lisan kullanmaktır. Arabi ve Farisiden aldığımız kelimelerin lüzumlularını, taammüm edenlerini çıkarmak lisanı züğürtleştirir. Bunlardan fakat makul bir surette iktibas etmemek öyledir. Hatta Avrupa lisanlarından da almamakta tasassup göstermek yine öyledir.”⁷²

Abdülhak Şinasi, dilde tasfiyeciliği doğru bulmamakla birlikte Avrupa dillerinden gelmesi söz konusu kelimelere de karşı olmadığını ifade ediyor. Ama bunun nasıl bir elzem durum olduğunu Yazıksız görmüş ve Millî Edebiyat hareketiyle uygulamanın gereğine dikkat çekmiştir.

Türkçülüğe bakış açısı daha da su yüzüne çıkan Necip Âsım Yazıksız 1890'lı yıllardan sonra, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, Türk Derneğinin kurucularından olmuş ve başkanlığına getirilmiştir. Yine o yıllarda, *Türk Yurdu* dergisinde de yazılar yayımlamaya başlamıştır.

Türkler hakkında *Etrâk-i bî-idrâk* (idraksiz, anlayışsız Türkler) şeklinde, aşağılayıcı bir ithamla konuşulduğu o yıllarda, Türk kelimesinin yazılışına dikkat ederek, eski harflerle

⁷² Agop Dilâçar, (1969), “Necip Âsım Balhasanoğlu-Yazıksız”, *Türk Dili*, Sayı: 210, s. 805-807.

yazılma şeklinde, araya ü sesini veren vav sesi kullanılmaksızın yazıldığını söyler birçok dönem aydını.

Abdülhak Şinasi Hisar ise, Mayıs 1955 tarihli *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanan bir yazısında konuya dair:

“Eski harflerimizde Türk kelimesi saitsiz olarak yalnız t, r, k harfleriyle yazıldığını belirtmiştir. Necip Asım’ın Türk kelimesini “ü” ile yani Arap harflerinden vav’la yazmaya başladığı zaman kendisine ve Veled Çelebi’ye Vav’lı Türkler denilmeye başlanmış ve ikisi de bundan memnun olmuşlar. Bu yüzden bazı âlimler arasında çıkan bir rekabete ve çocukça yarışmaya benzeyen: Hayır, Türk kelimesini ben daha evvel yazmaya başladım, diye, bizim de rikkatimize dokunan bir iddiaları olmuş. Galiba bu vav’ı en evvel Necip Âsım bastırmış ve galiba Veled Çelebi ondan daha evvel yazdığı bir eserdeki vavla yazılışını istihsat etmiş ve galiba o da bunu görerek ikisi de anlaşmışlarmış...”⁷³

Şeklinde yapmış olduğu açıklamalarla kelimelerin morfolojik incelemelerden geçirilmeye başlandığını ve bunun özellikle “Türk” kelimesi üzerinden ortaya konması, Osmanlı toplumunda millet odaklı bir bilinçlenmenin öne çıktığının göstergesidir. Çalışmamızın merkezindeki Türkçülüğün millî bir bilinçlenme neticesinde ortaya çıktığını iddia ettiğimiz Millî Edebiyat hareketi, söz konusu tartışmaların ortaya çıkması ile birlikte edebiyatın millî boyutunu aydınlara düşündürerek ortaya çıkmış bir harekettir.

“Sanmam ki düşünmeyi öğrenmiş bir Türk böyle bir dileği beğenmesin, onamasın ve Türkçe yazılacağı yazılara imrenip kalmasın. Evet, kardeşim, bu sevgi o denli aşırı ve derindir ki dilimizin yalnız bin sözceğizi olsaydı, göz göze olan bu kokozluğu yine bu sevgiyi eksiltmezdi. Bu her bir kimsenin duyusuna, soydaşlarını, üstünde yaşadığı ata yurdunu sevişine bağlıdır. Kişi doğduğu yere nice gönlüyle, bütün, özüyle bağlıysa orada konuşulan dile de çakılı kalması öyledir. Bundan başka bu, ev bark sevgisinden daha yüce ve büyüktür. Gerçekten ata yurdunu seven bir kimsenin ata yurdunda soydaşlarının söylediği dilden başkasını sevmesi, kendi öz dilini yeğimesi us ve düşünceden uzaktır. Böyle olunca ilkinci boş, gelişigüzel bir şeydir. Türkçe yazmayı kınanç bulmak, Türk olmayı kınanç bulmaktan ayrı değildir.

⁷³ Abdülhak Şinasi Hisar,, “Veled Çelebi ve Necip Âsım”, *Türk Yurdu* (1955) nu: 244, s. 841-844

Sırası gelince Türkçe yazışım kınanmasın diye bilirsın ki Arapça ve Acemceyi gereği gibi öğrenmeye kalkışmıştım. Olabilir ki biri çıkıp da “Kuru Türkçeyle kaçamak yapıyorsun” der. İşte Türkçeyi sevişimin ne kertede olduğunu, Türkçe için sevgimin saydığımından çok uzayan geçmişini anlatmayı burada bırakayım.” (Huyugüzel, 2003: 187).

Necip Âsım Yazıksızın 1900’lerde dil ile ilgili böyle bir hassasiyete ulaşmış olmasının arkasında çok geniş bir birikimin olduğu gözükmeğtedir. Namık Kemal’den tutun da Veled Çelebi’ye kadar birçok dönem aydınının yazıp çizdiklerini iyiden iyiye özümsemiş ve o dönem içinde Türk olmanın, Türkçe konuşmanın nasıl bir intibaya vesile olduğunu yukarıdaki yazısında dile getirmiştir.

“1301-1302 (1885-1886) tarihlerine doğru çıkarılan Şemsettin Sâmî merhumun Kamûsü’l-A’lâm’ındaki Türk, Turan sözleri dikkatimi celp etmişti. Orada Türkler hakkında yazılan şeyleri, verilen malûmatı defalarca büyük bir ilgi ve derin bir alâka ile okurdum ve okumakta da devam ederdim. Türklerin Moğol, Mançu Kalmuk kavimleriyle beraber Avrupalılardan büsbütün başka bir kavim ve ırk olduğunu; dillerinin teşekkülü, kuruluşu birbirlerinden ayrı olduğunu, bu dillerin merak uyandıran tasnifini ilk defa olarak görmüş ve öğrenmişim. Türk kavmi, Türk dili hakkında ilk edindiğim malûmat mezkûr kamustan oldu. 1302 (1886) tarihinde Musavver Hive Seyahatnamesi’ni gördüm. Uzun uzadıya okuyamadım. Fakat Türklere ve Türkmenlere yapılan muamelelere ait resimleri gözden geçirdim. Bunlardan içim sızlamıştı. Orada gördüğüm sahneler elan gözümün önünden gitmezler. Rüştüyeyi bitirdikten birkaç yıl sonra asker oldum. Beni yazım güzel diye tabur kalem odasına aldılar. Orada askerlerin her günkü yiyecekleri için yapılan tabelalarda “et” yerine “küşt”, “pirinç” yerine “erz”, “ot” yerine “giyah” dediklerini garipseyerek öğrendim. Bu erzakın Türkçesi varken Arapça ve Acemcilerinin konulması bana münasebetsiz bir şey geliyordu. Fakat orada herkes buna alışmış, öylece yazıp gidiyorlar. Daha bu gibi şeyler oluyordu (*Yeni Adam*, 1944).

Necip Asım’ın Türk diline olan dikkatinin kaynağı, almış oluğu eğitime dayalı gelişmiş olmakla birlikte, gerek askerî gerekse sosyal hayatta maruz kaldığı ya da tanık olduğu olaylar olarak da gösterilebilir. Zira insanoğlu etrafındaki hayatı bilgisi dâhilinde görür ve algılar.

Kendisinden önce aydın sınıf olarak Namık Kemal ve dönemin diğer yazarçizerlerinin iyi bir takipçisi olmuş ve buna bağlı olarak dil üzerine millet merkezli bir bakış açısı geliştirerek Türk diline ayrı bir ilgi duymuştur. Bu ilgisini de ilk fırsatta söz sahibi olduğu bir masa başında uygulamaya koymaya çalışmıştır.

“Beni bir müddet sonra, yani 1306 (1890) tarihinde inşaat ambar memuru bir mülâzımın maiyetine, ambar kâtipliğine verdiler. Ben ambara giren ve oradan çıkan eşyayı bir deftere kaydediyordum. İşçilere verilen eşya için onların adına makbuz yazıyordum. Yazılan makbuzlarda böyle deniyor. Meselâ “Balâda muharrer dört adet direk makbuzum olmuştur.” Bunu Türkçe olarak yazmak zihnimden geçti, öylece yazdım. “Yukarıda yazılı yalnız dört tane direği aldım” diye yazdığım makbuzu götürüp mülâzım Rasim Efendiye sundum. Bunu okuduktan sonra yüzüme biraz hayretle, biraz takdirle baktı. Bu yolda yazmamın kafama nereden estiğini sordu. Ben de “Bu da o demek değil mi?” diye cevap verdim. Rasim Efendi “Bu yüksek bir düşüncedir. Ancak bu ilerde lazım gelen bir şeydir. Bu yolda çalışmanızı tavsiye ederim. Bunları şimdi usulümüze göre yazmanı muvafık görürüm” dedi. Tabii dediği gibi de yaptım. Bu Rasim Efendi, sonradan Jandarma komutanı olan Rasim Paşa’dır (*Yeni Adam*, 1944).

Yukarıda Necip Âsım anısına konu olan okuduğu kitaplar ve tanık olduğu fotoğraflar üzerinden diyebiliriz ki hissiyatını millî duygular üzerinden geliştirmiş olması daha önceden edinmiş olduğu bilgileri destekler nitelikte bilgilerle karşılaşınca hissiyatı Türkçülük üzerinden şekillenmiştir. Namık Kemal’den tutun da Velet Çelebi’ye kadar okuduğu eserler kendisinde derin bir duyarlılık geliştirmiş ki görevli olduğu yerde bile yemek ve baklagillerin isimlerinin Türkçe olmadığını fark ediyor. Buna bağlı olarak üst amirinden de teşvik alıyor.

Yukarıda kısmen de olsa adına yer verdiğimiz Veled Çelebi (1859-1950) de gerek Türk dilinin sadeleşmesi gerekse Türklüğü bir olgu olarak insanlara duyurmak için yazınsal faaliyetleri olan bir kimsedir. Kısaca biyografisine bakacak olursak, Veled Çelebi’nin (İzbudak) gerçek adı Muhammed Bahaüddin Veled’dir. 1869 yılında Konya’da doğmuştur. Babası Mustafa Necip Çelebi, annesi Rabia hanımdır. Baba tarafından Mevlânâ Celâleddin Rumi’nin on sekizinci göbekten torunudur.⁷⁴

İlk tahsil hayatına Elmas Hoca adında yaşlı bir kadının açmış olduğu okulda başlamıştır. Daha sonra kısa bir süre “Çarçar Hoca” olarak bilinen bir öğretmenin okuluna devam etmiş, okuldaki fiziki yetersizlik ve derslerdeki düzensizlik sebebiyle Rüştüye’ye kaydolmuştur. Derslerinde başarılı olan Veled Çelebi; Rüştüye’de iki yıl öğrenim

⁷⁴ Pek çok kaynakta Veled Çelebi’nin baba tarafından Mevlana soyundan olduğu ve bu sebepten çelebi olduğu ifade edilmesine karşın, Abdülbaki Gölpınarlı “Mevlana’dan sonra Mevlevilik” adlı kitabının 177-179. sayfalarında, başta çelebiler olmak üzere Mevlevilerin çoğunun Mevlana Celalettin Rumi’ye inas [anne] tarafından akraba olduğunu ifade etmektedir.

gördükten sonra Konya Mevlana Dergâhı'na bitişik olan Sultan Veled Medresesi'ne gitmiştir. Altı yıldan fazla medrese tahsili görmesine rağmen Arapça ve Farsça derslerinden beklediği faydayı görememiş ve eksikliklerini Müftü Hacı Hüseyin Efendi'den aldığı Arapça ve Buharalı Hoca Kâsım Efendi'den aldığı Farsça dersleri ile gidermiştir (İzbudak, 1946: 3-6).

Medrese eğitimi sırasında boş zamanlarını Mevlana Dergâhı'nda Mevlevilikle ilgili kitaplar okuyarak ve sohbetlere katılarak geçirmiştir. Mevlana Dergâhı kütüphanesinde bulunan Halid Efendi'nin ve Sultan Veled'in eserlerini inceleyerek ilk defa Osmanlıcadan farklı bir Türkçe olduğunun fark etmiş ve Türkçeye olan merakı artmıştır. Ziya Paşa'nın "Harabat" adlı eserini ve "Abuşka" adlı lügati de daha çok erken yaşta inceleme fırsatı bulmuştur (İzbudak, 1946: 3-6). Velet Çelebi, kültür namına zengin bir ortamda dünyaya gelmiş ve bunu merakı doğrultusunda kendini geliştirerek dönemin tartışma konularına dair fikir beyanatına kadar götürmüştür.

Medrese tahsilinin sürdüğü bir dönemde annesinin ikazı üzerine memuriyete girmeye karar vermiş ve 16 yaşında Vilayet Mektub-i Kalemi'nde kâtip Nuri Efendi'nin yanında, işe başlamıştır. (Kurucuoğlu, 1994: 2). İş hayatı ile birlikte oluşmaya başlayan sosyal çevresi, onu farklı konularla tanıştırmıştır. Bu farklı konular etrafındaki aydınlar ile belli bir yönde çalışmaya dönmüştür. Özellikle Necip Âsım'ın o dönem Türk tarihi ve Türk diline dair yazıları onun bu yönde düşünmesine ve yazılar yazmasında yardımcı olmuştur.

Aynı dönemde Konya Vilayet Gazetesi Baş Muharrirliği ve Vilayet Mekteb-i Rüştîyesi'nde hat ve Farsça muallimliğine tayin olmuştur (İzbudak, 1946: 12-13). Bu dönemde Mevlana'nın, Sultan Veled'in Türkçe şiirleri ile Ali Şir Nevâî, Hüseyin Baykara ve Molla Lütü'nin eserlerinden etkilenerek Türk dili ve çeşitli Türk lehçeleri üzerine çalışmıştır.⁷⁵

Veled Çelebi, medrese eğitimini sürdürdüğü yıllarda Konya'da ikâmet etmiştir. Burada bulunduğu yıllarda Mevlana'nın oğlu Veled Çelebi'nin yazdığı şiirleri okuma niyetiyle edebiyata karşı ilgisi uyanmıştır. Bu ilgi Necip Asım ve Ahmet Mithat Efendi ile temasa

⁷⁵ *Türk Ansiklopedisi*, C.XX, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1972, s. 463.

geçtikten sonra biraz daha Türk dilinin tarihi ve mevcut hali ile ilgilenme boyutuna ulaşmıştır. Veled Çelebi'nin Türk şiirine olan merakı, onu Türk diline dair çalışmalar yapmaya sevk eden önemli bir etken olmuştur. Aydın olarak kendi döneminde öncelikli olarak tanıştığı isimler arasında Manastırlı İsmail Hakkı, Muallim Nâci, Ahmet Mithat Efendi, Şey Vasfi Efendi, Necip Âsım ve Samih Rıfat vardır (İzbudak, 1946: 27). Bu dönemde, *İkdam*, *Tercüman-ı Hakikat* gibi belirli gazetelerde, *Resimli Gazete*, *Mekteb*, *Hazine-i Fünûn* gibi mecmualarda Türk dili de dâhil çeşitli yazılar yazarak “Bahaî” takma adıyla şiirler yayınlamıştır.⁷⁶

Birçok gazete ve mecmuada yazısı bulunan Velet Çelebi, Türkçenin Osmanlıcadan ayrı bir dil olarak lanse edilmesinden sonra Türkleri tarihî köken bakımından sorguladığı gibi Türk dilini yapısal olarak değerlendirmiş ve Türkçenin lehçeleri ve şiveleri hakkında incelemeler yapmıştır. Hatta Türk dili üzerine bir lügat yazmaya da girişmiştir.

Veled Çelebi, Türkçülük için ortaya koymuş olduğu edebî faaliyetleri dışında hatıratıyla da dönemine ayna tutarak Türkçülüğün siyasallaşma sürecinde, toplumun içinde bulunduğu atmosferi yansıtmıştır.

“14 Ağustos 1312 [26.8.1896] Çarşamba günü saat altı buçukta Ermeniler isyan ettiler. Yine geçen seneki gibi Eylül’de isyan edecek imişler; fakat devletçe emâreler hiss olunmakla tecil etmişler. Bu seferki teşebbüsleri büyüktü. Her mahallede birkaç Ermeni’nin elinde, yangın çıkarmak için kundaklar ve halkı öldürmek için dinamit kumbaralar varmış Galata’da rıhtım civarında, Kadıköyü’nde, Kumkapı’da, Yeni Cami civarında Celâl Bey’in Hanı’nda ve sair bir iki mevkide toplanan Ermeniler, ellerinde birçok kumbara ve rovelveri ile askere ve ahaliye ateş yağdırdılar.” (Şafak; Öz, 2014: 49).

Ermenilerin uzun zamandır devletle karşı vermiş olduğu mücadelenin arkasında kimliğini duyumsamış bir milletin mücadelesini görüyoruz. Yunanistan ve Sırbistan örneği onlar için öncü bir durum olmuştur. Tabii durum karşı bir gücün oluşmasına, Türklere “Türk” kimliği üzerinden bir dayanışmanın, Avrupa’daki milliyetçilik anlayışlarına benzer bir anlayışla oluşacak hareketlerin de öncüsü olmuştur.

⁷⁶ Veled Çelebi İzbudak, *Türk ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi*, Altın Kitaplar Yayın Evi, 1958, s.48.

“Asıl maksatları Osmanlı Bankası’na hücum ederek fesatlarını icra etmektir. Asilerin başları, ecnebilerin himayesiyle kurtarılıp bir gemiye bindirildi. Güya Avrupa’ya gönderilmiş. Bankadan memurları çıkarıp kapıyı kapayarak harice silah attılar. Paraya ve sâireye taaruz etmediler. Ermeni patırtısı iki gün iki gece devam etti. Bin kadar Türk’ün şehit olduğu söylenildi; çoğu İstanbul halkıdır. Asilerin çoğu da tepelendi. Sâir Ermeni milletinden ahali tarafından öldürülen binlerce Ermeni’nin haddi yoktur dediler.” (Şafak; Öz, 2014: 49).

Ermenilerin İstanbul gibi bir yerde bin kadar kişiyi katletmesi Velet Çelebi tarafından böyle hezeyanlı, içli bir şekilde ifade edilmişken *Les Nouvelles d’Orient* adlı gazete durumu Ermenilerin lehine aktarmıştır.

“Le Vendredi saint, une jeune fille arménienne catholique se rendait à l’église lorsque, dans la Grande rue de Péra, elle est abordée par un soldat qui lui enlève son livre de messe, le déchire, le jette ensuite par terre, s’empare du petit sac qu’elle portait, à la main et s’enfuit. Personne n’a poursuivi ni inquiété cette brute, car on sait qu’il est défendu à un raya de toucher à un soldat de Sa Majesté sous les peines les plus sévères. La victime est rentrée chez elle toute bouleversée et depuis elle garde le lit. Le régime de terreur sous lequel vivent les Arméniens est tel que le frère de cette demoiselle qui est fonctionnaire, n’a pu osé porter plainte dans la crainte de perdre sa place.”⁷⁷

[Kutsal Cuma günü, genç bir Katolik Ermeni kızın yolu kiliseye gittiği esnada Pera caddesinde, dua kitabını elinden alan bir asker tarafından yolu kesildi. Asker kitabı yırttı ve daha sonra yere attı. Kızın elinde taşıdığı çantasını da alarak kaçıp uzaklaştı. Onu kimse takip etmedi, kimse de merak etmedi. Genç kız üzüntüyle evine döndü ve yatağına yatarak hiç kalkmadı, üzüntüyle yattı. Ermenilerin yaşadıkları terör rejimi o hale gelmişti ki genç kızın memur olan kardeşi bile memuriyetini kaybetme korkusundan şikâyetle bulunamadı].

İki farklı bakış açısı doğrultusunda söylenebilir ki insanoğlu söz konusu bir olayı isteği doğrultusunda algılama özgürlüğüne sahiptir. Nitekim burada olduğu gibi Fransızların ve Velet Çelebi’nin tanık olduğu bir olay karşısında herkes kendi penceresinden bakarak algılamak ve algılatmak istediği nitelikte propagandaya da dönüşürebiliyor.

⁷⁷ *Les Nouvelles d’Orient*, “Nouvelles de Turquie”, 1895, s.8.

“Le lundi de Pnques, une jeune arménienne, sur la place du Taxim, a été renversée par un soldat. Le père, vieillard à cheveux blancs, s’est mis à genoux devant le soldat, le suppliant d’épargner sa fille.”⁷⁸

[Pnques Pazartesi günü, Taxim Meydanı'ndaki genç bir Ermeni, bir asker tarafından devrildi. Beyaz saçlı yaşlı bir adam olan baba, askerın önünde diz çöktü, kızını kurtarmak için ona yalvardı].

Bu ifadelerde de görüldüğü üzere Fransız basını bugün olduğu gibi o yıllarda da Ermenilerin durumuyla yakından alakadar olmuş ve Avrupa kamuoyunda vicdanları hedef alan Ermenilere merhamet, Türklere nefret yolunda bir algı yaratmaya çalışmıştır. Ancak bu algı Türklerin kendi kimliklerine daha çok sarılmasına da katkı sağlamıştır. Daha önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi insan faktörü olsun olmasın, her canlı etki-tepki neticesinde hayatın akışına yön verir.

“1313 [1897] yılında Yunan şımarıklıkları son derece vardı. Rivayetlere göre İngilizlerin teşvikiyle Girit’i birçok eşkiya kapladı. Amma nasıl eşkiya! Girit’in ricâl-i mühimmesinden Kaptan Vasos taht-ı kumandasında, eşkiya kisvesinde birçok şımarık Yunanlı asker, Girit adasında kan dökmeye ve engizisyon yapmaya devam ediyorlar; birçok kadın ve çocuğu en fecî surette öldürüyorlardı. Elhasıl Girit’i, eski zamanların bir işkencehanesine döndürdüler. Bununla da kanaat etmeyip, Rumeli cihetinde de tecavüze kalktılar. Mütecâvizlerin eşkiya olmayıp, Yunan askeri olduğu bütün devletlerce tahakkuk etti. Bunun üzerine biz de ilan-ı harb ettik. Dömeke’ye kadar Türk orduları zaferle ilerleyerek Türklüğün şanını yükselttiler; düşmanları tepelediler; mütareke yapıldı.” (Şafak; Öz, 2014: 36).

Velet Çelebi’nin de ifade ettiği üzere, bir zamanlar gayrimüslim sıfatıyla Osmanlı sınırları içinde varlığını sürdüren Yunanlılar, 1897 yılında adeta intikam almak istercesine saldırmak için yer aramış ve her fırsatı da değerlendirmiştir. Siyasi olaylar zinciri doğrultusunda Yunanlıların bu saldırgan tutumları, Osmanlı çatısı altında bir dayanışmanın hazırlayıcısı olmakla birlikte Türkçülüğü siyasi bir çizgiye çekme hususunda da önemli bir rolü olmuştur. Hayatın dönüm noktalarından biri olan savaşlar, milletlere millî kimliklerini hatırlatan, toplumu biz duygusu etrafında birleştiren en önemli unsurlardan biridir. Bugün dahi Türk toplumunun bilinçaltında Yunanlılara karşı bir güvenilmezlik duygusu hâkimdir.

⁷⁸ *Les Nouvelles d’Orient*, “Nouvelles de Turquie”, 1895, s.8

“Il y a quelques jours, une jeune fille grecque revenait, du Bosphore et passait sur le pont de Galata, lorsqu’un soldat Turc se permit, de la pincer aux cuisses. La jeune filie administra aussitôt un coup de parapluie au soldat qui leva la main sur elle pour la frapper. Un passant s’interposa aussitôt. Mais un haut fonctionnaire Turc qui passait intervint et dit à la jeune fille: “Gomment, vous avez osé toucher un soldat de Sa Majesté, mais vous mériteriez que je vous fasse airêter!”⁷⁹

[Birkaç gün önce, Yunan genç bir kız, Haliç’ten dönerken, Galata Köprüsü’nün üzerinden Türk askerinin izniyle geçmek üzereyken uyluğuna aldığı çimdikle şemsiyesini aldı tam vuracakken bir üst görevli araya girdi ve kıza, siz nasıl Majestelerinin bir askerine el kaldırabiliyorsunuz dedi ve ama sen bunu hak ediyorsun!]

Bu satırlarda da Avrupalı yazarların bakış açısıyla dile getirilen, Yunan asıllı bir kızın bir Osmanlı askerinin karşısında mağduriyeti, yetkili bir Türk’ün ezici seslenişi karşısında ezikliği ifade edilerek Osmanlı ve onun temsilcisi olan askerleri, yetkilileri suçlu duruma düşürülmeye çalışılmıştır. Aleni bir şekilde Osmanlı düşmanlığı yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Siyasi bir propagandadan daha etkili bir haber olarak bir genç kız üzerinden vicdanları ile karşı karşıya getirilen kitlelerin Osmanlı’ya kin ve nefretle bakması için insanlar bu gibi daha birçok habere maruz kalmıştır.

⁷⁹*Les Nouvelles d’Orient*, “Nouvelles de Turquie”, 1895, s.8

3. BÖLÜM

TÜRK DİLİNİN MESELELERİ ÜZERİNDEN MİLLÎ EDEBİYATA DOĞRU

3.1. OSMANLI'DA DİL ve EDEBİYATIN YANINDA BAZI KURUMLAR ÜZERİNDEN GELİŞEN TÜRKÇÜLÜK ve DİLDE SADELEŞME

Dil sosyal bir kurum olarak şüphesiz hangi yüzyılda olursa olsun, varlığını sürdürdüğü her toplumda bir ayna görevini de üstlenmektedir. Herhangi bir sosyal olay karşısında halkın geliştirmiş olduğu tepki ile birlikte şuurlardaki intibasını dil üzerinden takip etmek isteyen her sosyal bilimcinin ilk müracât ettiği kaynak dildir. Çünkü dil aynı zamanda, varlığını her toplumda ortaya konan edebî eserlerde olduğu gibi sözlü kültürde de sürdüren canlı bir varlıktır. İşte dilin bu türden özellikleri bizi sorguladığımız dönemin eserlerine ve sözlü kültürün ürünleri olan kaynaklara yönlendirmiştir.

Yine dilin bu özelliğine istinaden Osmanlı'nın özellikle 19. yüzyılda toplumsal bütünlük için konumunu sorgulamaya çalıştığımızda, dile müdahale için yapılan girişimleri ve bu girişimleri yapan kurumları amaçlarıyla birlikte öğrenmek işten bile değildir.

Toplumların ulus inşası aşamasında, girmiş oldukları süreçler göz önüne alındıklarında, araştırmacıların dikkatini çeken ilk şey iktidarın, yönetici sınıfın ya da söz konusu toplumun aydınlarının ilk müracât ettikleri kavram dil olmuştur. Bir milletin tarihsel geçmişi mevcut dilde bulunduğu gibi yine aynı milletin geleceği dile yapılan müdahalelerle belirlenmiştir. Çünkü dil bir toplumu oluşturan bireyler üzerinde ortak duyuş ve düşünüş çerçevesinde, uyum yarattığı gibi bir bütünlük de kurar. Bunun farkında olan kimseler tarihî süreçlerde öne çıkarak toplumsal bütünlük için zaman zaman dile müdahale ederek yeni bir dönemin hazırlayıcısı da olmuşlardır.

Bu başlık altında da çeşitli sosyal olaylar karşısındaki tepkisi ile birlikte yönetici sınıfın ya da belirli kurumların Türk diline müdahale girişimlerini, sadeleşmesi için ne gibi fikir ürettiklerini dile getirmeye çalışacağız.

3.1.1. Halk Edebiyatı Ürünü Olan Destanlarda Türkçülüğün İzleri

19. yüzyıla gelinceye kadar destanlar Türk kültüründe özellikle sözlü kültürde önemli bir yer tutmuştur. Bu yüzyıldan itibaren de özellikle Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu zor günlerde, kazanılan her zaferi ihtişamlı bir şekilde anlatma ve sonraki nesillere duyurma amacını doğrudan görmek mümkündür. Özellikle belirli kişilere odaklı kaleme alınan/söylenen destanlarda kişi ve karakterler çok ihtişamlı gösterilmek üzere divan edebiyatındaki sıfatlara benzer nitelikte sıfatlardan ve mazmunlardan yararlanılmıştır.

Bu destanlarda başka bir özellik çoğunlukla Hz. Peygamber'in, evliyaların, Türk tarihinde önder konumunda olan kahramanların büyük bir ruh ordusu olarak askerlerin önünde fethe katıldığına öne çıkarılmasıdır. Milliyet kavramı ile dinin iç içe sunulduğu bir süreç dikkat çekmektedir. Ümmet anlayışı ile Türkçülüğün bir arada dile getirildiği bu destanlarda Osmanlılık çatısı altında da bir ayrışma söz konusu olduğunu ve gayrimüslimlerin hariç tutulduğu görülmektedir.

XVIII. yüzyılda Âşık Rûhî'nin "Prut Destanı", Âşık Mustafa'nın "Moskof Destanı", XIX. yüzyılda Âhû mahlaslı bir saz şairinin "Önünce" redifli destanı, Sürûrî'nin "Yürüdü Destanı", Hayâlî'nin "Silistre Destanı" bunların en önemlileridir.⁸⁰ Destanlar millet hafızasında derin izler bırakan ve sonraki nesillere bir nasihat mahiyetinde edebî bir üslup ve ölçü ile hazırlanarak aktarıldığı için içten ve samimi olması uzun yıllar söz konusu milletin dimağında yaşamış ve cemiyete kimliğini unutturmamıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından önce yapılan Türk-Rus savaşlarında bulunmuş biri olarak da bilinen Âhû Baba, bir ordu şairidir bir bakıma. Günümüze kadar ulaşan "önünce" redifli destanı, Türkçülüğü Turan üzerinden duyumsayan bir şairin duygu yüklü lirik bir destanıdır.

Bu destanı tam olarak hangi savaş için söylemiştir bilinmez ama edebî nitelik açısından âşık tarzı destan için güzel bir örnektir. Bununla birlikte dönemin toplumsal duyuşunu,

⁸⁰ Süleyman Şenel, Âşık Edebiyatı ve Mûsikisinde Destan, *TDV. İslam Ans.*, c.9, İst., 1994, s.209

Turan ile ilgili hissiyatı, o günlerde Türk kimliğinin coşkun bir şekilde hissedildiğini göstermesi bakımından Türk kültür hayatı ve edebiyat tarihi açısından önemli destandır. Ahû söz konusu bu destanında, katılmış olduğu savaşa hâlihazırda kanlı canlı Türk askerlerinin katıldığını söylediği gibi Türk tarihinde öne çıkan liderlerin ve eren olarak da bilinen evliyaların ruhen katıldığını dile getirmiştir:

Destan
Padişahım âlem yetti gazâya
Evliyalar itti ikrar önünce
Sadrazam kuşandı gayret kılıcın
Bir şecâat itti izhâr önünce
.....
Erenleri bile didi görenler
Ricâl-i gaibden haber verenler
Bunca evliyalar bunca erenler
Yürüdü Ahmed-i Muhtâr önünce
.....
Aradılar İran ile Turan'ı
Çağırıldılar Abdulkadir Geylân'ı
Mısır ikliminde Şahı Sultan'ı
Seyyid Ahmed gibi er var önünce
.....
Yiğitlerimiz vardır derya misali
Her biri bu vaktin Rüstem ü Zali
Tatar han sayar mı yedi kavali
Baba emrov gibi ayyâr önünce
.....
İran ile Turan düştü merâka
Nâmeler yazıldı Şam ile Şarka
Bunca zaim bunca merdüm çırağa
Bunca ehli haslar tımâr önünce⁸¹

Yiğitlik ve kahramanlıktan dem vuran bu dizeler dönem itibarıyla toplumun geldiği yeri, yani “Turan”ı unutmadığı ve bu doğrultuda millî kimlik bilincinde eserler ortaya koyarak kimliğinin farkında olduğunu, söz konusu bir ayrışmada yerinin millet olarak Türklükten yana olduğunu iddia etmek mümkündür.

⁸¹ Bülent Akın, IV. Murat ve IV. Mehmet Hânendeleri Arasında Diyarbakırlı Bir Alevi-Bektaşî Âşık: Âhû Baba (Karaoğlu), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sayı:59, 2011, s.279

Âşık Ali'den

NEZİB DESTANI

Hazır ol vaktine dayan İbrahim
İn (i)yor çarhacılar meydan benimdir
Mısır'dan aşağı sürmek muradım
Bin hilâle kadar seyran benimdir
.....

Hafız Paşa der ki: Ordum üç yerde
Bir gece yatırdım Yafa'da, Sur'da
Bir darbe vururum komam Mısır'da
Bütün Arabistan, Yemen benimdir
.....

İbra (hi)m Paşa der ki: Humus'a geldim
Hama'nın kuvvetin ikiye böldüm
Mısır'dan vezirin üçünü aldım
Acem, Erzurum, Erzincan benimdir (Köprülü, 1962: 597).

Âşık Ali de fetih inancının uzantısında, kendisine vatan olarak doğrudan isimler dile getirmektedir. Toprak, bir kavram olarak her millet için millî bir duyuş ve düşünüş içerisinde şekillenir ve anlam kazanır. Âşık Ali de bu duyarlılıkla bir orduyla savaş kurgusu üzerinden vatan olarak ismini saydığı yerleri benimsemiş ve buraları destansı bir şekilde dile getirerek coşkun bir şekilde millî duyguları öne çıkarmıştır.

Âşık Bahri'den

Çok öyle yan bakma Moskof ona sen
Zafer nişânıdır Kars'ın kal'ası
Nice bin düşmana bozgun salmıştır
Osmanlı şânıdır Kars'ın kal'ası

Onu kuran usta çok güzel kurmuş
Bütün bu ülkeye kanadın germiş
Her gelen belâya göğsünü vermiş
Yurdun kalkanıdır Kars'ın kal'ası
.....

Kars'a her göz koyan perişan oldu
El'amana geldi, gör pişman oldu
Ona şâhit, isbat bir cihan oldu
Kendisin tanıtır Kars'ın kal'ası (Köprülü, 1962: 662)
.....

Osmanlı'nın şanı olarak gördüğü Kars'ın kalesi, bir duvar, bir kalkan gibi Rusya'ya karşı çekilmiş ve şanlı zaferlere gönderme yaparak Osmanlı halkının birlik ve bütünlüğünü dile getirilmiştir. İnsanları, tabii olaylar, afetler kadar savaşlar da bir araya getirerek “biz” duygusu etrafında buluşturur ve kimlik algısı üzerinden milliyetçi duygular hâsıl olur. Bu milliyetçi duygular, hangi millette zuhur etse o millet için beka kaçınılmazdır. Milletler, varlığını bu “biz” duygusu etrafında kendini savunur dış güçlere karşı; geleceğini programlar.

Âşık Mehmed'den

Dinleyin ahibbâ edeyim beyan
Dillerde daima söylensin heman
Bin üçyüz onüçte bilin ki tamam
Yunanîler ile olan kavgayı
.....

Az uzak durdular Yeni Şehir'den
Piyadeler dahi geldi nehirden
Arş ileri etti cümlesi birden
Kaçtı Yunanlılar bırakt (1) orayı

İstikbâle çıktı ordaki Türkler
Birlikte Rumlar'la hem Yahüdiler
Buyurun diyerek davet ettiler
Çok ettiler Yunanlı'dan şekvâyı (Köprülü, 1962: 670)

Görüldüğü üzere Âşık Mehmed'in dizelerinde birçok millet ismi zikredilmiş. Buradan hareketle diyebiliriz ki toplumsal sınıflamada alt tabakanın sanat zevkinin temsilcileri olarak bildiğimiz halk ozanına, âşığına kadar ulaşmış olan millet ve ulus bilinci toplumun hemen her kesimindeki insanı alakadar eder duruma gelmiştir. Dışarıdaki tehditler karşısında, içerde bir bütünlük kurma çabasıyla gelişen millî kimlik hissiyatı, yıllar sonra toplumsal alandan edebî alana, Millî Edebiyat hâlinde geçerek siyasal bir boyut kazanma yolunda ilerleyecektir.

Âşık Nuri'den

Arab'ın dilberi, diken ateşi
Gencini sararsan yıkılır kaşı

.....
 Urum'un dilberi gayet cilveli
 Kâkülünden gitmez aslâ bir eli

.....
 Ermeni dilberi tiz gelir geçer
 Gençlikte yanaşmaz, âdemden kaçar

.....
 Arnavud dilberin giydiği çuha
 Ve lâkin gömleği olur muşamba

.....
 Boşnak'ın dilberi bacasız suyu
 Ve lâkin ziyade sert olur huyu

.....
 Yahudi dilberi insan şeytanı
 Yanaşmaz insana soğuktur kanı

.....
 Türk'ün dilberidir gayetle inad
 Şehir dili bilmez lisanı kubad (Köprülü, 1962: 672)

1853-1856 tarihleri arasında yaşanan Kırım Savaşı'nın Türk milliyetçiliğinin tarihi açısından, çok kritik bir önem oluşturduğu görülür. Milletlerin millî duyguları, özellikle dış güçlerin devrede olduğu savaş hallerinde, biz, duygusu etrafında daha çok öne çıkar ve kimlik algısı derinleşerek millet bilinci gelişir. Çünkü düşman karşısında göze alınmış ölüm hissi, gerekçesini toprak gibi millet unsurunu temellendiren biz duygusunda bulunca millet ve ulus algısı çok daha kuvvetli bir şekil alır ki bunu derinden duyan milletler, tarihte daima destansı zaferlere ulaşmışlardır.

III. Napolyon'un milliyetçi Fransa'sı, Rusya'yı milliyetçiliğin önünde bir engel olarak görmekteydi. Üstelik Fransa'nın çıkarlarıyla Rusya'nın Akdeniz politikası hiçbir şekilde uyuşmamaktaydı, öte yandan İngiltere, hem Ortadoğu'daki planlarını, hem de kendisi için son derecede önemli olan sömürgesi Hindistan'ın güvenliği açısından Rusya'nın sıcak denizlere inmesini istemiyordu. Ayrıca Rusya'nın mutlak monarşik politik tavrına soğuk bakıyordu.

Bu gibi faktörler İngiltere ve Fransa'yı, Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleme noktasında birleştirmişti. Rusya'nın yenilgiye uğratılmasının ardından 1856'da toplanan Paris Konferansı Avrupa'daki milliyetçi oluşumlar için son derecede ümitli sonuçlar vermiştir.

Söz konusu sonuçlardan bir tanesi olarak Rus Çarlığı'nın ve tabii ki Osmanlı İmparatorluğu'nun direncine rağmen Moldavya ve Romanya'nın bağımsızlıklarının sağlanmasıydı. Böylelikle bağımsız Romanya'nın gerçekleşmesi yolunda son derecede önemli bir aşama tamamlanmış oluyordu ancak Osmanlı kendi içerisinde çıkan ve millet olarak kendini ifade etmeye başlayan etnik gruplar karşısında kendi varlığını milletçe/milliyetçe sorgulama yolunda daha derin düşünmeye başlamıştı.

Bütün bunların ardından 1854-1856 yılları arasında gerçekleşmiş olan Kırım Savaşı'nın Osmanlı devleti açısından sonuçları düşündürücü olmuştur. Osmanlı devleti her geçen gün zayıfladığını bu savaşla kabul edilmiştir. Bu savaş ekseninde yazılmış olan destanlar dönemin edip ve aydınlarını vatan ve hürriyet şairi olacak nitelikte etkilemiştir.

Namık Kemal'i yetiştiren ve destansı ifadeler içeren ürünler, bu dönemde yoğun bir şekilde işlenerek toplumsal duyarlılık geliştirilmiştir.

İlerleyen yıllarda Abdülhak Hâmit Tarhan "Ziyaret" adlı şiirinde kırım savaşının da destanî bir üslupla kaleme alındığını görüyoruz:

Ey vatandan uzak düşen şühedâ,
 Evini barkını edip de feda
 Can-sipârâne harbeden erler!..
 Cennet olsun makamınız her dem,
 Siz ki, mazinizi bilen âdem,
 Dâne-i eşkini nisâr eyler,
 Bunda herkes bugün seferberdir,
 Menzil ancak gubâr-ı esmerdir,
 Olmasın rûh-ı pâkiniz muğber... (Tarhan, 1999: 399)

Hâmit, Kırım Savaşı sırasında adeta harabeye dönen Sivastopol'u dolaşırken Fransız ve İngiliz askerlerinin mezarlarının oldukça intizamlı ve düzgün olduğunu ancak Türk şehitlerinin kabirlerinin bakımsız ve özensiz bir şekilde düzenlendiğini görünce eseflenir. "*Hüzünlenen Hâmit kendi kendisine "Ben onlara bir mezar yaparım" diyerek "Ziyaret" şiirini yazar.*" (Enginün, 2001: 25) Hâmit, bu şiiriyle Türk askerleri edebî bir

eser ortaya koyarak onların mezarlarını bir şiir ile edebiyat üzerinden ebedileştirmiştir aynı zamanda.

Destanların dışında 1800'lü yıllarda marşlarda da dile getirdikleriyle Türkçülüğü bir milletin övünç kaynağı olarak ifade etmiştir. 1853'de başlayan Kırım Savaşı'nda kitalarımız Sivastopol'a girerken ordu muzikamız, elimizde notası bulunmayan şu marşı çalmıştır:

Emvac-ı hâna garkolup sahralar olsun Lâlezar
Dönsün başında düşmanın binlerce seyf-i şûlebâr
Eyler bugün hâk-i vatan evlatlarıyla iftihar
Serhaddi, düşman çiğnemiş ey millet-i âli tebâr
Başlar kesilip serteser dehşetli toplar patlasın
Arşları yürekli Türkleri görsün de düşman çatlasın (Aydın, 2003: 123)

Savaşın ardından yaşanan zafer mutluluğu İstanbul'a büyük bir coşkuyla ulaşmış ve yayılmıştır. Arkasından Muzika-i Humayun'da görevli besteci Rifat Bey'in zafer coşkusuyla Sivastopol Marşı'nı bestelediği ve kısa bir süre zarfında marşın önce İstanbul'a daha sonra yurdun dört bir yanına yayıldığı rivayet edilmiştir. Rivayetin gerçeklik boyutunu da destekleyen Rumeli'de okula başlama marşı olarak kullanılmış olmasıdır.

Bestekâr Rifat Bey, 1871-1872 Yemen harekâtı sıralarında, Yemen çöllerinde mücadele eden askerlerimizin vatana olan özlemine dair duyguları çok coşkun bir şekilde dile getiriyor:

Annem beni yetiştirdi bu ellere yolladı
Al sancağı teslim etti, Allah'a ısmarladı.
Boş oturma çalış dedi, hizmet eyle vatana,
Sütüm sana helâl olmaz saldırmazsan düşmana
Arş ileri, marş ileri, Türk askeri dönmez geri...
Yastığımız mezar taşı yorganımız kan olsun
Biz bu yoldan döner isek namus bize ar olsun
Ne şereftir ölmek bize bu güzel vatan için
Yanar yürek yurt aşkıyle daima için için
Arş ileri, marş ileri, Türk askeri dönmez geri... (Taneri, 1993: 201).

Edebî bir metin ortaya koyabilmek için şair olsun yazar olsun mutlaka hislerini harekete geçiren onu söz konusu ifade edilecek edebî eser ile ilgili düşünderecek bir eyleme ihtiyaç vardır. Bestekâr Rifat Bey'i düşündürecek ve bu coşkun dizeleri yazdıracak

eylemler Osmanlı'nın son dönemlerinde gerçekleşmiş olan etnik unsurların ayrılıkçı faaliyetleri olmuştur.

Söz konusu ayrılıkçı faaliyetler, kâh özerklik kâh bağımsızlık derken Osmanlı çatısı altındaki Türkleri ciddi anlamda düşündürmüş ve Türk aydını gerekli olan millî duyuş ve düşünüşü yine mazisinde bularak onlardan beslenerek birlik ve bütünlük için geleceğini Türk milliyetçiliğinde görmüş ve o minval üzere yazarak edebiyatının millî bir mahiyet kazanmasını sağlamıştır.

Bunlara ilaveten Namık Kemal'in eserlerinden bile daha önce edebiyatımızda milliyetçilik merkezinde vatan kavramını ilk kullanan Yusuf Halis Efendi'nin birkaç dizesi halkın o yıllarda savaşlar etkisinde millî kimliğini ne derece duyumsadığını göstermektedir. Yusuf Halis Efendi, 1853-1856 Kırım Harbi'ni konu edinen birkaç şiir yazmış ve bunları “Şehname-i Osmanî”⁸² ismiyle bir araya getirmiştir. Yusuf Halis Efendi'nin “Vatan Kasidesi” ve “Destan-ı Askerisi” adlı şiirlerinde vatan sevgisini gerekçeli bir şekilde öne çıkardığını görüyoruz. Birinci şiir Türk milliyetçiliği ile de dikkat çekicidir.

Yusuf Halis Efendi, kendilerinden önceki devirde Arap şairleri ile Anadolu'daki ve hatta İranlı ozan ve şairleri vatanperver ifadeleri olmadıkları için eleştirmektedir. Halis Efendi, onları yine aynı zamanda Türk dilini, imaj kaygısı ile Farsça deyimlere boğma konusunda suçlamıştır. Aşağıdaki mısralar bunun ispatı niteliğindedir:

Giydirüp maşlahı Urban ü Acem kalpağın
Sanki pek çıplak idi Türkî-i zibây-i vatan
Mustalahdan kaba Türkçe yolu güç hem dardır
Zahiren gerçi kolaydır reh-i mecray-ı vatan.

Yine aynı eserde bulunan “Muharebeye Dâir Nazm Olunmuş Eş'âra Fezleke Olarak Vatan Kasidesi” başlıklı şiirin ilk mısraları da şöyledir:

İbn-i vakt oldu aceb şimdiki ebnâ-yı vatan
Vatana can fedâ eyledi âbâ-yı vatan

⁸² Yusuf Hâlis Efendi, *Şehnâme-i Osmânî*, Cerîde-i Havadis Mat., İst., 1872, s.32

Mâl ü serden geçerek devlet ü dîn uğrunda
 Can verip millet için ettiler ihyâ-yı vatan
 Lâf uran sıdk u hamiyette egerçi çoktur
 Lîk pek az bulunur öyle fedâyâ-yı vatan
 Saçma bir lâf sanır sâde-dilân ü cühelâ
 Niçe bin cild olur şerh-i mezâyâ-yı vatan (Özgül, 2000: 6).

Görüldüğü üzere vatan, şairince millî duygularla kaleme alınmış ve o yılların destan niteliğindeki bir edebiyat türüne bu derece konu olduysa diğer destanların içerikleri doğrultusunda da diyebiliriz ki Türkçülük, Osmanlı'nın sınır bütünlüğünü korumaya çalıştığı yıllarda dış tehlikeler karşısında millî bir his olarak uyanmıştır.

Şüphesiz Batılı aydınların Osmanlı'nın son dönemine dair yaptığı çalışmalar arasında dil merkezli olan çalışmaların buna katkısı olmuştur. Ama her insan için olduğu gibi her millet için dış tehlikeler, yani bir savaş hali, söz konusu millet için millî bir duyuş ve düşünüşün kapısını, biz duygusu etrafında aralamıştır.

Yüzbaşı Fevzi Kurtoğlu'na göre Oltaniçe Muharebesi'nde yani 4 Kasım 1853'te Tuna nehrinin karşı yakasındaki Tutrakan'da Osmanlı ordu bandosunun nakaratında "Aslan yürekli Türkler" ibaresi olan bir ordu marşını çalmışlardır:

Başlar kesülüp ser-be-ser dehşetlü toplar patlasun,
 Arslan yürekli Türkleri görsün de düşman çatlasun...

Bu dizelerde de ifade edildiği üzere doğrudan Türkleri niteleyerek kahramanlaştırılmak istenen bir millete temas vardır. "*Marifet iltifata tabidir*" diye bir tabir vardır, işte bu dizelerdeki Türk vurgusu, marifetini hatırlayan bir milletin yüceltilmesini sağlamıştır.

Kültürel bir gözle bakıldığında, Kırım Savaşı, Avrupalılarla daha sıkı bir diyalogun gelişmesine vesile olduğu gibi söz konusu yıllarda, gayrimüslim durumunda olan Osmanlı topraklarındaki birçok insan da birtakım saldırılara uğramıştır. Bu tür tepkiler bazı milletler için olumsuz bir durum olsa da Osmanlı çatısı altında, Türk-Müslüman birlikteliği üzerinden millî bir duyarlılık gelişmeye başlamıştır.

Devlet bu durum karşısında gayrimüslimlerin yaşam standartlarında birtakım iyileştirmeler yaparak olası bir ayaklanmayı engellemeye ve süreç içerisinde varsa mağdurların mağduriyetini gidermeye çalışmıştır.

Kırım Savaşı, sebebi her ne olursa olsun, Osmanlı topraklarındaki ümmeti de millet bazında Türkleri de bir araya getirerek devletin bekası için mücadeleye sevk etmiştir. Bunu yukarıda ortaya koyduğumuz destan kesitlerinden de anlamak mümkündür.

Öyle ki bir tür Osmanlı-Müslüman vatanperverliğinin yanı sıra Türk milliyetçiliği için, Türkçülük için çok zengin bir argüman temin ederek toplumsal duyarlılığın uyanışına vesile olmuştur. Savaş sonrasında Namık Kemal'in tiyatro oyunlarından tutun da Ahmet Rıza'nın, Salih Hayri'nin ve daha birçok yazar ve şairin destanî eserleri, toplumda uyanan bu ruh hâlinin en güzel örneklerinden birkaçıdır.

Kamuoyu savaş sırasında bir miktar rol oynadı, bu da efkâr-ı umumiye kavramının Osmanlı seçkinleri arasında yayılmasına katkıda bulundu. Bu bakımdan savaş aynı zamanda imparatorluğun geç döneminde büyük bir siyasi düşünce akımı olan geleceğin “Genç Osmanlılar”ın oluşumuna katkıda bulundu.

3.1.2. Dil ve Edebiyata Bağlı Yeni Lisan Hareketinin Kriterlerini Hazırlayan Unsurlar

Bir milleti, yeryüzünde kimlik olarak ifade eden en temel unsur, söz konusu milletin gündelik ihtiyaçlarını ve sosyal ihtiyaçlarını giderme aşamasında başvurmuş olduğu dildir. Kültürel kodlardan tutun da tarihsel kimliğe kadar her şeyi bir milletin dilinde bulmak mümkündür.

Milletler, işte bu en temel unsuru ne kadar geliştirir ve bunu uluslararası sahada kendi kimliği için bir yapı taşı olarak kullanırsa yeryüzünde varlığını da duyurmuş olur. Bir de millet, dili, kendini ifade etmekten öte sanat ve edebiyat icra etmeye başlamışsa işte o milletin dili, evrensel dil olma yolunda çok yol almıştır denilebilir.

Burada dilin milletler için rolünden ziyade ifade etmek istediğimiz Türkçülüğün ideolojik bir sürece girme aşamasında, Türk dilinin, belli bir toplumun kendini ifade etme aracı olmasından öte, geniş çaplı sözlüklerinin ortaya çıkmasıyla uluslararası sahada sesini duyuran bir milletin varlığının tescili olmasıdır.

Yeryüzünde hâlâ kendi kimliğini diğer milletlere duyurma aşamasında, dillerine gereken önemi veremeyip onu sadece gündelik hayatta bir iletişim aracı olarak gören ve bununla yetinen milletler mevcuttur ama uluslararası sahada söz sahibi değildirler.

Bir dilin, eğitim dili, sanat ve edebiyat dili olarak kullanılması, o dili kullanan milletlerin medeniyet seviyesini de gösterir. Yine bir dil, sanat ve edebiyat üzerinden kendini sunabiliyorsa, söz dağarcığını sözlükler üzerinden ispatlayabiliyorsa işte orada rüştünü ispatlamış bir millet, belli bir kültür birikimi ile kendini dünyaya duyuran bir millet de vardır.

Bu sebeple diyebiliriz ki dili üzerinden sözlüğünü de oluşturmuş bir millet milletleşme sürecine girmiş, millî kimliğini ideolojik anlamda duyumsayarak belirli ülküler edinmeye de başlamıştır.

Bununla birlikte, kendisinin işaret etmiş olduğu kaynakları tarayarak yazmaya çalıştığımız tezimizin ana kaynağını oluşturan Ziya Gökalp, Milliyet ve İslâmiyet, adlı yazısında da yeni bir cemiyetin meydana gelişini anlatır ve önce Osmanlı Devleti'nin nasıl parçalandığına temas eder:

Azınlık guruplar önce “lisanlarını millîleştirmekle işe” başlamışlardır. Çünkü “lisâni bir istiklâl, siyâsî bir istiklâlin mukaddemesidir. Bir kavim, millî lisanını sevmekle, millî edebiyatını bu millî lisan üzerinde tesis etmeye başladığı anda, necat vaadini almış demektir.

Lisandan sonra tarih gelir... (Gökalp, 1976: 57)

Ziya Gökalp'in de yukarıda belirtmiş olduğu gibi dil, bir millete kimlik, hüviyet kazandıran en önemli gerek kültürel gerek sosyal en önemli unsurdur. Osmanlı çatısı

altındaki gayrimüslimlerin Fransız İhtilali ile kendi kimliklerini öncelikli olarak dil üzerinden duyumsayıp o doğrultuda cemiyetler, dernekler kurmuş bu cemiyet ve derneklerde kendilerini ifade edecek bir yayın organı olarak gazete ve mecmualar yayımlamışlardır.

Nitekim bunun en güzel örneğini Türkçülüğün bir cereyan olarak su yüzüne çıkmaya başladığı yıllar olarak işaret edebiliriz. Yani bu yıllar, Osmanlı devlet çatısı altında Tanzimat sonrası diyebileceğimiz yıllar, sözlük çalışmalarının, gramer kitaplarının, gazete ve mecmuaların dönemin birçok aydını tarafından hazırlandığını, Osmanlı çatısı altındaysa Avrupa’da yabancı dillere çevrildiğini, Avrupa’daysa Osmanlı coğrafyasında hitap edilen kitlenin diline uygun çevrildiğini görüyoruz.

Tanzimat dönemine miras kalan resmi dil, bugün Osmanlıca dediğimiz dildi. Tanzimat öncesi Osmanlı İmparatorluğu ırklar, milletler, dinler ve kültürler toplamı bir imparatorluk olduğundan Türk dili ancak “reaya dili” olarak yaşardı (Berkes, 2010: 255). Türk dilinin ikinci sınıf bir dil muamelesi görmesi aynı zamanda kendi Türklüğünü ifade etmeye çekinen bir toplum da ortaya çıkarmıştır.

Yönetici devlet tabakasına giren kişilerin dili Arapçadan Farsçadan Rumca’dan Slav dillerinden gelen zengin, fakat halkın anlamadığı bir dil olarak birkaç yüzyıl boyu gelişti. Osmanlıca. Hindistan’daki Moğol İmparatorluğu’nun ordu ve saray dili olarak geliştirdiği Urdu dili gibi yapma bir dil oldu. Temeli Türkçe olmakla birlikte, içine Türk dilinin köken ve yapı bakımından bağlı olmadığı dil ailelerinden yalnız sözcükler değil kurallar da sokulduğu için, konuşma dili olarak değilse bile yazı dili olarak Türk dili konuşan halk kitlelerinin dilinden uçurumla ayrılan bir dil olmuştu. “Konuşma dili olarak değilse bile” dedik; çünkü Tanzimat dönemindeki Osmanlıca’nın bile konuşma dili olarak kullanıldığı şüphelidir. Bu dili elde etmiş olmanın asıl ispatı kendini yazıda gösterir. Bu dille yazabilmek için ne denli uzun bir eğitim görmek gerektiğini anlarsak, ne denli düzme bir dil olduğunu kavrarız (Berkes, 2010: 255). İktidara yakın yani padişahın yönetimdeki bir iktidarda, idareden sorumlu bir yetkili dahi olamayan toplumların kendini ikinci sınıf bir vatandaş olarak duyumsaması, dönem içinde, dillerini, gündelik konuşma dillerini dahi etkilemiştir.

Bu dilin gelişmesinde ihtimal ki üçü de toplumdan ayrı kalan üç kurum kaynak hizmeti görmüştü: medrese, enderun ve tasavvuf. Medresenin resmî dili Arapça idi. Medreselerde Türkçe okutulmazdı. İslâm dini yoluyla, bu dilin hukuk dili olarak Türkçenin çerçevesi içine sokulabilme ve yayılış derecesiyle orantılı olarak birçok Arapça sözcük Osmanlı dilinin temellerinden birini kurmuştu (Berkes, 2010: 255). Osmanlı İmparatorluğu'nun medeniyetini İslam merkezli bir şekilde oluşturması, onun kullanmış olduğu dili gerek gündelik gerekse yazılı metinler üzerinden etkileyerek Kuran dili Arapçayı hemen her yere egemen kılmasına zemin hazırlamıştır.

Reâyâ dili olarak yaşama gücünü sürdüren halk Türkçesi ise, yalnız Müslüman halk arasında değil, Tanzimat zamanına dek, Müslüman olmayan halkların Müslümanlarla birlikte yaşadığı bölgelerdeki Rum ve Ermeniler arasında bile kullanılıyordu. Hattâ bazı bölgelerde bu Hristiyanlar, reâyâ Türkçesinden başka dil bilmezlerdi. Ancak 19. yüzyıldan başlayarak Müslüman olmayan halklar arasında eski ulusal dillerinin avam dili olarak halk arasında ve daha incelmış bir edebiyat dili olarak bu halkların yeni okullarında öğretilmeye başladığını unutmamak gerek (Berkes, 2010: 256). Halk Türkçesinin gayrimüslimlere çeşitli okullarda daha sade ve bir edebiyat dili inceliği ile öğretilmesi Türkçenin sadeleşme serüveninin devlet kanalıyla yürürlüğe konduğunun bir başka göstergesidir.

Diğer bir husus, Tanzimat romanlarında da yabancı ve azınlıklara olan kızgınlığın uzantısı olarak millî bir duyuş ve düşünüşün izlerini bulmak mümkündür. Osmanlı, toplumsal hayatındaki ayrışmalara bağlı olarak Tanzimat ve Islahat Fermanları üzerinden, azınlıkların merkezi otoriteye olan bağlılıklarına dair tam anlamıyla olumlu bir yanıt alamamıştır. Kendilerine fermanlarla verilen ayrıcalıklar karşılığında, devlete olan tabiyeti hususunda devlete ve değerlerine daha sıkı sarılacağı beklenmiştir. Azınlıkların bu tavrı karşısında, devletin ileri gelen kimselerinin yabancılara ve azınlık durumunda olan kimselere kızdığı gibi edebî sahada kalem erbabı olan kimseler de bu duruma kızmış ve buna bağlı olarak Türk ve Türklük vurgusunun öne çıktığı edebî eserler de kaleme almışlardır.

Namık Kemal tarafından 1866'da kaleme alınan "*Lisan-ı Osmani'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülehazaları Şamildir*" isimli makalede, Türk dilinin içinde bulunduğu

süreci etraflıca dile getirmiş, sadeleştirilmesi yolunda düşüncesini dile getirdikten sonra, bir de sözlüğe olan ihtiyaç üzerinde durmuştur.

Ayrıca *Vatan Yahut Silistre* adlı eserinde de karakterlere vermiş olduğu isimler ile birlikte (İslam Bey, Sıdkı Bey...) vatan, kavramsal olarak öne çıkarılıp onun için yapılması gereken fedakârlıkların boyutunu, olay örgüsü üzerinden kendi dönemine duyuruyor. Bu eserde vatan, belli bir millete mahsus toprak parçası olarak Namık Kemal tarafından içselleştirilerek millet ve milliyetçilik için belli bir zemin hazırlanmıştır.

Yine yabancı ve azınlıklara olan öfkeye bağlı olarak birçok eserde onları aşağılayacak nitelikte sıfatlar kullanıldığı gibi meşguliyet için yaptıkları işler de, toplumsal hayattaki rolleri de çoğunlukla ikinci üçüncü derecedeki meslek grupları ve rolleridir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâhî Bey ile Rakım Efendi* adlı romanındaki tip ve karakterler hatırlanacağı üzere, birisi Batı'ya özentili bozuntusu olarak tasvir edilirken birisi yerel değerlerle sıfatlandırılarak idealize edilmiştir.

Sadece bu eseri değil, daha birçok eserinde, Ahmet Mithat Efendi, kendi ifadesi ile ifade etmek gerekirse, Frenk tip ve karakterlerin hepsi, Müslüman ve Osmanlı karakterlerinin karşısında gülünç duruma düşürülür ve onlara karşı üstünlük vurgulanır. Batı taraftarlığına olan kızgınlığın arkasındaki gerçeği yukarıda kısaca hatırlatmıştık. İşte bu kızgınlığın uzantısı olarak aydınların Türk kimliğine ve kültürüne dönük eserler kaleme alması, Türkçülük üzerinden sadeleştirilerek millî değerlerin öne çıkarıldığı bir edebiyatın hazırlayıcısı olmuştur.

Ahmet Mithat'tan başka, eserlerinde İslam'ı ve Osmanlı vurgusunu öne çıkaran daha sonra Jön Türklerle yakın temas kuran Mizancı Murat da yabancılara ve azınlıklara karşı kızgınlığına isnat edilecek bir tutumla eserlerini kaleme almıştır. Kendisi Dağıstan göçmeni bir Müslüman olmakla birlikte, İstanbul'a gelerek İstanbul'daki kültürel hayata dâhil olmuş ve İstanbul'un ilerleyen yıllarda İslamiyet'in merkezi olacak şekilde bir gelişme göstereceğine inanmıştır. Bu inancı doğrultusunda eserlerindeki yabancı ve azınlıklara hep kötü roller vermiştir (Belge, 2008: 184).

Bu üç isim üzerinden dile getirdiğimiz örnekler elbette ki bir dönemi tam anlamıyla yabancı düşmanlığının kol gezdiği bir dönem olarak nitelemez. Ancak isimlerin tarihî

kimliği ve ortaya koydukları duygu ve düşünceler düşünülünce dönem içerisindeki gelişmiş olan kamuoyunu daha iyi görmüş oluyoruz.

Gazetelerin dil ile ilgili sütunlara yer verdiğini özellikle dönemin dilinin sadeleştirilmesi hususunda belli bir köşenin ayrıldığını, okuyucuların söz konusu köşe yazısını takip etmesi ve dil ile ilgili sorular göndererek cevabını köşe yazısı üzerinden alması, Osmanlı'nın son dönemlerinde dile göstermiş olduğu hassasiyetin birer örneğidir.

Osmanlı coğrafyasında William Churchill tarafından çıkarılan ve zaman zaman devlet tarafından hem ekonomik olarak hem haber olarak desteklenen *Ceride-i Havadis* gazetesinde yayımlanmış bir yazıda gördüğümüz kadarıyla Türkçeye olan hassasiyet, 1840'larda çok daha bilimsel boyuttadır:

“Havâdisât-ı Ecnebiyye

Avrupada birkaç yüz sene mukaddem papazlardan başka okuyup yazmak bilir adam pek az bulunur idi Beyzâdeleri dahi yalnız ata binip inmeğe ve umûr-ı harbiyyeye heveskâr olup okuyup yazmaktan bihaber olduklarından mâ'ada 'indlerinde okuyup yazmak bir şey demek olmayıp aslâ kadr ve kıymeti olmadığından başka bayağı zevklenirler idi velhâsıl dikkat ve itinaları ancak imâlât-ı harbiyyeye münhasır idi hattâ ol vakitlerde Avrupa devletlerinin bazısının hazînelerinde defâtir ve kayûdât yerine bazı bakkal ve ekmekçilerin kullandıkları gibi bir değnek parçasını bıçakla kertip çetele tutarlar ve hesâblarını bu minval üzere görürler idi lakin iki üç yüz yıldan beri Avrupa ahali gereğ emr-i ta'ayyüş ve gereğ tahsil-i insâniyet ve medeniyetin esbâb-ı kaviyyesi mutlaka okuyup yazmak kazıyyesi olduğuna vâkıf olarak derhal icrâsına teşebbüs edip etrâf ve eknâf bilâd ve memâliklerinde hesâbsız mektebler peydâ eylediler ve içlerinde zenginleri vatan ve milletlerine menfaât ve sevâb-ı âhiret kasdıyla birtakım mâlını ve akçesini zabt u vakf ederek güzeşteye verilip onun nemâ ve hâsılâtıyla ol vaktten beri bu mektebler dâimâ artmaktadır...” (Ölker, 2013: 2021-2033)

İfade edildiği üzere Avrupa'daki okuryazar insan sayısının azlığı ve toplumsal hayattaki birey olarak insanların nasıl bir niteliğe sahip olduğu dile getirilerek insanların bu vasıfsız, eğitimsiz, cahil hâlden kurtulmalarının yolu gösterilmiş: Eğitim kurumları...

Avrupa insanını yetiştirmeye karar verdiği günden beri toplumsal çöküşten kurtulduğu gibi medeniyet namına diğer milletler için bir hayal ülkesi olmaya başlamış. Okulların artması ile toplumdaki eğitimli insan sayısının artması, daha uyumlu ve birbirini

anlayarak organize olan millet yapısını hazırlamıştır ki bu da söz konusu dönemde Avrupa'yı Osmanlı'yı geride bırakmaya yetecek bir gerektir.

“...bu mekteplerde yedi yaşından on dört yaşına dek kiminde yüz ve iki yüz ve beş yüz ve bazısında binden ziyâde çocuk olup ol çocukların ana ve babaları bir para ve bir pul vermeyerek meccânen bu mektepler besleyip ve giydirip gereği gibi terbiye ederler tamâm-ı tekmîl-i ilm eyledikten sonra her birini diledikleri sanatı öğrenmek için yedi seneye dek sanatında kabiliyetli bir üstâda şâkird verirler onun yanında hırfet ve sanat tahsil ederler husûsen İngiltere’de bu gûne mektepler pek çoktur kız ve erkek bazı muallimler vardır ki sabahdan ahşama kadar fukârâ çocuklarına meccanen ücretsiz ve akçesiz sevabına ders verirler hâsılı elhaletühazihi genc olarak okuyup yazmayan nâdir bulunur hele kişizâde olup okumak ve yazmak bilmeyen hiç yokdur ve nâdir imlâ bilmez bulunsa dahi pek büyük aybdır ve bunlarda kişizâdelerin mektepleri dahi başkadır her dürlü fenni tahsil eylediklerinden başka birkaç lisân dahi öğrenirler hattâ kendi diyârlarında öğrenmeğe gayretlerinden başka bazıları birkaç sene gezip bir kat dahi ecnebi memleketlerinde hem lisân hem dürlü dürlü şeyler tahsil ederler ve bu tahsil maddesi Fransa ve Nemçe ve Rusya ve Prusya ve kâffe-i Avrupa memleketlerinde dahi böyledir ve betahsis Prusyada olan ihtimâm bir derecededir ki hattâ çocukların terbiyesi yalnız akrabaların seyrine bırakılmayarak ana ve atası ister istemez çocukları devletçe mektebe veririrler ve kim tekâsül ederse tekdir ve ta’zib ederler onunçün orada okuyup yazmak bilmeyen bulunmaz ve Amerikada dahi kezalik böyledir işte basılan Avrupa risâlesinde Parisde hamâllara varınca okumak ve yazmak bilir gördüm denildiği vâkıadır filhakika köyde kendde cümlesi bilir.” (Ölker, 2013: 2021-2033).

Bu satırlarda görüleceği üzere, Avrupa’daki eğitim seferberliğinin üzerinde durularak Osmanlı’nın eğitim için ciddi bir yapılanmaya olan ihtiyacı vurgulanmıştır. Avrupa’da eğitim için her köşe başına açılan okullarda öğrenciler yedi ile on dört yaş aralığında olmakla birlikte teorik bilgilerle donatıldıktan sonra staj eğitimine benzer nitelikte alanında usta sıfatını taşıyan kimselerin yanına verilerek öğrencinin kendisini geliştirme olanağı yaratılmıştır.

Bununla da yetinmeyen Avrupa devletleri yetenekli bulduğu kişileri ayrıca dil öğrenmeye yönlendirerek başka devletlere göndererek eğitim hayatlarını tamamlamaları hususunda teşvik edilmişler. Eğitim seferberliği olarak adlandırılacak böyle bir politika karşısında Avrupa’nın hamalının dahi okuryazar olmasına pek şaşmamak gerekir diyerek Osmanlı’nın reform için nelere ihtiyacı var ayrıca göstermiş oluyor yazar.

“Fransa’nın seksen altı eyâleti olarak bu eyâletlerde altı sene mukaddem kiminde yüzde on iki ve kiminde daha ziyâde olarak yetmiş dörde kadar ‘avâm-ı nâsdan okuryazar bulmuşlar idi lakin altı seneden beri gitdikçe çoğalmıştır zîrâ Avrupada okumak yazmak pek kolay bir şeydir çünkü tahrirâtları bir siyâkdadır öyle Türkçe gibi imlâ lisânı başka tekellüm lisânı başka değildir kibâr ile hamâlin lakırdısı birdir. Bir çocuk mektebden çıktığı anda birden bire yazıcı olabilir ve mu‘allimleri gü-be-gün kolaylığı ziyâdeletmektedir ve hurûf-ı makta,,a kullanıldığından yazı yazmak dahi âsândır ve bir de her fûnûna dair kitâblar kendi dillerince mevcut olduğundan âhir lisâna muhtâc olmazlar ve bunların başka lisân öğrendikleri fûnûn tahsiline medâr zımnında olmayıp fazla olarakdır hulâsa Avrupada tenbel olup da câhil kalanlar daima muhakkardılar ve gayretli olanlara her kârın kapısı açık olup itibâr ve servet kesb ederler işte Memâlik-i Osmaniyyede refte refte suhûlet ve kolaylık verir ve şevk ve hâhiş irâs eder şeylere teşebbüs olunursa okuyup yazmak bilmeyen kimse kalmayacağı emr-i muhakkaktır.” (Ölker, 2013: 2021-2033).

Yine bir başka gazete olarak yayın hayatında 26 Temmuz 1307/1891’de başlayan *Mekteb* adlı derginin ilk sayısından tutun da son sayısına kadar dil ile ilgili birçok yazının neşrine tanık olmak mümkündür. İmtiyaz sahibi olarak Karabet Efendi tarafından çıkarılan bu dergi dönemin okullarındaki öğrencileri birinci derecede hedef okuyucu kitlesi olarak seçmiş olsa da sosyal hayattan birçok kimsenin dergiyi takip ettiği köşe yazılarında cevap olarak yazılan yazılardan anlaşılmaktadır.

Dergide kaleme alınan makaleler, her ne kadar toplumun her kesimine hitap ediyorsa da, asıl hedef kitlesi, o gün için Rüşdiye ve İdadi’de okuyan öğrencilerdir. Bundan dolayı dergiye yayımlanmak üzere yazı gönderen yazarların, açık, sade ve anlaşılır bir dil kullanmaları hususunda ısrar edilmiş çıkan sayılarda bu konu sık sık dile getirilmiştir. Bu konuda şöyle bir açıklama yapılmıştır:

“Mekteb’e derc olunmak İçin hariçten gönderilip de kabul ve dercettiğimiz varakaların ne kadar değiştirilmiş olduğuna onları gönderenler tarafından elbette dikkat edilmiştir. İhtimaldir ki bu surette canı sıkılanlar da vardır. Lâkin biz şu Mekteb’i, -umumiyet itibari ile- şakirdan ve saire mübtediler (yeni okula başlayanlar) için yazmakta bulunduğumuzdan, kolaylıkla anlaşılacak yolda gayet açık ve öyle birtakım garip lügatlardan, kâtipçe tabirlerden ârî olması, ve hususi ile -bir kişinin kaleminden çıkmış gibi- ifade ve imlalarının hep bir tarzda bulunması, matlup ve mültezemdir. Binaenaleyh böyle yapmakta mazuruz. Şu mazuriyetimiz teslim olduğumuz takdirde lütfen kabulüyle beraber bundan sonra yazılacak şeylerin gayet açık ve sade olmasına lüzum-ı hakiki olmadıkça Farisî, Arabî kelimeler ve hele

mesela “çıkıtı” yerine” “huruç etti” gibi lüzumsuz mürekkebi kullanılmamasına dikkat buyurulmasını rica ederiz (Timur, 1995: 27).

Yazarlığı yabancı kökenli kelimeler kullanmaktan, anlaşılmayarak kültürlü bir edip imajı ortaya koymaktan ibaret sanan kimselere seslenilerek dili çıkmaza sokmaktan vazgeçilmesini, lüzumsuz ifadelerin kullanılmamasını ifade eden bu gazete ilanı aslında Millî Edebiyat hareketinin çoktan başladığının bir başka örneğidir.

Toplumun önde gelen ve rical olarak kabul edilen kimselerin farkını hissettirmek adian bugün dahi bu gibi tavır ve tutumlara giridiğini görmek mümkün. Şöyle ki bu kimseler, kültürlü bir entelektüel profili çizmek için yabancı kökenli kelimeleri bilerek kullanıp üst bir perdeden konuşmuş biri olarak aydın sıfatını kazanma çabası içerisine girmektedirler.

Bu durum, söz konusu bu yazının yayımlandığı dönem de insanların dikkatinden kaçmamış olacak ki yazar bu durumu bu dergide konu malzemesi yaparak bir gerçeği düzeltmek için bir haykırıştta bulunmuştur.

Dergide “usul-i inşa” başlığı altında yazılan makalelerde de; dilin sade olması, imla kurallarına dikkat edilmesi, dilde yapılan yanlışlıklar ve yazıların muktezayı hale uygun olması gibi mevzulara dikkat edilmesi gerektiği, önemle vurgulanmıştır:

“Sözü uzatmakla okuyanlara usanç vermekten çekinerek yazdığımız şu makaleden anlaşılmalıdır sanırız ki biz daima yazdığımız, yazacağımız şeylerin sade Türkçe olması taratftarlarındanız. (Usul-i inşa’yı da işte bu nokta-i nazardan yazmaktayız; fakat şurasını da hatırdan çıkarmamalıdır ki “sade” demekten maksadımız söylemekte ve ismine Osmanlıca demekte olduğumuz lisanın herkes tarafından kolaylıkla anlaşılır surette yazılmasından ibarettir; yoksa “kaba saba sözler”in kitabetimizde değil, avam beyninde dahi kullanılmasını hiç kimse arzu etmez.⁸³

Sade kelimesinin anlamsal olarak içeriğine temas ederek kastedilen sadeliğin herkes tarafında anlaşılır nitelikte olması hususunda açıkça bir beyanatta bulunarak yazılı ifadelerin niteliği bir formül gibi dile getiriliyor.

⁸³ Reşad, *Mekteb*, nr. 4, s. 38-39.

“Risâlemizde Elden geldiği, mümkün olduğu kadar açık Türkçe yazmak iltizam ediyorsak da bazen zarurî olarak -Arabi, Farisî tabirler, terkibler, bazen de ecnebi kelimeler kullandığımızdan ve bunları ise Mektebimizi okuyan mini mini efendilerle, müptediler anlamayacaklarından onlara bu suretle de bir hizmet etmiş olmak arzusuyla bundan sona her cüz’ün münderecâtında bulundurulan o gibi tabirler ve terkiplerle kelimeler üzerinde birer yıldız işareti koyup bunlar için o cüz’ün nihayetine şöyle bir cetvel ilave etmeği ve Arabî olanlarına hemze (ء), Farisî olanlarına fe (ف), Ecnebî olanlarına elif (/ (işareti koymayı münasip gördük. Fennî olan tabirât ve ıstilahât sırası gelince müteallik oldukları bahislerde izâh ve ta’rif edileceğinden onlar bu cetvelde dâhil değildir. Bir de lügatlerin şerhleri istimalimize göre yani bunları Osmanlı erbâb-ı kalemi ne manada kullanmakta iseler o mana üzerine yazılacaktır (Timur, 1995: 27).

Mecmuanın ilk sayısında, “Osmanlı Lisanı” başlığı altında gramere ait bilgiler verileceği, bu konunun ilk makalesinde, şu şekilde açıklanmaktadır: “*Bu kısım muhteviyatı sarf, nahiv, lügat, imla gibi Osmanlı ulûm-ı lisaniyye ile Fransızcaya müteallik bilinmesi lazım gelen kavâide dairdir* (Timur, 1995: 48).

Derginin altıncı sayısında “Osmanlı lisanı” bahsinde, kelimelerin, aslen hangi dillere mensup olduğu ve harflerle kelimelerin yazılışları hakkında bilgi verilmiştir. “Fransız lisanı” kısmında ise Türkçe-Farsça ve Fransızca olarak ülke adlarının nasıl yazılması gerektiği üzerinde durularak bolca örnek verilmiştir (Timur, 1995: 49).

Bazı makaleler de -münakaşalı ve karşılıklı tartışma- şeklinde yazılarak dergide yayımlanmıştır. Mesela bir soruda: “Avrupa kelimesi gâh med ile gâh med’siz alarak gibi arşın manasına olan (metre) lafzını dahi bazen “vav” ile “he” imla ediyorlar. Acaba bunların hangisi doğrudur?” (Timur, 1995: 49).

İkdam’da

“Lisân-ı Osmânî’nin Ta’mimi” başlıklı yazıda “Akvam-ı muhtelifeden ibaret olan tebaa-i Osmaniye, asırlardan beri mezheplerini, adetlerini, lisânlarını her türlü tecavüzdü masûn bularak zamanımıza kadar muhafaza etmiş ve bu lütuftan istifadelerini temin eylemiştir. İnsaniyet kıt’a-i pek âlicenabâne bir lütuftan ibaret olan şu müsaade-i mahsûsaya erbâb-ı medeniyet ve insaniyet cidden müteşekkik iseler de şu meyanda lisânımızın da ta’mim ve teşmiline himmet etmediğimizden dolayı bize serzeniş edenler de bulunmaktadır. Evet, hepimiz bir vatanın evlâdı, bir hükümetin tabii olduğumuz hâlde birbirimizin fikrini anlayamayacak ve hele makamı

önümüzde bulunan hükümet-i seniyyemizin kendi lisân-ı resmisi olan Türkçe ile neşr ve ilân eylediği kevanîn ve nizamâtı idrak edememek büyük bir noksandır.”⁸⁴

Şeklinde bir yazının yayımlanması, dönemin dil ile ilgili probleminin iyiden iyiye su yüzüne çıktığının göstergesidir. Hükümetin karar namına varmış olduğu beyanları dahi okuyup anlayamayacak duruma gelmiş bir toplumun diline göstereceği özenle yeniden bir yapılanmaya olan ihtiyaç dile getirilmiştir. Yeniden yapılanmaya dair atılacak adımların desteklenmesi hususundaki girişimler de özellikle 20. yüzyılın başından itibaren aydınlar üzerinden toplumun en alt tabakasına varıncaya kadar duyarlılık kazanmıştır.

Yine aynı yazı başlığı altında daha dikkat çekici bir yaklaşımla nüfus üzerinden, dile verilecek çekidüzen ile yeni bir yapılanmanın da önünün açılacağı ve millet kavramının tek bir çatı altında ifade edilmesi, öneri hâlinde ifade edilmiştir:

“Bugün on milyon nüfusa sahip olan Rusya, Rusçanın yaygınlaştırılması sayesinde Rusların sayısını yetmiş, seksen milyona vardırıldığı gibi, esasen sayıları pek az olan Macarlar da dillerini memleketlerinde yaygınlaştırmaya ciddi olarak çalıştıkları için nüfuslarını beş-altı milyona vardırımlardır. İşte biz de bunlar gibi hareket etmeliyiz.”⁸⁵

Yukarıda kısmî örneklerle ifade ettiğimiz üzere, dil ve edebiyat üzerinden Millî Edebiyat’ın hazırlanış sürecini ve etken unsurları, dil ile ilgili sadeleşme gerekçeleri çok daha uzatmak mümkün. Kültürel hayatın bir parçası olarak gazeteler üzerinden dahi bu konu kendisine yer bulmuş ve aydınlar, yazarlar millet algısını geliştirerek Türklüğe eserlerinde kişi ve karakterler üzerinden önemli roller vermiştir.

3.1.3. Dilde Sadeleştirme Çabaları ve Polemikler

Dillerin sadeleştirilmesi, milletlerin medeniyet namına yaratmış oldukları medeniyetle paralel gitmekle birlikte insanoglunun geçirmiş olduğu dönüşüm süreçleri içerisinde

⁸⁴ *İkdam*, Lisân-ı Osmanî’nin Ta’mimi, sayı: 785, 24 Eylül 1896.

⁸⁵ *İkdam*, Lisân-ı Osmanî’nin Ta’mimi, sayı: 785, 24 Eylül 1896.

zaman zaman ekonomik ve kültürel bir sınıflama dâhilinde toplumu oluşturan tabakalar arasında birtakım kopukluklar meydana gelmiştir.

Bu sosyal tabakalar arası kopukluğun birinci derecedeki nedeni sadece ekonomi değildir. Devletler, kurulduktan sonra, kimi yüzyıllarda, büyüme kavramını kazanılan topraklar üzerinden idrak etmişken kimi yüzyıllarda da eğitime verdiği değer ve yetiştirdiği bireyin içinde yaşadığı cemiyete fayda namına katkısı ölçüsünde kendini büyümüş ve gelişmiş olarak algılamıştır.

Bununla birlikte kimi dönemler, devlet eğitimden birinci derecede sorumlu olmakla birlikte eğitimi ülkenin dört bir yanına ortak ve eşit bir şekilde götürememiştir. Osmanlı devlet merkezine yakın kimseler, eğitim öğretim için kendilerini yetiştirme ve yazıp çizdiklerini hükümdara takdim ederek kendini ifade etme fırsatı bulmuşlardır.

Merkezden uzak, ücra memleketlerdeki vatandaş, aynı olanaklara sahip olmadığı için; çağdaş eğitim olanaklarından istifade edemediği için söz konusu dönemin kelime dağarcığına da tam olarak hâkim olma lüksüne sahip olamamıştır. Bu da toplumu oluşturan her ne kadar gözle görülür bir ayrılık hâlinde gösterilemeyen tabakalar arasında, bir ayrılık, zaman zaman bir uçurum yaratmıştır.

Alt tabaka ile üst tabaka birbirini anlayamaz hâle gelmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde aydın sınıfın edebiyat namına, belagat namına dili içinden çıkılmaz bir anlaşılmazlığa sürüklemiştir. Hal böyle olunca Avrupa toplumlarında olduğu gibi Osmanlı da zaman zaman devlet olarak genelge ve yasalar üzerinden dile müdahale etmek zorunda kalmış ki bunları yeri geldiğinde ifade edeceğiz.

Öncelikli olarak Avrupa'da Fransa'nın dil adına göstermiş olduğu ihtimam ve özene benzer nitelikte politikalar, Avrupa'nın Britanya gibi birçok büyük ülkesinde özellikle erken dönem monarşinin hâkim olduğu ülkelerde yürürlüğe konulmak üzere gündeme getirilerek hedefe dönüştürülmüştür.

Bunlardan ilkinde baktığımızda İngiltere'de Norman istilasına kadar idarî dil önce Anglo-Saksonca, sonra Latince olarak tedavülde kalmış, ancak 13. yüzyıldan itibaren bu

dillerin yerini Norman Fransızcası almıştır. Zamanla Norman Fransızcası ve Anglo-Saksonca karışımı “Erken İngilizce” adı verilen karma bir dil, meydana gelmiştir. (Cooper, 1989: 8).

Yeni dil, 1362’de resmi dil olarak benimsenmiş ve parlamento çalışmalarına zemin hazırlamıştır. Üstelik söz konusu dilin resmi dil olarak kullanıldığı alan, sadece İngiltere ve Galler’i değil; İrlanda, İskoçya ve Fransa’nın kimi bölgelerini de kapsamıştır (Sadoğlu, 2003: 16). Birıtanya’da resmi boyutta idari bir dili toplum nezdinde kabul ettirme mücadelesi bölgesel anlamda çok kapsamlı bir şekilde yürütülmüştür. Bu mücadelede kesin çözüm İngilizce’nin resmi dil olarak eğitim kurumlarında özellikle dinî okullarda yürürlüğe konmasıyla ortak ve sade bir dil yaratılarak sağlanmıştır.

İrlanda’da 15. yüzyılda çıkarılan çok sayıda yerel yasa eğitimde İngilizce’nin kullanılmasını amaçlarken 1609’daki İona Yasaları ve VI. James İskoçyası’nın 1616 yasaları İskoçya’da eğitimde İngilizce kullanılmasını zorunlu hale getirmişti. Benzer devlet politikaları Galler’de 1536’da çıkarılan Galler Birlik Yasası, Welsh Act of Union ile de örneklendirilebilir (Sadoğlu, 2003: 17). Toplumlara yeniden bir yaşama şekli kazandırmanın en önemli yollarından biri yasalaradır ki İngiltere, tarihinde bunu en iyi uygulayan devletlerden biridir.

İngiltere ve Fransa’dan farklı olarak merkezî bir siyasal iktidarın ve ulus-devletin ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulabildiği Almanya’da, ortak dil oluşturma çalışmaları, yakın döneme kadar daha çok sivil toplulukların inisiyatifinde gelişmiştir (Sadoğlu, 2003: 17).

Ortaçağ boyunca tıpkı diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, standart bir konuşma dili Almanya’da da mevcut olmamıştır ve Latince kültür dili olarak egemenliğini sürdürmüştür. Buna ilaveten özellikle 17. yüzyıldan itibaren neredeyse uluslararası kültür, sanat ve diplomasi dili haline gelen Fransızcanın Alman aydınları ve yüksek sınıfların üzerindeki etkisi de oldukça belirgindir. Buna rağmen gelişkin bir Alman şiir dili mevcuttu, fakat bu dilin kullanımı çok dar bir zümreyle sınırlıydı (Sadoğlu, 2003: 17). Tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi belli bir zümre şiir dili olarak üst perdeden ifadelerin yer aldığı bir üslup geliştirerek sadece şiirle uğraşan kimselerin anlayacağı nitelikte bir dil gelişmişti. Osmanlı’da bu durum saray etrafındaki sanatkâr ve yazarlarca

geliştirilmiş bir durumdu. Bu bakımdan divan edebiyatına, saray edebiyatı, tabirini öneren Türkoloji uzmanları da mevcuttur.

Alman dili için tarihî seyri Ortaçağ boyunca hem bölgesel farklılaşmadan kaynaklanan lehçelerin ve Latincenin, hem de 16. yüzyıldan itibaren Fransızcanın ağır tehdidi altında kalmıştır (Sadoğlu, 2003: 17).

Almanca için dilde tasfiyecilik hareketinin yoğunluk kazanması, esas olarak 1870-71 Fransız savaşından sonraki döneme tekabül eder. Nitekim 1885'te Rigel'in önderliğinde kurulan Genel Alman Dil Birliği Demeği'nin yüzlerce şubesi ve yaklaşık otuz bin üyesi vardır. Ardından kimi kamu kurumları da bu hareketi desteklemeye başlamıştır. Bu süreçte Alman Devlet Posta Teşkilatı ve Devlet Demiryolları İdaresi çok sayıda yabancı sözcüğü resmi işlemlerinden kaldırmış, 1935'te de sırf bu amaca yönelik olarak Almanya İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir Dil Terbiyesi Bürosu kurulmuştur (Sadoğlu, 2003: 17). Almanca için kolektif bir hareketle başlamış olan dilde tasfiyecilik ya da sadeleştirme politikası, çok kısa bir sürede, geniş kitleler tarafından destek görmüş ve devlet tarafından bir bakanlıkça desteklenen kurumun denetimine bırakılmıştır.

Zor bir dil olarak Fransızcanın tarihî seyrine gelince, 17. yüzyıla kadar Fransa'da başta Kilise'nin denetimindeki eğitim olmak üzere, adlî ve idarî kamu hizmetleri, büyük ölçüde Latince ile yürütülmekte olduğunu söyler Sadoğlu. (Sadoğlu, 2003: 17). Toplumların yaşam biçimlerinin belirlendiği kritik noktaların tamamında hâkim dil ne ise söz konusu dönemin egemen dili de odur. Bu dönemde de hâkim dilin Latince olduğunu görüyoruz. Ancak ilerleyen yüzyıllarda Fransa'daki ihtilale dayalı gelişecek milliyetçilik, Fransızcanın milliyetçilik için bir milletle özdeş bir şekilde anılmasına vesile olacak ve bugün (2019) dahi birçok ülkenin vatandaşı, "Fransızlar, milliyetçiliğini, dillerine göstermiş olduğu ihtimam ve özene borçludur." diyecektir.

Hans Kohn'un tespiti de odur ki Fransa'da eski rejim döneminde Fransızca dışında konuşma dili olarak kullanılan başlıca bölgesel diller; Bask, Katalan, Flaman, Breton, Alman ve İtalyan dilleri olmuştur. Örneğin Alsace'da *Bürgerfreund* ve *Elsaessischer* gibi dergilerin denetimindeki entelektüel hayat ve üniversite, daha çok Almancanın etkisinde kalmıştır. Buna karşılık Bretonca gelişmiş bir kültür dili olmadığı için

Bretanya’da idarî dil genel olarak Fransızca olarak kabul edilmiştir. Bretonca’nın bir kültür dili olarak yükselişi, bir Cizvit Papazı olan Julien Maunoir’in (1606-1683) Bretonca ile gerçek iman arasında kurduğu dinsel-mistik bağ sayesinde gerçekleşmiştir (Sadoğlu, 2003: 13). Tabii burdan dinin toplumsal alandaki yaptırım gücünün varlığı da etkili olmuştur.

Osmanlı topraklarına baktığımızda, Türk dili için sadeleşme 16. yüzyılın başlarından süregelen bir mücadeledir. Bu yüzyıldan önce de birtakım girişimler olmuş ancak bunlar genelde kişisel sesler olarak pek yankı yaratmamış ve devlet tarafından desteklenecek nitelikte yasalar çıkartılarak kapsamlı bir müdahale olmamıştır.

16. yüzyılda Türkî-i Basit, yani basit, yalın Türkçe ile şiir yazma çabası içerisine giren Tatavlalı Mahremî, Aydınlı Visalî, Edirneli Nazmi, gibi dönemin şair ve ediplerinin mücadelesi dönem dönem canlanarak 19. yüzyılda da devam etmiştir.

Öyle ki 19. yüzyıl tarih yazarlarımızdan vaknüvis Esat Mehmet Efendi *Mustatraf Tercemesi*’nde bu konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“... ve hakikatte bu böyledir ki sözüme bir çok yardımcı olan Arabî ve Farisîyi aradan çıkarıp, lisânımız olub lâkin çoğunun Türkçesi metruk olmağla bulamadığımız elfâzı getirerek, lâfzı az ve mânası çok lakırdıları güzelce meydana koymak ve belâgat ve fesâhati bu yola sokmak ve bu kalıba yerleştirmek, doğrusu bir büyük iş ve bütün halkın beğendikleri ve anladıkları kolaylığa gidiştir ki, sehl-i mümteni’ denmekle senâ olunsa sezâdır (Köprülü, 1999: 298).

Esat Efendi’nin dildeki sadeleşmeye dair zaruretini bir başka destekçisi yine o dönem kaleme alınan *Muhayyelat* adlı eserin yazarı Giritli Ali Aziz Efendi, eserini dervişler usulü üzere sade ifadeyle kaleme aldığını belirtmiştir.⁸⁶

Mütercim, tarihçi Âsım da sade diliyle, XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın ilk yarısında, ifadelerini yazarken kullandığı sözlükleriyle ve yabancı dildeki kelimelere bulduğu Türkçe karşılıklarla bu sadeleşmeye katkı sağlayanlardan olmuştur.

⁸⁶ Giritli Ali Aziz Efendi, *Muhayyelât-ı Aziz Efendi*, sadeleştiren: Ahmet Kabaklı, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, Ankara 1990; Giritli Ali Aziz Efendi, *Muhayyelat*, yayına haz: Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yay., 2000, s.2

II. Mahmud döneminde sık sık halka müracaat edildiği için kolay anlaşılır bir yazı dili kullanmak gerekiyor, memuriyet için sade ifade tarzı meziyet olarak görülüyordu. *Takvim-i Vekayi*'nin kurulması ve II. Mahmud'un da tavsiyesi ile zamanla gazetenin dilindeki değişiklik sadeleştirme hareketini yaygın hâle getirmiştir (Tanpınar, 2012: 112). O dönem dilin sadeleşmesinde gazete ve mecmuaların çok önemli bir rolü olmuştur. Gazetelerin herkes tarafından okunabilir olması, ortaya konan fikirlerin kısa sürede yayılması, herkes tarafından anlaşılır nitelikte sade bir dil kullanarak gerçekleştirilebilirdi. *Takvim-i Vekayi* ile başlayan bu süreç, yani sade dille ahaliye seslenme, diğer gazeteler üzerinden de devam etmiştir. Nitekim Türk gazeteciliğinin kurucusu olarak bilinen Şinasi, Agâh Efendi ile birlikte 1860'da çıkardığı *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin ilk sayısına yazdığı önsözde, gazetede yazıların umum halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dille kaleme alınacağını belirtmiştir.⁸⁷ Halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dil politikası, Türk dili üzerine çok daha kapsamlı bir şekilde düşünmeye başlayan aydınların içinde yaşadığı fikir dünyasının aynasıdır diyebiliriz.

Bu dönem toplumu bilgilendirerek geliştirme amacına dönük gazeteleri bir araç olarak gören aydınlar arasında Şinasi, Ali Suavî, Ziya Paşa Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi gibi kimseler vardır. Bu kimseler toplumu düşünce olarak geliştirme maksadında yazılar yayımladıkları gibi Türk dilinin sadeleşmesi için de ayrı bir çaba ortaya koymuşlardır.

Dil konusunda Şinasi, kendi dönem aydınlarına nazaran çok daha bilinçli olup Ahmet Hamdi Tanpınarın belirttiği üzere *Şair evlenmesi* ki noktalama işaretlerinin ilk kullanıldığı metin olarak biliniyor ve *Durûb-ı Emsal-i Osmaniye* gibi bir eseri tesadüfen yazmamıştır (Tanpınar, 2012: 208). Kendi döneminin kültürel anlamda yazın hayatını, Avrupa üzerinden takip ettiği gibi Osmanlı coğrafyası üzerinden de takip etmektedir. Avrupalı milletlerin dil üzerine ortaya koyduğu çalışmalardan tutun da tarihle ilgili birçok kaynak Şinasi'nin dikkatinden kaçmamıştır.

Nitekim Yusuf Akçura da bunu şu şekilde dile getirmiştir: “Mesela Tanzimat edebiyatının babası olan Şinasi tarafından Tersane Nazırı Ziver Efendi'ye takriben 1845 tarihinde

⁸⁷ Şinasi, “Mukaddime,” *Tercüman-ı Ahval*, nr: 9, Teşrinievvel 1277/1860

yazılan bir tebrik-namenin mukaddimesi mülemma bir kıt'adır ki birinci mısraı Fransızca, ikincisini sırf Türkçe, üçüncü ve dördüncüleri ise Arabca ve Acemcedir (Farsça). Şairin bu eserinde, Türkçeye de Fransızca, Arabça ve Acemce gibi müstakil bir mevki vermek istediği zannolunabilir. Şinasi'nin bu mısraı, o zamana kadar mebzulen (bol bol) mevcut Türkçe Bektaşî nefesleri, âşık türküleri, halk şarkıları gibi insiyaki (doğaçlama) bir nağme değildir." (Akçura, 2015: 30-32) Şinasi'nin kaleme aldığı bu dört dizenin bilinçli bir şekilde ama Avrupa fikir hayatına vakıf bir bilinçle yazıldığını öne çıkaran Akçura Şinasi'yi dilde Türkçülüğün ilk fikir babası olarak da nitelemiştir.

Sonrasında, Milliyet fikirlerinin, Avrupa hayat ve siyasetine mühim, hatta feci te'sirleri meşhud olurken [gözlemlenirken] Paris'te bulunmuş, Avrupa efkâr ve ulûmuna vukuf hâsıl edilmiş (Avrupa fikirleri ve ilimleri hakkında bilgi edinmiş), Paris'in ulema ve üdeba mahfillerine [ilim adamı ve edebiyatçı muhitlerine] girebilmiş çok şuurlu bir Türk'ün düşünerek, uğraşarak yazdığı bir satırdır:

"Ululuğun denizinde göremez kimse kara..." (Akçura, 2015: 30-32)

Akçura'nın dikkat çektiği nokta, Şinasi'nin yazmış olduğu bir satır bile o dönem için Türk dilinin sadeleşmesi ve millî bir duyuşla yazılma sürecine girmesi hususunda nasıl bir ehemmiyeti haiz konu olmasıdır.

Yine Akçura ifadelerine devam ederken, "şimdi bu mısracığı, Şinasi'nin ikince defa Paris'e gittiği zaman Türkçenin bir lügatini te'life teşebbüsü vakı'asıyla karşılaştıracak ve sonra o zamanlar "lisan-ı Osmani" denilen lisanı, konuşulan Türkçeye yakınlaştırmak için çektiği emeklerle sade Türkçe bazı manzumeler (mesela "Karakuş Yavrusuyla Karga Hikâyesi") yazmaya uğraşmasını da hatıra getirecek olursak, garb efkâr ve ahvalini (batı düşüncesi ve hallerini) Avrupa'ya giden diğer arkadaşlarından çok daha iyi anlamış olan bu mütefekkir muharriri, lisan ve edebiyat sahasında Türkçülüğü ilk sezmiş bir Osmanlı Türkü diye kabul edebiliriz, zannındayım ve bu zannımızda yanılmıyorsak, Garb Türklüğünün lisan ve edebiyatında ilk Türkçülük emaresi, XIX'uncu asrın ortalarında tezahür etmiş oluyor, demektir." (Kılınç, 2015: 30-32) şeklinde ekleme yapar.

Yine birçok eserinde dili sade kullandığını gördüğümüz ve kanaatimizce Tanzimat nesrinin önde gelen yazarı olarak Namık Kemal, “*Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir*” isimli yazısında dönemin yazarlarından yakınmaktadır. Çünkü dönemin yazarları da kendilerinden öncekiler gibi Türkçeye yeteri kadar değer vermeyip Arapça ve Farsça üzerinden kendilerini ifade etmelerine serzenişte bulunur. Bu konuda şunları söyler:

“Edebiyatın râbıta-i millîyyeye ait olan hizmetinden ise, o kadar mahrumuz ki lisan-i Arab münteşir olduğu yerlerde Yunanî gibi zamanının kâffe-i meâsir-i ilmiyyesiyle kuvvet bulmuş bir lisanı galebe-i fesâhatla mahvetmişken, Türkçemiz henüz elifbası bile olmayan Arnavut ve Laz lisanlarını dahi unutturamamıştır...” (Kemal, 1866: 417).

Bu ifadeleriyle Türkçenin belli başlı kural ve kaidelerinin tespit edilmemesine bağlı olarak Osmanlı çatısı altında etnik unsurlara bağlı varlığını sürdüren diller karşısında acziyetini su yüzüne çıkarmıştır Namık Kemal.

- Güzel Türkçe örneklerinin yer aldığı mecmualar hazırlamak,
- Türkçenin gramerini hazırlamak, (Evvelâ, kavaid-i lisanın mükemmel surette tedvin ve temhidi),
- Bir lügat meydana getirmek,
- Türkçeyi her sahada kullanmak.
- İfadeyi külfetli sanatlardan kurtarmak (Karahana, 1995: 25).

Namık Kemal, her şeyden önce Türkçenin nitelikli, kapsamlı bir sözlüğünün hazırlanmasının gereğine odaklı düşünceler ifade etmiştir. O, Türkçenin Arapça ile Farsçadaki terim ve terkiplerden çok fazlaca etkilendiğinin farkına varmış ve bu yönde bir değişikliğin yapılması için bir sözlük çalışmasına olan ihtiyacı dile getirmiştir. Nitekim Arapçaya ve Farsçaya ait sözlüklerin tam anlamıyla bir Osmanlı vatandaşı için yeterli olmadığını, olamayacağını savunmuştur. Bu konudaki görüşünü de şu şekilde ifade eder:

Bir millete mahsus hâlleri başka bir millete aynen tatbik etmek nasıl mümkün değilse, Araplar ve Acemler için hazırlanmış lügatler dahi her ne şekilde girerse girsün bizim lisanımızda merci-i fesahat (doyurucu bir kaynak) olamaz (Karahana, 1995: 25).

Sözlük çalışması hususunda kararlı bir tavrı olan Namık Kemâl, dönemin bilimsel kavram ve terimlerini de tartışma konusu yapar. Buna bağlı olarak öncelikle tıp eğitimi

ile ilgili terim ve kavramları örnek vererek izahatta bulunan yazar, Latince ve Arapçadan alınan terim ve kavramlar yerine Türkçeye uygun karşılık bulunmasını önerir. Türkçede karşılığı olmayan terimlerin yerine tercüme edilmesini veya kelimenin aynen alınmasını söyler (Yetiş, 1996: 19).

Namık Kemâl, 1882 yılında Midilli’de yazmış olduğu *Celâl Mukaddimesi’nde*, döneme ait dilin eğitimi ve öğretimi hususunda dikkat çekici açıklamalarda bulunmuş, okuma bilenlerin dahi defalarca sözlüklere bakmak zorunda kaldıklarını şu şekilde ifade etmiştir:

İki sahifelik bir yazı okumak için herkesi seksen defa Kamus veya Burhan’a müracaat mecburiyetinde bulundurmak niçün maariften madud olsun.⁸⁸

Namık Kemal görüldüğü üzere kendi dönemi için dile karşı öyle bir hassasiyet geliştirmiş ki söz konusu bir dili öğrenmek için bir gramer kitabından tutun da gerekli olan sözlük çalışmalarına olan ihtiyaçla birlikte dili anlaşılmasız hale sokan yabancı kökenli kelime ve terimlerin dil içindeki konumuna kadar düşünme fırsatı bulmuştur.

Yine dil ile millet arasındaki sıkı bir bağ olduğunu, milletin asıl koruyucu unsurunun dil olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Filhakîka tarih-i medeniyeti nazar-ı hikmetle mütâla’a edenler edebiyatın muhâfaza-i milliyete olan te’sirine her millet-i muntazamayı bir delil-i nâtik bulmuşlardır. Şimdiki hâlde devlet ve marifetleri münkarız olmuş olan Arabın ahvâli bizim için bir ibret-i kâfiyyedir ki bazı fırkaları vahdet-i kelimlerinin râbitası olan diyanet-i İslâmiyyeyi dahi kaybetmişken lisanları kuvveti ile hâlâ kavmiyetlerini muhafaza etmektedirler.”⁸⁹

Görüldüğü üzere, Kemal, dilin bir millete, millet olma özelliği katma aşamasında din ile kıyaslanması hâlinde dilin önceliği sayesinde milletin varlığını sürdürebileceğini vurgulamıştır.

Gazete köşe yazılarındaki ilk makalelerinden itibaren o dönemin söz konusu gazetelerinde halkın anlayabileceği nitelikte bir dil kullanılması taraftarı olan Ali Suavî,

⁸⁸ Namık Kemal, *Mukaddime-i Celâl*, Kütüphane-i ebuzziya, İst., 1309/1893, s.13

⁸⁹ Namık Kemal, “Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmildir,” *Tasvir-i Efkâr*, s. 417, 11 Mart 1283/1866

Arapça ve Farsça gramer kurallarının kullanılmasına karşı çıkmış, Osmanlıcanın siyasi bir tabir olduğunu ileri sürerek “Türkçe” kelimesi yerine kullanılmasına başından beri karşı olmuştur.⁹⁰ Ali Suavî, buradaki ısrarında göstermiş olduğu duyarlılık aslında, Avrupa toplumunu yakından tanımış Avrupalı milletlerin tarihini dikkatle okumuş olması ile alakalıdır. Kültürel bir yetkinliğe sahip olmayan bir insanın böylesi bir kullanım karşısında rahatsızlığı söz konusu olmaz.

Ali Suavî’den sonra dil ile yapılması gereken yenileşme faaliyetlerini, gelenekle yeniliği hangi alanda ve nasıl benimsenmesi hususunda tartışmalar arasında görüyoruz. Buna bağlı olarak Türk edebiyatında “*dekadan*” tabiri ilk defa *Servet-i Fünûn Mecmuası* etrafında toplanan geleneğe belli bir tavrı olan yenilikçi şairleri karalama, alaya alınacak derecede gülünç göstererek reddetmek amacıyla Ahmed Mithat tarafından kullanıldığını görüyoruz.

Söz konusu ithamlar Ahmet Mithat gibi biri tarafından gelince yenileşme dönemi Türk edebiyatının en çok ses getiren edebî münakaşalardan biri dekadanalık münakaşası olmuştur.

O dönem yazdığı eserleriyle dikkat çeken Ahmed Mithat’ın 1 Mart 1313 (1897) tarihli *Sabah Gazetesi*’nde yayımladığı “*Dekadanlar*” başlıklı makalesi, edebiyatımızda o zamana kadar görülmemiş, yaklaşık beş yıl kadar sürecektir büyük bir kalem kavgasına yol açmıştır.

Aslında kavganın temelinde ileride *Servet-i Fünûn* topluluğunu meydana getirecek şair ve yazarlarla yerli edebiyatı savunanlar arasındaki zihniyet farkı vardır. Batı’dan gelen her türlü yeniliğe kucak açan yenilikçiler, karşılarında eski taraftarlarını bulurlar.

Dekadanlık meselesi etrafında kopan gürültüler, o dönem için edebiyat dünyasında yenileşmenin geldiği noktayı belirlemenin yanında, aydınların dilin sadeleştirilmesi hususunda girmiş oldukları fikir çatışmalarını otaya koyduğu gibi *Servet-i Fünûn* edebiyatının iç yüzünü ve o dönemin fikrî eğilimlerini de ortaya koymuştur.

Servet-i Fünûn şair ve yazarlarının dili getirmiş oldukları anlaşılmasız boyut aslında yıllardır herkesin kıyıda köşede dile getirip toplu hâlde ifade edilme fırsatı verilmemiş

⁹⁰ Ali Suavî, “Lisan ve Hatt-ı Türkî” *Ulûm*. s. 3, 1286/1869.

kavramları Millî Edebiyatçılar için hazırlamıştır denilebilir. Servet-i Fünûncular dili böyle bir çıkmaz sokmasalardı belki Millî Edebiyat gibi bir kavram doğmayacaktı. Tabiat nasıl ki hemen her şey etki tepki ilişkisine bağlı olarak geliyorsa edebî sahada da, sosyal sahada da gelişmeler bu minval üzere gerçekleşmiştir.

Servet-i Fünûncular her ne kadar Ahmet Mithat tarafından çok fazla eleştirilseler de Millî Edebiyat'a olan ihtiyacı en çok onlar hazırlamıştır. Çünkü gözle görülür bir aydın ile halk arasında dil uyuşmazlığı vardır. Ortaya konan edebiyatı anlamayan halk ve geniş kitleler dil ile ilgili bir sadeleşmenin gereğini duyumsamış ve bu konuda atılması gereken adımların sadece rejimi değiştirmekle yeterli olacağına inanmamıştır.

Bunun için bir manifestoyla bir bildiriyle devrim yaparcasına bir program dâhilinde Türk dilinin içinde bulunduğu durumu somut yönleriyle ele alıp yapılması gerekenlerin haykırılması beklenmiştir ki bu noktada da Millî Edebiyatçı olarak nitelediğimiz Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, Ziya Gökalp tarih sahnesine çıkmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, toplumun çoğunluğu üzerinden Osmanlıcanın anlaşılmasız bir süreçte olduğunu ifade etmiş, sadeleşirmenin gerekliliğini vurgulamıştır:

“Gele gele Osmanlı kitabeti o dereceyi bulmuştur ki kaleme alınan bir şeyi ne Arap, ne Acem ve ne de Türk anlamayarak bu lisan yalnız birkaç zât arasında tedavül eden bir lisan-ı hususi haline girmiş ve azlığın çokluğa tâbi olması darb-ı mesel hükmündeyken bu azlık çokluğa kendisine tâbi etmek davasına düşerek nihayet milleti âdeta lisansız bırakmıştır.”⁹¹

Edebiyat dilinin sadece bu işle uğraşan küçük bir azınlık tarafından icra edildiğini ve bu dili sadece kendilerinin kullanması neticesinde edebiyatın belli bir azınlıkla sınırlı kaldığını, çoğunluğu oluşturan toplumun anlayacağı nitelikte bir dilin ortadan kalktığını, ifade etmiştir ki bu da dilde sadeleşmenin gereğini gösteren ve gerekçesi yeterli bir durumdur.

- Arapçanın gramerinde yer alan izafetler, sıfatlar, müzekkerler ve müennesler, müfredler ve cemler, Osmanlı gramerine alınmazsa dilimiz çok daha fazla sadeleşir.

⁹¹ Ahmet Mithat, “Osmanlıcanın Islahı” *Dağarcık*, s. 1, 1288/1871.

- Bir kavramın herkesçe bilinen Türkçe karşılığı varsa, onun yerine Arapça veya Farsçası kullanılmasa dilimizin sadeliği bir kat daha artar.
- Türkçe kurallara uymayan izafetlerin terk edilmesi gerekir. Filan-ı mezkur yerine, mezkur filan denilebilir. Böylece izafetin (tamlamanın) kelimeleri arasında uygunluk aramaya ve bunun için zihin yormaya da hiç gerek kalmayacaktır.
- Osmanlıcanın bu yolla sadeleştirilmesi sonucu, kurallara uygun olmayan hatalı ifadelerin yazımı da engellenmiş olacaktır.
- Bu yolla sadeleştirilmiş dil, estetik yönden de bir eksikliğe veya çirkinliğe uğramaz.
- Osmanlıca için bir gramer kitabı yazılması gereklidir. Fakat Osmanlıca içindeki Arapça ve Farsça kelime ve kuralları o kadar fazladır ki böyle bir gramerin hacmi yazılamayacak ve öğrenilemeyecek kadar büyümetedir. Dolayısıyla bu yabancı unsurların tasfiyesi gereklidir.

Ahmet Mithat, bu konuya çağdaşlarından çok daha sistematik ve bilimsel bir açıdan yaklaşarak madde madde yapılması gerekenleri izah etmeye çalışmıştır.

Yine Ahmet Mithat Efendi, yazısının sonunda şu kesin önerilerini sıralar:

- Arapça “sarf”ın sadece Osmanlıcada (Türkçede) yeri ve kullanımı olan, dilimizin yapısına uygun bölümlerini (ism-i fail, ism-i mef ûl, ism-i zaman, ism-i mekân vb.) alıp geriye kalanı terk edilmelidir.
- Türkler ve Türkçe için sorun oluşturan “mu’tel” (içinde ^ harflerinden birini bulunduran) kelimeler dilde kullanıldığı veya dile girdiği biçimiyle kabul edilip kökleri araştırılmamalıdır.
- Arapçanın “nahv”inde yer alan sıfat-mevsuf ve muzaf-muzafun ileyh ve diğer kurallı biçimleri terk ettikten sonra bize lüzumlu hiçbir şey kalmayacaktır.
- Bu aşamalar geçildikten sonra artık Türkçe için bir “nahiv” yazılmalıdır.
- “İnsan dilsiz yaşayamaz. Milletimizin terakkisini ister isek her ferdinin bülbül gibi şakıması için kendilerine kolaylık göstermeliyiz (Usta, 1995: 630-631).

Şemseddin Sâmi, Türk dilinin hüküm sürdüğü coğrafyaları gösterdikten sonra, Osmanlı coğrafyası içerisinde konuşulan dillerin tamamını nitelemek için “elsine-i Osmaniyye” söylenebileceğini ifade ediyor. Ancak bu dillerden sadece birisi olan ve temeli Osmanlı devletinin kuruluş tarihinden daha eski dönemlere uzanan Türkçe için “lisan-ı Osmanî” şeklinde isimlendirilmesinin kesinlikle doğru olmayacağını ileri sürmektedir. Nitekim bu sebeple olsa gerek, “Kamus-ı Türkî” biçiminde isimlendirdiği eseri kendi eserinden önce yayınlanan sözlük çalışmalarına nazaran orijinallik taşımaktadır.

Herhangi bir kavramın Türkçe adı varken, onu bırakıp da Arapça ve Farsçasını kullanmanın doğru olmadığı görüşündedir. Buna birkaç örnek gösterir. “et” dururken “lahim”, ya da “guşt”, “gök” dururken “sema, sipihr, felek, asman, gendun” kelimelerinin kullanılmamasını ister (Levend, 1960: 133).

Başka bir örnekte de dilimizdeki “çağ” kelimesinin “vakit” kelimesinin yerini alabileceğini görüşünü dile getirir (Levend, 1969: 111).

“Mümkün mertebede Arabî ve Farsî ve ecnebi kelimât ve tâbiratı (kelime ve tabirleri) lisanımızdan çıkarıp sırf Türkçe kelimeleri çoğaltmaya çalışmalıyız. Türkçemiz zannolunduğu kadar dar bir lisan değildir. Biz birbirimizle müsabaka edencesine yabancı kelimeler ve tabirler ararken, zavallı lisanımızın sade ve güzel kelimelerini unutup kaybetmişizdir. Onları bulup meydana çıkarmak mümkün değil midir? Bundan kolay iş yoktur. Lakin yolu ile teşebbüs etmek iktizâ eder.” (Levend, 1969: 111).

Osmanlı'nın 19. yüzyılın sonlarında *Servet-i Fünûn* topluluğunun ortaya koymuş olduğu eserlerden de bunu somut bir şekilde görebiliriz. Kendileri orijinal olabilmenin çabası neticesinde dili bir çıkmaz sokağa sokmuş, yazılan edebî metinleri sadece ciddi çaba gösterecek kimselerin anlayabileceği nitelikte kaleme almışlardır.

“Osmanlı'nın bir unvan olduğunu, dilin devletten önce var olduğunu, “*Osmanlı lisanı*” tabiri yerine doğrusunun “*Lisan-ı Türkî*” olduğunu ifade eden Şemseddin Sâmi, dil ilminin esaslarından hareketle Türkçenin, Arapça ve Farsçadan ibaret olduğu görüşünün yanlış olduğunu belirtir.⁹² Osmanlıca'nın Arapça ve Farsçadan istifade etmiş olduğunu ama bunlardan ibaret olmadığını savunarak Türkçeyi, Türk'e ait olanı hatırlatarak

⁹² Şemseddin Sâmi, Lisân-ı Edebiyatımızın İntihâbı”, *Sabah*, nr. 3146, 4 Rebiyülahir 1316/1898.

devletin asli unsurunu oluşturan Türkleri vurgulamış, millet olarak Türklerin kendine ait bir devleti olduğunu ve dilinin de Türkçe olduğunu vurgulamıştır kanaatimizce.

Şemseddin Sâmî, 1880 de çıkardığı *Hafta* dergisindeki Lisan-ı Türkî “Osmanî” başlıklı yazısıyla düşüncelerini ortaya koyduktan sonra, her yazısında fikirlerini tekrarlayarak Türkçenin bağımsızlığı üzerinde durmuştur. Türkçeyi dili bilimsel boyutuyla düşünerek, Türkçenin Arapça ve Farsçadan ibaret olduğu kanısının yanlış olduğunu savunmuş ve tasfiyecilik yanlısı bir bakış açısı da benimsememiştir.⁹³

“Söylediğimiz lisan ne lisanıdır ve nereden çıkmıştır? Osmanlı lisanı tabirini pek de doğru görmüyoruz; çünkü bu unvan selatin-i Osmaniyyenin birincisi fatih-i meşhurun nam-ı âlilerine nisbetle muşarun’ileyhin tesis etmiş oldukları bir devletin unvanıdır; hâlbuki lisan ve cinsiyet muşarun’ileyhin zuhurundan ve bu devletin teessüsünden eskidir. Asıl bu lisanla mütekellim olan kavmin ismi “Türk” ve söyledikleri lisanın ismi dahi “lisan-ı Türkî”dir. Cühelayı avam indinde mezmum addolunan ve yalnız Anadolu köylülerine itlak edilmek istenilen bu isim, intisabıyla iftihar olunacak bir büyük ümmetin ismidir. (...) Devlet-i Osmaniyyenin zîr-i tabiiyetinde bulunan kâffe-i akvam efradına dahi “Osmanlı” denilüp, “Türk” ismi ise Adriyatik denizi sevhilinden Çin hududuna ve Sibiryâ’nın iç taraflarına kadar münteşir olan bir ümmet-i azîmenin unvanıdır.” (Levend,1960: 130-131).

Görüldüğü üzere, Şemseddin Sâmî, Türkçeyi Türklerin kimliği üzerinden Arapça ve Farsçadan ayrı olarak ifade ediyor. Türk dilinin Arapçadan ve Farsçadan ibaret olduğu düşüncesine karşı çıkıyor çünkü Türklerin çok sekiye dayanan bir kültüre sahip olduklarını ve bu kültürün taşıyıcısı olarak da Türk dilinin kendine özgü ve bağımsız olduğunu vurguluyor.

1900 tarihinde yayımlanmış olan *Kamûs-ı Türkî* adlı eseriyle ihtiva etmiş olduğu içeriği doğrultusunda Türkçeye büyük bir hizmette bulunmuştur Şemseddin Sâmî.

Söz konusu eserinde Arapça ve Farsça kelimelere de yer verdiği hâlde eserine *Kamûs-ı Türkî* adının verilmesi neticesinde tartışmaların doğacağına farkındadır ama dilimizde kullanılan kelimelerin hangi dilden alınmış/girmiş olurlarsa olsunlar, gerçekten müstamel ve malum olmak şartıyla Türkçe sayıldıklarını belirtir. Şemseddin Sâmî’nin

⁹³ Şemseddin Sami, “Lisânımızın Sadeleştirilmesi,” *İkdam*. 14 Kanûnisânî 1317/1901

eseri “Osmanî” değil de “Türkî” şeklinde isimlendirmesi ve bu eserin özsözünde Osmanlı coğrafyasında kullanılan Türkçe için “*Bizim Garp Türkçemiz*” şeklinde bir ifade kullanması o dönem için çok önemlidir (Timurtaş, 1999: 15-16). Batı taraftarlığını kısmen de olsa yazılarında görmekle birlikte Edebiyat-ı Cedidecileri bu yönde desteklemesini tutarlı buluyoruz. Batı dillerini bilen ve Batı’yı izleyenler, bizim sanayi alanında olduğu kadar edebiyat ve şiir alanında da Batı’nın çok gerisinde olduğumuzu görebilirler düşüncesinde olan Şemseddin Sâmî bu konuyla ilgili düşüncelerini net bir şekilde dile getiriyor:

“Onların [Batı] lisanlarına vâkıf olanlar bilirler ve görürler ki onların eş’ar ve edebiyatına nisbeten bizim eş’ar ve edebiyatımız pek noksan ve pek kabadır. Bir Avrupa lisanına aşına olup da Garp şuarasının eş’arındaki tasvir-i hissiyata alışan ve Lamartine’in Victor Hugo’nun eş’arından lezzet alan bir Türk şairi artık kendi lisanında şiir söyleyeceği vakit muğbeçeden, pir-i mugandan, harabattan, ay yüzlülerden, servi boylulardan, zincir veya şeb-i hicran kadar uzun zülüflerden, hatt-ı sebzdin bâhis eş’ar söyleyemez. Shakespeare’in Moliere’in, Racine’in, Schiller’in Goethe’nin, Alfieri’nin manzumelerini okuduktan sonra, leyleklerin Mecnun’un başında yuva yapmasından, Leyla’nın ay ile mükâlemesinden, Ferhat’ın dağları yarmasından bâhis kaba ve çocukça hikâyeleri silk-i nazma çekmeye tenezzül edemez. Bizim dahi ümem-i mütemeddine gibi hissiyat-ı rakika-i kalbiyeyi ve ahval-i âliye-i ruhiyeyi musavvir eş’arımız, makul ve tabiiye şebih manzumelerimiz, müessir hikâyelerimiz, güzel tiyatro kitaplarımız olduğunu arzu eder, tabiat-ı şiiriyesinden bilistifade edebiyatımızın bu noksanını ikmale kendisini tabiat ve hamiyet sevk eder. Bu saika-i memduha ile lisanımızda Garp âsârına mümasil ve zevk-i selim ve hüsn-i tabiat ashabı tarafından kemal-i telezzüzle okunur âsâr vücuda getiren gençler taklitle ithama mı yoksa iktidar ve hüsn-i tabiat ve hamiyetle takdir ve tahsine mi müstahaktırlar? İnsaf buyrulsun!”⁹⁴

Ancak, o Ahmet Mithat’tan farklı olarak Edebiyat-ı Cedide’yi korumuş, onun dilindeki ağırlığa işaret etmekle birlikte, gereksiz hücumlardan daima uzak kalarak düşüncelerini bir dilek olarak ileri sürmüştür (Levend, 1960: 217). Dilek mahiyetindeki ifadelerinin arkasında da mutlaka bir yapıcı eleştiri bulundurmaya çalışmıştır. Polemiğe girmekten ziyade asıl sorunun Türk dilinin içinde bulunduğu durum olduğunu bildiği için yapıcı ifadelerle kendini ifade etmiştir.

⁹⁴ *Sabah*, “Şiir ve Edebiyatımızdaki Teceddüd-i Ahirimiz” nr: 3240, 16 Teşrinisani 1314/ 28 Kasım 1898

Yine Şemseddin Sâmî'nin Beşir Fuad'a yazdığı bir mektubunda “*Türkçe doğru yazmak için mükemmel Arabî, Farisî bilmek lâzım mıdır? Hayır! Türkçeyi doğru yazmak için yalnız Türkçeyi mükemmel bilmek lazımdır.*”⁹⁵ diyen Muallim Nâci de dilin sadeleştirilmesi için mücadele eden biridir.

Muallim Nâci, ilk önce *Mecmua-i Muallim*'de, sonra *Istılahat-ı Edebiyye* adlı eserinin sonunda, dilimizin sadeleşmesi hususunda Türkçede kullanılmakta olan “ve”lerle ilgili şunları dile getirmiştir:

“Öteden beri manayı o kadar nazar-ı itibara almayıp letafeti, tumturak-ı elfazda arayan erbab-ı kalem tarafından birtakım lüzumsuz tekellüfata boğulmuş olan lisanımızın tekellüfattan tedricle, sadeliğinin, letafetinin izhari zamanı çoktan gelmiştir. Bir söz ne kadar tabii söylenir ne kadar tabii yazılırsa o derece latif olur. Fesahat, belagat denilen şeylerin tabiilikle aranılması lazım gelir. Söze tekellüf karıştığı gibi, fesahat, belagat aradan çıkar.” (Levend, 1960: 135).

Dilin doğallığı ile ortaya çıkacak bir güzelliğin peşinde olunması gerektiğini vurgulayarak Arapça ve Farsça ile dile yerleşen suniliğin karşısında bir tavır beklenmektedir. Nâci'nin dile hakimiyeti, dilin hem yapısı üzerinde hem de kelimelerin doğallığına bağlı gelişen anlam üzerine olduğu görülüyor.

Agâh Sırrı Levend buna istinaden, bağlaç olan “ve”nin kullanımına değinen yazar, dilimizde bu kelimeyi kullanmaya fazla ihtiyacımızın olmadığını hatta bir yazarın bu kelimeyi hiç kullanmadan bir ciltlik bir eser vücuda getirebileceğini söyler (Levend, 1960: 135).

Muallim Nâci'nin bakış açısına göre “*muntaẓam bir lisânâ malik olan bir millet mutlaka mesud olur.*” Millet huzuru ile dil arasındaki bağa vurgu yaparken, Türkçe hakkında fikirlerini beyan etme gereğini de şöyle ifade etmektedir:

“Osmanlı lisanına (Türkçeye) dair söz söylemeğe cesaret edişim bir Türk olduğumdandır, yoksa mesela bir arap olsaydım bu lisana mutaallik olan mesâilde öyle ahrârâne idare-i lisan edemezdim.” (Tarakçı, 1994: 22).

⁹⁵ Muallim Nâci ve Beşir Fuad, *İntikad*, İst., 1304 (1886-1887), s. 90

Nâci, duygu ve düşüncelerin millî bir dille, net ve sade bir şekilde ifade edilmesini ister. Türkçenin dünya dilleri karşısında bağımsızlığını korunmasını, yabancı dil öğrenmekle, Türkçe konuşurken Türkçenin söyleniş tarzına, akıcılığına uymayan yabancı kelimelerin kullanılmaması gerektiğine dikkat çeker.

Kendi dilini öğrenmeden yabancı dil öğrenmeye kalkışanları tenkit ederek kendi dilinden bî-haber iken başka bir dili tahsile kalkışmanın tuhaf olduğunu şu şiirle söyler (Tarakçı, 1994: 144).

Cehl ile kendi lisanından değilken bâ-haber
Diğerin tahsile kalkışman tuhaftır zûr ile
İftihar etmende fi'l-vâki verirdim hak sana
Olsa tahsîl-i lisan pardon ile bonjur ile (Tarakçı, 1994: 23).

Tanzimat döneminde her alanda olduğu gibi dil alanında da birçok girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. Yukarıda şiir dizesi olacak nitelikte insanları düşündüren bu konuya dair diğer bir örnek de 1894 tarihinde Manastır idadisi müdürlüğüne gönderilen bildiridir.

Bu bildiride, okullarda kullanılan dilin halkın kullandığı anlaşılır bir dil olması, bu durumun özellikle sözlükler için geçerli olması gerektiği anlatılmaktadır (Tarakçı, 1994: 144).

Bu anlamda şu ifadeler dikkate değerdir:

“Arabî ve Farisî lügatlerin kaffesi lisan-ı kitabette istimal olunduğu surette gayr-ı menus birçok lügatlere tesadüf edileceği ve mümkün mertebe Türkçe lügatler kullanılarak açık yazılmış olan ibarelerden meram ü maksad tamamıyla anlaşılıp bu yoldaki sözlerde daha ziyade selaset bulunacağı bedihidir.” (Tarakçı, 1994: 144).

Bu program dâhilinde sözcükleri bile dikkate alan hassasiyetin gelişmesi aslında Türk dilinin sadeleşmesi hususunda çoktan Millî Edebiyat'ın temelleri atılmıştır denilebilir. Bütün bunların ışığında Mehmet Kaplan, Muallim Nâci'nin dil için ve o dönem edebiyatımız için yaptıklarını ve niteliğini şöyle özetlemiştir:

“Şinâsi'nin şiir dilinde yapmak istediği inkılâp Namık Kemal tarafından unutulmuştu. Hâmid, yüce duygular ve düşünceler adına gramere meydan okudu. Recai-zâde'de dil gayet zevksiz bir seviyeye düştü. Nâci, bu çöküşe karşı dili ve âhengi müdafaa etti. O bu reaksiyonu yaparken Divan şiirine dayanıyordu. Bundan dolayı devrinde ve sonraları gerilikle itham olundu. Fakat bu itham haksızdır... Eski dili red konusunda da Nâci, Tanzimatçılardan çok ileridir. Köylü Kızların Şarkısı, Nâci'nin yapmak istediklerini çok güzel gösteren bir örnektir. Şiirde köylü kızın sadece duygusu değil, dili ve konuşması da veriliyor. Kelimeler, konuşma dilinden alınmıştır. Deyimler, benzetmeler, hattâ cümle şekilleri halk diline çok yakındır. Şiire temiz, berrak, akıcı bir söyleyiş edası hâkimdir. Bu bakımdan Nâci'nin şiiri, Tanzimat şiirlerinden üstündür. Onu bugünkü zevkimize daha yakın buluyoruz (Kaplan, 1997: 95).

Duru bir Türkçe ile yazıp okumak için sadece Türkçeyi çok iyi bilmenin yeterli olacağı görüşünü savunan Muallim Nâci, Türkçe kelimelerden oluşan, noktalama işaretlerine varıncaya kadar birçok hususu içinde barındıran bir kitabın gerekliliğine dikkat çekmiştir. “*Kavâid-i lisân*” şeklinde adlandırılan böyle bir kitabın, dilin kullanılış biçimlerini, kural ve kaidelerini göstermekle birlikte, karmaşaya sebep olan örnekleri açıklayıcı bir nitelikte derleyip toparlayacak nitelikte bilgiler ihtiva etmesini savunmuştur.

Dilin belli bir kurallar zincirine dayanarak değil de aksine söz konusu dile ait kuralların, dilin gündelik hayatta kullanılışından yola çıkılarak tespit edildiğini vurgulamıştır. Osmanlı coğrafyasında dilin kullanımının olduğunu ancak dile ait kuralların net olmayışından dolayı, Türkçenin kural ve kaideleri düzenlenmiş olan dillerin etkisi altında kaldığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Zaten kavâid-i lisan dediğimiz şey neden ibarettir? Suver-i isti'mâlatın gösterdiği nümûnelerin bir yere toplanmasından başka bir şey midir? Demek ki isti'mâl kâideye değil, kaide isti'mâle tâb'î' imiş. Hakikatte kaide isti'mâlî göstermiyor, isti'mâl kaideyi meydana getiriyor. Bizde ise isti'mâl var da henüz kaide yok!” (İnci, 1999: 361).

İfadeden de anlaşıldığı üzere Nâci, dilin soyut yapsını su yüzüne çıkaracak bir esere, bir kuruma olan ihtiyacı belirterek devlet destekli bir girişimi de hatırlatmıştır ki bu ancak Cumhuriyet sonrası gerek inkılâp için gerekse bir zaruret namına, 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulan Türk Dil Kurumu ile gerçekleşmiştir. Devletten önce de bunu gazete köşelerinde gündeme getirip edebî bir harekete dönüştürenlerse Millî Edebiyatçılardır.

Yine Millî Edebiyatçıların dilimize yabancı dillerden giren kelimelere dair almış oldukları kararın nüvesi niteliğinde bir kararı Muallim Nâci'nin o günlerde gündeme taşıdığını görüyoruz. Avrupa toplumunun, Latince'den ve Yunan dilinden birçok kelime almış olduklarını hatırlatarak onların almış oldukları kelimeleri kendi şive ve ağızlarına uydurarak kendilerine mal ettiklerine işaret ediyor:

“Bir surette ki kelimenin ilk şekli ile son şeklini karşılaştıranlar onun Latince'den çıktığını söylemekte tereddüt etmezler. Bizde ise hâl böyle değildir. Dilimize Arapça ve Farsçadan almış olduğumuz kelimeleri değiştirmeden kullanıyoruz.” (İnci, 1999: 397).

Yani kelime ve kelime gruplarını millileştirmenin gereğine dikkat çekerek Türkçeyi daha anlaşılır ve millî bir sürece sokmamanın zaruretinden ve yönteminden bahsediyor.

Her dilin birbirinden yararlanabileceğini, kelime ve söz öbekleri hususunda birbirinden istifade edilebileceğini söyleyen Nâci, bu alışveriş aşamasında sözkonusu dillerin kendi gündelik kullanımlarına ait yapıyı bozmayacak şekilde olması gerektiğini vurguluyor:

“Her lisân diğerlerinden isti'âne edegelmiştir. Biz de isti'âne ederiz. Fakat aldığımız kelimeleri kendi zevkimize tevfiân isti'mâl eyleriz. Bir dereceye kadar imlâ hususunda keyif bizimdir.” (İnci, 1999: 373).

Yine dilimizin korunmasını isteyen Muallim Nâci, dilin kullanımına ve korunmasına yeterli oranda dikkat edilmediği takdirde yabancı sözcüklerin kullanımının her geçen gün daha da artacağına ve yabancı dillerin boyunduruğu altında bu durumun dili hem yapısal hem de söyleyiş biçimi üzerinden olumsuz etkileyeceğine dikkat çekiyor:

“Nihayet dil öyle bir hâle gelir ki lüzûmu kadar Fransızca bilmeyenlerimiz güya Türkçe olarak yazılmış olan makalelerden hemen hiçbir şey anlamamaya başlarlar. Terakkî ediyoruz derken tedennî etmiş oluruz...” (Tarakçı, 1994: 314).

Muallim Nâci, Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş olan terkip ve tamlamaların kullanımları hususunda dikkat edilmesi gereken kurallara sıkı sıkıya bağlı olmanın yarattığı çelişkiye de dikkat çekerek şunları söylemiştir: “*Araplar kendi lügatlerinin vaz'ü kavâidine riâyette bizim kadar taassub göstermiyorlar. Bize ne oluyor? Bu âdetâ mal sahibinin rızâsı olduğu hâlde tellâln râzı olmamasına benziyor!*” Bu ifadelerden de

anlaşılacağı üzere kendi dilimizin kurallarını somut bir şekilde bilmez, istifade ettiğimiz dillerin kurallarına itina ile bağlı kalırsak kendi dilimizin millileşmesi şöyle dursun diğer dillerin boyunduruğu altında bir dille birbirini anlamayan bir toplum yaratmış oluruz.

Necip Âsım Yazıksız da 1893 yıllarında *İkdam* gazetesinde bu husustaki düşüncelerini ifade etmiş sade bir Türkçeye ihtiyaç olduğunu yazılarında dile getirmiştir.

“.....Yahud İranîler gibi mutabakat filân kaideleri atılır, Türkçenin hâkimiyeti gösterilir. Avrupa lisanlarından da kelime almağa mecburuz. Bugün posta ve telgraf, telefon, fotoğraf kronometre gibi ulûm u fûnûna sanayi ü bedâyia ait kelimelere mukabil Arabça veya Farisiden karşılık arayacağımıza, o suretle kamuslar, ferhenkler karıştırarak kıymetli vakitlerimizi geçireceğimize bunları olduğu gibi kabul etmeliyiz.” (Levend, 1960: 217).

Yazıksızın ifadeleri doğrultusunda bugün dahi aynı durumla karşı karşıya kaldığımızı söylemek mümkündür.

Bugün dahi Türkçülük için bir hareket söz konusu olsa, insanlar sokaklardaki tabelalardan mülhem “Türkçesi varken neden yabancı kelimeler kullanılıyor...” şeklinde bir sorgulama neticesinde vardığımız noktaya bakınca üretmediğimiz teknolojik ürünlerin isimlendirilmesinde, bu kadar hükümran konuşmuyoruz. Bununla birlikte Arapça ve Farsça gramer kuralları doğrultusunda da terkipli ifadelerden sakınıyoruz ki dil üzerinden kazanmış olduğumuz duyarlılığı yine dilimizin kendi yapısını koruyarak o dönemin, 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başları, Türkçülüğüne hizmet ediyoruz bir nevi.

“... Şimdi şu yukarıda yazdığım üzere dilimizden birkaç sözde basit ve taslak bir tatbik yapalım. Bu da kullanılan dilin birliği, bir türlü lûğü noktasından olacaktır. Meselâ “ağaç” veya bunun gibi Türkçe bir kelime söylenince, ana dili Türkçe olan veya sonradan öğrenen bunu anlar. Her kimse bunu bir yolda söyler. Bu söz sesçe, kılıkça, söylenişçe hep birdir. Bu böyle olmakla beraber, bunu her birimiz söylediği hâlde hiçbirimizin zihninde beliren, çizilen “ağaç” diğerine uymaz. Ağaç suret ve fikri her birimizde başkadır. Bu, ya bizde birçok suretlerin ve fikirlerin zübdesidir yahut bayağı bir ağaç suretidir. Bunu bir çocuk, bir edip, bir bahçıvan, bir ziraat müntesibi başka başka görür, anlar. Bu, birisi için bir cihaz, birisi için bir resimdir. Bunun altında gizlenen bilgilerin hepsine erişmek için birbirine ekleşecek birkaç ömür kifayet etmez. Bununla beraber bu, söylenirken

anlaşılan ve hepimizin anlayacağı bir sözdür. Şimdi ağacın böyle olduğunu görüp dururken, yazdığımız Arapçası “şecer”i kullanmaktaki hikmet nedir? Kınanç bir bilgiçlik taslamaktan başka bir şey midir? Böyle yazmakla asıl ağacı tanımamış olduğumuzu gösteririz. Keza “çiğ” varken kalkıp “şebnem, jale” dersek gülünç olmaz mı? Jale, çiğın Acemcede karşılığıdır ki İkincisinin medlûlü, evvelki makalelerde yazıldığı üzere, daha ağırca zihinde uyandığı bir yana dursun, bunu anlamayan birçok kişi var. Buna göre doğrusu aranırsa, içerisinde “jale, şebnem” bulunan bir şiir, şiir değil, bir lâkırdı oyuncağıdır. Bu, çiğ sözünün arkasında parıldayan şiiri duymamışız, anlamamışız demektir. O hâlde bizim için, ilerlemek istediğimize jaleyi, şebnemi ve bütün bu gibilerini dilimizden söküp atmak gerekir. O vakit anlaşmamak ortada kalmaz. Meselâ bence Türkçede jaleyi kullanmak. Fransızcasını veya İngilizcesini kullanmakla beraberdir. Belki birtakımlan jalenin söylenişine bayılır. Bu da edebiyatımızda demirbaş eşya sırasına geçmiş, belki en büyük tekâmüle mazhar ettiğimiz “psitasizm”in bir unsurudur. Bu da ayrıca bahse değer bir şeydir, işte bütün o söylenişteki incelikler değil mi ki edebiyattan gayrı her şeye benzeyen o Febüs⁹⁶ kolleksiyonunu vücuda getirdi. Hulûsa şu yukarıda getirdiğimiz birkaç söz için dediğim, bütün Türkçe sözler için de söylenebilir. Bununla dil birliğinin ne kadar işimize yarayacağı anlaşıldı sanırım.” (Huyugüzel, 2003: 187).

Necip Âsım bu satırlarda o kadar önemli bir noktaya temas ediyor ki benzer durumu bugün ne yazık ki Avrupa dillerini bilen kimselerin içinde bulunduğu psikoloji ile açıklamak mümkün. Yani bugün dahi önemli televizyon kanallarındaki ancorman “ana haber bülteni sunucusu” sıfatıyla sunum yapan kimseler yabancı basını takip ederken dillerine takılan birçok kelimeyi dilimize dahil ediyor, *eğilim* demek yerine *trend* diyor.

Entelektüel sıfatıyla kâh katılmış olduğu bir televizyon programında kâh gündelik köşe yazılarında yabancı dil bilgisini insanlara kanıtlamak istercesine bir gayret içinde olan kimsler de aynı güdümlerle Türkçe bir kelimenin İngilizce ya da Fransızcasını tercihen kullanıyorlar. Buradaki entelektüel olma çabasını Necip Âsım yıllar önce kendi çağında Osmanlı coğrafyasındaki edebî kaynaklar üzerinde hâkim dil olan Arapça ve Farsça üzerinden dönemin aydınlarının yaptığını ifade ediyor.

Yine Agâh Sırrı Levend’in tespitleri doğrultusunda diyebiliriz ki dönemin üç aydın yazarı Ahmet Mithat, Şemseddin Sâmî ve Necip Âsım Türkçenin sadeleştirilmesi

⁹⁶ Kumkapılı Haçık adlı bir balıkçının oğlu olarak dünyaya gelmiş, o dönem için kendisindeki fotoğraf çekme yeteneği pek kimsede olmadığı için 1890’da İstiklal Caddesi 301 nolu binada Phebus adında bir fotoğrafçı stüdyosu açmış ve çok tanındıktan sonra Febüs şeklinde anılmış Ermeni kökenli birisidir. Ayrıntı için bkz. <http://2016/yazarlar/soner-yalcin/sarayin-ermeni-fotografcileri-1027548>

hususunda hemfikir olup söz konusu yabancı kelimelerin atılması taraftarı değillerdir (Levend, 1960: 212). Onlara göre Arapça, Farsça terkip ve tamlamalara karşılık gelen Türkçe kelimeler ortaya konduktan sonra bu Arapça Farsça terkip ve tamlamaların atılması ile birlikte Arapça, Farsça gramer kaidelerinin de dilden çıkarılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Kemalpaşazâde Mehmet Said (Lastik Said) ise bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirir:

“Arapça isteyen Urban’a gitsün
Acemce isteyen İran’a gitsün
Ki biz Türküz bize Türki gerekir
Bunu fehm etmeyen cahil demekdir.” (Levend, 1960: 212).

Görüldüğü üzere milli kimliği öne çıkarmak için dilin “Osmanlıca” değil de “Türkçe” olarak ifade edilme fikri giderek ön plana çıkmış ve Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır.

1860’lı yıllara gelindiğinde özellikle 1869’a doğru Osmanlı aydını ve toplumu için Şinasi’nin Tanrı’ya bir de akıl yolu ile inanma çabasından sonra ortak payada Müslümanlık olmaktan kısmen de olsa çıkmaya başlamış ve insanlar Türklük bilinci etrafında sorgulamalara başlamıştır. Bunun en bariz örnekleri de *Muhbir*’de yayımlanan birçok yazının içeriğinin Türklük ile ilgili olmasıdır. *Muhbir*, bazı sayılarında Anadolu köylüsüne ve insanına da dikkat çekmiştir. Dil için kaleme alınan makalelerde Türkçenin güncel durumuna dair değerlendirmeler yapılarak dil üzerinden ulus bilinci sorgulatılmaya çalışılmıştır.

Ali Suavî, İngiltere’den Fransa’ya geçerek 1869’da *Ulûm* adlı gazeteyi çıkarmaya başladı. Bu gazetede Türkçülük akımına öncülük eden Ali Suavî, Arapça ve Farsça gramer kurallarının kullanılmasına karşı çıkarken, Osmanlıca’nın siyasi bir tabir olduğunu ileri sürdü ve Türkçe yerine kullanılmasının doğru olmadığını savundu.⁹⁷ Nitekim Türkçe konusunda ısrar etmesi Türk kimliği üzerinden Türkçülüğün insanlar arasında konuşulur hale gelmesine zamanla da siyasi bir çizgiye hazırlamıştır.

⁹⁷ *Ulum*, Lisan ve Hatt-ı Türkî, 1870, nu: 3, 1869, s.120

Yine on dokuzuncu yüzyılın sonları, yirminci yüzyılın başlarındaki siyasi hava ve sosyal hayat göz önüne alındığında Yusuf Akçura'nın Mehmet Emin Yurdakul için söyledikleri dikkate değer: "Türkçe Şiirler Şairi'nden önce, hiçbir nazım ve nesir yazar, Mehmed Emin Bey kadar bağımsız bir Türkçe ile yazı yazmamıştır.

Türkçe Şiirler'de Arapça, Acemce kaideleriyle yazılmış cem'ler (çoğullar), terkipler (tamlamalar) hiç yoktur. Şair, Arapça, Acemce kelimelerin de iyiden iyiye Türkçeleşmiş olanlarından başkasını, hiç kullanmıyor ve Arap ve Acem vezni şairlerinden tamamen kovmuştur: Şiirlerini eski Türk vezni olan parmak hesabıyla düzenliyor. "Türkçe Şiirler"i ilk inceleyen müsteşrik Vladimir Minorsky, kapsadığı 9 manzumede 41 Arapça, 59 Acemce ve 6 Rumca kelime bulup sayabilmiştir. Fakat Minorsky'nin de dediği gibi, bu yabancı kelimeler, şey, gayet, akıl, ateş, bahçe, kulübe, sınır gibi büsbütün Türkçeleşmiş kelimelerdir.

Emin Bey'in izafetsiz -isim tamlaması-, vasf-ı terkibî- siz -birleşik sıfat-, yüzde yedi buçuktan fazla yabancı kelime kullanmaksızın, hamasî, dinî ve ahlâkî konular üzerine Batı edebiyatı tarzında, dil kaidelerine ve nazım kanunlarına tamamen uygun, akıcı, ahenkli ve heyecan verebilen dokuz, on manzume yazabilmesi, Osmanlı-Türk dil ve edebiyatının millileştirilmesi yolunda bir değişiklikle başarıyla başlamak demektir." (Akçura, 2009: 130)

Yusuf Akçura'nın yukarıda da belirttiği üzere, Yurdakul kadar Türkçeyi ulusallaşması için Arapça ve Farsça etkisinden kurtarmaya çalışan, gramer odaklı düşünen, kelimeleri milliyetlerine göre tercih eden bilinçli bir adım atan ve bunda istikrar arayan çok fazla kimse olmamıştır.

Osmanlı'da gazete yayıncılığının başlaması ve Tanzimat Fermanı ile birlikte, dilde sadeleşme ihtiyacı, giderek daha geniş çevreler tarafından hissedilmeye başlanmıştır. 1840'lardan sonra sadeleşmenin bir gereklilik olup olmadığından çok, sadeleşmenin biçimi tartışma konusu olmuştur.

Tanzimat Fermanı ile birlikte resmî çevrelerin başlattığı Osmanlılık ideolojisinin (millî bir kimlik oluşturma çabasının) dil alanında iki belirgin etkisi olmuştur. Ama bu etkiler birbiriyle çelişen etkiler olmuştur. Bir yandan var olan dil "Osmanlıca" olarak adlandırılmaya başlanmış; diğer taraftan dili, merkezîleştirme ve sadeleştirme (yazı dili

ile konuşma dilini birleştirme) çabaları yazı dilinin daha sade bir Türkçeye yönelmesini hızlandırmıştır. Bununla birlikte yazı dilini sadeleştirme yönünde devletin yasalar üzerinden etkili bir dil politikası oluşturamadığı o dönem ortaya konan eserler ışığında söylenebilir.

II. Mahmud'un ölümünün ardından tahta çıkan Abdülmecid zamanında ilân edilen Gülhane Hattı (3 Teşrinisani 1839) gerek toplumsal alanda gerek kültürel alanda birçok değişime sebep olmuştur. Tanzimat dönemindeki ferman niteliğindeki anayasal düzenleme, dilin yapısında da birtakım değişikliklere vesile olmuştur.

Türk diline verilen önem Tanzimat öncesine gitmekle birlikte, Tanzimat devrinde dilde sadeleştirme arzusu artık bilinçli bir düşünce hâlinde ortaya çıkmış ve bir cereyan hâlinde dönemin aydınlarını bu konuya dair düşündürdüğü gibi uygulamaya da götürmüştür.

Bu dönemde fikir hayatının gelişmesi ve millî eğitim anlayışının yaygınlaşması, ancak ve ancak sade bir dille gerçekleşebilirdi ki bunun ilk yansımalarını dönemin gazete başlıkları göstermektedir.

Bununla birlikte Avrupa ile ilişkilerin yoğunlaşması, Avrupa'ya dair ve sosyal hayata dair meselelerin gazete, dergi sütunlarında çok daha fazla yer alması, birçok yeni kavramın dilimize girmesine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak bu kavram ve fiiliyata Türkçe karşılık bulma zarureti doğurmuştur.

Devletin Fransızlarla olan diyalogları akabinde, ahalide onların dil ve kültürlerini öğrenme isteğini doğurmuştur. Bunun neticesinde de tercüme ve kalem odaları kurulmuş, devlet teşvikiyle tiyatro oyunları sergilenerek bir uyum süreci başlamıştır.

Telif ve tercüme işleri ile uğraşmak üzere 1821'de bir kurum oluşturulmuştur. Ama bu kurumun hiçbir iş yapmadığı, 1826'da "Meclis-i Maarif Daire-i İlmiyesi" kurulunca okul kitaplarının yazdırılması ve çevirilmesiyle bu dairenin görevlendirildiği, ama ödenek bütçeden çıkarıldığı için bu faaliyetin sadece birkaç kitapla kaldığı belirtildikten sonra bilim kurumlarının meydana getirilmesine lüzum görülmediği bildirilir (Levend, 1972: 146-147). Ama bu anlamda Batı ile irtibatlar Türkçe için yeni bir tehdit de

hazırlamıştır. Çünkü Batı ile iletişim sonrasında çeviriler de başlamış, kavramlara karşılık bulma arama aşamasında Türkçeye yabancı dillerden de kelimeler girmeye başlamış. Tabii bu o dönem için Arapça ve Fasça'nın güdümünde bir Türkçe söz konusu olduğu için pek dikkate değer bulunmamış.

1860'lardan itibaren Şinasi ve Genç Osmanlılar'ın da yer aldığı Osmanlı aydınları yazı dilinin sadeleşmesi üzerinde durmuşlardır. Fakat bunların önemli bir kısmı sadeleşmenin gerekliliğini kabul etmelerine rağmen geleneksel yapıda bir yazı alışkanlıklarından kurtulamamışlardır (Akyüz, 1995: 13). Çünkü toplum gerek yaşam biçimi gerekse hayata bakış açısı doğrultusunda topyekün bir hareket doğrultusunda hazırlanmamıştır. Türk dilinin sadeleşmesine dair kıpırdanmalar bu dönemde bazı aydınlar tarafından dile getirilmiştir ancak kontrollü bir hareket söz konusu olmadığı için bir dalga hâlinde toplumun genelinde hissedilir bir oluşuma dönüşmemiştir. Bunun için 1911'i yani Yeni Lisan hareketini beklemek gerekecektir.

Geleneksel yazı alışkanlığı, belirli kalıplar doğrultusunda ustaca söz söyleme sanatı olarak algılanmış, okur-yazar sayısının da büyük şehirlere mahsus olmasına bağlı olarak az olması yazılan yazı ya da edebî eserin sadece ehline hitap edeceği düşüncesi dilde sadeleşmeyi geciktiren bir etken olmuştur.

Tanzimat döneminin Türkçesinin sadeleştirilmesi hususunda çeşitli görüşler ortaya atılmakla birlikte dönemin edebî zevkini halkın konuşmuş olduğu dile ifade etmeye kalkması, bir basitliğin göstergesi gibi algı yaratmıştır. Tanzimatçıların düşmüş olduğu aynı hataya Servet-i Fünûncular da düşmüştür. Yani bu işin son damalası Servet-i Fünûncular olsa da temeli Tanzimat aydınlarına kadar uzanan gündelik dile yazı dili arasında bir uçurum yaratılmıştır. Bu da Millî Edebiyatçı olarak tanıyacağımız Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp gibi aydınların dilde sadeleşme için bir program dâhilinde harekete geçmelerini, uzun yıllar kıyıda köşede tartışılan konuları su yüzüne çıkarmıştır.

Yine Tanzimat dönemde süslü nesirle sade nesir hep yan yana yürümüş olmakla birlikte, sanat kaygısı olmadan kaleme alınan yazılarla resmî yazıların dilinin giderek sadeleştiği de göz ardı edilemez. Fakat unutulmaması gereken hususlardan biri,

Tanzimatçıların edebî eğitimlerini divan edebiyatına borçlu olmalarıdır (Levend, 1972: 84). Divan edebiyatı gazelinden tutun da mesnevisine kadar yazılı her metni ayrıca ağdalı ve süslü ortaya koymayı gerektirmiş bu da edebiyat namına meydana çıkan her edibi, aydını gündelik dilden ayrı bir üslup kullanmaya sevk etmiştir.

Gündelik dilden apayrı bir üslupla edebiyat icra eden Servet-i Fünûn edebiyatçıları dönemin dilinde sadeleşme için ortaya bir şey koyamadıkları gibi, kısmen de olsa giderek sadeleşmeyi hedefleyen ve bu yönde gelişme gösteren yazı dili, tekrar gündelik konuşma uzaklaşarak ayrılmış, eski hâlimden daha da ağır bir görünüme girmiştir. Bunu yaparken orijinal olma çabası ile sözlüklerden sesler arasındaki uyuma dikkat ederek güzel olduğuna inandıkları kelimeleri seçmişlerdir. Söz konusu seçilen yeni kelimelerden yeni türetmeler yapılmış, Farsça birleşik sıfatlarla tamlamalar oluşturulmuş, kimiz zaman cümle yapısında değişikliğe gidilmiş ve bunların tamamı bir üstünlük bir orijinallik, bir sıradışılık, üstünlük nişanesi olarak değerlendirilmiş.

Bu devrin önde gelen yazar-çizerleri arasında ve en önemlileri olarak Tefvik Fikret, Cenab Şehabeddin ve Halid Ziya gibi simaları sıralayabiliriz.

Fikret, 1899'da "Tasfiye-i Lisan" adlı yazısında:

"Osmanlıcanın bugünkü hâli, şu âhengi bana o kadar hoş geliyor ki, tebdiline kıyılmaz sanıyorum." ifadelerine ek olarak "Hakikat-ı hâlde bizim şimdiye kadar lisanımız, bir lisan-ı mükemmel ve mahsusumuz olmaması neden ileri gelmiştir? Arabîden, Farsîden aldığımız kelimelerin tâbi olduğu kavaidi de birlikte almış, bununla kanaat etmeyerek o iki lisanın birtakım edatlarını da istiare etmişiz. Bunlar öyle sebeplerdir ki bir lisanı işte yüzlerce sene sonra henüz taayyün edememiş bir heyülâ-yı müdereddit hâlinde bırakmağa kâfi olur."⁹⁸

Halid Ziya ise yıllar sonra da olsa samimi bir şekilde 1936'da o dönemde, Servet-i Fünûn yılları, kullandıkları dili şu şekilde eleştirmiştir:

"Bu maraz hâdisesi, refiklerimin afvedeceklerine hattâ benimle beraber itiraf eyleyeceklerine kanaatle söyliyeceğim, ziyet ve san'at ibtilâsı idi. Bu ibtilâ nazımda olsun nesirde olsun, yazıları fazla yüklü, sonradan bulunmuş

⁹⁸ Tefvik Fikret, "Tasfiye-i Lisan" *Servet-i Fünûn*. c. XVII, 1 Nisan 1315/1899, s. 422.

bir tâbiri kabul edersek, ağdalı bir hale getiriyordu; öyle ki o tarihten uzaklaşdıkça hele bugün ben bizzat bunları tekrar okurken sinirlenmekten hâli kalmıyorum.” (Uşaklıgil, 1936: 141).

Rıza Tevfik de 1896’da kaleme aldığı yazısında

“Bize tamamen Türkî bir lisân gerekdir. Bunun için ecnebi kelimelerin kâffesini tard ve ihraç etmek lâzımdır. O vakit lisan bizim olur ve lisanımızı öğrenmek için Arap ve Acem lisanlarının kavâidini öğrenmek mecburiyetinden kurtuluruz; o vakit herkes için lisan bir olur.”⁹⁹

Rıza Tevfik yine Mehmet Emin Yurdakul’un şiirlerine istinaden;

“Ey kahraman bir ümmetin südü temiz evlâdı
Hakîkaten sen bir Türksün! Dînin, cinsin uludur
Her bir Türk’ün öz dilidir vicdanının feryâdı
Sen Şâirsin! Sînen, özün ateş ile doludur” (Uçman, 1986: 15).

diye seslenir.

Sâmi Paşazade Sezai, 1903’te yazdığı “*Lisan*” adlı yazısında;

“Makalelerimin birinde demiştim ki: Sözü Türklere, Arap ve Latin milletleri kadar tesiri olmaması, belki kendi dilimizi söyleyemediğimizdendir. Meşhur olan müelliflerimizin eserlerinin hiç olmazsa yirmi otuz defa tab olunmamasından şikâyet hakları vardır. Fakat söylediğimiz bu fevkalâde güzel, bu pür-âheng-i marifet lisan ne lisanıdır? O tasvir edilen âli, rakik hissiyat kimin hissiyatıdır?”¹⁰⁰

Hobsbawm¹⁰¹ millet esasına dayalı uluslar inşa edilirken, geleneğin, ananenin yeniden kurgulandığından ve icat edildiğinden söz etmektedir. Geleneğin yeniden kurgulanması, sosyal hayatın da iyi bir gözlem neticesinde yeniden yapılanmasını gerektirir. Yeniden yapılanma aşamasında her hâlükârda iletişime ihtiyaç vardır ki bu iletişimin aracı olan dil, aydın ve entelektüeller tarafından yeniden düzenlenerek yeni bir zihniyet oluşumuna zemin hazırlanır. Bu oluşum kimi zaman dilde sanat ve estetik gözetilerek yapılırken

⁹⁹ Rıza Tevfik, “Mebâhis-i Lisan” *Servet-i Fünûn*, c. XI, 28 Mart 1312/1896, s. 265.

¹⁰⁰ Sâmi Paşazade Sezai, “Lisan” *Şura-yı Ümmet*, nr. 39, 22 Teşrinievvel 1319/1903.

¹⁰¹ Eric J. Hobsbawm, “*Introduction: Inventing Traditions*”, 1984.

kimi zaman söz konusu tolumun geniş kitleler hâlinde yapılanmaya dâhil edilmesi için sadeleşme üzerinden de gerçekleştirilir.

Dilde sadeleşme çabalarında millî unsuru Anadolu insanının, İstanbullu hanımların konuştukları dil belirlemiştir. Ne var ki, halk dilinde yazma geleneği güçlü olmadığı için ve bölgeler arasında ağız farkı olduğu için, yazarların edebiyatçıların, bürokratların ve aydınların merkezileşmiş bir yazı dili oluşturmaları gerekmektedir. Merkezîleşmede izlenen yol genellikle, halkın önemli bir kısmı tarafından kullanılan ve öğrenilmesi kolay olan yöre ağzının yaygınlaştırılması olmuştur.

Bu, belki tuhaf gelebilir, ama bir hesap işidir. Bu hesabı ilk olarak İsmail Gaspıralı yapmış, Kırım'da yayınladığı *Tercüman* gazetesini İstanbul Türkçesi ile çıkarmış ve İstanbul Türkçesinin Türk dünyasına yayılmasında önemli katkıda bulunmuştur. “*Dilde, fikirde, işte birlik*” sloganıyla ortak bir Türk kimliği oluşturmaya çalışmış ve bu yönde Osmanlı aydınlarıyla işbirliğine gitmiştir.

Dönem içerisinde yani 19. yüzyılda Türk diliyle ilgili kurumlar da kendi içinde birtakım yenilikler yaparak Türkçenin toplumsal alan dışında resmi bir destek görmesine vesile olmuştur. 1854'te İstanbul Pirî Paşa'da açılan ilk Musevî okulunda Türkçe öğretilmeye başlanmış (Galanti, 1928: 62) olması bu desteklerden biridir. 1861 yılında “Maarif Nezâretinin Vazifelerine Dair Mevâd” adlı vesikanın altıncı maddesinde ikinci ve üçüncü dereceli okullarda öğretim dilinin Türkçe olacağı ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartının aranacağı belirtilmiştir (Kodaman, 1999: 45). Özellikle öğretmenler üzerinden yapılan vurgu, eğitim aşamasında Türkçenin öne çıkarılacağına belirtisidir. Arapça ve Farsçaya karşı bir tavrın da geliştiğinin göstergesidir.

Yine bu dönemde 1283/1866'da kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de eğitim Türkçe yapılmış (Ergin, 1977: 652), 1286/1870'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki Fransızca eğitim yerini Türkçe eğitime bırakmıştır (Ergin, 1977: 348).

Bununla birlikte teknik ve tıp kavramları için yine Arapçaya müracât edilmiştir. İlk defa 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet anayasasına göre on sekizinci madde ile ifade edilen

resmî dilin Türkçe olduğu beyan edilmiştir. Buna dâhil olarak devlete hizmet edecek kimselerin de Türkçeyi bilmeleri açıkça ifade edilmiştir.

1894'te yayınlanan resmî bir emirle imparatorluk dâhilindeki mahallî ve yabancı okullar da dâhil olmak üzere bütün okullarda Türkçe eğitim-öğretim yapılması mecbur tutulmuştur. Resmî dilin Türkçe olduğu ve devlete hizmet edecek kişilerin Türkçe bilmeleri gerektiğine dair hükümler 1908 İkinci Meşrutiyet anayasasına da alınmış, fakat 1921 anayasasında devlet dilinden söz edilmemiştir. Bu karar için 1924 anayasasında kanunun ikinci maddesi olarak Türkiye Devletinin resmî dilinin Türkçe olduğu belirtilmiştir (Dilaçar, 1982: 191-192). Kademeli bir sürecin ardından, Türk dili her geçen gün “İstanbul Türkçesi” şeklinde zikredilmeye varıncaya kadar birçok padişah ve paşanın genelge niteliğinde vermiş olduğu talimatlarla ve yapılan düzenlemelerle millî ve sade bir görünüme kavuşmuştur.

Ali Paşa ve Said Paşa devlet dilini sadeleştirmek istemişler, hatta Âli Paşa Hariciye Nezareti'ndeyken kâtipleri açık ve sade dille yazmaya alıştıramayınca yazılacak yazıların Fransızca olarak kaleme alındıktan sonra Türkçeye çevrilmesini emretmek zorunda kalmıştır.¹⁰²

Bursalı Tahir Bey'in Fuat Köprülü'ye vermiş olduğu evrak dâhilinde okullarda sade dilin öğretilmesi hususunda 7 Mayıs 1310 (19 Mayıs 1894) tarihinde Manastır İdadisi Müdürlüğü'ne gönderilen genelge önemlidir. Bu genelge doğrultusunda “Arapça ve Acemce kelimelerden azami nisbette kurtulmuş sade bir lisan, öğretilmesini ve İstanbul şivesinin bu hususta esas ittihaz edilmesini tavsiye etmektedir (Köprülü, 1999: 313-315). Millî Edebiyat hareketinin de ölçüt olarak yıllar sonra da olsa, İstanbul şivesini dikkate alması bir tesadüf değildir. Nasıl ki Mustafa Kemal Atatürk'ün de inkılap namına yapmış olduğu birçok yenilik kendinden önceki entelektüel aydınlarca konuşulup tartışılmışsa ve uygulaması Atatürk'e nasip olmuşsa Millî Edebiyatçıların da manifesto hâlinde bir bildiriyle meydana çıkmadan önce dil ile ilgili, Türkçe ile ilgili birçok şey Millî Edebiyatçı aydınlardan önceki aydınlarca konuşulup tartışılmıştır.

¹⁰² *Basiret*, 27 Temmuz 1870, s. 129,

Burada okullarda Arapça ve Acemce kelimelerden azamî derecede kurtulmuş sade Türkçenin öğretilmesi ve İstanbul şivesinin esas alınması istenmiştir (Köprülü, 1928: 46).

Diğer bir genelgede ise sadece belli yörelerde kullanılan Türkçe kelimelerin öğretmenler tarafından derlenerek İstanbul'a gönderilmesi, Babıâli'den Maarif Nezareti'ne ve Mabeyn'e bildirilir, ama Maarif Nâzırının 24 Eylül 1310 [1894] tarihli yazısından derleme işinden hiçbir netice alınmadığı anlaşılmaktadır (Levend, 1972: 145-147). Öğretmenlerin kişisel çabaları da toplumsal alanda bireyler üzerinden dile karşı gelişmiş olan bu duyarlılık aslında Türkçe üzerinden bireylerin millî kimliğini nasıl duyumsadıklarının da birer göstergesidir.

Abdülaziz, Mekteb-i Harbiye öğrencileri için yapmış olduğu hitabette Türkçenin bir eğitim dili olarak etnik yapıları ne kadar farklı olursa olsun her öğrencinin sorumluluğunda öğrenilmesi gerektiği 1864 yılında vurgulanmıştır. Aşağıdaki tam metinde de görüleceği üzere Türkçe eğitim dili olarak Rum, Bulgar, Ermeni gibi etnik unsur olarak farklı gruplardan herkese zorunlu kılınmış:

“Şâkirdanın icrâ-yı imtihanı zımında şabanın selhi pazar günü Mekteb-i Harbiye'ye vuku bulan teşrif-i hümâyûn-u padişahiye dâir ileride tafsilat itasını 169 numaramızda va'd etmiştik.

Ol babda müehheren alınan tahkikata göre mukaddemce sülûk-i askeriye dâhil olmuş olan devletli necabetli Nureddin Efendi ve Yusuf İzzeddin Efendi Hazaratı yevm-i mezkûrda mektebe ve zatlarına mahsûs bulunan daireye davet ve celp olunarak o münasebetle cenabı şevketmeab padişahi sûreti zîrde muharrer olan nutku îrâd buyurmuştur...

Bundan böyle tebaa-i gayri müslimeden dahi Mektebi Fünûn u Harbiye'ye şâkirdan alınmak karargir olmakla bu için ekserisi Rum ve Bulgar ve Ermeni ve Katolik muteber evlâdından olarak 40 kadar talebe tertîb olunmuş ve mevcûd olan 28 neferi tarafından yevmî mezkure huzur-u ali-i padişahiye teşekkür mütezemmın arzuhal takdim kılınmıştır.

Talebe-i merkûmenin bazıları tahsil için Paris'deki Mekteb-i Osmaniye'ye gönderilecekmiş.

Askerî mektebine alıncak şâkirdanın evvel emirde lisanı resmi-i hükümet olan Türkçeyi okuyup yazmaya muktedir olması nizâm-ı iktizasından olup fakat bu sene intihâb olunan talebe-i gayr-i müslimeden malumat-ı

meşrutayı hâiz olmayanların askerî mektebinde temsil etmelerine müsaade-i mahsusa-i şâyân buyurulmuştur.”¹⁰³

Görüldüğü üzere Türkçe, kanun niteliğindeki Padişah hitabet ve genelgelerinde, dile getirilerek söz konusu dönem insanların dile karşı ilgisi toplanmış ve dil üzerinden insanlar etnik kimliklerini daha da hissederek bir yere ait olmanın çabası üzerinden milliyetçilik için girişimlerde bulunmaya da başlamışlar.

Bir genelge özelliği taşımasa da II. Abdülhamid’in bilgisine sunulacak kadar hassas bir konu olan Türkçenin o dönem için durumu ve bir dilin bir toplum için ne anlama geldiğini gösterir nitelikteki şu ifadeler o günler için, Türkçenin yaygınlaşması ve sadeleşmesi için önemli bir belge olarak gösterilebilir:

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Baş Kitâbet Dâiresi

Avrupa devletleri yalnız ülkelerinde değil, geçici olarak işgal ettikleri yerlerde dahi kendi lisanlarının tahsillerini mecburi tuttukları gibi, Osmanlı ülkesinde dahi dillerini yaymaya çalışmaktadırlar.

Bu cihetle Osmanlı Devleti’nde bulunan Hristiyan mekteplerindeki talebeye ciddi surette Türkçe tedris ettirilmesi hususunun temini, bu mekteplerin Türkçe imtihanları sırasında Maarif Nezareti’nden bir gözlemci bulundurularak öğrencilerin Türkçeyi öğrenme derecelerinin tespiti, nizamname gereği bu mekteplerin diğer zamanlarda da teftiş edilmesi ve bunlardan öğrencilere Türkçe öğretmeyen okulların kapatılması Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeler gereğindedir.

Saray Başkâtibi Süreyya, 26 Temmuz 1894.¹⁰⁴

Yabancı okullarda Türkçenin okutulması ve bunun seviyece denetlenmesi talebi, devletin dile karşı resmî bir adımla çeki düzen verme çabası içerisinde olduğunu gösteriyor. II. Mahmud’dan beri dil için devletin böyle bir kaygı yaşadığını zaman zaman görmekteyiz. Bu kaygılar ferman niteliğinde duyurular hâlinde topluma lanse edilmese de dönemin aydınlarının yazıp çizdikleri edebî metinler üzerinden okunması, bizde bu kanaati oluşturmuştur.

¹⁰³ *Tasvîr-i Efkar*, no:174, 19 Ramazan 1280 (27 Şubat 1864)

¹⁰⁴ BOA., *İrade Hususi*, 101, 22B1312

Bununla birlikte söz konusu başkâtibin talebinin Tarihlerine dikkat edilirse, bu tarihler Servet-i Fünûn dergisinin yayımlanmaya başladığı yıllara denk gelmektedir ki Servet-i Fünûncular'ın da o dönem için sanat namına dili nasıl bir çıkmaza soktukları hepimizce bilinmektedir.

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Baş Kitâbet Dâiresi

İstanbul limanına eşya boşaltacak gemilerin yanaşacağı yerlere asmak üzere rihtim şirketi tarafından hazırlanmış bulunan ve ekli pusulada şekli çizilmiş olan bayrağın kullanılmasına izin verildiği liman reisliğinden bildirilmiştir. Ancak rihtim şirketi bir Osmanlı müessesesi olduğundan, bu bayrağın ortasına Fransızca harflerin yerine Türkçe olarak “*Osmanlı Rihtim Şirketi*” ibaresinin yazılması Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindedir.

Saray Başkâtibi Tahsin, 30 Haziran 1896.¹⁰⁵

Görüldüğü üzere yabancı bir dile ait bir kelimenin de söz konusu kurumun bayrağında gereksizliğine, olması gereken kelimeye varıncaya kadar müdahale etme hususunda Sultan'ın görüşüne başvurulduğunu anlıyoruz. Kelimelerin dahi milliyetinin sorgulandığı bir süreçte bireylerin kendilerini bir etnik kökene ait hissetme hakkı o yıllarda kaçınılmaz duruma gelmiştir.

Yıldız Saray-ı Hümayûnu Baş Kitâbet Dâiresi

Resimli Servet-i Fünûn gazetesi imtiyaz sahibi Ahmet İhsan Bey'in Almanya'dan getirecek olduğu büyük bir matbaa makinesinin tutkal ve boyalan ile beraber, diğer emsalleri gibi, vergi ödemeksizin gümrükten geçirilmesi sahibi tarafından talep edilmiş olup, bu konuda icap edenlerin yapılması Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindedir.

Saray Başkâtibi Tahsin, 14 Eylül 1903.¹⁰⁶

¹⁰⁵ BOA., *İrade Hususi*, 47, 19B1314

¹⁰⁶ BOA., *İrade Hususi*, 89, 21C1321

Yukarıda dile getirildiği üzere II. Abdülhamid, her ne kadar istibdat dönemi olarak adlandırılan bir döneme damga vursa da gerek gazeteciler için gerekse basın-yayın konusunda baskıcı bir sürece vesile olsa da Ahmet İhsan Tokgöz yönetimindeki Servet-i Fünûn adlı yayın organının desteklenmesini onaylamıştır. Almanya'dan getirilmesi söz konusu olan matbaa hususunda, fikir ve kararına müracât edilmiştir. Dolaylı yoldan da olsa yazın dünyasının desteklenmesi, dilin o yıllarda basın üzerinden takip edilir derecede bir yaşama olanağı bulmasına vesile olmuştur.

3.1.4. Kurum Olarak Tercüme Odası'nın Türk Dilinin Sadeleşmesine Katkısı (1821)

XIX. yüzyılın başlarında Avrupa'da ve tüm dünyadaki değişimler ışığında ülkelerin ticari ilişkileri kapsamında tercümanlar ayrı bir öneme sahip olmuşlardır. Bu durum Osmanlı için de geçerli olmuştur. Avrupa çok önemli bir pazar olarak Osmanlı ile ilişkileri birçok yönden geliştirmeye çalışmıştır. Osmanlı ise Fransız İhtilali'nin dünyaya yaydığı fikirlerden endişelenerek belli oranda içe kapalı bir siyaset izleme yolunda olmuştur. Ancak ulusçuluk fikriyle beslenen Rum ayaklanması ve bağımsızlık düşüncesi, Rum tercümanları tam anlamıyla Osmanlılar aleyhine dış devletlerle işbirliğine yöneltmiştir. Nitekim bu dönem Divan Tercümanı olan, hatta 1812 Bükreş Anlaşması'na gönderilen Alexandre Mourazi o kadar Osmanlılar aleyhine çalışmıştır ki Yunan kaynakları ondan bahsederken çok büyük övgülerle dile getirmiştir.¹⁰⁷

Yunanlıların bağımsızlıkları için girmiş oldukları mücadele yılları olarak 1829 yıllarına denk gelen süreçte, böyle bir konu her geçen gün devletin ileri gelen kimselerini iyiden iyiye düşündürür olmuş ve bu konuda devlete ihanet etmeyecek nitelikte kimselerin yetişmesi elzem duruma gelmiştir.

II. Mahmud, bu konuya çok fazla önem vermiştir. Nitekim 20 Recep 1236/23 Nisan 1821'de tercüman yetiştirmek ve Babîâli memurlarından dil öğrenmek isteyenlere yabancı dil öğretmek amacıyla Tercüme Odası kurulması için bir Hatt-ı Hümayun

¹⁰⁷ O. Ergin, Yunan Ansiklopedisinin Constantin'in, "Okullar açarak Yunan kültürünü yaydığı" ve Yunan tarihçisi İkonamos'un da "Hiçbir fidanın onun verdiği meyve kadar meyve vermediğini" yazdıklarından söz eder (Ergin, c.I. s.69/not 7).

yayınlandığı gibi, odanın başına getirilecek olana ayda 500 kuruş maaş verilmesi için Defterdar'a buyrultu yazılmıştır.¹⁰⁸ II. Mahmud durumun ciddiyetine istinaden resmî bir kararla söz konusu kurumun açılmasını hızlandırmış ve kurumun yürürlüğe girmesiyle birlikte Avrupa toplumunun yaşam biçiminden tutun da o yıllarda bilim namına ne icra ediliyor ne konuşuluyor hepsini en az kendisi kadar kendi toplumunun yani Osmanlı toplumunun da öğrenmesini istemiştir.

Tercümanlığa ve odanın başına henüz kimse getirilmemiştir. Konu Meclis-i Vükela'da görüşülürken dil bilmesi ve kültürlü olması dolayısıyla devrin Vakanüvisi (tarih yazarı) Şanizâde Ataullah'ın adı geçmişse de böylesine bir işin ulemadan biri için küçültücü demek olduğundan uygun karşılanmamıştır. Bu nedenle hâlâ Bâb-ı Âli'deki tercüme işlerini yürüten Yahya Efendi (Müslüman olmuş bir Rum'dur). Mühendishane'deki görevinden alınarak asaleten Bâb-ı Âli Tercümanlığı'na ve Tercüme Odası'nın başına getirilmiştir (Berkes, 2010: 199). Yahya Efendi, görevlendirildiği yer ile bir endişesi olmamış ama almış olduğu görevin sorumluluğunun da farkında olup daha önce medreselerde okutulmak üzere Fransızcadan ve İtalyanca'dan yapmış olduğu çevirileri, onun için önemli bir güven kaynağı olmuştur.

Böylece Tercüme Odası kurulmuş ve Yahya Efendi Bâb-ı Âli'ye sunduğu bir yazıda görevini, "Bu kulları Babıâli'de tercümesi iktiza eden resmî ve franseviyüli bilirade-i seniye memur tayin buyrulmuş olup medar-ı maaş ve sebep-i intiaş olmak üzere maliye beş yüz kuruş tahsis kılınmış olduğu..."¹⁰⁹ şeklinde ifade etmiştir.

Yahya Efendi ile başlayan kurumun faaliyetleri kapsamında, 1821 yılı itibarıyla Osmanlı sahasındaki aydınların yabancı dil serüveni de başlamış ve aydınların yabancı kaynaklar üzerinden Batı medeniyetini tanınmasıyla kendilerinde eksik olan her türlü kültürel unsuru ve bilimsel gelişmeyi tanıma, öğrenme fırsatı bulmuştur.

Her ne kadar Şinasi'nin Tanrı'nın varlığını akıl yoluyla sorgulama süreci 1860 sonrasına denk gelse de Şinasi'nin böyle bir sorgulamaya gitmesine vesile olacak

¹⁰⁸ Şanizâde Mehmet Ataullah, *Şanizâde Tarihi*, İst., 1280, c.IV, s. 34

¹⁰⁹ BBA, Cevdet Maarif Tasnifi, nu: 3760, 22 Muharrem 1237/1821.

yabancı kaynakların Osmanlı coğrafyasında boy göstermesi ve bu kaynaklardan istifade ederek daha rasyonel düşünen bir aydın kitlesinin yetişmeye başlaması, tercüme odasının katkıları dâhilinde gerçekleşmiştir diyebiliriz. O kadar ki ordunun revize edilmesinde, istifade edilen Fransız modeli uygulamalar, benzer şekilde kendini kültürel ve sosyal alanda da göstermiş, yapılan ilk tercüme Fransızların tarihi ve edebiyat tarihi ile alakadar olduğundan dönemin aydınları kendi edebiyat tarihlerini sorgulama fırsatı bulmuştur.

Tercüme Odası hemen önem kazanmasa da yine de bazı gelişmeler olmuş, 1823'te Yahya Efendi'nin ardından bu göreve yine sonradan Müslüman olmuş İshak Efendi atanmıştır.¹¹⁰ Osmanlı devlet çatısı altında Mühendishâne'de uzun süre eğitimci biri olarak görev yapmış, hatta 14 ciltlik *Mecmua-i ulûm-ı riyaziye* adlı matematik kitabını (1831'de basılmış) kaleme almış biri olan İshak Efendi, III. Selim tarafından Batı hakkında bilgi edinmek görevi ve "Şehzade elçisi" sıfatıyla Fransa'ya gönderilmiştir (Berkes, 2010: 233).

İstanbul'a döner dönmez yabancı dil bilgisine istinaden Donanma Tercümanlığı için görev verilmiştir. Burdaki görevinden sonra terfi mahiyetinde Mühendishâne için baş hoca olarak atanmıştır. Birkaç dil bilgisinin yanı sıra klasik Grekçe ve Latince'ye hâkimdir. Avrupa'da modern yaşama dair izlenimlerinin yansıması mıdır yoksa bildiği yabancı dillerin kendisine kazandırmış olduğu ufukla mıdır bugün bilemeyiz ama Osmanlı eğitim-öğretimi üzerine teknik anlamda uygulama olarak ortaya ortaya koyduğu çalışmalar ülke modernleşmesine de büyük katkı sağlamıştır.

Kıyaslamaya bağlı gelişmiş olan kültürel birikim, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, aydınları divan edebiyatı geleneğinden sıyrıp Batı merkezli bir edebiyata sevk etmiştir. Batı'dan tercüme aracılığı ile beslenen aydınlar Türk edebiyatına o dönem için orijinal mahiyette türler kazandırmıştır.

Türlerin çeşitlenmesine bağlı olarak halkın da okur-yazar sayısının her geçen gün artar duruma gelmesi söz konusu edebî türlere olan ilgiyi okuma üzerinden geliştirdiği gibi yazan kişi sayısını da önceki yıllara nispeten artırmıştır diyebiliriz. Yine bu artış

¹¹⁰ Niyazi Berkes, İshak Efendi'nin etnik kökeni ile birçok iddia bulunmaktadır, "ihtida= dönme" olduğunu ileri sürülmektedir. Berkes, Yahudilikten Müslümanlığa geçmiş biri olarak ifade etmiştir.

ekseninde edebî türlerin içerik ve bu içerikleri işleyiş biçimlerinde de değişiklikler oluşmaya başlamıştır.

Yapılan çevirilerle dilin yapısal boyutu fark edilmiş, yapı ile uğraşmaya başlayan edip ve aydınlar içinde doğup büyüdükları dilin olanaklarını ve kısıtlı yanlarını keşfetme fırsatı bulmuştur. Zamanla da dilin yapısı ve onu oluşturan unsurlar Muallim Nâci gibi Recaizâde Mahmud Ekrem gibi kimseler tarafından tartışılır duruma gelmiştir.

3.1.5. Bir Kurum Olarak Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye ve Türk Diline Dair Dikkati (1827)

Dönemin tıp fakültesi olarak açılması itibarıyla Türk diline nasıl bir katkı sağladığı sorgulandığında, açılan bu kurum, II. Mahmud'un yenileşme için atmış olduğu adım silsilesinden biri olarak dolaylı bir şekilde de olsa katkı sağlamıştır.

Toplumsal anlamda bir geçiş süreci yaşayan Osmanlı toplumu, II. Mahmud'un girişimleri neticesinde açılan birçok kurumdan biri olan bu kurumda, okutulması söz konusu olan ders kitaplarının dili, bir problem olarak devlet yetkililerinin karşısına çıkmıştır. Modern bir şekilde hazırlanması amacıyla birçok Avrupa ülkesinden örnekler takip edilmiş ve okutulmak üzere kitaplar incelenmiş ve bu kitapları Türkçeye çevirmek gerekmiş.

II. Mahmud'un tespiti doğrultusunda Fransızcadan çevirilmesi söz konusu olan kitaplar da esas itibarıyla Doğu toplumlarının kaynaklarından beslenerek hazırlanmıştır. II. Mahmud, kıyıda köşede kalmış ve geneli Arapça ve Farsça basılmış olan kitapların çevirisinden ziyade, söz konusu bu Arapça ve Farsça kaynakların Batılı aydınlarca gözden geçirilerek yeni gelişmelere bağlı yapılan yeni ilavelerle Türkçeye aktarılmasını istemektedir.

“Çocuklar” İşbu ebniye-i âliyyeyi Mekteb-i Tıbbiye olmak üzere teşkil ve tertib ederek Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne tesmiye ettim. Ve burada bekây-ı sıhhat-i beşerîye hizmet-i azizesinde muvazafat olunacağından bu Mektebi sâir mekteblere tercih ve takaddüm eyledim. Bunda Fransızca fenn-i tıbbi tahsil edeceksiniz. Bu makamda şimdi sizin için bir sual vârid olduğunu ve bu sual dahi bizim lisanımızda ve bizim kitablaramızda fenn-i tıp yok mudur ki ecnebi lisanı üzere okumaklığı ihtiyâr edelim kavlınden ibâret bulunduğunu bilirim- ve burasını tasdîk ile beraber yine sizin

tarafınızdan mevki-i cevabda olarak şimdilik mevcut olan müşkilât ve muhazır beyan ile şu halin dahi karîben izâlesini me'mûl ve temenni ederim. Vakıa fenn-i tıbbâ dair bizlerde pek çok kitab mevcut olup ibtidâ Avrupalılar dahi tebâbeti bu kitablari tercüme ve ta'limi ile ahz-ü telâkki eylediler. Lâkin işbu kitapların esâsı Arabca yazılmış ve bir zamandan beri Ulâmây-ı İslâmîyye taraflarından mütalâsına ve tederrüs ve tedrisine râğbet ve itina olunmadığından ve refte refte ıstilhâhât-ı fenni lâyıkile bilen adamlar dahi azaldığı cihetle bu kitablari metrûk hükmünde kalmış olduğundan onların mütalâasile uğraşib fenn-i tıbbî tamamile asıl lisanımız olan Türkçeye nakletmek şimdi hem birçok tekellüfât ihtiyarına ve hem de uzun zamanlara muhtaçtır.” (Tahsin, 1991: 10-11).

II. Mahmud, görüldüğü üzere, bizzat yaptığı açıklamada devletin içinde bulunduğu sürecin gereği, daha fazla zaman kaybetmeden tıp alanında da Batı medeniyeti ile aynı aşamaya gelmek istiyor. Ülkesinde tıp için gelişmelerle birlikte söz konusu gelişmelerin doğrudan ilgisine aktarılma sürecini anlaşılır bir dil olarak Türkçeye ve yabancı kaynakların çevirisine bağlıyor. Öncelikli olarak ders kitabı mahiyetinde hazırlanan eserleri Fransızca olması hususunda bir kusur görülmemesi gerektiğini zamanla onların Türkçeye çevrilerek söz konusu alanda gelişmelerin olacağına inanıyor. Nitekim kendisi, bu konuda kendisinden sonraki sürece bakıldığında, haklı çıkmıştır.

“Avrupalılar ise bu fenni kütüb-i Arabiyeden lisânlarına naklettikten sonra yüz seneden ziyadedir bunda tefennün ve terakki ile uğraşmakda olduklarından zâvâbit ve kavâid-i tahliyesini teshîl eylemişler ve muahharan biraz şeyler dahi bulup kendi kitaplarına ilave eylemişlerdir. Şimdi anlara nisbetle Arabca tıp kitablari bazı mertebe nâkıs gibi görünür. Mamafih işbu noktasının yekdiğerinden ikmâlini göze alsak dahi vehle-i evlâda Türkçeye nakil mümkün olmayıp lâakal on sene kadar lisân-ı Arabînin ve hiç olmazsa beş altı sene dahi fenn-i tıbbın tahsili ile uğraşmağa tevekkuf eder. Bizim ise gerek Asâkir-i Şahâne ve gerek memâlikî mahrusemiz için etibbây-ı hazıka yetiştirib hidemât-ı lâzimedede istihdam ve diğeri taraftan dahi fenn-i tıbbî kâmilten lisanımıza alub kütüb-i lâzımasını Türkçe tedvine sa'y-ü ikdâm eylemeliyiz. Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım Fransızca lisanı tahsil ettirmek değildir. Ancak fenn-i tıbbî öğretip refte refte kendi lisanımıza almaktır. Ve ondan sonra memfilik-i mahrûse-i şahanemin her bir tarafına Türkçe olarak neşreylemektir.” (Tahsin, 1991: 10-11).

Buraya kadar olan kısımdan da anlaşılacağı üzere, söz konusu okutulacak olan kitapların dilinin Fransızca olması, bir hayli dikkat çekmiş olacak ki bunun gerekçesini açıklayarak sonraki evrede bir başka amaca gönderme yapmaktadır. Tıp alanına dair okutulan kitaplar üzerinden kazanılan bilgilerin sonraki yıllarda, belli bir birikimin de

dâhil edilmesiyle doğrudan Türkçe yazılarak yayınlanması, bir amaç olarak öne çıkarılıyor. O yıllarda Türkçenin mevcut durumu saray odaklı bir üsluptan ibaret olmakla birlikte, söz konusu eğitim için basılacak olan eserlerin dilinin Türkçe olarak herkese hitap edecek nitelikte olması gerektiğini söylüyor. Durumun bir geçiş evresi olduğunu vurgulayan II. Mahmud'un bu konudaki dikkati ilerleyen yıllarda herkese hitap edecek nitelikte çıkarılması söz konusu olan gazeteler için de geçerli olmuştur.

“Bu adamı (Doktor Bernard’ı işaret buyurmuşlar) sizin için mahsus celbettim. Kendisi, gayet müstaid bir adamdır. Avrupa’nın birinci derecedeki hükemasındandır. İşte bu adamdan ve sâir hocalarınızdan ilm-i tıbbî tahsile çalışın ve tedricen Türkçeye alib lisânımız üzere tedâvülüne sa’y eyleyin. Zira etibbâ sıfatiyle memâlik-i ecnebiyeden birtakım mechûl-i ahvâl eşhâsın gelmesinden ve şuraya buraya sokulmasından hoşnud ve memnun değilim. İnşallâhi taâlâ ikmâl-i fenle şahâdetnâme aldıktan sonra rütüb-i azîmeye nâil olacağınız muhakkak olduktan başka Mekteb’de bulunduğunuz müddetçe dahi kâffe-i havayicinizi mükemmel suretde tertibyledim. Ve et’amenizde sıcaklık kebaba ve soğukluk çilek’e kadar vardır, sâirleri dahi bu kıyas iledir. Ve alâmet-i imtiyâziyeniz olmak üzere yaptırılmış olduğum nişanlarınızı dahi bu hafta göndereceğim. Heman sizler murad-ı şâhânem veçhile sa’y-ü gayret edin, taleb sizden ve vermek bendendir, Cenab-ı Hak feyiz ve muvaffakiyet ihsân eyliye Amin...” (Tahsin, 1991: 10-11).

Memâlik-i ecnebiye, tabiri burada çok dikkat çekici bir şekilde vurgulanmıştır. Çünkü taktim ettiği doktor Bernard, bir Batılı olarak Fransızca bilgisi olmakla birlikte okutulacak kitapların tercihini yapacak kimsedir. Doktor Bernard’ın taktimi sırasında ecnebi ya da cenuplu (güneyli) olarak alışık olunmadık, yabancı kimseler yerine Batıya yüzünü dönmüş bir Osmanlı görmek mümkündür. Defaten II. Mahmud ve yenilikleri birçok tezde ve eserde dile getirilmiştir. Ancak Türkçenin öne çıkarıldığı bir hitapta doğu toplumlarından ziyade Batılı kimselere önceliğin verilmesi dahi Arapça ve Farsçadan uzaklaşmaya başlayacak olan bir Türkçenin de habercisidir aslında. Söz konusu Batı kaynakları taranıp belli bir birikim sonrasında Türkçe kaynakların yazılacağı yukarıda belirtilmiştir.

“Nutm-u Hümayun hitamını müteakib mekteb-i mezkûrede vücûda getirdikleri semere-i hayriyelerinden dolayı Nâzır Abdülhak Molla ve Muallim Bernard’i İltifât-i mükârim-i gâyetmelûkâneye müzahhariyetle memnun ve şâdân buyurulmuş ve badehu avdet-i melûkâne vâki olmuştur. Ve işbu Mekteb-i Tıbbiyeye’ye girmek arzu eden talebeler hakkında din ve

mezheb gözedilmeksizin umûm Osmanlı Tab'asından olanlar kabul edileceği hakkına bizzat kariha-i ilham sabiha-i hazreti şehriyâriden şerefsüdûr buyurulan İrâde-i Seniyye-i Hazreti Padişahî üzerine keyfiyet her tarafa tamim ve ilan buyurulmuştur.” (Tahsin, 1991: 10-11).

II. Mahmud'un Mekteb-i Tıbbiye'nin yeni binasının açılışında söylemiş olduğu ayrıca bir husus, Osmanlı toplumunun demokratikleşmesi için dile getirmiş olduğu önemli bir ifadedir. Metnin son kısmında vurgulanan bu husus, Osmanlı'nın bünyesindeki etnik unsurların eşitliği dile getirilmiştir. Söz konusu okula her milletten insanın kabul edileceği kendi bünyesinde isyan aşamasında olan milletlere bir jest olarak da düşünülebilir. Çünkü çok kısa bir süre önce Yunanistan bağımsızlığını kazanmış, diğer etnik unsurlara örnek olmuştur. Osmanlı kendi bünyesindeki bu olumsuz durumun önünü kesmek için bu okulun yeni binasının açılışını dahi fırsat bilerek eşitlik vurgusu yapıyor. Söz konusu milliyetçi faaliyetlerin önünü keserek ayrışmalardan kurtulmak istiyor. Milliyetçiliğin kendi devleti için tehlikesini fark etmiş bir padişahın ince siyaseti de diyebiliriz bu duruma.

3.1.6. Kurum Olarak Encümen-i Dâniş'in Dilde Sadeleşmeye Katkısı (1851)

II. Mahmud'un yapmış olduğu yeniliklerin devamı ve en niteliklisi olarak kurulan kurumlardan birisidir diyebiliriz. Kendi dönemi için çok önemli bir kuruluş olarak kurulmuş ve Türk dilinin Osmanlıca çatısı altında Arapça ve Farsçadan ayrı bir kimliğe sahip olduğunun su yüzüne çıkmasına vesile olacak eserlerin yayımlanmasına olanak sunmuştur. Kurumun kuruluş evresi uzun bir zaman almakla birlikte kuruluş gayesi ve faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda Türkçenin birçok aşamada odak noktası olduğu görülmektedir.

“Ekserî müellifin izhâr-ı belâgat ve yek diğere müsâbakat ile hâiz-i kasabü's-sebâk-ı âferîn olmağa hasr-ı emel ve bütün bütün tezyîn-i elfâz u ibâreye bezl-i mâ-hasel ederek ekser-i müellefât-ı külliyyât-ı ulûmun bir fer'i olan şî'r ü inşâyâ hasr eylediklerinden şî'nâverân-ı bahr-i ma'ârif olan hünerverân-ı eslâfın sâhil-i husûle getirmiş oldukları dürrer-i ma'ârif esdâf-ı ıstılahât-ı amîka ve muhadderât-ı me'ânisi hucüb-ı ta'bîrât-ı dakîka içinde kalarak arûs-ı ma'ana herkese çehre-nümâ olamadığına ve hâlbuki bu misillü kitâblar havâs-ı enâm için olup avâm andan istifâde edemeyeceği bedîhiyyâtta ve terbiye-i umûmiyye kazıyye-i hayriyyesi ise hasren ve kasren tahsîlin teshîline neşr ü ta'mîm-i fûnûn-ı mütevenni'a mukaddime-i müsellemesiyle istihsâl ü istintâc

olunabileceğimüsellematdan bulubduğuna mebnî havâssın istifâ-yi hazz edeceği tarz-ı belîgaanenin ilerletilmesine dakîka-şinâsan-ı rûzgârın teşvîk olunmasıyla berâber fûnûn u sanâyi'e dâir olan âsârın dahi amme-i nâs anlayıp hisse-yâb-ı menfa'at olabileceği sûrette yapılması ve berî taraftan dahi emr-i tahsîlin teshîline çalışılması ehem ü elzem ve..."¹¹¹

Yukarıdaki metni günümüz Türkçesi ile ifade etmek gerekirse Encümen-i Dâniş'in kuruluş amacı daha net anlaşılacaktır:

Çoğu yazar, arzu ve isteğini başarı amacıyla belâgat gösterisi yapma ve birbiriyle yarışla sınırladı; onlar sadece kendi süslü tarzlarını daha da güzelleştirmek için yaşadılar ve şiir (poetry) ve belagat (rhetoric)'in farklı türlerinin ötesine gidemediler. Sonuç olarak bilgi okyanusundan öncekilerin getirmiş olduğu inciler, küçük ayrıntıların örtüsüyle üstü kapatılan soyut terminoloji ve fikirlerin kabuğunda (shell) saklı kaldı. El değmemiş bakire gibi, onlar herkese yüzlerini göster (e)mediler. Böylesi yazılar, o kadar imgeseldi ki bunlara ancak entelektüeller/havas nüfûz etti avam hiçbir fayda temin etmedi. Fakat iyi bilinir ki toplumun genelini etkileyecek faydalı hedefe ancak bilgi türlerine çeşitlilik kazandırma sayesinde ulaşılabilir. Sonuç olarak bir yandan ince farkları görebilen zevk sahibi insanların hazzını hedefleyen bütünüyle edebî eserlerin üretimi teşvik edilirken, öbür taraftan basit bir tarzda ve popüler anlayışın ihtiyaçlarına uygun olarak yazılan bilimsel ve teknolojik kitapların tasarlanması böylece halkın eğitiminin tamamlanması ve yaygınlaşması amacının temin edilmesi ısrarı yer alır..."¹¹²

Metinden de anlaşılacağı üzere, Encümen-i Dâniş'in işlevsel olarak popüler olandan yana değil, doğrudan toplumun genelinin ihtiyaçlarını karşılayan bilgi mahiyetinde unsurların çeşitliliğinin önceliği vurgulanmıştır. Toplumu ileriye taşıyacak olan kavramların bilgi bazında hazırlanarak insanlara ulaştırmak bu kurumun temel amacı olmuştur.

Kendilerinden önceki neslin geçici heves ve arzularını şiirin belagat yanı ile ifade etmelerinin topluma pek fazla bir kazancının olmadığına değinerek asıl amacın toplumun genelinin ihtiyaçlarını karşılayan ve onları gerek birey olarak gerekse toplum olarak ileriye taşıyacak olan bilgi ve teknolojinin peşinde olunması gerektiği vurgulanmıştır. Soyut ifadeler için ne kadar estetik bir şekilde ifade edilirse edilsin, anlaşılması için ciddi bir eğitim seviyesine ihtiyaç vardır.

¹¹¹ Tezâkir, Tetimme 40, s. 50-51.

¹¹² Ayrıca Bkz. Ahmet Karaçavuş, Richard L. Chambers'ın "The Encümen-i Daniş and Ottoman Modernization" Adlı Makalesinin Değerlendirme ve Çevirisi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal Of Turkish Studies* C. IX, S: 2 s.137-146 İzmir, 2009.

Dönemin eğitim öğretim sistemini de düşününce toplumun her kesiminin aynı nitelikte bir eğitim müfredatına tâbi olup herkesin estetik kaygılarıyla yazılmış olan şiir ve edebî metinleri anlama lüksü yoktur. Bu lüks eğitim sisteminin merkezileşerek herkese hitaben hazırlanan eğitim müfredatı ile gerçekleşecektir ancak bunun için de o dönemi temel aldığımızda Millî Edebiyat hareketini ve sonrasında Cumhuriyet sonrası beklemek gerekecektir.

“Nutm-ı Müretteb

Âlemde ilm ü ma’rifet gibi bir şeref ve meziyyet olamaz ve insânın metâlib-i zâtıyyesinin esbâb-ı tahsîliyyesi sanâyi’ ve maârifden başka bir şey ile husul bulunmaz ve her neye dâir olursa olsun ve her nerede bulunursa bulunsun hüner ve ma’rifetin kadr ü kıymeti inkâr olunamaz.

Bu gördüğümüz sâ mân ü intizâm-ı ahvâl-i enam ve hüsn-i muâşeret-i havâss ü avâm hep ilm ü hüner ile husûle gelmiş bir eser değil midir ve meşhudumuz olan bunca mehâsin-i umûr ve sûret-i âsâyiş ü huzûrun nazar-ı im’ân ile bakılıb mîzân-ı dikkat-i hakikat-şinâsiye uruldukda dâniş ü maârifden başka bir sebebi var mıdır? Bunun için feth-i ebvâb-ı ilm ü hikmet ve tertîb-i esbâb-ı hüner ü ma’rifet ile terbiye-i umûmiyye kazıyye-i hayriyyesinin iştihâr ü intişârına sarf-ı himmet eyleyen devletlerin ceride-i hâlleri şîrâze-gîr-i silk-i intizâm ve reâyâsının mes’ele-i âsâyiş-i bâlleri sûret-pezîr-i bekaa vü devâm olageldiği bahs ü iştibâh kabûl eder mevâddan değildir ve inşânın mâhiyyeti hayvân-ı nâtik olduğundan iki cihetli olup hayâtının emr-i muhâfazası ve hiss ü hayâtı hasebiyle ihtiyâcât-ı cismâniyyesinin husûle gelmesi vesâilinin istihsâlinde ve medenîyyü’t-tab’ olduğundan emr-i temeddünce zarûriyyü’l-ihtiyâc olan esbâb-ı teshîliyyenin istikmâlinde fûnûn-ı tabîiyye ve riyâziyyeye muhtâcdır.” (Akyüz, 1975: 63-65).

Tabiata ve çevresine bakan insanın görmüş olduğu nizam ve düzen karşısında, bu düzeni anlama çabasıyla girişeceği öğrenme arzusu kişiyi geliştirecektir. Kişinin kendini geliştirme arzusu onun çağına hâkim olmayı da gerektirecektir ki bu hâkimiyet sürecinde dönemin bilimlerini en iyi şekilde sorgulayarak öğrendikleri üzerinden kendini yenileyecektir.

Kurum olarak Encümen-i Dâniş, bu noktada kişilerin kendilerini geliştirmelerinin yolunu açacak kaynakların temini için resmi bir kurum olarak hizmete girmiş ve eğitim kurumlarında okutulacak kitapların tespitinden tutun da bunların Türkçeye kazandırılma aşamasında kullanılacak dilin sadeliğine dikkat etmiştir.

“Cihet-i rûhaniyyesi ya’ni nâtık ve külliyyât-ı umûru müdrık olması hasebiyle dahî istifâ-ı lezâiz-i rûhâniyyesi için bi’t-tab’ mesâil-i hikmet-i ilâhiyyeye mâil ü sâlik ve gıdâ-yı rûhânîsi mesâbesinde olan şi’r ü inşâ ve nûket ü mezâyâ istimâ’na pek aşuru râgıb u mütehâlik olagelmiştir. Bunun için fenn-i hikmet-i ilâhiyyeye dâir birçok kütüb ü meâsir yazıldığı gibi edebiyâtdan dahî hisâba gelmez bunca âsâr ü mücelledât keşîde-i rişte-i tahrîrât kılınmış ve tezyîn ü tehzîb-i kelâm için fevka’l-âde ve şâir fûnûn-ı lâzimededen ziyâde bezl-i cell-i ihtimâm olunmuştur. Ya, bir söz için bu kadar emek sarf eylemek abes ile iştigal demek olmaz mı? denilmesün. Zîrâ bu âlem-i mezâhirde söz (kadar) nefis-i nâtıka-ı insâniyyeye müessir bir şey yokdur. Bu sebebden meydân-ı ma’rike vü perhâşda cân ve baş telâşında iken bir söz ile gayrete gelerek nice bin âdem mevki’-i fedâkârîde sâbitkadem olub indinde en azîz ve lezîz olan hayâtını bir söze değışdiği ve söz ile rûh-ı insânî fevk-i mâyetasavver ve bin cihân değer şevk u şâd- mânî kesb edegeldiği pek çokdur. Sözüñ rıf’at-i kadri nasıl inkâr olunabilür? İnsânın hayvânât-ı sâireden mâbihi’l-ımtiyâzı olan sıfat-ı mâdihası ve tercemâni’l-kalb ü dellâl-i âlem-i gayb olan zebânın olanca bidâa ve sermâyesi söz değil midir ve söz gibi âlemde pây-dâr ve metin bir eser var mıdır? Eyyâm-ı mâziyyede gelüb geçmiş ve cemî’-i âsârı münderis olub dâr ü diyârı unutulmuş nice sâhib-i kemâl ü kuvvet âdemlerin adını yâd etdiren ve bunca eshâb-ı dâniş ü irfânın nâmını encümen-i âlemde dâsitân eden söz değil mi ve tûfan-zede-i fenâ olan ümem-i sâlifinin ihtirâ’ etmiş oldukları bunca sanâyî’-i garibe ve âsar-ı acîbe bütün bütün mahv olub gitmiş iken ol vakitler bir şâirin söylediği söz mahv olmayarak bu kadar emvâc-ı havâdis içinde yuvarlanub geliyor. Sözüñ büyüklüğüne bundan büyük delîl ister mi? Ancak sözüñ dahî kadr ü kıymeti söyleyenin ma’lûmât ve ma’rifetine göredir.” (Akyüz, 1975: 63-65).

Sözüñ önemine dair yapılan tespitle dönemin dilinin, cümle yapısının, iyiden iyiye sorgulandığını görüyoruz. Sorgulama varsa gelişim için dönüşüme hazırlık da vardır diyebiliriz. Bu hazırlık uzun bir zaman almış olsa da en nihayetinde Millî Edebiyat’ın hazırlanmasına dair ilk adımlar olduğunu görürüz.

İlk kıpırdanmalar bu gibi sorgulamalar şeklinde olmakla birlikte düşüncelerin olgunlaşmasına bağlı olarak ilerleyen zamanlarda çok daha somut adımlarla Millî Edebiyat geniş bir oluşum hâlinde edebî metinler üzerinden kendini yeni ve sade bir dille ifade etme fırsatı bulacaktır.

“Zîrâ söz kârgâh-ı derûnda dokunmuş bir kumâş-ı bükalemûn olduğundan âb ü tâb ü taraveti ve çârsû-ı kaabiliyyetde kıymeti kuvve-i âkılînin terdestî-i terbiyesine göre olur. Bu cihetle sözüñ gerek böyle dil-dûz ve ciğersûz olması ve gerek dâmen-i haşre kadar pây-dâr olacak derecede bulunması dahî ilm ü kemâle mutevakkıfdır ve her lisâna şeref veren şâmil olduğu

fünûn ü maârifdir ve fûnûn ü maârifî hâvî olmayan lisân her ne kadar zâten mükemmel ve muntazam olsa bile âsâr-ı i'mârdan hâlî olan arâzî-i hâliyye gibi add olunur. Nitekim arâzînin hudûdu bi't-ta'yîn kedd-i yemîn ile envâ'-ı tarhlar açılmadıkça dil-nişîn ve ma'mûr olamaz ise lisân dahî tahdîd olunub anın üzerine i'mâl-i fikr-i medîd ile dîvânlar ve fûnûn-ı mütenevviadan kitâblar yazılmadıkça mu'teber ve meşhur olamaz. Bu sebebden mahzâ lisânın terbiyesi ve sözün tazr-ı belâgat üzere olması için ulûm-i edebiyeden elsine-i adîde üzere bu kadar kitâblar te'lîf olunmuşdur..." (Akyüz, 1975: 63-65).

Dile asıl hüviyetini, kimliğini kazandıran şeyin hâkim olduğu bilimsel alan olduğunu vurgulayan yazar, Encümen-i Dâniş'in kuruluş gerekçesini de ifade etmiş oluyor. Öncelikli olarak hâkim olunması gereken bir bilim dalının olması ve bu hâkimiyetin de söz konusu dönemin dilinin herkes tarafından anlaşılır nitelikte olması ile birlikte bilimsel aktivitelerin bu anlaşılır dille yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Bu düşünce için bundan 150 yıl öncesine gitmeye gerek yok. Öyle ki bugün dahi evrensel bir dilin yolu, anlaşılır olmasının yanı sıra, ifade ettiği bilimsel faaliyetler, o dilin dünyadaki varlığını, her geçen gün daha da büyütüştür, büyütecektir.

3.1.7. Bir Kurum Olarak Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1861)

Münif Paşanın öncülüğünde kurulan cemiyet, Petersburg Sefiri Halil Bey'in başkanlığında 11 Nisan 1861'tarihinde devlete verilen bir dilekçe/arzuhal¹¹³ ile cemiyetin bünyesinde yapmak istedikleri plan ve projelere dair bilgilendirme dile getirilmiştir. Kısa bir süre sonrasında da 24 Mayıs 1861'de devlet izni¹¹⁴ ile açılmıştır. Cemiyetin ilk yıllarında toplantı yapacakları bir yerin sorun olması dışında amaçlanan program dâhilinde çevirilmesi söz konusu olan eserleri çeviren veya telif ücreti olarak beklenen ücretlerin temini sıkıntı yaratmıştır.

Cemiyet, her şeyden önce kendini ifade edecek bir yayın organına ihtiyaç duymuştur. Bu amaçla *Mecmua-i Fünûn* adında bir dergi çıkararak çıkmış oldukları yoldaki amaçlarını, daha ayrıntılı bir şekilde izah etme fırsatı bulmuşlardır. Beş fasıl olmak

¹¹³ BOA, İrade/Dahiliye 31671/2

¹¹⁴ BOA, İrade/Dahiliye 31671/3

üzere toplamda otuz beş maddelik bir nizamnâme ile yayın hayatına başlayan dergi, söz konusu cemiyetin aracılığıyla Osmanlı'nın Batı'ya açılan önemli bir penceresi konumunda çok zengin bir içerikle yayın hayatını başlatmıştır.

İstanbul'da Avrupai anlamda bir üniversite mahiyetinde kuruma olan ihtiyacın gereği Dârülfünûn açma düşüncesiyle Batıdan birçok kaynak çevrilme yoluna gidildiği gibi söz konusu cemiyetin çatısı altında bu konulara dönük birtakım konferanslar da düzenlenmiştir.

Özellikle Münif Paşa'nın hazırlayıp sunduğu “*Eski Türk Harflerinin Islahı*” başlıklı konferans dinleyiciler tarafından çok önemli bir ilgi ile dinlenmiş ve sonraki günlerde aydınlar arasında bir tartışma konusu olarak yıllarca gündeme gelmiştir. Türkçe konuşup yazma noktasında, Arap harflerinin kullanılmasının zorluğunun dile getirildiği konferansta, gündelik hayattaki konuşma dilinin yazılı olarak ifade edilmesi aşamasında karşılaşılan zorluklar somut örneklerle bu konferansta ifade edilmiştir.

Arap harflerinde Türkçede mevcut ünlüleri karşılayacak nitelikte harf olmaması, ünlülere karşılık gelen hareketlerin Türkçe bazı kelimelerin okunuşlarında ve yazılışlarında karışıklığa sebep olması gibi bir dizi gerekçe Münif Paşa tarafından dile getirilmiştir. Münif Paşa, bu konuya dair iki farklı öneride bulunmuştur: Bunlardan öncelikli olanı harflerin “hareketli” bir şekilde yazılması, bir diğeri ise Türkçenin ayrık harflerle (huruf-u munfasıla) yazılma esasını öne çıkaran bir öneriydi.

Ayrık harfleri dikkate alan alfabe kitapları ve küçük okuma metinlerinin olduğu fasiküllerin dağıtılması gibi önerilerin yanı sıra, söz konusu Arap harflerine sesli harfler eklenerek pratikte dönemin okullarında denenmesini önermiştir Münif Paşa.

Yine böyle bir uygulamaya geçilmekle birlikte matbuat hayatında basım işlerindeki birçok sıkıntının ortadan kalkacağını düşünen Münif Paşa konuya çok gerçekçi ve gerekçeli yaklaşmıştır.

Tansel'in de tespit ettiği gibi Münif Paşa'nın bu konudaki yaklaşımından bir yıl sonra Kafkas Kaymakamı olarak bilinen Grandük Mişel'in tercümanı Ahundzade Fethali, konuyu kendi bakış açısı doğrultusunda belli bir sorgulama sürecinden geçirmiş, harflerin ıslahına ve olması gerekene dair bir rapor düzenleyerek Sadarete sunmuştur. Sadaret de bu konuya dair raporu, incelemesi için Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye

yönlendirmiştir. Münif Paşa'nın fikirleri doğrultusunda hazırlanmış olan rapor, iki aydını harflerin ıslahı hususunda aynı noktada buluşturmuştur. Sonrasında 1869'da Rus Sefiri Melkum Han ve Namık Kemal'in bu konuya dair aralarında meydana çıkacak tartışmalar, harflerin ıslahını ve dilin mevcut halini topluma tekrar sorgulatma ve yeni projeler geliştirme fırsatı verecektir (Tansel, 1953: 227-230).

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin bu konuda bir konferans silsilesi hâlinde başlattığı tartışmalar, cemiyetin yayın organı olarak bilinen *Mecmua-i Fünûn*'da yayımlanan yazılarla Arapçanın aleyhine olacak şekilde bir gelişmeye dönüşmüş ve Arapçanın bir bilim dili olarak varlığını sürdüremeyeceği, en azından Osmanlı sahasında, hükmüne varılmıştır. Buna istinaden Türk dili ile ilgili yeni münazaralar ortaya çıkmış ve edebî olarak da gündelik dil olarak da Arapçadan, Farsçadan uzaklaştırılmasına dair fikirler gelişmiştir.

Sadece bu bilgi dahi, Türk dilinde yeniden bir yapılanmaya olan ihtiyacın II. Mahmud sonrasındaki bir otuz yıllık süre zarfında canlılığını koruduğunu ifade etmeye yetecektir. Kaldı ki hemen hemen aynı yıllarda Şinasi'nin çıkarmaya başladığı gazetenin köşe yazılarının herkes tarafından anlaşılacak şekilde yazılması hususundaki yazıları aynı döneme denk gelmektedir. Sonrasında Yeni Osmanlılar'ın demokratikleşme için meşrutî bir yönetimin gereğini öne çıkarmaları aşamasında, siyasal hareketlenmelerin öne çıktığını görürüz. Tabiatıta her şey etki tepki üzerine kuruludur. Toplumların gelişim süreçleri de bu etki tepki doğrultusunda yol almıştır. Şüphesiz her edebî eylemin temlinde de bir yaşanmışlık olduğu gibi siyasal nitelikte fikirler vardır. Bütün bunlar uzun yıllar Osmanlı devlet çatısı altında, tartışlagelmiş ve en nihayetinde belli bir program dâhilinde kendini Millî Edebiyat başlığı altında su yüzüne çıkarmıştır.

3.1.8. Encümen-i Şuarâ'nın Çalışmaları Kapsamında Dilde Sadeleşme (1861-1862)

Encümen-i Şuarâ; konak, tekke, kahvehâne ve meyhâne gibi politika konuşulan yerler ile Yeni Osmanlılar Cemiyeti (Meslek) arasındaki bir geçiş mekânıdır. 1278 (1862)'de dağılan encümenden hemen üç buçuk yıl sonra, Muharrem-Safer 1282'de Yeni Osmanlılar'ın birleşmesi, âzâ ve sempatizanlarının içinde Encümen-i Şuarâ'dan da bazı isimlerin bulunması bir tesadüf olmasa gerektir. Encümen-i Şuarâ, sohbetlerin siyasileşmeye, edebiyata politika kokusunun sinmeye başladığı bir merhalenin topluluğudur (Özgül, 2012: 170). Encümen-i Şuarâ'nın üyelerinin siyasi bir görünümle

gruplaşmaya başlaması dönemin yönetimine karşı aldıkları tavırla alakalı olsa gerektir. Çünkü Osmanlı'nın son dönemlerindeki aydın zümrenin en çok rahatsız oldukları konuların başında ülke yönetimindeki istikrarsızlıklardır.

Buna bağlı olarak Yeni Osmanlılar'ın doğuşu bu edebî faaliyetler için bir araya gelmekle başlamış, sonrasında yönetime karşı yapılan eleştirel ifadelerle siyasi bir harekete dönüşmüş de diyebiliriz. Siyasi bir hareket derken ülke yönetiminde halkın da söz sahibi olmasını sağlayacağı bir yönetim biçiminin arzulanmasına bağlı olarak gelişen bir hareket olduğu da unutulmamalıdır.

“Asâr-ı edebiyye nâmıyle elde bulman mücellidâta bakıldıkça bizde ‘devr-i cedîd-i edeb’in henüz hulûl etmediğine kanaât hâsıl oluyor. Gûyâ efkâr ü mezâmîn-i şî’riyye şâirden şâire intikal eder bir mâl-i müşterek imiş gibi, birinin sünûhat ve tâbîr-i câiz ise, it’âb-ı zihniye vücuda getirdiği musâri’ u ebyât, mutlaka bir diğerrinin, bir diğerrinin olmazsa esâtize-i kadîmeden birinin hurâfât u hikâyât-ı gayr-ı makbûleye isnâd ettiği bir fikr-i hayâlî veyâ bir tâbîr-i teşbihîye temas ü iltibastan hâli kalmamaktadır. Hele İsrâîliyyât bütün âsâr-ı manzume içinde birer nass-ı Tevrat hâlinde cilveger olarak zihni dâimâ mâzîye ircâ’ ve orada taharrî-i nefâis etmeğe icbâr etmek en birinci kuvve-i edebiyye addedilmektedir. Onun içindir ki, her zaman efkâr-ı ciddiyyeye tesâdüf etmek bize müyesser olmuyor.” (Özgül, 2012: 185).

Yukarıda da anlaşılacağı üzere söz konusu yüzyılda, edebiyat namına ortaya konan metinlerin birbirini tekrar eder nitelikte benzerlik içerdiği dile getiriliyor. Şairlerin eserlerinin orijinallikten ziyade muhayyel kavramlarda bile birbirinin etkisinde kaldığı ifade ediliyor. Bunların neticesinde edebiyata, edebî metinlere gerekli olan yenilik hareketi, dönemin aydın ve şairlerini de düşündürüyor.

Edebiyatta hissedilen yeniliğin ilk adımları da dil üzerinden atılmaya fırsat yaratıyor diyebiliriz. Edebiyatın hangi türü olursa olsun, malzemesi döneme hâkim olan dildir ki bunun üzerinde yapılacak her değişiklik, edebiyatın içeriğinden tutun da edebî türlerin çeşitlenmesine kadar uzanacaktır.

İşte böyle bir ihtiyacın gereği, Avrupa görmüş olan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa çıkardıkları gazetelerdeki dilin anlaşılır olmasına dikkat ederken Avrupa’da gördükleri yeni türleri de Türk Edebiyatı’na taşımışlardır. Nitekim Avrupa’ya gitmiş olan dönemin aydınlarında, ülkeye dönüşleri itibarıyla kültürel ortamlardaki ifadeleri ve çıkardıkları

gazetelerde şahsi düşüncelerini dile getirme aşamasında bile Avrupa'da görüp öğrendiği teknik ve kalıplara rastlamak mümkündür.

3.1.9. Millî Edebiyat'ı Hazırlayan Türkçe Merkezli Devlet Politikaları

Bin sekiz yüzlü yıllarda, özellikle yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti eğitim için kendi bünyesinde okul olarak mektep, sıbyan mektebi veya mahalle mektebi gibi ilköğretim kurumları bulundurulmaktadır. İlköğretimden sonra bireyin başarısı ve merakı doğrultusunda medrese gibi yüksekokullara devamı söz konusu olmaktadır. İlkokullar ülke genelinde varlığını sürdüren kurumlardır.

Söz konusu kurumlarda, eğitim için 5-7 yaş aralığındaki çocuklara yazı yazmaktan tutun da dinî bilgilerin ağırlıkta olduğu bir eğitimle Kuran'a dair temel bilgiler ve sorumluluklar üzerinden söz konusu yüzyılın toplumsal hayatına uyumlu olacak bireylerin ihtiyaçlarını odaklayan bilgiler öğretilmektedir.

Sıbyan okullarından sonra eğitimine devam etmek isteyenler için orta ve yüksek dereceli bir öğrenim kurumu olarak medrese vardı. Bu medreselerde, eğitim içerik olarak nispeten daha nitelikli ve çeşitli konulara bağlı olarak daha içerikli kurumlardı. Tanzimat'a kadar bu okullar, geleneksel anlamda, Osmanlı eğitim sisteminin temel kurumları olarak görev yapmıştır. Tanzimat'a kadar dedik çünkü II. Mahmud'la birlikte gerek toplumsal hayattaki ihtiyaçlar kapsamında gerekse askerî alandaki ihtiyaçlar kapsamında, Avrupa tarzında okullara ihtiyaç duyulmuş ve o nitelikte okullar açılmaya başlanmıştır.

Koçer'in daha net bilgileri doğrultusunda diyebiliriz ki Osmanlı Devleti'ndeki modernleşmenin öncülerinden II. Mahmud, subay ve askerî mühendisler yetiştirmek için Avrupai tarzda modern okullar kurmuştu. 1826'da ülkede biri ordu biri donanma için modern ve bilimsel müfredata sahip iki devlet okulu bulunmaktaydı. Bu okullara, içlerinde en önemlisi Mekteb-i Ulûm-i Harbiye olmak üzere, 1834'te üç Harbiye akademi daha eklendi (Koçer, 1992: 25-26).

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, özellikle 1827 yılından itibaren Osmanlı yöneticilerinin gelecekteki umudu olarak yeni kuşaklar arasından Avrupa'ya çoğunlukla

Paris'e öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi sonrasında yani 1838'den itibaren de devlet memuriyetindeki kimseler için öğretim kurumları kurularak doğrudan devlet kendi bünyesinde yenileşmelere gitmeyi denemiştir. Yukarıda dile getirilen eğitim kurumları, subay ve mühendislerin toplumsal alandaki sayısını artırmış ve aynı zamanda toplumsal hayatla birlikte ordunun da modern bir görünüme girmesine vesile olmuştur. Ancak bu yenilik için atılan girişimler, toplumsal alanda insanların hızlı bir şekilde yeni sistemlere adapta olamamasına bağlı olarak beklenen verim alınamamıştır. Yani toplumun kültürel seviyesi bir anda artırılmadığı gibi okur-yazar oranı da çok fazla artırılmamıştır.

Toplumun eğitim seviyesinin bu durumu karşısında, II. Mahmud, devletin idari alanlarında iyi bir eğitim almış memur ve bürokrat eksikliğini daha derinden hissetmeye ve fark etmeye başlamıştı. II. Mahmud, halkının birçok pozitif bilimlerden haberdar olmamasına esefleniyor, asıl yapılması gerekenler hususunda sürekli bir arayış içinde denemelere müracat ediyordu. Bu nedenlere bağlı olarak 1824'te sadece İstanbul için geçerli olmak üzere, 1838'de ise tüm ülkede, okula gitme yükümlülüğünün konmasını getirdi (Akyüz, 1985: 131). Bunlara ilaveten 1838'de, 12-16 yaş arasındaki Müslüman gençler için geleneksel okul sisteminin dışında iki rüşdiye açtırdı. Modern müfredata sahip bu rüşdiyelerde teknik-askerî okullara hazırlık dersleri verilecekti (Stanford, 1994: 47). Devleti kendi içinde kurumsal desteklenmeler üzerinden ayakta tutacak nitelikte yapılan bu girişimler, kısa vadede sorunlara hızlı bir şekilde çözüm üretmese de sonrasındaki yeniliklere çabucak ayak uydurması istenen bir toplumun hazırlayıcısı olmuştur.

1839'da kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfia bu çerçevede önemli bir adım niteliğindedir. Bu Meclisin Tanzimat arifesinde çıkarttığı talimatname, sivil eğitim sisteminin modernleşme manifestosu olarak tanımlanabilir (Somel, 1999: 116-122). Bu öyle bir manifestodur ki bundan sonra kurumlar içinde daha resmi boyutta adımlar atılarak düşünce hâlindeki birçok şey, uygulamaya konarak somut birer gerçekliğe dönüştürülmeye başlanmıştır. Yarı resmi gazetelerin ve özel teşebbüslerin önünün açılması bunlardan bazılarıdır.

Yine bu talimatnamede, bir yandan reform yanlısı bürokratların eğitim sistemini teknolojik bakımdan modernleştirme eğilimleri, öte yandan taşıdıkları geleneksel-dini

yönelim fark edilmektedir. Çıkartılan talimatnamede, insanoğlunun dinî bilimlere manevi âlem için ihtiyaç duyduğu, fakat dünyevi bilimlerin insanların bu dünyada mükemmelleşmesinde yararlı olduğu, bu bilimler de zaman içinde ihmal edilmiş bulunduğundan yeni okullarda öğretilmesinin gerektiği sonucuna varılmıştı (Somel, 1999: 118). İşte bu noktada devreye Batı'ya özellikle Fransa'ya gönderilen Osmanlı gençlerinin Batı'dan getirdikleri pozitivist ve rasyonalist fikirler girecektir. Şinasi'nin Allah'ın varlığını bir de akıl yoluyla idrak etme çabası, rasyonalist düşüncenin ülke içindeki ihtiyacını ortaya koyması bakımından önemli bir aşamadır. Söz konusu okullarda okutulması gereken derslerde beşerî bilimlerin yanı sıra fen bilimlerine de ihtiyaç duyulması çok ciddi dönüşümlerin hazırlayıcı unsurlarıdır diyebiliriz.

1845'te öncü olarak kurulan Meclîs-i Maârif, 1847'de Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne dönüştürülerek dönem içinde belirli reformlara yapıcı anlamda yön verdi. Nazırlık tarafından 1859'da kızlar için bir rüşdiye, idari memurlar için Mekteb-i Mülkiye ve aralarında Orman Mektebi, Mâden Mektebi, Ticâret Mektebi gibi okulların bulunduğu bir dizi meslek okulu kuruldu (Koçer, 1992: 67-68). Eğitim alanında yapılan ve toplumsal hayatta somutluk kazanan bu gelişmeler beraberinde eğitim araç ve gereçlerinin hazırlanması aşamasında okutulan kitapların dilini de gündeme getirmiştir. Bunun neticesinde dönemin aydınları olarak Şinasi gibi Namık Kemal gibi kimseler kurumların yaygınlaşması ile birlikte azınlık durumunda olan kimselere sunulan haklar karşısında Müslüman ve Türk olan kimselerin kendi içinde bir bütünlük oluşturması için “vatan” ve “dil sadeleşmesi” gibi kavramları eserlerinde öne çıkarmışlardır.

Osmanlı devlet çatısı altındaki kamu eğitimi ile ilgili olarak 1869'da çıkartılan nizamname, Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut okulları, genel ve özel okullar (Mekâtib-i Husûsiye) şeklinde ikiye ayırmıştır. Genel okulların idaresi ve denetimi devlete aitken özel okulların sadece denetimi devlete aittir o yıllarda. Nizamname ile birlikte yabancı ya da özel okulların kuruluşu ve iç idaresi okulun yönetimine bırakılmıştır. Fakat özel okulların açılması, bunların ders programı, içerikleri ve kitapları da devletin ilgili birimi tarafından onaylanacak ve böylelikle birçok sayıda Katolik, Rum, Ermeni ve yabancı misyon okulu yasal bir dayanağa kavuşmuştur. Osmanlı hükümeti ile yabancı okullar arasındaki ilişkiler de resmiyete bağlanmıştır.¹¹⁵

¹¹⁵ Ayrıca Bkz. Davison, Roderic H.: “Westemized Education in Ottoman Turkey”, *Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923. The Impact of the West*, Texas 1990, s.166-179; Tekeli, İlhan:

Özel okulların bu şekilde bir denetim altına girmesi, aslında devletin kendi bekasını kontrol altında tutmaya çalışmasının yanı sıra etnik grupların bağımsızlık için yapacakları girişimleri önceden tespit etme ve kimlik muhafazası için ayrılıkçı kaynakları denetim altına alma çabası olarak da değerlendirilebilir.

Eğitim alanındaki misyoner nitelikli faaliyetler, zaten Tanzimat'tan önceki dönemlerde başlamıştı ve 19. yüzyılda Osmanlı'nın Batı'ya bilimsel anlamda uyum sağlama çabası ışığında hızla arttı. Fransız, Amerikan, Avusturyalı, İngiliz ve İtalyan kökenli misyonerler tarafından çeşitli alanlarda ve seviyelerde birçok okul kurulmuştur.

Osmanlı devlet olarak eğitim ve öğretimde belirli bir düzen için duyurduğu nizamnamenin ilan edildiği tarihlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nda 185 Protestan Okulu bulunmaktadır. Bunların sayısı 1894'te 382'ye ve 1914'te 426'ya çıkmıştı. Bu okullarda takriben 25.000 öğrenci eğitim görmektedir. Bu okulların dışında, okul dernekleri veya yabancı devletler tarafından idare edilen birtakım dinî olmayan okullar da vardır. İstanbul'daki "Alman Okulu" ve diğer Alman okulları ile bazı İtalyan okulları bunlara örnek gösterilebilir. Yabancı okullardaki Türk çocuklarının oranı 1890'larda sadece yüzde birlerde iken, ancak 1911'den ve özellikle 1923'ten sonra artış göstermiştir.¹¹⁶ Türk çocuklarının oranının yıllara göre artış göstermesi Türklerin yönetici konumunda olan merkeze ne kadar uzak olduklarının da göstergesidir. Türkler, ticaretle uğraşan gayrimüslim kimseler karşısında varlığını çoğunlukla kırsal alanlarda sürdürmüş ve vatan söz konusu olunca millî duyguları en içten hissederek bir savaş hâlinde en önde olan etnik unsur olmuşlardır.

19. yüzyılda laik bir sisteme kavuşturulan geleneksel dinî Hristiyan okulları, Balkan devletlerinin millî ideolojilerince millî dilin ve geleneklerin koruyucusu olarak yüceltilmişlerdir. Balkan devletleri bu kurumları Osmanlı hükümrânlığı altında etnik bilincin muhafaza edilmesinin bir aracı olarak görmüşlerdir. Öte yandan geleneksel Müslüman eğitim sisteminin kötü bir imajı vardı ve ideolojik ve tarihî nedenlerden

"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", TCTA, s. 456-475; Tekeli, İlhan/İlkin, Selim: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993.

¹¹⁶ Ünal Abalı, *Auslandische Schulen in der Türkei*, ZFTS, S.9 (1996), s.19-34,

ötürü tamamen dışlanmışlardır.¹¹⁷ Söz konusu kötü imajı ortadan kaldırmak için II. Mahmud'un daha derin bir şekilde başlatmış olduğu yenilikler çerçevesinde, Osmanlının devlet olarak Hristiyan okulların karşısında bizzat kendi kontrolünde olan ve Anadolu'da millî nitelikli denebilecek onlarca okul açtığını yukarıdaki paragraflarda da dile getirdik. Hristiyan okulların kendi içerisinde etnik öğeleri korumak için geliştirdikleri müfredat üzerinden, Osmanlı yönetimi de yüksekokullar (Darülfünûn-ı Osmanî) açtırdığı gibi bu okullarda millî değerleri öne çıkaran kaynakların hazırlanması için de doğrudan bir kurum kurdu muştur (Encümen-i Daniş: İlk Türk Akademisi). Daha önceki bölümlerde de Encümen-i Daniş'e ayrıca değinilerek, işleyişi hakkında ve Türk dilinin gelişimine katkıları dile getirilmiştir. Bununla birlikte II. Abdülhamid'in tahta çıktığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda birbiriyle doğrudan fikir alışverişi mahiyetinde bağlantısı olmayan, değişik düşünce ve müfredat olarak farklı içeriklere sahip üç ayrı okul sistemi mevcuttu. Bunlardan birincisi Şeyhülislam'a bağlı, geneksel okullar, yani medrese olarak ve sıbyan mektebi şeklinde bilinen okullardı. Bir diğeri Maarif Nezareti'ne bağlı ama yeni ve laik okullardı. Bir diğeri ise Hristiyanlar tarafından kurulan ve Yahudilerin cemaat hâlinde bir işlerliğe sahip yabancı misyonerler tarafından kurularak yönetilen özel okullardı.¹¹⁸ Her ikisinde dinin rolü kaçınılmazken Marif Nezaretince açılan kısmen laik sistemin uygulandığı okullarda daha rasyonalist ve fen bilimi odaklı bir çizgide eğitimler sunulmaktadır. Bu laik sisteme tâbi öğrenciler 20. yüzyılın başlarında bir dönem Almanya'da gördükleri eğitimlerle ülkelerine veteriner olarak geri döneceklerdir (Suphi Ethem gibi).

Osmanlı devleti yenileşme hareketleri, Tanzimat'la birlikte başlamış olsa da doruk noktasını gerek eğitim gerekse sosyal alandaki değişiklikler hâlinde 1876 Anayasası (Kanûn-i Esâsi) ile görmüştür diyebiliriz. Çünkü bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm vatandaşlarını "Osmanlı" olarak adlandırma çabası olarak öte yandan muğlak politikalarla devletin himayesindeki tüm okullar üzerindeki kontrolünü sağlamaya çalışması, devletin ekonomiden ziyade doğrudan vatandaşını eğitmeyi amaçladığı bir dönemdir. Ancak bu dönemi asıl zora sokan nokta "Osmanlı" olarak

¹¹⁷ Kemal H. Karpat, Reinterpreting Ottoman History: A Note on the Condition of Education in 1874, *International Journal Of Turkch Studies*, 2 (1981-82), 93-100, s.95

¹¹⁸ Selim Deringil, *Domains Ideology and the Legitimation of power in the Ottoman 1876-1909*, Londra/New York 1999, s. 93-111.

isimlendirilmeye çalışılan halkın eğitimi hususunda birlik ve bütünlük sağlanamamıştır. Yukarıda dile getirdiğimiz okulların sınıflandırılması doğrultusunda ülke çapında özellikler büyük şehirlerdeki okulların denetimindeki sıkıntılara ilaveten Osmanlı-Rus Savaşı ile yüzyılın sonunda ortaya çıkacak olan Osmanlı-Yunan savaşı, eğitim kurumlarının doğrudan denetlenmesini nispi derecede zora sokmuştur.

Osmanlıcılık üzerine kurulmaya çalışılan politika, Hristiyan ve diğer etnik unsurların milliyetçi hareketlerinin önüne geçememiştir. Yabancı ve gayrimüslim okullarına dönük denetim organı (Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-i Müslime Müfettişleri) amacına tam anlamıyla ulaşamamıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı devleti, yabancı okulları denetleyememesine bağlı olarak izinsiz nitelikte açılmış bulunan yabancı okullara sorgulayıcı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.¹¹⁹ Bu sorgulayıcı ve şüpheci yaklaşım, II. Abdülhamid döneminde öyle bir boyuta ulaşmış ki toplumsal hayatın her kademesinde basın yayından tutun da kahvehanelere kadar jurnalcilikle halkın ve kurumların nabzı devlet tarafından kontrol edilmeye çalışılmış. Ayrılıkçı politikalar karşısında kendi kimliğini ve Türklüğünü daha da duyumsayıp Türk diline gereken önemi vermeye çalışan aydınlar, Türk dilini mevcut hali üzerinden tartışma konusu yaparak doğrudan dil işçiliği yapan şair ve yazarlar, birbirlerini ortaya konan eserleri üzerinden eleştirmişlerdir. “Zemzeme, Demdeme; Dekadanlık...” gibi kavramlar bu yılların kamuoyunu meşgul eden konulardır.

Bununla birlikte II. Abdülhamid ayrılıkçı politikaların izlendiği basın yayın organlarının kontrolünü sağlamaya çalışmıştır. Bu tür işleri, devletin güvenini kazanmış ve ülke bütünlüğünü dikkate alacak nitelikte yayınlar yapan, eserler basan yayınevlerine söz hakkı verilerek yaptırılmaya çalışılmıştır.

Toplumsal hayattaki etnik unsurların ayrılıkçı politikalarına ilave olarak 1877-78'deki Osmanlı-Rus Savaşı, gayrimüslim halkların devlete karşı aidiyetlerini ortaya koyacak tavır ve tutumlarının belirlendiği bir dönüm noktası olmuştur denilebilir.

Gayrimüslim olarak nitelenen Bulgarların, Arnavutların ülkenin çıkarlarını savunma konusunda, olumsuz tavır ve tutumlarına bağlı toprak kaybı, devletin borçlarını ödeme

¹¹⁹ Ünal Abalı, *Auslandische Sechulen in der Turkei*, ZFTS, S.9 (1996), s.19-34

hususunda güçlük içerisinde olması ve Balkanlar ile birlikte Kafkasya'dan gelen göç dalgası, mevcut Müslüman halkla gayrimüslimler arasındaki ayrılıkçı yaklaşımları tetiklemiş ülke bütünlüğü her geçen gün daha zora girmiştir.

Bu sosyal ve siyasi olaylar karşısında devlet kendini ileriye taşıyacağı belli bir siyasi ama bağlayıcı bir fikir arayışı içine girmiştir. İşte bu arayışın neticesinde eğitim üzerinden devlet çatısı altındaki tüm etnik unsurları kapsayacak bütünleyici fikirlere müracât edilmeye başlanmıştır.

Dönem dönem bu müracât edilen fikirler (Osmanlılık, Ümmetçilik, Adem-i merkezîyetçilik, Türkçülük) değişmiş ve en nihayetinde ayrılan diğer milletler karşısında, bir fikir olarak elde kalan bir avuç Türkün sarıldığı Türkçülük, birçok insan tarafından benimsenmiş ve Türkleri kurtuluşa taşımıştır. Fikrî hareketler, milletleri bir bütün hâlinde harekete zorlayan savaşlar, tabii afetler gibi bir niteliğe sahiptir.

II. Abdülhamid, ülke çapında askerî okulların ve meslek okullarının kurulması ve bu okulların yaygınlaştırılması için yoğun bir çaba sarfediyordu. Özellikle yüzyılın sonuna doğru 1879 yılında yapmış olduğu bir konuşmasında, kamu eğitim sisteminin o yıllardaki bozukluğuna dair sıkıntılarını tespit ederek söz konusu sıkıntıları bir açık olarak kapatmayı birinci derecede hedef haline getirdiğini ifade etmiştir. Bütün bunlara bağlı olarak Sultan, yeni sistemin gelişmesi ve mevcut devlet okullarının yaygınlaşması için kapsamlı bir program geliştirmiştir. Yeni eğitim sistemindeki mali güçlükleri gidermek amacıyla, 1883'te Maârif Hisse-i lânesi'ni kurdu. Bir fon niteliğindeki bu kuruluş sayesinde, devlet okulları küçük şehirlere kadar yaygınlaşabilecekti. Bunun sonucunda taşra olarak bilinen Anadolu'nun en ücra köşelerinde küçük burjuva olarak adlandırılacak ailelerin oğullarına da aldıkları eğitimlerin niteliği doğrultusunda bir memuriyet yolu da açılmış oluyordu.¹²⁰ Abdülhamid, bu girişimleri ile eğitim üzerinden kendisini anlayan bir nesil yetiştirmeyi de düşünmüş olabilir. Abdülhamid'in birçok girişimi karşısında halkın bir kısmının ve Avrupa görmüş aydın sınıfın, Abdülhamid'in İslam odaklı politikası karşısında zaman zaman itiraz ve eleştirilerle karşısına çıkması Abdülhamid'i somut ve geleceğe dönük girişimlere sevk etmiştir.

¹²⁰ J. Shaw Stanford, *a.g.e.* s.249; Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 475-496, s. 485.

Söz konusu eğitim sistemi için açılan okullarda, okutulacak kaynak kitapların dili hususunda kamuoyunda dile getirildiği üzere, Türkçe nispeten öne çıkarılmış ve edebiyat camiasındaki tartışmalar odağında eğitim dilinin anlaşılır olması hususunda girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler arasında Abdülhamid'in söz konusu dönemin Türkçesine olan dikkatini ortaya koyan uygulamalar olmuştur. Dönemin basın-yayın organlarında çeşitli kelimelerin yasaklanmasına varıncaya kadar dilin önemini anlamış ve o minval üzere bir eğitim politikası geliştirmeye çalışmıştır. Doğrudan sade bir Türkçe kullanılması hususunda belli bir beyanatı olmamıştır belki ama belli kelimelerin yasaklanmasına dair aldığı kararlar toplumun algısına da müdahale etmeyi dönemin şartları dâhilinde kendisine bir görev olarak bilmiştir.

3.2. YENİ LİSAN

Defaten dile getirildiği üzere Yeni Lisan'ın sözlü ve yazılı olarak savunuculuğunu yapan öncü yazarları burada dile getirmektense onların çabaları neticesinde oluşan kamuoyu doğrultusunda ortaya çıkan problemlere odaklı bazı hususları dile getirmekte fayda gördük.

Öncelikli olarak Yeni Lisan, Türk dilinin değişim ve dönüşümünü ortaya koyan bir tabir olmakla birlikte, köklerini Arapça ve Farsçanın yoğun bir şekilde istilaya uğrattığı yüzyıllara kadar götürmektedir. XIV ve XV. yüzyıllarda kaleme alınan birçok eser, geniş halk kitlelerini dinî ve ahlakî anlamda hep ideal olana yönlendirme amacıyla yazıldıkları için çok fazla karmaşık olmamakla birlikte süslemenin gereği terkip ve tamlamalara boğulmadan yazılmıştır.

XV. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla yani İstanbul'un fethinden sonraki süreçle birlikte, İstanbul hem doğu toplumları için hem de Batı toplumları için kültür ve medeniyet merkezi olarak daha da zenginleşmiş ve kültürel faaliyetler kapsamında ortaya konan eserler karma bir boyutta ifade edilmeye başlanmıştır. Kültürel anlamda sarayın kendisini Fars kaynaklarından beslemesi, Türk dilini Farsça etkisine sokmuştur. Bu yıllarda, Batı medeniyeti karşısında kazanılan zafer doğrultusunda Batı odaklı bir beslenme öne çıkmamıştır.

Arapçanın da medreselerde eğitim dili olarak İslamiyet odaklı Kur'an'ın tefsiri boyutunda bir merakla okutulması, Türk dilini zamanla ikinci plana taşıyacak mahiyette bir boyuta getirecektir. Her iki dilin devlet merkezince öne çıkarılması, gerek bilim dili olarak gerek seciili bir edebiyat dili olarak yeni bir yönelim doğurmuştur. Bu eğilim konusunda padişah ve sultanların rolü inkâr edilemez. Onların takdirleri ile hayatını idame ettiren edipler, ister istemez orijinal nitelikte eser ortaya koymak için eserlerini Farsça terkip ve tamlamalarla beslemişlerdir.

Sadece terkip ve tamlama aktarımı değil aynı zamanda edebî zevk İran'ın kültürel dokusuyla zenginleştirilmeye çalışıldığı gibi İranlı yazar ve şairlerden nazire mahiyetinde yapılan aktarımlar padişah ve sultanların saraylarında doğu kökenli yabancı meşrep yazarların öne çıkmasına ve önem kazanmasına sebep olmuştur. Bu yaklaşımlar sonrasında, söz konusu aktarım ve nazireler çok daha farklı boyutlara ulaşarak Fars edebiyatından mazmunlar alınarak İran estetik zevki Türk edebiyatındaki estetik ölçülere tercih edilmiştir. Bir eserin Arapça ya da Farsça yazılmış olması yazarlar için övünç gerekçesi olurken, Arapça ve Farsçanın ilim dili olarak kabul görmesi de işi haddine ulaştırmıştır. Bir noktadan sonra özenti boyutunda eserlerin de ortaya çıkması bayağı eserlerin ve konuların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu trend mahiyetindeki yönelimler asırlarca sürmüştür. Özellikle XVII. yüzyıl sonrasında kaleme alınan mensur eserlerde Türkçe olarak birkaç kelimeye rastlanır duruma gelmiştir.

Türkçe, Arapça ve Farsça karşısında tam anlamıyla erimiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Arapça ve Farsçanın istilasını ile ortaya imparatorluk dili olarak Osmanlıca, şeklinde lanse edilen karma bir dil çıkmıştır. Bu süreç boyunca Aydınli Visali gibi kimseler durumun vehameti karşısında sesini duyurmaya çalışmış, tepki göstermişlerdir.

Özellikle XV. yüzyılda divan şairlerinden Necati Bey, eserlerinde Türk dilinin muhafaza edildiği halk söyleyişlerini öne çıkarmak için darbimesel / atasözü ve deyimleri şiirlerinde yoğun bir şekilde kullanmıştır. XVI. yüzyılda Edirneli Nazmi gibi Tatavlı Mahremi de Türki-i Basit hareketi adı altında Türkçeyi Farsça ve Arapçanın boyunduruğundan kurtarmak için bir girişimde bulunmuşlardır. Ancak bu girişimler söz konusu Türkçe kıyımına karşı uzun vadeli olmayan birer tepkiden başka bir şey olmamıştır. Tepki ve hareketler yeterli desteği bulamadığı için uzun vadeli bir direnişe dönüşmemiştir.

XIX. yüzyıldan itibaren Batı medeniyetinin birçok alandaki üstünlüğünü kabul eden Osmanlı, kendi bünyesinde “Garplılaşma” adı altında birtakım yenilik girişimlerinde bulunmuş ki bunları tezimizin birçok başlığı altında da dile getirdik. Söz konusu yeniliklerle birlikte kültür ve medeniyet için birçok değişim ve dönüşüme maruz kalan Osmanlı, devlet olarak yaklaşık bir asırdan daha fazla Batı ayarında askerî alanda olduğu gibi eğitimde, bilimde, basın hayatında, sanatta ve edebiyatta çağdaşlık namına geniş çaplı bir entegrasyon süreci yaşamıştır. Bu süreçte edebiyat ve basın için olduğu kadar eğitim dili olarak yapılan çalışmalar kapsamında, birçok aydın ve düşünür, Türk dilinin mevcut yapısını da sorgulamaya başlamış ve mevcut durumdan rahatsız olduklarını, yazılı çalışmalarında dile getirmişlerdir. Türk Dilinin özellikle bir edebiyat dili olarak mevcut hâlimden rahatsız olan ve bunu *Tasvir-i Efkâr (1866)*’da “*Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir*” başlığı ile yayımlayan Namık Kemal olmuştur. Aynı duyarlılığı çok kısa bir süre sonra *Hürriyet*¹²¹ gazetesinde, “*Şiir ve İnşa*” başlıklı yazısında Ziya Paşa dile getirmiştir.

Okunması hâlinde herkes tarafından anlaşılacak bir gazete dilinde sadeleşme taraftarı olan ve Türkçedeki atasözlerini derleyerek Türk Dilinin o yıllardaki durumuna müdahale etme çabası içinde olan Şinasi de erken dönemde Yeni Lisan’ın hazırlayıcıları arasındadır. Hemen sonrasında gelen kuşak Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Ali Suavî, Basiretçi Ali, Süleyman Paşa, Şemseddin Sami, Velet Çelebi ve Necip Âsım Yazıksız II. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı kültür hayatında Türk Dilinin sadeleşmesine dönük belli bir kamuoyu oluşturmuş kimseler olmuştur.

İşte Türk dilinin mevcut durumundan rahatsız olan bir avuç aydın olarak nitelediğimiz bu kimseler, aşamalı bir sürecin başlamasına vesile olmuşlar. Bununla birlikte 20. yüzyılın ilk çeyreğinde edebiyat tarihi sahanesine çıkacak olan ve dilin mevcut durumuna çok sistemli bir şekilde müdahale etme cesaretini gösteren Genç Kalemler olarak öne çıkacak Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canip Yöntem gibi kimselerin düşünce dünyasını hazırlamışlardır.

¹²¹ *Hürriyet*, sayı:11, 1868.

Ömer Seyfettin'in kaleme aldığı Yeni Lisan başlıklı yazıda, 1900'lü yıllarda Türk dili Arapça ve Farsçanın istilasına hasta bir durumdadır (Genç Kalemler, 1911: 1-2). Türkoloji çalışmaları doğrultusunda bilimsel bir formda gelişip meşruti anlamda hürriyet propagandası ile siyasi koldan gelişen Türkçülük, yayılma aşamasında dile ihtiyaç duymuştur. Daha doğrusu yaklaşık bir asır kadar devam eden Türk dilinin sadeleştirilmesi durumu, 20. yüzyılın başında Türkçülüğün geniş kitleler tarafından benimsenmesiyle belli bir program dâhilinde doğrudan kriterler belirlenmiş ve bu kriterler doğrultusunda edebiyatın hemen her türünde eserler verildiği gibi gazete ve dergilerde yazılan yazılarda da bu kriterlere uyarak yazılar yazılmaya başlanmıştır.

Ömer Seyfettin'in de tespit ettiği üzere, Türkler İslam medeniyeti dairesine girdikten sonra Türk dili, Arapça ve Farsçanın güdümünde bir edebiyat ortaya koyma çabasında *sanat gösterme* ve *süsleme* ile kimliğini kaybetme durumuna gelmiştir. İşte sosyal hayattaki ve siyasi zemindeki uygun ortamı gören, millî bir duyuş ve düşünüş ile hayata bakan Genç Kalemler ve zümresi, dildeki zaruri olan bu duruma müdahale etme gereğini bir programla yerine getirmek için bir manifesto niteliğinde yazılar yayımlamışlardır.

Tabii bu yazılar destekçi bulduğu kadar muhalif bir kitle de oluşturmuştur. Bu muhalefet karşısında varlığını gerçekleştirme fırsatı bulan Genç Kalemler, programları dâhilinde ortaya koymuş oldukları eserlerle yeni bir lisan/dil ortaya çıkarmışlardır.

3.2.1. Yeni Lisan Karşıtlarına Rağmen Millî Edebiyatın Varoluşu

Her varoluş, direnç gösterdiği, karşı durduğu engeller oranında hızlı ve sağlam bir şekilde gelişimini tamamlar, düsturundan hareketle diyebiliriz ki Millî Edebiyat namına dil merkezli gelişmiş olan Türkçülük, siyasi bir mahiyet kazanmadan önce Türk dilinin sadeleşmesi için başlatılan hareketle asıl hüviyetine kavuşmuştur.

Necip Âsım gibi birçok dil ve tarihle ilgili düşüncelerini, gazete ve dergi yazılarıyla yoğunlaştıran dönemin aydınlarına, yine dönemin hatırı sayılır edebiyatçıları, yazar ve şairleri tarafından karşıt bir düşünce geliştirilmiştir.

Umumiyetle divan edebiyatı bilgileri dâhilinde, edebiyatı Arapça, Farsça terkip ve tamlamalarla süsleyerek ortaya koymaktan ibaret şeklinde ya da “*sanat sanat içindir*” algısı doğrultusunda, Türk dilinin sadeleştirilerek de edebiyat yapılacağını ileri süren ve bunu bir manifestoya dönüştürerek geniş kitlelere anlatmaya çalışan yazar ve şairlere karşı gelinmiştir.

Bu doğrultuda dil üzerinden birçok polemik ortaya çıkmıştır. Bu polemiklerin her geçen gün daha sertleşmesi, aslında Millî Edebiyat’ın daha da güçlenmesine vesile olmuştur. En alt tabakadaki halkın, vatandaşın hemen yanındaki ozanın çalıp söyledikleri dışında, bir edebiyat algısının gelişmesine dair beklenen özlemi, Millî Edebiyatçı olarak öne çıkan Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, Ziya Gökalp dili sadeleştirmeye girişerek kısa vadede gerçekleştirmişlerdir.

Bununla birlikte, her yenilik, geleneksel karşısında birtakım dirençlerle, karşı duruşlarla karşılaşmıştır. Millî Edebiyat’ın karşısındaki duruş ve güçlük, herkesin ortak malı olan bir kavramın ki bu kavram, dil olarak asırlara yayılarak kendini yenileyen ve geliştiren bir kavramdır, kendine çeki-düzen verilme güçlüğüdür. Yöntem yazarlarca tespit edilip uygulamaya konulmaya çalışılmışsa da geleneksellik için bazı savunucular bu durumun karşısında olmuştur. Bu karşı duruşlar Millî Edebiyat’ın Yeni Lisan’ının vücut bulmasına, gündemi meşgul etmesi üzerinden bir katkı sağlamıştır.

Somut veya soyut hiç fark etmez, bir şeyin varoluşu, sadece onu ortaya koyanların çabasından ibaret değildir. Bir şeyi ortaya koymaya çalışanlara karşı geliştirilen karşıt eylem ya da düşünceler de varoluşu söz konusu şeyin somutlaşmasına elle tutulur; gözle görülür bir hal almasına sebep olur. Yani var olur. Ziya Gökalp’in Ömer Seyfettin’in, Ali Canip Yöntem’in ortaya koymaya çalıştığı bir Millî Edebiyat gerçeği vardır. Bu gerçeğe karşı, karşıt birtakım düşünceler gelişmiştir ki bu karşıt düşünceler de Millî Edebiyat’ın varoluşunu desteklemiştir. Namık Kemal “*Barika-yı hakikat müsademe-i efkârdan doğar...*” derken aslında Millî Edebiyat’ın varoluş sürecinde geçirmiş olduğu evreyi de niteler bir ifade dile getirmiştir. Söz konusu yıllarda ortaya atılan Genç Kalemlerin yaratmış olduğu kamuoyu çok ciddi bir polemik sürecini de başlatmıştır.

Dönemin yazar ve aydınları, konuyu ne kadar sıcak tutup gazetelerin köşe yazılarına ya da denemelerine taşımışlarsa o kadar gündemi meşgul etmiş ve bir o kadar da Millî Edebiyat'ın yeni lisanının revize olmasını hızlandırmıştır. Burada revize olan sadece Millî Edebiyat'ın dili değil aynı zamanda Türkçedir.

Asırlar boyunca Farsça ve Arapça kural ve kaidelerin edebiyat diline hâkim olması, Türk dilini Servet-i Fünûncularla birlikte tanınmaz hale getirmiştir. Millî Edebiyatçıların tarih sahnesine çıkışı ile bu durum kırılmış, Millî Edebiyatçılara dönük eleştiriler de gerek Millî Edebiyat namına ortaya konan eserlerin, gerekse Türk dilinin sade bir anlatıma kavuşmasına vesile olmuştur.

Yeni Lisan hareketinin ortaya koymuş olduğu anlayışlarına ve fikir olarak dile getirdiği görüşlere Servet-i Fünûncular ve Fecr-i Âticiler olarak bilinen topluluklara mensup kimseler önce çok olumsuz tepkiler verdiler. Öncelikli olarak dönemin edebiyat tarihçisi kimliği ile öne çıkan aydınlarından Fuat Köprülü ile birlikte Yakup Kadri ve Süleyman Nazif, Yeni Lisan anlayışına karşı çıktılar. Bunlardan başka Cenap Şehabettin de Yeni lisan hareketini kendince eleştirmiş ve gereksiz bulmuştur. Dikkat edilecek olursa yukarıdaki isimlerin hemen hepsinin eserlerinde, yazılarında çok estetik bir terkip kullanıcılığı görülecektir. Bunlar her şeyden önce kendi kullanışlarının değiştirilmesine karşı gelmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte Yeni Lisan hareketine karşı çıkanların temel gerekçelerini birkaç maddede saymak gerekirse:

“Osmanlı dilini en güzel dillerden biri hâline getiren vâsf-ı terkiplerdir. Yeni Lisan akımını büyük bir mefkûre-i millîye olarak doğmuş saymak, dili siyaset icabı çirkinleştirmektir. Çin Türkistan'ında anlaşılın diye dilimizi cascavlak bırakmak da bu hesaba dâhildir. Bu bakımdan dilde yerleşmiş terkiplerin atılması doğru değildir.

Yeni Lisan'ın dilde yapmak istediği yeniliği kavrayamayanlar; onları Tasfiyecilerin yapmak istedikleri ile karıştırarak Çağatayca'yı getirmekle ve eski Türk lehçelerine yönelmekle suçlamışlardır.

Dildeki Arapça ve Farsça tamlama şekillerini atarak yeni bir lisan ve millî bir edebiyat vücuda getirdikleri zannına düşenler, aldatıcı bir uyku sarhoşluğunun zevkine kapılmış olanlardır.

Yeni Lisan, umumun isteğine tercüman olan bir hareket değil, beş-on gencin icadına dayanan bir heveskârlıktır.

Yeni lisan bir sanat dili olamaz.

Dilde sürekli bir ikilik vardır. Avam diliyle havas dili bir olamaz; çünkü avam havastan anlamaz. Yeni Lisancılar çevrenin inceliklerine de dikkat etmemişler.” (Korkmaz, 1980: 6).

Türk dilinin o yıllardaki yönlendiricisi olarak kendilerini havastan kabul edip avam olarak niteledikleri kimselerin sosyal bir kurum olan dilden istifade etmelerinin öneminin olmadığını öne çıkararak dildeki yenileşmeye karşı çıkan kimseler, kısa süre sonra bu düşüncelerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Yukarıdaki maddeleri, kendi dönemi itibarıyla daha çoğaltmak mümkündür ancak bizim dikkat çekmek istediğimiz asıl husus, kimlik namına bir bilinçlenmenin getirdiği oluşum olarak dile odaklı gelişmiş olan kamuoyu, dilde yapılması gereken asıl değişimleri de ortaya koymuştur.

3.2.2. Ömer Nâci (1878-1916)

Ömer Nâci'nin esasen *Servet-i Fünûn* edebiyatı şairlerinden olduğunu ve *Servet-i Fünûn*'da “Ayın” Nâci olarak imza attığını söyleyen Ali Canip Yöntem, *Çocuk Bahçesi*'ndeki yazılarında hece vezninin kifayetsizliğinden yakındığını dile getirmiştir (Yöntem, 1962: 3).

Çocuk Bahçesi'nin edebiyatımıza en önemli katkısı, Rıza Tevfik Bölükbaşı ile Ömer Nâci'nin vezinle ilgili polemiğidir desek yanılmış olmayız. Çünkü uzun zamandır dilde sadeleşme için Arapça ve Farsça terkip ve tamlamalardan temizlenmesi için oluşan kamuoyu, yönünü söz konusu yaratılacak yeni ve sade dilde yazılacak şiirlerdeki vezin konusuna da çevirmiştir.

Mehmet Emin'in 20. yüzyılın başlarında birçok gazete ve dergide hece veznini uygulayarak yazdığı şiirleri paylaşması belli bir kamuoyu oluşturmuş ve tartışılır duruma gelmiştir. Şiirlerini yayımlattığı dergilerden biri de *Çocuk Bahçesi*'dir.

Servet-i Fünûn topluluğu 1901’de dağıldıktan sonra aydınların kendilerini ifade edeceği yeni yayın organları aranmış ve Selanik’te yayınlanan gazete ve dergiler İstanbul’dakilere nazaran daha sık yayımlanma fırsatı bulduğu için tercih edilir duruma gelmiştir. Bu bakımdan Selanik’te yayımlanan *Çocuk Bahçesi*’nin dönemin sosyopolitik atmosferi açısından olduğu kadar edebî açıdan da ayrı bir önemi vardır.

Edebiyat namına, dilin işlevsel olarak mevcut durumuna dikkat çekmesi ile birlikte vezin tartışmalarına kapısını açmış bir dergidir. Bununla birlikte o yıllarda Mehmet Emin, “Ölü Kafası” adında bir şiir yazmış bunu da Rıza Tevfik’e ithafen *Çocuk Bahçesi*’nde yayımlatmıştır. Buna karşılık olarak Rıza Tevfik de söz konusu şiire karşılık namına bir mektupla ama uzunca bir mektupla cevap vererek dönemin tartışma konularına dair düşüncesini dile getirmiştir.

Yine bu mektupta Mehmet Emin’in şiirlerini öven Rıza Tevfik, şiirler üzerinden vezin odaklı düşünceleri ile de birçok yazarın dikkatini çeker. Rıza Tevfik’in yazılarını takip edenlerden biri de o yıllarda Selanik’te askerî personel olan Ömmer Nâci’dir. Ömer Nâci itiraz ederek Rıza Tevfik’in Mehmet Emin’in yazdığı şiirlerdeki vezin hususuna dair düşüncelerini uzun vadede sürececek olan bir polemğin başlangıcı olacak şekilde aynı dergide dile getirir.

O yıllarda Ömer Nâci, *Servet-i Fünûn* yazarlarının düşünceleri doğrultusunda edebî eserlerde aruzu kullanmakta ve tavsiye etmektedir. Bu konuya dair tartışma, derginin ileriki sayılarında ve kültürel ortamlarda sık sık dile getirilmeye başlar ve dönemin diğer aydın ve yazarlarından Raif Necdet (Kestelli), Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi kimselerin dâhil olmasıyla tartışma, edebî bir polemik boyutuyla büyür ve tarafların savundukları düşünceleri doğrulamak için ileri sürülen gerekçelerden bazıları İstanbul’u rahatsız eder, bu da derginin kapatılmasına sebep olur. Ali Canip, söz konusu yıllarda polemige ait süreci şu şekilde aktarmaktadır:

“Selanik’te Meşrutiyetten önce Methi Bey, *Çocuk Bahçesi* isminde bir mecmua neşrine başlamıştı. Abdülhamid’in son devirlerinde artık İstanbul’da mecmua olarak bir şey intişar etmiyordu. Bir zaman edipler ve şairleri sinesinde toplayan *Servet-i Fünûn*, hemen hemen Mahmud Sadık’ın eline bırakılmıştı. Mecmuayı o dolduruyor, zirai, fenni makaleler yazıyordu.

Edebiyat-ı Cedide muharrirleri tamamıyla susmuşlardı. Şair Mehmet Emin Bey ve Rıza Tevfik, bu *Çocuk Bahçesine* manzumeler gönderiyorlardı... Selanik, İstanbul'a nazaran daha geniş nefes alan bir muhitti.

Ali Canip'in ifadesinden de anlaşıldığı üzere İstanbul o yıllarda, II. Abdülhamid'in zapturapt için başlatmış olduğu baskıcı yönetim, edebî çevrede kısır bir döngü yaratmıştır. İstanbul'dan uzakta olan Selanik, Balkanlardaki hareketlenmelere bağlı olarak çok ciddi bir kültür merkezi konumuna gelmiş ve birçok aydın gerek görevi gereği orda olması münasebeti ile gerekse kültürel atmosferden haberdar olup bizzat kendisi giderek yazılarını çeşitli dergilerde yayımlatma fırsatı bulmuştur. Yazının devamına baktığımızda:

Rıza Tevfik o aralık, Türkçeci ve hececi olmuş, Emin Bey'i ayyuka çıkarmaya başlamıştı. O zaman Ömer Nâci, Selanik'de mülazımı- evvel (üsteğmen) olarak bulunuyordu. Nâci, Fikret tarafı ve terkipli lisan ve aruz mürevvici idi. Rıza Tevfik'in bir taraftan Emin Bey'i meth-ü sena etmesi, sadece Türkçeyi ve hece veznini mürevvic görünmesi Nâci'nin sınırlarına dokundu. Şimdi serlevhasını pek iyi hatırlamadığım bir makale kaleme aldım... Bu makalenin çıkmasından beş on gün sonra Tevfik Fikret, Nâci'ye renkli bir kartpostal gönderdi. Hatırımında kaldığına nazaran bir gemi, dalgalar arasında çırpınıyor ve sahilde kaya üstünde bir adam o gemiye muzafferane bakıyor. Altında kısaca 'Teşekkürlerim T.F.' yazılmıştı. Rıza Tevfik, bermutad laubali bir kalemle Nâci'ye cevap verdi. Nâci, ona da mukabele etti. Bu aralık Hüseyin Cahit de Nâci'nin ileri sürdüğü fikirleri terviç ederek Rıza Tevfik'e mukabelede bulundu. Kendisine birkaç sual de sordu. Rıza Tevfik, son bir yazısında Nâci'ye hamiyet dersi vermeye kalktı. (Yücel, 1989: 196).

İfadelerinden anlaşıldığı üzere, bir devrin dile, vezin tartışmaları üzerinden nasıl bir yaklaşımla yaklaşıldığını ve Türk dilinin Arapça ve Farsça karşısında ne gibi bir tavır alması gerektiğini ortaya koyacak nitelikte bir polemik doğduğunu görüyoruz. Burada iktidar kaynaklı insanların bir cümlesine dayalı, basın maruz kaldığı durum da dikkat çekicidir. Bu gibi karşı duruşlar ve yasaklamalar olmasaydı belki Türk diline yeniden yapılanma için bu kadar dikkatle yaklaşılmayacaktı. Bazı yasakların farkındalık yarattığını, sadece buradaki diyaloglardan hareketle söylemek doğru olmaz ama tarih, buna benzer yasaklamaların olduğu hemen her devirde, insana özgü bir durum olarak bu ve benzer olayları aynı şekilde kaydetmiştir. Yasaklarla ortaya çıkmış farkındalıklar, dikkati beraberinde getirmiştir.

Ömer Nâci'ye göre Rıza Tevfik, sade lisanla oluşturulmuş yeni akımın “hikmetlerini, delaletlerini, kavânin-i umumiyesini saçıyor, saçıyor, saçıyor” ve kısa bir zaman içinde de bunların dalgalanarak ve rengârenk filizler vererek yayıldığını gördükçe “handan ve müsterih bir nazarla” edebiyatın şimdiye kadar “eksantrik” gittiğine herkesi temin etmeye çalışıyor. Mehmet Emin'in *Türkçe Şiirler*'i sayesinde ise -yine Rıza Tevfik açısından- “mecra-yı tabiîsine rucû etmiş” oluyor. Rıza Tevfik'in iddiasına göre *Türkçe Şiirler*, anlatıyor ve anlaşılıyor. Ancak Ömer Nâci'ye göre “eyâdi-yi avamda Köroğlu Destanı, Âşık Garip efsanesi dolaşırken *Türkçe Şiirler* bunların mabad-ı kemali olamaz. Zira mahiyet-i tebliğîye, cümle fikrîye nokta-yı nazarından bu iki kitap arasında gayet uzun fasılalar vardır. Çünkü bu, Emin Bey'in zekâ-yı sanatıyla Köroğlu'nun mevcudiyet-i zihniyesini bir halka ile birbirine merbût düşünmek demektir. Safahat-ı tekâmüle cidden inananlar için bundan tabii bir keyfiyet olamaz. Bir muharririn sunûf-ı içtimaiye arasında filan veya falan sınıfın efradı tarafından kabul ve takdir görmesi teşekkülât-ı dimağîye nokta-yı nazarından o muharrirle o sınıf-ı içtimai efradı arasındaki müşâkeret-i tasavvuru ispat eder. Bu hâlde birisi çıkıp da *Türkçe Şiirler* Âşık Garip efsanelerinden bir derece daha güzel demiş olsa elbette bunu nâzımına bir medh-i samimi suretinde kabul etmek olmaz ve nitekim olmadı!”¹²²

Ömer Nâci ile Rıza Tevfik arasındaki bu polemik uzun süre devam etmekle birlikte oluşan kamuoyu dilin yapısına odaklı bir bakış açısı da geliştirmiştir. Bu bakış açısı her şeyden önce insanlara milliyet kavramını sorgulattığı gibi söz konusu millete ait dilin mevcut hâli ile tarihi seyri arasında yapılan bir kıyaslama neticesinde, ortaya çıkan fikir ayrılıkları dile yeni bir gelecek hazırlamıştır. Bu gelecek sadeleşmenin gereğine inanmış yazarların ortaya koyduğu eserlerle şekillenen Millî Edebiyat olmuştur.

Kamus-ı lisanımızdaki varlıklarından birçok faydalar gördüğümüz Arapça ve Acemce kelimatı kaldırıp atmakta lisanı bî-his ve üryan bırakmaktan ziyade, bunlarda fitrat-ı kavmiye nokta-yı nazarından bir şaşaa-i zevk ve emel bulanları da malikane-i lisammızdan kapı dışarı etmek gibi bir tesir-i tabii mevcut olduğu görülür. İşte bugünkü Osmanlı lisanının şümûl-i mevcudiyetindeki rabıta-i kemal ile Türklerden, Araplardan, Kürtlerden, Lazlardan ve daha bildik akvamdan mürekkep olan Osmanlılığın vasıta-i tebliğ-i efkârı olduğunu düşünenler heyet-i içtimaiyemizin bundan daha doğru ve daha samimi bir lisanı olamayacağını tereddütle değil kuvvet ve emniyetle teslim edebilirler. Yalnız bir Konyalı, bir Kastamonulunun değil bütün Osmanlılığın samim-i ruh ve vicdanına kadar eğilip onların elem ve saadetine, şevk ve ye'sine iştirak edebilmeye, bir âti-yi tekâmüle tâbi

¹²² *Çocuk Bahçesi*, nu:43, 1 Kanunuevvel 1321/14 Aralık 1905, s.1-8

tutulduğu hâlde daha ziyade müstaid olacak bundan başka, bundan kifayet ve ihatalı bir lisan tasavvuruna aklen ve hükmen hiçbir imkân yoktur.¹²³

Arapça ve Farsçadan dil için hemen hemen her yerde istifade edildiğini ve bu dillere ait terkip ve tamlamaların atılmasının gereksizliği öne çıkarılmıştır bu satırlarda. Şöyle ki Osmanlıcanın kendine ait bir akıcılığı vardır. Bu akıcılığın sebebi terkiplerin kalıp hâlinde kullanılmasına bağlanmaktadır.

Terkip ve kelime temizlemenin dili hissiz bir boyuta taşımasından ziyade gündelik hayattaki akıcılığı kaybolacaktır. Ömer Nâci böyle bir duyuş ve düşünüşe ulaşmış biri olarak dönemin mevcut diline çok hâkim biri olduğunu da ispatlamıştır. Sonrasında Osmanlı'nın bünyesinde barındırdığı farklı milletlerin söz konusu mevcut dile adapta olduğu ve sadeleştirme için girilen bu yolla söz konusu milletlerin bir noktadan sonra kendilerini ifade etmekte sıkıntı yaşayacakları dile getiriliyor.

3.2.3. Hüseyin Cahit Yalçın (1874-1957)

Kısaca hayatına değinmek gerekirse Balıkesir'de doğmuş ve Mülkiye'yi bitirdikten sonra idadilerde (liselerde) edebiyat öğretmenliği yapmış bir aydındır. 1896'da Servet-i Fünûn topluluğuna girişiyle bu tarihten itibaren başlayan makale, roman, hikâye ve tenkit yazıları ile edebiyat dünyasında bir hayli ses getiren aydın olmuştur. Servet-i Fünûn'un dağılışından sonra İkinci Meşrutiyet'e (1908) kadar yazı hayatından çekilmiştir. 1908 tarihinde *Tanin Gazetesi*'ni kurmuştur. Bu tarihten itibaren bir gazeteci ve politikacı kimliği öne çıkmaya başlamıştır.

Birinci ve ikinci meclise İstanbul mebusu (Millet Vekili) olarak girmiş biri olarak Mütarekeden sonra Maltaya'ya sürülmüştür. Sürgünden döndükten sonra *Tanin*'i yeniden çıkarmaya başlamış ve daha keskin yazılar yazmaya başlamıştır. Ancak hükümete karşı yazdığı bu şiddetli politik eleştiri yazıları nedeniyle bu sefer de Çorum'a sürülmüştür. Atatürk'ün ölümünden sonra tekrar politik hayata dönerek İstanbul mebusu olmuştur. Ölene kadar politikadan ayrılmamıştır.

¹²³ *Çocuk Bahçesi*, nu:41, 10 Teşrinisani 1321/23 Kasım 1905, s.1-7

Politik hayatı boyunca sergilemiş olduğu muhalif karakterini, 20. yüzyılın başlarından itibaren dil alanında daha resmi boyutta yapılması söz konusu olan sadeleşme ile ilgili çalışmalarda da göstermiştir. Dilde sadeleşme, Millî Edebiyat hareketi adı altında vücut bulan bir konu olmakla birlikte birçok aydını olduğu gibi Hüseyin Cahit Yalçın'ı da dönem dönem tereddütlü bir sürece sokmuştur. Ama bu konudaki yazılarının tamamı gözden geçirilince dilde sadeleşmeye, terkip ve tamlamaların dilden çıkarılmasının dili daha kısır bir sürece sokacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.

TASFİYE-İ LISÂNA DÂİR¹²⁴

.....

Tasfiye-i lisân münâkaşâtı bizim tabîatımızı bir kerre daha gösterecek yeni bir vesîka teşkîl etti. Birdenbire heveslendik, alevlendik, birçok söyledik, birbirimizin ne dediğini anlamadık. Nihâyet bıktık, bıraktık ve kendimizle berâber herkeste de bir bıkkınlık husûle getirdik.

Hüseyin Cahit Yalçın daha yazının başında bunun yeni bir girişim olmadığını dile getirerek Millî Edebiyat'ın hazırlayıcılarının söz konusu bu yazının yazıldığı dönemden çok daha evvel Osmanlı aydınları arasında tartışılan bir konu olduğunu vurguluyor. Şu hâlden de anlaşılacağı üzere Türkçülük, Osmanlı toplumunun kamuoyunu meşgul eden konulardan biri olarak öne çıkan Türk dilinin sadeleştirilmesine bağlı olarak somutlaşmış ve zamanla siyasi bir sürece, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında, girmiştir.

“Hâlbuki yazık değil mi; hayât-ı ictimâiye ve siyâsiyemiz için ne ehemmiyetli, ne esâslı bir mes’ele idi! Bütün şu makâlât ve mübâhesâtın akîm kalması ekseriyâ olduğu gibi, mes’elenin yanlış olarak vaz’ edilmiş olmasından neş’et ediyordu.

Bir kerre fikrimizce tasfiye-i lisânı gazetelerin yâhûd mecmûaların teşvîk-âmîz yazılarında beklemek hatâdır. “Lisânı tasfiye edelim!” demekle bir lisân değişmez. Lisânlar âdetâ cânlı bir uzviyete benzerler. Onları değiştiren muhît, zamân, fikir gibi müessirâttir. Lisânı değiştirmek isteyenler nasıl değiştirmek istiyorlarsa o yolda yazı yazmalıdırlar. Bir lisân nasîhat ede ede değil yaza yaza değiştirilebilir. Fakat bu yazı tasfiye veyâ tadîl-i lisâna dâir olursa fâide vermez. Asıl fâide verecek olan yazı numûne teşkîl edecek olanlardır.”

¹²⁴ Hüseyin Câhid, *Şura-yı Ümmet*, nr.193, 22 Teşrîn-i evvel 1325/Perşembe,1909, s.2-3

Hüseyin Cahit, aslında Millî Edebiyat'ın manifestosunu hazırlarcasına tespitlerde bulunmuş, Türk dilindeki Arapça ve Farsça terkip ve tamlamaların atılmasını istemekle atılmayacağını dorudan Türk dilini işler bir şekilde kullanarak terkip ve tamlamalardan arınmış bir şekilde kullanarak sadeleştirilebileceğini vurgulamıştır. Bu da Millî Edebiyat için meydana çıkacak olan Gökâplere öncü olmaya yetecek nitelikte bir rotadır. Daha bu yıllarda bu derece tartışma konusu olan Türk dili, millî bir çizgiye girmek için topyekün bir duyuruya ve bu duyurunun gereğini yerine getirecek aydına, yazara ve şaire olan ihtiyacını da ortaya koymuştur.

“Şu hakîkatin en iyi misâli edebiyâtımızda görülüyor. 1312 senelerine doğru bir teceddüd-i edebî nümâyân olduğu zamân edebiyât irticâyyûnu bunu bir hareket-i inhitât sûretinde telakkî etmişler, ortaya dekadan gürültüsünü atmışlar; yeni üslûb-ı edebîyi tezyîf için her vâsıtaya mürâcaat etmişlerdi. Bütün bu ağrâzlar yazıla yazıla hükümden düşürüldü. Şimdi teessüs eden lisân-ı edebî işte 1312 hareket-i edebiyesinin mahsûlüdür. O hareket-i edebiyeyi teşkîl eden âsâr meydânda olmayıp da ortada yalnız nazariyât-ı edebiyeden bâhis makâleler temenniler, nasihatler bulunsa idi üslûb-ı ifâde kâbil değil değışmezdi.”

.....

Lisânımızı tasfiye ne demektir? Bir kerre Türkçeye girmiş olan Türkçenin gayrı kelimeleri atarak yerine sırf Türkçelerini getirmek ise bu bahsi ebediyen kapayalım ve açıldığı zamân bir hande-i istihfâf ile başımızı çevirelim. Bugün Arabî, Fârisî kelimeler olmaksızın biz, mütemeddin Osmânlı hey'et-i ictimâiyesi ifâde-i merâm edemez.”

Söz konusu dönemin diline yerleşmiş terkip olsun tamlama olsun, bunların atılamayacağı hususunda kati bir tavır sergileyen Hüseyin Cahit, böyle bir girişim karşısında gülünç duruma düşüleceğini dile getirerek durumun imkânsızlığını vurgulamaya çalışmıştır.

“Bir lisânda sâir lisânlardan alınmış kelimelerin mevcûd bulunması onun hüviyetini, maneviyetini hiçbir sûretle ihlâl etmez. Misâl getirmeğe hâcet yok. Çünkü misâller herkesin malûmudur. Yalnız biz lisânımıza başka lisânlardan kelime aldığımız sırada kâideler de almışız. Ve bunda şübhesiz ki pek fenâ etmişiz. Fakat şimdi bir emr-i vâki karşısında bulunuyoruz. Lisânımızdan farazâ Arabî cem'leri, Fârisî terkîbleri çıkaracak olursak kendimizi zorla dar bir yere habsetmiş oluruz. Mamâfih esâsen Türkçenin olmayan bu kâideleri bir lüzûm-ı mübrim olmadan da kullandığımız inkâr edilemez. Farazâ yukarıki fıkrada “ifâde-i merâm edemez” ne iyi bilâ-ihiyâr kaleminden çıktı.”

Benzer şekilde yukarıdaki ifadelerini destekleyen Cahit, tasfiyeciliğin Türk dilini dar bir boğaza sokacağını ve buna bağlı olarak da ifade güçlüğüne beraberinde getireceğini düşünmektedir.

Bunun yerine “merâmını ifâde edemez” demiş olsa idim manâ, hattâ merâmını anlatamaz demek daha müreccah idi. Fakat sevk-ı itiyâdla kalem ifâde-i merâm edemez dedi. Hattâ “sevk-ı itiyâd” tabîri de yine bir fenâ itiyâddır? İtiyâd sevkıyla demek daha iyi değil miydi?

Bizzat verdiği örneklerde bile ifade etmek istediği en önemli şey söz konusu yazılı bir metnin gündelik hayatta okuyan herkesçe anlaşılır olması. Bu da köklerini Divan edebiyatında bulan bir dil için bir çırpıda olacak nitelikte bir şey değildir. Ancak Tanzimat aydını dediğimiz paşa, idareci ve aydın zümre, Batı medeniyeti ile yakinen irtibata geçtikten sonra, yabancı dil öğrenmenin İslamiyet’ten çıkmak anlamına gelmediğini farkettikten sonra edebî metinlerin içeriği nispeten değiştirilebilmiştir. İçerik değişmeye başladıktan sonra sıra forma/biçime gelmiştir ki bunu da Tefvik Fikret ile birlikte Millî Edebiyatçı olarak nitelenen aydınlar başarmıştır.

Bu yeni edebî meslek, nesri de kapsayacak mıdır?

Bu yeni edebî meslek, köylü, şehirli, âlim veya cahil bütün Türklere hitap edecek midir yani okuması olmayan bir Türk de kendisine bu şiirler okunduğunda müteessir olacak mıdır?

Türkçe Şiirler, tabirinden anlaşılabilmesine göre bu edebî mesleğe uygun bir eser yazabilmek için sadece Türkçe kelimeler mi kullanılacak?

Diğer dillerden kelime kullanmaya izin varsa bunun miktarı neye göre belirlenecektir? Arapça ve Farsça terkipleri bu lisandan çıkartacak mıyız?

Mehmet Emin Bey’in *Türkçe Şiirler*’iyle edebiyatta görülen yenilik hem şekil hem esasa mı aittir?

Hece vezni her hissi ifade edecek kabiliyette midir?

Bu yeni edebî mesleğin şeklen gösterdiği yeniliği anlamak bir dereceye kadar mümkündür. Fakat esasa ait olan yenilikler neden ibarettir?

Bu edebî akımın kurucusu olan Mehmet Emin Bey’in şiirleri esasen Türk hissini mi ihtiva ediyor? “Yani bunları tam bir Türk’ün kalbinden doğmuş Türk fikir ve hissi gibi mi telakki edeceğiz?”¹²⁵

¹²⁵ Rıza Tefvik Bey’e, *Çocuk Bahçesi*, nu:42, 24 Teşrinisani 1321/ 7Aralık 1905, s.11-13

Rıza Tevfik Bey'e dönük hazırlamış olduğu bu soru silsilesi dâhilinde Hüseyin Cahit, oluşturulmaya çalışılan dilin kapsayıcılığına dikkat çekmek istiyor ve Mehmet Emin Bey'in ortay koymuş olduğu şiirlerin hitap ettiği kitlenin tespiti ile şiirlerin kaynağına dair bir sorgulama oraya koyma gereği duymuştur.

“İşte gazete üslûbunda, muharrerât-ı âdiyede yapacağımız tasfiye bunlardan ibâret olmalıdır. Buna tasfiye demekten ziyâde sâdeleştirmek denilmelidir. Lisânımızı hiçbir lüzûm-ı hakîkîsi olmayan, âhenk ve güzellik itibâriyle hiçbir fâide temîn etmeyen yabancılıklardan kurtarırsak maksadımızın büyük bir kısmını istihsâl etmiş sayılırız. Türkçesi olan kelimelerin diğer lisânlardaki mukâbilini kullanmak birdenbire pek bîlüzûm görünür. Fakat bazı kerre diğer lisânlardan aldığımız mukâbillere yine o kadar alışmışızdır ki yerine Türkçesini kullanmak tekellûf ve tasannu derecesine varır. İşte bundan da kat'iyen ictinâb etmeliyiz. Birtakım Arabca ve Acemce kelimeler vardır ki avâm-ı halkın lisân-ı muhâveresine bile karışmıştır. Bunları biz lisânımızdan çıkarmağa çalışsak bile onu lisâna sokan, avâma kabûl ettiren ihtiyâc bizim tekellûf ve tasannumuzu çiğneyip geçecektir. Tekellûf ve tasannu, işte lisânımızı sâdeleştirmek isterken ictinâb edeceğimiz iki tehlike, bu tehlikeye düşmeksizin elimizden geldiği kadar lisânımızı sâdeleştirelim. O sûretle yazalım ki mümkün olduğu kadar çok halk onu anlasın.”¹²⁶

Hüseyin Cahit, Türk dilinin en ücra köşelerine kadar sızmış olan terkip ve tamlamaların halkın en alt tabakasındaki insanlar tarafından kullanıldığını dile getirmekle birlikte tasfiyeciliğin nerelere kadar uzanacağını dile getiriyor. Ardından bir çözüm önerircesine yapılacak değişiklik her ne olursa olsun dile müdahalenin ancak ve ancak yazarak yapılabileceğini ifade ediyor. Bu noktada tasfiyeciliğe karşı olmakla birlikte Millî Edebiyat temsilcilerine bir yol haritası çıkararak onları sürekli ilgili kriterler doğrultusunda yazmaya teşvik ediyor.

3.2.4. Cenap Şehabettin (1870-1934)

Cenap Şehabettin'in de kısaca hayatına değinmek gerekirse, Manastır'da doğup 1889'da askerî tıbbiyeyi yüzbaşı olarak bitirdikten sonra Paris'e gönderilmiştir. Burada yani Paris'te kaldığı dört yıllık süre zarfı içinde şiir ve edebiyata dair çalışmalar yaparak bu alanda kendini geliştirmeye çalışmıştır.

¹²⁶ Hüseyin Câhid, *Şura-yı Ümmet*, nr.193, 22 Teşrîn-i evvel 1325/Perşembe,1909, s.2-3

Paris'ten döndükten sonra, Servet-i Fünûn topluluğuna girerek bu topluluğu gerek fikrî gerekse yazınsal kaynaklarıyla desteklemiştir. 1908'den sonra yani II. Meşrutiyet'ten sonra, sosyal olayların etkisine bağlı olarak politikaya yönelmiştir. Politik konulu edebî eserleri pek olmasa da kendi döneminin çok çeşitli gazetelerinde, gündeme dair konularla ilgili şahsi düşüncelerini dile getirme fırsatı bulmuştur.

1914'de İstanbul Üniversitesi Batı Edebiyatı profesörlüğüne tayin edilmiştir. Söz konusu yıllarda İktidardaki İttihat ve Terakki Partisi'nin kendisine yaklaşımı üzerine ve bu partiden önemli bir derecede fayda elde edemeyince 1917'den sonra bu partiye muhalefet namına Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni savunmuş ve buna bağlı olarak da politik tavrını değiştirmiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında, Millî Mücadele'yi zaman zaman öven zaman zaman yeren ama çoğunlukla yeren yazıları nedeniyle toplumun tepkisini çekmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra politikayla uğraşmayı bırakarak yalnızca edebiyatla ilgilenmiştir ancak Millî Mücadele yıllarındaki düşünceleri dolayısıyla cemiyet içerisinde eskisi gibi yer bulamamıştır, edebiyat namına ortaya koydukları da yeterli taraftar bulamamıştır. Siyaset sahnesindeki inişli çıkışlı hayatına ilaveten döneminde tartışma konusu olarak dilde sadeleşmeye de yeteri kadar destek vermemiştir.

Celal Tarakçı'ya göre Cenap Şehabettin Osmanlıca'yı bir dil olarak savunmuş ve bu dildeki sadeleşmeye, ortaya koyduğu çalışmaları doğrultusunda karşı çıkmıştır. Çünkü Cenap da Servet-i fünûncuların birçoğu gibi orijinal bir şiir ortaya koymak için Arapça ve Farsça sözlükleri taramaktan geri kalmamıştır.

Sözlüklerde bulunan ve unutulmaya yüz tutmuş eski terkip ve tamlamaları şiirlerinde tercih etmeyi şairanelikten kabul eden Cenap, sadeleşme ile böyle bir tutumdan vazgeçmek zorunda kalacağı için bu konuda ilk düşüncelerin karşısında olmuştur. Bununla birlikte çağdaşlarının katkıları doğrultusunda dilde sadeleşme birçok aydın tarafından desteklenince zamanla kendi şiirinde de bu yönde değişikliklere başvurarak sadeleşme hareketinden kurtulamamıştır. Yayımlanmış şiirlerinin en sonuncusu olan "*Senin İçin*"¹²⁷ Cenap'ın dilde

¹²⁷ *Servet-i fünûn*, nr:1502, 21 Mayıs 1341/1925

sadeleşmeye karşı varmış olduğu son noktayı daha net göstermektedir (Tarakçı, 1991: 288). Söylediğimiz üzere sadeleşmeye karşı olmakla birlikte onun etkisinden kurtulamamıştır. Çünkü bugünkü İstanbul Türkçesi ile kaleme alınmış diyebileceğimiz nitelikte bir sadeliğe sahip olan *Senin İçin* adlı şiiri, bunun en bariz örneğidir.

Cenap Şehabettin kendi döneminin aydınları ile özellikle Yeni Lisan hareketinin öncülerinden Ali Canip ile çok ciddi polemiklere de girişmiştir. Kendince Ziya Gökalp’i ve Ali Canip’i eleştirdiği bir yazısında kaybedilen savaşların sorumlusu olarak da ittihat fikrinin, Türkçülük fikrinin sorumlu olduğunu ima ediyordu:

“Evlâd, Ziya Gökalp’in dergâh-ı delâlinde çöreklenen bir halka-ı cehele vardı; bunlar sanâdîd-i ittihad’ın himayesiyle muhtelif mekteblere sığmışlar ve tedris perdesi altında şebab-ı vatani idlâl ederlerdi; maksadları “ittihat” menfaatına her ziyayı söndürmek ve remâd-ı siyaset altında hiçbir lem’aya fırsat-ı intişar bırakmamaktı. Sen, Ali Canip Bey, o tekyenin en bön dervişisin...”¹²⁸

Yine Ali Canip Yöntem’e hitaben kaleme aldığı bir yazısında çok daha ileri gitmiş ve ithamları şahsi boyuta taşıyarak Ali Canip’i küçümseyici ifadelerle yer vermiştir. Olayların şahsi boyuta taşınmasındaki gerekçe Yeni Lisan hareketinin öncülerinin mücadelelerinde ısrarcı olması ve Cenap’ın da bu konuda geri adım atmaması olarak açıklanabilir.

“Temmuzun yedisinden beri hiçbir şey yazdığım yoktu. Yaz güneşi insanı biraz çölleştiriyor. Tabiat meyvelerle toplarken bilmen niçin dimağlara bu garip akamet gelir? Eğer bu hafta “Cenap Bey’le Münakaşalarım” unvanlı kitabımız -kitabımız diyorum, çünkü eserin yarısı benimdir!- elime düşmemiş olsaydı kim bilir daha kaç ay kalemim paslı kalacaktı. Bu cihetle sana mini mini bir “mersi” borçluyum... Fakat, azizim için içinde bir su-ı tefekkür var, evvel-be-evvel onu defetmek isterim. Benim seninle ettiğim “münakaşa” değil “alay” dı, evet, canım, seninle alay etmişim, münakaşa, münazara veya mübâhase değil; insan ancak akran ve emsali ile müsâhabe ve mübâhase eder, çoluk çocukla edebileceği olsa olsa mülâabe ve mülâhazadır. Ben de seninle şakalaştım, işte bu kadar!...”“Bilmem hangi mu’zib: “edebiyat her makama götürür” demiş; galiba sen bu söze aldanıp kaleme sarılmışsın ve bol ekmeği Türkçülükte görünce ezdil ü can atıldın oraya! Hakkın var, hakkın var; bahusus bu kaht-ı agdiye seneleri hakkım bütün bütün artırdı. Fakat kendin gibi hareket etmeyenlere ve ezcümle bana niçin kızarsın? Bak, aziz, ben edebiyatı biraz salataya teşbih ederim. Ne

¹²⁸ Cenap Şehabeddin, Ali Canip Bey’e Açık Mektup, *Servet-i Fünûn*, nu: 1422,14 Ağustos 1334/1918, s.266- 267.

kadar mürekkeb olursa o kadar lazzetli olur. Hele hiç istemem ki herkes benim gibi yazsın veya ben herkes gibi yazayım...” (Cenap, 1919: 266-67).

Cenap bu sözlerini biraz şahsi mesele biraz fikrî bir yazı olarak kaleme aldığı günlerde, Millî Edebiyat için bir hayli yol alınmıştır. Fikrî dönüşümler geçirmiş ama Cenap, Ali Canip ile girmiş olduğu polemik karşısında fikirlerinde herhangi değişim olmadığı gibi savaş yıllarında mandater bir yönetimle Türk ordusunun karşısındaki düşmanlara teslim olmasını savunmuştur. Ancak kurtuluş savaşından sonra da gerek edebî sahada gerekse toplumsal hayatta, kendi değerleri doğrultusunda hak ettiği değeri görmemiştir. Yukarıda görüldüğü üzere de anlaşılacaktır ki polemiklerini şahsi boyuta çekerek kimi konulardan uzaklaşmaya çalışmıştır.

“Telaffuz hususunda te’ mîn-i selâmet için semâ’a istinâd etmeye de gelmez. Pekçok mualimlere kadar münteşir telaffuz hataları vardır. Bazı coğrafya hocaları “küre-i arz” derken “küre” nin re’sine bir şedde koyarlar ve nehirlerden bahsederken “menba”ın zıddı olan “munsabb” kelimesini mimin fethi ile telaffuz ederler.” (Cenap, 1925: 146-149).

Mevcut hâlde, dilin kullanımında teleffuz ile yazım kuralları arasındaki tutarsızlığa dikkat çeken Cenap, söz konusu dili öğretmekle sorumlu olan öğretmenlerin dahi zaman zaman çelişki içerisinde kaldığını ifade ediyor. Dilde bir yeniliğe ihtiyaç vardır ama bunu öncelikli olarak öğretmekle sorumlu olan kimselerin dahi zaman zaman yanlış düşmesi bir fikir birliğinin olmamasına bağlıdır.

“Elifbâmızı tecdîd etmek mi istiyoruz o hâlde kendi kendimize diyeceğiz ki bir lisanın yazısı o lisanı kâğıt üstüne resm etmeğe yarar, bunun için en makbul huruf bizce dilimizi sadâkat-i tamme ile kâğıt üstüne geçirmeye müsâid olup da en az zamanda eşkâli öğrenilebilen bi-n-nisbe en büyük sühulette resm edilebilen harflerdir. Bugün Latin hurûfunda bu şerîti câmi görüyorum: Frenk elifbasına bir iki samit ilavesiyle sanıyorum ki maksada vasıl olabileceğiz...” (Cenap, 1925: 227-230).

Bu satırlarda da yukarıda belirtmiş olduğu tutarsızlığın üstesinden gelmek için yani telaffuz edildiği gibi yazılan bir dile olan ihtiyacı alfabe harflerinin değiştirilmesiyle giderileceğini söylüyor. Bu zaten Atatürk’ün toplumsal değişim ve dönüşüm sürecinde Türk toplumunun duyuş ve düşünüş tarzını, Tanzimat’tan beri yapılmak istenen şeyi, nispeten de olsa Batı’ya yaklaştırmak için düşünmüş olduğu bir konudur. Nitekim

zamani gelince uygulamaya konmuştur. Ancak dilde sadeleşme, bunun ortaya çıkmasında birçok sebepten biri olmuştur.

3.2.5. Halit Ziya (1866-1945)

Bilge Ercilasun'un tespiti doğrultusunda, Halit Ziya, dilleri yapanların yazarlar değil, milletler olduğunu söyler. Ahmed Midhat, Şemseddin Sâmî, Bahâî Efendi, Tevfik Fikret, Hüseyin Câhid gibi edebiyattan anlayan kimselerin bu mesele üzerinde düşündüklerini ifade eder. Yazı dilini mümkün olduğu kadar konuşma diline yaklaştırmak. Bu iş, nazarî olarak basit ve kolay görünmektedir. Zaten yarım asırdan beri dilde yapılan yenilik hep bu yoldadır. Fakat bu derece basit ve sade, makul ve kolay görünen bu nazariye, dallanıp budaklanması ve temayülleri bakımından karışıklık yaratmaktadır (Ercilasun, 2009: 127). Halit Ziya, karışıklığı toplumsal hayattaki karmaşa ile ilişkilendirerek varılmak istenen amacın millet destekli olması gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim döneme baktığımızda, özellikle Batı'daki kültürel etkinliklerin yoğun olduğu illerde etnik unsurların çeşitlenmesine bağlı olarak 20. yüzyılın başlarında Osmanlı hem yönetim açısından hem de fikrî bir arayış içinde olduğundan sosyal bir karmaşa da mevcuttur.

Dahası, sadeleşme ile ilgili görüşlerin çeşitlenmesi kısmen zamana bağlanmış olsa da asıl sorun kolektif boyutta bir hareketin olmayışıdır. Bu aynı zamanda millî bir duyusun eksikliğinin de göstergesidir ki Türkçülük kendine toplumsal hayatta aydınların konuşmaları doğrultusunda yer bulmaya başladıktan sonra dil ile ilgili kitlesel bir hareket de başlamıştır. Kimlik üzerinden bilinçlenme sonrasında kullanılan dile verilen önem de artmıştır.

Konuşma dilinin ne olduğu kararlaştırılmış değildir. Dilin en “saf ve mücellâ” şekli, İstanbul'da seçkin irfan sahiplerinin kullandığı konuşma dilidir. Eğer yazı dilinin yaklaşacağı konuşma dili bu ise mesele yok. Bu zaten kaçınılmaz bir şeydir ve dili sadeleştirmek isteyenler bugün bu dili yazmaktadırlar (Ercilasun, 2009: 127).

Halit Ziya, haklı bir gerekçe ve samimi bir sorgulama ile konuşma dili olarak nelerin baz alınacağını dile getirerek ciddi bir problemi ortaya koymuştur. Konuşma dili derken

sokak jargonu mu yoksa Anadolu'da kullanılan saf ama İstanbul'daki insanların yaşam biçimine cevap veren bir dil mi olmalıdır, bu konu netlik beklemektedir.

İstanbul'da seçkin ve irfan sahibi olarak nitelenen bir grubun konuşması dikkate alınacaksa zaten bunda bir sorun yoktur. Bu eninde sonunda, toplumun okuryazarlığına bağlı olarak gelişebilecek bir durumdur. Şu hâlde dilde sadeleşme taraftarlarının bu konuyu netleştirmesi gerekmektedir diyen Halit Ziya, Osmanlı öncesine taşınacak bir kültür mücadelesine karşı çıkmaktadır.

Halit Ziya, evet, fakat bu dili milletin bütün fertleri anlamıyormuş, diyerek devam eder: O hâlde yazı dilini yaklaştıracak başka bir konuşma dili bulalım. Fakat hangisini? Binlerce yer, binlerce lisan var. Hangisini tercih edelim? Hem kim yazacak? Herhâlde biz değil. Çünkü biz o dilleri bilmiyoruz. Dilin ıslahı deyince herkes mâverâ-yı Kafkas'ı hatırlıyor. İstanbul dilini anlamıyorlar diye bütün Osmanlılara Uygurca, Tatarca mı öğreteceğiz? Onun yerine Osmanlı'yı, bugünün lâtif ve güzel Osmanlıcasını öğretmeye çalışsak olmaz mı? Millet İstanbul Osmanlıcasını anlasın, söylesin, yazsın (Ercilasun, 2009: 127).

Halit Ziya dil vasıtasıyla yapılacak sadeleşme ile Yeni Lisan'ın Osmanlı öncesindeki Türk kültürü ile inşa edilmesine karşı gelmiştir. Özellikle Yusuf Akçura'nın ve diğer Kazan Türklerinin düşüncesi doğrusunda yürürlüğe konulmak istenen bu girişimin tutarlı olmadığını dile getirmiştir. İstanbul Osmanlıcası olarak nitelediği mevcut dilin yapısında yapılacak değişikliğin topluma karşı çok daha tutarlı bir yaklaşım olacağını ve dilin de kendini bir bakıma revize etmiş olacağına inanmaktadır.

Elde bulunan lisandan yalnız aslen Türk lügati muhafaza etmek şartıyla diğerlerini silerek atmak lisanı bir kadid haline getirmek demek olup Lisan-ı Osmani'nin tamamen Türkileştilmesine taraftar olanlarının bu derece iltizam-ı ifrat edeceklerine ihtimal verilemez. Yalnız arzulanan şimdiye kadar alınmış kelimelerden bir kısmının mesela müradifleri Türkçede bulunabilecek olanların terkiyle bundan sonra alınacak olanların tercihen Türkçeden alınmasından ibarettir zannındayız. Müradileri Türkçede bulunabileceklerin terkiyle bunların yerine yeniden Türkçe kelimelerin alınmasında bir faide tasavvur edilemez.¹²⁹

¹²⁹ Halit Ziya Uşakizâde, *Servet-i Lehçe, Servet-i fümûn*, nu: 916, 4 Aralık 1324/1908, s.83-87

Türkçede karşılıkları olan Arapça ve Farsça kelimelerin lügatlardan dahi atılmasının dile yenilik kazandırma amacı doğrultusunda yapılsa bile bunun mevcut dile çok fazla bir etkisinin olmayacağını savunmakla birlikte sırf Türkçe diye Osmanlı veya Osmanlı öncesindeki Türklere mahsus kelimelerin tercihen kullanılmasının da mevcut dile çok faydalı olmayacağı kanaatindedir.

Köklerini asırlar öncesinde bulan bir milletin asırlar önce kullanmış olduğu kelimeleri, o yıllarda güncellemek için kullanmanın söz konusu yirminci yüzyılın başındaki Türkçeyele bağdaşamayacağını, söz konusu kelimelerin mevcut kavramlara karşılık gelemeyeceğini düşünen Halit Ziya, dilin sadeleşerek bütün bir topluma hitap edecek nitelikte bir boyuta gireceğini tahmin edememiştir.

Tabii burada şunu da ifade etmekte fayda var, Halit Ziya bu konuda basiretsiz demek istemiyoruz. Bu konuya dair etraflı bir tahlil etme sürecini, kendisi için yaratamamıştır diyebiliriz. Çünkü kendisi nesir alanında öne çıkmış ve eserlerini tahkiye/ hikâye etme boyutunda ortaya koymuş biri olarak Ziya Gökalp gibi Osmanlı Devleti'ne tarih odaklı bir bakış açısıyla araştırma fırsatını bulamamış olabilir. Bu konuda Ziya Gökalp'i ayıran husus belki çağdaşlarına nazaran bu özelliğidir.

Gelin görün ki dönemin birçok aydını, Halit Ziya gibi bütüncül bir tahlil neticesinde, Türk dilinin ihtiyacı olan sadeleşmeyi çok az kimse hissetmiş ve değişim için mücadeleye katılmaya tereddüt etmiş, savunucularını da eleştirmiştir. Zaman göstermiştir ki Halit Ziya'nın da belli bir dönem karşısında olduğu dil inşası, 1911'de bir manifesto ile yola çıkan Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canip ile başarıya ulaşmıştır.

3.2.6. Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)

Âkif'in Mısır'a gitmesiyle ilgili çeşitli yorumlar yapılmış; kimileri devrimlerden rahatsız olduğunu, kimileri de şapka giymek için gittiğini söylemiştir. Meselâ Hasan Âli Yücel, Âkif'i "İnkılap yürüyüşünün döküntüleri" arasında kalmakla niteler:

“İstiklâl mücadelesinden sonra Mehmet Âkif, cemiyette gördüğü değişmelere inanmadı ve inanmadığı için de uymadı. Beş-altı sene

memleketten uzak yaşamasının sebebi budur. Çünkü onun cemiyet telâkkisi geri idi. Hâlbuki kurtuluş zaferinden hızını alan inkılap duramazdı. Bir muharebede sıkı bir yürüyüş zarureti hâsıl olduğu zaman, bacaklarında kudret olmayanlar, döküntüler arasında kalırlar.” (Cündioğlu, 2010: 146).

Hasan Âli Yücel bunları söylerken Âkif'in kendini yenileyemediğini vurgulamaya çalışıyor. Nasıl yenilesin ki “Din” dogmatik değerler üzerinden kişilere yaşama biçimi kazandırır ve Âkif'in yaşama biçimi de inkılaplarla bir anda değişecek nitelikte değildir.

Agâh Sırrı Levend de benzer bir yorum yapacak ve şairin, “sosyal inkılapları kavrayabilecek bir ufuktan yoksun olduğunu” söyleyecektir:

“İstiklâl savaşına feragatli ve sadık bir vatanperver olarak katılan Âkif, mücadelenin ilk safhalarında önemli bir yer alacak, ilk Millet Meclisi'nde mebus sıfatıyla bulunacak kadar bu büyük hareketi takip etmiştir. Ancak birbirini takip eden sosyal inkılaplar, onun âleminin üstünden aşacak kadar ileri ve ona uzak idi. Bu his, yabancı diyarların elemine katlanmayı göze alacak derecede ona kuvvetli geldi.” (Cündioğlu, 2010: 146).

Agâh Sırrı Levend de toplumsal alanda yapılan inkılaplar üzerinden Âkif'e yüklenerek Âkif'in din merkezli yaşam biçimini eleştiriyor ve Âkif'in değerlerinin değişmesi hususundaki katıyetini, vatansızlığı göze alabilecek mahiyette olduğunu söylüyor.

Şükûfe Nihal ise ifadelerinde daha pervasız ve hiç kuşku yok ki çok daha insafsızdır: Onun nezdinde Âkif, hurafelere takılmış bir adamdır:

“Âkif'in Türk inkılabına tek bir hizmeti yoktur. O, bilakis, bizim kanımız pahasına yarattığımız inkılabın eserlerini beğenmeyerek bu toprakları bırakıp gitmiştir. Başından, yine bizim malımız olmadığı söylenen fesi çıkarıp yerine bir başka biçimde bir çuha parçası geçirmeyi bir din, bir ahlâk meselesi yaparak yurdunu, milletini bırakan, hurafelere takılmış bir adam...” (Cündioğlu, 2010: 146).

Atatürk'ün askerî dehası ve akıl merkezli inkılapları karşısında Âkif'in yaşam biçimini hurafelere vardırarak kadar ilkel buluyor.

Osman Yüksel Serdengeçti'nin Haşan Basri Çantay'dan naklen verdiği şu bilgiler ise çok daha acıdır:

“Çanakkale zaferinin yıldönümüdür... Bir tören yapılıyor... Çanakkale şehitleri anılacak... Zamanın meşhur zibidi şairi kürsüye geliyor: “Maalesef” diyor; “Çanakkale Şehitleri için güzel, şehitlerimizin şanına lâyık bir Türk şairi tarafından şiir yazılmadı. Çanakkale destanını yazan maalesef Türk değildir. Çaresiz Türk olmayan bir adamın şiirini okuyacağız” yavesini savuruyor, istemeye istemeye Âkif’in şiirini okuyor. Merhum bu hâdiseyi duyar. Çok, pek çok müteessir oluyor; o kadar ki koskoca adam bir çocuk gibi ağlıyor. Çanakkale şehitlerinden onu ayırmak, “Sen Türk değilsin!” demek... Tahkir etmek... Âkif’in en hassas yerine, en hassas teline dokunmak... Bu hareket ve hakaret, zamanın zamane şairi, devlet şairi, resmî şair tarafından yapılmış... (Bunu bana rahmetli Hasan Basri Çantay anlatmıştı.) Tam o sırada da gençliğinin kısım-ı âzamanını hamamda geçirmiş bir yazar, malum partinin resmî gazetesinde bir başmakale yazmış... Âkif’e, “Hadi git artık, sen kumda oyna!” demiş... Âkif bunu da okuyor... Ve artık Türkiye’de duramıyor.” (Cündioğlu, 2010: 148).

Bugün millî şair olarak nitelediğimiz Âkif için en acı olansa toplumu bütünleştirmek için yazdığı eserlerden ziyade ait olduğu etnik köken üzerinden kendisine saldırılmasıdır herhâlde.

İnsan toplumsal hayatta siyasi duruşunu genleri üzerinden mi yoksa inandığı ülkü üzerinden mi kazanır, bugün dahi tartışılan bir konudur ama tartışma Âkif gibi bir şair üzerinden yapılmamalıdır. Ülkenin en zor günlerinde insanları bir arada tutacak değerler üzerinden şiirler, yazılar yazmış, hepsi bir yana İstiklal Marşı’mızı bu kadar anlamlı yazmış birisi için bunların dile getirilmemesi gerekir.

Hayatta tipler ve karakterler vardır, malum olduğu üzere tipleri her yerde görmek mümkündür ama karakterleri nev-i şahsına münhasır kimseler olarak etrafınızda çok az görürüz. İşte kendi dönemi için Âkif’i de bu bapta bir karakter olarak değerlendirmek gerekir. Kendine özgü mizacının gereği içe dönük bir karakter olarak iyi bir gözlemci ve olayları derinlemesine inceleyerek analiz eden ve bunları gerek şiirsel gerekse atasözlerini aratmayacak mahiyette bir sonuca vardırıarak ifade etmeyi çok iyi yapan bir şahsiyettir.

Ömrünün sonuna kadar İslami yaşama biçimini muhafaza etmeye çalışmış ve Avrupai bir yaşam biçimine tercih etmişse de dönemin hareketli ve hararetili olayları karşısında kendisini bir lider olarak ifade ederek kitleleri peşinden getirecek kudreti haiz biri olamamıştır.

İmparatorluğun dağılma sürecinde toplumu bir arada tutacak olan ideoloji ve zihniyet birliği, umumiyetle “Osmanlılık”, “Türkçülük”, “İslamcılık; ümmetçilik” “Adem-i merkezîyetçilik” “Sosyalizm” ekseninde gelişmiştir. Bunların içerisinde İslamcılığı, Âkif, Cemalettin Efgani ve Muhammed Abduh’un etkisinde takip etmek suretiyle benimsemiştir diyebiliriz. Ama bunu bir lider olarak bir idealist olarak hiçbir surette bağırarak propagandaya dönüştürmemiştir. Aksine içselleştirerek yaşama biçimini mistik bir sürece taşımıştır. Böyle bir sürece taşınması kendi mizacı ve dönemin şartları ile alakalıdır.

Osmanlılık anlayışının tutmayışının temel sebeplerinden biri, Sırp ve Yunan isyanlarına bağlı yeni devletlerin kurulması, “İslamcılık” ümmetçilik ekseninde Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngilizlerin Safi Müslüman olarak Arapları biz Türklerin karşısına çıkarması Türkçülüğü bir ideoloji olarak toplumu bir çatı altında toplayıcı unsur olarak öne çıkarmıştır. Buna bağlı olarak savaşlar neticesinde inkılaplar hep bu doğrultuda yani millî olan ile modern olan buluşturmaya çalışarak yapılmıştır.

İşte bu noktada Âkif, inkılap adı altında Avrupalı adımlar karşısında İslam’ın esaslarının muhafaza edilerek bir gelişmenin yanında olmayı tercih etmiştir. Ancak beklentisi dışında gelişen bazı olaylar ki kısmen yukarıda bahsettik, Âkif’i içe dönük bir mizaçla İslam’ın esaslarını içselleştiren bir yaşantıya sevk etmiş.

Türk İnkılap Tarihi’nde Yusuf Hikmet Bayur’un hatıralarına istinaden Âkif’in 26 Eylül 1912 de *Sebilürreşad* Dergisi’nin 212. sayısında çıkmış bir yazısını örnek verdikten sonra, İstiklal Savaşı sırasında İslamcı-Türkçü olduğunu belirtmekte ve 1936 Mısır dönüşündeki duygu ve düşüncelerine yer verilmektedir (Bayur, 1983: 360-416).

Birçok insan Âkif’i İslamcı-Türkçü kelimeleri ile bağdaştırırsa da İslam’ı ve Türkçülüğü ideolojik bir doktrin olarak benimsemekten ziyade İslam’ı geleneğin koruyucu unsuru olarak Türkçülüğü ise dönemin şartları içinde toplumu bir arada tutacak bir dinamik unsur olarak görmüştür. Akabinde bunu ufuktaki bir hedef olarak hiçbir surette idealleştirmemiştir. Buna bağlı olarak bu iki unsuru siyasi ve ideolojik bir propaganda olarak ifade etmemiştir.

Nitekim İslamcılığın bir ideoloji olarak ne zaman ve kim tarafından başlatıldığı hâlihazırda tartışma konusudur. Tarık Zafer Tunaya¹³⁰İslamcılığın ikinci Meşrutiyet sonrasında bir ideolojik ifade olarak sunulduğunu söylerken Şerif Mardin¹³¹1870’lerden itibaren gelişen bir ideoloji olduğunu söyler. Bununla birlikte Mümtazer Türköne, bu tarihleri biraz daha ileriye götürerek ıslahat fermanından sonraki süreçte Namık Kemal’e kadar götürür.¹³²

Bir sonraki süreçte Batıdan gelen ideolojik düşünce yapısı ile geleneksel yerli İslami kaidelerin birleşmesi sonucunda İslamcılığın sistemleştirilmesi ile ideolojik bir mahiyet kazandığını ileri sürer.

Bütün bu yaklaşımlar ışığında diyebiliriz ki bütün samimi düşünürler de olduğu gibi Âkif’in de hayatında inişler çıkışlar olmuş ama hiçbir surette tavır ve duruşunu uç noktalara taşımamıştır. Arnavut kökenli olmanın getirdiği bir yaklaşım mıdır bilinmez ama Osmanlı çatısı altında tüm etnik unsurları bir çatı altında tutma çabasını “*Hakkın Sesleri*”adlı şiirinde ifade ediyor:

Hani milliyetin İslâm idi... kavmiyet ne!
Sarılp sımsıkı dursaydın a milliyetine...
“Arnavutluk” ne demek? Var mı şeriatıta yeri?
Küfür olur, başka değil, kavmini sürmek ileri.
Arabın Türke; Lazın Çerkeze yahut Kürde;
Acemin Çinliye rüçhanı varmış? Nerde!
Fikr-i kavmiyeti telin ediyor peygamber (Ersoy, 1987: 187).

Âkif, bunları ümmet anlayışı ile söylemiş. Kendi mensup olduğu milletin varlığını ancak ve ancak İslamiyet çatısı altında eriterek dönemin toplumsallaşma için girmiş olduğu süreçte, kendine yer bulmaya çalışmıştır. Arnavutluğunu inkâr edemediği gibi yeni bir oluşum karşısında kendini hemen Türkçü propagandaya dâhil edemez. Kaldı ki bu dizileri romantik bir şairin dilinde öğretici bir yaklaşımla, edebiyat malzemesi olarak romantik bir şekilde söylemiş.

¹³⁰ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Baha Matbaası, İst.,1962.

¹³¹ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 9. Baskı, İletişim Yay., İst.,1993.

¹³² Mümtazer Türköne, *İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yay., İst.,1991.

İdeolojiler fikir bazında mısralara döküldüğünde biraz daha edebî ve romantik bir boyuta girerek lirik bir boyuta geçer. Yukarıdaki dizelerde milliyet unsurları dile getirilmekle birlikte, kavmiyet ile milliyet arasında bir fark da yaratıyor. Bugünkü düşünce tarzı doğrultusunda, her ikisi arasında pek bir fark gözetilmeksizin biri diğerinin yerine kullanılabilir nitelikte olmakla birlikte, Âkif'in zihnindeki çağrışımı o yıllarda bir fark ortaya koymuştur.

Siz, ey bu yangını ihzâr eden beş altı sefil,
 Ki ettiniz bizi Hırvat'la Sırb'a karşı rezîl!
 Neden hükümete Kur'an'la bağlı Arnavud'u
 Ayırdınız da harâb ettiniz bütün yurdu?
 Nasılmış anlayınız kavmiyyet
 Ne yolda mahvoluyormuş bakın ki bir millet (Ersoy, 2010: 365).

Yine bu dizelerde de Âkif'in milletlere dönük ifadeleri üzerinden kanaatlerini görmek mümkün. Görüldüğü üzere kendi ait olduğu millet üzerinden, Osmanlılığı öne çıkarmak için dine dayalı bir yapının devamını yani ümmet anlayışını gerekçe göstermektedir. Kur'an ile Osmanlı'ya mensubiyeti olmasına rağmen milliyetçilik için Arnavutların bağımsızlığı Âkif'i psikolojik olarak çok ciddi bir sorgulama sürecine sevk etmiş ki millet ve din ilişkisini, kültürün rolünü toplumsal alandaki işlevlerini zaman zaman diğer şiirlerinde de görmek mümkündür.

Yükselerek kuş gibi Balkanlar'a
 Öyle satır at ki kuduz Bulgar'a
 Bir daha Osmanlı'ya güç sırtara
 Git de gel evladım uğurlar ola (Ersoy, 2010: 712).

Bu dörtlükte de Bulgarların 1840 sonrasındaki süreçte birçok defa devlete karşı isyan girişimi neticesinde toplum nezdinde birikmiş bir kinin Âkif tarafından dile getirildiğini görüyoruz. Osmanlı'nın son yıllarında azınlık unsurların merkezi otoriteye karşı isyan mahiyetinde her girişimleri, devletin asli unsuru olduğunu hatırlayan ve öne çıkan Türklerde, millî bir şuurlanmaya bağlı çok ciddi bir savunmaya dönüşmüştür. Bu savunma karşısında, devlete tabiyet hususunda Arnavut kimliği ile öne çıkmış olan Âkif dahi bu savunmanın bir destekçisi olmuştur. Milletleri ismen dile getirmesi ve bunu edebî bir formda sunması millî bir edebiyatın ama merkezinde Türk olan Türk edebiyatının bir döneminin hazırlayıcısı olmuştur.

3.2.7. Süleyman Nazif (1870-1927)

Süleyman Nazîf'in *Peyam*'da yayımlanan "Turan Yolcuları" başlıklı yazının içeriği o dönem için hayli dikkat çekicidir. II. Meşrûtiyet'le birlikte, Türk sanat ve edebiyat namına oluşan kamuoyunda, her geçen gün daha da geniş bir sahaya ulaşma aşamasında olan fikir akımlarından Turancılık hareketi ile ilgili, biraz ironik biraz alaylı bir üslûpla kaleme alınmış bir makale söz konusudur.

Süleymân Nazîf, söz konusu yazıyı, şu başlıkla "Bir âşinânın defterinden aynen naklediyorum" *Peyâm* okuyucularının dikkatine ve takibine sunarak Türk dilinin durumu ve geleceğine dair düşüncelerini uzun uzadıya yazmıştır:

"Siz aslınızı unutmuş derbeder adamlarsınız. Ben kaybettiğimiz eski âşinâları aramak ve bulmak için ta (Turan)dan bu diyâra kadar geldim. Câbecâ mamûreleri tahrîb ve harâbeleri imâr eden izlerinizi ta kîb ede ede geldim. Turan kendi evlâdım davet ediyor. Bu mahmur ve serin ufuklar yabancı, dalgaları birer beşik gibi efsâne-i esâtîri sallayan denizler yabancı, yeşil ormanlar, muhteşem köşkler yabancı, bin seneden beri ecdâdınızın ecsâ-dını bel' ve hazmeden bu topraklar yabancı, burası, buradaki her şey size yabancı. Sizin diyâr-ı ecdâdınız, sizin mebde' ve me'âdınız Turan'dır. Oraya gidin. Kûh-ı Kaf'ta saltanat kurmuş ulu hakanlarınızın bahçelerinde şarkılar okuyarak dolaşan peri kızları sizi bekliyor. (Turan nerededir?...) mi dediniz? Bunu coğrafyaya sormayın ki hiç bilmez. O, târihte yalnız ibhâm-âlûd bir kelimedir. Onu târih de bilmez. Buradaki alâikten tecerrüde ayağınıza demir bir çarık geçirin ve elinize yine demir bir asâ alarak şarka dâima şarka doğru yürüyün. Altın Ordu'nun doğduğu dağlar, Altın Ordu'nun geçtiği çöller, her ıssız yer Turan'a doğru bir merhaledir. Tam yedi sene yürüyeceksiniz... Kuşun kanadıyla, yılanın göbeğiyle geçemediği dağlar ve çöller, demir çarığınızı ve demir asanızı aşındıra aşındıra yürüyeceksiniz. Göller, denizler sizi durdurmasın. Dalgalarının çarptığı sahillerin birinde behemehâl Turan'ı bulacaksınız.¹³³

Süleyman Nazif'in bu satırları yayımlandığı yıllarda çok büyük yankı uyandırmıştır. Her geçen gün biraz daha güçlenen Türkçülük faaliyetleri kapsamında Turan ülküsü şair ve yazarların nezdinde bu gibi sorgulamalara sebep olurken halk da buna iştirak ederek gündelik hayatta söyleşi olarak konuşmaya başlamış ve muharebeler dönemi diyeceğimiz süreçte insanların cepheye koşması işten bile sayılmamış.

¹³³ Süleyman Nazif, "Turan Yolcuları", *Peyâm*, 18 Eylül 1335/1919, nu: 6, s.1-2

Aydın sınıfında dahi Türkçülüğe bu şekilde yer yer gösterilen alaycı ifadeler, halkın belli bir kesimini de Türkçülüğe daha çok sarılma duygusu ile galeyana getirmiştir. Millî duygular her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da alt tabakadan yukarıya doğru kısmî derecede de olsa zayıflamaktadır. Tabii bu noktada Millî Edebiyatçıların halkın alt tabakasında mı oldukları sorgulanabilir.

Bu aydınların öncelikli olarak millî bir uyanış aşamasında görmüş oldukları eğitim ve okuma edimi düşünüldüğünde, azınlıkta kalmakla birlikte duygu ve düşüncelerini belirledikleri kriterler doğrultusunda, sade bir dil ile yazdıkları metinleri, anlaşılır bir şekilde halkın alt tabakasına ulaştırmadaki başarıları unutulmamalıdır. Halk zaten özlemine duyduğu şeyleri su yüzüne çıkaracak bir hareket beklemektedir ki bunu da Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem ortaya koyarak başarıya taşımıştır.

“Lisanını seven bir Osmanlı Türk’ü hiç bir vakit havavât-ı terakki makamına “ilerleme adımları”nı is’ad edemez, böyle yaparsak lisanın kabilliyet ve letafetini elimizle mahvetmiş oluruz... Lisanı sadeleştirmek bizi yedi asır geriye ve dört beş bin kilometre uzağa atmaktadır. Niçin?... Eğer bu fedakârlık ırsî veya kısıbî ataletlerinin cezası olarak idrakin derakât-ı pestinde sürünen bazı avamı memnun etmek için ise günahdır. Havassın derece-i zevkini tenzil edeceklerine avamın dereke-i idrakini terfi etmeye çalışsınlar. Kavmiyyet mahabbetini şâyân-ı takdir bir derece-i ifrâta vardırın bazı zevatın teşkil ettikleri Türk Derneği’nden lisanımız faide-yab olur.¹³⁴

Görüldüğü üzere söz konusu sadeleştirmenin yürürlüğe girmesinin hiçbir faydasının olmayacağı, aksine mevcut dilin büsbütün mahvolacağını, hatta mevcut medeniyetin yedi asır eskiye döndürüleceği iddia ediliyor. Süleyman Nazif, dil ile toplumun yaşam biçimi arasında bir bağ kurarak sadeleştirmenin gereksizliğini ifade ettiği gibi avam olarak nitelenen kitlenin memnuniyeti için yapılması hâlinde de bir günah işlenmiş olacağını söylüyor.

Havas olarak belirtilen aydın ve entelektüel insanların dile ve edebiyata dair zevkinin bayağılaştırılmasındansa avam olarak nitelenen alt tabakanın, kırsal kesim insanının idrak etme yani anlama yetisinin geliştirilmesi gerektiğine inanıyor Süleyman Nazif. Ayrıca Türk Derneği etrafında toplanan kimselerin kavmiyet ile ilgili düşüncelerini abartmak

¹³⁴ Süleyman Nazif, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nu:43, 12 Temmuz 1909.

yerine, daha faydalı bir çalışma yapmış olacaklarına inanmaktadır. Yine Nazif, bir üst dil ile belli kitlelerin bazı değerleri koruyacağını da düşünüyor. Çünkü toplumda gözle görülür derecede kitleler arasında bilgi adına birikmiş kültür farkı vardır.

Ecdadımızın Asya-yı vustadan firar ederken kargaşalığa tesadüfle getiremedikleri kelimâtı bulmak bir hizmettir. Fakat bu kelimeleri yerleştirmek için bizim altı asırlık kedd-ı yemin ve hem de vefakarînimiz olan elfazı tensîkate uğratmak muvafık-ı insaf olamaz. Tekrar ederim ki biz bugün Buharalı değiliz ve olamayız. O maziyi iadeye çalışmak mühlik bir irticadır.¹³⁵

Yine ecdat olarak vurguladığı soydaşlarının bir zamanlar kullanmış olduğu kelimelerinin hatırlanması, su yüzüne çıkarılması dönemin kültür hayatına bir hizmet olarak değerlendirilebilir ancak söz konusu altı asır önce konuşulan kelimelerin tekrar mevcut hâldeki medeniyet dâhilinde konuşulmak suretiyle yerleştirilmeye çalışılması helak edici bir gericilik olarak değerlendiriliyor.

Hele Osmanlı Türkçesi'ni dünyanın en güzel ve mükemmel lisanları miyanında ı'sad için her biri müzeyyen bir kademe-i i'tila olan vasf-ı terkibilere böyle nâgehanî surette ilan-ı harb edileceği kimsenin aklına gelmezdi. Acem'in kabiliyyet-i ifadesini bi âheng-i rûh-nevaz ile Türk'ün kamus-ı beyanına ifaza eden bu terakib-i mübarekeyi... Bir şiddetü taasubla hudud-ı beyan haricine atmak gûnahtan daha nâ-makbul ve daha nâ-makul bir harekettir. Bu sırada Lisan-ı Osmaniye tehdid eden belalardan biri de arûz aleyhindeki temayülat-ı acibedir... Lisan yeni terkiplerin aheng-ı ma'na-tâbından mahrum etmek kadar muzır ve muhlik birşey olamaz. Şafakların elvan-ı mutahharasıyla gülşenlerin revayih-ı müzehheresi, kuşların esvat-ı şaikasıyla şahikaların miyah-ı velvele-sazı bir lisanın harîm-ı samimiyyetine şitab ederken menfezleri kapamak gûnahtır.¹³⁶

Hemen hemen aynı konu üzerinden terkiplerin Osmanlı Türkçesine nasıl bir katkı sağladığını ve ifade tarzı olarak cümleleri nasıl bir estetik yapıya soktuğunu dile getirdikten sonra söz konusu terkiplerin çıkarılması ile Osmanlı Türkçesinin nasıl bir çıkmaza gireceğini ve ifade tarzının kısırlaşacağını dile getiriyor. Bizim şahsi kanaatimiz şudur ki söz konusu dönemde, Divan edebiyatı geleneğini çok iyi bilen aydın ve yazarlar terkip ve tamlamalardan vazgeçmek istememişler. Dili sadeleştirmek

¹³⁵ Süleyman Nazif, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nu:43, 12 Temmuz 1909.

¹³⁶ Süleyman Nazif, *Bir Mesele-i Müebbede, Şehbal*, nu: 55, 15 Haziran 1328/1912

için ellerinde meziyet olarak görülen yeteneklerinin ellerinden alınmasını istememişler. Kendileri için değişim namına çaba göstermek zor gelmiş olabilir ama kendilerinden daha genç bir kuşak olarak Genç Kalemler'in temsilcileri, bunu göze alarak bu minval üzere yazmaya çalışmış ve de başarmışlardır.

3.2.8. Mehmet Fuad Köprülü (1890-1966)

Fuad Köprülü, bir edebiyat tarihçisi olarak 1890 yılında İstanbul'da doğmuş ve 1966 yılında yine İstanbul'da vefaat etmiştir. Vezir Köprülü ailesinin soyundan gelen bir ailenin çocuğu olarak çok kültürel bir ortamda büyümüş ve edebiyatla birlikte tarihçi kimliği ile de öne çıkmış biridir.

Burada uzun uzadıya Köprülü'nün hayatından değil de tezimizin konusu doğrultusunda Millî Edebiyat'ın karşısında duruşuyla bile onun varoluşuna sağlamış olduğu katkılara değineceğiz.

Fuad Köprülü, birçok yazısında dile getirdiği üzere *Servet-i Fünûn* mecmuasında da "Edebîyat-ı Millîye" adlı yazısında, her geçen gün dünyanın küçüldüğünden ve buna bağlı olarak devletlerarası ilişkilerin daha sıkılaştığı ve kökleştiği bir süreçte, millî olmanın zorluğunu dile getirmiş. Uluslararası etkileşimin dünyayı tek kültürlü bir yere götürdüğü bir dönemde "Millî Edebiyat" tan söz edilemeyeceğini ileri sürmüştür.

Yine *Servet-i Fünûn*'da yayımlanan Yeni Lisan başlıklı yazısında, Genç Kalemler olarak ortaya çıkan kimselerin Fikret gibi Cenap gibi kimselerin taklitçisi olduğunu ileri sürerek dilde sadeleşme düşüncesine ve Yeni Lisan anlayışına karşı çıkar:

"Fikrimde büyük bir kuvvetle teessüs eden bu kanaat Yeni Lisan'ın tarih-i ibdâ'ından beri altı yedi ay geçtiği hâlde maa-t-teessüf hâlâ değişmedi ve hâlâ Yeni Lisan'la yazılmış her yeni eseri okurken, Halid Ziya'nın Fikret'in Cenap'ın akislerini tabii daha bozuk bir ahenk ile duymak bed-bahtlığından kurtulamıyorum... Yeni bir lisan ve millî bir edebiyat vaz'ettiklerini büyük gürlütlerle her tarafa işâa ederek bizi, kozmopolitliğe, köhne-perestliğe itham eyleyen müceddidlerin [Yenilikçilerin] bu fena adem-i

muvafâkiyyetini memleketimin edebiyatı için pek şâyân-ı esef bulduğumu itiraftan çekinmem.¹³⁷

Köprülü, yine *Servet-i Funûn* mecmuasında yayımlanan “Halk ve Edebiyat” adlı yazısında, Genç Kalemler’in bir fikir olarak ileri sürdüğü “edebiyat cemiyetin ifadesidir” düşüncesine katılmamış buna farklı yaklaşımlarla yazılar yazmıştır. Nitekim Ali Canip ve Ömer Seyfettin’e yönelik hazırladığı bir yazısında söz konusu millî tabirinin ortaya konması hususunda, öncelikli olarak destanların düşünülebileceğini ancak destanların ortaya çıktığı devirlerde de millî gibi bir kavramın olmadığını dile getirmiştir.

Milletlerin her geçen gün biraz daha, etkileşime bağlı olarak iç içe geçmiş nitelikte olduğunu ve bu birbirine kaynaşmaya bağlı olarak hiçbir milleti bir diğerinden belli sınırlarla ayırmanın mümkün olmadığını söyledikten sonra Millî Edebiyat taraftarlarının kendilerine kadar edebiyatımızın bir Batı taklidinden ibaret olduğunu savunmalarına karşı gelmektedir:

“Büyük Fransız mütefekkeri “Ernest Renan” milletlerin bilhassa asr-ı hazırda pek ziyade çoğalan mübâdelât-ı fikriyyesinden bahsederken, Avrupa terakkiyât-ı fikriyyesini, yeşil ve pür-hayat dallarıyla, yapraklarıyla büyük bir ağaca benzetmişti. Filhakika “bu öyle bir ağaçtır ki her dal diğerinin hayatına iştirak eder, bu ağacın bir semere vermeyen, kuruyan dalları, kendi kendilerine, münzevi bir hâlde kalanlar ve asıl gusn ile münasebetten mahrum olanlardır.” Yalnız “Şem-i Pervane” den “Gül ü Bülbül” den bir nefha-ı milliyet duydukları için, bütün âsâr-ı cedîde-i edebiyemizi, bütün sanatkârlarımızı milliyetsizlikle, frenk mukallidliğiyle ithâm eden ve bunun izâlesi maksadıyla garb ile aramıza bir sedd-i Çin çekmek isteyen edebiyat-ı millîye taraftarları, Ernest Renan’ın bu muhakak mütâlâası karşısında biraz düşünmelidirler.” (*Servet-i Funûn*, 9 Mayıs 1327/1911: 54-58).

Hemen devamında Batı edebiyatından etkilenmenin kaçınılmaz olacağını vurgulamak için, millî bir edebiyat için bir ülkenin diğer ülkelerin edebiyatlarına kapılarını kapamaları gereksiz bulmuştur. Edebiyatın millî olması için mutlak olarak yerel ve şahsi olması gerekmez, diyerek mutlak noktaya farklı bir yön vererek milletlerin edebiyat namına dile getirecekleri her ne olursa olsun, birbirinden etkilenecek de kaleme

¹³⁷ Köprülüzade Mehmet Fuad, Yeni Lisan, *Servet-i Funûn*, nu:1082, 16 Şubat 1327, s.365-70.

alabileceklerini doğal bulmuştur. Özellikle Pertev Paşa'nın Roussou etkisini eserleri üzerinden dile getirerek örnelemiştir:

“Edebiyatımızın otuz kırk senedir, Fransız edebiyatımızdan mülhem olmasını, ibtidâ, Rousseauların, Fenelonların Lamartinelerin, Hugoların, Corneillelerin taht-ı te'sirinde bir mecra-ı tekâmül ta'kîb ederek sonra Fikret ve Halid Ziya nesliyle Natüralistlerin, Parnasyenlerin ve nesl-i hazırla da Nietzschehlerin, îbsenlerin, senbolistlerin taht-ı te'sirinde kalmasını miliyete münafi görenler, beşeriyetin mübadelât-ı fikriyesinden tegafül gösteriyorlar demektir. Halbuki ebediyat-ı hazıramız bütün mevcudiyetini o tesirâta medyundur, eğer Pertev Paşa, Jean jacgues Reuseau'dan mülhem olmasaydı hayat-ı manzumesini meydana getirebilir miydi?” (*Servet-i Fünûn*, 9 Mayıs 1327/1911: 54-58).

Daha sonra kendini haklı çıkarmak için Fransız edebiyatının da Avrupalı diğer devletlerin edebiyatlarından beslendiğini dile getirmiştir. Bir başka milletin edebiyatına kayıtsızlığın dünyanın gidişatına kapılarını kapamış olmanın hiç kimseyi millî yapamayacağını dile getiriyor:

“Filhakika Fransız edebiyat-ı hazırası bütün mütemeddin edebiyatların tesirâtı altında bulunuyor, fakat aynı zamanda şunu da düşünmeli ki asr-ı hazıranın en büyük mütefekkirleri bütün kâinat-ı tefekkür üzerinde icra-ı hükm eden nim-ma'bûdları az çok Fransız tesiri altında kalmışlardır.” (*Servet-i Fünûn*, 9 Mayıs 1327/1911: 54-58).

Yine aynı şekilde, büyük ve zengin olarak kabul edilen edebiyatların bile yabancı ya da dış diyebileceğimiz edebiyatlara kayıtsız kalamıyorsa kendini beslemek için her milletin edebiyatından besleniyorsa bizim kendi edebiyatımızın her hâlükârda yabancı edebiyatlardan beslenmesi ve kendisini yenilemesi gerekmektedir, diyerek düşüncesini biraz daha derinleştiriyor:

“Artık bütün bu tezahürat karşısında, en büyük, en zengin edebiyatların bile an'anât-ı kadimeleriyle iktifa edemedikleri görülürken, bizim fakir ve küçük edebiyatımızın Garb ile sair milel-i mütemeddine edebiyatlarıyla münasebetini kat'etmeye çalışmak, bütün manasıyla bir irticâ-ı ebedîdir. böyle bir hareket, garbın nesg-ı füyûzuyla canlanmaya başlayan ezhar-ı sanatımızı soldurup kurutmaktan başka hiçbir netice te'min etmez.” (*Servet-i Fünûn*, 9 Mayıs 1327/1911: 54-58).

Tevfik Fikret'in ve Halit Ziya'nın Fransız edebiyatından beslendiklerini ve niteliklerinin kaynağının bu nokta olduğunu belirttikten sonra, şahsi kanaatinin Avrupalı her milletin edebiyatından yararlanmak kaydıyla bizim edebiyatımızın, Türk edebiyatının ayrı bir ışık saçacağına inanmaktadır:

“Fikret ve Halid Ziya, yalnız Fransızlardan, Fransız âsâr-ı sanatından mülhem olmuşlardı. Ben, edebiyatımızın istikbali nokta-ı nazarından temenni ediyorum ki mensub olduğum nesl-i efradı yalnız bununla iktifa etmesinler, İngilizlerin, Almanların, Rusların, İskandinavlıların enfes sanatından da iktibas-ı tahassüsât ederek muhit-i sanatımızda bir fecr-i zihayat uyandırsınlar.” (*Servet-i Fünûn*, 9 Mayıs 1327/1911: 54-58).

Köprülüzâde, sadeleşme ve edebiyatın millî bir çizgide icra edilmesi hususunda, uzun süre Yeni Lisan'a ve Genç Kalemler'in dilde ve edebî sahada yapmak istediği birçok şeye kendince gerekçeler bularak direnç göstermiştir. Ancak Genç Kalemler'in edebî sahada ve toplumsal hayatta yapmak istediklerini yazılı olarak ortaya koyması, özellikle manifesto maddelerini destekleyici nitelikte eserlerin ortaya konması neticesinde kısmen de olsa yolun başındaki fikirlerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Çünkü programın uygulanırlığını görmüş olması onu bu konuda bir daha düşünmeye götürmüştür.

3.2.9. Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974)

Yakup Kadri Türk dilinin sadeleşmesine dair yazmış olduğu makaleler kendi dönemi için belki Yeni Lisan hareketi için en yapıcı yazılar olmuştur. Yeni Lisan ile ilgili düşünceleri, söz konusu dönemde birçok insanın endişelerini ve merakını temsil etmiş ve Yeni Lisan savunucularını çıkmış oldukları yolda farklı bakış açılarıyla karşı karşıya getirmiştir. Muhalefet namına da olsa yapmış olduğu samimi sorgulamalar, Yeni Lisancıların hedeflerine ulaşma aşamasında dikkat etmeleri gereken hususları da daha belirgin hale getirmiştir. Çünkü iyi ve samimi yapılmış her muhalefet, muhatabını mutlaka bir adım daha ileriye taşımıştır ki Yakup Kadri de yazılarında bunu çok nitelikli bir şekilde ortaya koymuştur.

“Ey görgüsüz çocuk ruhlu kimseler, yalnız bir şey var ki tabîki sizin için biraz güç olacak: “Yeni Fikir”i kalıplı bir fes gibi başa giymek kolay, “Yeni Hayat”ı elange bir elbise gibi sırta almak kolay, fakat “Yeni Lisan, Yeni

Lisan” sizin için muhakkak kullanması pek güç bir zînet olacaktır (Polat, 2005: 523-24).

Yakup Kadri öncelikli olarak dilde sadeleşme taraftarlarını küçümseyerek söz konusu yapmak istedikleri şeyin yani bildiri olarak dile getirilen kelime ve terkiplerin Türk dilinden arındırılmasının eski bir fesi çıkarıp yeni bir fesi takmak kadar kolay olmayacağını ve bunu yapmakla nasıl bir yola çıktıklarının farkında olunması gerektiğini dile getiriyor.

Dilinizi ırsî, kisbî bütün itiyatlarınızdan tecrit edeceksiniz, yeni lehçeniz olacak. Mesela “millet” kelimesi bilmem nasıl bir istihale ile “budun”a inkılâp edecek. “Yaşasın millet” diyemeyeceksiniz, “yaşasın budun” diyeceksiniz. Boğazınız uzun bir müddet uygur, turgur, gurgur ilh. misillu kelimelerin dikenleri ile yırtılacak. Filvaki onlar size diyecekler ki her gülün bir dikenini vardır. Fakat aldanmayınız efendiler. Bu gül değil kâmilin dikendir. İş bu kadarla kalsa iyi, fakat icabında dilinizi tersine de çevireceksiniz. Nazar-ı dikkat yerine dikkat gözü; nefha-i ümit yerine ümit üfürüğü; sadr-ı âzam yerine âzam sadr... ilh. demeye mecbur olacaksınız (Polat, 2005: 524).

Yeni Lisan hareketi ile birlikte karşılaşılabilecek güçlükleri dile getiren Yakup Kadri, yine Osmanlı öncesindeki Türk kültüründen alınması söz konusu kelimelerin yaratacağı sıkıntıyı ifade ediyor. Ayrıca Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin gündelik hayattaki kullanışlarında dimağlarda bıraktığı çağrışımın yerini neyle doldurmak gerekir diye sorarak terkiplerin Türkçe karşılıklarının yaratacağı şaşkınlığı belirtiyor. Şüphesiz Yakup Kadri, bugün dahi geçerli bir gerekçe ile kelimelerin anlam olarak çağrışımlarının toplumda değişmesi için bir-iki kuşak değişikliğine ihtiyaç vardır.

“Benim beynimi Arablar yoğurdu, rûhum bestesini Acemlerden aldı ve Bahr-i Sefid sahilleri gözlerine ferini ve Asya-yı Sugra tepeleri çehreme şeklini ve Rumeli, [..]. havaları cildime ciyâdetini verdi. Benim mevcûdiyetim işte bu müesserâtın ve bu ekâlimin mahsûlüdür; ben, bir Türk’üm, fakat böyle bir Türk’üm ve bu ananât üzerine milliyetperverim.” (Polat, 2005: 534)

Bu satırlar çok daha kapsayıcı ve Türk milletinin içinde bulunduğu durumu çok açık bir şekilde ortaya koyan gerçektir. İslam medeniyeti dairesine girdikten sonra Türkler, yaşam tarzını Arap kültürü doğrultusunda değiştirmiş ve cihannüma anlayışı doğrultusunda diyardan diyara at üstünde fetihten fetihe koşmaktan ziyade biraz daha

tevekkül odaklı bir yaşam biçimi geliştirmiştir. Buna bağlı olarak milletlerin yaşam biçimleri, duyuş ve düşünüş biçimini de etkilemiş, edebiyat namına ortaya konan eserler, dil olarak Arapça ve Farsça kelimelerden istifade edilerek ortaya konmuştur.

Lisanımızın hususiyetleri gidiyor, yani ruhumuzun hususiyetlerini kaybediyoruz. (...) Her kelimenin âmâk-ı mevcudiyetimizde na-kabil-i istihsal gönülleri vardır ve lisanların aldığı tarz ve eşkâl bizim halet-i hissiye ve fikriyemizin çizdiği hutut-ı tabiiye ve esasiyeye tâbi ve mutabıktır. Lisanımızın tebeddülü için lâzım değil mi ki biz değişelim. Senelerin, asırların bizde hâsıl ettiği tarz-ı tahassüs ve tefekkür değişsin (Polat, 2005: 524).

Lisan ve Edebiyat Muhiblerinden Biri, şeklinde bir imza ile kaleme alınan yazıda Yakup Kadri'ye çok daha net bir cevap verilmiştir:

“Evet, Edebiyât-ı Cedîde “rûhen” Türk değildir; Frenk’dir fakat “şeklen” Türk’tür, Türkçe bilen bir Frenk değildir. Peki üslûbu teşkil eden rûh ve fikir değil midir?... Diyeceksiniz, haşîn ve ateşîn duygular ateşîn ifâde olunur. İnce fikirler ince bir üslûb ile yazılır. O hâlde mâdem ki Edebiyât-ı Cedîde Garblıdır; bu hâl üslûba da tesîr etmiştir... Bu doğru! Fakat “üslûb” başka, “şîve” başkadır. “Üslûb” şahsîdir, bir adamın tarz-ı ifâdesidir. “Şîve” ise umûmîdir bir milletin ekseriyet-i münevveresinin tarz-ı tekellümüdür (Polat, 2005: 546).

Üslup ve şive karşılaştırması üzerinden verilen cevapta, bir ulus olarak Türk kimliği öne çıkarılarak Edebiyat-ı Cedide'nin tarzı üzerinden kendilerinin yapmak istediği sadeleşmeye haklı bir gerekçe sunulmuştur. Edebiyat-ı Cedide üyelerinin eserlerinde şahsi bir ifade tarzına dayalı, Batı fikirleri mevcutken kendileri millî duygularla millî bir ifade tarzı geliştirmek istediklerini ve bunu da sadeleştirilmiş bir Türk dili ile ortaya koyacakları millî bir edebiyatla yapacaklarını ileri sürüyor.

Yukarıdaki ifadeleri doğrultusunda varacağımız sonuç şudur ki Yakup Kadri de gelenekçi tavrın korunması taraftarı olarak sadeleşmeye karşı çıkmış ve ortaya çıkacak olan yeni dilin destekçisi olmaktan ziyade muhalifi olmuştur. Gerekçesi de içinde yaşanılan medeniyetin Türk kimliği üzerine kurulu olmasından ziyade Arap ve Fars kültürü üzerine kurulu olmasıdır. Bir yazar olarak da mevcut medeniyetten, yaşam biçiminden sıyrılmanın yolu olarak dili sadeleştirmek için konuşma dili ile yazı dili arasındaki farkı kapatmanın veya Arapça, Farsça terkip ve tamlamaların temizlenmesinin yetmeyeceğini savunmuştur.

Söz konusu dönemin yaşam biçimi, Arap kültürü ile asırlarca süregelen bir yaşam biçiminin neticesidir. Okunan kültür eserlerinin dimağlarda uyandırdığı çağrışımın belli bir dönemin yaşam biçimine odaklı değişmesi üzerinden konuya yaklaşan Yakup Kadri, söz konusu algının değişmesi için çok uzun bir evrenin gerektiğine inanmaktadır. Oysa Genç Kalemler olarak meydana çıkan avangart olarak niteleyeceğimiz Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp sadeleşme için başlamış olan oluşumu yazdıklarıyla desteklemiş ve hiçbir şey teoride kalmamıştır. Teorinin pratiğini uygulamanın kolaylığı ise Osmanlı coğrafyasındaki okuryazar kimselerin sayısının azlığıdır. Toplumun okuryazarlık için kültürel yoksunluğu ya da okuryazar kimselerin belli başlı büyük şehirlerde toplanmış olması, Genç Kalemler'in işini nispeten de olsa kolaylaştırmıştır.

3.3. MİLLÎ EDEBİYAT VE YENİ LİSAN İÇİN YAZAN BAZI YAZAR VE ŞAİRLER

Millî Edebiyat'ı savunarak onun kriterleri doğrultusunda yazı yazan şair ve yazarlar, aslında bu tezin de hazırlanma sürecinde Millî Edebiyat'ın hazırlanma gerekçelerini dile getiren birçok nedeni, tarihsel anlamda ve yaşadığı dönemde çok daha bilinçle duymuş ve savunuculuğunu yapmıştır.

Bu tamamen dönemin şartları doğrultusunda gelişen bir durum olarak kökünü 19. yüzyılın başlarında bulan bir hareket olmuştur. Bu tarihsel süreç içinde Türk dilinin gelişimine dair o kadar çok tartışma olmuştur ki bu tartışmaların hepsi 1911 yılında su yüzüne çıkarak somutlaşan Millî Edebiyat'ın yığınla ürünler vermeye başladığı bir dönemi de başlatmıştır.

Belli başlı ve daha öncekilerden farklı kimseleri bu başlık altında dile getirmeye çalışırken öncelikli tercihimiz, hakikaten Türk dilini, kendileri için olsun yaşadığı dönem için olsun ya da kendilerinden sonraki dönem insanların kullanacağı bir dil kisvesinde düşünerek onunla ilgili teori oluşturan ve dil üzerine düşünen kimselerden seçtik.

Özellikle İstanbul Türkçesi gibi bir tabire vesile olan ve Türk dilini tarihsel gelişimi doğrultusunda en iyi bilenlerden biri olan Yahya Kemal, Türkçülüğün sistem babası

olarak bilinen Ziya Gökalp'i bu başlık altında belli başlı katkıları doğrultusunda dile getireceğiz.

Bu isimleri çoğaltmak mümkün ama biz sadece dile getirmek istediğimiz hususları bu iki aydın üzerinden vermekle birlikte Celal Sahir Erozan'ın konuya dair yazılarını da dikkate alarak vermemizin yeterli olacağını düşündük.

Tabii bu üç aydının kendi dönemlerinde dile getirdiklerinden ibaret değil Millî Edebiyat ve tartışması. Bu tartışma, Millî Edebiyat için verilen ürünlerin yanı sıra, 1938'e kadar devam etmiştir. Şöyle ki Turan Karataş'ın Millî Edebiyat'ın yüzüncü yılına istinaden yapılan çalıştayda dile getirdiği üzere 1938'de Nusret Safa Çoşkun'un Millî Edebiyat adına sorduğu 8 soruya¹³⁸ cevap aranması, o yıllarda öztürkçecilik için yaşanan tartışmalarla yeniden gündeme gelmiştir. Bu da gösteriyor ki Millî Edebiyat belli bir dönemi nitelese bunun köklerini 18. ve 19. yüzyıllarda farklı zaman ve mekânlarla birlikte farklı kişilerde bulmak mümkün olduğu gibi söz konusu süreci 1940'lı yıllara kadar taşımak mümkündür.

1940 sonrasında da Millî Edebiyat için hiçbir şey kaleme alınmamıştır ya da edebiyatın birçok türünde bu husus dile getirilmemiştir diyemeyiz. Memleket Edebiyatı, gibi farklı ifadeler üzerinden varlığını kısmen de olsa daha güncel bir Türkçe üzerinden varlığını sürdürmüştür diyebiliriz. Ancak bu tarihten sonraki isimlendirmeler bir başka çalışmanın konusu olacaktır.

3.3.1. Yahya Kemal ve “Beyaz Lisan”

Yahya Kemal'in biyografisinden ziyade, Türk diline katkısı ve Türk şiirine kazandırdığı estetik yapılarla öne çıkmış biridir. Türk dilini tarihî gelişimi üzerinden takip ederek yaşadığı yıllarda Türk dilinde yapılması gereken hususları, dil odaklı felsefi sorgulamaları ile ortaya koymuştur. Batı medeniyetini Paris'te geçirdiği yıllarda tanıma fırsatı bulmuş

¹³⁸ Şu sorulara cevap aranmıştır: Millî edebiyat nedir? Edebiyatı millî ve gayr-ı millî diye ikiye ayırabilir miyiz? Millî edebiyatın vasıfları nelerdir? Hangi şartlar altında millî edebiyat doğabilir? Millî edebiyat mı vardır, milliyetpervere edebiyat mı? Bugüne kadar gelen edebiyatımızın bir kısmına millî bir kısma da gayr-ı millî diyebilir miyiz? Millî şair kimdir? Biz nasıl millî bir edebiyat yaratabiliriz?

ve geniş çaplı okumaları neticesinde Türk şiirinde ve Türk dilinde eksikleri tespit etmiş buna bağlı olarak yapılması gerekenleri nazari olarak ifade etmiştir.

“Estetikte, bilhassa lisan estetiğinde süslü ve boyalı Acem bediiyatından sobre ve beyaz olan lisana döneceğiz. Acemin teşbihli ve istiâreli sanatından Yunanın sağlam ve oturaklı cümlesine geçeceğiz. O zamanki müşahedelerimiz de millette bu istidadın bulunduğunu gösteriyordu. Nitekim Türk mimarisi böyledir. Onda Yunan çeşnisi vardır. Mimarimizdeki asillik ve basitlik gibi; süsten, çok boyalı cümleden, sağlam cümleye geçeceğiz.” (Yücel, 1957: 256).

Yahya Kemal bu sözleri 600 yıllık imparatorluğun kültür ve medeniyetini şekillendiren Divan edebiyatının gelmiş olduğu son nokta üzerinden ve Türk dilinin tam anlamıyla neye ihtiyacı var bunu dile getirerek Millî edebiyatı desteklediğini söyleyebiliriz. Yahya Kemal bu satırları, Paris dönüşü 1912 yılında söylemiş olsa da Türk dilinin ihtiyacı olduğu durululuğu saflığı, sadeliği 1905 ve 1906 yıllarında Paris'teyken şiir üzerine yaptığı sorgulamalar esnasında da dile getirmiştir.

“... millî bir Almanca gibi, millî bir Fransızca gibi, millî birçok lisanlar gibi, bir de merhale merhale millîleşen Türkçe var. İnkılab-ı Kebîrin Şark'ta Tanzimat muanven safhasında, birçok millîyeden gibi bir de Osmanlı milleti ve Osmanlıca belirdi. Osmanlı kelimesinin idârî, siyâsî, içtimâî safhalarda manasızlığını iddia edenler, lisan bahsindeki ifâdesini inkâr edebilirler mi?” (Kemal, 2017: 86).

Yahya Kemal'in kimi kaynaklarda imzasız olarak belirtilen bu yazısı, *Peyâm-ı Edebî*'de 3 Mart 1330/1914'de yayımlanmıştır. Hemen yukarıdaki paragrafta da görüleceği üzere Yahya Kemal, Türk dilinin gelişimini Almanca ve Fransızca üzerinden bir benzetme ile gerek gelişmesi gerekse sadeleşmesi açısından kademeli bir yol izlediğine değinmiştir.

Bu kademeli yolun temelini, II. Mahmud'un toplumsal alanda yapmaya başladığı değişikliklerden öncelikli olarak eğitim kurumlardan başlatmak işten bile değil. Çünkü Sırpların isyanından sonra Yunalıların bağımsızlığı toplumsal olarak bir düşünce sürecini de başlatmış, toplumsal dönüşüme eşlik edercesine, Türkler kendi kimliklerini tekrar hatırlayarak bir milleti millet yapan en temel öğeye, yani kendi dillerine yönelmiş, Arapça ile Farsça terkiplerden ve gramer kurallarından kurtulmanın yollarını aramışlardır.

Tabii bu duyarlılık yani Türk dilinin doğrudan terkiplerden arındırılma konusu, Tanzimat'ın ilk yıllarında duyumsanmış bir konu değildir. Toplumun eğitilmesine dair etılan her adım ve edebiyat için ortaya çıkarılan eserler, Türk dilinin içinde bulunduğu sıkıntıyı zamanla su yüzüne çıkarmıştır.

“Tanzimat’a kadar ne kendinin, ne de vatanının adını bilen bir millet, Tanzimat’dan sonra kendini vatanında aramağa koyuldu. Vâkiâ henüz bu toprağın Türkçe bir adı yok. Bazılarımız vatanın adını bile tercüme ederek Türkiye bazılarımız da an’ane-perestâne, mürekkep bir isimle Memâlik-i Osmâniyye diyoruz. Bir zaman Asya yaylalarında dolaşan adsız Türk atlıları gibi, burada hâlâ adsız yaşayan yahut da hâlâ adını tâyin edemeyen bir millet yaşıyor. Bu şâyân-ı dikkat bir hâdisedir. Lâkin yine şâyân-ı dikkattir ki bunlara dikkat ettiğimiz bir devirde yaşıyoruz. Tanzimat, Şark’ın bu muhyî-i inkılâbı bizi bu intibah merhalesine kadar sevk etti. Bu millî intibâhın büyük burhânı kırk seneden beri, her sene biraz daha Türkleşen lisandır.” (Kemal, 2017: 86).

Yahya Kemal bu ifadeleriyle vatan kavramını sorgulayan bir milletin Tanzimatla birlikte girmiş olduğu uyanış devresinde, kendi kimliğine ulaştığını söylüyor. Tanzimat ve Balta Limanı Sözleşmeleri gibi devlet politikaları, Osmanlı toplumu içerisinde kendisinden esirgenen haklarla kendi kimliğini sorgulamaya başlayan Türkler, öncelikli olarak dillerine yani Türk diline daha çok değer vermeye başlamışlardır. Çünkü dil her toplum için eğitimle birlikte değişimin, dönüşümün ve varoluşun kaynağıdır.

“Halk kendi ikliminin lisânını söyler. Bugünkü âlemşümûl Fransız lisânının menba-ı evveli, en iyi Fransızca’yı, Seine nehrine şehrin süprütüsünü döken insanların söylediğini iddia ettiği devirden sonra Fransızlar mükemmel bir lisan sâhibi oldular. Bununla beraber Fransızlar, İnkılâb-ı Kebire kadar, millî lâkin kibar bir lisan sâhibi idiler.” (Kemal, 2017: 87).

Fransızların mükemmel bir dil sahibi oluşunun arkasında, gerçek Fransızcanın Fransız toplumunu oluşturan tabakalardan alt tabakanın kounuştuğunu kabul etmesinin yattığını söyleyen Yahya Kemal, Fransızların zaten kibar bir dil sahibi olduğunu ama mükemmelliğini alt tabakaya borçlu olduğunu söylüyor. Tabii bu tartışılır bir durum ama kendisi burada dillerin özünü toplumun ücra köşelerinde koruduğunu hatırlatıyor.

“Her halk kendi ikliminin lisanını söyler. Seksen sene evvel Şark’ta, halka rağmen yapılan bir inkılaptan sonra halkın şiyemesi, sadaları, akl-ı selimi, lügatı, sarfı, nahvi, bir kuvve-i gaalibedir. Ankaa-yı suhani ancak Fârisi’den,

Arabîden iki Şehbal ile kanatlandırılan nesli, Namık Kemal Bey daha bir devir evvel mustalah buluyordu. Ondan on sene sonra başka bir nesil, Cezmi'de üslubu pür-tumturak, Acem ahenginde aklı-ı selimi muharriş buldu. Biz bugün yirmi sene evvelki nesirdeki cümleleri yabancı gözlerle okuyoruz. Ecfân-ı hun-çegân terkiibini kâğıt üzerine koymaktan çekiniyoruz. Dîde-i hûnîn şöyle dursun, dîde, hûn, sirişk, dümû kelimeleri yerine göz, kan, gözyaşı, diyebiliyoruz. Daha bir devir evvel pek munis görünen tetâbu-ı izâfat gözden düştü. Sarfda türk kelimelerini, nahivde Türk tavırlarını, şivede Türk ağızlarını arıyoruz... Havâsın zevkine, avâmın kayıtsızlığına rağmen, hâsıl olan bu tekâmülün esrârengiz sâikı acaba nedir?" (Kemal, 2017: 87).

Yaklaşık olarak son kırk yıllık süre zarfı içinde (1870-1914), insanların Türk diline ayrı bir ilgi göstererek Türk toplumu kendi kimliğini, kendi iklimini hatırladı diyerek Türk dili üzerinden de bir millileşmenin olduğunu öne çıkarıyor. Yukarıda da değindiğimiz üzere dil bir milleti millet yapan en temel unsurdur. Bu unsurun içindeki yabancı kural ve kaidelerle birlikte, yabancı kelimelerin çokluğu dili de milleti de özünden uzaklaştıran bir durumdur. Her şeye rağmen toplumun elit tabakasının zevkine, alt tabakanın kayıtsızlığına rağmen Türk dilinin son yıllardaki sadeleşmesinin arkasındaki kaynak nedir diye sorgulayan Yahya Kemal, Arapça ve Farsçadan her geçen gün daha da uzaklaşan Türk dilinin kendi kimliğine kavuştuğunu, olgunlaştığını ifade ediyor.

"O kadar müstamel bahr artık çirkin bir kelime oluverdi. Gözümüze çirkin görünüyor. Denizi deniz kelimesiyle; ebri, sehâbı bulut kelimesiyle; tûğı, seyfi, şemşîri, kılıç kelimesiyle; ruhu yanak kelimesiyle; baranı yağmur, sefineyi, keştîyi gemi, sâikayı yıldırım, bârikayı şimşek kelimeleriyle hissedebiliyoruz. Hâsıl olan bu esrârengiz tasfiye kim bilir bundan devir sonra daha ne neticeler verecek! Bir devir sonra yetişecek eserlerimiz, bugünkü Arabî izâfetler gibi, terkîb-i tavsîfi ve vasf-ı terkiibilerden kaçını istîtnâl edebilecekler. Evet, gayr-ı kaabil-i inkârdır ki Türkçe teşekkül devrinde bulunuyor." (Kemal, 2017: 88).

Arapça ve Farsça kökenli kelimelere birer birer Türkçe kelimeler bularak Türk dilinin gelişim aşamasında olduğunu vurgulayan Yahya Kemal, sonraki kuşakların ortaya koyacağı eserlerdeki Türkçeyi de merak etmiyor değil. Millî Edebiyat'ın bir bildiriyle Türk dili üzerinden yapmak istediklerini duyurduktan sonra, 3 yıllık bir süre sonrasında Yahya Kemal böyle bir merak içindeyse Millî Edebiyat tam anlamıyla herkes tarafından benimsenmiş değildir. Taraftarı olduğu kadar bildirideki kriterlere karşı olanlar da vardır. Onlara da ayrıca değinilecektir.

“Bâzıları bu hâdiseyi, bir ba’sü ba’de’l-mevt zannediyorlar. Bu tekâmülü tahriş edecek bin sene evveline kürek çekiliyor, henüz gözlerimiz şakaklarımıza doğru çekilmiş dururken konuştuğumuz lisanda iptidâi bir nesir yazıyor, mahfillerde Asya’nın mensî figaaniyle hutbeler bile okuyorlar. Bu harekete kapılanlar lisanımıza bir sürü yeni kelimeler soktular. O kadar ki, millet, hürriyet, meclis, vatan kelimeleri gibi ebediyyen benimsediğimiz kelimâtın bile mukaabilierini kullanıyorlar. Hattâ birkaçı her Osmanlı kelimesine mukaabil bir Çağatay kelimesini istîmâli de kâfi bulmuyor; Türkçeyi iştikak itibariyle de birbirine bağlı kelimelerden müteşekkil bir şebeke yapmağa kadar varıyor. Menşelere kadar çıkmak için akıntıya kürek çeken bu zümreden Türkçeye belki birçok kelimeler yâdigâr kalır. Nitekim Arap’la, Acemle bin seneden beri olan temâsımız neticesi olarak onlardan da yığın yığın kelime muhafaza edeceğiz.” (Kemal, 2017: 89).

Yahya Kemal, yukarıdaki paragrafta, dildeki değişimi çok daha somut örneklerle açıklarken gerek toplumsal hayattaki gerekse dildeki millîleşmeyi öne çıkaran avangart yani öncü kimselerin, dildeki dönüşümü o kadar de eski tarihe dayandırmasının yani Türk dilinin lehçesi konumunda olan Çağataycadan ve diğer lehçelerden kelimeler alınmasının gereksizliğine de değiniyor.

“Herhâlde Türkçe kendi başına teşekkül edecek. Her halk kendi ikliminin lisanını söyler. Şark Türkleri de ancak kendi ikliminin lisânını söyleyecek. Eskiler yalnız Arabî ve Fârisî’den istiâneyi akide edindiler, yeniler de tamâmiyle Çağatayca’ya rücû’u istiyorlar. Şüphesiz Tanzimat, milleti akl-ı selime doğru sevkeden bir hâdisedir. Lisanların hayâtı da ancak akl-ı selimle kaabildir.” (Kemal, 2017: 89).

Yahya Kemal, bu son paragrafında Tanzimat’ın Türk toplumunu kendine getiren bir hadise olduğunu ve Türk dilinin de kendi yolunu bulacağını söylerken Çağataycaya dönme çabasını kendi dönemindeki aydınların üstlendiğini söylüyor. Eskilerinse, edebiyat namına olsun duygu ve düşüncelerini ortaya koymak için olsun, Türk dilinde Arapçadan ve Farsçadan yararlanma yoluna gittiklerini söyleyerek bir kıyaslama yapmıştır.

Bu kıyaslama üzerinden de diyebiliriz ki, Millî Edebiyat yeni aydınlarla birlikte köklerini Türk milletinin tarihinde bulmaya çalışmıştır. Bağımsızlık yolundaki her milletin izelediği yol dil, tarih, dine dayalı ahlaki yaşam biçimi ve ekonomik bağımsızlık gibi kaideler olmuştur. Bu bakımdan Millî Edebiyatçılar, dille birlikte söz konusu dönem insanlarına, Osmanlı bünyesindeki Türklere, aynı zamanda bir Türk tarihi bilinci kazandırmaya çalışmışlardır.

3.3.2. Ziya Gökalp ve “Türklüğün Başına Gelenler”

Tezimizin hareket noktası olacak nitelikte bir konuma sahip olan Ziya Gökalp ve ortaya koymuş olduğu düşünceleri, bu başlık altında uzun uzadıya tartışacak değiliz. Bununla birlikte, herkes tarafından “Türkçülüğün sistem babası ya da Atatürk’ün fikir babası” gibi niteliklemlerle anılan Gökalp’i, kendisine kadar olan süreçte neler meşgul etmiş, neleri okumuş olabilir de Osmanlı’nın son dönemlerinde asıl ihtiyaç duyulan fikir hareketi Türkçülüğü, nasıl öne çıkarmış bunları sorguladığımızda onu daha iyi anlamış olacağız. Bunları kısmen dile getirerek Millî Edebiyat üzerindeki rolünü daha iyi göreceğiz.

Diyarbakır’da doğmuş ve nitelikli bir kültür ortamında büyümüş biri olarak okuduğu kaynaklar ve hoca olarak derslerini takip ettiği kimselerin ona kazandırdığı kültürel bilgiler, onu hayata karşı daima samimi bir sorulamaya götürmüştür.

Toplumumuzdaki yerleşik yargı üzerinden konuşacak olursak Türkçülük, Ziya Gökalp ile birlikte siyasi bir forma girerek somutlaşmış ve Cumhuriyet sonrasında kısmî değişim ve dönüşümlerle günümüze kadar siyasi bir boyuta ulaşmıştır. Genel olarak bilindiği gibi her şey Ziya Gökalp’le başlamıyor ama her şey Ziya Gökalp’in Türkçülüğü dil üzerinden ve Türklerin sosyal yapıları üzerinden ortaya çıkardığı bir kompozisyon bütünlüğü ile şekillendirmesiyle somutlaşmaya başlıyor.

Sosyal ve siyasi olarak edebiyat tarihçiliğimiz açısından Gökalp’in Türkçülüğü, çok farklı perspektifte ele alınmaktadır. Parla, Gökalp’in Türkçülükle ilgili duruşunu, kültür esasına dayalı bir Türkçülük şeklinde ortaya koymakta ve milliyetçilik anlayışının doğrudan dil ve kültür (hars) milliyetçiliğine dayandığını ifade etmektedir (Parla, 1989: 43). İnsanları belli bir gruba ya da etnik sınıfa dâhil etme aşamasında medeniyet olarak din unsurundan ziyade insanları bir arada tutmaya yarayan dil ve kültürü öne çıkarması Gökalp’i, Kazan kökenli Tatar olarak bilinen Türçülerden nisbî olarak ayrıldığını göstermektedir.

Bununla birlikte Türk milliyetçiliğini özü itibarıyla Alman milliyetçiliğine benzer nitelikte kültür ve ırk üzerine kurulmuş ulus kavramı üzerine oturtularak geliştirilen bir kavram olduğu ileri sürülen görüşlerden biridir. Sezer’e göre, Almanların yaptığı gibi

Gökalp'in "millilik" ve "kültür" gibi terimleri kavramsal olarak birlikte kullanması, "millî kültür" kavramını yaratmış ve bunu Türkçülüğün temel unsuru olarak ileri sürmüştür (Sezer, 1988: 232).

Gökalp'in öncelikli olarak Osmanlı coğrafyasını, İstanbul ve dışında kalan yerler olarak ikiye bölmesi, İstanbul'da ikamet edenleri şehirlî; Anadolu insanını taşralı olarak dikkate alması, sosyolojik anlamda çok geniş bir açıdan baktığının göstergesidir. Kendisinin Diyarbakır/Çermik doğumlu olması içinden çıkıp geldiği Doğu Anadolu ile İstanbul'u samimi bir şekilde kıyaslamaya götürmüştür. Herkes kıyaslama yapabilir ama herkes bilgi ve kültürü dahilinde karşılaştıracak argüman bulur. Etnik unsurların isimlerini sayarak onlara atfedilen sıfatlara dair açıklamaları da İstanbul'un merkez olarak Anadolu'ya bakış açısıdır.

Süruî'nin Refî Âmedi'ye hitap ettiği "*Men ü tû her düne şehriyem ki men Türk u tû* mısrandan anlaşıldığı vecihle, şehri ne Türk ne Kürt ne Arap ne Arnavut'tur.

Bütün milliyetlere düşman bir heyet. Bu heyet Arap'ı beğenmez, Kürt'ü istihfaf eder (hafife alır), Laz'la eğlenir, Türk'ü tahkir ederdi (aşağılardı).

Ahmet Vefik Paşa'nın Müntehabât-ı Durûb-i Emsâl'ini açarsanız, bu kavmî isimlerden Türklere ait olanları naklediyorum:

"Türk atına binince bey oldum sanır."/ "Türk olana şehir içi zindan olur."/ "Türk pohpohu, Acem pehpehi sever."/ "Türk danişment (bilgili) olur, adam olmaz."/ "Türk ne bilir bayramı laklak içer ayranı."/ "Türkün akli sonradan gelir."/ Türk'e beylik vermişler, ibtidâ (önce) babasını öldürmüş."

Bu şehriilerin (şehirlilerin) tarih kitaplarında kavim isimleri daima etrâk-ı bî-idrâk (İdraksiz Türkler), ekrâd-ı bed-nihad (kötü huylu Kürtler) gibi tahkirli (aşağılayıcı) şekillerde yazılırdı (Gökalp, 2014: 39).

Gökalp'e göre, İstanbul'da oturan zümrenin nazarında, Anadolu'daki insanların özellikle Türklerin yeri bu sıfatlandırmalardan, çoğunlukla aşağılamalardan ibarettir. Sıfatlandırmalardaki aşağılamaya dair ithamlar, Türklerden başka milletlere ayrıcalık kazandırma amacından başka bir şey değildir. Nitekim hemen aşağıdaki alıntıda da görüleceği üzere Arapların ve Arnavutların milliyetçilik konusunda öncü oldukları ve

ayrılıkçı faaliyetlerini haklı çıkarmak adına Türkleri her açıdan suçlamaları gerektiğine inandıklarını görüyoruz.

Milliyet fikrini İslâm âlemine ilk ithal edenler Araplarla Arnavutlardır. Mısır'da Abdullah Nedim, Arap milliyetini, İstanbul'da Naim Bey Fraşeri Arnavut milliyetini diriltmeye çalışıyorlardı. Bir mefkûrenin (ülkûnün) kuvvetlenmesi için iki hissini yardımına ihtiyaç vardır. Bunlardan birisi millî muhabbettir (sevgidir) ki, millî mefharetlerle (övünçlere) halk ananelerinden doğar. İkincisi millî kindir ki, herhangi bir istibdada (baskıya) karşı gayz (öfke) ve adavet (kin) uyandırmakla hâsıl olur. Abdullah Nedim'le Naim Beyin her ikisi de bu millî kindi uyandırmak için Türk düşmanlığını tamime (genelleştirmeye) lüzum görmüşlerdi. Arabî Paşa'nın mürşidi olan Abdullah Nedim'in umdelerinden (ilkelerinden) biri ütrükü-ve'l-terk (Türk'ü terk edin) hitabıydı (Gökalp, 2014: 40).

Ziya Gökalp'in dikkat çekmek istediği nokta, bir milletin bir başka milleti, karşısına almadan bu topraklarda varlığını ortaya koyamayacağı düşüncesinin birçok etnik unsura, hareket kaynakçı oluşturmasıdır. Gayrimüslim azınlıklar da bağımsızlıkları için hemen yanibaşındaki Türkleri karşısına alarak onlarla kendilerini kıyaslayarak milliyetçi bir bakış açısıyla yollarını ayırma gereği duymuşlardır.

Fakat bilmelisiniz ki, bizim nazarımızda (bakışımızda) bir Abdülhamid istibdadı yok, bir Türk istibdadı vardır; bugünkü idareden mesul olan, doğrudan doğruya Türklerdir. Eğer bu zalim hükümete nihayet vermezseniz biz tüfeklerimizi sizi temsil eden şahsa değil, bizzat sizin göğsünüze çevireceğiz.”

O zamandan beri dikkat ettim. Arnavut gençleri Türklerin terakkiye (ilerlemeye) müstait (yetenekli) olmadığına, “Türklerle hayat ortaklığı ederlerse kendilerinin de muzmahil (çökmüş) olacağına dair mantıklar yürüterek milliyet hissini nefh ediyorlardı (üflüyorlardı). Bu telkinleri yalnız Arnavut gençlerine mahsus değildi. Arap ve Kürt gençlerine de bu düşünceyi telkine çalışıyorlar, hatta Türklerin cibilliyetsiz ve barbar olduğuna Türkleri bile inandırmaya gayret ediyorlardı. O vakit zaten Türk unvanını kabul eden bir fert yok gibiydi (Gökalp, 2014: 41).

Gökalp'in tanık olduğu hadise gösteriyor ki 19. yüzyılın son çeğreği, Osmanlı için bir yıkılış ve direniş mücadelesi içerisinde geçmiştir. Osmanlı gibi bir devlet için kuruluş aşamasında hoşgörü prensibi doğrultusunda kurmuş olduğu imparatorluğun kendi bünyesindeki etnik unsurların asırlar sonra düşmanlığı ile karşılaşması, dünyadaki milliyetçilik gerçeğinden başka bir şey değildir. Bir de bunların kendilerine düşman olarak doğrudan Türkleri göstermeleri, ister istemez Türkleri de bir tepkiye yöneltmiştir.

Bu tepki, savaşlar üzerinden geliştiği gibi Ziya Gökalp gibi aydınların öncülüğünde kültürel hayat üzerinden, daha somut haliyle dil ve edebiyat üzerinden de gelişmiştir.

İstanbullular kendilerine şehri (şehirli) namını veriyor, taşralılara ise coğrafi karabetine göre Arnavut, Arap, Kürt, Laz diyorlardı. Rumeli ahalisi umumiyetle Arnavut'tu, Karadeniz sahili yalnız Lazlarla, Şarkî (doğu) Anadolu yalnız Kürtlerle meskûn idi. Böyle bir coğrafi kavmiyet unvanı bulamayanlar da mefahirini (övünmesini) daha parlak gördüğü kavimlerden birine gönüllü yazılıyordu. Bu suretle aslen Türk olan pek çok genç Arnavutlukla, Araplıkla yahut Kürtlükle iftihar ediyorlardı. Türklükle mübahat eden (övünen) tek bir fert yoktu. Türk kelimesini ayıplı unvanlar gibi kimse üzerine almıyordu. Türk, Şarkî Anadolu'da Kızılbaş, İstanbul'da kaba ve köylü mânâlarıydı (Gökalp, 2014: 41).

Burada coğrafi konuma göre yaptığı etnik sınıflamada görüldüğü gibi Türkler çok küçük bir bölgede kalmış, İstanbul'daki durumu ise "kaba bir köylü" sıfatı ile anılır duruma gelmiş. İşte Türklüğün toplumsal hayattaki konumu bu haldeyken, Osmanlı'nın asıl kurucu unsuru olarak Türkleri, bilgi ve kültürleri doğrultusunda unutmayan Ziya Gökalp gibi aydınlar, dil ve edebiyat üzerinden çıktıkları yolda Türkçülüğü siyasi bir boyut için hazırlayıp millî bir edebiyat ortaya çıkarmışlardır.

Yine Gökalp'in aynı eserinde, Avrupalıların Osmanlı'ya bakarken doğrudan suçlu millet olarak Türkler gösterilmektedir. Türkler kendi millî kimliğini duyumsayıp varoluşunu haykırmadığı müddetçe bu ithamların altından kalkamayacağı ifade edilmiştir. Türklerin adına bir devlet var ve hükümetin yaptığı her hata, yolsuzluk Türklerle yakıştırılmaktadır. Bununla birlikte Türklüğünü haykıracak Türk de yoktur Gökalp'e göre.

Hâlbuki Türk kavmi "ben varım" diyemiyordu. Ortada tevcih olunan (yöneltilen) bir mesuliyet yükü vardı ki, onu kabul eden bir omuz yoktu. Türkler millî bir vazife deruhte etmemiş (yüklenmemiş) kendi başına fertlerden ibaretti. Millî bir vicdana, millî bir mefkûreye (ülküye) mâlik (sahip) olmayan bir kitleden ahlâk, hamiyet, fedakârlık beklemek abestir. İşte fitraten (yaratılışça) gayet necip olan Türklerin içtimaen (sosyal açıdan) bu derece tereddi etmeleri (yozlaşmaları) ancak "kendini tanımamak" ve "millî mesuliyetini bilmemek" hatalarından ileri geliyordu (Gökalp, 2014: 42).

Millî mesuliyeti bilmemek, evet belki bu cümle fert olarak birbirinden bağımsız bir halde yaşayan ve millî kimliklerine sahip çıkamayan Türklerin en büyük eksik noktalarıdır.

Millî bilinç adeta silinmiş ve bir hatırlatıcıya ihtiyaç vardı. İşte bu hatırlatma ihtiyacına cevap veren çalışmalar, Avrupa’da Türkoloji adına Türklerin dilleri ve tarihlerine ait ortaya konan eserlerin Ziya Gökalp gibi Mustafa Celaleddin Paşa gibi kimseler tarafından okunması ile devletin içinde bulunduğu siyasi çıkmaza bir çözüm olarak Türkçülüğün ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Tanzimat’ı bir yalan olarak dile getiren Gökalp, Osmanlı bünyesindeki diğer unsurların hiçbirinin bu yalana inanmadığını ve kendi eğitim kurumlarında kendi dillerini ve tarihlerini öğretmeye deva ettiklerini söylemekle birlikte Türklerin Tanzimat tuzağına düştüğünü söylüyor:

Bu Tanzimat tuzağına düşen yalnız Türkler oldu. Türkler lisanlarının hakikaten “üç dilden mürekkep Osmanlıca” olduğuna inanarak halk lügatiyle (kelimeleriyle) söylemeyi ve yazmayı bir irtica telakki ettiler (saydılar). Tanzimat ruhu, Meşrutiyet’le halka kullanmaya hazırlanmadığı bir hâkimiyeti verdiği hâlde pekâlâ kullandığı lisanını vermiyordu. Milliyetinden, millî tarihinden bahsetmeye tabî hiç tahammül edemeyecekti. Türk gençliği bir taraftan lisan ve edebiyat sadeleşmezse, millî bir mefkûre (ülkü) ruhlarda vecd ve fedakârlık uyandırmazsa, millî bir iktisat hayat mücadelesinde ıstıfayı (seçip ayıklanayı) temin etmezse Türklüğün ve aynı zamanda Osmanlılık ve İslâmlığın mahvolacağını anladı (Gökalp, 2014: 43).

Türklerin düşmüş olduğu tuzaktan kurtulmanın yolu öncelikli olarak millî ve sade bir dile, millî bir ülküye ve millî bir iktisada bağlanıyor. Millet duygusu etrafında gelişip büyümenin öncelikli yolu olarak dilin sadeleşmesi ve toplumsal sınıflamada en ücrda kalan Türklere ulaşılması isteniyor. Türkçülüğün bir ideal, bir ülkü olarak geniş kitleler tarafından benimsenmesi için öncelikli olarak bir araç, bir vasıta görevi de olan dilin sade olması öne çıkarılmıştır. Bu her ne kadar dönemin aydınları arasında fikir ayrılıklarına sebep olmuş olsa da dönemin Osmanlıca olarak nitelenen dili, Arapça ve Farsçadan arındırılarak geniş halk kitlelerine milliyet fikrini, Türkçülüğü ulaştırmak için bir araç görevi üstlenmiştir. O dönemin ağdalı edebiyat dilinden sıyrılıp toplumun en alt tabakasındaki avama hitaben sadeleştirilmiş bir dil olmasaydı, belki de Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu insanının tüm samimiyetiyle cepheye koşması beklenemezdi.

“Lisanımızı mâna itibariyle muasırılaştırmak, ıstılâh cihetiyle İslâmlaştırmak lâzım olduğu gibi sarf, nahiv, imlâ hususlarında Türkçeleştirmek de lâbüddür. Türkçede ıstılâhların gayri bütün kelimeler mümkünse Türkçe

olmalı yahut Türkçeleşmiş bulunmalı. Arapça, Acemce terkipler, cemiler, edatlar, sıygalar lisanımızdan çıkarılmalı. Mamafih, Türkçeleştirmeyi lugatlara hasretmek de doğru değildir. Mümkünse, bütün ıstılâhları da Türkçe kelimelerden yapmak daha iyidir. Fakat mümkün olmadığı takdirde ıstılâhlarımızın Fransızca, yahut Rusça olacağına Arapça ve Acemce olması daha hayırlıdır. Herhâlde, bütün Müslümanlar arasında olmasa bile, bütün Türkler arasında -lûgatlar gibi ıstılâhların da müşterek olması, yâni bütün Türklerin müşterek bir edebiyat ve ilim lisanına mâlik olması elzemdir. O hâlde, lisanımızı Türkçeleştirirken, tedricen bütün soydaşlarımızın anlayacağı umumî bir Türkçeye doğru gitmek lâzım geldiğini de unutmamalıyız. Fikrimizi hulâsa edelim: (Yeni mefhumlar) asrın, (ıstılâhlar) ümmetin, (lûgatler) milletin natıkasıdır (Timurtaş, 1965: 30).

Sadece bu ifadelerle bile Ziya Gökalp, Türkçülüğe dayalı millî bir edebiyatın nasıl olması gerektiğini ifade etmeye yetmiştir aslında. Üç maddelik bir manifesto niteliğinde ortaya koymuş olduğu şu kısacık yazı bile, Ziya Gökalp'in Türk dilini nasıl bir forma sokmak istediğinin, Türkçülüğü ifade etme aşamasında, Türk dilinin bir araç olarak nasıl bir forma girmesi gerektiğinin ispatıdır.

Türk dilinde değişmesi gereken yapı, herkese hitap eden, herkesin anlayabileceği bir dil yapısıdır. Dönemin söz konusu rahatsızlığı havas olarak nitelenen kitle ile avam arasındaki dil uyumsuzluğudur.

Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canip her şeyden önce dile getirdikleri manifesto niteliğindeki bildirim amacını, bu kapsamda düşünerek hazırlamışlar ki bu uzun süre kamuoyunu meşgul eden bir tartışmanın neticesinde ulaşılan bir bütünlüğe dönüşmüştür.

Millî lisanımızı vücuda getirmek için, Osmanlı lisanını- hiç yokmuş gibi- bir tarafa atarak, Halk edebiyatına temel vazifesini gören Türk dilini aynıyla kabul edip, İstanbul haklının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak.

Halk dilinde Türkçe müteradifi bulunan Arapça ve Farsça kelimeleri atmak, tamamıyla müteradif olmayıp küçük bir nüansa malik olanları dilimizde muhafaza etmek.

Halk diline geçip söyleniş ve mana bakımından galatât adını alan Arapça ve Farsça kelimelerin bozulmuş şekillerini Türkçe saymak ve imlalarını da yeni söylenişlerine uydurmak.

Yerlerine yeni kelimeler konulduğu için, fosil hâline gelen eski kelimeleri diriltmemeğe çalışmak.

Yeni terimler aranacağı zaman, ilkin, halk dilindeki kelimeler arasında aramak. Bulunmadığı takdirde, Türkçenin işlek edatlarıyla ve işlek terkip ve çekim usulleriyle yeni kelimeler yaratmak; buna da imkân bulunmadığı surette, Arapça ve farsça -terkipsiz olmak şartıyla- yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin hususi hallerini gösteren kelimelerle, tekniklere ait alet isimlerini yabancı dillerden aynen almak.

Türkçede Arap ve Fars dillerinin kapitülasyonları ilga olunarak, bu iki dilin ne sigaları, ne edatları, ne de terkipleri dilimize sokulmamak.

İstanbul Türkçesinin fonetiği, morfolojisi ve leksiki, yeni Türkçenin temeli olduğundan, başka Türk lehçelerinden ne kelime, ne siga, ne edat, ne de terkip kaideleri alınamaz. Yalnız mukayese yoluyla Türkçenin cümle yapısına ve hususi tâbirlerdeki şivesine nüfuz için, bu lehçelerin derin bir surette tetkikine ihtiyaç vardır.

Türk medeniyetinin tarihine dair eserler yazıldıkça, eski Türk müesseselerinin isimleri olmak dolayısıyla, çok eski Türkçe kelimeler yeni Türkçeye girecektir. Fakat bunlar terim olarak kalacaklarından, bunların hayata dönmesi, fosillerin dirilmesi mahiyetinde telâkki olunmamalıdır.

Kelimeler, delâlet ettikleri manaların tarifleri değil, işaretleridir. Kelimelerin manaları, köklerini bilmekle anlaşılmaz (Gökâl, 2017: 119-121).

Bu maddeler ışığında yapılması gerekenler ifade edildiği gibi bir dilin içinde bulunduğu problemler de dile getirilmiştir. Söz konusu dönem içerisinde gerek edebî gerekse ihtiyaç dâhilinde sözlü kültür ürünü ortaya koyan aydınların metinleri incelendiğinde, Türk dilinin nasıl bir deformasyona uğradığı görülecektir.

Toplumun büyük bir bölümünün okuryazar olmaması, bir kabahat olabilir ama okuryazar olup da kendini yazar ve şair olarak ifade eden aydınların yazdıklarını sadece bir avuç hasım ya da sevenlerine dönük yazması daha büyük bir ayıptır. Çünkü böyle bir tutum edebiyatı, edebiyat dilini şahsileştirerek dilin olanaklarını belli kalıplar dâhilinde kullanmak, sosyal bir kurum olmasına rağmen, dili çıkmaz sokaklara sokmuş ve onu konuşan toplumda birbirini anlamayan tabakalar (avam/havas), kullanılan dil üzerinden de ayrışmaya başlamıştır.

İslâm âleminin son ümidi olan Osmanlı Devleti'ni yüz seneden beri parçalayan manevi bir mikrop var. Bu mikrop şimdiye kadar Osmanlılığın düşmanı idi ve İslâmîyete büyük zararlar verdi. Fakat, bugün artık İslâmların lehine dönerek, yaptığı mazanatları telafi etmeğe çalışıyor. Bu mikrop, milliyet fikridir (Gökalp, 2007: 85).

Gökalp'in yukarıdaki düşüncelerini destekler nitelikteki bu düşünceleri de Türkçülüğe yaklaşımının niteliğini ortaya koymaya yetecek bir gerekçedir. 20. yüzyılın başlarında böyle bir idrak Gökalp'in tarihe nasıl bütünleyici bir bakış açısı ile yaklaştığını gösterdiği gibi söz konusu mazarata çare olarak da bir çözüm getirmesi onun kendi döneminin toplum bilimci olarak dehasını da ortaya koymaktadır.

Hiç şüphesiz eserlerinde çok fazla dipnot kullanmasa da Osmanlı'nın 19. yüzyılda geçirmiş olduğu sosyal buhranı çok geniş çaplı bir şekilde yaptığı okuma ve araştırmalarla tespit etmiş ve bir çözüm olarak Türkçülüğü hem edebî sahada hem de sosyal sahada bir ideale dönüştürmeye çalışmıştır.

Evet, Romanya'yı, Sırbistan'ı, Karadağ'ı, Yunanistan'ı, Bulgaristan'ı, Sisam ve Girit adalarını doğurarak, Osmanlılığı rub'ı asırda inkisamlara (çeyrek yüzyılda parçalara ayıran) uğratan ve en sonra Rumeli'nin elimizden çıkmasına sebebiyet veren, bu müthiş fikirdir. Bu fikir marazi bir mikrop değil, içtimai bir maya idi. Maateessüf bugüne kadar mahiyetini anlayamadık. Daima aleyhimizde lisanı, edebî, iktisadî, terbiyevî, nihayet siyasî ihtimarlara (mayalanmalar) yaptı. Biz bu hayati yaradılışları tanzimlerle, tesislerle, teşkillerle beyhude durdurmaya çalıştık. Bu asrın milliyetler asrı olduğunu hissedemedik. Bu içtimai kuvveti biraz da İslâmlığın, Osmanlılığın menfaatinde istihdam etmeyi hatırlayamadık. Ne ise, olan oldu. Milliyet fikri İslâmîyet aleyhinde ne yapmak mümkün ise yaptı. Artık bu silahı istimal etmenin sırası İslâm âlemine geldi (Gökalp, 2007: 85).

Hemen yukarıdaki satırlarda da görüleceği üzere, Gökalp Osmanlı'nın içinden geçmiş olduğu sosyal buhranın milliyetçilik esasına bağlı olduğunun fark edilememesini samimiyetle kabul etmiştir. Kendi dönemine kadar, hemen geride kalmış olan bir yüzyıl hakkında kendi ülkesinin geçirmiş olduğu süreci tahlil ederek bir çözüm üretmiş ve Türkçülüğü geç kalmış olmakla birlikte bir ideale dönüştürmenin gereğine inanmıştır. Dahası söz konusu 19. yüzyılda, İslamiyet'in milliyetçilik anlayışından çektiği sıkıntıyı dile getirerek ümmet anlayışının yıkılmış olduğunu ve millet esasına göre düyanın yeni bir oluşum sürecine girdiğini ifade ediyor.

Bu oluşum sürecinde milliyetçiliği İslamiyet'in kendi lehine kullanma sırasının geldiğini ifade ederek milliyetçilik gibi bir gerçek karşısında İslamî unsurlardan da vazgeçmek istemiyor. Bununla birlikte milliyetçiliğin gereğini yapmak için Türklüğü bir kavram olarak öne çıkarmak istiyor ve Tefvik Fikret'in yaklaşımı doğrultusunda, inanmanın bir ihtiyaç boyutu içerisinde, İslamî unsurlardan vazgeçmiyor. Bu konuda düşüncelerini açarak din, dil, tarih ve millet kavramları arasındaki bağı *Milliyet ve İslamiyet* başlığı altında şu şekilde ortaya koyuyor:

“Hristiyan kavimlerin ne suretle itilâ (ilerleme) ve istiklâl (bağımsızlık) yollarına gittiklerini gözlerimizle gördük. Bunlar iptida (başlangıçta) lisanlarını millileştirmekle işe başladılar, lisanî bir istiklâl, siyasî bir istiklâlin mukaddimesidir (girişidir). Bir kavim millî lisanını sevmeye, millî edebiyatını bu millî lisan üzerinde tesis etmeye başladığı anda necat (kurtuluş) vaadini almış demektir. Lisandan sonra tarih gelir. Bir kavim tarihinin en kadim (eski) menbalarına (kaynaklarına) ıkarak millî hayatının ilk inkişaf (gelişme) hamlelerini duyarsa kaybetmiş olduğu ruhu yeniden bulmuş olur. Tarihten aldığı feyizlere halkın derinliklerinden çıkardığı efsaneleri, menkıbeleri, me'süreleri (rivayetleri) ilâve ettikten sonra millî manevîyeti tamamıyla tesis eder (kurar). O zaman şiir ve sanatının mevzularını, istiarelerini (benzetmelerini), telmihlerini hep bu millî sânihalardan (dşnşlerden) iktibas ederek (alarak) edebiyat ve bediatına (estetieğine) şahsiyet (kişilik) verir. Bundan sonra da dinî terbiye ve iktisat gelir. Hr, millî bir terbiye evvelâ millî lisan ve tarihe, sonra da iktisadî istiklâl (bağımsızlık) esaslarına istinat eder (dayanır)” (Gökalp, 2014: 79).

Yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Gökalp, Osmanlı'nın kozmopolit yapısını çok iyi bilen biri olarak Avrupa'daki paralanmışlıklar üzerinden mevcut durumu, en iyi şekilde ileriye taşıyacak formül olarak Türklüğü, bir değer olarak dil ve kültür üzerine oturarak geniş kitleleri kucaklamayı ve devletin bekasını sağlamayı dşnmştir. Yusuf Akçura ve diğer Tatar Türkleri olarak bilinen Türkçü aydınlar arasında kısmî oranda ayrılıklar da olagelmıştir.

1800'l yılların sonlarına doğru, gerek Azerbaycan'da gerekse Rusya kendi bünyesindeki Türklere karşı çok ciddi bir Ruslaştırma politikası gütmüş, bunun tepkimesi olarak da Türkçülük, İslamiyet ekseninde siyasî bir hareket sahasına dnşmştir.

Bu siyasî hareket zeminini İstanbul'a gelen Yusuf Akçura gibi aydınlar geldikleri diyarları kapsayacak nitelikte bir Türkçü anlayışı, İstanbul'daki aydınlara kazandırmaya

çalışmışlardır. Ancak Gökalp'in bir toplum inşası için Durkheime'den edinmiş olduğu bilgiler doğrultusunda, Osmanlı'nın sınırları içerisinde oluşturmaya çalıştığı Türkçülük, Yusuf Akçura'nınkine nispeten farklılıklar içermektedir.

“Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Türkler, bir vakitler “millî gaflet” neticesi olarak “devlet”i “millet” tanıyorlardı. Hâlbuki “devlet” başka, “millet” yine başka bir şeydir.

(...)

Bir Osmanlı Devleti vardır. Bu devletin fertleri olan Anadolulular, İstanbullular halis Türk'türler. Osmanlı Devletindeki Türkler aralarındaki “lehçe” farkı için birbirlerini yabancı saymazlar. Anadolu'nun her vilâyetinde ayrı bir lehçe, ayrı bir şive vardır. Ama kimse “Kastamonu milleti, Konya milleti, Erzurum milleti, İstanbul milleti” demez. Hepsinin ilmî, edebî lisanı birdir.

Devlet içinde nasıl böyle bir “birlik” varsa dışında da vardır.

Türklerin muhtelif ülkeleri, muhtelif devletleri olabilir. Fakat lisanları, dinleri, milliyetleri birdir. “Turan” bir devlet değil harsî, millî bir vatandır. “Büyük Türklüğü Parçalayanlar Kimlerdir?” (Polat, 2016: 527).

Görüldüğü üzere Türkleri belli bir coğrafyaya dâhil etmemekle birlikte, konuşulan dilin bölgesel farklılıkları, lehçe ve şive gerekçesi ile açıklanmış ama bunların millet olarak bir farkının olmadığı, dilin cümle yapısı itibarıyla varlığını koruduğu ifade edilmiştir. Turan'ın bir devlet olmadığı, kültür odaklı bir bütünlük olduğu, öne çıkarılarak millî kimliğe dayalı bir vatan olduğu, dile getirilerek Gökalp'in kültürün birleştirici rolü üzerinden bir kimlik inşası içerisinde olduğu görülüyor. Nitekim bunun toplumsal hayattaki uygulayıcısı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ü göstermek mümkündür.

3.3.3. Aka Gündüz (1886-1958)

Aka Gündüz, edebiyatın birden çok türünde pek çok eser vermiştir (Doğan, 1989: V). Yazmaya olan merakını çok erken yaşlarda fark etmiş ve bu yönde kendini eğiterek geliştirmiştir. Tabii yazma hususunda onu harekete geçiren bazı etmenler, hatırası olarak ifade edilmiştir:

“On iki yaşına geldiğinde de Makedonya’da iki yaşındaki bir Bulgar kızım sever. Bu kızın onun üzerinde bir başka tesiri olun “Beni milliyetçi eden bu güzel Bulgar kızıdır. Ben onun sayesinde milliyetçi bir muharrir, has Türkçe yazmaya uğraşan bir insan oldum” diyen yazar, ona tesir eden bu küçük kızla olan bir hatırasını anlatır: Bir gün herkes çay kenarında toplanmış havaya bakıyordu. Sevgilimle beraber biz de gittik. Ne var? dedik. Gündüz havada bir yıldız görünüyor, dediler. Güzel Bulgar kızını ellerini çırpıp oh, oh; diye sevindi. Neye seviniyorsun, dedim?

—Ben mi, dedi. Ne zaman güpegündüz havada bir yıldız görünmüşse, çok sürmez Türklerin başına bir felaket gelir. Ona seviniyorum... O anda o yıldız bütün cüssesiyle, bütün ateşten savleti ile beynime indi ve o saniyeden itibaren Osmanlılıktan Türklüğe avdet ettim...” (Doğan, 1989: 8-9).

Çok erken yaşta millet kavramını, değer vermiş olduğu bir kız üzerinden öğrenmiş olması, Balkanlardaki kozmopolit yapı onu kendi kimliğine döndürmüş ve kendi ifadesiyle Osmanlılıktan sıyrılıp Türklüğünü bulmuştur. Balkanlardan çıkmış tarih sahnesinde her kim varsa hayata milliyetçi bir bakışla bakmıştır. Daha önceki sayfalarda da ifade ettiğimiz gibi söz konusu bölgenin millet olarak çok çeşitli bir yapıya sahip olması, bireylerin çok erken yaşta millet ve milliyet konusunda bilinçlenmesini hızlandırmıştır. Aka Gündüz de onlardan biridir.

Yine Doğan, Aka Gündüz’ün yukarıdaki olaydan çok etkilendiğini ve bulunduğu memleketi terk ettiğini ifade ettikten (Doğan, 1989: 8-9) sonra, Gündüz’ün yaşadıklarını Ömer Seyfettin’e anlatması neticesinde, Ömer Seyfettin’in yönlendirmesi ile Gündüz, başından geçenleri bir hikâye formunda yazıp *İrtika* gazetesine gönderir (Doğan, 1989: 8-9). Düz yazılarını hikâye olarak ortaya koymaya başlasa da ilerleyen yıllarda çok hacimli bir roman külliyatı ortaya koymuştur.

Bunun dışında ilk şiirlerini Edebiyat-ı Ceddecileri taklit ederek kaleme almış (Doğan, 1989: 9) ve yaşadıkları doğrultusunda, izlenimci bir bakış açısıyla gündelik hayatın sorunlarını şiirinin konusu yapmıştır.

1901’de *Mecmua-i Edebiyye*’de yayımlanan bir şiiriyle edebiyat dünyasına giren Aka Gündüz, sonraki yıllarda Selanik’te yayım hayatını sürdüren *Çocuk Bahçesi* (1903) ve *Genç Kalemler* (1911) adlı dergilerde, çeşitli yazılar yayımlatmış ve yazılarına

gösterilen ilgi doğrultusunda kendini yenileme gereği duyarak kendini daha istikrarlı bir sürece sevk etmiştir.

Nitekim Genç Kalemlere dâhil olduktan sonra daha sade bir dili tercih ederek Millî Edebiyatın teorisyeninden ziyade doğrudan pratikteki, uygulamadaki destekçisi olmuştur. Aka Gündüz, 1908'de Selanik'te haftalık yayımlanan *Kadın* gazetesinin idareciliği esnasında, Seniha Hikmet müstear ismiyle gündeme dair düz yazılarla birlikte şiirler yazmıştır.

Osmanlı son dönemlerini, hem dış güçlerle hem de içerdeki azınlık konumundaki kimselerle mücadele ederek geçirmiştir. Elbette ki bunun tarihi vesikalara yansımaları olduğu gibi dönemin hissiyat sahibi duyarlı yazarlarından biri olan Aka Gündüz gibi kimseler tarafından edebiyata da yansıtılmaları kaçınılmaz olmuştur.

Gündüz, 1918 yılında yayımlanan *Bozgun* adlı şiir kitabında, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)'nin olduğu yıllardaki insan manzaralarını şiirine yansıtmıştır. Sadece 93 Harbi mi, hayır. 19. yüzyılın sonlarında hiç beklenmedik bir şekilde Yunanlıların savaş sahnesinde yer alması, arkasından II. Meşrutiyet'in (1908) insanlarda uyandırdığı coşkusu ile karışmış Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı, Gündüz'ün kendisinde bıraktığı izlerle şiirine özellikle *Bozgun* adlı şiir kitabına yansımıştır.

Ahmet Demir'in tespiti de odur ki "*Bozgun*'da Türklük, vatan, millet, tarih ve dinî kavramların belirlediği bütünlüğün renk ve çizgileriyle çizilir. Türklük zaman ve uzam bakımından vatan, millet, tarih ve din kavramlarının yarattığı anlam, değer, kutsiyet ve kimlik olarak kabul edilir. Dolayısıyla 'Türk' yalnız bir milletin adı olmanın ötesinde vatanî, millî, tarihî, dinî değerlerin yarattığı bir 'kutsiyet/ruhiyet' olarak görülür ve bu bağlamda okuyucuya sunulur. Aka Gündüz, *Bozgun*'da 'Türk' imgesini oluşturan unsurları; vatana, millete, dine, tarihe ait birikimle ve bu birikime eşlik eden derin duyuş/düşünüşle işler. Böylece şiirin kapılarını 'geçmiş'e açarak Türk tarihinin şanlı sayfalarını, dikkate sunduğu gibi 'an'ın toplumsal, siyasal, askerî olaylarını vatanî, millî, dinî ve tarihî bir perspektiften değerlendirir." (Demir, 2018: 60)

Söz konusu savaşlar, Türk milleti için tarihte hep dönüm noktaları olarak biliniyor ve Aka Gündüz bunların hepsini, eserlerinde yer yer bizzat tanık olmuş gibi bir canlılıkla ifade etmiştir. Türkleri, tarihi geçmişi üzerinden destansı bir hikâye örgüsü ile anlatmıştır.

Türklerin en zor zamanlarda dahi bir çıkış yolu olarak varlıklarını devam ettirdiklerini vurgulayarak 20. yüzyılın başında yine Türklerin içinde bulunduğu kaotik süreci atlatmak için eserlerinde umudu mutlaka ön planda tutmuştur. Millî bir bilinç ile hareket etmenin önemini ifade ederek Türk toplumunu içinde bulunduğu süreçte teşkilatlanmaya yönlendirmiştir. Türklüğü, Türkçülüğü yücelterek Millî Edebiyat'ı en somut ve tüm gerçekçiliği ile desteklemiştir.

3.3.4. Celal Sahir Erozan (1883-1935)

1896 yılında *Servet-i Fünûn* dergisi etrafında toplanan, Recaizade Mahmud Ekrem'in direktifleri doğrultusunda bir araya gelen ve şiir alanında Tevfik Fikret gibi Cenab Şehabeddin gibi aydınları bünyesinde bulduran Batı merkezli bir hareket söz konusudur. Bu hareketin nesir alanındaki temsilcilerini Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Hüseyin Yalçın gibi kimselerin oluşturduğunu görüyoruz. Bununla birlikte topluluğun en genç üyesi olarak da Celal Sahir Erozan'ın edebiyat dünyasında varlığını ortaya koymaya başladığı, ismini duyurmaya başladığı bir topluluk olduğunu görüyoruz. Söz konusu bu topluluğun edebiyat dünyasındaki gayesi ve ortaya koydukları herkesçe malumdur. Tağızade'nin tespiti doğrultusunda, kendilerini, içinde buldukları sosyal, siyasi koşullar ve ruh halinin de etkisiyle, yaşadıkları sıkıcı ortama ve eşya âlemine hapsedilmiş gibi hisseden Servet-i Fünûnculara, ne Namık Kemal'in kahramanlık duygusu ne de Abdülhak Hâmit'in varlığın sırlarını araştıran metafizik endişeler vardır (Tağızade Karaca, 2003: 55). Ancak bizim dikkat çekmek istediğimiz asıl şahsiyet Celal Sahir'dir.

Hayatı 1883-1935 yılları arasında geçen Celal Sahir Erozan, gerek edebiyat dünyasında gerekse sosyal hayatta 'kadın şairi', 'şair-i nisa', 'aşk şairi', 'feminist şair' gibi sıfatlarla da bilinen biridir. Tağızade, Servet-i Fünûn, Fecr-i Âti, Millî Edebiyat ve Cumhuriyet döneminin ilk devresinde pek çok edebî, sosyal ve kültürel harekete katılan ve devamlı bir sorgulama içinde olan Celal Sahir'in belli bir döneme ait olarak konuşulmasının zor

olduğunu söyler. Yine Tağızade, yeniliğe olan merakı doğrultusunda her konuya açık bir kimliğini, *Türk şiir tarihinin, sosyal ve siyasi hadiselere paralel olarak sürdürdüğü yenileşme ve arayış dönemini şahsında temsil etme özelliğini gösteren Celal Sahir Erozan, hep yeniliğe ve değişime koşan genç bir ruh taşır*, (Tağızade Karaca, 2003: 55). şeklinde ifade etmiştir.

20. yüzyılın başlarından itibaren öncelikli olarak bilimsel ve kültürel bir formda toplumsal alana inmeye başlayan Türkçülük hareketi, Balkan Harbi'nin ortaya çıkarmış olduğu buhranla siyasi bir boyut almaya başlamıştır.

Türkçülüğün teşkilatlanma devresi olarak kabul edilen dönem, 1908 yılında Türk Derneği'nin kurulmasıyla başlamıştır. Dile yönelik çalışmaları da bulunan bu dernek, kendi adına bir de dergi çıkarmıştır. 1913 tarihinde de dağılmıştır (Tağızade Karaca, 2003: 58). Çok kısa süreli bir topluluk faaliyeti de olsa bir milleti, yani Türk milletini, odak noktasına yerleştirip o minvalde faaliyetlerde bulunmak o yıllarda Türkçülüğü iyiden iyiye sahiplenmesine öncü olmuştur. Türkçülük şöyle dursun Türklüğünü ifade etmek hususunda tereddüt eden bir milletten Türk olduğunu haykırmaya Türklüğe mensubiyetini ilan eden kitlelere dönüşmek, 20. yüzyılın başlarında tarih bilinci ve dil odaklı faaliyetler neticesinde kaçınılmaz bir gerçeğe dönüşmüştür.

1911 yılına gelindiğinde *Türk Yurdu* yayın hayatına girmiş ve aynı isimle, günümüze kadar Türkçülüğün en önemli propaganda aracı olmuştur. Arkasından *Halka Doğru* (1913) ve *Türk Sözü* (1914) gibi dergiler *Türk Yurdu*'nun diğer yayın organları haline gelmiştir. Bu dergiler etrafında toplanan ve savaşın getirdiği gelecek kaygısını duyumsayan aydınlar Türkçülüğü toplumsal alanda siyasi bir boyuta taşıma mücadelesine girişmişlerdir. *Türk Ocakları* (1912) ve *Türk Bilgi Derneği* (1913)'nin kurulması ile birlikte söz konusu siyasi ifadeler, biraz daha sistematik ve planlı bir şekilde yürütülmeye ve dile getirilmeye başlanmıştır.

Geniş bir entelektüel kitle tarafından, siyasi anlamda fikir olarak yayılmaya başlayan Türkçülük, beraberinde Türk kimliğinin sorgulanmasını sağlamıştır. Bu sorgulamalara öncelikli olarak Türk dili üzerinden yaklaşılmış ve söz konusu dönemde, Türk dili ne kadar Türklere özgü, ne kadar başka dillere bağımlı, tartışma konusu olmuştur. Bu

tartışmalar, savaş yıllarında, millî hareketin ve çok daha önce adı konan Millî Edebiyat'ın geniş kitleler tarafından kabul görmesini sağlamıştır.

Asıl mesele, geniş kitleler tarafından benimsenen bu millî uyanışın beraberinde getirdiği dil tartışmalarıdır. Bu tartışmaları, 1911'de Selanik'te yayınlanmaya başlayan Genç Kalemler dergisi, Yeni Lisan'ı bir terkip tasfiyeciliği üzerinden başlatmıştır. Bu tasfiyecilik üzerinden hızla gelişen polemik alanı kamuoyunda geniş yer bulmuştur. Karşıtlarına rağmen Yeni Lisan'a olan ihtiyaç gerekçeleri ile savunulmuştur.

“Tasfiye-i lisan aleyhinde bulunan en birinci silah-ı i'tirazları yalnız Türkçe kelimelerle ifade-i efkârın imkânsızlığıydı. Hele efkâr ve ihtisâsât-ı âliye şüphesiz ki kaba Türkçe kelimelerin sinesine sığamazdı. Binaenaleyh bilhassa lisan-ı edebî en kıymetli anâsın olan bu kelimât ve terâkibten hiç bir zaman istignâ edemezdi. Aksi hâlde henüz neşv ü nemaya başlayan edebîyat-ı hakikiyyemiz bir fakr-ı azîm içinde kalırdı, edibler, şairler, ıztırâî bir ebkemiyyete düşerdi. Bu esnada yahut biraz sonra, tarih hatırlamadığımı affediniz. Mehmed Emin Bey'in Türkçe şiirleri intişara başladı. İstibdadın aynı zamanda hem mütecessis hem miyop gözleri altında neşr olunan bu şiirlerde hissiyyât-ı vataniyyeyi teheyhüc edecek güzel mevzular, yine o kadar güzel bir lisan-ı berrak ile tasvir olunuyordu.”
(*Servet-i Fünûn*, 13 Ağustos 1325/1909: 227-230)

Dilde sadeleşmeye olan itirazların arkasında, söz konusu kurulacak yeni dile ile her düşüncenin ifade edilme aşamasında sıkıntıların yaşanabileceği dışında birçok sıkıntı ile karşılaşılacağı iddiası Celal Sahir'in dikkatinden kaçmamıştır. Hatta bir başka gerekçe de doğrudan yönetim için konuşan ve yazan devlet ricalinden kimselerin sadeleştirilmiş bir dille yürürlüğe girmesini istediği kanun namına duyuracağı bildirinin resmîyetini, nasıl bayağı bir üslupla kaleme alacağıdır. Yani merkezi otorite için kullanılan üst dil yerini sokak jargonuna bırakırsa söz konusu kurumların resmî ve ciddi duruşuna halel gelmesi kaygısıdır. Oysa Celal Sahir bu kaygının yersizliğini Mehmet Emin'in ortaya koyduğu şiirlerdeki betimlemelerin sade olmakla birlikte anlatım zenginliğini öne çıkararak söz konusu kaygıların giderilmesini temin etmektedir.

“Osmanlılık bânî-i devlet olan bir zâtın ismine izafeten meydana çıkmış bir sıfat olup hakikatte asıl nâm-ı kavmiyyetimiz Türk'tür. Ve lisanımızı öbür Türkçelerden ayırmak lâzımsa Osmanlı Türkçesi demek daha münasibdir.”
(*Servet-i Fünûn*, 13 Ağustos 1325/1909: 227-230)

Celal Sahir bu satırlarda da görüleceği üzere Türkçülüğü dil üzerinden ifade ederken kimlik odaklı bir yaklaşımla millet için konuşan toplulukların öncelikli olarak dillerinin kökenine ve sınırlarına dikkat çekiyor. Şüphesiz çağ milliyetçilik çağıdır ve imparatorluk bünyesindeki her ulus bağımsızlık mücadelesi vermiştir ama hızlı bir şekilde sonuç alan ve başarıya ulaştıranlar, önceliği dillerine özen gösteren topluluklar olmuştur. Celal Sahir, bu bakımdan millet bilincine ulaştırmak istediği kitlenin ki burada Türkler'dir, tek bir çatı altında toplanmasının temelini herkesin birbirini anlayabileceği bir dil etrafında toplanmaya bağlamaktadır.

“Lisanların basit ve mürekkebi diye bir taksimini bilmiyorum. Eğer lisanımıza Arabî ve Fârisî'den kelimeler alınması ve aynı zamanda bu kelimelerin kendi lisanlarındaki hüviyyet-i sarfiyyelerini muhafaza ederek kendileriyle beraber birtakım kavaidi de sürüklemeleri lisanımıza bu mürekkeblilik vasfını veriyorsa bu hiç doğru değildir. Zira o kelimeler hiçbir zaman lisanımızın mahiyetini tebdil edemezler.” (*Servet-i Fünûn*, 13 Ağustos 1325/1909: 227-230)

Celal Sahir, Arapça ve Farsça terkiplerin dilde varlığından ziyade terkiplerin kuruluş esasını oluşturan gramer kurallarının Türk dilini şekillendirmesine karşı gelmektedir. Özellikle söz konusu gramer kurallarının Türk dilinin yapısına aykırı kaidelerin yaşamasına fırsat vermesini Türk dili için bir zenginlik olarak kabul edilemeyeceğini vurguluyor. Ne terkiplerin ne de onlara Türk dilinde yaşama fırsatı veren kuralların Türk dilinin barındırdığı anlamı tam olarak karşılayamayacağını savunuyor.

“Hiçbir lisan-ı müterakki yoktur ki başka lisanlardan kelime almasın. Fransızca, Latin ve Yunan kadim-i lisanlarının kelimâtıyla mâlîdir. Fark yalnız onların aldıkları kelimâtı tamamıyla tâsâruf etmelerinde bizim ise birçok müessirât-ı diniyye ve ictimâîyye altında aldığımız kelimelere kendimiz tâbî olmamızdadır. Bu halin lisammızın öğrenilmesinde pek büyük müşkülât tevlid ettiği bahsinde bütün kuvvetimizle fikr-i muharrire iştirak ederiz. Binaenaleyh dedikleri gibi o kelimâtı kendi malımız yapmak istediğimiz gibi tâsâruf ve isti'mal etmek en birinci gaye-i emelimiz olmalıdır. Ve öyle zannederim ki bizde kavmiyyet, milliyyet hisleri takviyyet buldukça bir izzet-i nefsi-millî uyandıkça buna teşebbüs eden adamlar çoğalacaktır.” (*Servet-i Fünûn*, 13 Ağustos 1325/1909: 227-230)

Kendini geliştirme olanağı bulan her dilin başka dillerden kelime almasını doğal bulan Celal Sahir, Fransızcanın Latince ve Yunancadan kelime olarak istifade ettiği ancak söz konusu alınan kelimeyi kendilerine mâl edecek bir mücadele içinde olduklarını ifade

ediyor. Biz de durumun biraz farklı olduğu söz konusu Arapçadan, Farsçadan alınan terkip, tamlama ve kelimelerin ait olduğu milletlerin dil kaideleriyle alındığı bunun da Türk dilini kullanım olarak fakirleştirdiğı, zenginleşmek şöyle dursun millî bir boyuttan uzaklaştığını dile getiriyor. Bunun önüne geçmek için öncelikle Türklerin millet olarak biz duygusu etrafında kimliklerini hissetmesi gerektiğı vurgulanıyor ki bu ilerde Türkçülüğü siyasal bir boyuta taşıyacak ilk gerekçelerden biridir.

4. BÖLÜM

TÜRKOLOJİYE KATKILARIYLA ÖNE ÇIKAN POLONYALILAR ve KARAIM TÜRKLERİ

4.1. KARAIM TÜRKLERİ VE TÜRKOLOJİ'YE KATKILARI

XIV. yüzyıldan itibaren Polonya ve Litvanya hudutlarında, Türk boylarından Polonya Karayları (Karayimleri) yaşamaktadırlar. Bu başlık altında Karaylara yer verme gerekçemiz, Avrupa'da çeşitli ülkelerde meydana gelen ve tarihte 1848 İhtilali olarak bilinen ayaklanmalar sürecinde, bir göç dalgası hâlinde Polonya'dan Osmanlı topraklarına gelen kimselerin Osmanlı devlet bünyesinde zamanla önemli yerlere gelmesi ve Türklük için Türkçülük için ortaya koymuş oldukları çabalarıdır.

Bunların bazılarının dinî inanç olarak Museviliği benimsemiş olmalarına rağmen kökenlerini Türklükte bulmuş olmaları ve 19. yüzyılın sonlarında birçoğunun Türklük için mücadele etmiş olması millet ve milliyetçilik açısından önem arz etmektedir. Özellikle Nâzım Hikmet Ran'ın dedesi olarak da öne çıkmış olan Mustafa Celalattin Paşa'nın da Karay Türklerinden olması muhtemel bir durumdur.

Buraya aldığımız üç isim için de Karay Türklerindedir diye bahsetmek elbette ki doğru olmaz. Ancak buradaki amaç, 1848 İhtilali ile Osmanlı'ya sığınmak zorunda kalan birçok aydının izlerini sürmek Türklüğe, Türkçülüğe katkıları doğrultusunda Millî Edebiyatı doğrudan veya dolaylı da olsa katkılarını ortaya koymak olmuştur.

Öncelikle Karaim, şu şekilde anlamlandırılmaktadır: Kelime İbranice okumak anlamına gelen (likro) ile ilişkilidir. Kıraat da bununla ilgilidir. Yani okuyana dâhil olma durumudur. "im" takısı ise çoğul eki olup Karaim, okuyanlar anlamına gelmektedir.

Dini kimliklerini Musevilikte, millî kimliklerini Türk kökenlerinde arayan ve sayısı bu yüzyılda (21. yüzyıl) yüzlerle ifade edilen Karaylar, kendilerini Ortaçağın en büyük gücü olarak gören Hazarlar'ın torunları olarak görmektedirler.

Milattan sonra 770'lerde sınırları Bağdat'ta çizilmiş Karay Yahudi mezhebinin varisleri olarak kabul ediliyorlar. Buradan hareketle Karaylar, Sâmi ırka mensup bir topluluk olarak bilinmektedir. Son dönemde yapılan genetik incelemeleri de göstermiştir ki Karaylar, gerek günlük yaşantıları itibarıyla gerekse inanç sistemleri ile Türklere benzemeleri, kültürel bir etkileşimden ziyade bu topluluğun özbeöz Türk olması ile alakalıdır.

Karayların bilinen en eski tarihsel izlerini bugün Kırım'da Bahçesaray'ın Çufutkale olarak bilinen yerleşim merkezinde bulmak mümkündür. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar yerleşim görmüş olan Çufutkale, M.S. 6. yüzyılda Batı Hunların Akraları olarak kabul edilen Alanlar, bu bölgede bir kale inşa etmişler, kalenin inşasından 200 yıl sonra Hazarların egemenliğine girmiş ve biraz daha büyümüşlerdir.

En nihayetinde 15. yüzyılda Altınordu Devleti dağıldıktan sonra I. Kırım Hânı Hacı Giray himayesindeki ahali ile Çufutkale'ye gelerek burayı kendilerine merkez edinmişlerdir. Hacı Giray'ın Nur Devlet ve Haydar adlarındaki oğulları Litvanya'da mahallî Türklerin arasında büyümüş ve yetişmişlerdir. Bunlar Hacı Giray'ın ölümünü müteakip Hanlık tahtı için birbiriyle mücadele etmişlerdir. Kısa bir müddet Nur Devlet, tahtı ele geçirmiş ise de bir süre sonra Haydar tahta oturmuştur. Sonunda Kırım Hanlığı tahtını Hacı Giray'ın üçüncü oğlu meşhur Mengli Giray ele geçirmiş ve diğer kardeşleri Nur Devlet ve Haydar 1469'da Litvanya'ya gitmek zorunda kalmışlardır (Narbutt, 1840: 167-168).

Hacı Giray'la birlikte gelen Musevi Karaylar da bu bölgeye yerleşmiş, kalenin içinde bir mahalle de onlara ayrılmıştır. Hacı Giray Müslümanlarla Bahçesaray'a geçip hükümdarlığını büyütünce Karay Türkleri 19. yüzyıla kadar Çufutkale'de kalmışlardır. 19. yüzyıldan sonra buradaki Musevi topluluk, çeşitli nedenlerden dolayı Kırım'ın farklı bölgelerine dağılmış ve küçük topluluklar hâlinde yaşamaya başlamışlardır.

Bugün Kezlev'de 200, Kırım genelinde 700 kadar küçük topluluklar hâlinde yaşayan Karaylar, 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyinde Hazarların yönetici sınıfını oluşturmuşlardır.

Museviliğin Karaim mezhebine mensup Karay Türkleri, 8. yüzyılda tanıştıkları Hazarların içinde, tez zamanda kendilerini yönetici sınıfına taşımıştır ki bunda Karaim

kelimesinin İbranicedeki anlamı (okuyan, okuyucu) kadar mezhebe bağlı kişilerin bu doğrultuda icraatları etkili olmuştur.

Asıl toprakları coğrafi olarak Karadeniz bölgesinde, özellikle Kırım yarımadasının civarında yer almaktadır. Tarihî geleneklerin gereği onların Litvanya ve Polonya bölgesine ayrı bir dikkatle yerleştirilmesi, Litvanya Büyük Prensi Vitold (Litvanya dilinde Vytautas) döneminde gerçekleşmiştir. Söz konusu olay, Vitold'un Altın Ordu ile siyasi temasları sonucu gerçekleşmiştir.

Yeni vatanlarına Kırım'dan çıkıp gelen Karaylar, nüfus bakımından çoğu esir olarak getirilmiştir. Söz konusu esirler, Litvanya Büyük Prensiğinde yerleştirildikten sonra, Vitold'un izniyle serbest bırakılmışlardır. Vitold daha sonra onları o yıllarda Prensiğin başkenti Troki şehrinde ve diğer şehirlerde ikâmet etmelerine izin vermiştir. Yine bu yerleşme sırasında bazı Karaylar, kale muhafızı olarak da görevlendirilmişlerdir.

Litvanya'nın büyük prensleri ve son asırlarda Lehistan (Polonya) kralları onlara, hizmetlerindeki vefaya istinaden türlü imtiyazlar vermişlerdir. Bu imtiyazlar doğrultusunda, kendilerine özgü eski âdetlerini, gelenek ve göreneklerini, dinlerini ve dillerini muhafaza ederek orijinal bir kimlikle yaşamışlardır. İkâmet ettikleri mahallelerde, ibadethane olarak kendi tapınaklarını inşa etmişler ve inançlarını özgür bir şekilde yaşama imkânı bulmuşlardır.

Hikmet Tanyu'ya göre ise Karaylar, 740-800 yıllarında Hazar Türklerinin din değiştirmesiyle meydana gelmiş bir topluluktur. M.S. 800'lü yıllarda Anan Ben David tarafından önyasyada kurulan Karaim Mezhebi, Arthur Koestler ve diğer bazı yazarların ileri sürdükleri gibi aslında tam bir Yahudilik şeklinde değildir.

Karaim, Tevrat'ın din adamlarınca yorumlanmasına karşı çıkan küçük bir grubun zamanla bir mezhebe dönüşmesiyle Yahudiliğin bir kolu olduğu da iddialar arasındadır. Gereke olarak da Karaim kendine özgü olup Yahudilikçe kutsal kabul edilen birçok kitabı (Talmud) kabul etmedikleri ileri sürülmektedir. Bu bakımdan Hazar Türklerinin Yahudiliği ileri sürülürken bu hususa da dikkat edilmelidir.

4.1.1. Mustafa Celâleddin Paşa (1826-1876)

Konstanty Borzecki,¹³⁹ 10 Nisan 1826'da Kleszow'da (Lehistan/Polonya) doğmuştur. Babası, zengin olmamakla birlikte, köklü ve soylu bir aileden gelmektedir, Görev olarak Lehistan ordusunda subaylık yapmaktadır. Celaleddin Paşan'ın askerlikle olan bağı bir bakıma babası kaynaklıdır.

Milliyetçiliğe olan ilgisinin yaşadığı koşullar dâhilinde geliştiğine olan kanaatimiz kısaca da olsa onun biyografisini sorgulamayı gerektirmiştir. Eserlerine bakıldığında da görüleceği üzere Balkan halkları ile Osmanlı'nın etnik olarak aslî unsuru konumunda olan Türkler arasında sürekli bir bağ arama çalışması içinde olmuştur.

Asıl adı Konstanty'dir. Balkanlara mı özgüdür bilinmez ama birçok ailede olduğu gibi Konstanty'nin anne ve babası da çocuklarına iyi eğitim almasına özen göstermişlerdir. Konstanty 1844'te Piotrkow'da liseyi bitirmiş ve Varşova'da Güzel Sanatlar Okulu'na başlamıştır. 1846'da Wloclawek'te bulunan Katolik papaz okuluna girmiştir. Klasik ve dinî bir öğrenim görmekle birlikte eğitim hayatı boyunca anadili olan Lehçeden başka, Latince, Fransızca ve Rusçayı öğrenme fırsatı bulmuştur.

23 yaşında çok erken bir dönemde İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı ordusuna katılmak istemiştir. Harbiye hocası olarak görev yapan Fransız subaylar tarafından sınava tâbi tutulmuştur. Borzecki formal askerî eğitim almamıştır. O nedenle bu alanda kendisini devrim sırasında ve hapisane günlerinde yetiştirdiği tahmin edilmektedir.

Borzecki, gerek genel gerekse askerî bilgisi, özellikle de harita çizimindeki üstün becerisi dikkate alınarak erkânıharp (kurmay) yüzbaşı rütbesinde Osmanlı ordusuna

¹³⁹ Mustafa Celâlettin Paşa'nın ayrıntılı bir biyografisinin bugüne dek kaleme alındığı pek söylenemez. Dolayısıyla hayat hikâyesinin anlatımında boşluklar ve çelişkiler söz konusudur. Nitekim elimizdeki bu bilgilerin neredeyse tamamını "Mustafa Celâlettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, Kaynak Yay., İst. 2014. Fransızcadan Çeviri ve Açıklamalarını Güven Beker'in yaptığı çalışmadan temin ettik. Güven Beker de bu çalışmaya kaynaklık eden eserler olarak şunları işaret etmiştir: Jerzy S. Latka, *Lehistan'dan Gelen Şehit: Mustafa Celaleddin Paşa / Konstanty Borzecki*, 1. basım, Boyut Yay., İst., 1987; "Oğlum Sâmih Bey'e (Müşir Mehmet Ali Paşa'nın damadı Ferik Hasan Enver Paşa'nın kendi çocukluğuyla babası Ferik Mustafa Celâlettin Paşa'yı anlatan mektubu)", *Tarih ve Toplum*, sayı:1, Ocak 1984, s.4-14; Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, çeviriyazı ve yayıma hzl. Sadık Perinçek, Kaynak Yayınları, İst., 2008.)

alınır ve harita şubesine atanır. Aynı sıralarda (1849’un Ekim ayı sonlarında veya Kasım ayı başlarında) İslamiyet’i kabul eder ve kendisine bizzat şeyhülislam tarafından “Mustafa Celâlettin” adı verilir.

Projesini hazırladığı ve 1851 yılının Mart ayında kuruluşunu tamamladığı bir müstahkem mevki sayesinde seraskerlikte (genelkurmayda) görevlendirilir. 1851’in yazında İstanbul’a dönmüştür. O günden sonra Mustafa Bey, artık tüm yaşamını ikinci vatan olarak seçtiği Türkiye için harcar (Latka, 1987: 21).

Mustafa Celâlettin Paşa, piyano çalar ve oğlu Enver’e de elden düşme kuyruklu bir piyano almıştır. Oğluna Fransızca, Farsça, Arapça ve matematik öğretir, onu mühendis olması için Paris’e tahsile gönderir.¹⁴⁰ Mustafa Celâlettin Paşa Türkçe için Arap alfabesi yerine Latin alfabesini uygun görmüş ve tavsiye etmiştir. Bu önerisini hayata da geçirir ve oğluna Latin harfleriyle Türkçe mektuplar yazar (Karal, 1995: 215).

19. yüzyılın başlarında başlayan Macar hareketi, kanlı bir şekilde bastırıldıktan sonra Macarlar ve onlara yardım eden Lehli ihtilâlciler Osmanlı Devleti’ne sığınmaya karar vermişlerdir.

Ülkelerini terk ederek Osmanlı Devleti’ne sığınan ilk mülteci kafilesi 1120 sayısına ulaşmıştı. İçlerinde general ve subaylardan oluşan birçok mühim şahsiyet bulunmaktaydı (Refik, 1926: 6). Fuad Efendi, Osmanlı Devleti’ne sığınan bu subayların iadelerinin, onların canlarına mâl olacağını belirtip bunların sınırdan uzak iç bölgelere yerleştirilmesini tavsiye etmişti. Ama erlerin karar merciinde olmamaları dolayısıyla iadelerinin uygun olacağı görüşünü de dile getirmişti.¹⁴¹

Mustafa Celaleddin Paşa ile birlikte 1849 mültecileri, evvelki dönemlerde Osmanlı’ya iltica edenlerde olduğu gibi hanedan ve kraliyet bağılıklarından çok, ilham kaynağını liberalizm, eşitlikçilik ve uluslaşma düşüncesinden almış bulunan yeni bir toplumsal ve siyasal ideoloji etrafında toplanmış kimselerdir. Seçkinleri arasında, Osmanlı orta

¹⁴⁰ Hasan Enver, Celâlettin Paşa’nın Adı Geçen Mektubu, s. 9-10.

¹⁴¹ Abdullah Saydam, “Osmanlıların Siyasî İlticâlara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi”, *Bellekten, Cilt: LXI., Sayı: 231’den ayrı Basım*, Ank., 1997, s. 350

sınıflarını ve bürokrasisini etkilemiş olan ve birçoğu Osmanlı uyruğu haline gelmiş bulunan mühendis, doktor gibi pek çok meslek sahibi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu oldukça yüksek eğitimli meslek erbabının Osmanlı İmparatorluğu'na gelişi, toplumsal değişim ve modernleşme açısından uzun soluklu sonuçlara yol açmıştır. 1849 mültecileri, ülkenin ideolojik ortamını ve çağdaşlaşma sürecini etkilemiş, ideolojik ve toplumsal dönüşümde önemli roller oynamışlardır (Karpat, 2004: 130-132).

Anavatanlarında en iyi okullarda eğitim görmüş olan Macar ve Leh mültecilerin, Osmanlı düşünce evreni, Osmanlı seçkinlerinin kişilik ve yetiştirmeleri üzerinde kalıcı etkileri olmuştur. Kendileri de Osmanlı'nın çağdaşlaşmasından yana olanlar arasında yer almışlardır. Avrupa'dan getirdikleri birçok yeni düşünce ve uygulamayı, ortaya çıkarmakta olan Osmanlı orta sınıfına yayan bir kanal işlevi görmüşlerdir. 19. yüzyıl Orta Avrupa orta sınıflarına özgü toplumsal ve özellikle ulusal siyasi bir felsefeyle yoğrulmuş olan mültecilerin en büyük etkileri, ideolojik alanda ortaya çıkmıştır. Düşünce yapılarının esasını "ulusal devlet" oluşturmaktadır (Karpat, 2004: 130-132).

Osmanlı tebaasına geçen mülteci subaylar, Osmanlı'nın Tanzimat çağındaki modernleşmesinin, özellikle askerî reformların öncüsü olmuşlardır. Örneğin Mustafa Celâlettin Paşa, topçuluk konusunda yeni metotlar geliştirmiş, orduda haritacılık alanında hizmetler vermiştir. Ancak, onun etkisi bununla sınırlı kalmaz. Bunlardan daha önemlisi, Türk milliyetçiliğinin ilk öncü eseri olan *Eski ve Modern Türkler*'i kaleme almış olmasıdır (Ortaylı, 2014: 68-69). Böyle bir eseri yazmak şöyle dursun, o yıllarda bu gibi konuları sorgulamak çok önemli bir düşünce hareketidir. Bu tür sorgulamaları da özellikle Avrupa kökenli mülteci sıfatıyla Osmanlı topraklarına sonradan gelen kimseler çok daha samimi yapmıştır.

Mustafa Celâlettin Paşa'nın askerlik dışında iki tutkusu vardır: Resim yapmak ve Türklerin tarihini araştırmak.¹⁴² Savaş dışındaki zamanlarında Osmanlı ülkesine ve Türk

¹⁴² Akçura'nın verdiği bilgiye göre, yağlıboya tablolarından bazıları vaktiyle Dolmabahçe Sarayı'nda asılıymış; Akçuraoğlu Yusuf, *age*, s.308. Latka, 1986 yılında Dolmabahçe Sarayı Müzesi'nde ve Askerî Müze'de Paşa'nın yaptığı resimleri ve haritaları aradığını ama sonuç alamadığını belirtmektedir. Askerî Müze'de bulunan imzasız iki resmin (biri Ömer Lütfi Paşa'nın portresi, diğeri "Kırım Muharebesinde Türk Fransız İngiliz Dostluğu" adlı eser) dikkatini çektiğini ve bunların Mustafa Celâlettin Paşa'ya ait olabileceğini ifade etmektedir.

milletine düşünsel düzlemde hizmet etmeye çalışmıştır. Askerliğe, tarihe, filolojiye ilişkin araştırmalar yapar, kitaplar ve siyasi makaleler kaleme alır. Mustafa Celaleddin Paşa'nın (Konstanty Borzecki), Türk düşünce hayatını ve siyasi bakış açısını etkileyen en önemli eseri “*Les Turks Anciens Et Modernes (Eski ve Yeni Türkler)*” kitabını kaleme almasıdır. Mustafa Celaleddin Paşa, bu çalışmasını Sultan Abdülaziz'e taktimle sunmuştur.

Eser, İstanbul'da *Courrier d'Orient Gazetesi*'nin matbaasında 1869 yılında 362 sayfalık bir çalışma olarak basılmıştır. Celaleddin Paşa'nın bu eseri, o dönem için Türk Milliyetçiliğinin tarihsel serüveni, Türk dilinin Filolojik gelişimi ve Türklerin millet olarak Etnolojik kökenlerine dair geniş bilgilerin yer aldığı bir kaynaktır.

O dönem için, söz konusu eserin bilimsel açıdan düşündürücü boyutları olmasına rağmen, Türk milliyetçilerinin ve milliyetçiliğinin ilk evreleri için hatırı sayılır bir kaynak olduğu su götürmez bir gerçektir. Nitekim Ali Engin Oba, eser hakkında

“Kitabın tarihine dikkat edildiğinde, Tanzimat'ın ilanından 30 yıl ve Kırım Harbi ile Paris Andlaşması'nı müteakip Osmanlı Devleti'nin Concert d'Europe'a alınmasından sonra yazılmış olması göz önünde bulundurulmalıdır. Eserin Fransızca olarak kaleme alınma nedenini ise “kitabın Fransızca olarak kaleme alınması Türklerden ziyade yabancılara karşı Türklerin yüksek kültür ve medeniyetini savunmak amacına ve Avrupa'daki peşin hükümlerin ortadan kaldırılmasına yönelik...”¹⁴³

şeklinde açıklamalar yapar.

Leh tarihçi Adam Lewak, Paşa'nın Timurlenk Ordusu, Yeniçeriler ve Doğu'da faaliyet yürüten Cizvit papazları hakkında yayımlanmamış eserleri bulunduğunu belirtmektedir. *Eski ve Modern Türkler* dışında, anılan eserler hakkında bilgi bulunmamaktadır (Latka, 1987: 31). Bulgaristan Millî Kütüphanesi'nde bulunan *Courrier d'Orient* gazetesindeki yazıları derlenmeyi beklemektedir.

¹⁴³ Ali Engin Oba, “Fransız İhtilalinin 200. Yıl Dönümünde Mustafa Celaleddin Paşa'nın “Eski Ve Yeni Türkler” Adlı Eserinin Türk Milliyetçiliğinin Oluşmasında Etkisinin Değerlendirilmesi”, *V. Milletler Arası Türkiye İktisat ve İktisat Tarihi Konferansı Tebliğler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ve Uygulama Merkezi, 21-25 Ağustos 1989, s. 68-69.

Mustafa Celâlettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler* adlı eserini Osmanlı topraklarına yerleşmesinden 20 yıl sonra, 1869'da, İstanbul'da Fransızca olarak yayımlamıştır.¹⁴⁴ Fransızca olarak basılmış olması da Osmanlı coğrafyasında ve dönemin hâkim diline işaret etmekle birlikte, Fransa'nın ihtilalle birlikte tüm dünyada odak noktası olmasına da bağlıdır.

Bu odak merkezindeki fikir hareketlerinin Osmanlı topraklarında filizlenmesi Osmanlı'nın çatısı altındaki farklı etnik grupların bağımsızlık talepleriyle başlamış her birinin bağımsızlığına kadar uzanmış ama aynı zamanda devletin asıl özünü oluşturan Türklere de kimliklerine sarılma fırsatı yaratmıştır. İşte o dönem Celâlettin Paşa'nın ve o dönem ortaya konan gerek edebî gerekse tarih kaynakalarının tamamı, Türk milletinin kendi kimliğine sarılmasının bir tezahürü, bir neticesidir.

362 sayfalık olan kitap, İstanbul'da çıkan *Courrier d'Orient* gazetesi matbaasında basıldıktan sonra ertesi yıl Paris'te yeniden basılmıştır (Beker, 2014: 24). Yeniden basılmasına vesile olan en temel konu, Türkler ile Avrupalıların aynı kökten geliyor olabileceğine dair Celâlettin Paşa'nın görüşleridir.

Celâlettin Paşa'nın bu eseri, Avrupa'lı aydınların dikkatini de çekmiş, hakikaten Avrupa toplumu ile köken itibarıyla Asya kökenli olan Türklerle ortak birtakım değerler doğrultusunda buluşmak mümkün mü, bu hususta düşünce ortamı yaratılmıştır.

Edebiyat ve dil alanında İbrahim Şinasi Efendi, Ziya Paşa ve Ahmet Vefik Paşa ile beliren Türkçülük akımı, Mustafa Celâlettin Paşa ile birlikte filoloji, etnoloji, tarih ve dış siyaset alanlarına geçmiştir. Bu kitapta Türklüğün dil, tarih ve siyaset kısımları konu edilmiştir.

Konuyla ilgili olarak Osmanlı ülkesinde yazılıp yayımlanmış ilk çalışma *Eski ve Modern Türkler*'dir. Mustafa Celâlettin Paşa bu kitabında, tarihsel ve dilsel savlara

¹⁴⁴ Mustafa Celâlettin Paşa'nın, Türklerin kültür ve medeniyetlerini savunmak ve Türkler hakkında Avrupa'daki önyargıları ortadan kaldırmak için yabancı okura hitap etmek arzusunda oluşu (Oba, *age*, s.69, 75); 1849 mültecilerinin kültür dilinin Fransızca olması (Strauss, *age*, s.17); Fransızcanın dönemin uluslararası dili konumunda bulunması, kitabın Fransızca yazılmasının nedenleri olarak sıralanabilir.

dayalı, erken türde ve kendince bilimsel bir Türk milliyetçiliği geliştirmiştir. Diğer bir ifadeyle, Mustafa Celâlettin Paşa ilk Türkçülerdendir.¹⁴⁵ Siyasi bir Türkçülükten ziyade Türkleri köken, kültür ve medeniyet açısından belli bir zeminden hareketle geleceğine dair fikrî bir yol haritacılığı yapmış olması ona bu sıfatı kazandırmaktadır.

Kitabın iki ana eksenini olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, Türklerin kökeni ve Türk tarihidir. Çalışmasında eski Türk kavimleri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve gelişimi hakkında bilgi veren Mustafa Celâlettin Paşa, Osmanlı Türklerinin Türk-Kafkas ırkına, yani dünyanın en büyük milletlerinden birine mensup olduklarını kaydeder. Eski Yunan ve Latin kaynaklarına dayanarak ilkçağ kavimleri arasında Türklerin çok geniş bir yeri bulunduğunu belirtir. Türklerin dünya tarihinde oynadıkları önemli role, insanlığın medeni yükselişindeki büyük paylarına işaret eder. Mustafa Celâlettin Paşa Türklerin kökeni üzerinde durur. Ona göre Türkler, Avrupalı kavimlerle aynı kökten gelmektedirler. Yani Türkler, etnik olarak Avrupa halklarıyla akrabadırlar. Mustafa Celâlettin Paşa, Türklerin mensup oldukları bu ırka “Turo-Aryan” adını verir. “Turo-Aryanizm” dediği etnoloji yaklaşımını açıklar ve Lehçe, Rusça ve diğer Avrupa dillerinde yazılmış kaynaklardan deliller göstererek ispata çalışır. Ona göre köken itibarıyla Aryan olan Osmanlı Türkleri, İslam dinine geçtikleri için köklerini unutmuşlardır. Turanî kavimlerin bir kısmı İslamiyet'i benimseyince Sami bir medeniyetle birleşmişlerdir. Batı medeniyetini kuranlar Turo-Aryanlardır. Yani bu medeniyet, Türklerin de eseridir. Dolayısıyla, Türklerin bu medeniyete tekrar girmeleri eski medeniyetlerine dönmekten başka bir anlam taşımaz. Türkler medeni Avrupa'nın öncüsüdürler. Batı dünyasına mensupturlar (Beker, 2014: 25). Batı medeniyetinin o yıllardaki seviyesine Türklerin katkısını, Türklerin zaten Avrupa'da uzun zamandır ikamet ediyor olmalarına dayandırarak desteklemeye çalışmıştır.

¹⁴⁵ Bu konuda -bizim katılmadığımız- istisnai bir yaklaşım Nihad Sâmî Banarlı'ya aittir. Banarlı, 19. yüzyıl milliyetçilik hareketlerinden söz ederken, Tanzimat yıllarındaki İlmî Türkçülük cereyanına karıştırılmak istenilen bir şahsiyetin de Mustafa Celâlettin Paşa olduğunu söylemiştir. Ancak aslen Polonyalı olan ve sonradan İslamiyet'i kabul ederek Osmanlı tabiiyetine giren Mustafa Celâlettin Paşa'yı “tam bir Türk milliyetçisi olarak değil, Türk'e çok yaklaşmış Avrupalı bir Türkolog olarak” karşılamının doğru olacağını ifade eder. Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi II*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s.1070. (Bu dipnot ve işaret ettiği paragrafın tamamı Güven Beker'e aittir.)

Mustafa Celaleddin'e göre Türkler ile Avrupalılar aynı ırktandır. Akçura'ya göre, bu iddia ile amaçlanan iki şey vardır: İlk Paşa, imparatorluk bünyesindeki halkın çoğunluğunu oluşturan Türklere, bir özgüven aşılama ve milliyetçi kalkışmalarda bulunan Batılı halklara Türklerle aynı kökenden geldiklerini telkin etmek istemektedir. İkinci olarak ise diğer ırkları aşağı ırk sayan ve onları düşman olarak gören “Avrupa hükümetlerinin ve Avrupa halkının Türklere ırki düşmanlıklarını azaltmak” gibi bir amacı vardır.¹⁴⁶ Paşa'nın amacını kendince bu şekilde ifade eden Akçura, döneminin dil ve tarih politikalarına da ayna tutmuştur. Milliyetçi yaklaşımların temelinde köken itibarıyla Türkleri çok köklü bir geçmişe kavuşturma çabası söz konusudur ki nitekim öyledir.

Mustafa Celâleddin Paşa, hiç şüphesiz ilk Türkçülerden biriydi. Ancak *Eski ve Yeni Türkler*'in o tarihte pek etkili olduğu söylenemez. Yıllar sonra aynı fikirler, Mustafa Celâleddin Paşa'nın oğlu Enver Celâleddin Paşa tarafından gündeme taşınacaktır. 1918 yılında *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nda, babasının yayımlanmamış notlarından hareketle bir makale dizisi yayımlayan Enver Paşa, Rumeli Kolordusu'nda Mustafa Kemal'in kumandanı imiş. Atatürk, kumandanından alarak dikkatle okuduğu *Eski ve Yeni Türkler*'in -yıllar sonra- Türkçeye tercüme edilmesini, Mustafa Celâleddin Paşa'nın da heykelinin dikilmesini istemiştir (Ayvazoğlu, 2005: 37). Mustafa Kemal Atatürk'ün de Selanik kökenli olması, Türklerin Avrupa medeniyetine katkılarına dair yazılmış bir kitapla alakadar olması, hatta yazarının heykelinin dikilmesine dair vermiş olduğu karar aslında eserin daha o dönemde bile nasıl bir değeri haiz olduğunu ispatlar niteliktedir.

“Bizce eserin asıl büyük kıymeti Bütün Türklük ve Türkçülük hakkında Avrupa menâbi'inden [kaynaklarından] alınıp, şöyle böyle Avrupa usulleri takip edilerek Osmanlı Türkleri arasında ilk yazılan eser olmasındadır. [..]. Memâlik-i Osmaniye'de ilk defa Garp me hazlarından [kaynaklarından] alınarak Türk tarihine, Türk etnologyasına [etnolojisine] dair yazılan eser, Celâleddin Paşa'nın '*Eski ve Yeni Türkler*' adlı filologya [filoloji], etnologya [etnoloji], tarih ve siyasetten bahis kitabıdır

¹⁴⁶ Akçura, Mustafa Celaleddin Paşa'yla ilgili olarak düştüğü bir dipnotta, Paşa'nın Yunan ve Roma mitolojisinde kullanılan bazı isimlerin aslında Türkçe olduğunu iddia eder. Bu iddianın ise “zamanımızda” (yani 1928'de), “Türk dilinin dünyanın en eski dil olduğu ve seslerle seslerin ifade ettiği eşya arasında ilişkiler bulunduğuna dair müthiş” keşifle, yani güneş dil teorisi ile yeniden ortaya atıldığını söyler. Akçura'ya göre, bu tezin kökeninde M. Celaleddin'in kitabı bulunmaktadır. Akçura, ayrıca tezi ortaya atan kişiyle ilgili olarak çok ilginç de bir bilgi verir ve bu kişinin M. Celaleddin'in oğlunun damadı olduğunu söyler. (Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.33)

(Latka, 1987: 27). Latka da aynı kanaatla belirtmiş olduğu yukarıdaki ifadelerinde, Paşa'nın Türk dili üzerinden Türklerin millet olarak diğer Avrupa halklarıyla etnik anlamada bir ilişkisinin olduğunu ortaya koyma çabasını dile getirmiş.

Paşa'nın ortaya koymaya çalıştığı düşünceler aslında çıkıp geldiği topraklara olan özlemini, böylesine ihtişamlı bir imparatorluğun köklerinde arama çabası olmuştur da denilebilir. Bir mülteci olarak geldiği ülkenin askerî sahasında üstlenmiş olduğu önemli görevler neticesinde gelmiş olduğu nokta, ona bu kudreti vermiş ve geldiği diyarı, Lehistan'ı ve Avrupa'nın diğer milletlerini, Osmanlı'nın köklerine yaklaştırmaya çalışmıştır. Bu onun içinde bulunduğu psikolojinin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Kendi vatanına olan özleminin yansıması olarak düşündüğümüzde Avrupalı milletlerle Osmanlı arasında bir köken birliği oluşturma çabası, daha iyi anlaşılacaktır diye umuyoruz. Her ne sebeple yazdıysa da söz konusu dönemde Türk kimliği, bilimsel boyutuyla Avrupa'da bir kez daha öne çıkmış ve merak konusu olmuştur.

4.1.2. Lehistanlı Ali Ufkî (1610-?)

17. yüzyıl kültür ve medeniyetine dair birçok değerli kaynak bırakan kimselerden biri de Albert Bobowski olarak dünyaya gelen ve Osmanlı saraylarında Ali Ufkî Bey adı altında ünlenen döneminin dilbilim uzmanı kişidir. Bazı kaynaklar Albert Bobowski'nin 1610 yılında Lvov (Ukrayna) şehrinde doğduğunu ileri sürseler de bu konuda tam olarak açık bir bilgi yoktur. Ailesi ve çocukluk dönemi ile ilgili bilgiler sınırlı olmakla birlikte öğrenmiş olduğu diller ve kazanmış olduğu kültürü nedeniyle iyi bir eğitim aldığı kabul edilmektedir.

1657-58 yıllarında İstanbul'da bulunan İsveç büyükelçisi olan Claes Ralamb, Ali Ufkî'nin 1645 yılında Venediklilerle yapılan savaşta esir düştüğünü, saraydaki Enderun'da iyi bir eğitim gördüğünü, on yıl hanendeliğin ardından Sultan tarafından serbest bırakıldığını ifade eder. Verdiği bilgiyi bizzat Ali Ufkî'den aldığını da ekler.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Karin Adahl, "Alay-ı Hümayun'u Tasvir Eden Yirmi Resim", *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri*, ed. Karin Adahl, Kitap Yayınevi, (çev. Ali Özdamar, İst., 2006, s. 95-96.)

Kendisinin verdiği bilgilere göre ise Sultan İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerinde Enderun'da eğitim aldığını, Doğu dillerinin yanı sıra musiki eğitimi alarak bu konuda bilgisini geliştirdiğini ifade eder. Kısa bir sürede santur çalma yeteneği kazanan Ali Ufkî, yazdığı şiirlerin altına “Ufkî” mahlasını eklemiş, beste yaparak etrafındaki zümrenin dikkatlerini üzerinde toplamıştır. Birçok kaynakta birden çok dil bildiği belirtilir ve bildiği dillerin sayısı on yedi kadar ifade edilir. Türkçe için göstermiş olduğu çabayı da ortaya koyduğu eserler üzerinden anlamak mümkündür.

17. yüzyılın en renkli portrelerinden birini oluşturan Ali Ufkî'nin ölüm tarihi de yaşamının diğer ayrıntıları gibi sisler ardında gizlenmiş durumdadır. Kimlerine göre 1672 kimine göreyse 1680 yılında yaşamının büyük kısmını geçirdiği İstanbul'da ölmüştür (Kut, 1989: 456). Ölümünün üstüne mersiyeler yazılmış mıdır bilinmez ama yaşadığı dönemin kültürel mirasını gelecek kuşaklara aktarmak için ortaya koyduğu çalışma azmi, çağdaşlarıyla kıyaslanamayacak nitelikte büyüktür.

17. yüzyılda Türkolojiye dair en önemli katkılardan biri, yine bir Polonyalı olan Meninski'nin 6080 sütundan oluşan Osmanlıca sözlüğü ve buna bağlı hazırladığı *Grammatica Turcica'dır*. Meninski Lügatı, olarak da bilinen çalışmanın ilk baskısı 1680 yılında yapılır.¹⁴⁸ Lügatın o döneme dair bulundurduğu kelimeler bugün birçok kelimenin hangi millete mensubiyetine dair geniş bilgiler içermesi bakımından, Osmanlı coğrafyasındaki etnik yapıların çokluğuna ya da etnik unsurların hâkimiyetine dair de bilgi vermektedir diyebiliriz.

Milliyetçilik algısı Avrupa'da henüz toplumsal olaylara bağlı olarak oluşum aşamasında olmakla birlikte Ali Ufkî'nin ortaya koyduğu bu çalışmalar hazırlanırken, kendisinin köken itibarıyla Polonyalı olması millet odaklı düşünmesini etkilemiş olacak ki, Osmanlı'nın kozmopolit yapısından çok fazla izler taşımaktadır.

Bununla birlikte Kut'un da ifade ettiği gibi Ali Ufkî'nin dil ve gramere dair çalışmaları daha erken devirlerde kaleme alınmıştır. 1666 başlarında bir Türkçe gramer hazırlayan Ali Ufkî, ayrıca Türk adetlerine de yer verilmiş olan bir Fransızca-Türkçe mükâleme

¹⁴⁸ Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae Arabicae Persicae - Lexicon Turcico Arabico Persicum*, 6 cilt, Simurg Yayınevi, İst., 2000.

kitabı kaleme alır. Bu çalışma Türklere Fransızca, Fransızlara ise Türkçe öğretmek amacıyla hazırlanmış olan didaktik bir eserdir. 1643 yılında ise Çek filozof Johann Amos Comenius'un *Janua Linguarum Reserata Aurea* adlı kitabını Türkçeye çevirir. Ancak filolojik olarak onun en çok ses getiren çalışması Kitâb-ı Mukaddes'in tercümesidir. Hollanda elçisi Levinus Warner'in isteği ve mali yardımlarıyla gerçekleştirilen tercüme Ahd-i Atik, Ahd-i Cedid ve Apokripha'dan meydana gelir. Günümüzde kullanılan Kitâb-ı Mukaddes'in de dayandığı temeli oluşturur.¹⁴⁹ Ali Ufkî'nin kaleme aldığı Fransızca Türkçe mükâleme kitabı, dil öğretiminin yanı sıra, her iki milletin kültürel değerlerine yer vermesi nedeniyle çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü kaleme alındığı yıllar dikkate alınırsa Osmanlı henüz gerileme devrine girmemiştir. Avrupalıların hâlâ kendisinden korktuğu bir devlet olarak Osmanlı'yı tanıma fırsatını bu gibi eserler üzerinden yakalamıştır.

İsveç elçisi Ralamb, görevi sırasında Osmanlı sarayına dair birçok bilgiyi kendisine tercümanlık ettiğini belirttiği "Polonyalı Türk"ten (Palniske Turcken) aldığını kaydeder. Ali Ufkî Bey, padişahın sarayındaki tanınmış bir musikişinas ve besteci olarak İsveç elçisinin Osmanlı gelenek ve göreneklere konusunda başlıca kaynağıydı. Ralamb'ın günlüğünden anlaşıldığına göre zaman zaman bir araya gelen ikili, Doğu kültürü konusunda fikir alışverişinde bulunurlardı. En son 14 Ocak 1658'de görüşüklerinde Türk ve İran dinlerine dair uzun süre sohbet etmişlerdir.¹⁵⁰ Bu bilgiler dâhilinde de anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın imparatorluk olarak kendine aşırı güveni, kendisini dış dünyaya kapamış ve Avrupa'daki gelişmelere uzun bir süre kayıtsız kalmıştır. Ali Ufkî gibi yabancı kökenli kimseler de Osmanlı gibi içe kapanık bir devleti ortaya koyduğu eser ve çalışmalarıyla elçilikler üzerinden Avrupalılara tanıtma fırsatı bulmuştur. Bizim için özellikle Türk dili ile ilgili çalışmaları, Türklere yönelik millet algısının uyanması için hazırlayıcı nitelikte eserler olarak dikkate değer eserlerdir.

¹⁴⁹ Turgut Kut, "Ali Ufkî Bey ve Eserleri Hakkında", *Musiki Mecmuası*, İst., 977, S. 324, s. 5-19, ayrıca F. Lyman Maccallum, "Kitâb-ı Mukaddes'in Türkçe Tercümesine Dair", *Tercüme Dergisi*, İstanbul 1942, III/13, s. 59-68

¹⁵⁰ Karin Adahl, "Claes Brorson Ralamb'ın Bâbüâli'deki Elçiliği (1657-1658)", *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri*, ed. Karin Adahl, Kitap Yayınevi, çev. Ali Özdamar, İst., 2006, s. 16

4.1.3. Lehistanlı Hayreddin Bey (?)

Doğum tarihi olarak elimizde tam bir bilgi olmamakla birlikte Avrupa'da 1848 ihtilallerinden sonra Avrupanın birçok yerinde bulunmuş bir mülteci olarak Osmanlı'ya sığındığında 20'li yaşlarda olduğu kabul gören bir bilgidir. Osman Nuri'nin de ifade ettiği üzere Hayreddin adını Osmanlı'ya sığındıktan sonra almıştır. Asıl adı Karol Karski'dir (Reşat-Nuri, 1326/1911: 157).

Ahmet Rasim'in Ahmet Mithat Efendi'nin Hayreddin Bey'in sosyal hayatı ve Türk düşünce dünyasına kazandırmaya çalıştıkları hakkında birçok ifadeleri vardır. Yazın dünyasında yolları her kimle kesişmişse Hayreddin Bey'in üslup olarak çok keskin bir üslubunun olduğundan bahsetmiştir.

Birinci'ye göre Türk gazeteciliğinin başlangıç safhalarında türk toplumunda gazete kültürünün gelişmesi adına Osmanlı sahasında çıkan birçok gazetede yazılar yazmış (Birinci, 1989: 64) ve Osmanlı'nın Avrupalıların nezdindeki "Hasta Adam" durumunu sosyal ve kültürel olarak gözlemleyerek düşüncelerini gazeteler aracılığı ile duyurmuştur. Birçok ülke gezmiş olmanın getirdiği avantajı Osmanlı ile yapmış olduğu tahlillerde göstermiş, Osmanlı'nın içinde bulunduğu sosyal ve siyasi buhranı, yazmış olduğu her makalesinde dile getirmeye çalışmıştır.

Söz konusu dönemin öne çıkan *Basiret* gibi *Terâkki* gibi Türkçe yayım yapan gazetelerle birlikte *Medeniyet*'te, *Osmanlı*'da, *Tercüman-ı Hakikat*'te, *Takvim-i Vekâyi*'de ve *Vakit* gazetelerinde yazılar yayımlamıştır. Bunlara ilave olarak *Phare du Bosphore* gibi *Levant Herald* gibi *La Turquie* gibi yabancı dilde yayımlanan gazetelerde de fikrî yazılar paylaşmıştır.

Hayatını bu gazetelerde yazdığı yazılarla kazanmakla birlikte Hareddin Bey'in bir eğitimci kimliği de vardır. Kısmen fikir dünyasını ve ilgi alanlarını şu başlıklar altında yazmış olduğu yazılarından ortaya koyacak olursak:

"Avrupa ve Türkiye", *Basiret*, No: 73., 28 Nisan 1286; "Gazeteler ve İşler", *Basiret*, No: 147., 19 Ağustos 1286; "Mekteb-i Tıbbiyece Türkçe Yahud Fransızca İstimali Keyfiyeti", *Basiret*, No: 324., 18 Mart 1287; "Kanun için

Bir Mekteb Açılması Hakkında”, *Basiret*, No: 113., 23 Haziran 1286; “Muvazene-i Din Akıl”, *Basiret*, No: 261., 29 Kanunisanı 1286; “İttihad-ı Osmanî”, *Basiret*, No: 130., 16 Temmuz 1286; “Vilayet Meclislerinin Islahı”, *Basiret*, No: 730., 7 Eylül 1288., “Fezâil-i Millîye”, *Basiret*, No: 253., 22 Kanunievvel 1286; “Osmanlı Milletleri”, *Basiret*, No: 805., 7 Kanunievvel 1288; “Cehd ve Vakit”, *Basiret*, No: 129., 10 Temmuz 1286; “Say ve Gayret”, *Basiret*, No: 245., 9 Kanunievvel 1286 (Kurt, 1999: 38).

Avrupa’nın birçok kentini, mülteci de olsa, gezdiğini düşündüğümüzde Osmanlı’ya sığındıktan sonra Osmanlı’nın içinde bulunduğu sosyal ve siyasi bunalımı çok iyi gözlemleyerek Osmanlı’nın neye ihtiyacı var, bu konularda yazılar yazmıştır. Osmanlı aydınlarının en büyük eksikleri olan Osmanlı dışındaki dünyayı yakından takip edememeyi, Hayreddin Bey, Avrupa’yı gezmiş ve görmüş biri olarak kendi iç dünyasında ortadan kaldırarak Osmanlı’yı bir devlet olarak çok iyi analiz etmiştir.

Öncelikli olarak Osmanlı’nın yönetim biçimini sorgulayarak halkın yönetimde söz sahibi olması adına, Millet Meclisi gibi bir kavramı dillendirmiştir. Çok iyi bir Fransızca bilgisi olan Hayrettin Bey, Galatasaray Lisesi’nin açılışında önemli bir rol oynayarak doğrudan katkı sağlamıştır. Eğitim dili Fransızca olan Galatasaray Lisesi, daha sonra birçok aydınının yetişmesini sağlamıştır.

Sadece Millet Meclisi gibi bir kavramı yazılarında dile getirmemiş, siyasi anlamda Türk milliyetçiliği ve Türk dış politikası ile ilgili de birçok köşe yazısı da yayımlamıştır. İttihad-i Osmanî, İttihad-ı İslamî gibi düşünce hareketlerini desteklediğine dair yazılar yazarak Osmanlı’nın devlet olarak bekasını savunmuştur.

Hayreddin Bey, gazete sütunlarında demokrasi için ilk defa seçimlerden önce ve Ali Suavî’den sonra, Millet Meclisi’nden söz ederken Osmanlı Türkiye’sinde Millet Meclisi deyimini kullanmaktadır (Kurdakul, 2000: 44). Yine Hayreddin Bey, meclisle birlikte meclis içerisinde yer alması söz konusu olacak siyasi partilerin sosyal hayatta çeşitli ayrılıkları da beraberinde getireceği kanaati ile partilerin varolmasına nispeten olumsuz bakmaktadır. Partilerin toplumda yaratacağı ayrılıklarla mevcut etnik unsurların birleşerek merkezi otoriteye karşı gelebileceği hatta azınlık durumunda olan milletleri gerekçe gösterip yabancıların içişlerine dahi müdahale hakkı doğurabileceğine inanmaktadır (Kurdakul, 2000: 53). Parleментар yapı ile ilgili bu endişelerinde haksız

değildir çünkü Ziya Gökalp'in tabiriyle çağ milliyetçilik çağıdır ve Osmanlı bünyesinde daha birçok etnik unsur vardır ki bunlar oluşabilecek bir partileşme sürecinde kimliklerine daha çok millet odaklı bakacak ve bağımsızlık talepleri kaçınılmaz olacaktır. Nitekim Balkan Savaşları'nda da görülmüştür ki millet odaklı düşünceler Osmanlı'nın kapsayıcı devlet otoritesine karşı gelmiştir.

Yine Osmanlı-Almanya arasındaki siyasi sorunların halledilmesinde ve Almanya'nın Osmanlı toplumsal hayatına etki etmesine öncülük yapmış olan Hayreddin Bey, *Basiret Gazetesi*'ndeki yazılarıyla 19. yüzyılda Osmanlı'nın diğer devletlerle olan ilişkilerine dair de çok isabetli tespitlerde bulunmuş bu da yöneticilerin dikkatini çekmesine sebep olmuştur.

Özellikle Osmanlı bünyesindeki etnik unsurların dinî değerlerine bağlılığı hususunda Osmanlı yönetiminin herhangi bir ayırıcı rolünün olmadığını, aksine bu konuda geniş bir hürriyet ortamının olduğunu yazılarında her seferinde öne çıkarması, devletin ileri gelenlerinin dikkatinden kaçmamış, buna istinaden zaman zaman maddi olarak desteklenmiştir.

Burada almış olduğu destekten ziyade dile getirdiği konu olarak insanların dinî ritüellerinin özgür bir şekilde icra edildiğinin altını çizmek gerekiyor. Çünkü 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı kurtuluşu, fikir olarak birçok alanda aramış ve bünyesindeki azınlıkları, isyan ettirmemek için devlet olarak bazı yönergelerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Hatta gayrimüslimlere çok daha fazla ayrıcalıklar sunulmuştur. Bu ayrıcalıklar da Hayreddin Bey'in dikkatinden kaçmamış, dile getirirken de amacın Osmanlı'nın siyasi ve sosyal yapısının sarsılmaması için yapıldığını, Tanzimat'ın uzantılarının devamı niteliğinde olduğunu söylemiştir. Osmanlı'nın bütünlüğü için kamuoyuna daha ılımlı yazılar yazmıştır.

SONUÇ

18. yüzyılda Avrupa'da gözle görülür derecede öne çıkmış olan dil ve etnik kökene dayalı araştırma kültürü, uzantısını imparatorluk boyutunda varlığını sürdüren devletlere taşımıştır. Söz konusu devletlerden biri de Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı, devlet olarak zaten 1453 sonrası Avrupalılar tarafından korkuya dayalı bir politika ile birlikte sürekli mercek altında tutulmasına rağmen tam anlamıyla sosyolojik boyutta tahlili yapılamayan bir devlet olmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde durum değişmiş, Osmanlı politik anlamda bir rota değişikliğine giderek Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. Bunu takiben ülke çapında kurumlarla birlikte, hayata bakış açısından, zihniyet açısından, çok kültürlü yaşam biçiminden sıyrılıp daha spesifik bir yaşam biçimini arzulayan azınlık konumunda olan etnik unsurların bağımsızlık düşüncesi açısından Osmanlı çok daha farklı bir sürece girmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde gelen ve dağılma sürecine girmiş bir devletin kendini gözden geçirip yenilemesi gerektiğini düşünen bazı aydınlar, öncelikli olarak devletin kurtuluşunu yönetim biçiminin değişmesinde görmüşlerdir. Rejimi değiştirmek ve meşruti bir yönetimin ülkeye egemen olmasını isteyen bu aydınların mücadelesi, zamanla kendilerinden sonra gelen aydınları, diğer etnik unsurların bağımsızlıkları karşısında kendi kimliklerini yani Türk kimliklerini, sorgulamaya ve duyumsamaya götürmüştür.

Şüphesiz her millet için edebiyat, kültürel kimliklerin ve etnik farklılıkların ortaya konmasında çok önemli bir role sahiptir. Bir milletin kendisini millet olarak ifade etmesi için öncelikli olarak birçok unsura ihtiyacı vardır. Birçok unsurdan başta gelen iki unsur vardır ki diğerlerini gölgede bırakır. Birisi varlığını idame edeceği ve sürekli genişletme ya da koruma derdinde olacağı bir kara parçası; bir diğeri ise yaşam biçimini ve kültürünü muhafaza edip nesilden nesile aktarabileceği, öz dili ile ortaya koyduğu edebiyattır.

Edebiyat da varlığını, hangi millet olursa olsun, milletlere özgü dile borçludur. Dil bir milletin en temel yapı taşıdır. Kendini, millet olarak ifade edeceği en önemli araç dildir. İşte, Osmanlı'nın dağılma sürecinde bunun farkına varan bir grup aydın ve duyarlı insan,

kendilerini ifade ettikleri dile yoğunlaşarak Türklük ve Türkçülük etrafında toplanmışlardır. Milletlere özgü olan dilin mevcut durumundan rahatsız olan aydınlar, dilde sadeleşmenin gereğini konuşma dili ile yazı dili arasındaki farka dayandırdıkları gibi Arapça ile Farsçanın Türkçe üzerindeki hâkimiyeti ile temellendirmişler ve millet olarak etnik anlamda Türk unsurunu, odak merkezine koyup devletin bekasını sağlamışlardır.

Bununla birlikte ortaya konan bu edebiyat, tarihin her döneminde olduğu gibi söz konusu devletin sınırları içerisinde ortaya çıkan siyasi olaylardan bağımsız olmamıştır. Siyasi olaylardan bağımsız bir edebiyat olsaydı Nâyilik gibi Nevyunanilik gibi edebî oluşumlar Yahya Kemal ile birlikte geniş bir harekete, oluşuma dönüşürdü. Oysa söz konusu edebî sahadaki hareketler, Balkan savaşları ile birlikte Yunan Savaşı sonrasında pek itibar görmemiş, kısa bir süre sonra savunucuları Şhabettin Süleyman, Enis Behiç, Hakkı Tahsin; Yakup Kadri, Salih Zeki Aktay... vazgeçmiştir. Yahya Kemal, belki Avrupa'dan almış olduğu bilgisi dâhilinde, kendi kültürüne farklı bir yaklaşımla bakarak edebiyatın o yıllarda ihtiyaç duyduğu yeniliği getirmeye çalışmış olabilir ama siyasi zemin uygun olmadığı için bu pek de başarılı olmamıştır. Onun yerine denilebilir ki sosyolojik hadiselerin ekolojik gerçekleri, uzun vadede de olsa, 20. yüzyılın hemen başında meydana gelen savaflara bağlı olarak dalgalı bir sosyal kümeler yığını oluşturmuştur. İşte bu sosyal kümeler ve oluşumlar, Millî Edebiyat'ın öncüleri ile birlikte Mehmet Emin Yurdakul gibi, Mehmet Âkif Ersoy gibi daha birçok şair ve yazarı etkilemiştir. Bu olaylar, yazar ve şairlerin evrensel duyuş ve düşünüşleri doğrultusunda ortaya koydukları eserleri ve hayata bakış açılarını derinden etkilemiştir.

Osmanlı, kendi bünyesinde yapmaya çalıştığı reformları, hangi sahada olduğunun önemi yok, bir imparatorluğun gereği olarak duyumsayarak gerçekleştirmemiş. Aksine Avrupa'nın artık küçümsenemeyecek gücü karşısında, kaybedilen savaflarla birlikte bir şaşkınlığın karşısında zorunlu olarak yapmıştır. Avrupa'yı küçümsemekten vazgeçip kendini yenileme sürecinde, Avrupa ayarında bir yenileşmeyi sağlamaya çalışması zamanla toplumsal hayatta, insanların Avrupa'ya hayranlığına kadar gitmiştir. İşte bu hayranlık, Yeni Osmanlı olarak kabul edilen Namık Kemal gibi Ziya Paşa gibi Tanzimat'ın birinci kuşağı olarak bilinen birçok aydının eserlerine konu olmuş, Avrupa hayranlığı ile toplumsal hayattaki ironik tipler romanlara ve diğer edebî türlere konu olmuştur.

İşte bu açıdan düşündüğümüzde, bir devletin tarihindeki siyasi olayların toplumsal hayatta nasıl bir dalgalanma yarattığı ve nereleri tetiklediği daha iyi anlaşılacaktır. Osmanlı da özellikle 19. yüzyılda savaşlar ve reformlarla birlikte, Avrupa'yı takip ettiği kadarıyla devletin bekası için birtakım savunma mekanizmaları geliştirmiştir. Geç de olsa çağın milliyetçilik çağı olduğunu anlamış ve ümmet anlayışından nisbî oranda uzaklaşarak Türkçülüğe sarılmıştır. Buna bağlı olarak, bu konuda kendini ifade etmek için öncelikli olarak dilini, dolayısıyla edebiyatını ona göre şekillendirmeye girişmiştir.

Osmanlı-Rusya arasında beklenmedik bir şekilde nükseden 1853-1856 Kırım Savaşı esnasında âcilen yetiştirilmesi duyumsanan hekim ihtiyacı söz konusu dönemde eğitim dilinin Türkçe olması için başlatılan faaliyetler çerçevesinde, 1866'da İstanbul'da kurulan Cem'iyet-i Tıbbiye-i Osmâniyye'nin çabalarıyla daha da hızlı bir sürece girmiştir. Yine aynı yıl içerisinde, Mekteb-i Tıbbiye'nin kendi çatısı altında, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyye-i Şâhâne'nin faaliyete geçirilmesiyle 1867'de Türkçe olarak tıp eğitimine küçük çaplı da olsa başlanmıştır.

Söz konusu bu okulda yani tıbbiyede, umumiyetle İstanbul dışında, taşrada çalıştırılacak belediyeye mensup hekimlerinin eğitilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçlar dâhilinde herkese ulaştırılmaya çalışılan eğitim kapsamında yeni faaliyetler gelişmiş, Türk dilinin önemi de her geçen gün daha da artmıştır.

Türkçe eğitim ile ilgili gelişmeler olumlu bir şekilde ilerleyince 1870'te Askerî Tıbbiye'de de birinci sınıftan itibaren eğitim-öğretimin Türkçeleştirilmesine karar verildi. İlgili kurumlarda eğitimin Türkçe olmasına bağlı olarak gelişen olaylar silsile hâlinde genişledi ve Türk tıp gazeteleri, dergileri, kitapları yayımlanmaya başlanmıştır.

Okullarda Türk ve müslüman hocalarla birlikte müslüman öğrenci sayısı da artışa geçmiştir. Almış oldukları eğitim üzerinden millî kimliklerini sorgulayan, İmparatorluk çatısı altında bağımsızlık hareketlerine kayıtsız kalmayan yeni ve bilinçli bir neslin önü açılmış ve meşruti yönetim adına, laik bir yönetim adına, dış baskılar karşısında devletin bütünlüğünü gözetmek için yeni ilkeler, hedefler tayin edilmeye başlanmıştır.

Türk kimliğini duyumsayan aydınlar, sosyal ortamın karmaşası içerisinde 19. yüzyılın başlarından itibaren bilimsel çizgide yol alan Türkçülüğü, siyasi bir çizgiye götürecek unsurlara sarılmışlardır.

Bu unsurların başında da 1911'den sonra Millî Edebiyat olarak anılacak bir dönemin hazırlayıcısı olan Türk dili gelmektedir. Birey her şeyden önce kendi kimliğini içinde doğup büyüdüğü kültürü şekillendiren dil üzerinden duyumsar ki bunu Osmanlı'nın son yıllarında bir avuç Türk de aynı şekilde duyumsayarak öz diline sadeleştirme girişimiyle sahip çıkmış, kendi kimliği üzerinden de Türkçülüğü siyasi bir çizgiye ulaştırmıştır.

Tabii Türkçülüğün siyasi çizgiye ulaşması, çok uzun bir sürecin ardından kendini göstermiştir. II. Mahmud'un yaptığı yeniliklerle birlikte toplumsal hayattaki cemaatlerin de rolünün zayıflamasına bağlı olarak toplumsal hayatta yeni bir bağlayıcı unsura, sosyolojik bir bütünlük fikrine ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu ihtiyaç öncelikli olarak kendini toplumsal hayattaki dönüşümlerden sonra, eğitim kurumlarındaki yenileşmelerden sonra, savaşlarla birlikte köklerini tarihinde, dil ve edebiyatında bulmuş bir millet bilinciyle, Türkçülükle giderilmeye çalışılmıştır.

Türkçülüğün de doğrudan ve siyasal mahiyette ifade edildiği yıllar olarak II. Meşrutiyet sonrasındaki yılları dikkate alındığında, Türkçülüğü ideolojik mahiyette, pan-Türkçülük şeklinde Yusuf Akçura'nın bir öncü olarak dile getirdiği görüldü. Sonrasında Ziya Gökalp'in Türkçülüğü kültüre dayalı bir boyutta Türk Milliyetçiliği, şeklinde ifade ederek bütünleştirici bir çatı oluşturmaya çalıştığı görüldü.

Türk dili, edebiyatı ve kültürüyle Osmanlı imparatorluğu bünyesindeki etnik unsurlar arasındaki farklardan sıyrılarak toplumsal birlik ve bütünlüğün yolu açıldıktan sonra, özellikle edebiyat bir araç olarak kullanılmış ve edebiyat için bir araç olarak kullanılan Türk dilinin sadeleşmesindeki zaruretlere tespit edilmiştir.

Dili sadeleştirerek aydın sınıf ile avam arasındaki uçurumu kaldıran Türkçülük, asıl meyvesini, 1911 sonrası ortaya konan edebî eserlerle birlikte 1. Dünya Savaşı'nda vermiş, topyekün bir mücadeleyle birçok cephede savaşarak bağımsız bir ülke, halkın yönetiminde söz sahibi olduğu bir ülke ortaya çıkarmıştır. Bağımsızlık yolunda, dönemin

aydınlarının Türkçe için yapmış oldukları propaganda, gerek askerî gerek sosyal hayattaki millî duruşla desteklenerek Türkçülüğün siyasi bir sürece girmesini de hızlandırmıştır.

Bazı araştırmacı yazarların iddiaları doğrultusunda Türkçülük, bir Yahudi programı dâhilinde gelişmiş ve siyasileşmiş değildir. Tezimizin başından beri bir imparatorluğun Fransız İhtilali sonrasında, bünyesindeki etnik unsurların kendi kimliklerini, dinî bir önceliğe dayalı birliktelikten ziyade millet odaklı bir birlikteliğe bağlı olarak ifade etmeye başlaması, Osmanlı'nın kendi bünyesinden birçok milletin bağımsızlaşmasına sebep olmuştur.

Söz konusu milletlerde “biz” duygusu, oluşumunu din önceliğinden sıyırmış, millet odaklı bir yaklaşımla kendini inşa etmeye girişmiştir. Millet olmanın en temel şartlarından biri de kendine özgü bir iletişim aracı olarak dilini bağımsızlaştırmaktan geçmiştir. Osmanlı bünyesindeki hemen her etnik unsurun hareket noktası bu olmuş ve birçok millet diline, kültürüne karşı girişmiş olduğu yeniden yapılanma ile bağımsız olmuştur.

İşte o milletlerden biri de devletin asıl kurucu unsuru olmakla birlikte, asırlar içerisinde geri plana itilmiş olan Türklere'dir. Türkler millî uyanışlarını Osmanlı devlet çatısı altında kendilerinden önce bağımsızlaşan milletler karşısında kendi kimliğini sorgulayarak gerçekleştirmişlerdir. Tabii bu uyanış yaklaşık bir asırlık bir sürecin neticesinde siyasi ve sosyal olayların akışına bağlı olarak gelişmiş ve dili sadeleştirme için girilen en somut adımla toplumsal hayatta kendine yer bulmuştur.

Dile yapılan müdahalelerle birlikte ortaya konan edebî eserler, dilde yapılmak istenenleri uygulamada yerleştirirken devletin böyle bir duyarlılık geliştirdiği günlerde, savaşların meydana gelmesi, Anadolu insanını başka bir şevkle ve duyarlılıkla mücadeleye götürmüş ve Türkçülük, dünya çapında kamuoyuna duyurulacak nitelikte bir siyasi sürece girmiştir.

Türkçülük cereyanı, on dokuzuncu yüzyılın sonunda yirminci yüzyılın başlarında başka bir kaynaktan da beslenmiştir. Bu kaynağın arkasında Kırmızı Gaspıralı İsmail,

Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmet gibi aydınlar, Türkçülük cereyanının Türkiye’de yayılmasını sağlamışlardır. Özellikle bu üç isim üzerinden gelişen Türkçülük, gerek sosyal hayatta gerek edebî sahada gerekse siyasi platformlarda, kendine gelişim olanağı bulmuştur.

1869 yılında Mustafa Celâlettin Paşa’nın *Les Turcs Anciens et Modernes* (İst., 1869) *Eski ve Modern Türkler* adlı eserinde yapmaya çalıştığı gibi yani Osmanlı Türklerinin temelini Avrupa milletleriyle buluşturmaya çalıştığı gibi Rusya’dan gelen Türkler de geldikleri toprakların özleminin yanı sıra İstanbul’daki aydın ve entelektüel kimseler üzerinden bir ideal olarak Turan Ülküsü’nü Osmanlı coğrafyasına yayarak Türkçülüğü, Osmanlı’nın sınırları ötesindeki Asya milletleri ile tek bir çatı altında buluşmak için uzun vadeli bir ülküye dönüştürmüşler.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Türkçülük, Yahudilerin düşüncesi doğrultusunda gelişerek Osmanlı’yı Ortadoğudan, daha doğrusu Kudüs ve civarından uzaklaştıracak bir bahane hâlinde kazandırılmış bir ülkü ya da program değildir. Yani “siz Türksünüz, sizin ana vatanınız Orta Asya, dolayısıyla sizin için bir ideal lazımsa bu ideal oradaki soydaşlarımızla tekrar bir araya gelerek tekrar emperyal bir devlet inşa etmek olmalıdır...” hâlinde Osmanlı coğrafyasındaki aydın sınıfın, idealist kimselerin düşünceleri arasına katarak geliştirilmiş bir ideolojik hareket olmamıştır.

Sosyal bir tepkime olarak zamana yayılarak gelişmiş ve bağımsızlığını kazanan ülkelerin ayrılmasıyla, savaş hâlinde çatışmalara kadar gidilen mücadeleler, Osmanlı toplumunda özellikle devletin asli unsurunu oluşturan Türkler üzerinde, ciddi bir millî kimlik duyarlılığına sebep olmuştur.

Bu duyarlılık, her milletin bağımsızlığı söz konusu olunca nasıl kendini dil, tarih bilinci, dine dayalı ahlaki bir yaşam biçimi ve ekonomik bağımsızlık üzerinde kendini kademeli bir şekilde gerçekleştirmeyi planlamışsa Türk milleti için de aynı nitelikte ve aynı sıralama doğrultusunda olmuştur.

Türkler de Osmanlı devlet çatısı altında, millet bazında diğer birçok unsur devletten ayrılınca, kendi kimliklerini öncelikli olarak dilleri üzerinden hissetmiş ve öncelikli

olarak dillerine çeki düzen vermenin yollarını aramıştır. Çeki düzen derken tabii Türk diline girmiş olan birçok yabancı kelime olduğu gibi içinde yaşanan medeniyetin gereği Arapçadan ve Farsçadan Türk dilinin gramer yapısını bozan terkiplerin temizlenme durumunu kastediyoruz. Buna bağlı olarak Türk dilinde, belli bir yapılanma ya da sadeleşme Arapça ve Farsça kelime ve gramer kurallarından kurtarma yoluna gidilerek başlatıldığı gibi Millî Edebiyat programı dâhilinde yeni eserler yazılarak belirlenen kriterler doğrultusunda, yazılı kaynaklarla konuşma dili arasında bariz farklar olmayacak şekilde bir konuma getirilmeye çalışılmıştır.

En kapsamlı haliyle ifade etmek gerekirse III. Selim (1761-1808) ve II. Mahmud (1785-1839) öncülüğünde Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmiş bir toplum olarak muassırlaşmak için Batı'ya yönelmişiz. Bu yönelim toplumsal hayatımızda yenileşme için birtakım değişimlere sebep olmuştur ki bunların hepsi çevresel faktör olarak düşünüldüğü gibi zihnî ve fikrî boyutta da hissedilen değişimler olmuştur. Bu değişimlere istinaden kendini yenileyen toplum ve onun en küçük yapı taşı birey, yeni yaşam biçimi dâhilinde birtakım ihtiyaçlarla karşı karşıya kalmış ve bu ihtiyaçlarını dile getirme ve giderme aşamasında dile ihtiyaç duymuştur ki dil de değişim ve dönüşümler ekseninde, çağın ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda sadeleşme sürecine girmiştir.

Tabii bu sürecin yani, Osmanlıca olarak bilinen dilin, edebî formda sadeleşmesi gereğini ilk dile getirenler Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa'dan başlayıp Ahmet Mithat Efendi, Muallim Nâci, Sâmi Paşazade Sezai, Şemseddin Sâmi gibi kimselerin kaleminden çıkan yazılarla zaman zaman polemik olarak zaman zaman tarihî bir slogan olarak çeşitli nazariyeler hâlinde Genç Kalemler'in, Millî Edebiyat'ın kriterlerini bir manifesto hâlinde dile getirinceye kadar devam ettiğini görüyoruz. Yazı dilindeki sadeleşmenin gereği, öncelikli olarak Osmanlı Türkçesi odağında daha anlaşılır ve yazılabilir bir dil ortaya koyma çalışması şeklinde, uzun yıllar Osmanlı fikir hayatını meşgul etmiş bir konudur. Gündemi meşgul etmesi oranında da toplumsal gidişata ve siyasal boyutta bir düşünceye yön vermiştir diyebiliriz. Siyasal derken Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, İttihat ve Terakkiciler'in faaliyetleri kapsamında II. Meşrutiyet sonrasında ve I. Dünya Savaşı'yla ete kemiğe bürünmüş bir Türkçülüğü doğurduğunu söyleyebiliriz.

Siyasallaşmış bir Türkçülükten önce, sadeleşerek Millî bir edebiyatı ortaya çıkarması kapsamında Türkçe, II. Meşrutiyet sonrasında özellikle basın hayatına kazandırılan serbestlikle Yeni Lisan şeklinde isimlendirilen ve kendi kriterleri olan bir hareket programında, daha somut bir sadeleşme sürecine girmiştir. Ömer Seyfettin tarafından temellendirilen Ziya Gökalp ve Ali Canib Yöntem tarafından da desteklenen Yeni Lisan hareketi, odak noktasına mevcut dilin yapısal değişimi için Arapça ve Farsça terkip ve tamlamalarından temizlenmesini, aynı zamanda Türk dilinin Arapça, Farsça gramer kurallarından arındırılmasını koymuştur. Yeni Lisancılar gerekçe olarak da, “millî bir edebiyat için millî bir dil gereklidir”, düsturunu ileri sürerek “edebiyatta ve kültürde millî kimliğe dönüş” amacını ileri sürmüşlerdir. Amacını ve bu amaca dönük çalışmalarını Türk dilinin yapısına özgü bir kriter silsilesi ile ortaya koyan yukarıdaki yazarlar, kısa süre zarfında karşı görüşlerle karşılaşmalarına rağmen varoluşunu gerçekleştirmiş bir hareket olarak edebî bir döneme ismini vermiştir. Burada söz konusu yazarların bilgi ve duyarlılığının rolü, çok büyük bir önem taşımaktadır.

Tabii bu duyarlılığın arkasında yaklaşık yüz yıllık sosyal, siyasi ve bilimsel bir süreç vardır. İşte bu süreci biz bu çalışmamızda gazeteler üzerinden olduğu gibi eserler üzerinden ve yazarların, devlet yöneticilerinin, diplomatların sosyal ve siyasi olaylara bağlı olarak Türklüğü öne çıkarıp Türk dilinin sadeleşmesi için katkılarını ortaya koyarken nasıl bir kronolojik süreci geride bıraktıklarını gördük.

Çalışmamızın başından beri Fransızca kaynaklara öncelik verdik ancak Rusların da Asya kökenli Türklerle farklı bir diyalogunun olduğunu, Türkleri Avrupa'ya tanıtmak için ve Türkolojii desteklemek için birçok çalışma yaptığını unutmamak gerek. Bu bakımdan bu tezin tamamlayıcı unsuru olarak bir başka araştırmacının Rusçaya hâkimiyeti doğrultusunda, dikkate aldığımız tarihî dönemi kapsayacak nitelikte Rusça kaynaklar üzerinden bir başka çalışma da yapılabilir. Yine Mustafa Celaleddin Paşa'nın Türkçülüğe dair ilk yazılarının yayımlandığı *Courrier d'orient* gazetesinin Bulgaristan millî kütüphanesinden çıkarılıp konuya dair taranması bu çalışmanın devamını niteliğinde bütünleyici bir çalışma olacaktır.

EKLER

EK-1. MÜNASEBÂT-I UMÛMÎYEDE LİSAN-I RESMÎ¹⁵¹

Bilcümle akvam-ı tabia edyanının, adabının, lisanının himayesi hükümet-i seniyyenin -ulüvv-ü cenabına burhan-ı katı' olan- meslek-i pederanesi muktezasıdır.

Avrupa da serbesti-i vicdana, hatırat-ı tarihiyenin ve adab-ı kavmiyenin muhafazasına karşı guna-gun mevani [maniler] çıkarıldığı zamanlarda livay-ı saadet-i ihtivay-ı Osmanînin zirvaye-i refahiyetine iltica etmiş olan akvam bu nokta-i nazardan her biri birer cevher-i inayet ıtlakına şayan eltafa nail olmuşlardır. Zamanımızda bile bazı memalikte lisan, diğer bazı memalikte de mezheb ve kavmiyet nokta-i nazarlarından birtakım tazyikler vuku bulduğu düşünülür ise akvam-ı muhtelifenin en büyük refaha, en vasi müsaadata mazhar buyurulduğu yer Memalik-i Mahrusa-i Şahane olduğu itiraf edilir.

Tabiyyet-i müstelzem-ül mefharet-i hükümet-i seniyye ile mübahi olan zir-i destanın bu eltafin mezayay-ı aliyesini takdiren teyid-i ubudiyet eyledikleri şüpheyeye mahal olamaz. Erbab-ı sadakat hakkında ebvab-ı inayatı daima küşada bulunan hükümet-i seniyye ebed'ül müddetinde onların me'ser [iz, nişan]-i sadakat-karanesini gördükçe kendilerini nice tadifat-ı cedide ile müstağrak-ul amm eylediği emsal-i adidesiyle müsebbettir.

Bunlar hükümet-i seniyyenin asırlardan beri ittihaz buyurmuş olduğu meslek-i pederanenin netayici olup ila nihaye halelden masuniyeti tabiidir.

Fakat şan-ı hakimiyetin ve sunuf-u muhtelif-i teba arasında teyid-i revabıt ve teshil-i münasebat kaziyesinin bazı mukteziyatı vardır ki köşe-i nisyanda bırakılması kat'en [katiyen] caiz olamaz.

“lisan-ı resmînin tağmimi” ser levhasıyla bundan bir mah evvel gazetemizde neşr olunan bir makalede bir meselenin bir ciheti hakkında bazı mertebe beyan-ı mütalaa etmiş idik.

Bu gün diğer bir cihetini enzar-ı dikkate arz etmek istiyoruz. Malumdur ki sunuf-u muhtelif-i teba arasında iki büyük rabıta vardır ki biri veli nimet-i biminnetimiz padişah-ı şevket-penah, şehin şah-ı meali-i iktinah efendimiz hazretlerine karşı cümlesinde aynı hiss-i sadakat-karane ve ubudiyet-i mündane ile mütehassis olmaları, diğeri ise bir devlet-i ebedül müddetin teb'a-ı ve zir-i destanı olduklarından onun terakkiyat-ı maddiye ve maneviyesine sarf-ı mesai hususunda taraf-ı ilahiden ayn-ı vazife-i nimet şahane ile mükellef bulunmalarındır.

Bu revabıt bittabi akvamı tabi'ye arasında birtakım münasebata lüzum peyda etmiştir. Onda yegâne vasıta-i muhavere ve muhabere devletin lisan-ı resmîyesi

¹⁵¹ *Sabah*, nr. 3170, 3 Eylül 1314 [1898]'den aktaran Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İst.Bilgi Üniv.Yay., İst.2003, s.301

olan lisan-ı Osmanî olması lazım gelir. Lisan-ı Osmanî bu mülk-ü mesutta yaşayan bilcümle akvamın en büyük ihtiramla sevmeleri lazım gelen bir lisan-ı umumiyedir. Onun taammümü onun terakkiyatı Osmanlılığın taammüm ve terakkisi hükmündedir Binaen aleyh bu hususa fevkalade itina etmek her Osmanlı için mukaddes bir vazifedir.

Memalik-i Mahrusa-i Şahane dâhilinde umuma arz olunan her güna muharreratın balasına lisan-ı resmî-i devletle bir sureti yazılmış olması muktazi iken on beş sene evveline kadar bu hususa itina edilmemiş idi. Teşekkürler olunur hükümet-i seniyye bu vazifeyi matbaalara tahattür ettirerek her guna [çeşit, renk] ilanatin balasında Osmanlıca bir sureti bulunmasını usul ittihaz ettirdi. Ondan beri mesela sunuf-u zir destandan birine ait bir şenliği bile bil cümle sunuf-u teb'a haber ile bilmekte ve binaen aleyh maddeten veya manen onda alakadar bulunmaktadır. Teyid-i revabıt yekdiğerin umurunda, ahvalinde alaka ile me'lufiyete vabeste bulunduğuna nazaran bu tedbirin elzemiyet-i maddeye inzimam eden ehemmiyet fevkalgaye-i maneviyesi gayr-ı kabil-i inkârdır.

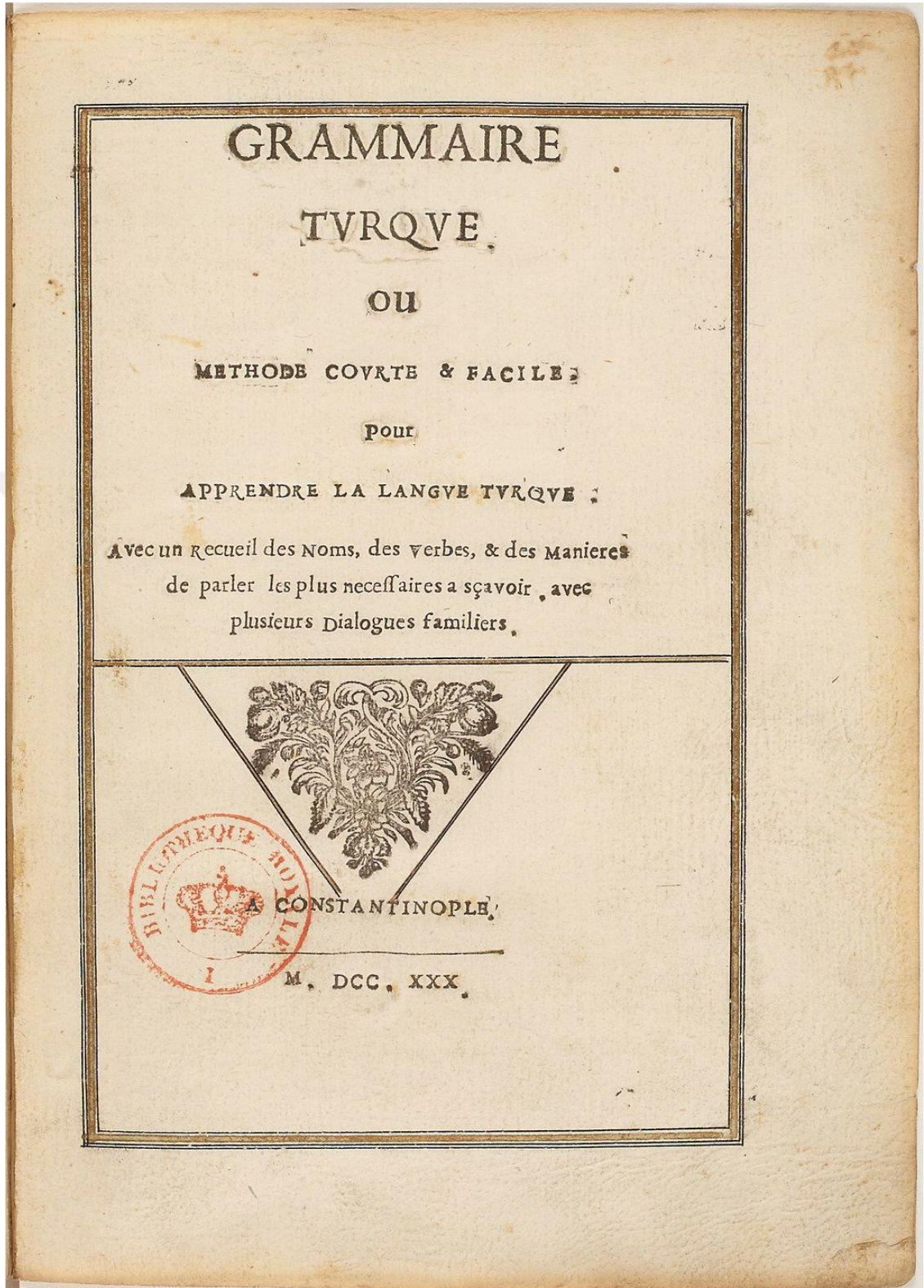
Fakat umuma arz edilen muharrerat yalnız i'lam-nameler değildir. Dükkânlarla vaz edilen levhalarda bu cümleden ma'duddur. Acaba onlarda da en yukarıya Türkçe yazılıyor mu? Ahiren Galata ve Beyoğlu cihetindeki mağazaların levhalarını gözden geçirdik. Birçoğunda Türkçe bulunmasına mukabil bazısının ashabı bu vazife-i ubudiyeti unutmış olduklarını gördük. Zaten ol babda henüz bir mecburiyet-i nizamiyede mevcut değildir. Hâlbuki Avrupa memalikinin ekserinde ez cümle Rusya ve Fransa da bu hususa fevkalade dikkat edilmektedir. Bizde dikkat olunmamasında hiçbir sebep görmüyoruz.

Münasebât-ı umumiyeye ile taalluku haiz bulunan diğeri bir husus daha vardır. Umumi yerlerde, kahvehanelerde, şimendiferlerde, vapurlarda lisan-ı resmî ile söylenmesi. Bir lokantaya giderseniz. Hizmetkârı lisan-ı resmî ile söylenmesi. Bir lokantaya giderseniz. Hizmetkârı çağırırsınız.

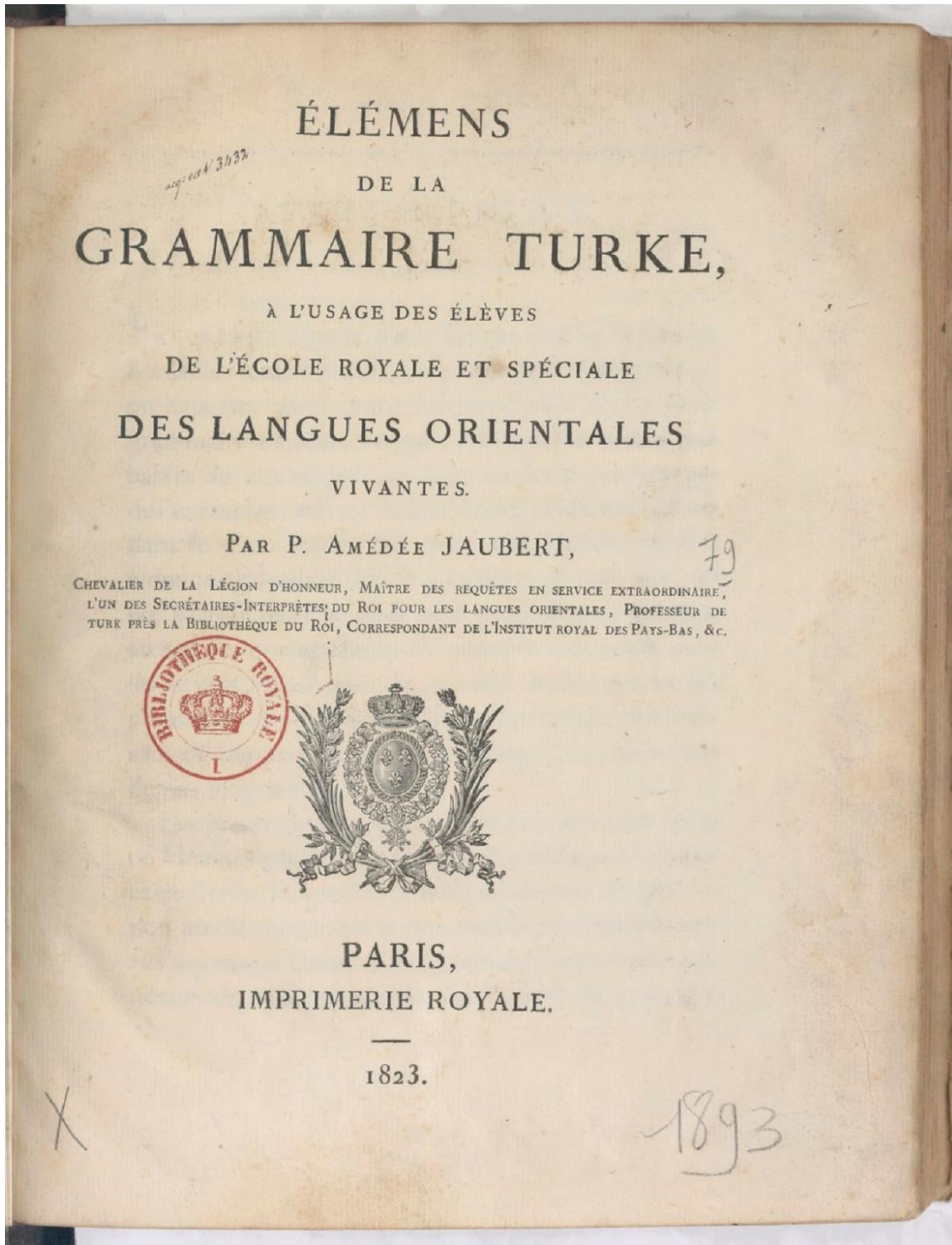
Alel ekser Fransızca olarak "tudosiyet" yahut Rumca "nefetyes" cevabını verir. Hâlbuki Türkçe bir cevap vermesi lazım gelirdi. Zira hangi kavme mensup olduğunuzu tefrik vazifesiyle mükellef değildir. Kendi vazifesi mülkün lisan-ı umumiyesi olan Türkçe olarak cevap vermektir. Tramvayda bulunduğunuz sırada biletçi yanınıza gelir. Ya Fransızca "biyeye" yahut Rumca "tabiltiya" der. Türkçe olarak "efendi lütfen biletinizi alınız" dese daha iyi olmaz mı?

Satıcıları da unutmamalı. Onlar meyanında elsine-i saire ile haykıranlar kesirdir. Hâlbuki sokaklarda umuma hitaben söylenen bu gibi sözler umumun lisanı ile söylenmek gerektir. Umumun lisanı da Türkçedir.

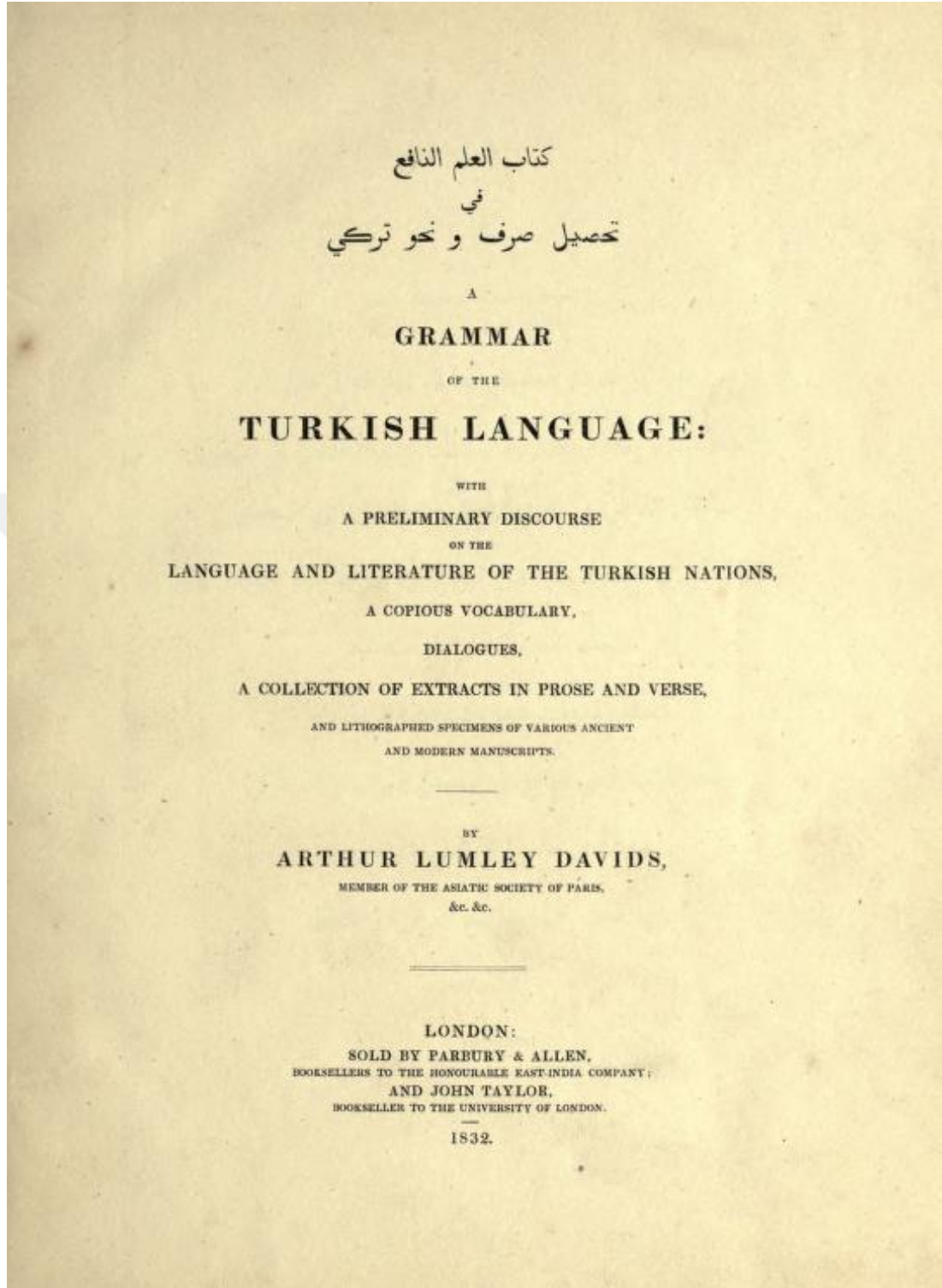
Bunlar akvam-ı Osmanîye'nin lisan-ı kavmiyelerinin terakkisine mani değildir. Bilakis sunuf-u zir- destandan her birinin kendi lisanı, kendi hususi edebiyatın terakki ettirmesi, bu suretle hükümet-i seniyyenin müsaadat-ı ali himmet-anesine yeni yeni diller vücuda getirmesi begayet mültezimdir. Elsine ve edebiyat ilannâmeler, levhalar satıcıların haykırması ise terakki etmez. İhtar ettiğimiz hususlar mahza te'yid-i revabıtın mukteziyatı ve ubudiyet vazifeleridir. Bu vazifelere riayet ettirmek ise en ziyade bir mecburiyet-i nizamnameye taallukuna vabestedir.

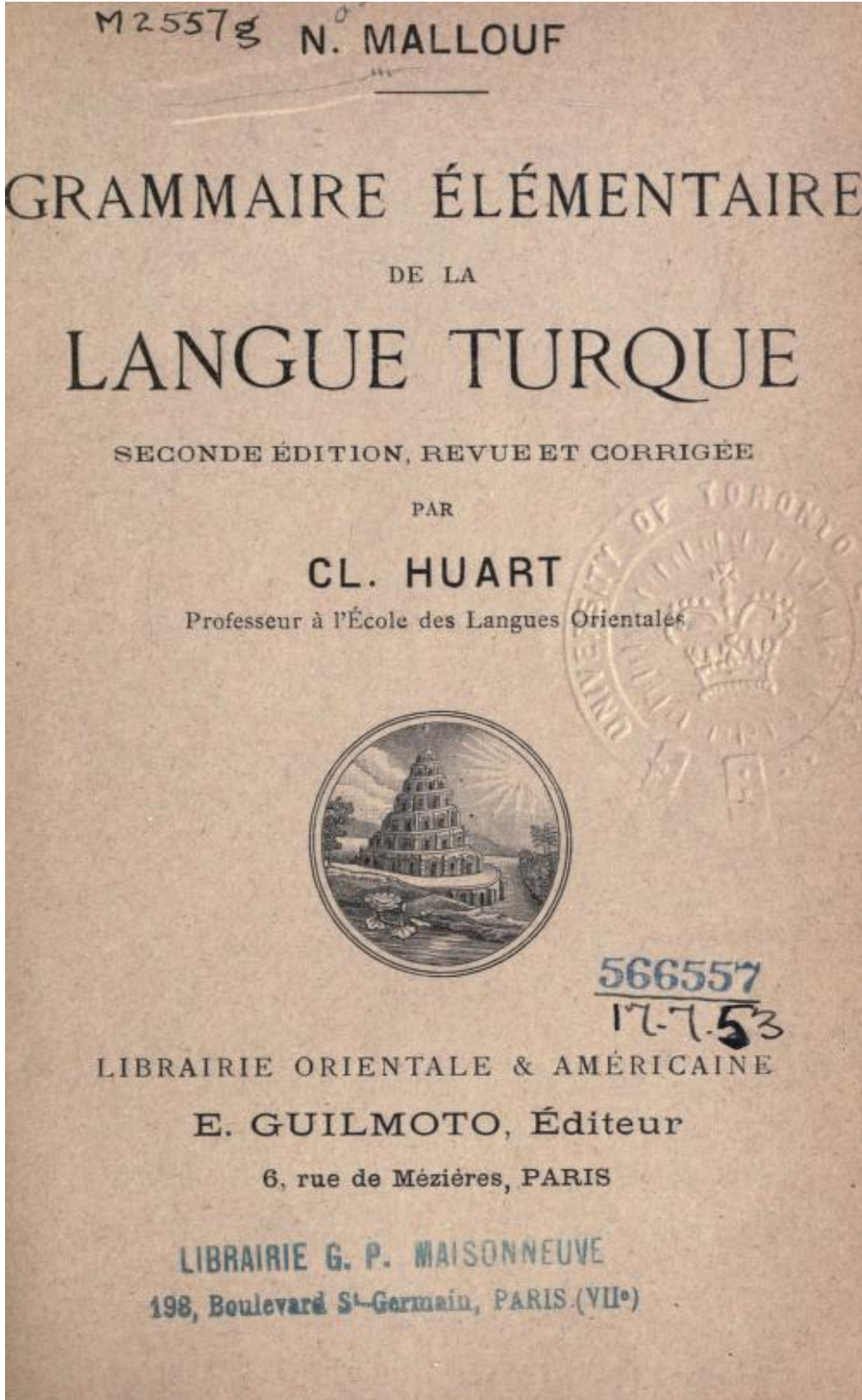
Fotoğraf 1: Rahip Holderman'ın Grammaire Turque ou Methode Courte & Facile pour Apprendre La Langue Turque adlı kitabı, 1730.

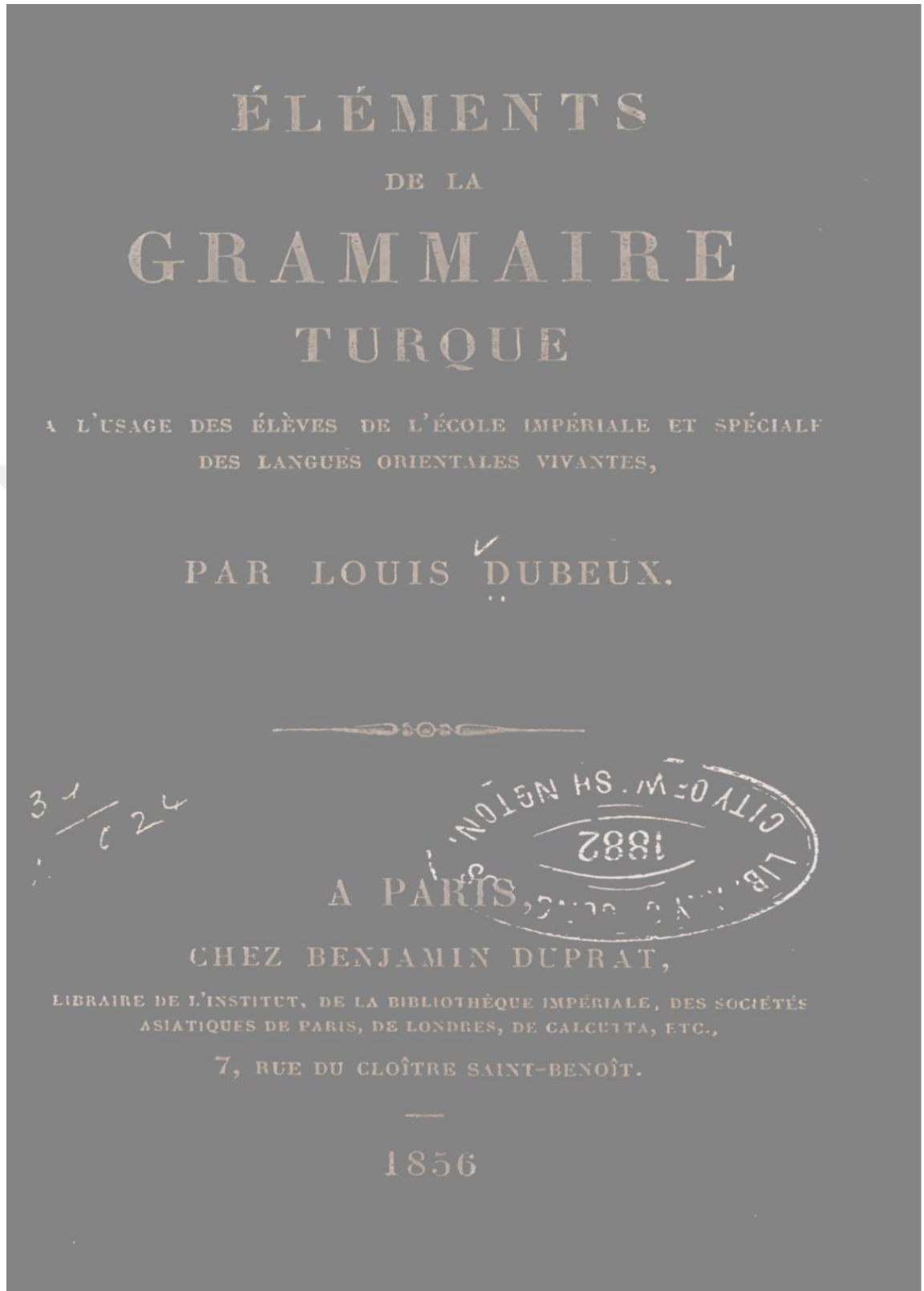
Fotoğraf 2: P. Amédée Jaubert'in Gramer Kitabı, 1823.

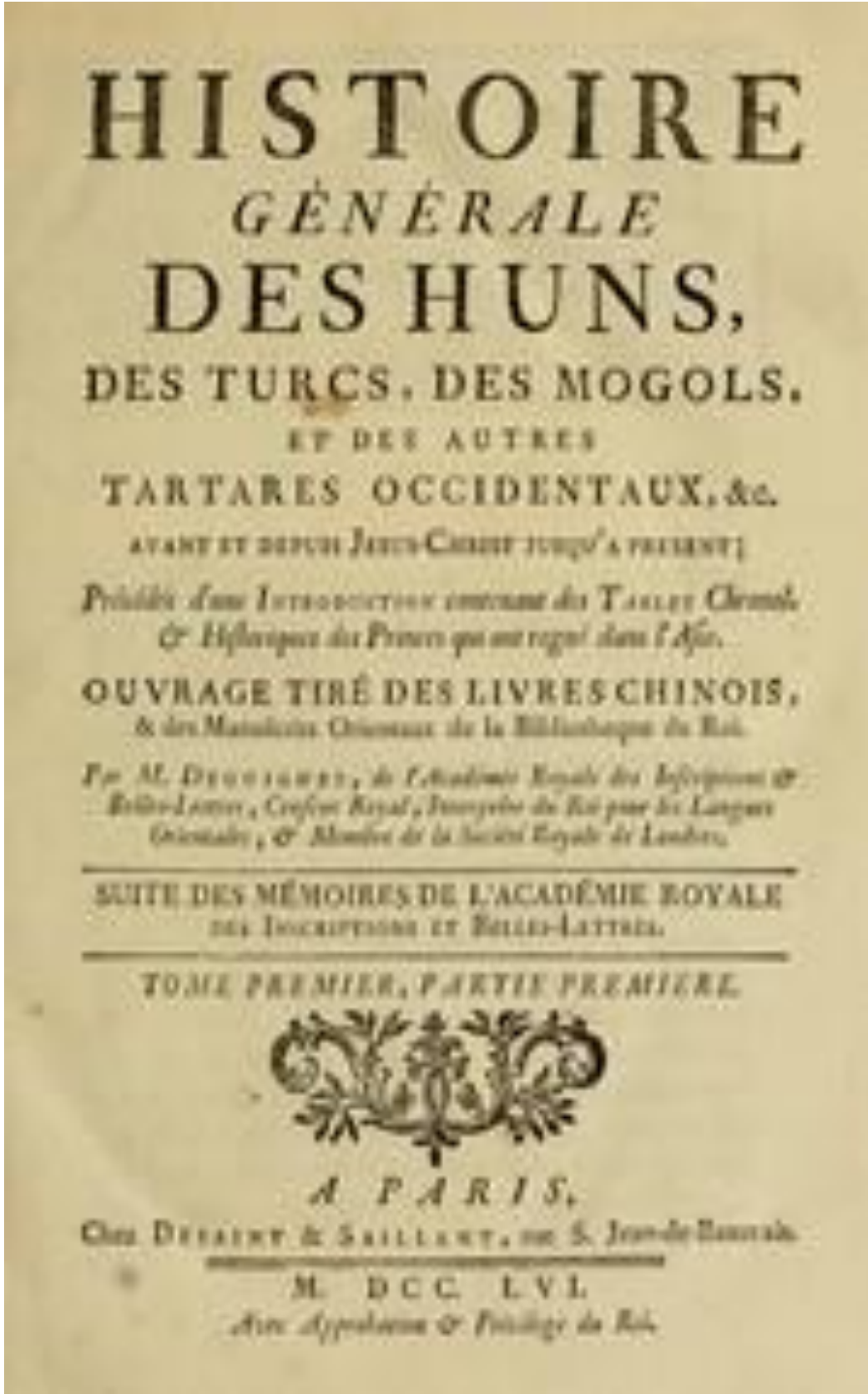
Fotoğraf 3: Arthur Luley Davids'in Grammer Kitabı, 1832.

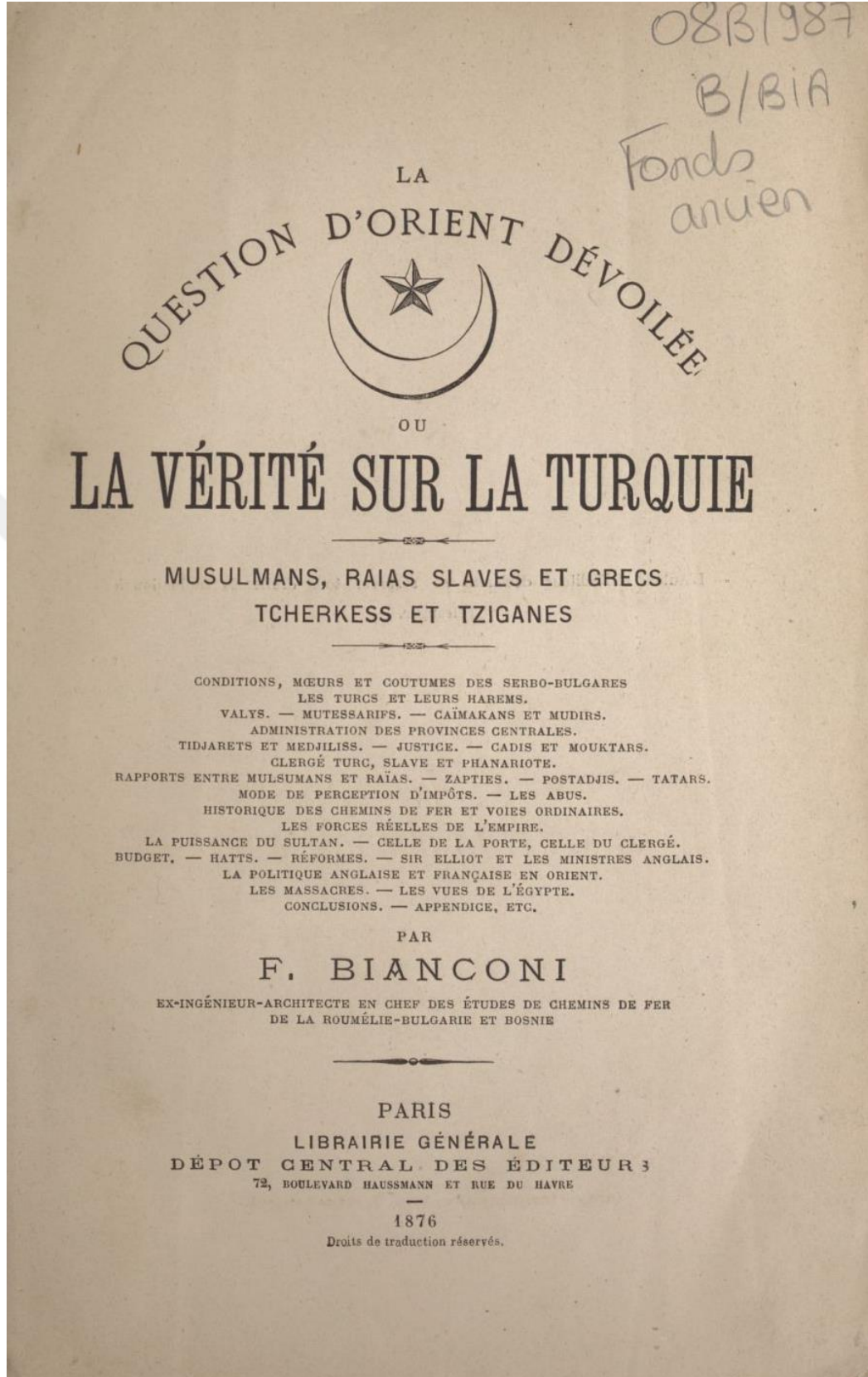
Fotoğraf 4: Nassif Mallouf'un CL. Huart tarafından Fransızcaya çevirilen gramer kitabının ikinci baskısı, 1890.

Fotoğraf 5: Louis Dubeux'un gramer kitabı.

Fotoğraf 6: Joseph de Guignes'in Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi, 1757.

Fotoğraf 7: F. Bianconi'nin Türkiye Üzerine Gerçekler, 1876.

LA
TURQUIE
ET SES
DIFFÉRENTS PEUPLES

PAR
HENRI MATHIEU

TOME DEUXIÈME.

HISTOIRE — GÉOGRAPHIE — STATISTIQUE
MŒURS — COUTUMES — LANGUES — RELIGIONS
GOUVERNEMENT — JUSTICE — FINANCES — COMMERCE
INSTRUCTION PUBLIQUE — LITTÉRATURE — SCIENCES
BEAUX-ARTS — SPECTACLES — INDUSTRIE
ARMÉE DE TERRE — MARINE
RÉFORMES

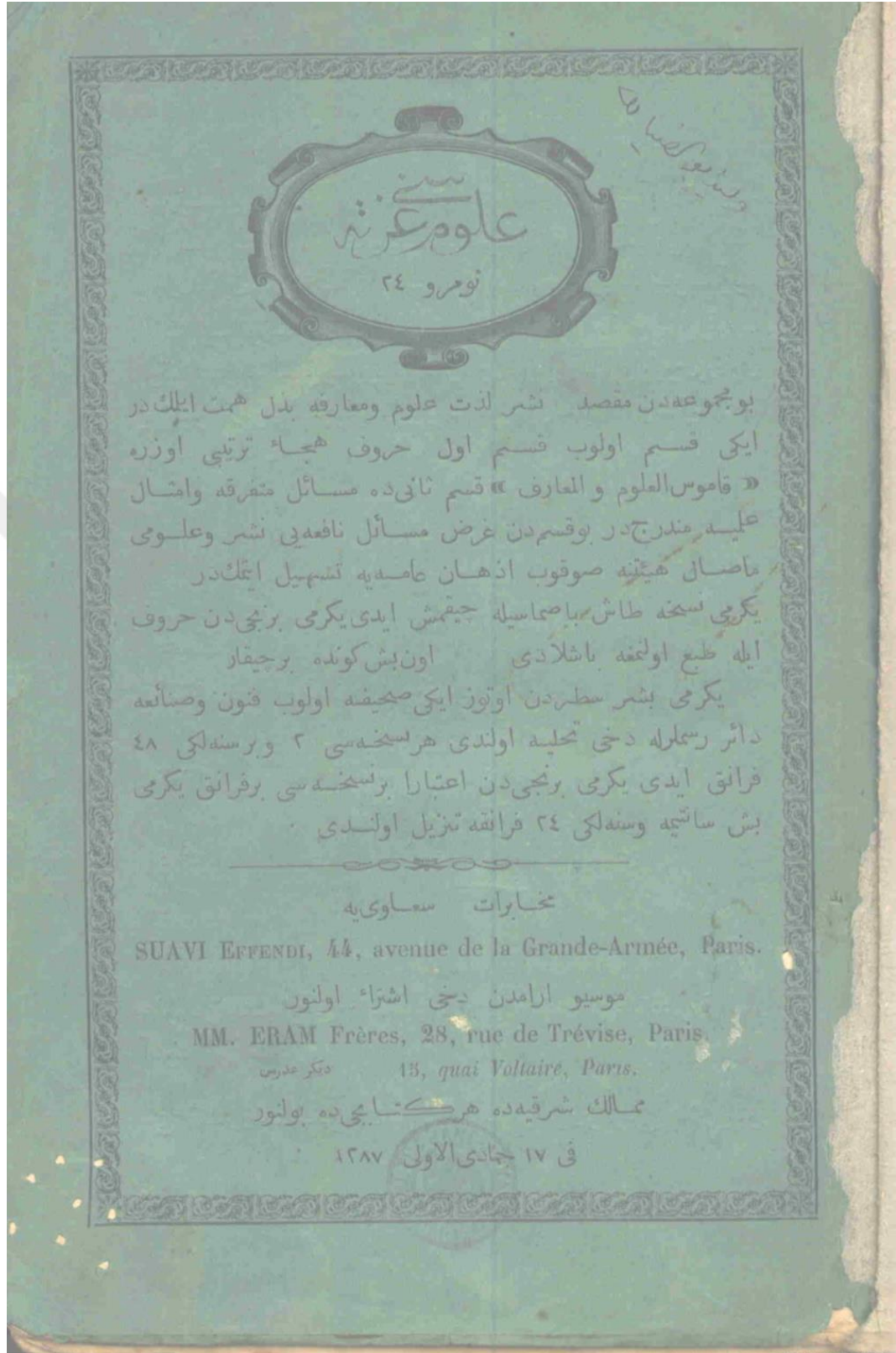
PARIS

E. DENTU, LIBRAIRE-ÉDITEUR

GALERIE VITRÉE (PALAIS-ROYAL).

Wb/63/2371

Fotoğraf 8: Henri Mathieu'nun Türkiye'nin Etnik Yapısına Dair Kitabı.

Fotoğraf 9: Ülum Gazetesi'nin Millî Kütüphanedeki nüshalarından birisinin cilt kapağı.

Fotoğraf 11: Osmanlı Gazetesinin 5 Aralık 1897 tarihli sayısı.

The Levant Herald.

[DAILY BULLETIN.]

Published daily (Wednesdays and Sundays excepted) at 2 p. m., with the latest telegrams, prices of funds, and local commercial intelligence, in English, up to the hour of publication. Subscriptions, £1 10s. a year, 17s. for 6 months, or 10s. a quarter. Advertisements (to be delivered at the Office not later than 10 a. m.), in English or French, 4 pence a line; in both, 6 pence a line.

The weekly English edition of the Paper is published on Wednesdays in time for the outgoing mails of that day: subscription, £1 10s. a year, £1 for 6 months, or 10s. a quarter: for the provinces or abroad, the postage in addition. Advertisements 6d a line. Double subscriptions to Bulletin and Paper, £2 a year, £1 2s. 6d for 6 months, and 12s. for a quarter. All subscriptions and advertisements are payable in advance.

Paraissant tous les jours (excepté le Mercredi et le Dimanche) à 2 heures p. m. et contenant les derniers télégrammes, le cours des fonds, et les plus intéressantes nouvelles commerciales de la place, recueillies jusqu'à l'heure de la publication. Abonnement: £1 10s. par an, 17s. pour 6 mois, 10s. pour 3 mois. Annonces (qui doivent être remises au bureau jusqu'à 8h. a. m.) en Anglais ou en Français, 4 pence la ligne, et dans tous les deux 6 pence.

L'édition anglaise hebdomadaire du journal est publiée tous les mercredis à temps pour les courriers partant ce jour: abonnement £1 10s. par an, £1 pour 6 mois et 10s. par trimestre: pour l'intérieur et l'étranger, les frais de poste en sus. Annonces 6 pence la ligne. Abonnement double au Journal et au Bulletin £2 par an, £1 2s. 6d par semestre, et 12s. par trimestre. Les abonnements et les annonces sont payables d'avance.

Ramazan 19, 1285.] CONSTANTINOPLE, SATURDAY, JAN. 2, 1869. [Dec. 21, 0 S.]

REGULAR LINE OF FIRST CLASS STEAMERS, BETWEEN LIVERPOOL AND THE LEVANT.

Tons	Tons	Tons
DELTAH 3,500	SCILLAN 2,800	MLAN 1,400
IRELAN 3,500	VENETIAN 2,800	MEANDER 1,200
IBERIAN 3,500	CHIRIAN 2,700	CASTILLIAN 700
PERSIAN 3,800	CAIRO 2,500	DOUBO 700
ANABAN 3,700	RHONE 2,500	BALAGANEA 500
Dalmatian 3,700	LAURENTE 2,500	ISCANODONIA 5,500
EGYPTIAN 3,700	CALPE 2,500	MINIA 3,500
ITALIAN 3,400	TEBER 2,200	SABARA 2,500
GREKIAN 3,100	LOVIA 2,000	LA 2,200
STRAN 2,800	ALBANIAN 1,920	SAIDA 2,200

These Steamers leave LIVERPOOL regularly for CONSTANTINOPLE, calling at GIBRALTAR, MALTA, and SYRA, and take goods and passengers at moderate rates, on their return for LIVERPOOL, and the intermediate ports including SMYRNA and occasionally ALEXANDRIA. They also take goods at through rates for ports of the CONTINENT and the UNITED STATES.

The S.S. "ITALIAN,"
Capt. URQUIHART,
Will sail this day, the 2nd inst., for LIVERPOOL, via SMYRNA.

SUPERIOR ACCOMMODATION FOR PASSENGERS.

For further particulars, apply to
EDWARD LA FONTAINE,
Agent,
No. 7, RUE DE LA BANQUE, GALATA.

THE RUSSIAN STEAM NAVIGATION AND TRADING COMPANY. ITINERARY.

DEPARTURES FROM CONSTANTINOPLE.
FOR ODESSA.—Every Tuesday, in correspondence with NICOLAEFF and KHERSON, and with the ports of the CRIMEA, the SEA of AZOFF, and the CACAUSUS.

FOR BATOUM and POTI.—Every Saturday, touching at SAMBON, KERASOND, and THURIZON. In correspondence with the lines of the CACAUSUS, the CRIMEA, and the SEA of AZOFF.

FOR ALEXANDRIA.—Once a fortnight, every alternate Wednesday, touching at GALLIPOLI, the DARDANELLES, MACAROSTA, SMYRNA, SCIO, RHODES, MESSINA, ALEXANDRIETTA, LATAKIA, TRIPOLI, BEROUDI, ST. JEAN D'ACHE or KAIFFA, JAFFA, and PORT-SAÏD. The steamer arrives at Alexandria every Tuesday fortnight.

Frequent depart. for Marseilles & London.

JUST RECEIVED
FRÈRE CUMBERLAND BACON,
YORK, HAM, & CORK BUTTER;
GENUINE HENNESSY'S & MARTELL'S
COGNAC AND BRANDY.

Sold at wholesale prices at
EDMUND CARLIANA'S
ENGLISH WAREHOUSE,
26, Rue Volvoia, GALATA.

ON DEMANDE UN APPARTEMENT
Avec ou sans table pour une FAMILLE ANGLAISE peu nombreuse. S'adresser à A. F., Bureaux du Levant Herald.

HOTEL D'EUROPE.
LOCAL MAGEITI,
RUE FRANRUE, No. 90, et RUE DE LA MARISE, No. 90.

ETABLISSEMENT DE PREMIER ORDRE.
L'Hotel d'Europe se recommande par son confortabilité à MM. les voyageurs, Chambres et appartements pour familles, table d'hôte.
On parle l'Anglais dans l'établissement.

ON DEMANDE
UNE BONNE CUISINIÈRE Française, allemande ou Italienne. S'adresser à A. B. Bureaux du Levant Herald.

REUTER'S TELEGRAM CO. (LIMITED).
SERVICE TELEGRAPHIQUE DE L'AGENCE REUTER
Constantinople, le 1er Octobre 1868.

Le soussigné a l'honneur de faire part à Messieurs les Banquiers et Négociants de Constantinople qu'il ouvrira prochainement dans cette ville une succursale de la Compagnie susdite.

Des arrangements ont été conclus avec le bureau central pour l'envoi à Constantinople de deux dépêches télégraphiques par jour. Ces dépêches seront expédiées de Londres et de Paris immédiatement après la clôture des Bourses.

Une copie de chaque dépêche sera, aussitôt son arrivée à Constantinople, distribuée simultanément aux bureaux des abonnés.

Les dépêches journalières contiendront les nouvelles financières et commerciales suivantes, d'estimées:

Consolidés Anglais.—Prix d'ouverture et de clôture des Obligations de la Dette Générale Ottomane à 6 1/2.—Export 1868. Escompte à la Banque d'Angleterre.—PRIX DES CARRÉS: Haras, Galats, Oued, Yagour, etc., situation du marché.—Enfin toutes les nouvelles POLITIQUES des PRINCIPALES villes du monde, susceptibles de pouvoir influencer les marchés.

Les dépêches qui seront expédiées de Paris donneront en outre:

Prix d'ouverture et de clôture des Consolidés Turcs.—Prix d'ouverture et de clôture de l'Empire Turc de 1868.—Prix d'ouverture et de clôture de la Dette Française à 0/0.—Prix d'ouverture et de clôture de la Dette Italienne.—Le taux d'escompte de la Banque de France.

L'abonnement à ce service télégraphique est fixé à vingt-quatre Livres Sterling par an, payable par anticipation tous les trois mois. Le premier trimestre ne sera payé qu'après ouverture du service.

Le soussigné sera toujours heureux de prendre en considération toute proposition pratique qui aurait pour but d'améliorer le service, et Messieurs les abonnés peuvent être convaincus que le service sera dirigé avec la plus grande impartialité et discrétion.

On commença le service susdité qu'un certain nombre de signatures seraient requises.

Ceux d'entre les Négociants et Banquiers de Constantinople qui désirent prendre un abonnement, sont priés de s'adresser au soussigné à l'HOTEL D'ANGLETERRE à Pera.

EDWARD VIRNARD.

LE LLOYD SUISSE, SOCIÉTÉ D'ASSURANCE
CONTRE LES RISQUES DE TRANSPORT
MARIITIME, PAR FERRE ET FLUVIALE.

Le soussigné a l'honneur d'informer le public que suivant procuration en date du 1er Septembre 1868 il a été nommé Agent général et autorisé d'assurer des marchandises contre les risques de transport maritime etc. pour compte de la susdite Société. Il est prêt à recevoir des demandes d'assurances et à donner de plus amples informations.

HELM HELBIG.
Rue de la Quarantaine, 2, Galata.

EDUCATION.

The Widow of an English Consul, now residing in a delightful part of Bedfordshire, will be happy to receive two or three YOUNG LADIES to educate, with the aid of masters, in the various branches of an accomplished education. They will receive all the comforts of an English home, and be under the immediate personal care of the advertiser. Terms 60 guineas, per annum, without extra. The highest references given.

Address E. B., care of the Editor of the Levant Herald, by whom all personal information will be afforded.

EXTRAIT DE VIANDE LIEBIG.
DEUX MÉDAILLES D'OR
A L'EXPOSITION UNIVERSELLE DE 1867.

Le véritable Extrait de Viande de la Cité LIEBIG, se vend au Magasin Américain de MINASIAN, à Galata.

Les personnes qui souffrent d'une faible digestion, les invalides qui demandent une diète fortifiante, les personnes âgées, les enfants, (surtout ceux d'une faible constitution), les nourrissons qui viennent d'être sevrés et les dames après leurs couches, trouvent que cet extrait, qui s'en prépare sous diverses formes, leur sera d'une grande utilité.

On l'emploie non seulement comme remède, mais beaucoup plus comme provision de ménage, et c'est, sans contredit, le commencement le plus pur et le moins cher que l'on puisse préparer.

S. M. MINASIAN et CIE.,
Galata, Constantinople.

AVVISO.

Si porta alla notizia del Commercio che il Sig. A. Ron D. Ros, Negoziante Luglese, essendo partito da questa capitale per Inghilterra per affari urgenti, lascia procura legale della sua casa di Commercio il 29 Dicembre 1868 al sotto scritto

HENRY JACOB
M. ATTYS.
Constantinople, 1 Gennaio 1869.

LEA & PERRINS' WORCESTERSHIRE SAUCE.
CELEBRATED
DECLARED BY CONNOISSEURS TO BE THE ONLY GOOD SAUCE.
CAUTION AGAINST FRAUD.

The success of this most delicious and unrivalled Condiment having caused certain dealers to apply the name of "Worcestershire Sauce" to their own inferior compounds, the Public is hereby informed that the only way to secure the genuine, is to ASK FOR LEA & PERRINS' SAUCE, and to see that their names are upon the wrapper, label, stopper, and bottle.

Some of the foreign markets having been supplied with a spurious Worcestershire Sauce, upon the wrapper and label of which the names of Lea and Perrins have been forged, I and P. give notice that they have furnished their correspondents with power of attorney to take instant proceedings against Manufacturers and Vendors of such, or any other imitations by which their right may be infringed.

Ask for LEA & PERRINS' Sauce, and see Name on Wrapper, Label, Bottle, and Stopper.

Wholesale and for export by the Proprietors, Worcester; Cross and Blackwell, London, &c. &c.; and by Grocers and Oilmen universally.

Agents, A. C. LAUGHTON, Constantinople.

ZYLO-O-BALSAMUM,
OR
MADAME S. A. ALLEN'S
UNIVERSAL RESTORER OF THE HAIR.

This Restorer of the Hair is not a dye, but it acts directly on the roots of the hair; it gives them the natural nourishment required and produces the same vitality and the same luxuriant quantity of hairs as in youth; it throws them back on the bald places, and preserves them in their natural colour. The Zylol-balsamum also serves for ladies and children, of whom the hair requires frequent dressing; it cleanses the hair, removes every kind of scurf and gives to the head the most agreeable odour. No ladies' toilet can be considered complete without the Zylol-balsamum. Sold at Smyrna by J. CALTELLAN, 50, Khan Barbareque.

AVIS.

LA SUCCURSALE de la maison GISCARDI ET CIE., de Paris, BOUTIERIE, sise 8, Rue DREYFUS, à Pera, possède un assortiment complet de chaussures pour Dames et pour Hommes du premier fini, de Paris.

La même Succursale se charge de confectionner de tous genres. La nombreuse clientèle acquise dans cette ville est la garantie la plus sûre que la dite maison puisse offrir au Public comme recommandation sérieuse.

MAGASIN INDIEN ET CHINOIS.

Hadj Hassan Hindie de Bombay, négociant et commissionnaire, a l'honneur d'informer respectueusement le public qu'il a ouvert un magasin à Masmoud Pachà, à Stamboul et que l'on peut maintenant y voir un des plus beaux assortiments de véritables marchandises de l'Inde et de la Chine. Afin de s'assurer un approvisionnement constant de marchandises fraîches et de bonne qualité il vient, par la voie directe de Suze, de additions à son stock le quel se compose d'articles d'aucun des ci-après:

Riches soieries de tous genres et pour tous les usages.
Essences et parfums des Indes, les plus purs et de la meilleure qualité.
Bois d'Agar.
Musc et ambre gris.
Casseroles (pikies) de toute sorte, Mango, Bengale et poudre de Curry Chutnie mélangée.
Confitures délicieuses de Mango, Amalck, Gingembre et d'autres fruits et légumes.
Noix de coco fraîches et séchées.
Epices trop nombreuses pour être énumérées.
Rouxes chinois pour écrire (kallum) très désirables.

Livres arabes et persans imprimés à Bombay.
Grand assortiment de pierres cernales pour l'usage et la curiosité.
Châles superfins de Cachmir, des Indes et de la Chine brodés d'or et de soie, ainsi que Mouchoirs, Tapis de table, Gabottes, Pantoufles etc.
Beaux livres de Bombay du meilleur choix.
Grande nouveauté pour étrennes.

Toutes les commissions et ordres pour toutes les provinces de l'Inde et de la Chine, seront exécutés promptement et avec soin.

HADJI HASSAN HINDIE.
7 décembre 1868.

CHRISTMAS PRESENTS
AND
NEW YEAR'S GIFTS.

ENTERTAINING BOOKS, in ornamental binding, Prayer-books (gift), Picture Cards, &c. are on sale at the ENGLISH BOOK DEPOT, No. 11, Passage Oriental (Ain-el-Tcharbi), Pera.

Le Dr. JOHN MALLAN, dentiste de Londres, a guéri les dents cariées et douloureuses: il les conserve par sa méthode d'émallage et d'aquification.

Il place les dents artificielles incorruptibles, sans crochets, sans ligatures, sans ressorts, sans extraction de racines ou de dents chancelantes.

Ses dentiers, complets ou partiels, sont garantis pour la prononciation et la mastication.

Il reçoit tous les jours à Stamboul, maison Costaki Thomaidi, No. 9, en face l'Intirap; et à Pera, maison Timoni, rue Assal-Méjid, No. 15, vis-à-vis la Passage Oriental.

RIDD & Co.'s CHURCH HARMONIUMS
are supplied to his Grace the Archbishop of Canterbury, and H. M. ship. Price lists forward ed on application. — Warehouses, 74, Dean-street Soho-square. Established 1827.

IMPRIMERIE E. MANDOUÉ,
366, GRAND RUE DE PERA,
En face de l'Ambassade de France
(Maison Vallauri.)

Impressions Administratives et Commerciales. CARTES DE VISITE ANGLAISES.

PURE CHEMICAL AND ALL NEW MEDICINES
T. MORSON & SON,
51, 53, & 124, Southampton Row, Russell Square, LONDON.

SUPPLY
PURE CHEMICALS and ALL NEW MEDICAL PREPARATIONS, including the following specialties—

PERRIN'S, the active digestive principle of the electric juice: an agreeable and popular remedy for weak digestion.

In Powder, Wine, Lozenges, and Globules, PANCREATIN, and PANCREATIN in powder containing the active principle obtained from the Pancreas, by which the digestion and assimilation of fat is effected.

SACCHARATED WHEAT PROSPERIN, a valuable dietetic preparation for Invalids and Children, supplying the elements for the formation of bone.

CLEAROTE, from Wood, Tar, of which T. M. & SON are the only British Manufacturers.

GELATINE, a pure and economical substitute for Isinglass.

Shipping Orders executed with care and dispatch.

Fotoğraf 12: The Levant Herald, 2 Ocak 1869 Cumartesi gününe ait nüsha.

TURQUIE CONTEMPORAINE

ORGANE DE LA
JEUNE TURQUIE

DÉPÔT LEGAL
Seine & Oise
N° 102

ABONNEMENTS
FRANCE
Un an... 20 fr. — Six mois... 10 fr.
Un an... 25 fr. — Six mois... 15 fr.
PAYS ÉTRANGERS
Un an... 35 fr. — Six mois... 20 fr.
Pour envoi sous enveloppes cachetées :
Un an... 35 fr. — Six mois... 20 fr.
Les abonnements partent du 1er de chaque mois

Paraissant 3 fois par mois

Dem. GEORGIADIS, directeur

Rédaction : 1, rue Lafayette.

Le journal n'est envoyé que contre remise anticipée du prix de l'abonnement.

On s'abonne à la Rédaction ou par lettre accompagnée du montant de l'abonnement en mandat-poste ou chèque, adressée au Directeur.

Pour annonces on traite de gré à gré.

Première année. — N° 1

Prix du numéro : 75 centimes

Lundi, le 20 Avril 1891.

AVIS ESSENTIEL

La suite du Journal ne sera envoyée qu'aux abonnés seuls et aux journaux qui en désireraient faire l'échange.

ON DEMANDE personne connaissant bien la langue turque pour traduction du français en turc.
S'adresser à la Rédaction.

AU LECTEUR

L'absence, en Europe, d'un organe spécialement consacré aux questions économiques et politiques de l'Orient méditerranéen ottoman, si intéressant à tous points de vue, mais plongé aujourd'hui dans un état de marasme et d'avilissement incroyables, constitue une lacune, dont les inconvénients sont trop évidents pour qu'il soit nécessaire de les énumérer ou de les démontrer. Nous avons lu, dans un livre intitulé « *Le mal d'Orient* », les quelques lignes suivantes qui dépeignent on ne peut plus exactement l'état actuel de ces resplendissants pays de l'Anatolie :

« L'Orient est une féerie, mais gardez-vous bien de pénétrer dans les coulisses ! quel changement et quelle désillusion ! Aux regards sévères du psychologue et de l'économiste, toutes ces belles apparences s'effacent devant de trompeuses réalités : l'atrait cède la place à la répulsion ; la déception vous saisit au cœur et vous fait monter l'amertume à la bouche. On comprend alors combien ce beau pays a été gâté par les hommes ; cette terre si riche et si généreuse ne porte que des misères ; ce ciel si pur abrite des horreurs ; dans ces palais de marbre, logent toutes les dépravations ; au milieu de ce grand calme de la nature, on devine les hypocrisies de l'égoïsme, et, à travers les parfums du jasmin, on sent l'odeur de la corruption ! »

« C'est, en effet, un peuple qui se décompose : le désordre, la cupidité, l'ambition, les vices, le crime, tout cela grouille dans les ruisseaux fangeux qui versent leur impur tribut dans les nobles eaux de la Corne d'Or. À mesure que l'observateur pénètre plus profondément dans les bas-fonds de la vie de Constantinople, il reste atterré devant cette pourriture dont il ne trouve jamais les limites et qui a rongé lentement ce beau corps, en ne lui laissant que les apparences de la vie ! »

Notre but est donc de découvrir le ver qui s'est glissé dans toutes les institutions et les rouages administratifs du plus admirable pays de l'ancien monde ; et, après l'avoir mis à nu, c'est au peuple et à la nation de rechercher les remèdes pour cicatriser et guérir les plaies. Originaires nous-mêmes de l'Asie-Mineure, nous ne demanderons jamais à l'Europe le bannissement des musulmans des territoires qu'ils occupent. Au contraire, nous faisons appel à tous les hommes éclairés de l'empire, sans distinction de races ni de cultes, pour se grouper et former, tous, une puissante ligue pour travailler à faire sortir de la décrépitude tant de braves et nombreuses populations ; et en les conduisant dans le mouvement

progressif et économique de notre siècle, de faire, si possible, de la Turquie caduque une nation occidentale, féconde, viable et respectable.

Si les territoires que les musulmans de l'Empire ottoman habitent avec les chrétiens ne sont pas pour eux un pays où ils campent au jour le jour, à l'instar d'une peuplade qui ne vit que par la rapine et la violence, si ces contrées sont bien leur patrie, ils ont plus que jamais besoin d'une vigoureuse unité avec les autres races du pays pour résister aux causes de dissolution et de dislocation dont le pays est environné. Menacé d'être absorbé par l'invasion de voisins ambitieux, on ne saura conjurer le danger qu'en formant un faisceau, qu'en organisant une individualité nationale, douée d'une vie originale, ayant un caractère très tranché, à l'exemple de celle de tant de peuples, qui, malgré la diversité de races, de religion et de mœurs, vivent si heureux sous les sceptres bienfaisants des Tsars, en Russie, et de l'empereur François-Joseph, en Autriche-Hongrie.

Pourquoi ne vivrait-on pas de la même vie nationale unie et féconde, sous l'égide d'un sultan, susceptible d'aimer sincèrement ses peuples et de se consacrer à la prospérité de son empire ? Ce journal n'est pas fondé pour encourager un esprit de sédition ni pour réclamer un changement radical de la forme du gouvernement en Turquie. Cet empire n'a pas besoin pour vivre d'institutions constitutionnelles calquées sur celles de la France et de l'Angleterre. Ce serait retomber dans une nouvelle bouffonnerie des plus hurlésques. Ce dont il a un pressant besoin, sous peine de mort politique, c'est de mettre un terme au pouvoir absolu et sans contrôle, centralisé aujourd'hui au palais de Yildiz-Kiosk, entre les mains de quelques courtisans et de conseillers fâstes qui trompent systématiquement leur Maître et, pour mieux s'emparer de son esprit, développent et sa méfiance et ses craintes chimériques par le récit de complots imaginaires. Partout ailleurs, dans des pays civilisés, l'État met la main dans la poche des citoyens et puise les ressources dont il a besoin pour travailler à les rendre heureux et prospères. En Turquie où l'État c'est Un Homme, où la forme du gouvernement représente le despotisme le plus intolérable qui repose sur la force et l'arbitraire avec ses droits sur la vie, sur la fortune et sur les libertés civiles des contribuables, il n'y a que des moutons à tondre impunément pour satisfaire aux exigences d'une Liste civile et à l'entretien d'une nombreuse Cour de faméliques dont rien ne peut assouvir les appétits jamais apaisés.

Il n'y a vraiment pas de paysans plus malheureux que les paysans turcs, plus que les chrétiens, parce qu'ils souffrent comme ceux-ci, avec cette différence, qui les met dans une infériorité, qu'ils n'ont pas, comme les chrétiens, des consuls, des ambassadeurs, des gouvernements étrangers et, surtout, une presse autorisée et indépendante pour les patronner et les défendre.

Fotoğraf 13: Jön Türk Yayın Organı olarak Turkiye Contemporaine'in ilk sayısı.

LES NOUVELLES D'ORIENT

Organe des Intérêts Français

Adresser toutes les communications concernant la rédaction à M. Paul Guilbert, 5, Faubourg Poissonnière.

Pour tout ce qui concerne l'administration s'adresser à l'imprimerie rue de Bondy, 80.

EN TURQUIE

ABONNEMENTS		RÉDACTION	ABONNEMENTS	
FRANCE ET ÉTRANGER (UNION POSTALE)		5, Faubourg Poissonnière, PARIS	TURQUIE (PAR PLIS SPÉCIAUX)	
3 Mois.....	3 fr.	ADMINISTRATION	3 Mois.....	5 fr.
6 —.....	5 —	à l'Imprimerie du Journal, 80, rue de Bondy	6 —.....	10 —
Un An.....	10 —	PARIS	Un An.....	20 —

Le Sultan et Sureya Pacha

Le Sultan a fini par comprendre que le remplacement de Djévâd par Saïd en imposait d'autant moins à l'Europe que tout le monde se rendait compte, par les informations les plus claires, de la hâte que Saïd apporterait volontiers à résigner ses douloureuses et impuissantes fonctions de premier esclave de Sa Hauteur.

Aussi, ne parvenant pas à nous faire illusion par un changement de ministres qui n'est même point un changement d'attitude, Abd ul-Hamid a-t-il imaginé, avec son aisance coutumière de calomnie et de mensonge, une fable encore plus grossière et plus étrange. Cet homme a voulu parfaire son œuvre de sang et d'infamie par une suprême ignominie. Ses journaux favoris ont reçu l'ordre de répandre le bruit que l'instigateur des massacres de Mouch et de Talori, dans le Sassoun, était Sureya pacha, premier secrétaire du Sultan, mort opportunément dans l'intervalle.

Il se trouve ainsi que l'on connaît le coupable, et que l'on daigne le livrer à la justice de l'Europe, à la vindicte de l'histoire : mais ce coupable complaisant est déjà mort, ce qui interrompt la procédure.

On ne saurait imaginer un criminel de meilleure composition, d'autant que Sureya pacha, comme nul n'en ignore, est décédé de mort naturelle, reculant ainsi les bornes de la courtoisie et du savoir-vivre.

Non seulement, d'après les familiers du Sultan, d'après l'espion Munir et ses congénères, Sureya pacha a été l'auteur direct et unique des massacres de Sassoun, mais encore il avait poussé la mauvaise foi jusqu'à interpréter à contre-sens les ordres de son divin et auguste maître.

Le Sultan, dans sa bonté infinie, lui avait dit : « Vous ferez un sort aux misérables paysans chrétiens de cette région si éprouvée », et Sureya pacha a cru que pour leur faire un sort durable, il devait tout simplement les tuer.

On n'est pas bête à ce point, et ce pauvre Sureya avait l'entendement pénible, car si le Sultan lui susurrait : « J'aime les Arméniens, » cela ne signifiait sans doute pas qu'il les aimait en compote, avec beaucoup de sang dans la mangeoire.

Or, Sureya ne s'est pas contenté d'être absolument pervers et sot en décapitant, en éventrant ces Arméniens que son bon maître eût roulés dans la farine ; il a fait pis, il est mort de mort naturelle, ayant sur la conscience toutes ces morts contre nature.

Quel courtisan que ce Sureya, et comme il vient à propos du fond de sa tombe, témoigner l'oreille basse et l'œil en déconfiture, en faveur de son Empereur, image de Dieu !

L'Europe réclamait, exigeait des responsabilités. On lui sert un cadavre.

Aux trépassés effroyables d'Arménie on trouve une excuse, le trépassé fort régulier et fort correct de Pancaldi.

La mort naturelle de l'assassin explique et commente la mort artificielle des assassinés.

Il fallait un pendu : le voilà ; il est défunt d'avance, mais il n'a succombé qu'à une apoplexie, et vous n'avez plus à protester, Europe ma mie ; car l'on n'a pas massacré soi-même ceux qui ont été massacrés, on n'a pas tué non plus le massacreur qui est mort, lui tout seul.

Ni victimes, ni bourreau : tous machabées, soit ; mais il est trop tard pour interroger Sureya, pour le punir, ou pour ressusciter les autres.

C'est ce qu'on appelle en Turquie

une belle ordonnance de non-lieu, et nous voyons bien, nous qui savons ce qu'on nomme l'Équité du Sultan, ce que l'on peut désormais nommer sa Morgue. Il peut être fier à ce prix, le Khalife de contrebande : c'est du bon marché, un clou chasse l'autre, Sureya crevé lave l'ignominie des Arméniens étripés.

Que serait-ce, si l'on apprenait tout à coup comment et pourquoi Sureya est mort ?

Il avait une intelligence rare, une obéissance passive, mais habile à deviner sous les demi-mots ; il n'eût rien tenté ni à Sassoun ni ailleurs, sans un ordre précis, formel, littéral, ou sans une confiance claire, peu déguisée, persuasive. Il n'aimait pas le sang ; il n'avait pas comme son patron des nerfs d'épileptique, de mépris, d'anthropophage par hystérie ; il a expédié les décrets, les iradés de tuerie, avec la même tranquillité de bureaucrate expert qu'il eût mise à contresigner un brevet de *chefaqa* pour la belle Otero...

Il est mort brusquement, étonnamment, au lendemain d'une soirée orageuse à Yildiz, pendant laquelle il avait eu le courage de plaider la cause des réformes. Le Sultan avait plus d'une fois froncé les sourcils, se demandant, sans doute, comment il pourrait se débarrasser de ce témoin gênant de ces crimes. Son désir fut exaucé, le lendemain Sureya mourait.

Sureya présageait sa fin ; il avait, dans son *qonaq* de Pancaldi, installé à ses côtés, au fond d'un chalet privé, un médecin honnête homme, qui n'émargeait point au budget du laboratoire impérial.

Obligé par ses hautes charges de premier secrétaire (qui sont autrement considérables aujourd'hui que celles de premier ministre), il voyait le

LE YILDIZ

(L'Etoile Orientale)

ABONNEMENTS

FRANCE
En an..... 20 fr. | Six mois... 10 fr.
PAYS ÉTRANGERS
En an..... 25 fr. | Six mois... 15 fr.
Pour envois sous enveloppes cachetées
En an..... 30 fr. | Six mois... 20 fr.
Les Abonnements partent du 1er de chaque mois

JOURNAL PÉRIODIQUE
PARAISANT TROIS FOIS PAR MOIS

DEM. GEORGIADES

DIRECTEUR

Rédaction : 19, rue du Croissant

Le journal n'est envoyé que contre remise anticipée du prix de l'abonnement.

On s'abonne à la Rédaction ou par lettre accompagnée du montant de l'abonnement en mandat-poste ou chèque.

Pour annonces on traite de gré à gré

PREMIÈRE ANNÉE. — N° 1

PRIX DU NUMÉRO : 75 CENTIMES

Lundi, le 10 Octobre 1892.

SOMMAIRE

NOTRE PROGRAMME.
LE « MATIN » SCEPTIQUE.
NOUVELLE VIOLATION DU TRAITÉ DE BERLIN.
LETTRE DE NOTRE COLLABORATEUR DE CONSTANTINOPLÉ.
CHEMIN DE FER JAFFA-JÉRUSALEM.
LA VÉRITÉ SUR LA TURQUIE.
LA SITUATION EN MACÉDOINE.
À PROPOS DE LA « DÉBACLE ». ARLEQUINADES.
LA NOTE RUSSÉ.
LES SULTANS MOURAD ET ABDUL-HAMID.
LES FINANCES TURQUES.
LES PEUPLES AFFRANCHIS DU JOUG OTTOMAN.

NOTRE PROGRAMME

L'ORIENT MÉDITERRANÉEN ET LA LUTTE ÉCONOMIQUE

Les choses d'Orient passionnent de nos jours profondément l'opinion publique. L'industriel et le commerçant, en quête de nouveaux débouchés, le capitaliste atteint par la baisse persistante du taux de l'intérêt, le fabricant désireux de se procurer à bon compte la matière première, tous recherchent avidement les informations qui leur sont nécessaires pour vendre, acheter et tenter des placements rémunérateurs. Anglais, Allemands, Italiens, Russes, Français etc., etc., seruent sur les contrées qui voient lever le soleil, pendant que les gens routiniers lèvent les yeux au ciel et regrettent le temps passé.

Peu à peu tous les peuples de la terre prennent contact. Leurs nationaux défendent leurs intérêts avec plus ou moins d'initiative, plus ou moins de persévérance; ils sont plus ou moins heureusement appuyés par leurs représentants diplomatiques et consulaires et les diverses phases de ce grand conflit, — pour le moment pacifique, — sont suivies atten-

tivement, non-seulement par l'industriel, le commerçant et le capitaliste, mais encore par l'agriculteur, qui redoute la concurrence, et par l'homme d'état soucieux d'y démêler l'avenir de son pays.

L'historien, le savant, le littérateur ne peuvent échapper à la fascination que l'Orient, avec ses légendes, ses dessous mystérieux, ses mœurs et ses coutumes si différentes des nôtres, exerce fatalement sur des cerveaux occidentaux; aussi nul ne s'étonne de la place importante que les hommes et les choses de ces contrées lointaines ont prise dans nos préoccupations et par suite, dans les colonnes de la presse politique, économique, technique et financière.

Prise des meilleures places à notre nez et à notre barbe par des concurrents dangereux

Pour nous, Français, aucune partie de l'Orient ne doit présenter un intérêt aussi vif que cette partie de l'Asie, qui est baignée par la Méditerranée, à deux pas de notre pays. Nous y entretenons, depuis des siècles, des relations commerciales très-suivies et, jusqu'ici, aucune puissance européenne n'a pu y établir son influence exclusive. Cependant, des rivaux dangereux menacent de nous évincer. La lutte prend, chaque jour, un caractère plus inquiétant.

Ce n'est pas seulement l'Angleterre qui vient nous disputer des marchés sur lesquels notre prépondérance a été reconnue et acceptée pendant des siècles. L'Allemagne surtout, l'Autriche et l'Italie, envahissent l'empire ottoman et cherchent à nous déloger de nos meilleures positions. Sur le terrain économique, nous rencontrons la Triple alliance, comme nous la rencontrons sur le terrain politique, comme nous la rencontrerons peut-être sur les champs de bataille! Sans

doute si cette terrible éventualité vient à se réaliser, nous saurons garder devant nos ennemis une autre contenance. En attendant, au lieu de nous défendre pied à pied, nous leur laissons prendre les meilleures places à notre nez et à notre barbe; nous nous effaçons devant eux, comme devant les Anglais en Égypte, avec une humilité vraiment par trop chrétienne; nous disparaissions devant le premier étranger venu, qui se montre audacieux, intrigant, ou tout simplement persévérant. Là-dessus, nous nous replions sur nous-mêmes en dissertant très-philosophiquement sur l'égoïsme et l'ambition de nos voisins, sans nous apercevoir que l'effacement économique est le prélude de l'effacement politique.

Nos défaillances diplomatiques

Nous plaçons bien haut l'honneur militaire; et nous avons raison; mais nous oublions que l'honneur commercial ne mérite pas moins d'être sauvegardé; à l'époque où nous vivons, c'est une lourde faute. Nous voyons ce qui se passe à trois mille lieues de la France et nous ne voulons pas voir ce qui se passe à nos portes: on dirait que nous sommes atteints de presbytisme aigu.

Pour créer un marché que nous n'avons pas su organiser, lui appliquant brutalement les stupides restrictions douanières de la mère-patrie, n'avons-nous pas gaspillé dans l'Extrême-Orient des centaines de millions et laissé couler le sang de nos meilleurs soldats? Avons-nous cessé d'envoyer des fonctionnaires, des armées et des navires? Nous avons près de nous des populations qui nous connaissent; qui nous aiment et qui ne demanderaient pas mieux que de nous ouvrir leurs marchés avantageusement et personne ne s'en occupe. Il est vrai que nous n'avons be-

Fotoğraf 15: Le Yıldız'ın ilk sayısı, 1 Ekim 1892.

Mardi 15 Janvier 1901

DIX CENTIMES

N° 1. — 1ère Année

ADRESSE : *Le Libéral-Ottoman*
31, Rue des Ecoles, 31 — PARIS

LE

ABONNEMENTS
1 An : 5 Francs

LIBÉRAL OTTOMAN

Organe des Revendications du Peuple Ottoman

Directeur :
Abdal Halim MEMDOUH

Paraissant le 1er et le 15
de chaque mois

Administrateur :
Nedjmadid KEMALY

De tous les spectacles douloureux qui apparaissent à l'horizon du XXe Siècle, il en est un qui est le plus triste et le plus affreux de tous, c'est celui de l'agonie d'un peuple qui a été remarquable pour sa bravoure et sa générosité pendant plusieurs siècles. Le grand empire d'Osman, s'effondrera bientôt sous les calamités accumulées sur sa tête par son souverain actuel, indigne de son trône.

A plus d'une reprise, pacifiquement par la voie de la presse, nous avons fait connaître à l'Europe, nos revendications. Autant que les Arméniens, nous sommes opprimés par le régime néfaste d'un gouvernement, ennemi du progrès et du bonheur de son peuple.

Tous les Ottomans, sans distinction de race ni de religion, subissent le joug de ce gouvernement infâme; mais ils sont à bout de patience. Le deuil pénètre dans toutes les familles où il existe quelques idées de liberté. L'honnêteté est punie; l'acte de penser est un crime. Jamais Inquisition n'a poussé ses raffinements de cruauté à tel point.

En face de cette terrible situation, *le Libéral Ottoman* se fait et se fera toujours un devoir de protester contre les iniquités du gouvernement actuel. Il a pour tâche de défendre tous les opprimés ottomans, soit grecs, albanais, juifs, arméniens ou musulmans; et de revendiquer les droits qui nous ont été acquis par la Constitution de Midhat-Pacha.

Les Puissances Européennes en Turquie

Le Turc instruit se figure toujours que la France représente la civilisation en Europe, et cela pour d'excellentes raisons. C'est dans la lecture des auteurs français qu'il a rencontré les plus belles idées et les plus hauts faits de l'humanité. C'est pourquoi il admire et considère les français comme les plus grands hommes du monde. Il trouve mille raisons pour rester dans ses convictions et finit par idolâtrer ces français qui avaient conquis la liberté, au prix de leur sang. Evidemment le jeune Constantinopolitain ignore la politique de M. Hanotaux, représentée en Orient par M. Constans et les jésuites; il croit que la France ne

tolère jamais une injustice, qu'elle a toujours une politique franche, et qu'elle n'admet aucune exigence louche du gouvernement français.

Voilà ce que les orientaux pensaient de la France et de ses hommes de cœur. Malgré les éminents diplomates qui se chargent d'effacer chaque jour ces croyances naïves, les turcs gardent toujours une profonde reconnaissance à leur intelligente éducatrice.

Du jour où la France a cessé d'être la France loyale d'autrefois, elle a perdu en Orient tous ses privilèges financiers et moraux. M. Constans s'efforce en vain de suivre la Russie et l'Allemagne et ne fait que déshonorer la politique traditionnelle de sa patrie pour quelques mesquines concessions. D'après ses ordres, les postes françaises remettent entre les mains des policiers toute correspondance intéressant le Palais; les paquebots français délivrent les réfugiés politiques aux bureaux du gouvernement Impérial, etc., etc... La France perd de son prestige en Orient et les jeunes-turcs qui ont poussé la sentimentalité jusqu'au bout remarquent, non sans tristesses et regrets que les descendants de Voltaire, des Montesquieu, des Danton, des Hugo, ne dédaignent pas les tabatières enrichies de brillants, ni les décorations qui ornent la poitrine des plus vils espions de Constantinople.

La prépondérance de la France en Syrie a été battue en brèche depuis cinq ans par celle de l'Allemagne, et il est à prévoir que dans peu de temps la France ne conservera seulement son influence qu'à la Cour Impériale. L'Allemagne accapare et monopolise tous les biens de la Turquie. L'Empereur et l'Impératrice visitent le Sultan malheureusement trop souvent et ne se gênent pas pour fouiller les trésors des anciens palais ainsi que ceux des Mosquées; ils compulsent les documents et les archives de l'Etat, se font octroyer des concessions, céder des terrains, des bijoux, des objets d'art, etc. etc... leurs visites désastreuses, ruinent et affament le pays.

Dans ses agissements politiques, l'Allemagne imite sensiblement la Russie, et le Palais trouve plus facile d'imposer à la nation les conditions dictées par l'Allemagne. Car l'Allemagne n'est pas encore considérée par le peuple comme un ennemi séculaire et irréconciliable, tel que le sentiment que fait inspirer la Russie.

Pour combattre l'influence de la France en Syrie, les Allemands se répandent en Palestine. La langue allemande est obligatoire dans presque toutes les écoles, et a remplacé la belle langue française qui a toujours été celle de la jeunesse turque. De plus

Fotograf 16: Le Libéral Ottoman'ın ilk sayısı, 15 Ocak 1901.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/9/2019

Tez Başlığı :
MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNİ BESLEYEN TÜRKÇÜLÜĞÜN KAYNAKLARI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 518 sayfalık kısmına ilişkin, 30/08/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 20 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02.09.2019

Tarih ve İmza

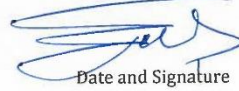

Adı Soyadı: Erdal BARAN
Öğrenci No: N10144060
Anabilim Dalı: Türk Dili Ve Edebiyatı
Programı: Yeni Türk Edebiyatı
Statüsü: Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Dr. Öğr. Üyesi Serdar ODACI
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

EK-2. ORJİNALLİK RAPORU

 <p>HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT</p>
<p>HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT</p> <p style="text-align: right;">Date:02/09/2019</p> <p>Thesis Title : SOURCES of TURKİSM THAT NOURİSHED NATIONAl LİTERATURE</p> <hr/> <p>According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 30/08/2019 for the total of 518 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 20 %.</p> <p>Filtering options applied:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ☐ Approval and Declaration sections excluded 2. ☐ Bibliography/Works Cited excluded 3. ☐ Quotes excluded 4. ☐ Quotes included 5. ☐ Match size up to 5 words excluded <p>I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.</p> <p>I respectfully submit this for approval.</p> <div style="text-align: right;"> <p>02.03.2013</p> <p>Date and Signature</p> </div> <p>Name Surname: Erdal BARAN</p> <p>Student No: N10144060</p> <p>Department: Türk Dili Ve Edebiyatı</p> <p>Program: Yeni Türk Edebiyatı</p> <p>Status: ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.</p>
<p><u>ADVISOR APPROVAL</u></p> <div style="text-align: center;"> <p>APPROVED.</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Serdar ODACI</p> <p>(Title, Name Surname, Signature)</p> </div>

Turnitin Orjinallik Raporu

İşleme kondu: 30-Ağu-2019 22:48 +03
 NUMARA: 1162775345
 Kelime Sayısı: 139037
 Gönderildi: 4

Benzerlik Endeksi	Kaynağa göre Benzerlik
%20	İnternet Sources: %18 Yayınlar: %5 Öğrenci Ödevleri: %6

Millî Edebiyat Dönemini Besleyen Türkçülüğün
 Kaynakları Erdal Baran tarafından

1% match (17-Haz-2019 tarihli internet) https://archive.org/stream/Osmanli9_201705/Osmanli-9_djvu.txt
1% match (30-Ağu-2019 tarihli internet) https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1072
1% match (31-Eki-2015 tarihli internet) http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunited/article/download/1020001757/1020001756
1% match (28-May-2015 tarihli internet) http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunited/article/download/1020001285/1020001274
< 1% match (yayınlar) SOYDAS, Hakan. "SARKIYATCI NASSİF MALLOUF'UN ESERLERİ VE ÇOCUK EDEBİYATINDA BİR MİHENK TAŞI: KİTAP-I DER- HAKK-I ŞİBYAN VE SABAVT". İstanbul Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü, 2016.
< 1% match (18-May-2016 tarihli internet) http://docplayer.biz.tr/1145048-Ceride-i-havadis-ve-hakaviku-i-vekavi-gazetelerinde-turk-dili-ile-ilgili-iki-yazi-ozet.html
< 1% match (09-Tem-2016 tarihli internet) https://issuu.com/otorterm/docs/osmanli_turk_modernle_mesir
< 1% match (31-Ara-2018 tarihli internet) https://www.scribd.com/document/115113248/Bilgi-39-sayf
< 1% match (25-Haz-2015 tarihli öğrenci ödevleri) Submitted to TechKnowledge Turkey on 2015-06-25
< 1% match (yayınlar) METİN, Barış. "Veled, çelebi'nin Türk milliyetçiliğinin doğuş ve gelişme sürecindeki var ve türk diline dair çalışmaları". TÜBİTAK, 2012.
< 1% match (23-Şub-2019 tarihli internet) http://ijlet.com/Makaleler/1225206141_10-%20112-126%20Erdal%20BARAN.pdf
< 1% match (23-Oca-2019 tarihli internet) http://cogitovky.com/kitaplar/ii-mesrutivette-arnavut-muhalefeti
< 1% match (29-May-2015 tarihli internet) http://egcw.b.ege.edu.tr/toid/files/karacayusahmet.doc
< 1% match (27-May-2016 tarihli internet) http://isamveri.org/pdf/ro/001949/2005_21/2005_21_GUNGORAI.pdf
< 1% match (06-Ağu-2013 tarihli internet) http://www.historystudies.net/Makaleler/558820877_14-Sevit%20Battal%20U%20C4%9Furlu.pdf
< 1% match (11-Haz-2011 tarihli internet) http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1026063960_%20S%20Feydaarzu1274.pdf
< 1% match (16-Tem-2018 tarihli öğrenci ödevleri) Submitted to Dicle University on 2018-07-16
< 1% match (11-Oca-2016 tarihli internet) http://www.turkseydallari.com/index.php/dil-ve-edebiyat/edebi-bilgiler/turk-dili/tomlist/date/2012/11/4/feed
< 1% match (11-Haz-2019 tarihli internet) https://archive.org/stream/155913418IberOrtayliCumhuriyetinIlkYuzyili19232023/63882558-%20C4%9Fiber-Ortayli%20C4%9FBat%20C4%9Fma-Yolunda_djvu.txt
< 1% match (13-Nis-2016 tarihli internet) http://mainboard24.com/
< 1% match (26-Ağu-2019 tarihli internet) https://docplayer.biz.tr/41673906-Necio-asim-yaziksiz-ve-turk-diline-katkilari.html
< 1% match (02-Eki-2015 tarihli internet) http://193.255.56.48:8080/jspui/bitstream/1/694/2/694.pdf
< 1% match (08-Tem-2015 tarihli internet) http://www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/pdf/20038AHAR/29_nhp.turkcecin%20gr.%20ve%20ahmet%20cedvet%20nasa.pdf
< 1% match (17-Oca-2018 tarihli internet) https://tariharih.com/?%2FII.-Ma%20C5%9Fruitiv-et-Sonras%20C4%9F1-T%20C3%BCrk-Dil-%20F-Prof-Dr.-%20C4%9Fmail-Parlat%20C4%9F1-=&Syf=26&Syz=352561
< 1% match (28-Haz-2019 tarihli internet)

02.09.2019

Turnitin

INTERNATIONAL COMPARATIVE LITERATURE CONGRESS (Tam Metin Bildiri) (Yayın No:4548880) Kitaplar: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Cilt 1- 2 (2016)., YAŞAR, Hakan; KARAKILIÇ Selçuk; BARAN Erdal, Türk Tarih Kurumu, Sayfa Sayısı: 994, Türkçe (Araştırma (Tez Hariç) Kitabı), (Yayın No: 2582594) İş Deneyimi Çalıştığı Kurumlar İletişim E-Posta Adresi Tarih 9 yıl (Öğretim Görevlisi Olarak) : Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi 0541 323 32 93 :erbaran82@gmail.com/erdal.baran@gop.edu.tr : 26.06.2019 1 2 3 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518

EK-3. ETİK KURUL ONAYI

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih:26/8/2019</p>
<p>Tez Başlığı: MİLLİ EDEBİYAT DÖNEMİNİ BESLEYEN TÜRKÇÜLÜĞÜN KAYNAKLARI</p> <p>.....</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">02.09.2015 Tarih ve İmza</p> <p>Adı Soyadı: Erdal BARAN</p> <p>Öğrenci No: N10144060</p> <p>Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı</p> <p>Programı: Yeni Türk Edebiyatı</p> <p>Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora</p>
<p>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</p> <p> Etik Komisyon onayına gerek yoktur.</p> <p> Dr. Öğr. Üyesi Serdar ODACI</p> <p style="text-align: center;">(Unvan, Ad Soyad, İmza)</p> <p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr</p> <p>Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE and LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 26/8./2019

Thesis Title:
SOURCES of TURKİSM THAT NOURİSHED NATIONAL LİTERATURE

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

02.08.2019

Date and Signature

Name Surname: Erdal BARAN
Student No: N10144060
Department: Türk Dili ve Edebiyatı
Program: Yeni Türk Edebiyatı
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Ethics Commission approval is not required.

Dr. Öğr. Üyesi Serdar ODACI

(Title, Name Surname, Signature)

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Ahmet. (1928). *Üç Medeniyet*, İstanbul: Türk Ocakları Hars Heyeti Neşriyatı, s.11-12.
- AHMAD, Feroz (1985). *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul: Kaynak Yay.
- AHMAD, Feroz. (1993). *The Making of Modern Turkey*, London: Routledge Press.
- AHMED, Feroz (1984). *İttihat ve Terakki (1908 – 1914)*, çev. Nuran Yavuz, Ankara: Kaynak Yay.
- AKAL, Emel (2001). *Millî Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'nda kabul edilen Doktora Tezi, Ankara.
- AKARLI, Engin Deniz. (1978). *Belgelerle Tanzimat*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- AKÇAY Muammer. (2013). *The Levant Herald: Muhalif Bir Gazetenin Bakış Açısıyla Osmanlı'da Sosyal ve Ekonomik Durum (1865 Yılı)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AKÇAY, Muammer. (2013). *THE LEVANT HERALD: Muhalif Bir Gazetenin Bakış Açısıyla Osmanlı'da Sosyal ve Ekonomik Durum (1865 Yılı)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: s.6.
- AKÇURA, Yusuf. (1981). *Yeni Türk Devletinin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)*, (haz. Nejat Sefercioğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., s.29-30-64.
- AKÇURA, Yusuf. (2001). *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yay.
- AKÇURA, Yusuf. (2009). *Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yay., s. 232-324.
- AKÇURA, Yusuf. (2015). *Türkçülüğün Tarihi*, Haz.: Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.30-32.

- AKÇURAOĞLU, Yusuf. (1990), *Türkçülük ve Dış Türkler*; “Genel Dizi”: 220, “Doğudan-Batıdan Seçmeler” Dizisi: 19, İstanbul: Toker Yay.
- AKDES, Nimet Kurat. (1951). *Prut Seferi ve Barışı*, Ankara: Üniv. Dil Tarih ve Coğ. Fak. Tarih Enstitüsü Yay., s.376.
- AKGÜN, Mehmet. (2005). *Materyalizmin Türkiye 'ye Girişi*, Ankara: Elis Yay.
- AKGÜN, Mehmet. “1839-1920 Yılları Arasında Türkiye’de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar”, Prof. Dr. Necati Öner Armağanı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:XL, s. 475-498, Ankara, 1999.
- AKGÜN, Mehmet. “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Mecmua-i Fünun’un Felsefi Açısından Taşındığı Önem”, Felsefe Dünyası, S. 15, ss. 52-72, Ankara, 1995.
- AKIN, Rıdvan. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918*, İstanbul: Der Yay.
- AKİFOĞLU, Mazhar. (1956). “Ne Düşünmüştük”, *Türk Yurdu*, (516 – 521), s. 252.
- AKPINAR, Yavuz. (1980). *Mirza Feth-Ali Ahund-zâde (Bütün Yönleriyle)*, Yayınlanmamış Dok. Tezi, Erzurum.
- AKPINAR, Yavuz. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergah Yay., s.55-59; 71-94.
- AKSAKAL, Fahri. (1999). *Ağaoğlu Ahmed Bey*, Ankara: TTK. Yay., s. 15.
- AKŞİN, Sina (1998). *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi.
- AKŞİN, Sina. (1994). (Ed.), *Türkiye Tarihi III Osmanlı Devleti 1600–1908*, İstanbul: Cem Yay., s.353.
- AKŞİN, Sina; BALCI, Sarp; ÜNLÜ, Barış. (2010). *100. Yılında Jöntürk Devrimi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s.51.
- AKTAR, Yücel. (1999). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, Ankara: Gündoğan Yay.

- AKTAŞ, Şerif. (1996). *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi*, Ankara: Akçağ Yay., s. 219-220.
- AKTAŞ, Şerif. (2007). “Millî Edebiyat (1911-1923)”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c.3, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AKÜN, Ömer Faruk. (1989). “Ahmed Vefik Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, s. 143-157, 1989.
- AKÜZÜM, Feyzi. (1987) *Azerbaycan Türk Edebiyat Tarihinde Abide Şahsiyetler II*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yay., s.77.
- AKYOL, Taha. (Ağustos, 1989). Jakobenizm Üzerine, *Türk Edebiyatı*, s.24.
- AKYÜZ, Kenan. (1965). “Modem Türk Edebiyatının Ana Çizgileri”, *Türkoloji Dergisi*, c. 11, nr. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- AKYÜZ, Kenan. (1975). *Encümen-i Dâniş*, Ankara: Ankara Üniv. Eğitim Fak. Yay., no: 50, s.63-65.
- AKYÜZ, Kenan. (1990). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- AKYÜZ, Kenan. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, s.133.
- AKYÜZ, Yahya. (1985). *Türk Eğitim Tarihi, Başlangıçtan 1985'e Kadar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yay.,s.131.
- ALEMDAR, M. Korkmaz. (1998). “Türkiye’de Yabancı Dilde Basın.” *Tarih ve Toplum*, sayı: 57, s. 38-43.
- ANDERSON, Benedict. (1991). *Imagined Communities*, London: Verso, s.6-7.
- ANDERSON, Benedict. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması 2. Baskı*, İstanbul: Metis Yay.
- ARAI, Massami. (2008). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yay.

- ARGUNŞAH, Hülya. (2004). “Millî Edebiyat”, *Yeni Türk Edebiyatı 1839-2000 El Kitabı*, Editör: Ramazan Korkmaz, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ARMAĞAN, Mustafa. (2007). *Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı*. 6. Baskı, İstanbul: Ufuk Kitap.
- ÂSİM, Necip. “Veled Çelebi Hazretleri”, *Türk Yurdu*, C.VII, s.15.
- ATEŞ, Toktamış (1992). “Biz Devrimi Çok Seviyoruz” *Atatürkçülük ve Sosyal Demokrasi Üzerine Düşünceler*, İstanbul: Derin Yay.
- ATSIZ, H. Nihal. (1997). *Türk Tarihinde Meseleler*. İstanbul: İrfan Yay.
- AUBREY, Herbert. (1999), *Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*., Ankara: 21.Yüzyıl Yay.
- AYDIN, A. (Haziran, 2002). Mondros’tan Cumhuriyet’e Kadar Kürtçülük Faaliyetleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı:138, s.21.
- AYDIN, Abdulhalim. (2000). “Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, sayı: 2, s.105-131.
- AYDIN, Mahir. (2003), “Kırım Savaşı”, *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, Ankara: Yeni Türkiye Yay. s. 123-143.
- AYDIN, Suavi. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*, İstanbul: Gündoğan Yay.
- AYDIN, Suavi. (2001). “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Mirası*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yay., s. 117-118.
- AYDINOĞLU, Çağlar. (2011). *Yeniden Türk Milliyetçiliği: Sosyal milliyetçi İdeoloji*, İstanbul: Bilge Karınca Yay.
- AYVAZOĞLU, Beşir. (2005). *Muhafazakâr Düşünce*, sayı:5, s.37.
- BALIBEY, Atilla (2009). *Şark Meselesi, İnsan ve Medeniyet*.

- BANARLI, Nihad Sâmi. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. II, M.E.B. Yay., s.825.
- BANARLI, Nihat Sâmi. (1987). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. II*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi, s.1072.
- BARAN, Erdal. (2009). *Yeni Mecmua Üzerine Bir İnceleme (1-45. Sayılar)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı., s.17.
- BAUMAN, Zygmunt. (1992). “*Soil, Blood and Identity*”, *The Sociological Review*, 40. Baskı, s.678-79.
- BAYAT, Ali Haydar. (1988). *Hüseyinzâde Ali Bey*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., s.10.
- BAYKARA, Hüseyin. (1966). *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri XIX. Yüzyıl*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., s.54.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf. (1996). *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1982). *Türk İnkılâp Tarihi, C.2*, Ankara: TTK Yay., Bölüm 4.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1983). *Türk İnkılap Tarihi*, cilt II, kısım IV., 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., s. 360; 414-416.
- BELGE, Murat, Türkiye’de Zenofobi ve Milliyetçilik, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.4*, İletişim Yay., İst., s.184.
- BELGE, Murat. (2006). *Linç Kültürü’nün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik*, İstanbul: Agora Kitaplığı Yay.
- BÉRARD, M. Victor. (1913). *La Mort De Stanboul*, Paris: Librairie Armand Colin, s. 310-311-384.
- BERKES, Niyazi. (1959). *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essay of Ziya Gökalp*, Westport Connecticut: Greenwood Press.

- BERKES, Niyazi. (1978). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yay., s.16.
- BERKES, Niyazi. (2010), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz: Ahmet Kuyaş, 15. Baskı, İstanbul: YKY., s.255.
- BEYDİLLİ, Kemal. (1995). *Mühendishane*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- BİLGEGİL, Mehmet Kaya. (1976). *Yakın Çağ Türk Kültür Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Yeni Osmanlılar*, Erzurum: Baylan Matbaası, s.198.
- BİLİM, Cahit Yalçın. (2002). *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., s.177.
- BİRİNCİ, Ali (1989), “Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması Münasebetiyle: Hayreddin’ler Hakkında”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 11., Sayı: 66., s. 64.
- BLEDA, Mithat Şükrü (1977). *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay.
- BOLAY, Süleyman Hayri. (2007). *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- BOSWORTH, Clifford Edmund; DONZEL, E. Van, LEWIS, B. and PELLAT, Ch., BRILL, E.J. (1987). *The Encyclopedia Of Islam*, New Edition, Volume VI, Fascicules 103104, Leiden, s.303.
- BOZKURT, Fuat. (2012). *Türklerin Dili*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- BOZKURT, Nejat. (2008). *Kant*, İstanbul: Say Yay., s.44-45.
- BREÜİLLY, John. (1994). *Nationalism and the State*, University of Chicago Press, s. 9-147.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1. Kanun 1933). “Mirza Feth-Ali Ahundzâde”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl 2, cilt: II, no: 24, s.436.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1940). *Azerbaycan*, İstanbul: İstanbul Cumhuriyet Matbaası, s.25.

- CAHUN, Leon. (2006). *Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar*, İstanbul: Seç Yay., (Türkçesi Sabit İnan Kaya).
- CEFER, Memmed. (2003). *Seçilmiş Eserleri I (a)*, Bakı: Çınar-Çap Neşr., s.189.
- CELKAN, Gül. (1991). The Spirit Of The East, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı: VI, s.159-168.
- CEMAL, Paşa. (1977). *Hatıralar*, hzl. Behçet Cemal, İstanbul: Çağdaş Yay.
- CIORANESCO, Georges. (1979). "Dimitri Kantemir'in Doğubilim Araştırmalarına Katkısı", (çev. Zeki Arıkan), *Ulusal Kültür (Üç Aylık Kültür Dergisi)*, Ankara: nu: 3, s.3-19.
- COMTE, Auguste. (1855). *The Positive Philosophy*. (Çev. H. Martineau), New York: Calvin Blanchard.
- COOPER, Robert L. (1989). *Language Planning and Social Change*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, s.8.
- CÜNDİOĞLU, Düccane. (2010). *Bir Kur'an Şairi*, İstanbul: Kapı Yay.,s.146.
- ÇAVDAR, Tefvik. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Kitabevi, s.70-71.
- ÇELİK, Hüseyin. (2012). *TDV., İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., Cilt:42, s.180-181.
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan. (2002). "Hüseyin Cahit Yalçın", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yay., s.s. 314-329.
- ÇETİŞLİ, İsmail. (2007). "II. Meşrutiyet Döneminde Milliyetçilik Düşüncesi ve Türk Edebiyatına Yansıması", *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇİÇEK, Nazan. (2014). "Hayal edilmiş coğrafya"da ezber bozan bir İngiliz Oryantalist: David Urquhart, Osmanlı Modernleşmesi, Temenna ve Türk Hamamı, *Toplum ve Bilim*, sayı: 130, s.110-117.

- ÇOBAN, Melih. (2012). Milliyetçilik Teorileri, *Türk Yurdu*, sayı: 295, s. 345.
- ÇOBANOĞLU, Özdemir. (1979). *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Ankara: Cumhuriyet Kitapları Yay., c.1, s. VI.
- ÇUBUKÇU, Aydın. (2006). “Türkiye’de Rejim ve Pozitivizm”, (Bilim ve Düşünce Pozitivizm Sayısı), s. 9-19.
- ÇÜÇEN, A. Kadir. (2001). *Bilgi Felsefesi*, Bursa: Asa Yay., s.188.
- DANIŞMEND, İsmail H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, İstanbul: Türkiye Yayınevi,
- DÂNIŞMEND, İsmail Hami. (1942). *Ali Suâvi’nin Türkçülüğü*, İstanbul: CHP Genel Sekreterliği Tarafından, s.12.
- DANIŞMEND, İsmail Hami. (1942). *Ali Suavî’nin Türkçülüğü*, İstanbul: C.H.P. Genel Sekreterliği Neşriyatı Vakit Mat., s.21.
- DANIŞMEND, İsmail Hami. (1966). *Türklük Meseleleri*, İstanbul: İstanbul Kitabevi Yay. No: 30.
- DARENDELİOĞLU, İlhan. (1968). *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*, İstanbul: Toker Matbaası.
- DAVIDS, Arthur Lumley. (1832). *A grammar of the Turkish Language: with a preliminary discourse on the language and literature of the Turkish Nations*, London. (Yay. Haz.: Erdem, Dursun.-Akkaya, Ahmet.- Bayrak, Özcan.-Yavuz, Serdar. (2013). *Türk Dili Grameri*, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık).
- DAVİSON, Roderic H. (1997). “19.Yüzyılda Hristiyan Müslüman Eşitliğine İlişkin Türk Tavrı”, *İslam Dünyası ve Batılılaşma*, İstanbul: Yöneliş Yay.
- DAVİSON, Roderic H. (2004). *Osmanlı – Türk Tarihi*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Alkım Yay.
- DEMİR, Ahmet. (2018). Aka Gündüz’ün Bozgun Adlı Şiir Kitabında Millî Romantik Duyuş Tarzı ve ‘Türk’ İmgesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 26.

- DEMİRBAŞ, Bülent. (1988). Ahmet Rıza Bey'in Anıları (Meclis-i Mebussan ve Ayan Reisi) İstanbul: Arba Yay.
- DERİNGİL, Selim. (2007). *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yay.
- DEVLET, Nâdir. (1988). *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 56.
- DEVLET, Nâdir. (1988). *İsmail Bey Gaspıralı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s.41.
- DİLAÇAR, Agop. (1982). “*Tarih Boyunca Devlet Dili Olarak Türkçe*”, (Haz.: Kaya Türkay, A. Dilâçar. Türk Dil Kurumu Yayınları: 490, Ankara: TDK Tanıtma Yayınları, Türk Diline Emek Verenler Dizisi: 19, s.191-192.
- DİZDAROĞLU, Hikmet. (1958). Ali Suavî'de Dil Anlayışı. *Türk Dili*, Sayı:80, s. 374-380.
- DOĞAN, Âbide. (1989). *Aka Gündüz*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s.8-9.
- DUBEUX, Luis. (1856). *Éléments de la Grammaire Turque*, Paris: p.VI.
- DUMAN, Hasan. (2000). *Osmânlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, s. 564-565.
- DURU, Kâzım Namı (1965). *Ziya Gökalp*, İstanbul: Meb. Yay.
- DÜNDAR, Fuat (2001). *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskân Politikası (1913 – 1918)*, İstanbul: İletişim Yay.
- EBÜZZİYA, Ziyad. (1989). *Ahmet Rıza, TDVİA*, c.2, s.124.
- EBÜZZİYA, Ziyad. (1989). “Ali Efendi, Basîretçi”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., s.388-389.
- EBÜZZİYA, Ziyad. (1989). “Ali Efendi, Basîretçi”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.

- EKİNCİ, Yusuf. (1997). *Gaspıralı İsmail*, Ankara: Ocak Yay., s. 9.
- EMİRHANOV, Ravil. (2005). İsmail Gaspıralı ve Tatar Toplumunda Yenileşme Hareketi (19. yüzyılın sonu -20. yüzyılın başı), *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi cilt 2, sayı:3, Eylül s.71-83*.
- ENGİNÜN, İnci. (2001). *Abdülhak Hâmit*, İstanbul: Timaş Yay., s.25.
- ERCİLASUN, Bilge. (1995). *II. Meşrutiyet Devrinde Tenkit 1. Türkçü Tenkit*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını.
- ERDEM, Tarhan (1982). *Anayasalar ve Seçim Kanunları*, İstanbul: Milliyet Yay.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin. (2007). *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- ERKUL, Ali. (1996). “*Prens Sabahattin*”, Türk Toplum Bilimcileri 1, (Haz.: Emre Kongar), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERKUL, Ali. (1999). “*Osmanlı 'da Sosyolojinin Doğuş Kolları ve Üç İsim: Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp*”, İstanbul: Yeni Türkiye 33.
- EROĞLU, Hamza. (1990). *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: Savaş Yay.
- EROL, Ali. (2006). Türk Kültür ve Fikir Hayatında Ekinçi (1875-1877), *Bilig*, sayı:39.
- ERSAL, Aytakin. (2008). *Türkiye'de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör*, İstanbul: Ötüken Yay., s.71.
- ERSAYDI, Alper. (2011). *Türklüğün Anadolu'dan Tasfiyesi*, İstanbul: AKY Basım yayın.
- ERSOY, Mehmet Akif. (1987). *Safahat* (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 184.
- EYİCE, Semavi. (2001). Pierre Amédée Jaubert (1779-1849), *TDVİA.*, cilt: 23, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.

- FINDIKOĞLU, Z. Fahri. (1962). *Auguste Comte ve Ahmet Rıza*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri. (1958). *İçtimaiyat, Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., s.214.
- FİNDLEY, Carter V. (1998). “Sir James W. Redhouse (1811-1892) Mükemmel Bir Doğu Bilimcinin Öyküsü”, çeviren: Nuray Şimşek, *Kebikeç*, 6/1998, s. 211-245.
- FİNDLEY, Carter Vaughn. (1998). “Sir James W. Redhouse (1811-1892): Making of a Perfect Orientalist Mükemmel Bir Doğubilimcinin Öyküsü, *Kebikeç*, (Çev.: Nuray Şimşek), sayı: 6, s.211.
- FREYER, Hans. (1977). *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, (Çev. Tahir Çağatay), Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yay.
- GALANTİ, Avram. (1928). *Vatandaş: Türkçe Konuş! Yahut Türkçenin Tamimi Meselesi: Tarihi, İçtimaî, Siyasî Tedkik*, İstanbul: s.62.
- GELLNER, Ernest. (1987). *Nations and Nationalism*, New York: Cornell University Press, s.1
- GELLNER, Ernest. (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*. 2.baskı. (Çev.: Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan), İstanbul: Hil Yay.
- GENCER, Mustafa. (2003). *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu, 1908–1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitim*, İstanbul: İletişim Yay.
- GEORGEON, François. (1986). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Çev. Alev Er, İstanbul: Yurt Yay., s.39.
- GEORGEON, François. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri; Yusuf Akçura (1876-1935)*, (çev.: Alev Er), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- GEORGEON, François. (2009). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)* (Çev.: Ali Berktaş), İstanbul: YKY., s.5.

- GÖK, Dursun; Akandere, Osman; Sönmez, Osman; Semiz, Yaşar (1988). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
- GÖKALP, Ziya. (1956). *Yeni Türkiye'nin Hedefleri*, Ankara: Hür Basım ve Yayınevi. (Hikmet Tanyu'nun İncelemesiyle).
- GÖKALP, Ziya. (1974). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul: Türk Kültür Yay., s.57-59.
- GÖKALP, Ziya. (1976). *Altın Işık*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- GÖKALP, Ziya. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Yayına haz: İbrahim Kutluk, Ankara: Kültür Bak. Yay.
- GÖKALP, Ziya. (1977) “*Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usul*”, Makaleler III, Ank., Kültür Bakanlığı Yay.
- GÖKALP, Ziya. (1977). *Malta Konferansları.*, Gündüz Matbaası, Ankara.
- GÖKALP, Ziya. (1996). “*Türkçülüğün Esasları*”, (Sadeleştiren: Cengiz Han), İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.15.
- GÖKALP, Ziya. (2007). *Kitaplar*, (Haz: Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuksöken, vd...), İstanbul: Yapı Kredi Yay., s.85.
- GÖKALP, Ziya. (2008). *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Nilüfer Yay. s.7.
- GÖKALP, Ziya. (2011). *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Elips Yay.
- GÖKALP, Ziya. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (Haz. Mustafa Özsarı), İst., Ötüken Yay., s.79.
- GÖKALP, Ziya. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Yayına haz: Mustafa Özsarı, Ankara: Ötüken Yay.
- GÖKALP, Ziya. (2017). *Türkçülüğün Esasları*, (Haz.Ünlü, B.; Çotuksöken, Y.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yay., s.119-121.

- GÖKALP, Ziya. (2018). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Haz. Mustafa Özseri, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.79.
- GÖKTAŞ, Hikmet. (2014). *Levant Herald Gazetesine göre İstanbul'da Siyasi, İktisadi ve Sosyal Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı.
- GÜMÜŞ, Musa. (2007). *1848 İhtilâlleri Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Sığınan Leh ve Macar Mültecileri'nin Osmanlı Modernleşmesine Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- GÜNDOĞDU, Abdullah. (2010). *Yusuf Akçura'ya Göre Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., s. 24.
- GÜNDÜZ, Mustafa; BARDAK, Musa. (2011). Ahmet Rıza Bey ve "Vazife ve Mesuliyet Eserleri", İstanbul: Divan Kitap Yay., s.19.
- GÜNGÖR, Ali İsmail. (2005). Hristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri, *Dini Araştırmalar cilt:7*, nu: 21, s. 7-26.
- GÜNGÖR, Erol. (1987). *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yay.
- GÜNGÖR, Erol. (1990). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yay.
- GÜRDAY, Sevim. (1966) *Ahmet Vefik Paşa*, Ankara: TDK Yay.
- GÜRSOY, Sevim. (1991). *Ahmet Vefik Paşa*, Ankara: TDK. Yay., s.68
- GÜVENÇ, Bozkurt. (1994). *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- GÜZEL, Cemal. (2010). *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Kırmızı Yay.
- HACIYEV T.İ. (1987). *Azerbaycan Edebî Dili Tarihi-2*, Bakı, s. 184-188.
- HAMPSON, Norman. (1991). *Aydınlanma Çağı*, Çev.: Jale Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., s.11.

- HANİOĞLU, M. Şükrü. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- HANİOĞLU, M. Şükrü. (2006) Turkism and the Young Turks, 1889-1908. *Hans-Lukas Kieser (der.), Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities içinde, IB Tauris, Londra ve New York, s. 3-19.*
- HANİOĞLU, M. Şükrü. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam Yay.
- HANİOĞLU, Şükrü (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889 – 1902)*, İstanbul: İletişim Yay.
- HANİOĞLU, Şükrü (2001). *For A Develution The Young Turks (1902–1908)*, Oxford Pres.
- HANİOĞLU, Şükrü. (2001). *Preparation, for a Revolution / Young Turks 1902-1908*, New York: Oxford University Press.
- HECHTER, Michael. (2000). *Containing Nationalism*, New York: Oxford University Press, s.3-8.
- HEİDEGGER, Martin. (2010). *Düşünceye Çağırın Yurt Müdafası (Çeviren Ahmet Aydoğan)*, İstanbul: Say Yayınları.
- HEKİMOĞLU, Vecihi Sefa Fuat. (2009). “İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği İdeali”, *History Studies*, 1 (1): 297-317
- HERTSLET, Edward. (1865). *The Foreign Office List*, Twenty Third Edition, London, s.42-118.
- HEYD, Uriel. (1979). *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı. Yay.
- HİTZEL, Frederic. (1995). *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., s.19.
- HOBSBAWM, Eric John. (1983). *The Invention of Tradition*, John Terence Ranger (Ed.), Cambridge: Cambridge University Press, s.1-13

- HOBBSAWM, Eric John. (2002). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. çev: Yavuz Alagon. İstanbul: Salkım Yay.
- HOBBSAWM, Eric. (1993). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*. Çev.: Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yay.,s.116-125.
- HOLDERMAN, Rahip P. Jean Baptiste (1730). *Grammaire Turque ou Methode Courte & Facile pour Apprendre La Langue Turque*, s. Önsöz.
- HOWARD, Douglas A. (2001). *The History of Turkey*, London: Greenwood Press.
- HUNTINGTON, Samuel P. (2005). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. çev.: Cem Soydemir, Mehmet Turhan. İstanbul: Okuyan Us Yay., 4. Basım.
- HUYUGÜZEL, Ö. F. (2003). *Necip Türkçü'nün Hatıraları ve Dil Yazıları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., s.187.
- HÜSEYİN KÂZİM KADRİ (1991). *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, Yayına haz., İsmail Kara, İstanbul: İletişim Yay.
- IŞIN, Ekrem (1985). "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:2*, (içinde) İstanbul: İletişim Yay.
- İMBERT, Paul (1981). *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Havass Yay.
- İNALCIK, Halil (1964) *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*. Belleten, (28), S:112.
- İNÇİ, Handan. (1999). *Beşir Fuad, Şiir ve Hakikat, Yazılar ve Tartışmalar*, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yay., s.361.
- İNÜĞÜR, Mehmet Nuri. (1993). *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yay., s.213.
- İSKİT, Server Rıfat. (1939). *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Yay., s.846.
- İZBUDAK, Veled Çelebi. (1946). *Hatıralarım*, İstanbul: Türkiye Yayın Evi, s. 6.

- İZBUDAK, Veled Çelebi. (2014). *Tekke'den Meclis'e Sıra Dışı bir Çelebi'nin Hatıraları*, (Yayıma Haz.:Yakup Şafak, Yusuf Öz), İstanbul: Timaş Yay.,s.49.
- JACOP M. Landau. (1995). *Pan Turkism: From Irredentism to Cooperation*, Hurst Comp., London.
- JAFFRELOT, Christophe. (1998). “ Bazı Ulus Teorileri”, *Uluslar ve Milliyetçilik*, der: Jean Leca, İstanbul: Metis Yayınları, s.59.
- JAUBERT, Pierre Amédée. (1823). *Elemens De La Grammaire Turke, À L'usage Des Élèves De L'école Royale Et Spéciale Des Langues Orientales Vivantes*, s. VII-1-8.
- KABADAYI, Talip. (2011). *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, 2. Baskı, Ankara: Bilge Su Yay.
- KABAKLI, Ahmet. (1969). *Türk Edebiyatı c.III*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- KADRİ, Hüseyin Kazım. (1989). *Ziya Gökalp'in Tenkidi*, haz: İsmail Kara, İstanbul: Dergâh Yay.
- KAPLAN, Mehmet. (1993). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay., s.499
- KAPLAN, Mehmet. (1997). *Şiir Tahlilleri 1 Tanzimat'tan Cumhuriyete*, İstanbul: Dergâh Yay., s.95
- KARACA, Nesrin Tağızade. (2003). II. Meşrutiyet Dönemi Türkçenin Sadeleşmesi Tartışmalarında Celal Sahir Erozan, *İlmî Araştırmalar*, nu:16, İstanbul: s.53-58
- KARAGÖZ, Erkan. (2010). Redhouse, James W., (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Recep Toparlı, Uzm. Betül Eyövge Yılmaz, Uzm. Yaşar Yılmaz) Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniye, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, *Dil Araştırmaları*, sayı:6, 2010, s.246-250.
- KARAHAN, Leyla. (1995). “Namık Kemal'in Türkçenin Sadeleşmesi Hakkındaki Düşünceleri” *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, Sayı: 1, s. 25.
- KARAL, Enver Ziya. (1988). *Osmanlı Tarihi*, C. 5., TTK., Ankara: TTK. Yay., s.61.

- KARAL, Enver Ziya. (1994). *Osmanlı Tarihi, C.5, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, Ankara: TDK. Yay.
- KARAL, Enver Ziya. (1995). *Osmanlı Tarihi VII. Cilt, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, 5. Basım, Ankara: TTK. Yay., s.215.
- KARAL, Enver Ziya. (2005). “Önsöz”, Akçura Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 2. Baskı, İstanbul: Lotus Yay., s.23
- KARDAŞ, Rıza. (1987). “*Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Panel*”, Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985), Ankara: s.63.
- KARPAT, Kemal (1995). “*Kimlik Sorununun Türkiye’de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi*”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Haz. Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yay.
- KARPAT, Kemal H. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Çev.: Kaan Durukan- Akile Zorlu Durukan., İstanbul: İmge Kitapevi.
- KARPAT, Kemal H. (2006). *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. çev: Dilek Özdemir., İstanbul: İmge Kitapevi.
- KARPAT, Kemal H. (Nisan, 2004). “Kossuth’un Türkiye Yılları: Macar Mültecilerin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri, 1849-1951”, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur, 1. Basım, Ankara: İmge Kitabevi Yay., s.130-132.
- KASABA, Reşat. (1997). *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Washington: University of Washington Press.
- KASIMOĞLU, Alper. (2013). Milliyetçilik ve Dil Milliyetçiliğinin Başarı ve Başarısızlıkları, Yalova: *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Issue: 5, p.161-173.
- KAYGI, Abdullah (1992) “*TürkDüşüncesinde Çağdaşlaşma*”, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- KÂZİM KARABEKİR (1982). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Türdav Ofset.

- KEDOURİE, Elie. (1971) *Avrupada Milliyetçilik* (Çeviren: M.H. Timurtaş) Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- KEMAL, Namık. (11 Mart 1283/1866). “Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmildir,” *Tasvir-i Efkâr*, s. 417.
- KEMAL, Yahya. (2017). *Edebiyata Dair* (Yahya Kemal Enstitüsü tarafından hazırlanmıştır), İstanbul: Arı Matbası, s.86
- KENGERLİ, Aybeniz Aliyeva. (2008). *Azerbaycan’da Romantik Türkçülük*, (Türkiye Türkçesine uyarlayan: Metin Özarslan), İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay., s.139
- KEYDER, Çağlar. (2009). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yay., 14.baskı.
- KIRCA, A. Coşkun. (2003), Neden Millî Devlet? Neden Tekil Devlet? Karşılaştırmalı Bir Deneme, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 75, s.153-173. Ank.
- KIZILÇELİK, Sezgin. (2009). “*Batı Sosyolojisine Aşırı Bağımlı Bir Sosyoloji Örneği: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Sabri F. Ülgener, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Nilüfer Göle’nin Sosyoloji Anlayışları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme*”, *Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I Kıta Avrupa’sı Etkisi*, Editörler: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yay., s.171-236.
- KOÇER, Hasan Âli. (1992) *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., s.25-26
- KODAMAN, Bayram (1983). *Sultan II. Abdulhamid’in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul: Orkun Yay.
- KODAMAN, Bayram. (1999). *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., s. 45.
- KOLOĞLU, Orhan. (2012). “Anadolu’nun Nüfus Yapısını Muhacirler Değiştirdi”, *Atlas Tarih–Balkan Savaşlarının 100. Yılı Özel Sayısı*, S. 16, İstanbul.

- KOLOĞLU, Orhan. (2013). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yay., s.36-37.
- KONGAR, Emre. (1996). “*Ziya Gökalp*”, Türk Toplum Bilimcileri 1, (Haz.: Emre Kongar), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep. (1980). *Ömer Seyfettin ve Yeni Lisan*, Millî Kültür C. II, sayı:1, s.6
- KORLAELÇİ, Murtaza. (1986). *Türkiye'ye Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*. İstanbul: İnsan Yay.
- KORLAELÇİ, Murtaza. (2001). “*Pozitivist Düşüncenin İthali*”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Mirası, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yay., s. 214-222.
- KORLAELÇİ, Murtaza. (2002). *Pozitivizmin Türkiye 'ye Girişi*, Ankara: Hece Yayınları.
- KORLAELÇİ, Murtaza. (2006). *Pozitivist Düşüncenin İthali. Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt 1 (içinde). 7. Baskı. Ed: Mehmet Ö. Alkan. İstanbul: İletişim Yay.
- KORUCUOĞLU, Nevin. (1994). *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.2.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. (1992). *Origins of the Ottoman Empire*, Trans. and Edt. Gary Leiser. New York: Suny Press.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat. (1962), *Türk Saz Şairleri*, Ankara: Millî Kültür Yayınları (Güven Basımevi), s.597.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., s.211-213, 298, 313-315.
- KÖPRÜLÜZÂDE Mehmed Fuad. (1928). *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divânı Türkî-i Basit: XVI. Asır Şairlerinden Edirneli Nazmi'nin Eseri*, İstanbul: Devlet Matbaası, s.46.

- KÖSEOĞLU, Nevzat. (1998). *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*, İstanbul: Ötüken Yay.
- KÖSEOĞLU, Nevzat. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, İstanbul: Ötüken Yay.
- KUARAN, Ercüment. (1994). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- KUGELMANN, Georges. (1876). *La Turquie et L'Europe*, Paris, s.31
- KULA, Onur Bilge. (2002). *Batı Düşüncesinde Türk ve İslam İmgesi*, İstanbul: Büke Yay., s.392-393.
- KUNT, M.; AKŞİN, S.; Z. TOPRAK, ve A. ÖDEKAN. (1997). “*Türkiye Tarihi III*”- *Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul: Cem Yayınevi, s.146.
- KURAN, Ahmet Bedevi (1948). *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Tan Matbaası.
- KURAN, Ercüment. (1997). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, (Der. Mümtazer Türköne), Ankara: Diyanet Vakfı Yay., s.161.
- KURDAKUL, Necdet. (2000), *Tazimat Devri Basınında Siyasî ve Anayasal Fikir Hareketleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., s. 44, 51.
- KURT, Ali. (1999). *Basîret Gazetesinin Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistemik İndeksi (1870-1908)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: s.38.
- KUSHNER, David (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem ve Fahri Erdem, İstanbul: Kervan Yay.
- KUSHNER, David. (1998). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Çev., Zeki Doğan), İstanbul: Fener Yay., s. 40.
- KUT, Turgut. (1989). “Ali Ufkî Bey”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., c. II, s. 456.
- KUTLU, Sacit. (2004). *Didâr-ı Hürriyet Kartpostallarıyla İkinci Meşrutiyet (1908-1918)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

- KÜÇÜK, Cevdet (1985). “Osmanlılarda ‘Millet Sistemi’ ve Tanzimat”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e *Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: İletişim Yay.
- KÜÇÜKÖMER, İdris. (1995). “Batlaşma” *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yay.
- KÜÇÜKYILMAZ, Emrullah. (2015). Tanzimat Dönemi İstanbul Gazetelerinden Basîret Gazetesi (1871) Değerlendirme İndeks, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, s.3.
- LANDAU, Jacob M. (1999). *Pantürkizm*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Sarmal Yay.
- LAROUSSE, Pierre. (1873). *Grand Dictionnaire Universel Du XIXe Siècle: Français, Historique, Géographique, Mythologique, Bibliographique*, T.10 L-MEMN, Administration du Grand Dictionnaire Universel, Montparnasse, s.1023.
- LATKA, Jerzy S. (1987). *Lehistan’dan Gelen Şehit: Mustafa Celaleddin Paşa / Konstanty Borzecki*, 1. Basım, İstanbul: Boyut Yay., s.21, 31.
- LEVEND, Agâh Sırrı. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., s.115-117, 130-134, 136-137. 145-147, 347,
- LEVEND, Agâh Sırrı. (1969). *Şemseddin Sâmî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., s.111.
- LEVEND, Agâh Sırrı. (1972). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: s.84.
- LEVEND, Agâh Sırrı. (1972). *Türk Dilinde Gelişme Ve Sadeleşme Evreleri (3rd edition)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVİS, Bernard. (1960). “Türkiye’de Tarih ve Millî Uyanış” *Türk Yurdu*, sayı: 285, s. 10.
- LEWİS, Bernard. (2007). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- LLOBERA, Josep R. (1999). “Recent Theories of Nationalism.”, *ICSP.*, s.8.
- MALLOUF, Nassif. (1859). *Plaisanteries de Nasr-ed-Din Khodja*, İstanbul: s. 38.

- MARDİN, Şerif. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev.: Mümtazer Türköne vd.), İstanbul: İletişim Yay., s.412.
- MARDİN, Şerif. (2001). “*Yeni Osmanlı Düşüncesi*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Mirası, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yay., s. 42–53.
- MARDİN, Şerif. (2001). “*Yeni Osmanlı Düşüncesi*”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Mirası, Cilt 1*, İstanbul: İletişim Yay., s. 42-53.
- MARDİN, Şerif. (2002). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yay., s.11-12.
- MARDİN, Şerif. (2002). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yay.
- MATHIEU, Pierre Henri. (1857). *La Turquie et Ses Different Peoples*, Moris et Comp., Paris (Amelot Rue, No:64), 1857, s. 47-85-148
- MAXİM, Mihai. (2001). Kantemiroğlu (Dimitrie Cantemir), *TDVİA*, cilt: 24, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., s. 320
- MEHMETZÂDE, Mirza Bala. (1991). *Millî Azerbaycan Hareketi* (Haz.: Ahmet Karaca), Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yay., s.7-12
- MUHAMMETDİN, Rafael. (1998). *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*, 1. Baskı., İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- MUHTAROĞLU, Vilayet (1993b) “Azerbaycan XIX-XX. Yüzyıl Türk Edebiyatı (1920 Yılına Kadar), *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nazım-Nesir)*.
- NARBUTT, T. (1840). “*Litvanya Halkının En Eski Tarihi*”, Vilna, s.167-168.
- NECİP P. Alpan. (1982). *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara: Ulucan Matbaası, s.33.
- NİYAZİ, Mehmet. (2000). *Millet ve Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- NUR, Rıza. (1936). *Namık Kemal*, İskenderiye: s. 407
- NURLU, Muammer. (2013). “Fransa’da Türkçe; Türkiye’de Fransızca Öğretimi”, *Turkish Studies*, Volume 8/10 Fall, p. 477-498.
- O’DONOGHUE, J. C. (1897) *The life and writings of James Clarence Mangan*, Edinburgh: Patrick Geddes & Colleagues, s.93
- OBA, Ali Engin. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- ODER, Kerim. (1982). *Azerbaycan*, İstanbul: Boğaziçi Yay., s.127.
- OKAY, Orhan. (2005). “Millî Edebiyat Akımı”mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- OKAY, Orhan. (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yay., s.45.
- OKUMUŞ, Ejder. (Mart, 2005). III. Selim Dönemi Yenileşme Çabaları, *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi*, s. 20-24.
- ONGUNSU, A. Hamid. (1940). “Tanzimat ve Âmillerine Umumi Bir Bakış”, *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Vekaleti Yay., s.6-7.
- ORKUN, Hüseyin Namık. (1952). *Büyük Türkçü Süleyman Paşa, Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Güneş Matbaacılık, s.28-31.
- ORKUN, Hüseyin Namık. (1977). *Türkçülüğün Tarihi*, Ankara: Kömen Yayınları.
- ORTAYLI, İlber. (2012). *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserleri III*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- ORTAYLI, İlber. (2014). *Tarihin Gölgesinde*, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yay. s.161.
- ORTAYLI, İlber. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yay., s.300.
- ORTAYLI, İlber. (2016). *Gelenekten Geleceğe*, 22. Baskı., İstanbul: Timaş Yay., s. 89.
- ORTAYLI, İlber. (Ağustos-1999). “Osmanlı Kimliği”, *Cogito Dergisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı:19.

- ORTAYLI, İlber; AKYOL, Taha. (2010). *Osmanlı Mirası, 1. Baskı*, İstanbul: Timaş Yay., s.140
- ÖĞÜN, S. S. (1992). *Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, İstanbul: Dergâh Yay.
- ÖĞÜN, S. Süleyman. (2000). *Mukayeseli Sosyal Teori Bağlamında Milliyetçilik*, İstanbul: Alfa Yay.
- ÖKSÜZ, Yusuf Ziya. (1995). *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ÖLKER, Perihan. (Summer, 2013). *Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volüme 8/9, s. 2021-2033.
- ÖNEN, Yaşar. (1960). “Alman Dil Devriminin Ana İlkeleri”, *A. Ü. D. T. C. F. Dergisi*, sayı:10, s.139.
- ÖZCAN Ufuk. (2002). *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği, Yüzyıl Dönümünde Batılı bir Aydın*, İstanbul: Akademi Yay.
- ÖZCAN, Azmi. (2005). *TDV. İslam Ansiklopedisi*, cilt:30, s.85.
- ÖZDEMİR, Bülent. (2008) *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*, İstanbul: Yeditepe Yay., s.59.
- ÖZDEMİR, Emin. (1980). *Dil Devrimimiz*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZDEMİR, Mustafa. (2016). Dimitri Kantemir; “Osmanlı Devleti’nde Yetişen Bir Oryentalist”, *Ankara Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi*, S.10, s.65-76.
- ÖZDOĞAN, Günay Göksu. (2001). *Turan’dan Bozkurt’a (1931-1946)*, İstanbul: İletişim Yay s.69-70.
- ÖZGÜL, M. Kayahan. (2000). *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s.6.

- ÖZGÜL, M. Kayahan. (2012). *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuarâ*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yay., s.170.
- ÖZKIRIMLI, Umut. (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Sarmal Yay., s. 24.
- ÖZLEM, Doğan. (2002). “*Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yay., s.s. 452-464.
- ÖZMEN, D. (Aralık 1998) “İrlanda’nın ‘Ulusal Şairi’ James Clarence Mangan’ın Divan Şiiri’ne Katkısı”, *Adam*, s.50-63.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat. (1997). *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., s.32-96.
- PARLA, Taha (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PARLA, Taha. (1992). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, Cilt 3 İstanbul: İletişim Yay.
- PAŞA, Ahmet Vefik. (1925). *Şecere-i Türki*, (Çağatay şivesinden uyarlayan Rıza Nur), İstanbul.
- PAŞA, Mustafa Celâlettin. (2014). *Eski ve Modern Türkler*, (Çev.: Güven Beker), İstanbul: Kaynak Yay.,s.24.
- PAUL, Shore. (2012). *Narratives of Adversity: Jesuits on the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640-1773)* Hungary: Central European Universty Press.
- POLAT, Nâzım Hikmet. (2012). *Tanzimat Sonrası Türk Kültür Hayatından Yansımalar*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yay.
- POULTON, Hugh. (2006). *The Top Hat, Grey Wolf and Crecent: Turkish Nationalism and The Turkish Republic*, London: Hurst & Company.
- PRENS Sabâhaddin. (1999). *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ve İzahlar*, (çev. Fahri Unan), Ankara: Ayraç Yayınevi.

- REFİK, Ahmet. (1926). *Türkiye’de Mülteciler Meselesi*, İstanbul: s. 6.
- REYHAN, Cenk. (2008). *Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri- Prens Sabahaddin (1877-1948)*. Ankara: İmge Kitapevi.
- RODERİC, H. Davison. (2000). “*The Modernization of Ottoman Diplomacy in The Tanzimat Period*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (Çev.) Durdu Mehmet Burak, Sayı: 11, Ankara, s. 449- 460.
- ROY, Olivier. (2005). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. 2.baskı., çev: Mehmet Moralı. İstanbul: Metis Yay.
- SABAHATTİN, Prens. (1965). *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, (Sadeleştiren: Muzaffer Sencer), İstanbul: Elif Yay.
- SADOĞLU, Hüseyin. (2003). *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., s.17
- SAFA, Peyami. (1995). *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SAKLI, Ali Rıza. (2012). “Fransa ve Almanya’da Uluslaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu, *Akademik Bakış Dergisi*, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi 32 Eylül-Ekim, Kırgızistan.
- SÂMÎ, Şemseddin. (1999). *Kâmûs-ı Türkî*, önsöz, (Akt. Faruk Kadri Timurtaş), 7. Baskı, İstanbul: Çağrı Yay., s.16.
- SARINAY, Yusuf. (1990). *Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- SARINAY, Yusuf. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SARINAY, Yusuf. (2004). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Kökenleri ve Türk Ocakları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat., s. 53-55.
- SEVGİ Ahmet; ÖZCAN, Mustafa. (1995). *Prof. Ali Canip Yöntem’in Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, Konya: Tablet Kitabevi Yay., s.152.

- SEVÜK, İsmail Habib. (1944). *Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi I*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- SEZER, Baykan. (1988). “Ziya Gökalp Üzerine İki Değerlendirme”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basım Yayın Yüksek Okulu Yıllığı 1): 226-240.
- SOMEL, Selçuk Akşin. (1999). “Osmanlılarda İslamiyet ve Modernleşme. Eğitim Tarihi Perspektifinden Kısa Bir Yeniden Değerlendirme”, *Türkiye Günlüğü*, S.58, s. 116-122.
- SOMEL, Selçuk Akşin. (2001). “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Mirası, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yay., s. 88-116.
- STANFORD, J. Shaw. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, cilt:1*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul: E Yay., s.47.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz. (1988). *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905-1920*, (Çev.: Nuray Mert), İstanbul: Bağlam Yay.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Lütfü. (2008). *Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Boyutları*, İstanbul: Bilge Oğuz Yay.
- ŞİRİN, İbrahim. (2000). “Osmanlı’da Tarihin Anlam Arayışı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 11*, s. 572.
- ŞİRİN, İbrahim. (2017). Osmanlı Aydınlarının Türkistan İlgisi ve İzlenimleri, 2. *Uluslararası Türkoloji Çalışmaları Konferansı*, 11-13 Ağustos 2017, Roma/İtalya.
- ŞUAYP, Ahmet. (2005). *Hayat ve Kitaplar*, (Haz. Erdoğan Erbay), Ankara: Salkımsöğüt Yay.
- T. HASTAŞ, Mehmet. (2012). *Ahmet Samim II. Meşrutiyet’te Muhalif Bir Gazeteci*, İstanbul: İletişim Yay.
- TAĞIZADE, K. Nesrin. (2010) İrlandalı James Clarence Mangan (1 Mayıs 1803-20 Haziran 1849) ve Divan edebiyatı. *Perspectives on Ottoman studies*. Ed.

Ekrem Causevic, Nenad Monacanin & Vjeran Kursar. Berlin: Lit Verlag. 345-362.

TAHSİN, Rıza. (1991). *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, (Haz. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Özel Yayınlar, s.10-11.

TANERİ, Aydın. (1993). *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ankara: Ocak Yay., s.201.

TANÖR, Bülent. (1996). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

TANPINAR, Ahmet Hamdi. (1988). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, s.244.

TANSEL, Fevziye Abdullah (Nisan, 1953), "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", *Belleten*, C.XVII, s.223-249.

TANSEL, Fevziye Abdullah. (1977). *Ziya Gökalp Külliyyatı Şiirler ve Halk Masalları*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

TANYU, Hikmet. (1981). *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, 2.b., Ankara: Töre-Devlet Yay.

TARAKÇI, Celal. (1991) Cenab Şehabeddin (1871-1934), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:6, s.288.

TARAKÇI, Celal. (1994). *Muallim Nâci*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., s. 22

TARHAN, Abdülhak Hâmid. (1999), *Bütün Şiirleri 3/ Hep Yahut Hiç, İlham-ı Vatan*, Haz. İnci Enginün, 2.b., İstanbul: Dergâh Yay., s. 399-402.

TAVAKOLİ, Helia. (2015). "1771 et au-delà: Un Tournant Dans la Réception de la Langue et la Littérature Persane en France ?" *CLEaR 2015: Conference Proceedings*, ISBN 978-80-971580-4-0, Slovak Republic.

TEMİR, Ahmet. (1987). *Yusuf Akçura*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s.30

TİMUR, Kemal. (1995). *Mekteb Dergisi Cilt 1, 1891-1892*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.27.

- TİMUR, Taner. (1994). *Osmanlı Kimliği*, İstanbul: İmge Kitabevi Yay., s.136.
- TİMUR, Taner. (2010). “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, *100. Yılında Jöntürk Devrimi*, (Ed.: Sina Akşin vd.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s.55.
- TİMURTAŞ, F. Kadri. (1965). *Dil Davası ve Ziya Gökalp*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- TOGAN, Zeki Velidi. (1941). *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, İstanbul: Arkadaş Matbaası.
- TOPÇU, N. (1978). *Milliyetçiliğimizin Esasları*, İstanbul: Dergâh Yay.
- TOPÇU, Nurettin. (1998). *Türkiye'nin Maarif Davası*, İstanbul: Dergah Yay.
- TOPÇUBAŞI, A. (2000). *Batı ve Şark Meselesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- TOPRAK, Zafer. (1982). *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918*. Ankara: Yurt Yay.
- TOPSES, Mehmet Devrim. (2012). “Niyazi Berkes'in Türk Modernleşmesine Bakışında Namık Kemal'e Yönelik Eleştirisi.”, *Sosyoloji Konferansları*, s.70.
- TOPUZ, Hıfzı. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yay.
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası.
- TUNCEL, Bedrettin. (1975). *Dimitrie Cantemir ve Türkler*, Ankara: Unesco Türkiye Millî Komisyonu Tarafından Yay., s.12.
- TUNCER, Hüseyin. (1993). *Türk Yurdu Bibliyografyası (1911-1992)*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- TUNCER, Hüseyin. (1994). *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, İzmir: Akademi Kitapevi.
- TUNÇAY, Mete. (1976). *Misak-ı Millî'nin Birinci Maddesi Üzerine*. Birikim, (18/19).
- TUNÇAY, Mete. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yay.

- TUNÇAY, Mete. (2008). *Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İstanbul: İletişim Yay.
- TURAL, Sadık Kemal. (1978). *Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Edebiyatımızda Türkçülük Akımı*, (yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- TURAL, Sadık Kemal. (1992). “Türk Aydınları Arasında Uyanış ve Millî Edebiyat Akımı”, *Türk Dünyası El Kitabı, c.3 (Edebiyat)*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını.
- TURGAY, A. Üner (1995), *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, v. 3, “Nation”, editor in chief John L. Esposito (New York: Oxford University Press).
- TURHAN, Mümtaz. (2010). *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Çamlıca Yay.
- TÜRK ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi (1958), “*Veled Çelebi İzbudak*”, (Basım yeri Yok): Altın Kitaplar Yayınevi.
- TÜRKDOĞAN, Orhan. (1995). *Niçin Milletleşme; Millî Kimliğin Yükselişi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- TÜRKDOĞAN, Orhan. (1998). *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- TÜRKDOĞAN, Orhan. (2007). *Türk Toplumunun Kültürel Dinamikleri*, İstanbul: Kum Saati Yay.
- TÜRKDOĞAN, Orhan. (2010). “Biz kimiz? Türk Toplumunda Kültürel Kimlik”, *Türkiz*, September-October, Year 1, Issue 5.
- TÜRKÖNE, Mümtazer. (1991). *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yay.
- TÜRKÖNE, Mümtazer. (Kasım-1989). “Tanzimatta Millet Fikrinin Doğuşu”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:8, Ankara.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan. (1969). “*Yeni Osmanlılar*”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği, 1867-1967. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay.

- UCA, Alaattin. (Ağustos, 2011). Hüseyinzade Ali Bey, *Türk Yurdu*, sayı: 288, s.50.
- UCA, Alaattin. (2001). Mirza Feth-Ali Ahundzâde'nin Türk Dünyası'na Hizmetleri, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst. Dergisi*, sayı: 17, Erzurum: s.365-382.
- UÇAR, Fuat. (2008). *Üç Tarz-ı Siyaset, Türkçülüğün Manifestosu: Osmanlılık-İslamcılık-Türkçülük*, Ankara: Fark Yay., s.26.
- UÇMAN, Abdullah. (1986). *Rıza Tevfik, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 652, Türk Büyükleri Dizisi: 3, Ankara: s.15.
- UÇMAN, Abdullah. (1989). "Ali Suavî" maddesi, *İslam Ansiklopedisi, C. II*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s.447.
- UÇMAN, Abdullah. (1997). *Türk Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerine Bir Münakaşa*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- UÇMAN, Abdullah. (2010). *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c.38, s.519-523.
- URAL, Şafak. (2006). *Pozitivist Felsefe*, İstanbul: Say Yayınları.
- USTA, Halil İbrahim. (Mayıs, 1995). "Osmanlıcanın İslahı Üzerine" *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 51, s. 630-631.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya. (1936). *Kırk Yıl*. c. IV, İstanbul: s.141.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. (1946). *Türkiye Dışında Türkçülük*, İstanbul: İstanbul Mecmuası, Sayı: 55.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. (2005). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay., s.80
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay., s.92.
- ÜLKÜTAŞIR, Şakir. (Kasım, 1969). "Harf İnkılabı ve Atatürk", *Türk Kültürü*, Yıl VIII, No: 85, s.93.

- ÜNÜVAR, Kerem. (2002). “Ziya Gökalp”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yay., s. 28-36.
- ÜNÜVAR, Kerem. (2006). *İttihatçılıktan Kemalizme: İhya’dan İnşa’ya. Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1 (içinde). Ed: Mehmet Ö. Alkan. İstanbul: İletişim Yay., 7.baskı.
- ÜSTEL, Füsün. (1997). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul: İletişim Yay.
- VAHAPOĞLU, Mustafa Hidayet. (1992). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul: Boğaziçi Yay., s. 89-116.
- VAPEREAU, Gustave. (1880). *Dictionnaire Universel Des Contemporains: Contenant Toutes Les Personnes Notables De La France Et Des Pays Étrangers*, Paris: L. Hachette Press, s.1217
- VARLIK, Bülent. (1983). “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul: İletişim Yay.
- VASSAF, Gündüz. (2007). *Tarihi Yargılıyorum*. İstanbul: İletişim Yay., 2. baskı.
- WEBER, Alfred. (1993). *Felsefe Tarihi*, (çev.: H. Vehbi Eralp), İstanbul: Sosyal Yay., s.305-308.
- WEST, David. (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev.: Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yay., s.35.
- YEŞİLOT, Okan. (2012). “Hasan Melikzâde Zerdabi ve İkinci Gazetesi”, İstanbul: Yeditepe Yay., s.204.
- YETİŞ, Kazım. (1996). *Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No: 3546, s.19
- YETİŞ, Kâzım. (2011). “Millî Edebiyat’ın Süreci ve Çerçevesi”, *100. Yılında Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 2011, s.308

- YETİŞ, Kâzım. (2012). *Dönemler, Problemler Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı 1*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- YETKİN, Çetin. (1996). *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler* (2nd edition), İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayınları.
- YÖNTEM, Ali Canip. (1962). "Selânik'te Bir Edebiyat Çekişmesi", *Yakın Tarihimiz, Cilt II*, İstanbul, s. 3-4
- YÜCEL, Hasan Âli. (1957). *Edebiyat Tarihimizden*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi s. 256.
- ZELYUT, Rıza. (2012). *Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği*, Ankara: Kripto Yay.
- ZEMAN, Zybnek A. (2007). *Devrim Taciri: İttihat ve Terakki'nin Bolşevik Teorisyeni Winfried B. Scharlau*. çev: Süheyla Kaya. İstanbul: Kalkedon Yay.
- ZENKOVSKY, Serge A. (2000). *Rusya'da Türkçülük ve İslâm*, (Çev. Ali Nejat Ongun), Ankara: Günce Yay., s.27
- ZEYNALOV, Ağarefi. (1979). "Keçen Esrin 90. İllerinde Azerbaycan Dövr-i Matbuatı Uğrunda Mübarize" *XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı Meseleleri*, Bakı: Elm Neşr, s.202.
- ZEYNALOV, N. (1973). *Azerbaycan Metbuatı Tarihi*, (birinci hisse), Bakû: s.29.
- ZÜRCHER, E. Jan. (1995). *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (çev.: Nüzhet Salihoğlu), İstanbul: Bağlam Yay.
- ZÜRCHER, E. Jan. (2001). *Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt 2, (içinde). ed: Ahmet İnel. İstanbul: İletişim Yay.

Gazete ve Dergi Çalışmaları

Ali Suavî, Lisân ve Hatt-ı Türkî, *Ulûm*, sayı: 4, s.217-218.

Ali Suâvi, “Osman”, *Muhbir*, Sayı: 38, 1867, s.1-2.

Ahmet Rıza, *Meşveret, İhtilal*, yıl:3, nu:29, Paris, 1897.

Ahmet Rıza, *Meşveret, İcmâl-i Ahvâl*, yıl:1, nu:15, Paris, 1897.

Ahmed Cevdet Paşa ve Keçecizade Fuad Paşa, *Kavaid-i Osmaniye*, İstanbul, 1275/1858.

Ahmed Cevdet Paşa ve Keçecizade Fuad Paşa, *Medhal-i Kavaid*, İstanbul, 1268/1851.

Ahmed Cevdet Paşa, *Cevdet Tarihi*, tertib-i cedid, c. I, 2. baskı, Dersaadet, 1309/1891-92.

Ahmed Cevdet Paşa, *Kavaid-i Türkiye*, İstanbul, 1288/1871.

Ahmed Midhat, “Dekadanlar” *Sabah*. 13 Mart 1897.

Ahmed Midhat, “Ehemmiyetli Bir Lâyihadır” *Basiret*, s. 639, 23 Mayıs 1288/1871.

Ahmed Midhat, “Osmanlıcanın Islahı,” *Dağarcık*, s. 1, 1288/1871.

Ahmed Midhat, “Osmanlıcanın Islahı” *Dağarcık*, s. 1, 1288/1871.

Ahmed Midhat, “Teslim-i Hakikat,” *Tarik*, 4 Aralık 1898.

Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmaniî*, tab-ı cedid, Dersaadet, 1306/1888-89

Ali Suavî, “Lisan ve Hatt-ı Türkî,” *Ulûm*, s. 3, 1286/1869.

Celal Sahir, Lisanımız, *Servet-i Fünûn*, nu:951, 13 Ağustos 1325/1909, s.227-30

Cenap Şahabettin, *Servet-i fünûn*, nu: 1422, 14 Ağustos 1335/ 27 Ağustos 1919, s.266-67

Cenap Şahabettin, Lisan Meselesi, *Servet-i fûnûn*, nu:1510, 23 Temmuz 1341/1925, s.146-49

Cenap Şahabettin, Lisanımızın İhtiyaçları, *Servet-i fûnûn*, nu:1515, 27 Ağustos 1341/1925, s.227-30

E. De Valmy (?) *Réformes de L'Empire Ottomane*, Paris, 1850, s.13

F. Bianconi, *La Question d'Orient dévoilée; ou, la vérité sur la Turquie*, 1876, s.6

F. Bianconi, *La Question d'Orient dévoilée; ou, la vérité sur la Turquie*, 1876, s.10

F. Bianconi, *La Question d'Orient dévoilée; ou, la vérité sur la Turquie*, 1876, s.11

Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*. c. IV, İst., 1936, s.141.

N. Nikoladies, *L'Orient*, Samedi, nu:2, 12 Janvier 1901, s.5

La Turquie Contemporaine, La Séparation De L'Autorité Politique D'Avec Celle Du Califet, nu:2, 1 Mai 1891.

Luis Dubeux, *Éléments de la Grammaire Turque*, Paris, 1856, s. VI

Namık Kemal, "Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmildir" *Tasvir-i Efkâr*, s. 417, 11 Mart 1283/1886.

Namık Kemal, "Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmildir" *Tasvir-i Efkâr*, s. 417, 11 Mart 1283/1886.

Necip Âsim, "Lisan Bahsi," *İkdam*, nr. 1090, 30 Temmuz 1897.

Osmanlı Gazetesi, sayı:43, 1 Eylül 1899, s.3

Osmanlı Gazetesi, "Bir Hitab-ı Ulvi", sayı:141, 15 Teşrin-i sani 1904, s.1-2

Osmanlı Gazetesi, sayı:1, İsviçre, 5 Aralık 1897, s.1

Rıza Tevfik, "Mebâhis-i Lisan" *Servet-i Fûnûn*, c. XI, 28 Mart 1312/1896, s. 265.

Şemseddin Sâmî, “Lisân-ı Edebîmizin İntihâbı”, *Sabah*, nr. 3146, 4 Rebiyü'l-âhir 1316/1898.

Şemseddin Sâmî, “Lisân-ı Türkî (Osmanî)” *Hafta*, c. I, a. 12, 10 Zilhicce, 1298/1880.

Şemseddin Sâmî, “Lisânımızın Sadeleştirilmesi”, *İkdam*. 14 Kanûnısânî 1317/1901.

Tevfik Fikret, “Tasfiye-i Lisan” *Servet-i Fünûn*. c. XVII, 1 Nisan 1315/1899, s. 422.

Ziya Paşa, “Şiir ve İnşa” *Hürriyet*, nr: 11, 7 Eylül 1868.

Zerdabi, “Daxiliyye”, *Ekinci*, nu:1, Bakı.1875

Zerdabi, “Daxiliyye” *Ekinci*, Bakı., 4.11. 1875

İnternet Bağlantıları ve Adresleri

1. <http://www.turquie-culture.fr/pages/turc-et-langues-turques/livres-et-documents-sur-le-turc/holderman-grammaire-turque-1730.html>
2. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1072>
3. <https://docplayer.biz.tr/41673806-Necip-asim-yaziksiz-ve-turk-diline-katkilari.html>
4. <https://faikalekperov.wordpress.com/2014/12/11/ali-bey-huseyinzadenin-turancilik-felsefesi/>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Erdal BARAN
Doğum Yeri ve Tarihi : Zile/TOKAT; 10.02.1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Niğde Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce: 73.75 (2006/ÜDS)
Fransızca: 62.500 (2018/YDS/YÖKDİL)

Bilimsel Faaliyetleri

Uluslararası Hakemli Dergilerdeki Makaleler

BARAN ERDAL, (2018). "The Predecessors Of Foreign Resources That Raise Awareness On The Ottoman Language (Turkish Language) And Provide A Nationalist View On The Turks", International Journal Of Language'Xx Education And Teaching, 6(17), 112-126., Doi: <http://dx.doi.org/10.18298/ijlet.3115> (Yayın No: 4364572)

BARAN ERDAL, (2018). "Türk Köylünün1940-1970 Yılları Arasında Türk Şiirindeki Yansımaları", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal Of Internatinal Social Research, 11(57), 5-15., Doi: <http://dxdoi.org/10.17719/jisr.2018.2419> (Yayın No: 4364502)

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında(proceedings) basılan bildiriler:

BARAN ERDAL (2018). ALBERT CAMUS'S "FOREIGN (L'ETRANGER)" WITH A. ŞİNASİ HİSAR'S "FAHİM BEY VE BİZ" İN HIS NOVELS BY THE İNDİVİDUAL'S ALİENATİON FROM SOCIETY AND THE CULTURAL BACKGROUNDS THAT CULTİVATE THESE CHARACTERS VIIth INTERNATIONAL COMPARATIVE LITERATURE CONGRESS (Tam Metin Bildiri) (Yayın No:4548880)

Kitaplar:

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Cilt 1- 2 (2016)., YAŞAR, Hakan; KARAKILIÇ Selçuk; BARAN Erdal, Türk Tarih Kurumu, Sayfa Sayısı: 994, Türkçe (Araştırma (Tez Hariç) Kitabı), (Yayın No: 2582594)

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

İletişim : 0541 323 32 93

E-Posta Adresi :erbaran82@gmail.com/ erdal.baran@gop.edu.tr

Tarih : 26.06.2019